

ГОР ВИДАЛ ЮЛИАН

Превод от английски: Васил Атанасов, 1981

chitanka.info

БЕЛЕЖКА НА АВТОРА

Когато Роберт Грейвз издаде продължението на „Аз, Клавдий“, в своя предговор той с огорчение отбелязва, че доста голям брой критици са приели неговия роман за история, скалъпена от незначителните сплетни на Светоний, което според тях било много лесна работа. В „Божественият Клавдий“ Грейвз ги опроверга с една дълга библиография, която включва почти всички по-значителни антични текстове, достигнали до наше време. За съжаление аз не съм чел толкова много. Но за да отговоря предварително на онези, които биха помислили, че единственият ми извор е бил „Историята“ на Амиан Марцелин (или дори „Упадъкът и падението на Римската империя“ на Едуард Гибън), аз давам в края на книгата една частична библиография.

Животът на император Юлиан е изключително добре документиран. Запазени са три тома негови писма и съчинения, а неговите съвременници Либаний и Григорий Назиански са ни оставили живи описания на самия Юлиан. Въпреки че тази книга е роман, а не история, старал съм се да се придържам към фактите, като в редки случаи съм променял по нещо. Например малко е вероятно Приск да е посетил Юлиан в Галия. Но неговото присъствие там улеснява разказа.

В Европа на Юлиан винаги се е гледало като на герой. Опитът му да спре християнството и да възроди елинизма и до днес има известно романтично очарование; и той се явява на най-неочаквани места; особено по време на Възраждането, а също и през XIX век. Двама толкова противоположни по дух автори като Лоренцо ди Медичи и Хенрик Ибсен са писали пиеси за него. Но извън неповторимите вълнуващи перипетии на Юлиановия живот и самият IV век представлява изключителен интерес за нас. През петдесетте години, които разделят възцаряването на Юлиановия чичо, Константин Велики, и смъртта на самия Юлиан, християнството се утвърждава в империята. За добро или за зло, ние сме до голяма степен последица на това, което са били християните по онова време.

За градовете използвам съвременните, не античните имена (Милано, не Медиоланум), освен където старите имена са по-известни (Ефес, не Селджук)^[1]. Датите давам по нашето летоброене: преди новата ера и след новата ера. Парите представляват сериозно затруднение. Не се знае с положителност точната покупателна стойност на парите през четвърти век, но вероятно златният солидус се е равнявал на около пет долара. Юлиан, Приск и Либаний, които разказват събитията, са писали на гръцки. Латинският им е бил по-слабо познат, което те бързат да ни напомнят, но от време на време те прибъгват до латински термини, както и ние самите правим днес.

Онези читатели, които очакват да намерят прочутите последни думи на Юлиан „Ти победи, галилеянино!“, ще ги търсят напразно — Юлиан никога не ги е изричал. Тези красноречиви слова принадлежат на Теодорет и са написани един век след смъртта на Юлиан.

Тук искам да благодаря на Американската академия в Рим и на Института по класически проучвания в Атина, които ми позволиха да използвам библиотеките им.

Г. В.

[1] В българския превод е възприето обратното: предпочитат се латинските имена. Напр. — Лутеция, а не Париж, освен за някои географски названия в българските земи — Дунав, а не Данубиум. — Б.пр. ↑

ЮНОШЕСТВО

I

Антиохия
Март 380 г.

Либаний до Приск

Вчера заран, тъкмо да вляза в аудиторията, един студент християнин ме спря и ме запита със злораден тон:

— Чу ли за император Теодосий?

Окашлях се и докато се питах за какво намеква, той ме изпревари:

— Покръстил се.

Отговорих уклончиво. Днес никога не знаеш кой е агент и кой не. Впрочем не бях много изненадан от новината. Още когато Теодосий заболя миналата зима и владиците се насъбраха като лешояди над него да се молят за здравето му, аз бях уверен, че ако оживее, те ще си припишат заслугата за спасението му. Той оздравя. Сега и на изток имаме християнски император, подобно на Грациан, нашия западен император. Просто беше неизбежно.

Обърнах се да вляза в залата, но младежът още не бе завършил приятната си задача:

— Теодосий издаде и едикт. Току-що го прочетоха пред сената. Сам го чух. А ти чу ли го?

— Не. Но винаги съм харесвал прозата на императора — отвърнах аз учтиво.

— Може би този път няма да ти се понрави. Императорът обявява за еретици всички, които не следват никейското верую.

— Всъщност не съм много вещ в християнското богословие. Едиктът едва ли се отнася до онези, които все още са останали верни на философията.

— Отнася се до всички в Източната империя. — Той каза това бавно, като ме гледаше изпитателно през цялото време. — Императорът дори е назначил инквизитор, който ще разследва каква е вярата на всеки един от нас. Мина времето на търпимостта.

Просто онемях. Слънцето блестеше в очите ми, всичко се замъгли пред погледа ми; помислих си, че ще припадна или ще умра. Но гласовете на двама колеги ме върнаха към действителността. От начина, по който ме поздравиха, разбрах, че и те бяха чули за едикта и бяха любопитни да видят как ще се отзова на новината. Но не им дадох възможност да се радват.

— Естествено очаквах да стане това — казах аз. — Няма и седмица, откак императрица Постума ми писа, че... — Започнах най-свободно да измислям. Разбира се, не бях получавал известие от императрицата вече няколко месеца, но реших, че трябва да се напомни на враговете колко голямо е благоволенieto, което ми оказват Грациан и Постума.

Унизително е да си принуден да се защищаваш така, но живеем в опасни времена.

Вчера не четох лекции. Върнах се право вкъщи. Сега живея в Дафне — едно прелестно предградие, което предпочитам пред Антиохия поради тишината. Откакто започнах да остарявам, и най-малкият шум през нощта ме събужда, а като се разбудя, много мъчно заспивам отново. Можеш да си представиш колко омразна ми беше станала старата ми къща в града. Спомняш си я — там дадох приема в чест на император Юлиан, когато той... Но как забравям! Ти не присъствува и всички така съжеляваха, че те няма. Напоследък паметта ми ми играе лоши шеги. И още по-лошо дори: все затурям някъде бележките, които имам навик да нахвърлям, за да не забравя нещо, а когато ги намеря — трябва да ти призная с ужас, — често не мога да разчета собствения си почерк. Старостта е безпощадна, драги приятелю! Подобно на стари дървета, съхнем от върха.

Рядко отивам в града — освен за някоя и друга лекция, — защото, макар и да са мои съграждани, антиохийците ме уморяват с шумните си гласове и безспирните си крамоли, с игрите на комар и със сластолюбието си. Безнадеждно са лекомислени. С изкуствено осветление превръщат нощите в ден, почти всички мъже са си оскубали космите, така че трудно можеш да ги различиш от жените... Само като си помисля, че някога възхвалявах този град. Но може би човек трябва да проявява търпимост, като има предвид, че антиохийците са жертва на потискащия зноен климат, който действа така разложително, на близостта на Азия, както и, разбира се, на това

гибелно християнско учение, което твърди, че едно напръскване с вода (и един малък дар) измива всяко прегрешение, колкото и пъти да го извършиш.

Сега, драги приятелю, както седя в кабинета си сред нашите приятели изгнаници (искам да кажа онези гръцки книги, които създадоха човешкия дух), нека ти разкажа какво си мислех миналата нощ — една безсънна нощ не само поради едикта, а и защото две котки намериха за уместно да събудят отново отчаянието ми с похотливите си мяукания. Само египтянин може да почита котките като богове! Днес се чувствавам уморен, но съм твърдо решил: трябва да дадем отпор. Какво ще се случи с нас самите, не е чак толкова важно — но какво ще сполети нашата цивилизация, е нещо, което ме изпълва с ужасна тревога. През безсънната нощ обмислях различни възвания, които биха могли да бъдат поднесени на новия ни император. В момента пред мен се намира един екземпляр от едикта. Написан е на лош канцеларски гръцки — официалния стил на владиците, чийто тромав език отговаря на обърканата им мисъл. Доста прилича на онези прочути протоколи на Съвета в — къде беше това? Халкедон? — които четяхме на глас с такова голямо удоволствие. Безгрижни дни, отминали безвъзвратно, ако не действваме сега.

Приск, аз съм шестдесет и шест годишен, а ти, доколкото си спомням, си дванайсетина години по-стар от мен. Стигнали сме възраст, когато смъртта е нещо обикновено, нещо, от което човек не трябва да се бои, особено ние — нали цялата ни философия всъщност е само подготовка за една спокойна смърт? Не сме ли истински философи, които няма какво да загубят освен онова, от което по естествен път трябва и без туй рано или късно да се откажат, и то по-скоро рано, отколкото късно? През последните години на няколко пъти вече имах припадъци — губех съзнание, после се чувствавах малко омаломощен; пък и хроническата ми кашлица, влошена от една необичайно влажна зима, може всеки миг да ме задуши. Зрението ми отслабва, страдам от крайно мъчителна подагра. Затова нека обединим усилията си и без да се боим от нищо, да ударим християните, преди те да разрушат окончателно света, който обичаме.

Моят план е следният. Преди седемнадесет години, когато се върна от Персия, ти ми каза, че нашият любим приятел и ученик император Юлиан бил написал част от мемоарите си, които ти си

прибрал при смъртта му. Често съм мислил да ти пиша да ми изпратиш един екземпляр, просто за мое лично поучение. И аз като тебе още тогава си давах сметка, че е изключено да се издаде това съчинение, колкото и обичан да беше Юлиан тогава, пък и сега още, макар делото му за възстановяването на истинските богове да бе унищожено. При Валентиниан и Валент трябваше да бъдем тактични и предпазливи, за да ни позволят да продължаваме лекциите си. Но сега, след този нов едикт, аз казвам: стига благоразумие! Нямаме нищо друго да губим освен две стари тела, а ще спечелим вечна слава, като издадем съчинението на Юлиан, придружено от подходяща биография — било от теб, било от мен или от двамата ни. Разбира се, аз го познавам по-отблизо, но ти беше с него в Персия и беше свидетел на смъртта му. Затова ние двамата — аз, неговият учител, и ти, неговият другар, с когото той разговаряше за философия — можем да възстановим доброто му име и с убедителни доводи да изтъкнем правотата на борбата с християните. В миналото съм писал за него, и то смело. Имам предвид възхвалата, която съчиних непосредствено след смъртта му, когато, ако мога да се изразя така, успях да накарам дори безчувствени християнски очи да се просълзят. Наскоро след това издадох кореспонденцията си с Юлиан. Впрочем аз ти изпратих един препис и въпреки че ти не потвърди получаването на подаръка, надявам се, че си намерил писмата интересни. Ако случайно не си получил пратката, ще ми бъде много драго да ти изпратя друг препис. Запазил съм всичките му писма, писани в течение на много години, и преписи от моите писма до него. Никога не можеш да разчиташ високопоставени лица да пазят твоите писма; а ако моите писма изчезнеха, хората вероятно биха си спомняли за мен само като за неизвестния събеседник в един разговор, чиято личност ще трябва да се възстановява съвсем смътно от запазената половина (която понякога е по-незначителна). Сега работя върху едно похвално слово, което ще се нарича „Отмъщение за император Юлиан“. Възнамерявам да посветя това произведение на Теодосий. Съобщи ми колкото се може по-скоро дали си съгласен с моя план. Повтарям — няма какво да губим, а светът ще спечели много.

Впрочем ето един белег на нашето време: сега в Антиохия откриха Латинска академия, в която учениците се тълпят. Да полудееш. Младежта изоставя елинистиката и учи римско право с надежда, че ще

бъде предпочетена при назначаване на държавни длъжности. Аз все още имам много ученици, но мнозина от колегите ми буквално гладуват. Неотдавна един студент (християнин, разбира се) много тактично ми загатна, че нямало да бъде зле, ако аз, Либаний, науча латински! На моите години, и то след като съм посветил живота си на гръцкия език! Отговорих му, че тъй като не съм правник, няма какво да чета на този грозен език, който е създал една-единствена поема, и то просто преразказ на нашия велик Омир.

Надявам се, че след толкова години мълчание това писмо ще завари в добро здраве и теб, и прекрасната ти съпруга Хипия. Завиждам ви, че живеете в Атина, истинския център на вселената. Нужно ли е да добавя, че естествено ще поема разноските по преписването на Юлиановото съчинение. За щастие за препис в Атина се плаща по-евтино, отколкото тук, в Антиохия. Книгите винаги струват по-скъпо в градовете, където ги четат най-малко.

П.п.

Старият слух току-що се потвърди: великият персийски цар Сапор е най-сетне мъртъв. Беше над осемдесет години и е царувал почти през целия си живот. Странно съвпадение, че царят, който повали нашия скъп Юлиан, умря тъкмо тогава, когато се готвим да почетем паметта му. Казаха ми веднъж, че Сапор бил чел книгата ми „Животът на Демостен“ и се възхищавал от нея. Какво чудесно нещо са книгите, как преминават през светове и векове, побеждавайки невежеството и накрай дори и безпощадното време! Нека възкресим Юлиан, и то за вечни времена.

Приск до Либаний

Атина, март 380 г.

Да, едиктът е добре известен тук, но сред реторите общото впечатление е, че въпреки острия му тон, едва ли ще ни преследват. Школите процъфтяват. Християнчетата се тълпят в училищата ни, за да ги цивилизоваме, и те много ми приличат на своите събрата — елинистите. Но всъщност всички млади хора все повече и повече ми се струват еднакви. Задават същите въпроси и отговарят по същия начин

на собствените си въпроси. Отчаял съм се, че ще мога да науча някого на нещо, най-малко пък — себе си. От петдесет години вече нито една нова мисъл не се е родила в главата ми. И затова не издавам лекциите си. Пък и толкова много от нас ги издават от суета или за да привлекат ученици. На седемдесет и пет (от теб съм по-стар не дванадесет, а девет години) се чувствавам празно гърне. Почукай по мен, и ще чуеш ужасен глух звук. Главата ми е гробница, така празна, както гробницата, от която се вярва, че Исус бил излязъл. Сега предпочитам Кратес и ранните циници, по-малко ми харесват Платон и останалите. Ни най-малко не съм убеден, че съществува божествено единство във вселената, нито пък се поддавам на разни магии, за разлика от Юлиан, който беше безнадеждно наивен. Често съм си мислил, че Максим злоупотребяваше с неговата доброта. Всъщност аз никога не съм могъл да понасям Максим. Как губеше времето на Юлиан със сеансите си и тайнствените си брътвежи! Закачих веднъж императора за тези безсмислици, но той само се засмя и каза: „Кой може да знае през коя врата ще влезе мъдростта?“

Що се отнася до идеята за издаване, никак не съм сигурен, че една хвалебствена биография на Юлиан би имала каквото и да било въздействие сега. Теодосий е военен политик и се намира под влиянието на владиците. Естествено той би могъл да одобри една биография на своя предшественик просто защото и до днес мнозина се възхищават от Юлиан, макар и не заради философията му. Възхищават се от него, защото беше млад и красив и най-големият пълководец на нашия век. У народа има трогателно преклонение пред победоносни пълководци и затова именно днес нямаме герои. Но ако Теодосий позволи да се издаде една биография, религиозният въпрос ще трябва да се премълчи. Владиците сами ще се погрижат за това. А едва ли нещо на този свят може да се сравни със свирепостта на християнски владика, който преследва „ереси“, както те наричат всички мнения, противоречащи на тяхното. Особено уверени са по въпроса, по който са толкова невежи, колкото и останалата част на човечеството — тоест по въпроса за смъртта. Така или иначе, не желая да се боря с тях, понеже аз съм сам, а те са много. И въпреки че съм, както ти така успокоително намекваш, стар и краят на живота ми приближава, радвам се на удивително добро здраве. Казват ми, че изглеждам както на четиридесет години и съм все още в състояние да извърша полов акт

почти по всяко време. Тази жизненост отвращава Хипия, която се е състарила значително през последните години, но, изглежда, се нрави на разни млади жени от един квартал на Атина, за който ти несъмнено си чувал — или поне си чел в романите на Милетската школа.

Достатъчно ясно ли се изразих? Не желая да бъда изгорен жив, пребит с камъни или закован на вратата на някоя християнска черква или „костница“, както ги наричаше Юлиан. Ти проявявай храброст, щом искаш — в душата си аз ще се възхищавам от теб. Но нямам намерение да напиша нито ред за Юлиан, колкото и да го обичам и да се тревожа, като виждам по какъв странен път е тръгнал светът, откакто онзи авантюрист Константин ни продаде на владиците.

Юлиан написа мемоарите си през последните четири месеца от живота си. Започна ги през март 363 година при Йерапол. Почти всяка нощ по време на похода в Персия той диктуваше спомени от младините си. Те излязоха малко разхвърлени, понеже като писател и като човек Юлиан беше бърз и поривист. Веднъж ми каза, че искал да напише автобиографията си в стила на Аврелиевия дневник „Към себе си“, обаче той нямаше дисциплината на един Марк Аврелий. Юлиан беше също така повлиян от Ксенофоновия „Анабазис“, тъй като Ксенофонт е минал почти по същия път, по който ние вървахме седем века по-късно. Той винаги живо се интересуваше от история и много обичаше да разглежда исторически забележителности. В резултат на това мемоарите му са доста разнородни. И все пак Юлиан е увлекателен автор и ако не е по-добър, то причината е, че не е лесно да бъдеш едновременно и император, и философ, и пълководец. Освен това той не беше особено дискретен по отношение на другите. Надявам се, че си му простил тази слабост. Аз му простих. Той предчувствуваше, че няма да живее дълго, и искаше да запише всичко, което има да каже. Що се отнася до загадъчната му смърт, аз си имам една теория какво точно е станало, която ще ти обясня, когато му дойде времето.

И досега не можех да реша какво да правя с това произведение. Когато Юлиан умря, аз прибрах личните му книжа, тъй като се страхувах, че неговите наследници християни ще ги унищожат. Разбира се, нямах никакво право да ги вземам, но не съжалявам за кражбата. Никому не споменах за тях, докато не се завърнах благополучно в Антиохия, където вероятно съм ти съобщил за

мемоарите в същия ден, когато ти ни прочете знаменитата си възхвала. Твоето красноречие така ме развъълнува, че издадох тайната си.

Поръчах да направят препис от ръкописа. Зле си осведомен, ако смяташ, че преписването тук е по-евтино, отколкото в Антиохия. Тъкмо обратното. По моята предварителна сметка разноските ще възлязат на осемдесет златни солиди, които би могъл да ми изпратиш с обратна поща. Като получа цялата сума, ще ти пратя книгата да си служиш с нея както намериш за добре. Само не споменавай никому, че имам нещо общо с тази работа. Нямам никакво желание да ставам мъченик нито сега, нито когато и да е.

Мислех си, че съм ти писал за сборника писма. Получих книгата; много любезно бе от твоя страна да ми я изпратиш. Всички сме ти задължени за тези писма, особено за твоите до Юлиан. Мъдри са. Не познавам друг философ, толкова загрижен за бъдните поколения, че да пази преписи от всяко свое писмо, давайки си сметка, че дори най-незначителното му писание ще има вечна стойност като част от цялото му творчество. Хипия също ти пожелава добро здраве...

Либаний до Приск

Антиохия, април 380 г.

Не можеш да си представиш какво удоволствие изпитах, когато ми донесоха писмото ти тази вечер. И да ти кажа ли, така копнеех да чуя отново гласа ти, че за съжаление, скъсвайки връзките, раздрах и самото дългоочаквано послание. Но бъди спокоен, драгоценното ти писмо ще бъде залепено с лепило и съхранено с любов, тъй като всяка изява на твоя гений е истинско отражение на елинския дух, който трябва да бъде предаден на бъдните поколения.

Нека направо ти кажа как се зарадвах да чуя за неотслабващата ти полова сила. Винаги е ободряващо да научиш, че има хора, макар и това да са редки случаи, у които не настъпва обичайният тъжен упадък. Наистина боговете са благосклонни към тебе и явно, радвайки се на тяхното благоволение, ти въпреки осемдесетте си години няма да въздъхнеш както Софокъл: „Най-сетне се освободих от жесток и безумен господар!“ Явно твоят господар е и приятен другар, още по-приятен поради мълчаливото примирение на Хипия. Малко съпруги на

философи дават на мъжете си свободата да общуват с изтънчените атински дами, с които прекарвахме толкова приятни вечери през студентските ни години. Сега естествено животът ми е посветен на философията и държавните дела. Предоставям прелестите на Афродита на по-младите... на по-младите и на тебе, Приск, който държиш на разстояние разбойника-време. Щастливец! Щастливи са и момичетата, които са така обичани.

Посвърших нещо, откакто ти писах. Чрез преторианския префект в Константинопол помолих за аудиенция при императора. Теодосий е срещал малцина като нас, тъй като идва от Испания, страна, която не блести с културата си. Произхожда от военен род и не е известно да се е занимавал някога с философия. Извън политиката главният му интерес е да развъжда овце. Но той е едва тридесет и три годишен и според сведенията, с които разполагаме, има благ характер. И все пак не бива да разчитаме на това. Колко често в миналото са ни разочаровали владетели! Дори и хора с добро име, след като се възкачеха на престола и станеха господари на света, се превръщаха пред очите ни в ужасни чудовища. Например покойният Валент или самият брат на Юлиан, цезарят Гал, този обаятелен младеж, който вся ужас в целия Изток. Трябва да бъдем нащрек както винаги.

Понастоящем пред нас стои въпросът доколко сериозно Теодосий възнамерява да приложи едикта. Обичайно е императори, които са под влияние на владците, да хулят самата цивилизация, която ги е създала. Те са непоследователни, но всъщност християнската вяра никога не се е отличавала с логиката си. Най-големият парадокс е сговорът между монарсите и владците. Императорите се гордеят, че са първи магистрати на Римската империя и упражняват властта си чрез нейния сенат. В действителност вече цял век не сме Римска империя и все пак, понеже формата продължава да съществува, човек би помислил, че е невъзможно за един принцепс с титлата август да бъде християнин поне докато олтарът на победата стои в сената в Рим. Но подобни несъответствия са така лишени от значение за християнския начин на мислене, колкото няколко облака — за хубав летен ден; и затова вече не се опитвам да ги оборвам в лекциите си. Би трябвало да съм благодарен може би, че студентите ми, повечето от тях християни, са се спрели тъкмо на мен да им

преподавам онази философия, която тяхната религия преследва. Такава ужасна комедия, Приск! Просто трагедия!

Междувременно можем само да изчакаме събитията. Здравето на императора се подобрява с всеки изминал ден и по-късно тази пролет се очаква да тръгне на поход срещу готите, които както обикновено заплашват пограничните области на Македония. Ако Теодосий реши да се отправи на север, той няма да се върне в Константинопол преди края на лятото или есента, в който случай ще трябва да се срещна с него в Тесалоники^[1] или, още по-лошо, на бойното поле. Уверен съм, че ако това се наложи, то ще бъде последното ми пътуване. Защото здравето ми, за разлика от твоето, продължава да се влошава. Пристъпите на кашлица ме изтощават и ме карат да копнея за гроба. Освен това по ръцете ми чак до лактите се яви странен изрив, може би вследствие на това, че миналата седмица ядох лоша камбала. (О, Диогене, и твоя съдбоносен суров октопод!) Или пък може би е външен признак на отравяне на кръвта. Така бих искал да е тук Орибазий. Той е единственият лекар, комуто съм се доверявал, нещо, в което следвах Юлиан, който казваше: „Асклепий разкри на Орибазий тайни, познати само на боговете.“

В течение на годините съм нахвърлил доста бележки за една биография на Юлиан. Сега те са пред мен. Остава само да се подредят окончателно всички тези материали, включително и съчинението на Юлиан. Моля те, изпрати ми го веднага, щом бъде готов преписът. Ще работя върху него това лято, тъй като вече не преподавам. Сметнах, че е по-благоразумно да се оттегля, докато разберем накъде ще задуха вятърът.

Едва ли е нужно да ти пиша, че Антиохия пренебрегва едикта. Доколкото си спомням, антиохийците никога не са се подчинявали на императорската власт, освен когато им опрат меча до гърдите. Често съм предупреждавал тукашния сенат, че непокорството не се нрави на императорите, но нашите хора си мислят, че са над закона и над репресалиите. Глупостта на умния е винаги по-голяма от тази на тъпака. Страхувам се за Антиохия, въпреки че това незачитане на императорските едикти е в моя полза.

Досега няма инциденти. Моите приятели християни ме посещават както обикновено (мнозина от бившите ми студенти сега са владици, каква ирония на съдбата!). Колеги, които още преподават, ми

казват, че групите им са съвсем както преди. Следващата стъпка зависи от Теодосий или по-точно казано от владците. За наше щастие те бяха така заети с непрестанните си взаимни преследвания, че ние можахме да оцелеем. Но четейки между редовете на едикта, аз се страхувам от кървава разправа. Теодосий с особена злоба обяви извън закона партията на покойния презвитер Арий, защото галилеяните трябвало да имат църква с едно-единствено всеобщо учение — и то не друга, а католическа църква. За да противодействуваме, ние пък от наша страна трябва да напишем истинската биография на Юлиан. Затова нека заедно изплетем последния венец от Аполонови лаври и го поставим на челото на философията, като сърцат жест срещу зимата, която заплашва този бурен, късен сезон на света. Искам онези, които дойдат след нас, да знаят колко големи са били надеждите ни, трябва да им покажем как за малко Юлиан не успя да спре галилеянската зараза. Едно такова произведение, ако е добре написано, ще бъде като семе, посадено наесен, което чака събуждането на слънцето, за да разцъфти.

Очевидно цената за преписването в Атина се е покачила невероятно много, откакто ми преписаха някои неща миналата година. Осемдесет златни солиди ми се струват извънредно много за това, което ти казваш, че е само фрагмент или книга със средна големина. Едва миналото лято платих тридесет солиди за препис на Платиновия трактат, който вероятно е три пъти по-дълъг от Юлиановите мемоари. Изпращам по един приятел, който утре заминава за Атина, тридесет солиди и това писмо. Още веднъж поздравя на прелестната Хипия и на теб, стари приятелю и съратнико във философските ни борби.

Приск до Либаний

Атина, юни 380 г.

Изпращам ти по ученика си Глаукон малко по-малко от половината от съчинението на император Юлиан. Дотук преписването ми струваше точно тридесет солиди. Като получа другите петдесет, ще ти изпратя останалата част от книгата. Предполагам, че миналогодишните ти преписи в Атина са били направени от някой твой почитател, който е преписвал на намалена цена, за да изрази

уважението си към големия ти принос в областта на философията и реториката.

Не споделям песимистичните ти възгледи за новия ни император. Едва ли него щяхме да изберем, ако зависеше от нас, но никога не сме били в положение да избираме. Юлиановото възшествие дължахме на Фортуна, божество, известно с безразличието си към човешките дела. Едва ли можем да се надяваме, че през живота ни ще се появи друг Юлиан. Толкова по въпроса.

Проучих едикта, откакто ти писах за последен път; въпреки че тонът му е малко по-остър от този на Константиновия едикт, на първо време единствените жертви ще бъдат последователите на Арий. Но може би греша. Почти винаги греша, когато се касае за политически въпроси — слабост, която вероятно дължа на философския си темперамент. Така или иначе, това, което ме обнадеждава, е миналогодишното назначение на поета Авзоний за консул. Познаваш ли го? Сигурно си го чел. Ако не, очаква те една приятна изненада. Напоследък научих доста за него. Син на заможен лекар от Бордигала, той започнал изключително щастливата си кариера, когато император Валентиниан го взел за наставник на сина си Грациан. Според собствените му думи той „оформил мъничкия ум на малкия принц“. Когато принцът стана император, той възнагради учителя си, като го направи преториански префект на Галия, а миналата година — консул. Споменавам всичко това, защото Авзоний е благосклонен към нас и упражнява голямо влияние не само върху Грациан (който е прекалено зает да ходи на лов за диви свини в Галия, за да ни безпокои без причина), но и върху Теодосий. Очевидно той е човекът, към когото трябва да се насочиш.

Наскоро изпратих да видят какво има от Авзоний в библиотеката. Робът се върна с количка, пълна с книги. Наистина човек трябва да изчете Авзоний, за да повярва, че може да се пише за всичко. Няма тема, която да е прекалено незначителна за поета; никое ласкателство не е прекалено за царедвореца. Написал е една сносна поема за реката Мозел, но мене реките много не ме интересуват. Останалите му неща навяват скука. Особено тези стихове, които е писал по поръчка на Валентиниан. Между темите, избрани от императора, са изворите на Дунав (Авзоний не ги е открил, но е направил сериозен опит да ги открие), Великден и четири оди — най-хубавото от всичко, писано от

него, — посветени на четирите любими коня на императора. Поръчах да препишат една от конските оди и Хипия ми я чете, когато съм в мрачно настроение. Започва така: „О, черен като врана жребецо, щастливецо, който разкрачваш прекрасните бедра и галиш твърдите заоблени форми на божествения август...“ Едва ли някое стихотворение ми е харесвало толкова много. Изпращам ти един препис. Така или иначе, препоръчвам ти да се срещнеш с Авзоний колкото можеш по-скоро. И естествено да не забравиш да изразиш възхищение от творчеството му! Когато се бориш за една добра кауза, лицемерието се превръща в добродетел.

Не ходя по вечери и приеми. Кварталът, за който споменавах в писмото си, не е като елегантните улици в Сарди, а кварталът на проститутките, близо до агората^[2]. Не ходя на гости, понеже ненавиждам приказливи жени, особено нашите атински дами, които се считат наследнички на Перикловия век. Разговорите им са безнадеждно предвзети и изкуствени. Гозбите, които поднасят, са невъзможни за ядене и не знам защо, но като че ли повечето атинянки са ниски и пълни, с тъмни закърнели мустачки — сигурно така Афродита си отмъщава на бърбривите жени. Живея съвсем тихо и спокойно вкъщи, като от време на време посещавам онзи квартал.

Хипия и аз се разбираме сега по-добре, отколкото преди. До голяма степен чарът ѝ се състои в това, че никога през живота си не е обичала литературата. Говори само за прислугата, яденето, роднините и с нея си отпочивам. Освен това вкъщи си имам едно момиче от готски произход — купих по, когато беше на единадесет години. Сега е прекрасна, висока, добре сложена жена, с очи сиви като на Атина. Тя никога не говори. Накрая ще ѝ купя съпруг и ще ги освободя и двамата като награда за примирението, с което приема моите нежности, макар че ѝ се нравят далеч по-малко, отколкото на мене. Но това често се случва с женската половина на най-грозното животно на Платон. Впрочем Платон не харесваше полови сношения между мъже и жени. За нас Платон е божественият Платон, но боя се, че той е бил по-скоро като нашия приятел Ификъл, чиято страст към момчета се е така безобразно развихрила, че сега той живее ден и нощ в баните, където момчетата го наричат царицата на философията.

Съжалявам, че здравето ти се е влошило, но това следва да се очаква на твоите години. Много е възможно изривът, за който

споменаваш, да е от лоша риба. Препоръчвам ти диета: хляб и вода, и то по малко. Когато получа парите, ще ти изпратя остатъка от съчинението на Юлиан. Ще те разстрои и натъжи. Интересно ми е да видя как ще използваш този материал. Аз и Хипия ти пожелаваме добро или нека кажа, по-добро здраве.

В съчинението на Юлиан ще забележиш, че той неизменно нарича християните галилеяни и черквите им костници — последното е хаплив намек за малко некрофилската им страст към мощи. Струва ми се уместно да се измени текстът и да се превърнат костниците в черкви и галилеяните в християни. Никога не се заяждай на дребно с врага. Тук-таме съм направил някои забележки по текста. Надявам се, че няма да ти се сторят съвсем без значение.

[1] Солун. — Б.пр. ↑

[2] Агора — градски площад. — Б.пр. ↑

II

Мемоарите на Юлиан Август

От примера на моя чичо, император Константин, наречен Велики, който почина, когато бях на шест години, разбрах, че е опасно да подкрепиш която и да е галилеянска секта, тъй като те възнамеряват да принизят и потъпчат истински светите неща. Едва си спомням Константин, макар че му бях представен в двореца. Смътно си спомням един гигант, силно напарфюмиран, облечен в корава дълга мантия, обсипана със скъпоценни камъни. По-големият ми брат Гал винаги казваше, че съм се опитал да му смъкна перуката. Но Гал беше жесток в шегите си и тази история едва ли е вярна. Ако наистина бях дръпнал перуката му, уверен съм, че с това нямаше да спечеля благоволенieto му; дори самите галилеяни, неговите почитатели, признават, че по отношение на външния си вид той бил суетен като жена.

От майка си Базилина съм наследил любов към учението. Не я помня. Тя починала наскоро след раждането ми, на 7 април 331 година. Тя бе дъщеря на преторианския префект Юлий Юлиан. От портретите ѝ виждам, че приличам повече на нея, отколкото на баща си. Правият ми нос и доста дебелите устни са нейни черти, за разлика от императорския род на Флавиите, които имат костеливи орлови носове и тънки свити устни. Император Констанций, моят братовчед и предшественик, беше типичен представител на династията, с тази отлика, че беше доста по-нисък. Аз наследих обаче месестия врат и широките рамене на Флавиите — черта на илирийските ни прадеди, които са били планинци. Въпреки че майка ми била галилеянка, тя се интересувала от литература. Била ученичка на евнуха Мардоний, който беше и мой учител.

Мардоний ме научи на скромна походка, с наведени очи; научи ме да не ходя предвзето и да не следя за впечатлението, което правя на околните. Винаги ме учеше на вътрешна дисциплина. Мардоний особено държеше да не говоря прекалено много. За щастие сега, когато

съм император, всекиму е приятно да разговаря с мене. Също така благодарение на него разбрах, че времето, прекарано в цирка или в театъра, е пропиляно. И накрай Мардоний, този галилеянин, който така много обичаше елинската философия, ме запозна с Омир, Хезиод, Платон, Теофраст. Макар и суров, той бе добър учител.

От моя братовчед и предшественик се научих да лицемеря и прикривам истинските си мисли. Ужасен урок, но ако не го бях научил, нямаше да доживея и до двадесет години. През 337 г. Констанций уби баща ми. Вината му? Кръвно родство. Мене пощадиха, защото бях шестгодишен. Завареният ми брат Гал беше тогава на единадесет години и го оставиха жив, тъй като бе болнав и не очакваха да живее дълго.

Да, опитвам се да подражавам на стила на „Марк Аврелий към себе си“, но не ми се удава. Не само защото ми липсват неговата нравствена чистота и добрина, но защото той е могъл да пише за благородни неща, които научил от благородно семейство и добри приятели, а аз трябва да пиша за суровата безчовечност, която видях в семейството на убийци, в болни времена, сред раздорите и насилията на една секта, целяща да унищожи цивилизацията, започнала с лирата на слепия Омир. Не мога да се сравнявам с Марк Аврелий нито по качествата си, нито по опита си, затова нека заговоря със собствения си глас.

Никога не съм виждал майка си. Но си спомням баща си. Юлий Констанций беше висок, представителен човек. Поне тогава ми изглеждаше висок. Фактически, ако съдя по статуите му, той трябва да е бил малко по-нисък, отколкото съм аз сега, и по-широкоплещест. Беше много нежен с Гал и мене, когато го виждахме, което не се случваше често, тъй като непрестанно бе на път, изпълнявайки разни дребни поръчения на императора. Тук трябва да спомена, че по едно време се считаше, че баща ми има по-големи права над престола, отколкото завареният му брат Константин. Но не беше в природата му да протестира. Беше кротък, беше нерешителен и го премахнаха.

Константин умря, вероятно за голяма своя изненада, на 22 май 337 година в Никомедия, тъкмо след като бе ходил да се лекува на баните в Еленопол и според предзнаменованията изглеждаше, че ще

живее още дълги години. На смъртното си легло той повикал братовчед ни, владиката Евсебий, да го причести. Говори се, че тъкмо преди да дойде владиката, Константин бил казал доста неспокойно: „И да няма никаква грешка.“ Боя се, че тъкмо тези думи го обрисуват най-добре. Той бе човек, който не се спираше пред нищо, който нямаше да остави нито един камък непреобърнат, както духовито се изразява Аристофан. Константин не беше истински галилеянин — той просто използваше християнството, за да разпротре властта си по целия свят. Бе войник по душа, умен, но не образован и ни най-малко не се интересуваше от философия, въпреки че до голяма степен задоволяваше своенравието си с препирни по верските въпроси. Бесните спорове на владичите го опияняваха.

Според завещанието на Константин империята трябваше да се раздели между тримата му живи синове, всеки от които бе вече получил титлата цезар. (Днес всеки ученик знае това, но винаги ли ще се знае?) Двадесет и една годишният Константин II получи префектурата Галия. Констанций, двадесетгодишен — Изтока. Констанс, шестнадесетгодишен — Италия и Илирикум. Всеки от тях едновременно с това приемаше и титлата август. Колкото и да е странно, това разделение на света се извърши мирно. След погребението (бях прекалено малък, за да присъствувам на него) Константин II веднага се оттегли в столицата си Виндобона^[1], Констанс се отправи за Медиоланум^[2]. Констанций се настани в свещения дворец в Константинопол.

И тогава започнаха убийствата. Констанций обяви, че срещу него имало заговор, чиито вдъхновители били децата на Теодора, законната съпруга на неговия дядо Константин Хлор; когато той станал император, наложницата му Елена, майката на Константин, била пренебрегната.

Да, на онези, които четат исторически съчинения, за това време, всичко туй изглежда страшно объркано, но за нас, които бяхме оплетени в тази мрежа, тези роднински отношения бяха гибелно ясни, както отношенията между паяк и муха.

Някои казват, че наистина имало такъв заговор, но аз се съмнявам. Убеден съм, че баща ми по никакъв начин не се е опълчвал срещу Констанций. Той не възроптал, когато природеният му брат Константин станал император. Защо тогава ще протестира, когато

неговият син се е възкачил на престола? Така или иначе, през това ужасно лято десетина потомци на Теодора бяха тайно заловени и умъртвени, измежду тях и баща ми.

В деня, когато отведоха баща ми, аз и Мардоний се разхождахме из парка на двореца. Не си спомням къде беше Гал, сигурно е бил на легло, болен от треска. Не знам защо, когато се връщахме, влязохме през предната врата вместо през задната, както обикновено.

Беше приятна вечер и пак, противно на обичая, отидох при баща си, който седеше в атриума с управителя на имението си. Спомням си белите и червени рози, които се виеха по дървените решетки между колоните. И какво друго си спомням? Стола с лъвски глави на краката, кръглата мраморна маса. Мургавият управител на имението седеше на столче вляво от баща ми, със сноп книжа на скута. Докато диктувам това, внезапно си спомням всичко. Но странно, до този миг бях забравил розите и лицето на баща си, което сега е съвсем ясно в паметта ми. Какво странно нещо е паметта! Той бе румен, с малки сиви очи и на лявата му буза имаше едва забележим белег, подобен на полумесец.

— Това — рече той, като се обърна към управителя си — е най-ценната част от имуществото ми. Добре го пази.

Не разбрах за какво разговаряха. Спомням си, че бях смутен. Изобщо рядко се случваше баща ми да ми заговори. Не защото не ме обичаше, но защото бе още по-стеснителен и свит от мен и съвсем не знаеше как да се държи с деца.

Птици — да, още ги чувам — пееха по клоните на дърветата. Баща ми продължаваше да говори за мен, а аз слушах птиците, гледах водоскока и усещах, че нещо страшно е надвиснало над нас. Каза, че Никомедия е „безопасна“, и аз се чудех какво ли иска да каже с това. Управителят се съгласи. Говореха за братовчед ми, владиката Евсебий — и той също бил „безопасно място“. Втренчих поглед във водоскока: гръцка работа от миналия век — морска нимфа, възседнала делфин, от чиято уста се изливаше вода в басейна. Спомняйки си това, сега си давам сметка защо наредих да се построи подобен водоскок в градината ми, когато бях в Лутеция^[3]. Дали човек може да си спомни всичко, ако се напегне? (Забележка: Да се направи също такъв водоскок за Константинопол, ако не може да се намери оригиналът.)

След това баща ми ме отпрати, като несръчно ме потупа по рамото. Нито една прощална дума, никакъв знак на прекомерна обич: такива са стеснителните хора.

Войниците дойдоха, докато вечерях. Мардоний беше ужасен. Така бях учуден от уплахата му, че отначало не можах да разбера какво става. Когато чух войниците в атриума, скочих на крака.

— Какво е това? Кой е там? — попитах аз.

— Седни — ми отвърна Мардоний. — Не мърдай. Не издавай никакъв звук.

Голобрадото му евнухско лице, прорязано с хиляди бръчки като измачкана коприна, бе побледняло като платно. Отскубнах се от него, учуден от страха му. Той непохватно се опита да ми попречи да изляза от стаята, но стреснат по-скоро от страха му, отколкото от шума на чужди хора у дома, аз се спуснах покрай него в празния атриум. Отвъд във вестибюла една робиня ридаше. Предната врата беше отворена. Вратарят се бе прилепил към нея, сякаш беше прикован. През тихите ридания на робинята чух шум на въоръжени хора на улицата: скърцане на кожа, тъп звук на жезла и глух тропот на дебели подметки по камъните.

Вратарят се опита да ме спре, но аз му се изплъзнах и изскочих на улицата. На половина разстояние до пресечната улица видях баща си, обкръжен от отряд войници, водени от един млад трибун. Извиках и се затичах след тях. Войниците не се спряха, но баща ми, както вървеше, се поизвърна назад. Лицето му беше по-бледо от дървена пепел. Строг като Зевс, той ми кресна със страшен глас, какъвто никога не бях чувал от него: „Върни се! Веднага!“

Останах като закован на улицата, на няколко метра от него. Трибунът също се спря и ме изгледа любопитно. Тогава баща ми се обърна към него и рече властно: „Върви! Това не е гледка за дете.“

Трибунът се захили: „Доста скоро ще се върнем да го приберем.“ Тогава вратарят ме сграбчи и въпреки че плачех и се дърпах, ме внесе вътре.

След няколко дни баща ми бил обезглавен в една изба на двореца, където държали вино. Срещу него не били повдигнати никакви обвинения; немалко дело. Не зная къде е погребан и дали изобщо е погребан.

Интересно колко много подробности си спомням, докато пиша. Например усмивката на трибуна, която бях забравил от двадесет години. И изведнъж започвам да се питам какво ли е станало с него. Къде ли е днес? Познавам ли го? Дали не е някой от стратегите ми? Дали не е бил Виктор или Йовиан? По възраст и двамата отговарят. Но нека не се ровим в миналото, нека си остане само тук, върху хартията. Все някога трябва да се тури край на отмъщенията и какъв по-добър момент за това от възкачването на престола?

Скоро разбрах какво е наредил баща ми, когато тайнствено разговаряше с управителя. Щяха да ни изпратят при нашия братовчед Евсебий, владика на Никомедия. Той щеше да ни бъде настойник. На другия ден, след като отведеха баща ни, Мардоний бързо ни качи двамата, Гал и мене, в една кола, единствено с дрехите, които носехме на гърба си. Изминахме петдесетте мили до Никомедия, като спирахме само колкото да сменим конете. Веднъж ни спря конна стража. С разтреперан глас Мардоний им каза, че сме под личната закрила на император Констанций. Оставиха ни да продължим. Пътувахме цял ден и цяла нощ.

Каква ужасна нощ! Гал беше болен от треска, от която насмалко не умря. Измъчван от кошмари, той се гърчеше на пода на колата върху сламеника, който му бяха постлали. Мардоний поставяше на лицето му ленени кърпи, напоени с оцет — резлива миризма на оцет; да, миризмата на оцет още ми напомня онази ужасна нощ. По едно време докоснах челото му и усетих, че е горещо като влажно платно, оставено да съхне на слънце. Златистата му коса беше потъмняла от пот; той размахваше ръце, бълнуваше и плачеше. Седях буден на пейката до Мардоний. Друсахме се по селски пътища през нощта, светла като ден от огромната жълта луна, която блестеше пред нас подобно на фар.

Тази нощ изобщо не проговорих. И въпреки че бях едва шестгодишен, непрекъснато си казвах: „Ти си обречен на смърт!“ — и се чудех какво ли е да си мъртъв. Струва ми се, че станах философ онази нощ, защото поради възрастта и невежеството си бях по-скоро любопитен, отколкото уплашен. Предполагам, че съм бил крайно възбуден от това отчаяно бягство през непознати места, осветени от

ярката златиста луна. Гал, който се гърчеше в краката ми, ме молеше да му дам пръчка, за да пропъди призраците.

За наша голяма изненада оживяхме. Пет години Гал и аз живяхме с владиката Евсебий в Никомедия, а след това — в Константинопол. Евсебий беше строг и внушителен старец и макар да не обичаше деца, към нас се отнасяше добре. Най-важното беше, че той забрани на Констанций да ни вижда и Констанций го послуша, тъй като Евсебий имаше голямо влияние в галилеянската йерархия. Две години след като стана наш настойник, го направиха владика на Константинопол, откъдето фактически управляваше цялата Източна църква до смъртта си.

Децата привикват с всичко. Известно време баща ни ни липсваше, след това го забравихме. Мардоний винаги беше с нас — една връзка с миналото ни — и естествено вуйчо ни, комит Юлиан, често ни посещаваше. Обаятелен висш сановник, доста склонен към интриги, той ни държеше в течение на събитията по света. Той именно ни обясняваше как Констанций се стреми да стане единствен владетел на империята. През 340 г. настъпиха раздори между Констанс и Константин II. Започна гражданска война. При Аквилея Константин II бе нападат из засада и убит. Констанс стана единствен господар на Запада. По това време един пълководец, на име Магненций, се обяви за август и прогони Констанс от Августодунум^[4] към Пиренеите, където го убиха през зимата на 350 г. На Запад царуваше хаос и докато Магненций се опитваше отчаяно да предотврати разпадането на заграбената империя, един пълководец на Дунава, на име Ветранион, се обяви за император.

Не може да се отрече, че Констанций имаше гений да води граждански войни. Знаеше кога да удари — и което е по-важно — кого да удари. Винаги печелеше. Често си мисля, че ако беше живял по-дълго, щеше да ме премахне по същия начин, по който премахна другите си роднини. Заплашен от двама узурпатори, Констанций започна военни действия през 350 г. Ветранион бе разбит веднага и — нещо нечувано в нашата история — бе пощаден. Разбира се, Магненций бе победен в битката при Мурса на 28 септември 352 година. Това бе един от съдбоносните моменти в нашата история. И до ден-днешен войската ни не се е съвзела от загубата на петдесет и четири хиляди елитни войници.

Едва ли е нужно да казвам, че не познавах нито един от тези узурпатори. Дори не си спомням да съм срещал братовчедите си Констанс и Константин II. Срещнах самия Констанций едва когато бях шестнадесетгодишен, една среща, която ще опиша подробно по-нататък.

Докато императорите крояха заговори и воюваха помежду си, аз учех при Мардоний. Той бе строг учител, но умееше да събуди интерес у мен. Аз го обичах, Гал го ненавиждаше; но кого ли не намразваше той рано или късно? Спомням си, че веднъж, когато исках да видя надбягванията с колесници, Мардоний ми каза: „Ако те интересуват игри, чети Омир. Нищо в живота не може да се сравни с това, което той е писал за игрите или за каквото и да било друго.“ Забрана, която може да вбеси едно дете, но все пак мъдра. И в действителност за пръв път отидох в театъра и в цирка едва като възрастен и тогава ходех само защото не исках да засегна други хора. Наистина бях донякъде малко педант и си останах педант!

Имам само един ясен спомен за владиката Евсебий. Един следобед той реши сам да ме запознае с живота на Назарянина. Часове наред седяхме в един страничен параклис на катедралата в Никомедия, докато той ме занимаваше. Бях отегчен. Владиката имаше дарбата да обяснява само общоизвестни неща и да отминава с мълчание всичко онова, което човек би искал да разбере. Той бе трудноподвижен, блед старец, говореше бавно и беше много лесно да следиш мисълта му. Загледах се от скука в сводестия таван, разделен на четири: всяка част, посветена на едно от годишните времена. Цветя и лози, птици и риби се преплитаха в тази извънредно изящна мозайка. Познавах я като дланта си, тъй като три пъти на ден се молех с Гал в този параклис и по време на тези уморителни молитви си въобразявах, че притежавам способността да се издигна право нагоре във въздуха и да проникна сред този свят, изпълнен с пауни, палми и лозници, блестящ от злато свят, където не се чува никакъв друг звук освен шуртенето на вода и птича песен и където естествено няма ни проповеди, ни молитви! Когато Никомедия пострада преди няколко години от земетръс, първият ми въпрос бе за катедралата: „Стои ли още?“ — „Да — отвърнаха ми, — но покривът се срути.“ И така, магическото ми убежище от детските години днес е в развалини.

Вероятно съм зяпал по тавана прекалено явно, защото владиката внезапно ме запита:

— Коя е най-важната от Божиите заповеди?

— Не убивай! — отговорих аз, без да се замисля. И тогава бързо споменах съответните места от Новия завет (по-голямата част от него знаех наизуст), както и откъси в този смисъл, които си спомнях от Стария завет.

Владиката не очакваше такъв отговор. Все пак той кимна одобрително.

— Добре се позоваваш на Светото писание. Но защо считаш, че тази заповед е най-важна?

— Защото, ако тя се спазваше, баща ми щеше да бъде жив. — Самият аз се стреснах от бързината на отговора си.

Бледото лице на владиката стана пепеливо.

— Защо казваш това?

— Защото е вярно. Императорът е убил баща ми. Всички знаят това. И предполагам, че ще убие и мене, и Гал, когато ни дойде редът.

Трудно е да се спре дързостта, щом веднъж се появи.

— Императорът е свят човек — каза владиката остро. — Цял свят се възхищава от неговото благочестие, от войната, която води срещу ересите, от подкрепата му на правата вяра.

Това ме направи още по-дързък.

— Тогава, щом е такъв добър християнин, как е могъл да убие толкова много от собствените си роднини? В края на краищата нали пише в евангелието от Матей, а също и в евангелието от Лука...

— Глупаче такава! — разбесня се владиката. — Кой ти е разправял тези неща? Мардоний ли?

Имах достатъчно ум да защитя учителя си.

— Не, отче. Но хората говорят всичко пред нас. Сигурно си мислят, че не разбираме. Във всеки случай това е вярно, нали?

Владиката се бе овладял. Отговорът му бе бавен и суров.

— Единствено трябва да знаеш, че братовчед ти, императорът, е благочестив християнин и добър човек. И не забравяй, че животът ти зависи от него.

И като наказание за дързостта ми владиката ме накара да си разказвам уроците в продължение на четири часа. Но урокът, който научих, не беше този, който той искаше. Единствено разбрах, че

Констанций е благочестив християнин и въпреки това е погубил хора от собствената си кръв. Щом може да бъде едновременно и благочестив християнин, и убиец, значи нещо не е наред с вярата му. Излишно е да казвам, че вече не виня вярата на Констанций заради престъпленията му, както и елинизмът не може да бъде упрекван заради моите недостатъци. Но такова грубо противоречие смущава едно дете и не се забравя лесно.

През 340 г. Евсебий стана владика на Константинопол. Вследствие на това Гал и аз живеехме ту в Никомедия, ту в столицата. Аз обаче предпочитам Константинопол.

Основан една година преди раждането ми, Константинопол няма минало. Само шумно настояще и бъдеше, ако се вярва на предсказателите. Константин нарочно избрал Византион за столица на Римската империя; той създаде нов град на мястото на стария и го кръстил — с присъщата си скромност — на свое име. Както повечето деца в града, и аз обичах жизнеността му и атмосферата на нещо недовършено. Въздухът е винаги прашен и изпълнен с миризма на вар, улиците се огласяват от чукане и тракане. Тази суетня би трябвало да бъде неприятна, но в нея аз чувствавам нещо ободрително. Градът се изменя ежедневно. Почти всички места, които си спомням от младите си години, са се променили — нови сгради, нови улици, нови гледки. Наистина много по-интересно е да присъствуваш на началото на нещо велико, отколкото на края му.

Когато времето беше хубаво, Мардоний, Гал и аз се разхождахме из града „на лов за статуи“, както казвахме ние. Възпитателят ни страстно обичаше произведения на изкуството и ни влачеше от единия край на града до другия да ги търсим. Трябва да сме видели над десет хиляди бронзови и мраморни статуи, които Константин бе отвлякъл от целия свят, за да украси града си. Въпреки че човек не може да оправдае тези кражби (особено ограбването на гръцките храмове), в крайна сметка под и около аркадите по главната улица са събрани повече велики произведения на изкуството откъдето и да било другаде в света с изключение на Рим.

Една от нашите разходки ни доведе до една костница близо до хиподрома. Докато Мардоний се оправяше с картата на града и се опитваше да разбере кое къде трябва да бъде, Гал и аз хвърляхме късчета мрамор по една недовършена още постройка. По улиците на

Константинопол винаги има в изобилие неща, които едно дете може да хвърля — парченца мрамор, трески, счупени керемиди. Строителите никога не разчистват, след като завършат.

— Ето тук — каза Мардоний, като гледаше картата — трябва да се намира Немезис^[5], прочутата статуя на Фидий, придобита от божествения Константин преди няколко години. Смята се, че това е оригиналът, макар някои да считат, че е копие, но копие от същия век, от пароски мрамор, следователно не е занаятчийско римско копие.

Внезапно вратите на костницата се отвориха и оттам изскочиха двама старци, преследвани от десетина монаси, въоръжени с тояги. Старците стигнаха до аркадата, където стояхме, когато монасите ги уловиха, събориха ги на земята и започнаха да ги бият, крещейки „еретици, еретици“.

Обърнах се смаян към Мардоний:

— Защо ги бият?

— Защото са еретици — възрази Мардоний.

— Мръсни привърженици на Атанасий, нали? — запита Гал; по-голям от мен, той беше вече запознат с повечето от суеверията на новия свят.

— Изглежда, че са такива. По-добре да си вървим.

Но аз бях любопитен и исках да разбера какви са тези последователи на Атанасий.

— Заблудени глупци, които вярват, че Христос и бог са едно и също...

— Докато всеки знае, че те само си приличат — додаде Гал.

— Точно така. Както ни учи презвитер Арий, който е така уважаван от братовчед ти, божествения Август.

— Те отровиха презвитер Арий — каза Гал, който беше вече яростен фанатик. — Еретици! Убийци! — викна той и запрати камък по тях. За съжаление камъкът улучи един от старците. Монасите спряха за малко приятното си занимание, за да похвалят точния удар на Гал. Мардоний беше вбесен, но само от съображения за благоприличие.

— Гал — извика той и здравата разтърси брат ми. — Ти си от царски род, не уличен побойник! — И като ни хвана здраво за ръцете, Мардоний бързо ни отведе. Едва ли трябва да казвам как ме порази тази сцена.

— Но тези двама старци не са опасни, нали?

— Не са опасни ли? Те убиха презвитер Арий. — Очите на Гал горяха от праведен гняв.

— Тези двамата? Самите те ли са го убили?

— Не — каза Мардоний, — но те са привърженици на владиката Атанасий...

— Най-опасният еретик, който някога е живял.

Гал винаги изпадаше в крайна възбуда, когато собствената му нужда за насилие съвпаднаше с това, което другите считаха за правилно.

— Говори се, че преди около седем години на един църковен събор Атанасий наредил да отровят Арий. Затова именно твоят божествен чичо изпрати Атанасий в изгнание. А сега, Юлиане, трябва да ти припомня за стотен, не, за хиляден път, да не си гризеш ноктите.

Спрях да си хапя ноктите — един навик, от който още не съм се отучил напълно и до днес.

— Но нали всички са християни? — попитах го аз. — Не вярват ли в Исуса и евангелията?

— Не — отвърна Гал.

— Да — възрази Мардоний. — И те са християни, но са заблудени християни.

Още като дете имах сравнително логичен ум.

— Но ако са християни като нас, ние не трябва да се борим с тях, а да обърнем и другата си буза. Нали никой не трябва да убива, защото Христос ни казва, че...

— Струва ми се, че нещата не са така прости, както изглеждат — отвърна Мардоний.

Естествено нещата стояха точно така. Дори едно дете можеше да забележи разликата между това, в което галилеяните казват, че вярват, и онова, в което действително вярват, както всъщност се вижда от делата им. Една вяра, която проповядва братство и благодет, а ежедневно убива онези, които не приемат учението ѝ, е лицемерна. Би било в интерес на моята теза да заявя, че оттогава престанах да бъда галилеянин. Но за съжаление това не би било вярно. Макар и да бях объркан от сцената, на която бях свидетел, все още вярвах; освободих се от Назарянина доста по-късно. Но сега, като се връщам към онези години, струва ми се, че първото звено от веригата се скъса него ден на

улицата, когато видях как монасите се нахвърлиха върху двамата безобидни старци.

Лятото прекарвах във Витиния, в имението на баба си по майчина страна — малко имение на две мили от морето. Тъкмо зад къщата се издигаше невисок хълм, от чийто връх се разкриваше великолепна гледка към Мраморно море, а откъм север, на хоризонта, се очертаваха кулите на Константинопол. Тук прекарвах много часове — четях и мечтаех.

Един следобед, приспан от жуженето на пчелите, миризмата на мащерка и топлия, солен въздух, аз задряхах. Сънувах, че се караме с Гал и искам да избягам от него. Побягнах и като тичах, почнах да крача с все по-големи крачки, докато накрая правех скокове като елен. С всеки скок се издигах все по-високо във въздуха; реех се над полето и отдолу хората ме гледаха учудени, когато съвсем леко преминавах над главите им. Толкова е приятно да сънуваш, че летиш.

Както си летях, внезапно ми се стори, че някой вика името ми. Огледах се наоколо, но не се виждаше нищо освен бледите облаци, синьото небе и тъмното море. Летях над Мраморно море към Константинопол, когато гласът се чу отново.

— Кой ме вика? — попитах аз.

И тогава не зная как разбрах, че беше проговорило Слънцето. Грамадното златисто Слънце, въздигнало се над града, протягаше към мен огнените си ръце. С някакво болезнено остро чувство, че се завръщам в своя дом, се хвърлих право в изгарящата светлина. Събудих се и разбрах, че залязващото Слънце наистина светеше в лицето ми. Замаян, станах на крака, светлината ме бе опила. Бях слисан. Нещо важно се бе случило. Но какво?

Никому не разказах за това видение. Обаче няколко месеца по-късно, когато Мардоний и аз бяхме заедно един ден в градината на двореца над Босфора, аз почнах да го разпитвам за старата вяра. Започнах с хитрост.

— Дали всичко, писано от Омир, е вярно?

— Разбира се, всяка дума!

— В такъв случай Зевс, Аполон и другите богове трябва да съществуват, тъй като той казва, че те съществуват. И ако има такива

богове, какво е станало с тях? Унищожил ли ги е Исус?

Горкият Мардоний! Той бе страстен поклонник на класиците. Но също така беше и галилеянин. Както мнозина по това време, той бе безнадеждно раздвоен. Отговорът му обаче бе готов:

— Трябва да си спомниш, че по времето на Омир Христос още не е бил роден. Колкото и да е бил мъдър Омир, той не е могъл да знае основната истина, която ние знаем. Затова е трябвало да говори за боговете, в които хората винаги вярвали...

— Лъжовни богове според Исус. Щом те не са истински богове, това, което Омир пише за тях, не може да бъде вярно.

— Но както всички неща, тези божества са олицетворение на истината. — Мардоний измести темата на разговора. — Омировата вяра е до голяма степен подобна на нашата. Той е вярвал в един бог, единственото начало на вселената. И предполагам, добре е разбирал, че единният бог може да се явява под различни образи и че олимпийските богове са измежду тези образи. В края на краищата бог до ден-днешен има много имена, понеже съществуват много езици и предания, но той е винаги същият.

— Кои са старите му имена?

— Зевс, Хелиос — слънцето, Серапис...

— Слънцето, моето божество, Аполон... — започнах аз.

— Аполон също е имал много имена: Хелиос, спътник на Митра...

— Аполон, Хелиос, Митра — повторих аз тихо. От сенчестата горичка върху склона под двореца Дафне, където седяхме, можех да видя моето божество, пронизано от един тъмнозелен кипарис.

— От всички вери митраизмът е най-дяволската. Всъщност още има мнозина, които почитат Митра — повечето от тях войници, невежи хора, въпреки че и някои философи или самозвани философи, като например Ямблих, клонят към това учение. Срецнах го веднъж — изключително грозен човек, сириец. От Халкида, струва ми се. Почина преди няколко години, много тачен от тесен кръг почитатели. Прозата му винаги ми се е струвала съвсем неясна. Твърдеше, че изхождал от Платоновата философия. И естествено поддържаше, че Исус е лъжепророк и Светата Троица — нелепост. И тогава, в пълното си умопомрачение, измисли своя троица, основана на Платон.

Увлечен от страстта си към философски обяснения, Мардоний забрави своя унесен слушател, който едва ли разбираше и половината от думите му. Но все пак общият смисъл на това, което казваше, беше съвсем ясен: Хелиос е проява на единния бог и още съществуват хора, като тайнствения Ямблих, които го почитат.

— Според Ямблих има три свята, три царства на съществуването, като над всяко стои единния бог, чието видимо въплъщение е Слънцето. Първият от тези светове е рационалният свят, който може да бъде схванат с разума. Всичко това ще намериш у Платон, когато стигнем до него, ако изобщо стигнем до него, както бавно напредваш. Вторият е междинният — измислица на самия Ямблих — свят, надарен с разум и управляван от Хелиос-Митра с множество помощници, които се оказват старите божества в нов, различен вид: на първо място Серапис, при когото се връщат душите след смъртта; красивият Дионис; Хермес, разумът на вселената; и Асклепий, който вярваме, че действително е живял и бил прочут лечител, почитан от прадедите ни като спасител и лечител.

— Като Исус, нали?

— Да, нещо подобно. Накрая третият свят е нашият свят, светът, който възприемаме със сетивата. Слънцето заема междинно положение между тези три свята. Светлината е добро, мракът — зло. И Митра е мостът, звеното, което свързва човека и божеството, светлината и мрака. Както виждаш — или както ще видиш, — само част от това учение се основава на Платон. По-голямата част е от персийски произход — произлиза от персийския герой Митра, който живял (ако не е измислен) преди хиляда години. За щастие с раждането на Исус и с тайнството на Светата Троица се сложи край на всички тези нелепости.

— Но Слънцето все още съществува.

— Ако бъдем съвсем точни, Слънцето вече не съществува в този момент. — Мардоний стана. — То залезе и ние сме закъснели за вечеря.

Ето как осъзнах единния бог, Хелиос-Митра ме призова насън и аз буквално съзерцавах светлината му. Оттогава не бях вече сам. Слънцето беше моят закрилник.

През онези години аз се нуждаех от опора и утеха, тъй като непрекъснато бях под гнета на опасността, която ме заплашваше. Щяха

ли да ме убият като баща ми? Често си представях как Констанций и аз се срещаме съвсем случайно на хълма в имението на баба ми. Във въображението си винаги виждах императора сам — строг, но добър. Разговаряме за литература. Той е възхитен от обширните ми познания. (Приятно ми беше да хвалят начетеността ми.) След това се сприятеляваме и накрая той ми позволява да прекарам живота си в имението на баба, тъй като погледът ми го е убедил, че не се стремя към светски блага, че нито желая трона му, нито търся отмъщение за смъртта на баща си. Безброй пъти в мисълта си му привеждах убедителни доводи и накрая той, просълзен, винаги изпълняваше желанието ми, защото не виждаше у мен никакво лукавство и чувствуваше, че съм искрен.

Странни същества са хората. По това време наистина бях искрен. Бях точно такъв, какъвто се описях. Не желяех власт; или поне така си мислех. Наистина си въобразявах, че искам да живея тих живот. А всъщност какво стана? Разбих Констанций и се възкачих на трона. Като знам това сега, и ако аз бях Констанций, а той онова мечтателно момче на хълма във Витиния, веднага щях да отнема живота на този млад философ. Но тогава никой не знаеше кой бях аз, нито какъв ще стана.

[1] Днешна Виена. — Б.пр. ↑

[2] Днешен Милано. — Б.пр. ↑

[3] Галски град, от който е израснал Париж. — Б.пр. ↑

[4] Днешният град Отьон във Франция. — Б.пр. ↑

[5] Възмездието (гр.) — Б.пр. ↑

III

На единадесет години животът ми се измени рязко. Една сутрин през май се занимавах с Мардоний — рецитирах Хезиод и правех немалко грешки, — когато Гал влезе в стаята.

— Умря. Владиката умря. В черквата. Умря, така изведнъж.

Мардоний се прекръсти. Аз също се прекръстих. След миг при нас дойдоха духовници, чиновници, прислуга. Всички бяха смутени и разтревожени, защото смъртта на константинополския владика е изключително събитие и кой ще го наследи, е въпрос от значение за цялата империя. Ако императорът е галилеянин, той има решаващата дума при избора на нов владика. Но Констанций беше на хиляда мили от Константинопол, на персийската граница. Така че няколко седмици владика не бе избран и никой не знаеше какво да прави с Гал и мене. За щастие вуйчо ми комит Юлиан се намираще в града и в деня след погребението дойде да ни види.

— Той ще ни убие, нали?

Страхът правеше Гал безразсъден.

Усмивката на комит Юлиан не беше много убедителна.

— Разбира се, че няма. В края на краищата вие сте потомци на Константин Велики.

— И баща ми бе потомък на Константин Велики — рече мрачно Гал. — А също и другите.

— Но божественият август е ваш приятел.

— Тогава защо сме под стража? — рече Гал и посочи тайните агенти, които бяха пристигнали точно този ден. Когато Гал и аз се бяхме опитали да излезем, те учтиво ни казаха да останем вкъщи до „второ нареждане“.

— Те са тук да ви пазят.

— А кой ще ни пази от Констанций? — каза Гал, но по-тихо. Въпреки че беше избухлив, той нямаше намерение да се самоубива.

Комит Юлиан, изглежда, се смути.

— Това не е вярно, Гал, сега слушай ме внимателно: един от приближените на императора, негов много близък човек, ми съобщи,

че Констанций мисли, че не може да има деца, защото... защото толкова много хора от семейството му бяха... защото толкова много... умряха.

— Да, но след като е извършил достатъчно убийства, за да бъде хвърлен направо в ада, защо ще спре сега? Какво ще загуби, ако премахне и нас?

— Но и нищо няма да спечели. В края на краищата вие сте деца.

Гал изсумтя. На шестнадесет години той имаше физиката на мъж, макар че по характер бе дете, жестоко и безсърдечно дете.

— Повярвайте ми, вие се намирате в безопасност — говореше ни ласкаво комит Юлиан. Той беше в отлично настроение, тъй като току-що бе назначен управител на Египет и като че ли мислеше повече за това, отколкото за съдбата на племенниците си. Все пак направи всичко, което можеше, за да ни успокои, и аз му бях благодарен за това. Той си тръгна, завършвайки с празните думи. — Няма от какво да се боите.

Щом той излезе, Гал нарочно разби чашата, от която бе пил. Гал изобщо намираще физическо облекчение, когато чупеше нещо; обаче разбиването на тази именно чаша имаше за него обредно значение.

— И той е като всички други! — Гласът му трепереше от гняв. Той стоеше огрян от яркото слънце в свежия майски ден, дългата му светла коса падаше на кичури върху челото му, а изплашените му сини очи се разшириха от внезапно бликналите сълзи. — Пълна безизходица!

Опитах се да кажа нещо обнадеждаващо, но той се нахвърли върху мене:

— Каква загуба, ако умреш ти, малка маймуно! Но защо трябва аз да умра?

Защо наистина? Всеки си задава този въпрос рано или късно. Никой не може да ни обича толкова, колкото ние сами обичаме себе си. За Гал нямаше справедливост на този свят, щом такава красота и жизненост като неговата можеха да бъдат угасени тъй равнодушно, както човек стиска с два пръста фитила на лампата. Разбира се, съдбата е нещо жестоко. Но децата не могат да приемат това. Нито пък човек като Гал, за когото събитията бяха само епизоди, съпътстващи живота му. Обичах и мразех Гал. През първите години на живота си така бях запленил от него, че почти бях забравил себе си и се виждах

единствено отразен в тези живи сини очи, които от своя страна не виждаха нищо: нито мен, нито каквото и да било друго.

Но комит Юлиан излезе прав. Констанций наистина изпитваше угризения на съвестта за своите престъпления. Засега поне бяхме в безопасност. След време дойде известие от главния управител на двореца Евсебий. Гал и аз трябваше да заминем за Мацелум в Кападокия, за да продължим образованието си.

— Какво образование? — запита Гал, когато ни прочетоха известието.

Но Мардоний го накара да млъкне:

— Императорът е милостив. Не забравяйте, че сега той е ваш баща и господар.

Още същия ден заминахме за Мацелум. Бях много разстроен, защото този път Мардоний нямаше да ни съпровожда. Не зная какви бяха подбудите за тази дребнава жестокост; може би Евсебий, сам евнух, виждаше в Мардоний, също такъв евнух, твърде ловък наш съюзник. Подсмърчайки жално, аз бях натикан в една кола заедно с Гал.

Мардоний също беше опечален, но се владееше.

— Пак ще се срещнем — каза той — и тогава се надявам Гал да знае Хезиод така добре, както Юлиан.

Той стоя изправен неподвижно пред владишкия дворец, когато ние тръгнахме, охранявани от кохорта конна стража, като че ли бяхме важни особи, каквито всъщност бяхме, или важни затворници, каквито също бяхме. Аз плачех. Разярен, Гал ругаеше полугласно. На улицата се беше насъбрала тълпа, жадна да ни зърне. Един по-смел човек надникна в колата, за да ни види по-отблизо. Гал веднага плю в учуденото му лице. След това си покри главата с наметалото и не го свали, докато не излязохме из градската порта. Никой не очакваше повторно да ни види живи.

Всички пътешественици са единомдушни, че Мацелум е едно от най-хубавите места на този свят. Но аз и до ден-дневен го ненавиждам. Мацелум не е град, а императорски дворец, първоначално използван от някогашните кападокийски владетели като ловна хижа. Константин я разширил така, че сега представлява съвкупност от множество сгради, разположени сред усамотена гора в подножието на връх Аргеус, на около четиристотин мили югоизточно от

Константинопол. Когато Констанций наследи принципата, той получи ловната хижа заедно с някои други имоти в околността; фактически доходите на семейството ни идват почти изцяло от кападокийските императорски земи.

Тази вечер, когато разказвах на Приск за онези години, той рече, че съм имал завидно детство. „В края на краищата, живял си в дворец, с парк, бани, водоскоци, отделен параклис — закачи ме той. — Сред най-хубавата област за лов, без да имаш да вършиш нещо друго, освен да четеш. Водил си великолепен живот.“ Не, това не беше великолепен живот. Все едно че бяхме заложенци в персийски затвор. Нямаше с кого да замениш дума освен с няколко учители от Цезарея, която е наблизко. Никой от тях не се задържа дълго поради Гал — той не можеше да се сдържи да не ги тормози. По се разбираше с войниците, които ни пазеха, и особено с младите офицери. Когато Гал искаше да спечели някого, той знаеше как да се хареса и скоро те почнаха да го обучават да се бие с меч и копие, щит и брадва. Гал беше роден атлет и имаше дарба да борави с оръжие. Щеше ми се и аз да се упражнявам заедно с него, но той предпочиташе да ме държи настрана от военните си другари. „Ти си чети книгите — казваше той остро. Аз ще бъда военачалник.“ И така, аз продължих да чета.

Формално бяхме поверени на владиката Георгий, митрополит на Кападокия. Той живееше в Цезарея и поне веднъж в месеца ни навестяваше. Именно той настоя образованието ни да бъде изцяло галилеянско.

— Няма защо да не станеш духовник — каза ми той, като ме посочи с дългия си пръст. Владиката беше нисък, слаб човечец, чието изпито лице като че ли винаги се нуждаеше от бръснач.

И докато аз почтително се мъчех да намеря доводи защо не трябва да стана духовник, Гал се усмихна мило и рече:

— Юлиан мечтае да стане духовник, отче. Само за това мисли. Нищо друго не прави, само чете.

— Но аз чета философия... — започнах аз.

— Всички четем философия, разбира се. Но след това стигаме до разказа за Христа, което е начало и край на познанието. Уверен съм, че вашият покоен братовчед и мой стар приятел, владиката Евсебий, ви е подготвил добре. Той много липсва на тези от нас, които са истински християни. — Владиката Георгий започна да се разхожда нагоре-

надолу из стаята и да прищраква с пръстите си — типичен негов навик. Гал ми се захили, доволен, че ме е поставил в безизходно положение.

Владиката Георгий внезапно се извърна. Дългият му пръст пак ме сочеше.

— Какво означава Homoiousios?

Знаех. Избъбрих отговора си като папагал, научен да говори:

— Това означава, че Бог-син е от подобно естество на Бог-отец.

— Какво означава Homoousios?

— Че Бог-син е от една плът с Бог-отец.

— Разликата?

— В първия случай Исус бил създаден от Бог-отец преди сътворението на света. Той е син божи по божия милост, но няма божествена природа.

— Защо?

— Защото Бог е един. По определение единствено число. Бог не може да бъде множество, както твърдеше покойният презвитер Арий на Никейския събор.

— Отлично! — Той щракна няколко пъти одобрително. — А във втория случай?

— Homoousios е онова пагубно учение — старият Евсебий ме беше подготвил добре, — което поддържа, че Бог-отец, Бог-син и Светият дух са едно и също.

— Което е невъзможно!

— Което е невъзможно — изчуруликах аз послушно.

— Въпреки това, което се случи в Никея.

— Където през годината 325 владиката Атанасий от Александрия...

— По онова време само някакъв си дякон...

— ... се противопостави на братовчед ми владиката Евсебий, както и на владиката Арий, и принуди събора да приеме Атанасиевото учение, че Отец, Син и Свети дух са едно.

— Но битката съвсем не е свършила. С всяка година печелим привърженици. Нашият мъдър повелител споделя това, което вярваме ние, което покойният Арий вярваше. Източните владици се събраха преди две години в Антиохия да подкрепят истинската вяра. Тази година пак ще се срещнем в Сердика и с помощта на императора

привържениците на истинската вяра ще унищожат веднъж завинаги учението на Атанасий. Сине мой, ти трябва да станеш духовник. Виждам, имаш призвание за духовник. Ще бъдеш голяма подкрепа за черквата. Утре ще изпратя един от дяконите си. Той ще бъде духовен наставник и на двама ви.

— Но аз ще бъда воин! — рече Гал стреснат.

— Воин, който се бои от Бога, има силата на двадесет воини — отвърна владиката автоматично. — Освен това малко религиозно възпитание няма да ти навреди.

И колкото и да е странно, Гал стана набожен християнин, докато аз, както цял свят знае, се върнах към старата вяра.

Но по това време едва ли съм бил философ. Учех, каквото ми нареждаха да уча. Дяконът, който ни занимаваше, често хвалеше прилежанието ми.

— Ти умееш да анализираш изключително добре — ми рече той един ден, когато се занимавахме с глава 14:25 от евангелието на Йоан, пасажа, на който арианците се позовават в борбата си срещу Атанасиевите привърженици. — Уверен съм, че те очаква блестящо бъдеще.

— Като владика ли?

— Разбира се, ще бъдеш владика, защото си от императорското семейство. Но има нещо по-блестящо от това да си владика.

— Великомъченик?

— Великомъченик и светец. Имаш вид на такъв.

Трябва да призная, че тези думи възбудиха момчешката ми суетност. До голяма степен под влияние на това ласкателство няколко месеца яввах, че съм избран да изведа света от заблудата, което впрочем се сбъдна в известен смисъл за ужас на моите учители от ранните ми години.

Владиката Георгий беше високомерен и мъчен човек, но отношенията ни бяха добри, главно защото той проявяваше интерес към мен. Той страстно обичаше да спори. Понеже ме намери за достатъчно умен, реши, че мога да му бъда полезен. Ако съумееше да ме направи владика, бих бил мощен съюзник на арианите, които бяха числено по-слаби от Атанасиевите привърженици въпреки значителната помощ, която Констанций им оказваше. Естествено днес „пагубното“ учение за бог в три лица е почти напълно възприето

благодарение на усилията на владиката Атанасий. Единствено Констанций поддържаше известно равновесие между двете течения. Със смъртта му победата на Атанасиевите поддръжници беше вече само въпрос на време. Но днес това няма никакво значение, тъй като галилеяните са само една от многобройните секти и в никакъв случай не най-голямата. Дните на господството им са отминали. Не само им забраних да преследват елините — забраних им да се преследват взаимно. И те ме намират нетърпимо жесток!

Бил ли съм искрен галилеянин през тези години в Мацелум? Много се спори за това. Аз самият се питам какъв съм бил. Дори и на мен не ми е ясно. Дълго време вярвах в това, което ме учеха. Възприех арианското учение, че единният бог (чието съществуване всички приемаме) по тайнствен начин създал син, който се родил измежду юдеите, станал учител и бил умъртвен по някакви държавни съображения, не съвсем понятни за мен, въпреки големите усилия на владиката Георгий да ми ги разясни. Но докато изучавах живота на галилеяните, същевременно четях Платон, който ми допадаше много повече. Все пак имах доста изискан литературен вкус. Бях научил отличен гръцки от Мардоний и не можех да не сравнявам провинциалния варварски език на Матей, Марко, Лука и Йоан с ясната проза на Платон. И все пак приемах галилеянската легенда за вярна. В края на краищата това беше вярата на семейството ми и въпреки че не ме привличаше, не знаех друга, докато не станах четиринадесетгодишен. Един следобед два часа наред слушах дякона да пее песните на владиката Арий... (Да, този велик църковен мислител бе написал песни, за да привлече неграмотните. До ден-днешен си спомням думите на пет-шест от неговите нелепи балади, които „доказваха“, че синът е син и бащата баща.) Накрая, когато дяконът завърши, аз похвалих пеенето.

— Важен е духът, не гласът — рече дяконът, доволен от похвалата.

И тогава — не си спомням по какъв повод — стана дума за Плотин. За мен той беше просто име. За дякона — анатема.

— Лъжефилософ от миналия век. Последовател на Платон, поне той така твърди. Враг на църквата, въпреки че има християни, които го ценят много. Живял в Рим. Любимец на император Гордиан. Написал

шест съвсем неясни книги, които неговият ученик Порфирий преработил.

— Порфирий? — чувах това име за пръв път.

Спомням си, като да е било вчера. Седях срещу мършавия дякон в една от градините в Мацелум, сред цъфналите цветя на жаркото лято; над градината трептеше мараня.

— Той е още по-гаден от Плотин! Порфирий е от Тир. Учил в Атина. Наричал се философ, но в действителност бил просто безбожник. Петнадесет тома изпълнил с нападки срещу църквата.

— За какво?

— Отде да зная? Никога не съм чел книгите му. Никой християнин не бива да ги чете. — Дяконът беше категоричен.

— Но сигурно е имал някаква причина...

— Обладан е бил от дявола. Това е достатъчна причина.

Тогава разбрах, че трябва да прочета Плотин и Порфирий.

Написах крайно дипломатично писмо до владиката Георгий, с което го молах да ми услужи с книгите на тези „заблудени“ автори. Искам да видя лицето на врага открито — казах аз — и естествено се обръщам към владиката за напътствие не само защото ми е духовен наставник, но и защото има най-богатата библиотека в Кападокия. И с това доста го поласках.

За моя голяма изненада владиката Георгий веднага ми изпрати пълните съчинения на Плотин, както и „Срещу християните“ на Порфирий.

„Колкото и да си млад, уверен съм, че ще разбереш умопомрачението на Порфирий. Той е бил умен човек, но подведен от лошия си нрав. Моят предшественик, предишният владика на Цезарея, написа блестящо опровержение на Порфирий, като обори окончателно всички така наречени противоречия, които Порфирий твърди, че бил открил в Светото писание. Изпращам ти също и съчинението на моя предшественик. Не мога да не изразя задоволството си от интереса ти към духовни въпроси.“

Това, което владиката не знаеше, бе, че доводите на Порфирий ми помогнаха да се отрека от Назарянина.

Същото лято владиката Георгий намекна, че Гал и аз трябва да издигнем в Мацелум параклис, посветен на свети Мамас — местен овчар, чиито кости се считаха изключително лечебни за кожни

болести. Болестта минавала мигновено, щом се натърка болното място с пиццала на светеца. Владиката Георгий смяташе, че ще бъде вдъхновяващ жест, ако Гал и аз построим костница за останките на овчаря. Така че цяло едно лято се занимавахме с това. Зидането ми беше приятно. Но Гал ненавиждаше каквато и да било по-продължителна работа и докато се потяхме на слънцето, той прекара по-голямата част от времето си да ругае свети Мамас. Скоро след като завършихме параклиса, покривът се срути. Казаха ми какво говорели сега галилеяните: срутила се била само моята част, защото съм бил отстъпник. Това не е вярно. Падна целият покрив, защото имаше грешка в плана.

По това време нито вярвах, нито не вярвах. Но все пак красноречивите доводи на Порфирий срещу Назарянина бяха залегнали в съзнанието ми. Всеки път, когато се опитвах да разисквам богословски въпроси с владиката Георгий, желанието ми да споря бързо минаваше, щом чуех разсъжденията му: „Самото понятие за троицата е тайнство. То може да се проумее само чрез вяра и дори тогава не може да се обхване напълно.“

Предпочитях Плотин, който четири пъти в разстояние на пет години достигнал до онова пълно осъзнаване на бога, което е крайната цел на всяка вяра. Въпреки мъдростта си Порфирий имал това просветление само веднъж, когато бил на шестдесет и осем години. Досега аз на два пъти имах такова преживяване и всеки ден се моля за още едно откровение.

Гал и аз нямахме нито приятели, нито съюзници. Като изключим упоритите му усилия да ме направи духовник, владиката не се занимаваше много с нас.

Всички останали се отнасяха към нас с плахо уважение: създавахме тревога у хората, напомняхме им за убийство — толкова бе явно, че сме белязани жертви.

Аз прекарвах времето си в четене, а рядко правех упражнения, при все че бях як по природа и имах жилести ръце. Гал винаги ме надминаваше във всички игри и състезания. Той бе по-висок от мен, прекрасно сложен, с лице на бог. Войниците, които ни пазеха, бяха луди за него и той безсрамно флиртуваше с тях. Щом поискаше,

отиваха с него на лов; предполагам да е имал любовни истории с някои от тях, макар и двамата да бяхме увлечени доста време от една и съща жена. Тя бе двадесет и пет годишната съпруга на един чиновник, който ни беше като иконом. Най-напред тя прелъсти мене, след това Гал. Ненаситна бе. Мъжът ѝ бе смирен човек; пък и нищо не можеше да направи. Щом ни видеше, започваше да се кикоти неудържимо. Беше пълен и нисък. Спомням си, че веднъж я запитах как може да го търпи да се докосва до нея.

— Надарен е — рече тя с хитра усмивка.

Още си спомням как блестеше черната ѝ коса по голите мургави рамене. Никога преди това, нито по-късно не съм галил толкова гладка кожа. Предполагам, че се мажеше с разни масла, но ако се е мазала, сигурно го е правела майсторски, защото пръстите ми не оставаха мазни от благовонните масла, както често се случва, когато човек гали такива жени. Беше от Антиохия. Какво друго да кажа за нея? Любовта е единственото изкуство, което антиохийците считат сериозно занимание. Тя ме намираше привлекателен, но златокъдрият Гал я беше омагьосал. Той ми разказваше с гордост как „тя върши всичко и аз не се помръдвам“. Неговата пасивност беше смайваща. Всъщност никога не съм разбирал Гал. Не бях изненадан, когато по-късно той се превърна в звяр. Можеше да стане всякакъв, защото в основата си не беше нищо. И все пак, когато влезеше някъде, той привличаше всички погледи, защото физически бе очарователен. Мъже и жени еднакво се влюбваха в него и понеже той не се интересуваше от никого, у всяка жена се пораждаше желание да го накара да се влюби в нея. Така че Гал можеше да намери наслади, когато поискаше... без да се мърда!

Сирийката ни беше любовница в продължение на три години. И въпреки че сега съм неженен, често си мисля за нея, особено нощем. Къде ли е тя сега? Не смея да разпитвам. Вероятно е напълняла и се е състаряла и сега живее в някой провинциален град и плаща на младежите да спят с нея. Но хиляда дни тя бе Афродита на моя Адонис.

IV

Изминаха пет години. Малко вести от външния свят достигаха до нас. Сапор, великият цар на Персия, заплашваше източните ни предели, докато германците проникваха в Галия. Толкова знаехме. Политиката беше забранена тема за разговор. Учех Омир и Хезиод, четях Плотин и Порфирий, ухажвах антиохийката; борех се с Гал, докато един ден го повалих и той се отказа вече да се бори с мен. Той беше страхлив, освен когато се разяреше; в такива случаи беше готов на всичко.

Щом можех да чета, не бях съвсем нещастен. Но все пак жадувах да видя повече от света извън Мацелум. Съвсем неестествено е за един младеж да израсне единствено сред роби и войници, никой от които не смее да се привърже към него. Гал и аз си правехме компания, но не бяхме братя в истинския смисъл на думата; при това бяхме от различни майки; приличахме на две потенциално враждебни животни, поставени в една клетка. И все пак бях пленен от красотата му и се удивлявах на енергията му. И аз винаги исках да върша това, което правеше Гал. Понякога той ми позволяваше, но по-често не, защото обичаше да ме измъчва. Особено му беше приятно да се скара с мен тъкмо преди да тръгнем на лов, за да може да ми кресне: „Добре, тогава оставаш вкъщи. Днес излизаме само мъже.“ Войниците се изсмиваха и аз се оттеглях, докато жизнерадостният Гал тръгваше на лов из тъмнозелените гори, съпроводен от лая на кучетата и звуците на ловджийските рогове. Но когато ми позволяваше да отида с него, аз просто изпадах във възторг.

Един септемврийски следобед владиката Георгий пристигна неочаквано в Мацелум. Не го бяхме виждали няколко месеца, защото — както се изрази дяконът — „нашият владика, изглежда, ще бъде поставен на патриаршеския престол на Александрия. Но никому нито дума за това (като че ли затворници като нас имаха с кого да споделят нещо). Владиката Атанасий стана патриарх единствено защото западният император Констанс настояваше. Но сега Констанций ще

нареди Атанасий да бъде заточен отново и ако бъде заточен, ние отиваме в Александрия“. Самата мисъл хвърляше дякона във възторг.

Но владиката Георгий нищо не ни каза за черковните ежби, когато отидохме при него в главната зала на ловния дворец. Той носеше други по-важни известия. Бледото му лице бе потъмняло от възбуда, докато пръстите му прищракваха като остър съпровод на думите му.

— Божественият август ще ви посети след няколко дни. Той се връща от Антиохия. Отклонява се от пътя си само за да ви види двамата.

Бях прекалено уплашен, за да промълвя нещо. Гал обаче запитва:

— Какво желае?

Владиката беше нетърпелив.

— Той е ваш братовчед. Ваш настойник. Ваш император. Желаете да ви види. Какво друго може да желае? Да види какви хора сте станали. Да види докъде сте стигнали с образованието си. И сега именно особено ще се интересува от познанията по закон божи. Затова ще остана тук, докато пристигне. Той ще ви изпита за всичко, на което съм се мъчил да ви науча. А това значи, че трябва много да работиш, Гал. Препоръчвам ти да се заловиш здраво да учиш, тъй като цялото ти бъдеще зависи от впечатлението, което ще направиш.

„И твоето бъдеще зависи от това, отче“ — ми мина през ума, мъчейки се в уплахата си да въвека в суровата съдба, която сигурно ни очакваше, всеки, когото можех.

Заловихме се сериозно да учим. Владиката ни занимаваше безмилостно часове наред. За щастие имам добра памет и мога да запомня — но невинаги да разбере — цяла страница от едно прочитане. Измежду уроците се мъчехме да разберем всичко възможно за настроението на Констанций. Добре ли е разположен към нас? Ще останем ли в Мацелум? Но владиката не ни каза нищо насърчително:

— Както винаги божественият август ще постъпи най-добре. Няма защо да се боите, ако сте верни и покорни.

Но естествено имаше от какво да се боим. По време на това чакане една цяла нощ не мигнах.

Императорският двор дойде в Мацелум един ден преди да пристигне Констанций. Някои от придворните бяха го придружавали още в Антиохия, но повечето дойдоха направо от Константинопол.

Високопоставените сановници бяха настанени в двореца и в околните поля бяха издигнати стотина шатри за хилядата държавни чиновници, които и тук щяха да продължават работата си.

Пищното зрелище започна призори. Гал и аз застанахме в двора на двореца и гледахме захласнати като селяци. Никой от нас не бе виждал дотогава императорско шествие и сред общата възбуда и блясък през този мразовит есенен ден ние забравихме страха си.

Владиката Георгий стоеше на входа. Той носеше филон, обсипан с диаманти, и държеше в ръка сребърен владишки жезъл. Вляво и вдясно от него бе строен гарнизонът на Мацелум, за да отдаде почести на първите магистрати на Римската империя. Някои пристигаха на коне, други в носилки. Всеки бе придружен от свита войници, чиновници, евнуси, роби. Всички носеха разнообразни военни облекла, тъй като още от времето на Диоклециан дворът бе придобил военен вид — белег на постоянното положение на война, в което се намираше империята.

Скоро дворът се изпълни с чиновници, роби, коне и мулета. Единствено мястото пред самия вход оставаше свободно. След като слезеше от коня си, всеки сановник отиваше до входа, където владиката Георгий го поздравяваше с всичките му титли. Владиката добре знаеше протокола: знаеше точно кой какъв е и как трябва да се обърне към него — завидна дарба, тъй като днес съществуват стотици титли с най-тънки разлики и отсенки. На първо място идват тъй наречените *clarissimi* — двамата консули за годината, всички бивши консули, преторианските префекти, голям брой от сенаторите. След тях идват висшите дворцови сановници — *spectabiles*. После управителите, които имат титлата *illustres*. Но невинаги е лесно да знаеш кой какъв е, тъй като един високопоставен сановник, например квесторът (правният съветник на императора), е само *illustris*, докато управителят на някоя незначителна провинция може да бъде *clarissimus*. Също така забърква и титлата комит. По-рано комит беше просто почетна титла за всеки сановник или висш офицер, който пътува в свитата на императора. Но Константин със своя персийски усет за йерархия даваше тази титла като награда за големи заслуги. Така че много комити са *clarissimi*, докато други са обикновени *spectabiles*. Смайващо е колко иначе умни хора отдават значение на тези глупави титли. С часове съм седял сред възрастни хора, които не

могат да говорят за друго освен кой каква титла има и защо не е достоен за нея. Но един мъдър император може силно да влияе на честолюбиви хора, като дава или отказва тези празни титли. Констанций беше много ловък в това отношение. Тъй като за съжаление ми е трудно да запомня кой какъв е, аз по примера на Платон се обръщам почти към всекиго с „драги приятелю“. Това възмуцава знатните.

Пръв пристигна управителят на държавната хазна. Той се грижи данъците от всяка провинция да постъпват точно на 1 март всяка година, грижи се за правителствения монопол върху солта и упражнява надзор върху провинциалните банки, всички държавни работилници, мините и естествено върху монетния двор. Не е обичан от народа, но умира богат. След него дойде управителят на частното императорско съкровище, който управлява личните имоти на императора. Той бе придружен от двадесет роби, които носеха ковчезета от тъмно дърво, обковани с метал и пълни със злато и сребро; тези ковчезета винаги съпровождаха императора при пътуване. Тъй като този управител отговаря за всяка монета, обикновено той е вечно неспокоен и записан да брой сандъчетата. След това пристигна комитът на Изтока, който управлява Сирия и Месопотамия. Следваше го началникът на обществените служби, който е наистина високопоставена личност. Той се занимава с пътищата, превоза и пощата; началник е също на тайната полиция и на дворцовата стража; урежда аудиенции при императора. Владиката Георгий му се поклони особено дълбоко.

Цели шест години Гал и аз не бяхме виждали никого освен владиката Георгий и войниците от стражата. Сега изведнъж пред нас се наредиха всички сановници на империята. Очите ни се заслепиха от лъскави брони и извезани със сърма наметала, стояхме като замаяни от глъчката на хиляди секретари и писари, които припряно се суетяха из двора, търсейки вещите си, караха се помежду си, настоявайки на разни привилегии. Тези шумни чиновници с изцапани от мастило пръсти и горди будни лица бяха фактическото правителство на империята и те напълно съзнаваха това.

Последен пристигна най-важният от всички — главният управител на императорския дворец, евнухът Евсебий. Той бе толкова грамаден, че двама роби трябваше да го измъкнат от украсената му със злато и слонова кост носилка. Евсебий беше висок, пълен и много

блед. През зеленикавосинята му копринена туника се виждаше как тлъстините му се разклащат при всяка крачка. Единствен той от целия двор бе облечен цивилно. Всъщност с изкусно начервените устни и дългите си намазани с масло къдрици той приличаше на приветлива модна дама. Златните нишки на хламидата му искряха на слънцето.

Евсебий се озърна и аз внезапно разбрах, че острият му поглед търси нас. Полускрити от камара конски дисаги, Гал и аз се опитахме да се скрием напълно, но въпреки че никога не ни беше виждал, Евсебий веднага ни позна. С изящно движение на ръката той ни даде знак да се доближим. Подобно на роби, които очакват да ги набият, ние колебливо тръгнахме към него. Тъй като не знаех как да поздравя, опитах се да отдам чест по военному. Гал стори същото. Евсебий се усмихна леко, разкривайки малките си потъмнели зъби. Няколко трапчинки се появиха на пълните му бузи. Той наведе глава и тлъстата му шия се надипли. Една дълга къдрица падна върху челото му.

— *Nobilissimi* — каза той с кадифен глас.

Това беше благоприятно предзнаменование. С тази титла се обръщат само към членовете на императорското семейство. Нито владиката Георгий, нито охраната ни се обръщаше към нас така. Очевидно титлата ни беше възстановена. След като ни поогледа, Евсебий хвана и двамата ни за ръка. Още си спомням колко мека и влажна бе ръката му.

— Толкова очаквах да ви видя. Колко сте пораснали! Особено благородният Гал!

Той нежно опипа гърдите на Гал. Такава дързост обикновено би вбесила брат ми, но този ден той бе прекалено уплашен; при това той инстинктивно разбираше, че красотата му е неговата единствена защита. Когато влизахме в двореца, той благосклонно остави евнуха да го погали.

Не съм срещал човек, който така да заблуждава с гласа и държането си като Евсебий. Тук би трябвало да спомена нещо за гласовете на евнусите. Актьорите, както и хората, които ги имитират на присмех, винаги говорят високо и пискливо. Гласовете на евнусите рядко звучат така. Иначе кой би търпял компанията им? А в императорския двор човек трябва да бъде особено приятен. В действителност гласът на евнуха прилича на нежен детски глас и това събужда родителско чувство както у мъжете, така и у жените. Тъй

ловко умеят евнусите да ни обезоръжат, че ние почваме да им угаждаме, както бихме угаждали на дете, като забравяме, че умовете им са зрели и извратени, макар телата им да са недъгави. Евсебий заплете мрежата си около Гал. С мен не си струваше трудът да се занимава — бях прекомерно млад.

Вечерта Гал и Евсебий вечеряха заедно. На следния ден Гал беше страстен почитател на Евсебий.

— Той е мой приятел — рече Гал. — Бяхме заедно в баните. Каза ми, че за мене му докладвали от години насам. Знае всичко каквото съм правил. Дори знае за нея. — Гал спомена името на антиохийката и почна да се киска. — Каза, че ще имам голям успех в императорския двор. Не само съм бил представителен, но съм имал и твърде развит ум. Точно това са думите му. Той е уверен, че ще може да убеди императора да ме пусне на свобода. Е, може би няма да стане веднага, но той имал известно влияние върху „Негова Вечност“. Точно така се изрази. Много е интересен, макар че понякога е трудно да разбереш за какво говори. Очаква да знаеш какви ли не неща, които няма как да знаеш, заровен в тази проклета дупка. Така или иначе, Констанций прави каквото му каже Евсебий. Всички разправят това. Което означава — спечелиш ли веднъж Евсебий, половината битка е спечелена; а аз го спечелих.

— А какво каза той за мене? — попитах аз.

Гал рядко се отклоняваше от главния си интерес: собствената си личност.

— За тебе? Защо изобщо трябва да каже нещо за тебе? — рече той и ме бутна в студения басейн, но аз го повлякох със себе си. Той бе хлъзгав като риба и все пак успях да задържа главата му под водата доста време. На шестнадесет години бях толкова силен, колкото той на двадесет и една. Той изскочи с посиняло лице и плюейки вода, извика:

— Ще те направи калугер, това каза! Макар че ако зависи от мен, евнух ще те направя.

Той се опита да ме ритне между краката, но се плъзна по мраморния под и падна. Започна да ругае гръмогласно, а аз се смеех насреща му. Тогава робите дойдоха, и ни помогнаха да се облечем. Тъй като Гал беше вече мъж, началникът на протокола му бе разрешил да носи за случая военна униформа, въпреки че в действителност не беше офицер. За съжаление „високоблагородният“ Юлиан беше просто

ученик и следваше да се облича съобразно възрастта си. Затова аз изглеждах съвсем незначителен пред бляскаво пременения ми заварен брат, но бях напълно доволен да мина незабелязан. Гал нека си блести; предпочитам да съм в сянка, та да остана жив.

Констанций бе пристигнал на обед и се бе настанил в покоите си. Повече от това никой не знаеше. Той можеше да дойде при нас всяка минута, след няколко часа или изобщо да не се появи. Междувременно ние чакахме неспокойно в голямата зала на двореца. Гредите на тавана бяха окичени с клони от вечнозелени растения и в залата, която обикновено миришеше на плесен, сега се носеше дъх на бор и евкалиптово дърво. В единия ѝ край върху подиум бе поставен златен трон, а вдясно от трона, до подиума, се намираще столът от слонова кост на преторианския префект на Изтока (който беше пристигнал заедно с императора). Сановниците се подредиха според чина си от двете страни на трона. Облечен в най-тържествените си одежди, владиката Георгий стоеше пред самия подиум; Гал беше от дясната му страна, а аз от лявата.

Евнухът Евсебий, приличен на огромен паун, бе останал при вратата, наобиколен от началника на протокола и помощниците му. Никой не говореше, никой не смееше да пошавне, бяхме застанали като статуи.

Макар че в залата не бе горещо, аз се потях от притеснение. С крайчеца на окото погледнах Гал. Устните му трепкаха от напрежение.

След чакане, което ми се стори цяла вечност, до нас достигна звук на тръба. После викът „Августът“, който винаги предшества императора — най-напред далечен и слаб, след това по-близък и ясен. Краката ми се разтрепериха. Страхувах се да не ми прилошее. Внезапно двойните врати се отвориха с трясък и на прага застана Флавий Юлий Констанций, август на Източната империя. Евсебий прегърна колената на императора и мелодично зашепна предписаните от церемониала приветствени думи, които не достигаха до нас. Всички се бяхме проснали и опрели чело о пода, докато господарят на света бавно и с изключително достойнство прекоси залата и се изкачи на трона си. Толкова се бях увлякъл да разглеждам мозаичния под, че дори не можах да зърна царствения си братовчед. Едва когато началникът на протокола даде знак да се изправим, най-сетне можах да видя убиеца на баща ми.

Констанций поразяваше с царственото си достойнство. Това беше най-забележителното у него: дори най-незначителният му жест изглеждаше старателно изучен. Подобно на император Октавиан Август той носеше подложки в сандалите си, за да изглежда по-висок. Беше гладко обръснат, с големи меланхолични очи. Наследил бе големия нос и тънките сърдити устни на баща си. Беше широкоплещест и жилест, но краката му бяха къси като на джудже. Облечен беше в тежка пурпурна мантия, която се спущаше до петите му, а на главата си носеше сребърна диадема, обсипана с перли.

Констанций седеше неподвижно на трона си. Началникът на протокола доведе пред него владиката Георгий, който го приветствува и му пожела щастлив престой в Мацелум. Императорът нито веднъж не погледна нито към Гал, нито към мене. От време на време той отговаряше според протокола, но с толкова тих глас, че никой от нас не можеше да долови думите.

И тогава настъпи дългоочакваният миг. Владиката Георгий заведе Гал и мене до началника на протокола, който на свой ред ни заведе до подиума и тържествено ни представи на императора. Бях страшно изплашен. Сам не зная как се намерих обгърнал коленете на Констанций, както предписва дворцовият етикет.

Чух гласа му отдалеч, отмерен, но по-тънък, отколкото очаквах. „Приятно ни е да приемем нашия високоблагороден братовчед Юлиан.“ Едра загрубяла ръка посегна надолу, здраво ме хвана за левия лакът и ми помогна да стана.

За миг бях толкова близо до Констанций, че можех да видя всяка пора на кожата му, загоряла от слънцето, тъмна като на персиец. Забелязах копрения блясък на правата му кафява коса, едва започнала да побелява. Той беше тридесет и две годишен, но ми се стори ужасно стар. Спомням си също, че си помислих какво ли е да бъдеш римски император, да знаеш, че лицето ти — изсечено по монети и паметници, рисувано и изваяно — е познато по цял свят. И тук, толкова близо до мене, че можех да усетя топлината на кожата му, се намираще оригиналът на това познато на цял свят лице, не от бронз или мрамор, а от плът и кръв; лице, подобно на моето, подобно на лицето на всеки друг човек. И се питах какво ли е наистина да бъдеш център на света.

За пръв път у мене се събуди честолубие. Дойде като някакво откровение. Само при общение с единния бог съм изпитвал нещо подобно. Колко съм искрен! Досега никому не съм поверявал, че при първата ми среща с Констанций единственото, което помислих, бе: колко много бих искал да бъда владетел на света. Но този миг на лудост бе кратък. Измънках слово, в което изразих верността си към императора, и заех мястото си на подиума до Гал. Не си спомням нищо друго от този ден.

Констанций остана една седмица в Мацелум. Занимаваше се с държавни дела. Ходеше на лов. Владиката Георгий има дълга аудиенция при него в деня, когато пристигна, но след това, за голямо огорчение на владиката, Констанций го забрави. Въпреки че всяка вечер Гал и аз вечеряхме на императорската трапеза, той не ни заговори.

Започнах да мисля най-лошото. Но Гал, който се срещаше с Евсебий, каза, че според евнуха всичко било наред.

— Той е уверен, че ще ни позволят да отидем в двора тази година. Поне на мене. В светата консистория се говорело, че ще стана цезар на Изтока. — Гал сияеше от радостна възбуда. — В такъв случай ще мога да живея в Антиохия. Ще имам свой двор. В края на краищата нали за това съм роден!

Гал направи благоприятно впечатление на всички — донякъде за моя изненада, защото пред владиката Георгий винаги се държеше навъсено, а към мене и учителите си бе направо жесток. Но сред придворните той бе друг човек. Смееше се, ласкаеше, очароваше. Роден беше за придворен и един по един спечели на своя страна членовете на светата консистория, както днес се нарича императорският съвет. Единствено пред Констанций нямаше успех. Братовчед ни изчакваше, преди да вземе решение.

Докато дворът се намираще в Мацелум, младшите офицери и по-низшите чиновници вечеряха в голямата зала на двореца, докато императорът и магистратите вечеряха в банкетната зала, която беше по-малка. Около един час преди вечеря всички се събираха в главната зала да поклюкарствуват. Това беше първият ни допир с дворцовия живот, който ме смайваше. Гал обаче се чувствуваше като риба във вода.

Една вечер той ме остави да го съпровождам, докато той заговаряше ту един, ту друг от тези високопоставени личности. Беше отличен политик. Сприятели се не само със знатните, но и със секретарите и по-дребните чиновници, които в действителност управляват страната. Беше хитър и проникателен. Аз, разбира се, толкова се смущавах, че не можех да кажа нищо.

В голямата зала Гал бързо се насочи към групата офицери, с които същия ден бе ходил на лов. Спомням си, че гледах на тези млади мъже с възхищение, защото се бяха сражавали в далечни места като Германия и Месопотамия и бяха убивали хора. Обикновено те бяха доста сдържани и мълчаливи, докато секретарите и писарите бяха безкрайно бърбиви и се стремяха да направят впечатление с тайните, които знаеха. Гал особено харесваше един млад трибун, офицер към тридесетте, на име Виктор. (Сега той е един от моите пълководци.) Виктор беше и все още е представителен мъж, говори добър гръцки, въпреки че произхожда от Северното Черноморие; подобно на повечето сармати, той е кривокрак и със светли очи.

— Ти си високоблагородният Юлиан, нали? — запита той, като се обърна към мене.

Гал високомерно ме представи. Аз се изчервих и не отговорих нищо.

— В личната стража на императора ли ще служиш? — попита Виктор.

Гал отговори вместо мене:

— Не, той ще става духовник.

Преди да успея да отрека това, Виктор рече съвсем сериозно:

— Не зная по-достойно занимание от това да служиш на Бога.

Смаян бях от искреността на тези думи. В тях нямаше никаква ирония.

Донякъде и Гал беше изненадан.

— Но то не е за мене — рече той най-сетне.

— Нито за мен, за съжаление. — Виктор ме погледна с дружелюбна усмивка и добави: — Трябва да се молиш за нас.

Гал промени темата на разговора. Докато той говореше с Виктор за лова, аз стоях до тях мълчаливо и вече почвах да се чувствавам като галилеянки монах. Монасите се наричат още и отшелници, което в действителност е погрешно наименование, тъй като никой от тях

никога не се усамотява. Те са най-общителните хора на света, непрекъснато ядат, наливат се с вино и клюкарствуват. Повечето от тях се оттеглят от света, за да могат да водят лек живот.

— Наистина ли ще станеш духовник? — Въпросът беше зададен шепнешком. Обърнах се и видях един млад човек, изправен зад мен. Явно той бе стоял там доста време.

— Не — отвърнах аз и поклатих глава.

— Много добре. — Той се усмихна. Изпод сключените му вежди гледаха остри сиви очи, като че ли непрекъснато насочени към някой далечен предмет. Той бе облечен цивилно, което бе странно, защото в двореца всички младежи от добро семейство носят униформа.

— Кой си ти? — попитах аз.

— Орибазий от Пергам, лекар на божествения август. Но вашият братовчед не се нуждае от мене. Той е най-здравият човек, когото съм срещал.

— Радвам се да чуя това! — възкликнах аз с колкото може по-искрен глас; главата ми зависеше от такива отговори.

— Въпрос на диета — рече Орибазий с професионален тон. — Той е отличен пример на умерен живот. Почти не пие вино. Никога не преяжда. Ще живее вечно.

— Ще се моля да бъде така — казах аз и сърцето ми се сви. Какъв ли би бил моят живот, изживян под сянката на дълголетния, вечно мнителен Констанций?

— Но защо брат ти казва, че ще ставаш духовник?

— Защото чета книги. Това му се струва странно.

— Значи според него странните хора стават духовници?

Опитах се да сдържа усмивката си.

— Горедолу. Но аз бих искал да бъда философ или ретор. Изглежда, че не ме бива за военен. Поне Гал казва така. Но в крайна сметка всичко зависи от волята на божествения август.

— Да — рече Орибазий. Той ме изгледа някак странно. Познавах този поглед. Откакто се помня, го срещах в очите на хората. Той сякаш питаше: „Дали ще убият това момче? И колко интересно ще бъде, ако го убият.“ От малък се отнасях към мене като герой на трагедия.

— Харесва ли ти Мацелум?

— Би ли го харесвал, ако беше на мое място? — Нямах намерение да казвам това. Но погледът му ме ядоса и внезапно се

разбунтувах. Всички гледаха на мене като на някаква вещ, като на жертва, няма жертва на една кървава легенда.

— Не — отвърна Орибазий спокойно. — Не бих го харесал.

— Тогава знаеш как се чувствавам. — Но уплашен, че съм казал прекалено много, започнах да бърборя колко е добър братовчед ни, какво доброжелателство проявява владиката Георгий, колко е красива Кападокия. Доколкото знаех, Орибазий беше таен агент. За щастие един от управителите на двореца дойде да ни съобщи за идването на императора; бързо напуснах залата и заех мястото си на масата.

Описах тази среща с Орибазий, защото по-късно той стана най-добрият ми приятел. Повече не го видях в Мацелум, а и да съм го виждал, не си го спомням. Известно време след това той ми каза за първата ни среща: „Никога не бях виждал по-уплашен човек от тебе.“ Когато му обясних, че по онова време, доколкото си спомням, бях изпълнен със спокойно самообладание, Орибазий се изсмя.

— Бях абсолютно сигурен, че си пред полудяване. Дори поставих диагноза — погрешна, — епилепсия.

— А как ти се видя Гал?

— Виж, той изглеждаше спокоен. Направи ми силно впечатление.

— А всъщност той полудя.

— Не твърдя, че съм непогрешим.

Хората никога не правят това впечатление, което мислят, че правят. Но Орибазий бе свършено прав в едно — аз наистина ужасно се страхувах.

Срещата ми с Констанций беше в последния ден на посещението му. Цяла сутрин владиката Георгий ни учи какво да отговаряме. Той бе не по-малко разтревожен от самите нас: касаеше се и за неговата кариера.

Гал беше приет пръв. Спомням си, че докато той бе при императора — около половин час, — аз се молах на всички божества, за които можех да се сетя; още тогава бях еkleктик.

Най-после началникът на протокола, облечен в пищно наметало, дойде да ме вземе. Приличаше ми на палач. Владиката Георгий измърмори някаква благословия. Началникът на протокола ми даде наставления как да поздравя императора и как да засвидетелствувам почитта си. Повтарях всички тези предписания, докато се носех напред

— да, точно такава усещане имах: че не стъпвам, а се нося във въздуха, и изведнъж се озовах пред Констанций.

Императорът седеше на обикновен стол в нишата на залата. Евсебий стоеше до него и държеше няколко свитъка. На ниска табуретка в краката на Констанций седеше Гал и изглеждаше крайно самодоволен.

Избъбрих приветствието, като изговарях думите, без да мисля. Констанций ме изгледа продължително с любопитен и пронизателен поглед. След това до края на аудиенцията не ме погледна повече. Той бе от онези хора, които не могат да гледат човека в очите. Но тази негова черта не бива да се взема като белег на слабост или гузна съвест. Аз самият в това отношение приличам на Констанций. Трудно ми е да срещам чужди погледи. Сигурно това е присъщо на всички владетели. Защо? Защото знаят какво ще видят в тях: себелюбие, алчност, страх. Не е приятно да знаеш, че просто като съществуваш, пораждаш животински страх у хората. Констанций често бе жесток в действията си, но страданията на другите не му бяха приятни. Той не бе нито Калигула, нито Гал.

Императорът ми заговори бързо и безучастно:

— Чухме обнадеждаващи доклади за образованието на високоблагородния ни братовчед Юлиан. Епископ Георгий ни съобщи за желанието ти да станеш духовник. — Той замълча за малко, не толкова да чуе какво имам да кажа аз, колкото да придаде по-голяма тежест на следващите си думи. Аз останах безмълвен. Констанций продължи:

— Трябва да ти известим, че желанието ти да се отдадеш на служба на Бога, ни е угодно. Не е обичайно нещо хора с царска кръв да се оттеглят от мирския живот, но пък и небето не призовава всекиго. — Внезапно видях съвсем ясно какъв затвор ми се отреждаше. Констанций хитро плетеше мрежата си. Един духовник не можеше да бъде заплаха за него и затова аз трябваше да стана духовник.

— Епископ Георгий ни съобщава, че си размишлявал сериозно върху разногласията, които за съжаление съществуват сред светата църква. И той ме уверява, че изучавайки богословските въпроси, си познал истината и вярваш, както всички християни би трябвало да вярват, че синът е от подобно естество на бащата, но не от същото естество. Разбира се, бидейки член на семейството ни, ти няма да

живееш като обикновен духовник — ще ти бъдат възложени отговорности. Поради това ти ще продължиш образованието си в Константинопол. Вече си четец в църквата. В Константинопол можеш да се надяваш да бъдеш ръкоположен. Това ще ни бъде приятно, както и угодно на Бога, който те е призовал да му служиш. И така, ние поздравяваме нашия братовчед и го намираме достоен наследник на Клавдий Готик, основателя на династията ни.

Това беше всичко. Констанций си подаде ръката, за да я целуна. Не казах нито дума извън това, което дворцовият церемониал изискваше. На излизане от залата видях Гал да се усмихва на Евсебий.

Чудя се сега какво ли си е мислил Констанций. Предполагам, че още тогава съм го озадачил. Човек лесно можеше да разбере Гал. Но какво представляваше този мълчалив младеж, който иска да стане духовник? Възнамерявах да кажа много неща на Констанций, но той не ми даде възможност. Колкото и да е странно, той бе много нервен в отношенията си с всички. Като че ли единствено можеше да говори седнал на трона си. Не се доверяваше никому освен на Евсебий и на жена си, императрица Евсебия. Странен човек беше. Сега, когато съм на неговото място, аз му съчувствувам, макар да не го обичам. Мнителността му явно се засилваше от обстоятелството, че бе по-малко интелигентен от хората, които го заобикаляха. Това подсилваше нервността му и го правеше недостъпен за обикновено човешко общуване. Като студент се провалил по реторика поради бавния си ум. По-късно почнал да пише стихове, които карали всички да се чувствуват неловко. Единственото му „интелектуално“ занимание бяха препирните на галилеяните. Казвах ми, че бил доста добър с тях, но всеки селски бръснар може да си създаде име сред галилейския синод. Ето например Атанасий.

След аудиенцията почувствувах облекчение. Естествено не желаех да стана духовник, но ако това беше цената, с която можех да спася живота си, бях готов да я заплащам.

Констанций си замина с пищна церемония. Гал, владиката и аз стояхме сред двора, когато той мина със свитата си край нас. Върху коня изглеждаше висок и много представителен с изящната си кована и позлатена броня. Напущайки Мацелум, Констанций не погледна никого. Неговата студенина бе крайно внушителна и аз още му завиждам за това. С часове можеше да стои сред хората, без да се

обърне нито наляво, нито надясно, неподвижен като статуя, както изисква церемониалът. Още император Диоклециан решил, че ние трябва да се превърнем, макар и без да възприемаме титлите им, в истински азиатски царе и подобно на позлатените статуи на боговете, да бъдем показвани много рядко. Мотивите на Диоклециан са понятни. Това очевидно се е наложило от обстоятелството, че през миналия век императорите се възкачвали и сваляли по прищявка на войската. Диоклециан е смятал, че ако бъдем обградени с вдъхващ благоговение ритуал и хората почнат да ни почитат като божества, войската не би се решавала тъй лесно да си играе с нас. До известна степен тази политика е дала резултат. Но и днес, когато излизам на кон, за да участвувам в някоя церемония, и виждам благоговението, изписано по лицата на хората — благоговение, предизвикано не от моята личност, а от театралната обстановка, — аз се чувствавам като измамник и ми се ще да отхвърля тежкия си товар от злато и да викна: „Статуя ли искате, или човек?“ Разбира се, не го правя, защото веднага биха ми отговорили: „Статуя.“

Както наблюдавахме дългата процесия да се придвижва от вилата до главния път, Гал внезапно възкликна:

— Какво не бих дал да ида с тях!

— Скоро ще заминеш и ти, благородни Гале. — Владиката бе почнал да се обръща към нас с титлите ни.

— Кога? — попитах аз.

— След няколко дни. Императорът обеща. „Когато всичко е готово, вие ще дойдете при нас.“ Така каза. Ще ми дадат да командувам войска и тогава!... — Но Гал беше достатъчно съобразителен да не спомене какво се надява да му донесе бъдещето. Вместо това на лицето му се появи тържествуваща усмивка. — И тогава — повтори той с обичайната си злоба — ти ще станеш дякон.

— Началото на най-святата кариера — добави владиката Георгий, като свали сребърната си корона и я подаде на един прислужник. На челото му, където се бе опирала короната, имаше червена рязка.

— Много бих искал да продължа да се занимавам с твоето образование, но, уви, божественият август има други планове за мене. — За миг слабото му мрачно лице засия от удоволствие.

— Александрия? — попитах аз.

Той сложи пръст до устните си и влязохме вътре, всеки доволен от съдбата си: Гал като цезар на Изтока, Георгий като александрийски владика, а аз... Е, поне щях да продължа науките си; по-добре жив духовник, отколкото мъртъв благородник.

Следните няколко седмици очаквахме всеки час известия от императора. Но както седмиците минаваха в месеци, надеждата постепенно гаснеше. Бяха ни забравили.

Владиката Георгий скоро загуби всякакъв интерес към образованието ни. Рядко се мяркаше и когато го виждахме, в държането му имаше някаква смътна враждебност, като че ли ние бяхме причина за лошия му късмет. Гал беше мрачен и изпадаше в неочаквани пристъпи на ярост. Ако някоя фибула не се закопчаваше добре, той я захвърляше на пода и я смачкваше с петата си. Когато изобщо проговаряше, беше, за да кресне някому. Повечето време мълчеше и хвърляше кръвнишки погледи наоколо; единственият му интерес бе да прелъстява робини, но и това не го ободряваше. Признавам, че и аз не бях в много добро настроение, но поне имах Плотин и Платон. Можех да си чета и да чакам.

От това време си спомням една странна случка. Неколцина младежи, свободни селянчета от околността, работеха в двореца като коняри. Те бяха жизнерадостни момчета и отначало, когато пристигнах в Мацелум, ми позволяваха да играя с тях. Бяха единствените мои връстници, с които съм общувал. Особено се сблизих с един от тях. Хиларий, хубаво момче, две години по-голямо от мен. Той имаше пъргав ум и си спомням, че се опитвах да го уча да чете; на десет години бях вече педагог! Но когато пораснахме, всеки разбра положението си и близостта ни изчезна. Независимо от това продължавах да се интересувам от живота му и когато той ми каза, че желае да се ожени за едно момиче от Цезарея, чийто баща не го одобрявал за зет, успях да склоня бащата. Също така взех Хиларий за мой личен коняр.

Една априлска заран, когато заповядах да ми оседлят коня, животното бе доведено от друг коняр. Попитах за Хиларий. Бил излязъл с благородния Гал. Това ме изненада. Гал си имаше собствен коняр и ние никога не си разменяхме прислужниците. Не обърнах много внимание на това и доволен, че съм сам, подкарах коня към предпланините на Аргеус, радвайки се на прохладния пролетен ден.

Младите жълто-зелени листа блестяха на фона на черните клони на дърветата и земята изпущаше лека бяла мъгла. Тръгнах към любимото си място — един извор, заобиколен от кедри и хвойна.

Когато наближих поляната, чух остър вик, подобен на рев на наранено животно. След това видях два коня завързани за един кедър и при дънера му захвърлени мъжки дрехи. Наблизо с вързани крака и ръце голият Хиларий лежеше по корем, а Гал го биеше с камшика си. При всеки удар момчето изпищяваше. Но най-изненадващ от всичко бе изразът на лицето на Гал: той сияеше от удоволствие, сякаш болката на другия му доставяше най-голяма наслада.

— Спри! — извиках аз и препуснах към него. Стреснат, Гал се обърна към мене. Момчето ми извика да го спася.

— Не се бъркай в тази работа. — Гласът на Гал бе странно прегракнал.

— Той е мой коняр — казах аз. Всъщност това нямаше значение, защото, ако момчето е било непокорно, Гал имаше не по-малко право от мен да го накаже.

— Казах ти, не се бъркай в тази работа! Махай се!

Гал се опита да ме удари с камшика си, но вместо мене удари коня си. Конят се изправи на задните си крака. Гал се уплаши и изпусна камшика. Аз побеснях и насочих коня срещу него, както учат кавалеристите да смазват пешите войници с копитата на конете си. Гал побягна. Овладох коня си тъкмо когато той се качи на своя. Задъхани, застанахме за миг лице срещу лице. Гал още се усмихваше, зъбите му бяха оголени като на куче, готово да ухапе.

Опитах се да бъда спокоен. С голямо усилие запитах:

— Какво е сторил?

— Нищо — отговори Гал.

Той се изсмя, пришпори коня и си отиде. До ден-днешен си спомням как изрече това „Нищо!“ Както Пития е проникната от духа на Аполон, така и брат ми Гал бе обладан от духа на злото. Беше ужасна сцена.

Слязох и отвързах младежа. Хълцайки, той започна да ми разказва как, без нищо да е направил — отново това „нищо“, — как, без изобщо да му се скара, Гал му заповядал да слезе от коня и да се съблече. Гал явно е имал намерение да го пребие от бой. Уверен съм в това.

Върнах се в Мацелум, готов да извърша убийство. Но когато Гал и аз се срещнахме същия ден на вечеря, гневът ми беше минал; дори изпитвах някакъв страх. Можех да се справя с когото и да било — макар и млад, бях уверен в себе си, — но Гал не беше човек, а демон; при това демон, който не можех да проумея.

През цялото време, докато вечеряхме, се вирах в Гал; той беше решил да бъде приветлив, весел и приятен и аз не можах да открия и следа от озъбената усмивка, която бях видял на лицето му преди няколко часа. Едва не помислих, че съм сънувал цялата случка. Но когато на другия ден видях Хиларий и следите по гърба му, разбрах, че не е било никакъв сън. „Нищо“ — тази дума ме преследва и до днес.

Оттогава, докато бяхме в Мацелум, Гал и аз гледахме изобщо да не оставаме сами заедно. Разговаряхме винаги учтиво и никога не споменахме за случилото се на полянката.

Един месец по-късно се получи писмо от Евсебий: благородният Гал трябваше да отпътува за имението на покойната си майка в Ефес и да остане там, докато е угодно на императора. Гал бе едновременно и обнадежден, и унил: освобождаваха го от Мацелум, но той си оставаше затворник и изобщо не се споменаваха, че ще бъде обявен за цезар.

Гал се сбoguва с приятелите си офицери на една вечеря, на която за моя изненада бях поканен и аз. Произнесе приятно слово, като обеща да си спомня за приятелите си, ако някога му бъде поверено да командува войска. Владиката Георгий му поднесе Светото писание на галилеяните в масивна сребърна обковка.

— Добре го изучавай, благородни Гале — рече той. — Извън църквата няма спасение. — Колко често съм чувал тези нагли думи!

Сбoguването ми с Гал на следния ден беше свършено просто.

— Моли се за мене, братко, както аз се моля за теб.

— Ще се моля. Сбогом, Гале.

И се разделихме, както пътници, прекарали една нощ в някой хан, поемат всеки своя път на следния ден. След като Гал замина, плаках за последен път като дете. И все пак го мразех. Казват, че да опознаеш себе си, значи да опознаеш всичко човешко. И естествено никой не може да опознае себе си, защото човешката природа е необхватна: ние оставаме непознати дори на себе си.

На 1 юни 348 година, сякаш по някакво ново хрумване на двореца, владиката Георгий получи нареждане да ме изпрати в Константинопол. Вуйчо ми Юлиан беше в Египет, но неговата прислуга щеше да бъде на мое разположение. Щях да изучавам философия при Ецеболий, любимец на Констанций. За духовна кариера изобщо не ставаше дума и това ме зарадва, но никак не се понрави на владиката Георгий.

— Не мога да разбера защо благородният август е променил решението си. Той бе съвсем категоричен, когато беше тук.

— Може би иска да ме натовари с друга работа — отвърнах колебливо аз.

— Какво по-добро от това да служиш на Бога? — Владиката Георгий нямаше настроение. Атанасий още се намираще в Александрия и както изглеждаше, Георгий бе осъден да прекара останалата част от живота си в Кападокия. Той съвсем неохотно нареди да се извършат приготовленията за моето заминаване.

Един топъл мъглив ден се качих на колата, която щеше да ме отведе в Константинопол. Преди да потеглят конете, владиката Георгий ме запита дали съм върнал всичките токове от Плотин в библиотеката му, тъй като секретарят му докладвал, че един том липсвал. Заклех се, че съм върнал и последния том тази сутрин; това беше вярно — набързо си бях преписал някои пасажки. След това той ме благослови и ми подари Светото писание на галилеяните, но не в сребърна обковка, а подвързано с евтина кожа. Очевидно смяташе, че не ми е съдено да бъда цезар! Въпреки това му благодарих сърдечно и се сбогувах с него. Кочияшът размаха камшика и конете тръгнаха в тръс. За пръв път от шест години напусках пределите на Мацелум. Детството ми беше минало и още бях жив.

V

— Харесваш и Бакхилидовата поезия, така ли? Ти наистина имаш отличен вкус! Няма съмнение.

Бях толкова възхитен от ласкателствата на Ецеболий, че ако в този миг той би поискал като литературно упражнение да скоча от покрива на вуйчовата къща, щях да го направя с удоволствие, цитирайки някой подходящ пасаж от Хезиод, докато падам. Той ме изпитваше подробно за Хезиод, Омир, Херодот, Тукидит и Теогнид и аз бърбех като маймуна. Седем часа наред той ме слуша да рецитирам хиляди стихове, които бях научил наизуст в Мацелум. Преструваше се на смян.

— Знаех, че владиката Георгий е много начетен — каква завидна библиотека! Но никога не предполагах, че е толкова гениален учител.

Аз се усмихвах с глупава самодоволна усмивка и продължавах да говоря. Най-сетне езикът ми се бе развързал. Някои мислят, че оттогава не съм спирал да бърборя.

Като малък бях ходил в патрицианското училище, където Ецеболий ми беше учител. Така че бързо, започнахме оттам, докъдето бяхме стигнали, като че ли нищо не се беше променило освен това, че сега бях непохватен юноша с гъсто обрасла с мъх брадичка, който ставаше почти невидим по бузите и тук-там с косъмчета по горната устна. Имах ужасен вид, но отказвах да се бръсна: „Аз ще ставам философ“ — казвах гордо и не исках нищо да чуя.

В Константинопол ме оставиха напълно свободен. Имах само една аудиенция с Евсебий. Казвам аудиенция, защото Евсебий не само управляваше от името на императора, но му и подражаваше. Дори се говореше на шега, че ако някой иска да издействува нещо, трябва да се обърне към Констанций, защото се смятало, че има известно влияние върху главния управител на двореца.

Евсебий ме прие в покоите си. Стана да ме поздрави (въпреки че бе втори след императора по власт, той беше само *illustris* и аз стоях по-високо от него по титла). Поздрави ме с нежното си детско гласче и ми даде знак да седна до него. Забелязах, че тлъстите му пръсти

блестяха от диаманти и индийски рубини и цял миришеше на розово масло.

— Чувствува ли се удобно благородният Юлиан в къщата на вуйчо си?

— Да, напълно удобно.

— Сметнахме, че ще предпочетеш да живееш там, отколкото да се затвориш в двореца. Разбира се, ти си само на две крачки от двореца и се надяваме често да ни посещаваш. — Той се усмихна и на бузите му се появиха трапчинки.

Попитах кога ще се върне императорът.

— Не знаем, сега се намира в Низибис^[1]. Има слух, че е възможно да влезе в решително сражение със Сапор. Но ти знаеш толкова, колкото и ние. — Той направи почитителен жест към мен. — Получаваме отлични доклади за учението ти. Ецеболий ни съобщава, че имаш необичайна за възрастта си ораторска дарба, макар че — ако мога така да се изразя — тя съвсем не е необичайна за вашето семейство.

Колкото и да бях изплашен, не можах да не се усмихна на преувеличението. Нито Констанций, нито Гал можеха да развият една теза или да произнесат горе-долу прилична реч.

— Ецеболий предлага да изучаваш и граматика с Никокъл, с което съм съгласен. Необходимо е човек да знае тези неща, особено човек, който може да достигне много високо положение.

Той замълча, за да ми даде време да оцеля думите му. Докато словоохотливо изразявах възхищението си от Никокъл и голямото си влечение към граматиката, Евсебий ме наблюдаваше, като че ли бях актьор на сцена. Очевидно бе, че се интересува от мене. Гал го бе очаровал, но той не беше нито интелигентен, нито ловък — не представляваше никаква опасност. Евсебий би могъл да го води за носа, както водеше Констанций. Но какъв беше третият представител на династията, основана от Константин, какъв беше този още неоформен младеж с тук-там набола брада, който говори прекалено бързо и използва десет цитата, където и един би бил достатъчен? Евсебий още не можеше да реши какво да прави с мен. И затова всячески се постарах да го убедя, че съм безвреден.

— Интересувам се от философия. Всъщност мечтата ми е да уча в Атина — фара на света. Бих искал да се посветя на литературата, на

философията. „Хората търсят Бога и търсейки го, го намират“ — пише Есхил. Но, разбира се, ние познаваме Бога по начин, по който нашите предшественици не са могли да го познават. Исус дойде по особено благоволение да ни спаси. Той е подобен на Бог-отец, макар да не е от същата плът. И все пак е добре да се изучава старата философия. Да се обсъжда всичко, дори заблудите. Защото, както казва Еврипид: „Роб е онзи, който не може да изрази собствената си мисъл.“ А кой би искал да бъде роб, освен на разума? И все пак прекалената любов към разума може да се окаже опасен капан, защото, както казва Хорацій: „Дори мъдрецът е глупак, ако дири благочестие повече, отколкото е необходимо.“

Със срам си спомням тогавашната си ужасна бърливост. Толкова бях неуверен в себе си, че изобщо не правех лични разсъждения, а само декламирах цитати. В това наподобявах мнозина съвременни софисти, които по липса на собствени възгледи редят несвързано цитати на прочути мислители и се смятат мъдри като тях. Едно е да прибегнеш до някой цитат, за да изразиш образно мисълта си, а друго е да цитираш само за да покажеш отличната си памет. На седемнадесет години бях от най-лошия тип софисти. Може би това ми спаси живота. Накрая отегчих Евсебий, а ние никога не се боим от тези, които ни досаждат: общо взето, може да се предвиди какво ще направи един скучен човек. А когато знаеш предварително какво ще каже или извърши някой, няма място за разочарование. Уверен съм, че с тази среща спасих живота си, без сам да съзнавам това.

— Ще сторим всичко възможно да уведоим божествения август за желанието, похвалното желание на високоблагородния Юлиан, да учи при някой философ в Атина. Засега трябва да продължаваш учението си тук. Бихме препоръчали също — той тактично замълча, като погледна небрежно заметнатата ми тога и пръстите ми, не много добре измити от мастилото — да изучиш дворцовите обноски и обичаи. Ще ти изпратим Евтерий. Въпреки че е арменец, той добре познава церемониала. Евтерий ще те занимава с тънкостите на дворцовия етикет два пъти, не, по-добре три пъти седмично.

Евсебий звънна с едно изящно сребърно звънче. На вратата се появи позната фигура — старият ми учител Мардоний. Не изглеждаше променен от деня, в който преди шест години ни каза сбогом пред двореца на владиката. Прегърнахме се сърдечно.

Евсебий ни гледаше благосклонно.

— Мардоний е дясната ми ръка. Той е началник на моята канцелария. Изтъкнат елинист, верен поданик и християнин с безупречна вяра. — Евсебий говореше, сякаш произнасяше надгробно слово. — Той ще те изпрати до вратите. Сега ще помоля да ме извиниш, благородни Юлиане, но имам заседание в консисторията.

Той стана. Разменихме си поздравии. Преди да се оттегли, той настоятелно ме подкани да му се обаждам по всяко време, когато пожелае.

Когато Мардоний и аз останахме сами, казах весело:

— Сигурно не ти е минавало и през ум, че ще ме видиш жив още веднъж.

Това бяха най-неподходящите думи, които можех да кажа. Горкият Мардоний побледня като платно:

— Не тук — прошепна той. — В двореца всичко се подслушва. Ела!

Заговорихме за незначителни неща и той ме поведе по мраморните коридори към главния вход на двореца. Когато минахме през външните врати и стражите ни поздравиха, за миг усетих възбуда, която отсъствуваше у този Юлиан, когото Евсебий току-що бе видял.

Слугите ми ме чакаха под аркадата от другата страна на площада. Дадох им знак да останат там, където бяха. Мардоний беше кратък.

— Няма да мога да те видя втори път. Помолих Евсебий да те занимавам с дворцовия церемониал, но той не се съгласи. Даде да се разбере, че не трябва да те виждам.

— Какъв е онзи, за когото той ми говореше, арменецът?

— Евтерий не е лош човек. Ще ти се хареса. Не вярвам да го изпращат, за да те подведе и злепостави. Естествено той редовно ще докладва за тебе. Винаги трябва да внимаваш какво говориш. Никога не критикувай императора.

— Това вече зная, Мардоний. — Не можех да не се усмихна. Говореше по същия начин както преди. — Все пак останах жив до днес.

— Но това е Константинопол, не Мацелум. Това е константинополският дворец. Място, което... което... никой не може да опише!

— Дори Омир? — закачих го аз.

Бледа усмивка се появи на лицето му.

— Омир никога не е срещал такава злост и поквара.

— Какво ще правят с мене?

— Императорът не е решил още.

— Евсебий ли ще вземе решението?

— Възможно е. Поддържай добри отношения с него. Показвай се безвреден.

— Не е толкова трудно.

— Чакай! — Изведнъж Мардоний стана пак същият. — Случайно четох едно от съчиненията ти — „Александър Велики в Египет“. Прекалено многословие... Също неверен цитат. От „Одисеята“, 16: 187. „Не Бог съм аз. Защо на безсмъртните ме оприличаваш?“ Употребил си глагол със значение „поставям измежду“ вместо „оприличавам“.

Стана ми срамно, когато Мардоний ми посочи грешката. Смирено се извиних. Бях изненадан, че всяко мое ученическо упражнение се пазеше в канцеларията на двореца.

— По такива неща ще решат какво да правят с тебе: да те издигнат или да те премахнат. — Мардоний се намръщи. От слънцето стотиците бръчки по лицето му внезапно заприличаха на гъста паяжина. — Внимавай. Никому не се доверявай. — И той бързо влезе в двореца.

Останах до края на годината в Константинопол. Имах достатъчен доход, наследен от баба ми, която почина онова лято. Позволиха ми да я видя преди смъртта ѝ, но тя не ме позна. Говореше несвързано и трепереше — беше се парализирала; понякога се разтреперваше толкова силно, че трябваше да я привързват към леглото. Когато си тръгнах, тя ме целуна, като мърмореше: „Сладкият ми, милият ми.“

По нареждане на Евсебий ми бе забранено да дружа и дори да се срещам с младежи на моята възраст; единствените хора, с които общувах, бяха учителите ми: Ецеболий, Никокъл и арменецът евнух Евтерий. Ецеболий е очарователен човек, но Никокъл ненавиждах. Той беше ниско, дребничко човече. Мнозина го смятаха за най-големия граматик на нашето време, но за мене той си остана враг. И той не ме харесваше. Спомням си един разговор с него, който сега ми изглежда особено забавен:

— Благородният Юлиан е в най-впечатлителната възраст. Трябва да внимава кого слуша. Днес светът е пълен с лъжливи учители. Във вярата — Атанасий, който е начело на най-опасната разколническа секта. Във философията има най-различни шарлатани, като например Либаний.

Тогава за пръв път чух името на човека, който щеше да има толкова голямо значение за мен като мислител и учител. Без да проявявам голям интерес, попитах кой е Либаний.

— Един антиохиец. Знаем какви са антиохийците. Учил в Атина. След това дойде тук да преподава. Това бе преди около дванадесетина години. Беше млад, непочтителен към колегите си, към нас, които, ако не бяхме по-мъдри, поне имахме повече опит от него. — Никокъл издаде звук, подобен на жуженето на насекомо през летен ден. Смях ли бе това? — Беше непочтителен и към вярата ни. Всички големи ретори тук са християни. Той не беше. Подобно на мнозина, които отиват да учат в Атина (и ще си позволя да кажа, че не одобрявам желанието ти да учиш там), Либаний предпочиташе празната философия на прадедите ни. Той сам се назова елинист и предпочиташе Платон пред Евангелието, Омир пред Стария завет. През четирите години, които прекара тук, той успя да внесе раздори и смут в академичния свят. Винаги предизвикваше неприятности. Толкова коварен човек. Да, той дори приготви доклад до императора върху преподаването на гръцки, като предлагаше промени в нашата програма! Радвам се, че ни напусна преди осем години, обвит в облак като Зевс.

— Какъв облак? — Думите му ме заинтригуваха. Навсякъде учените се нападат взаимно и отдавна съм разбрал, че никога не трябва да вярваш това, което те говорят един за друг.

— Имаше любовна история с едно момиче, дъщеря на сенатор. Той трябваше да я занимава по класическа литература. Тя обаче забременя от него. Семейството се оплака и императорът, за да запази името на момичето и семейството (би се сетил кои са, ако ти кажа, но не бива), заповяда на Либаний да напусне столицата.

— Къде е Либаний сега?

— В Никомедия. И там, както обикновено, създава неприятности. У него има някаква страст да се самоизтъква.

Колкото повече Никокъл ругаеше Либаний, толкова повече растеше интересът ми към него. И реших, че трябва да го срещна. Но

как? Либаний не можеше да дойде в Константинопол и аз не можех да отида в Никомедия. За щастие имах съюзник.

Колкото мразех Никокъл, толкова обичах арменеца Евтерий. Той ме учеше на дворцовия церемониал три пъти седмично. Бе сериозен човек, с вродено достойнство; никак не приличаше на евнух — имаше брада и гласът му беше мъжки. Скопили го, когато бил двадесетгодишен, така че знаеше какво е да бъдеш истински мъж. Веднъж ми разправи със страховити подробности как едва не умрял по време на операцията поради загуба на кръв — „защото колкото си по-възрастен, толкова е по-опасна операцията. Но след това животът ми бе много интересен. Има какво да получи човек от живота, когато не си пилее времето да гони полови удоволствия“. И макар това да беше вярно за Евтерий, то не е вярно за всички евнуси, особено за дворцовите. Въпреки безсилието си евнусите имат известни полови прояви, както веднъж ме убеди една сцена, която ще опиша на съответното място.

Когато казах на Евтерий, че желая да отида в Никомедия, той се съгласи да води сложните преговори с канцеларията на императора. Ежедневно се разменяха писма между дома ми и двореца. Често Евтерий се намираше в смешното положение първо да съчини молбата ми и след това сложния отказ. „Това е полезно упражнение за мен“ — казваше той отегчено, докато месеците бавно се низеха един след друг.

През 349 г., скоро след Нова година, Евсебий ми разреши да отида в Никомедия при условие, че няма да посещавам лекциите на Либаний. По този повод Никокъл каза: „Както предпазваме младежите от зараза, така трябва да ги предпазваме и от опасни мисли, пък дори и от слаба реторика. Като стилист Либаний има склонност към лек, шеговит език, който ще намериш ужасно скучен. Като философ той е опасно свързан със заблудите на миналото.“

За да бъдат сигурни, че няма да ги измамя, наредиха на Ецеболий да ме придружи.

Двамата пристигнахме в Никомедия през февруари 349 година. Тази зима прекарах много приятно: посещавах лекции, слушах споровете на ловки софисти, срещях се с мои връстници; впрочем последното невинаги беше лесно, защото присъствието ми ги плашеше, а аз не знаех как да се държа с тях.

В града се говореше много за Либаний. Аз обаче го видях само веднъж. Заобиколен беше от тълпа ученици под една от колонадите, близо до школата на Траян. Либаний бе мургав, красив мъж. Ецеболий ми го посочи, като каза мрачно:

— Кой друг би подражавал на Сократ във всичко освен в мъдростта му?

— Толкова ли е лош?

— Вечно предизвиква скандали. Не стига това, ами е и слаб в реториката. Дори не се е научил да говори правилно. Просто дрънка.

— Но пише превъзходно.

— Отде знаеш? — Ецеболий ме погледна остро.

— Аз... Чух от другите. Те много говорят за него.

До ден-днешен Ецеболий не знае, че плащах, за да записват лекциите на Либаний с бързопис. Въпреки че бяха предупредили Либаний да не се среща с мен, той тайно ми изпрати един препис от лекциите, за което му платих щедро.

— Либаний може само да развъртава — рече Ецеболий, — стилът му далеч не може да се вземе за образец. При това презира нашата вяра. Той е нечестив.

Приск: Типично за Ецеболий, нали? Разбира се, когато Юлиан стана император, Ецеболий прегърна елинизма. А когато Валентиниан и Валент станаха императори, той се просна на стъпалата на църквата „Светите апостоли“, като викаше: „Гъпчете ме! Аз съм като солта, която е загубила вкуса си!“ Често съм се питал дали някой наистина е стъпил върху него. На драго сърце бих го сторил. Промени си вярата пет пъти в течение на тридесет години и почина на преклонна възраст, почитан от всички. Ако животът му съдържа поука, просто не мога да я проумея.

Спомням си онази история за теб и сенаторската дъщеря. Вярна ли беше? Подозирах, че обичаш жените, по онова време, разбира се.

Либаний: Не ще зарадвам Приск с отговор. Ще потуля и Юлиановата бележка за тази забравена история. Защо да се ровим безполезно в миналото? Знаех, че някаква клюка, горе-долу подобна на тази история, се разпространяваше за мен, но за пръв път я срещам с

цялата ѝ злоба. До какво не прибягват завистливите софисти, за да хвърлят петно върху едно добро име! Нямаше никаква дъщеря на сенатор или поне нямаше такава случка, каквато се описва. Цялата история е глупава измислица. Преди всичко, ако императорът ме беше отстранил поради това, защо от двореца ме извикаха да се върна в Константинопол през 353 г.? Върнах се в столицата и останах там няколко години, преди да се установя в Антиохия.

Много повече ме дразни забележката на Ецеболий за моята „шеговитост“. И тъкмо той да каже това! Винаги съм се стремил към сериозен стил — според някои дори прекалено сериозен, — само тук-там освежен с хумор. Освен това, ако съм толкова лош стилист, както казва той, защо съм най-подражаваният от живите писатели? Тогавя дори един член от императорското семейство плати да записват лекциите ми. Между другото Юлиан твърди, че ми е платил за лекциите, но това не е вярно. Всъщност той плати на един от моите ученици, който имаше записки от всичките ми лекции. Той нае и бързописец да записва разговорите ми. Лично аз никога не съм взел нито пара от него. Колко се изопачава истината понякога.

Юлиан Август

Като мисля сега за онези дни, вижда ми се като да съм вървял право към съдбата си: срещал съм един след друг хора, всеки от които като че ли е бил избран нарочно да бъде мой учител. За момента обаче аз изпитвах единствено приятното чувство на свобода, нищо повече. Така или иначе съдбата ми постепенно се определяше и всеки мъдър човек, когото срещях, беше само нова брънка във веригата, която води до крайното откровение, така хубаво описано от Плотин като „бягство на самотния към Самотния“.

В Никомедия изковах ново важно звено. Както повечето университетски градове Никомедия има една баня, където се събират студентите. Обикновено студентската баня е най-евтината, макар че има и изключения, тъй като студентите имат странни вкусове и когато решат, че тази или онази баня или кръчма, или колонада са мястото, където искат да се срещат, изобщо не мислят за цената или удобствата.

Много ми се искаше да отида в баните сам и да се смеси с учениците — мои връстници, — но Ецеболий винаги ме придружаваше. „Нареждане на Евсебий“ — казваше той, когато влизахме в баните и двамата стражи ни следваха по петите, сякаш бяхме крадци на пазара. Дори в калудариума потящите се стражи стояха от двете ми страни и Ецеболий следеше някой да не ме заговори, без да се обърне първо към него. Затова и студентите, които искаха да срещна, ме отбягваха.

Една заран Ецеболий се събуди с треска.

— Ще трябва да лежа и само страданието ще ми бъде другар — рече той, като тракаше със зъби.

Изразих съжалението си и след това, безкрайно щастлив, се запътих към баните. Стражите ми обещаха, че като влезем вътре, няма да ме следят отблизо; и те разбираха колко много искам да остана неизвестен. Тогава това още беше възможно, тъй като никой не ме познаваше в Никомедия: никога не отивах на агората и когато посещавах някоя лекция, винаги влизах последен и сядах на края.

Студентите посещаваха баните сутрин, когато е най-евтино. Малко преди пладне се наредих на опашката и последвах тълпата в съблекалнята. Стражите ми, които се преструваха на войници, пуснати в отпуски, стояха на единия край на залата, докато аз се събличах на другия. Доколкото можах да разбера, никой не ме позна. Тъй като денят беше топъл, излязох на палестрата. Тук се упражняваха и състезаваха онези, които имаха склонност към атлетика. Минах покрай неизбежната група старци, които седят на сянка и зяпат, и се насочих към една оживена група, седнала на слънце на една пейка. Никой не ми обърна внимание, когато седнах до тях.

— И ти взе парите?

— Взех ги. Всички ги взехме, около стотина души бяхме.

— И какво стана после?

— Въобще не стъпихме на лекциите му.

— Ядоса ли се?

— Естествено.

— Но се вбеси още повече, когато...

— ... когато всички се върнахме при Либаний!

Смееха се на една забавна история, която по онова време се разправяше навсякъде. Около една година след пристигането си в

Никомедия Либаний бързо станал най-известният ретор в града. Естествено това вбесило съперниците му софисти и един от тях се опитал да подкупи Либаниевите ученици. Но те взели парите и продължили да посещават лекциите на Либаний. Шегата била чудесна, обаче разяреният ретор се обърнал към свой приятел в съда, който наредил да арестуват Либаний по някакво лъжливо обвинение. За щастие той скоро бил освободен.

Либаний: Оттогава се породи интересът ми към изменения в наказателните закони. В течение на годините писах доста по този въпрос и имам известни доказателства, че съм започнал да пробуждам съвестта на Изтока. Поне управниците ни сега имат представа за ужасните условия, при които се държат затворниците. Не знаех какво представляват нашите затвори, докато не затвориха самия мен. Но да се направят промени е трудно. Въпреки всички доказателства за обратното не смятам, че хората са жестоки по природа; обаче те се страхуват от каквито и да било промени. Но ето че се отклонявам от предмета.

Дали това не се дължи на възрастта?

Вчера имах извънредно интересен разговор на тази тема с един стар приятел и колега. Запитах го защо днес, когато говоря пред сената в Антиохия, сенаторите кашлят и разговарят помежду си. Зная, че не съм голям оратор, но в края на краищата това, което имам да кажа, и начинът, по който го казвам — това не е нескромност от моя страна, — очевидно представлява интерес за света. Аз съм най-именитият жив автор на гръцка проза. В качеството си на квестор съм представител на града си. Защо тогава хората престават да слушат, когато започна да говоря? И защо, когато сенатът завърши заседанието си и аз се опитвам да заговоря някои сенатори и магистрати под аркадите, те си тръгват посред изречението ми, като се извиняват, че имат среща с някого, макар да е явно, че нямат никаква среща?

— Защото, скъпи приятелю, ти сам пожела да чуеш истината, не забравяй това, станал си скупен.

Бях смаян. Естествено като ретор човек понякога като че ли не разговаря, а по-скоро поучава, но това е слабост на повечето ни общественици.

— И все пак аз мисля, че това, което казвам — започнах аз, — представлява интерес...

— Да, винаги представлява интерес...

— ... а не начинът, по който го казвам. Може би се изразявам прекалено точно...

— Прекалено си сериозен.

— Никой не може да бъде прекалено сериозен, когато се касае за важни дела.

— Очевидно антиохийците са на различно мнение.

Разделихме се. Цял ден мислех за това, което моят събрат ми каза. Толкова ли съм остарял? Загубил ли съм способността си да разяснявам и убеждавам? Действително ли съм сериозен? Съблзнява ме мисълта да си напиша сам един панегирик, да обясня сериозния си тон. Трябва да сторя нещо... Но като драця тези съвсем лични забележки на гърба на Юлиановите мемоари, не давам отговор на този въпрос.

Юлиан Август

Както си седях на пейката, доволен, че никой не ме позна, и се радвах на слънцето, един мургав човек се доближи, взря се и рече:

— Мацелум?

Най-напред ми стана неприятно, че са ме познали, но се зарадвах, когато разбрах, че младият човек, който ме заговори, е Орибазий. След малко ние вече разговаряхме, като че ли сме се познавали цял живот. Влязохме в баните заедно. Докато взаимно си изтривахме маслото в кръглата зала, Орибазий ми каза, че напуснал двореца.

— За да практикуваш частно ли?

— По семейни причини. Баща ми почина. Сега трябва да се върна в Пергам да уредя наследството.

— Как ме позна? Има две години, откак се срещнахме.

— Винаги запомням лица, особено от царски род.

Дадох му знак да говори по-тихо. Тъкмо срещу нас двама младежи надаваха ухо да чуят разговора ни.

— Освен това тази ужасна брада те издава.

— Още не е напълно пораснала — казах аз, като я подръпнах натъжено.

— Всички в Никомедия знаят, че благородният Юлиан иска да си пусне брада като на философ.

— На моите години човек още може да се надява, че ще му порасне брада.

След като се изкъпахме в студения басейн, отидохме в тепидариума, където неколкостотин студенти разговаряха на висок глас, пееха, от време на време се сборичкваша; това много дразнеше прислужниците на банята: те бързо притичваха и нанасяйки с ключовете си удари по главите на младежите, спираха борбата.

Орибазий лесно ме придума да го посетя в Пергам.

— Имам голяма къща в града и никой не живее в нея. Там може да срещнеш и Едезий...

И аз като всички останали се възхищавах от Едезий. Той бе най-известният философ в Пергам, учител на Максим и Приск, също приятел на покойния Ямблих.

— Пергам ще ти хареса. Имаме хиляди софисти, по цял ден спорят. Дори имаме една жена софист.

— Жена ли?

— Да, може би е жена. Носят се слухове, че била богиня. Трябва да я питаш, тъй като тя сама пусна слуха. Така или иначе, тя чете лекции по философия, прави магии, предсказва бъдещето. Ще ти хареса.

— Но на теб не ти харесва, нали?

— На теб ще ти хареса.

В този миг от калдариума излязоха двама младежи и се приближиха към нас. Единият бе висок и добре сложен, със сериозен вид. Другият бе слаб и нисък, с присвити усмихнати устни и пъргави черни очи. Сърцето ми се сви — бяха ме познали. Нисичкият се представи:

— Григорий от Назианзус, благородни Юлиане. Приятелят ми се казва Василий. И двамата сме от Кападокия. Видяхме те в деня, в който божественият август дойде в Мацелум. Бяхме сред тълпата.

— Учите ли тук?

— Не. На път сме за Константинопол, ще учим при Никокъл. Но Василий искаше да спрем тук, за да чуем лекциите на нечестивия

Либаний.

— Либаний не е християнин, но е най-добрият учител по реторика в Никомедия — възрази Василий меко.

— Василий не е като нас, благородни Юлиане — рече Григорий.
— Проявява прекалена търпимост.

Мен ми беше по-приятен Василий, отколкото Григорий може би поради самонадеяното му „ние“. Григорий е бил винаги много раболепен. Но по-късно той ми хареса и днес тримата сме приятели въпреки верските различия. Те бяха забавна компания и аз с удоволствие си спомням деня, когато се срещнахме — тогава бях ученик измежду учениците и няхах настойник, който да подслушва разговора ни. Когато дойде време да напуснем баните, обещах на Орибазий, че ще намеря начин да го посетя в Пергам. Междувременно Григорий и Василий се съгласиха да дойдат на вечеря. Те бяха този тип хора, които Ецеболий би одобрил: благочестиви галилеяни, които не се интересуват от политика. Но инстинктивно чувствавах, че Орибазий ще разтревожи Ецеболий. Прекарал бе известно време в двора, движил се бе във висши среди, богат и светски човек — с една дума, най-неподходяща компания за един изолиран от света член на императорското семейство. Засега реших да пазя връзката си с Орибазий в тайна, нещо, което се оказа много разумна постъпка от моя страна.

През януари 350 г. Ецеболий и аз получихме разрешение да заминем за Пергам. Изминахме триста мили в страшен студ. Докато яздехме, аз гледах как в ледения въздух дъхът ни образува облачета и си мислех, че сигурно един поход в Германия или Скития би бил подобен на това пътуване — пустош, докъдето ти стига окото, замръзнали пътища, мрачно небе дори по пладне и само оръжията на войниците зад мен подрънкват сред тишината. Започнах да мечтая за походи — това бе странно, защото по онова време рядко мислех за нещо друго освен за философия и религия. Предполагам, че съм роден за войник и само обстоятелствата ме направиха философ.

В Пергам Ецеболий настоя да се настаним в двореца на гръцките царе, който бе оставен на мое разположение. Но когато префектът на града, който ни посрещна най-почтително на градските врати, намекна,

че ще трябва да платим за поддържането на двореца, Ецеболий се съгласи да бъдем гости на Орибазий, който също бе дошъл да ни посрещне на градските врати, преструваше се, че не ме познава, но като бивш придворен лекар изрази веднага готовността си да настани братовчеда на императора в своя дом. По това време Орибазий беше далеч по-богат от мен и често, когато бях затруднен, ми даваше пари назаем. Бяхме като братя.

Орибазий изпитваше голямо удоволствие да ме развежда из града. Той знаеше, че се интересувам от храмове (въпреки че още не се бях осъзнал като елинист). Няколко дни обикаляхме запуснатите храмове на акропола и отвъд реката Селинос, която разделя града. Още тогава ме порази тъжният вид на запустелите някога свети места, където се виждаха само паяци и скорпиони. Единствено се поддържаше храмът на Асклепий, и то защото асклепионът е център на интелектуалния живот на града. Той представлява обширно заградено пространство с градини и аркади, където са разположени театърът, библиотеката, гимнастическата школа и естествено самият храм на бога. Повечето от сградите са отпреди два века, когато архитектурата е била в разцвета си.

Различните дворове са винаги изпълнени с младежи. Реторите седят под аркадите и разговарят всеки със своите ученици. За съжаление, когато дойдохме до мястото, където обикновено седял Едезий, ни казаха, че бил болен.

— Та той вече минава седемдесетте — обърна се към нас един раздърпан младеж, облечен като неоциник. — Защо не отидете на лекциите на Прусий. Той е човекът на бъдещето. Наистина отличен ретор. Ще ви заведе при него.

Но Орибазий не се поддаде на уловката на младежа. Поклонникът на Прусий ни изруга приятелски и ни остави на мира. Тръгнахме обратно към агората.

— Така живеят учениците тук, в Пергам. Плащат им за всеки нов ученик, когото спечелят за своя ретор.

Когато минавахме през тясната уличка зад стария театър, Орибазий ми посочи една малка къщичка:

— Тук живее Едезий.

Изпратих един от стражите да попита дали ще ни приеме философът. След продължително чакане една пълна жена с хубава сива

брада и щръкнали мустачки се появи на вратата.

— Никого не приема — отсече тя направо.

— А кога ще може да ни приеме?

— Вероятно никога — каза тя и затвори вратата.

Орибазий се засмя.

— Жена му. Характерът ѝ не е толкова приятен, колкото видът ѝ.

— Но аз непременно искам да го срещна.

— Ще уредим някак една среща. Впрочем за тази вечер съм ти приготвил нещо съвсем необикновено.

Необикновеното беше Созипатра, жената философ. По това време тя беше към четиридесетте, но изглеждаше значително по-млада. Бе висока и макар и малко пълна, беше младолика и хубавичка.

Когато влязохме в дома ѝ, Созипатра се обърна най-напред към мен, сякаш знаеше кой съм, без никой да ѝ каже:

— Благородни Юлиане, добре дошъл в моя дом. Също и ти, Ецеболий. Орибазий, баща ти те поздравява.

Орибазий, разбира се, се стресна: баща му беше починал преди три месеца. Но Созипатра продължи най-сериозно:

— Тъкмо говорих с него преди малко. Добре е. Застанал е в третия свод на Хелиос под ъгъл сто и осемдесет градуса към светлината. Съветва те да продадеш чифлика в Галатия. Не този с кедровата горичка, другия с каменната къща. Заповядай, високоблагородни Юлиане. Днес ти отиде да посетиш Едезий, но жена му те изгони. Въпреки това моят стар приятел ще се срещне с тебе след няколко дни. В момента той е болен, но ще се оправи. Ще живее още четири години. Свят човек е той, добър човек.

Останах изумен от думите ѝ. Държейки ме за ръка, тя ме въведе в една трапезария, чиито стени бяха изрисувани със сцени от мистериите на Деметра. За нас имаше лежанки, а за нея стол. Роби събуха сандалите ни и ни измиха краката. След това се настанихме около масата. През всичкото време Созипатра продължаваше да говори с тъй мелодичен глас, че направи приятно впечатление дори на Ецеболий, комуто идеята за това посещение не се нравеше особено много.

— Знаете ли чудесната история на Едезий и баща му? Не? Тя е така характерна за Едезий! Бащата искал синът да поеме търговията му. Но най-напред го изпратил да учи в Атина. Когато се върнал от Атина, Едезий казал на баща си, че му е невъзможно да се занимава с

търговия и предпочита да стане философ. Разярен, бащата го изгони от къщи, като викнал:

— Каква полза имаш от философията сега?

На което Едезий отговори:

— Тя ме научи да уважавам баща си дори когато той ме изгонва от къщи.

От този миг Едезий и баща му станали истински приятели.

Всички намерихме тази история за много назидателна. Созипатра наистина беше източник на мъдрост и ние бяхме щастливи, че можем да черпим направо от извора.

Приск: Срещал ли си някога това чудовище? Аз веднъж прекарах една седмица с нея и мъжа ѝ в тяхната къща в Пергам. Непрестанно говореше. Дори Едезий, който я обичаше (струва ми се, някога ѝ е бил любовник), явно я намираше невежа, въпреки че никога не би го признал. Той обаче бе изключителен човек. В края на краищата той бе мой учител и след Либаний не съм ли аз най-големият мъдрец на нашето време?

Либаний: Ирония ли е това?

Приск: Созипатра едва ли бе философ, но беше забележителна магьосница. Дори аз почти повярвах на нейните заклинания и предсказания. Тя умееше да създаде драматично напрегната атмосфера, която беше крайно интересна. Успя да измами Юлиан напълно. Струва ми се, че от тази вечер у него се породил страстта към магии и поличи.

Между другото един мой приятел е имал любов със Созипатра. След акта тя настояла той да запали тамян пред нея, както лежала гола на постелята. „Защото аз съм Афродита, богиня, слязла между хората.“ Той запалил тамян, но вече не я потърсил.

Максим също смяташе, че Созипатра е богиня или поне, че „от време на време духът на Афродита пребивавал в нея“ — като в някаква странноприемница. На мене винаги ми е била скучна. Но често правеше верни предсказания. Дали случайно не е отгатвала бъдещето?

Кой знае! Ако боговете съществуват (в което се съмнявам), дали не са така скучни като Созипатра?

Либаний: Както винаги Приск отива до крайност. Но колкото до Созипатра, аз съм почти съгласен с него. Тя наистина бърбеше прекалено много. Но, от друга страна, кой съм аз, че да я критикувам, щом моят стар приятел току-що ми каза в очите, че отегчавам цяла Антиохия?

Юлиан Август

След вечеря Созипатра ни представи синовете си. Мои връстници. Двама от тях станаха търговци на жито, и то от най-отвратителните. За третия, Анатолий, получих известия едва напоследък. Преди няколко години той постъпил в храма на Серапис в Александрия. След като владиката Георгий разрушил храма, Анатолий се изкачил на една счупена колона и сега прекарва дните си, като вторачено гледа слънцето. Как завиждам на такъв чист живот. Но нея вечер бъдещият светец бе само обикновен, малко заекващ младеж.

Когато синовете ѝ се оттеглиха, Созипатра нареди да донесат триножник и тамян.

— А сега искаш ли да знаеш какво те съветват боговете да сториш, къде да отидеш? С кого да учиш? — Тя ми се усмихна чаровно.

— Искам да уча тук с теб — избърбих аз.

Но за облекчение на Ецеболий тя поклати глава.

— Зная собственото си бъдеще и в него няма хора с царска кръв. А как бих искала да има! — рече тя тихо и аз мигновено се влюбих в нея, както толкова много нейни ученици преди това.

Созипатра запали тамяна. Затвори очи. Зашепна молитви. След малко призова Великата богиня да ни говори. Стаята се изпълни с дим. Всичко наоколо ми се замъгли. Заболя ме глава. Внезапно с неестествен чужд глас тя извика: „Юлиане! — Погледнах я внимателно. Клепачите ѝ бяха полуотворени, но се виждаше само

бялото на очите: тя спеше, обладана от духа. — Ние те обичаме повече от всеки друг смъртен.“

Това „ние“ звучеше странно. Може би означаваше боговете. Но защо те ще обичат един галилеянин, който се съмнява в самото им съществуване? Естествено вече се бяха появили съмнения относно божествеността на Назарянина, следователно не бях нито елинист, нито галилеянин, нито вярвах в божествеността на нещо, нито бях атеист. Бях някъде по средата и чаках знамение. Възможно ли е това да е знамението?

— Ти наново ще възстановиш храмовете ни. Хиляди жертви ще задимят върху хиляди жертвеници. Ти ще ни служиш и всички човеци ще ти служат в знак на нашата любов към тебе.

Ецеболий се раздвижи неспокойно.

— Не трябва да слушаме това — измърмори той.

Гласът продължи спокойно:

— Пътят е опасен, но ние ще те запазим, както сме те закриляли от часа на рождението ти. Твоя ще бъде земната слава. И когато в далечна Фригия смъртта дойде от вражи меч, тя ще бъде геройска смърт, без бавни мъки. И тогава завинаги ще бъдеш близо до тогава, от когото произтича всяка светлина, при когото се връща всяка светлина. О, скъпи нам Юлиане... Зло! — Гласът се промени напълно. Стана хрипкав. — Нечестиво и богохулно слово! Носим ти поражение, отчаяние! Смърт ще ти донесе Фригия. Но изтерзаната душа е наша завинаги, далеч от светлината!

Созипатра изпищя. Почна да се гърчи на стола си и се хвана за гърлото, сякаш искаше да се освободи от някаква невидима примка. Редеше несвързани думи. Враждебни духове воюваха чрез нея. Но най-сетне добрите духове победиха и тя се успокои.

— Ефес — рече тя с мек, галещ глас. — Ще намериш пътя към светлината в Ефес. Ецеболий, когато бе малко дете, ти скри три монети в градината на вуйчовата си къща в Сирмиум. Едната беше от царуването на Септимий Север. Един градинар ги изрови и похарчи. Тази монета от Север сега се намира в една кръчма в Пергам. Орибазий, баща ти настоява да продадеш имота и се надява, че няма да повториш миналогодишната грешка, когато даде под наем по-близката ливада на съседа си, сириец, който после не искаше да плати. Юлиане, пази се от съдбата на Гал. Спомни си... Хиларий!

Тя спря и дойде на себе си.

— Главата ме боли — рече тя уморено.

Всички бяхме потресени. Аз най-много от всички понеже фактически тя предсказа, че ще стана император, а това беше държавна измяна: никой не биваше да се допитва до оракули за наследника на императора, както и да разисква тази тема. Ецеболий основателно се бе разтревожил.

Созипатра не помнеше какво бе казала. Тя внимателно слушаше, докато ѝ разказвахме какво бе изрекла богинята и другият дух. И се изненада от това.

— Явно блестящо бъдеще очаква високоблагородния Юлиан.

— Разбира се — намеси се нервно — Ецеболий, както всеки верен член на императорското семейство...

— Разбира се — засмя се Созипатра. — А сега нищо повече не трябва да казваме. — Тя сбърчи чело. — Не знам кой е бил тъмният дух. Но богинята явно бе Кибела и тя желае да я почиташ, тъй като е майка на всички и твоя покровителка.

— Изглежда също, че Юлиан трябва да избягва Фригия — рече Орибазий закачливо.

Но Созипатра взе думите му съвсем сериозно.

— Да, Юлиан ще умре във Фригия, славно, в сражение. — Тя се обърна към мен: — Не разбирам намека за брат ти. Ти разбра ли го? — Кимнах, защото не бях в състояние да проговоря; в главата ми се въртяха опасни мисли. — Останалото изглежда достатъчно ясно. Ти ще възстановиш почитта към истинските богове.

— Малко късно е тази вечер за такива начинания. — Най-сетне Ецеболий се бе съвзел. — И дори да беше възможно, Юлиан е християнин. Вярата на императорското семейство е християнска. Така че той съвсем не е човекът, който би могъл да възстанови старата вяра.

— Не си ли? — каза Созипатра, като ме изгледа с големите си тъмни очи.

Поклатих безпомощно глава.

— Не зная. Трябва да чакам знак.

— Може би това беше знакът. Самата Кибела ти проговори.

— И нещо друго се обади — рече Ецеболий.

— Винаги има и нещо друго — рече Созипатра. — Но светлината превъзхожда всички неща. Както писа Макробий:

„Слънцето е духът на вселената.“ И този дух присъствува навсякъде, дори и в най-дълбоката бездна на ада.

— Какво ме чака в Ефес? — попитах направо аз.

Созипатра ме изгледа продължително. След това рече:

— Максим е там. Той те очаква. Очаква те още от деня на рождението ти.

Ецеболий се размърда:

— Уверен съм, че на Максим много му се ще да преподава на братовчеда на императора, но за негово неудоволствие Евсебий назначи мене да следя за образованието на Юлиан и аз нямам никакво намерение да оставя моя ученик да изпадне под влиянието на учител, известен като магьосник.

Созипатра отговори с леден глас:

— Ние смятаме, че Максим е нещо повече от „известен магьосник“. Вярно, той знае да призовава боговете и те се явяват пред него, но...

— Наистина ли се явяват? — Аз бях смаян.

— Актьори от театъра — измърмори Орибазий, — майсторски подготвени, игра със светлини...

Созипатра се усмихна:

— Орибазий! Не ти прилича! Какво би казал баща ти?

— Нямам понятие. В последно време ти го срещаш по-често от мене.

Созипатра се направи, че не чу думите му, и се обърна към мене:

— Максим не е измамник. Ако беше такъв, аз щях да го изоблича още преди години. Разбира се, хората се съмняват в способностите му. Това е съвсем естествено. Никога не трябва да се вярва сляпо в каквото и да е. Но когато говори с боговете...

— Той им говори, но дали действително те му отговарят? Това е по-важно — обади се Ецеболий.

— Отговарят му. Аз самата присъствувах веднъж, когато в Ефес една група неверници проявиха съмнение, точно както ти сега.

— Да не вярва човек в Максим, не означава, че е безбожник... — Ецеболий започваше да се дразни.

Созипатра го прекъсна и продължи:

— Максим ни покани същата нощ в храма на Хеката. Храмът не се използва от години. Това е една най-обикновена сграда с бронзова

статуя на богинята и нищо друго, така че той нямаше как да... подготви някакво чудо. — Тя погледна остро Орибазий. — Когато се събрахме всички, Максим се обърна към статуята и рече: „Богиньо, дай знак на тези неверници за твоята сила.“ За миг настана мълчание. След това бронзовият факел, който тя държеше в ръцете си, пламна.

— Нефт — рече Орибазий.

— Трябва да отида в Ефес — рекох аз.

— Но това не беше всичко. Статуята ни се усмихна. Бронзовото лице се усмихна. След това Хеката се изсмя. Никога не бях чувала такъв смях! Като че ли цялото небе ни се подиграваше, докато бягахме навън.

Созипатра се обърна към Ецеболий:

— Той няма друг избор. Животът му започва в Ефес.

На следния ден ми съобщиха, че Едезий щял да ме приеме. Заварих го на легло: брадатата му жена седеше до него. Едезий беше дребен човек. Някога е бил пълен, но сега бе изтощен от старост и болест и кожата му бе сбръчкана и увиснала. Трудно можеше човек да повярва, че този слаб старец някога е бил ученик на Ямблих и че е присъствувал, когато Ямблих чрез заклинания е призовал двама божествени младежи да се появят пред него и те действително излезли от блатото под скалата при Гадара. Но въпреки крехкото си здраве той бе бодър и ни посрещна много любезно.

— Созипатра ми каза, че имаш дарба за философия.

— Ако страстният ми интерес към философията може да се нарече дарба.

— Защо не? Страстта към познанието е дар от боговете. Тя ми съобщи също, че възнамеряваш да отидеш в Ефес.

— Само ако не мога да уча при теб.

— Късно е за това — въздъхна той. — Както виждаш, нямам добро здраве. Созипатра ми дава още четири години. Но аз се съмнявам, че ще живея и толкова. Във всеки случай Максим ще ти хареса повече. Той бе мой ученик, най-добрият ми ученик след Приск от Атина. Вярно е, че Максим предпочита нагледните доказателства на мистериите пред доводите на книгите. Но пътищата към истината са

много. И както казва Созипатра, той е избран от съдбата да бъде твой учител. Просто така е предопределено.

Приск: Ясно е, че е имало заговор. Всички са замесени в него. По-късно Максим почти призна това: „Открай време знаех, че съм най-подходящият учител за Юлиан. Естествено никога не ми е минавало през ум, че той може да стане император.“ Не му е минавало през ум ли? Та нали той му внуши тази мисъл. „Виждах го просто като душа, която търси спасение, която единствено аз можех да спася.“ Максим убедил Созипатра и Едезий да го препоръчат на Юлиан, което те сторили. Наистина каква неподобна банда бяха! С изключение на Едезий никой от тях не беше философ.

Доколкото разбирам, по онова време Юлиан е бил изключително интелигентен младеж, който е можел да бъде „спечелен“ за истинската философия. В края на краищата той обичаше учението, умееше да води спор. Ако беше получил подходящо образование, можеше да стане втори Порфирий, или не бе имал нещастната съдба да се роди в императорска фамилия — втори Марк Аврелий. Но Максим го хвана пръв и се възползува от единствения му недостатък: копнежа му по смътното, непонятното, непроницаемостта, копнеж, който е в основата си азиатски. Безспорно това не е гръцка черта, въпреки че и ние, гърците, днес вече сме в значителен интелектуален упадък. Знаеш ли, че поради многото чужденци, които учат в Атина, гърците вече не говорят чистия атически език, а някакъв особен неточен и груб диалект. И все пак въпреки варварството, което бавно затъмнява „фара на света“, ние, атиняните, все още се гордеем с това, че виждаме нещата в истинския им вид. Покажи ни един камък, и ние виждаме камък, не вселената. Но като мнозина други хора на нашето време горкият Юлиан искаше да вярва, че човешкият живот има много по-дълбок смисъл, отколкото има всъщност. Той страдаше от болестта на нашия век. Желанието ни да не изчезнем напълно е толкова силно, че си устройваме какви ли не магьоснически фокуси едни на други, само и само да забравим горчивата истина, която скрито съзнаваме: нашата съдба е небитието. Ако Максим не ни беше открил Юлиан, владиците щяха да го грабнат. Уверен съм в това. В основата си той бе заблуден християнски мистик.

Либаний: Християнски мистик! Ако Приск имаше религиозно чувство, той досега щеше да е изпитал онова съзнание за приобщаване с Бога, което не е нито „горчиво“, нито „тайно“ и което Плотин и Порфирий, Юлиан и аз достигнахме всеки по свой мистичен път. Поне ако бе поставен в Елевзинските мистерии, които се извършват на някакви си четиридесет мили от дома му в Атина, той щеше да разбере, че щом веднъж душата съществува, изобщо не може да се говори за небитие.

Колкото до Максим, аз съм съгласен с Приск. Още по онова време знаех за заговора на магьосниците да оплетат Юлиан, но тъй като ми бяха забранили да говоря с него, не можах да го предупредя. И все пак вредното влияние на онези хора не бе трайно. Той понякога прекалено вярваше на оракули и магии, но винаги разсъждаваше логично и блестящо умееше да води философски спор. Той не беше християнски мистик. И все пак беше мистик — нещо, което Приск никога няма да разбере.

Юлиан Август

За моя голяма изненада Ецеболий охотно се съгласи да отидем в Ефес. Смятах, че ще иска да ме държи далеч от Максим. Но той се оказа отстъпчив.

— Все пак аз съм твой учител, одобрен от императора, и затова не можеш да учиш открито при Максим или при когото и да било друго. Не че имам нещо против. Съвсем не. Доколкото зная, Максим, макар и отявлен реакционер, е забележителна личност. Но няма основание да се тревожим, че той вече може да ти повлияе на тази възраст. Най-сетне двама висши духовници — Евсебий и Георгий — са ти преподавали богословие. Каква по-добра основа може да получи човек? Непременно ще посетим Ефес. Ще ти хареса да поживееш там сред ретори и софисти. Мене също ще ми е приятно.

На Ецеболий се нравеше да играе ролята на Аристотел пред младия Александър. Където и да отидехме, учените желяха да се срещнат с мене, по този начин и Ецеболий се запознаваше с тях. Той бързо-бързо им предлагаше по най-учтив начин да си „разменят“ ученици с него. Размяната означаваше те да му изпращат ученици в

Константинопол, срещу което щяха да спечелят единствено евентуалното благоразположение на императорския роднина. Ецеболий направи цяло състояние по време на странствуванията ни.

В Ефес градският префект и градският съвет ни посрещнаха при портите на града в снежна буря. Всички бяха много неспокойни.

— Голяма чест е за Ефес да приеме високоблагородния Юлиан — почна префектът. — Ние сме готови да му служим, както служихме на високоблагородния Гал, който също ни почете с посещението си.

Когато спомена името на Гал, съветниците започнаха да мърморят „милостивият, добрият, мъдрият, благородният“, като че ли предварително се бяха подготвили.

— Къде е брат ми? — запитах аз.

Настъпи напрегнато мълчание. Префектът погледна разтревожено към съветниците. Те се спогледаха. Мнозина започнаха да си отгърсват наметалата от снега.

— Брат ти — отговори най-сетне префектът — е в двора. В Медиоланум^[2]. Бе извикан от императора още миналия месец. Нямаме никакви вести от него. Надяваме се, разбира се, че е за добро.

— Какво значи за добро?

— Да го направят цезар.

Нямаше нужда да питам какво значи за лошо.

След обичайната церемония ни заведоха в двореца на префекта, където щях да отседна. Ецеболий бе във възторг от мисълта, че може би ще бъде учител на природения брат на цезаря. Но аз бях разтревожен. Тревогата ми се превърна в паника, когато вечерта Орибазий ми каза, че Гал бил отведен от Ефес под стража.

— Бил ли е обвинен в нещо?

— Така е било угодно на императора. Няма никакво обвинение. Повечето хора смятат, че ще бъде умъртвен.

— Дал ли е повод за това?

Орибазий вдигна рамене:

— Ако го убият, хората ще измислят безброй много причини, поради които императорът е трябвало да го екзекутира, и ще решат, че той е постъпил правилно. Ако пък го направят цезар, те ще кажат, че винаги са знаели, че такава мъдрост и вярност ще бъдат възнаградени.

— Ако Гал умре... — Изтръпнах при тази мисъл.

— Но ти не влизаш в политическите им сметки.

— От самото ми раждане животът ми има политическо значение и аз не мога да променя това. Първо Гал, а после идва моят ред.

— Мен ми се струва, че най-малко тебе, философа от царски род, те грози такава опасност.

— Никой не може да се чувства сигурен.

Тази нощ усетих студ, както никога преди или по-късно. Не знаех какво щях да правя без Орибазий. Първият ми и най-добър приятел, когото съм имал. Все още ми е най-добрият приятел и тук, в Персия, много ми липсва. Орибазий винаги ми е бил полезен, защото умее да научава онова, което аз нямам начин да науча, тъй като хората никога не говорят откровено пред владетелите. А Орибазий може да накара всекиго да му се довери. Това изкуство е научил от лекарската си практика. Умее да предразполага хората към откровеност.

Един ден след пристигането ни в Ефес Орибазий направи пълен доклад за живота на Гал в града.

— Боят се от него. Но му се възхищават.

— От красотата му? — запитах аз неволно. Та нали цялото си детство бях прекарал, заслепен от това красиво същество.

— Доста щедро я дарява на съпругите на местните магистрати.

— Напълно естествено.

— Считат, че е умен.

— Хитър е.

— Добре осведомен политически, крайно честолюбив...

— И все пак не го обичат, боят се от него. Защо?

— Има лош нрав, понякога проявява склонност към насилие.

— Да.

Спомних си случката в кедровата горичка при Мацелум.

— Хората се боят от него, но не знаят защо.

— Горкият Гал. — Наистина го съжалявах. — А какво говорят за мене?

— Искат да си обръснеш брадата.

— Мислех, че напоследък тя придоби приличен вид. Малко наподобява брадата на император Адриан. — Нежно погалих гъсто обрасналата си брада. Единствено цветът ѝ не ми харесваше! Тя беше дори по-светла от русата ми коса. За да изглежда по-тъмна и по-лъскава, понякога я мажех с масло. А днес, когато косата ми започна да

побелява, брадата ми потъмня и видът ѝ напълно ме задоволява, но никому другиму не се харесва.

— Чудят се какво си намислил да правиш.

— Какво съм намислил да правя ли? Струва ми се, че всичко е съвсем ясно: да уча философия.

— Всички тук сме гърци. — Орибазий се усмихна. Той наистина имаше вид на грък. — Никога не приемаме, че нещата са такива, каквито изглеждат.

— Е, какво, не се готвя да съборя държавата — рекох аз мрачно. — Единственият ми заговор е да спася живота си.

Въпреки всичко Ецеболий хареса Орибазий.

— Всъщност ние нарушаваме разпоредбите на Евсебий. Той определи точния брой на свитата ти и не предвиди лекар.

— Но Орибазий не е какъв да е лекар.

— Напълно съм съгласен, излекува ме от треската ми и прогони „жестокия слуга на болката“...

— Освен това има преимуществото, че е по-богат от мене. Помага ми да си плащам сметките.

— Вярно е. Тъжна истина.

Ецеболий е здравомислещ човек и уважава парите; поради това успях да задържа Орибазий при себе си.

Минаха доста дни, преди да можем да се срещнем с Максим. Той се бе уединил и се бе отдал на общуване с боговете. Но жена му ежедневно ни осведомяваше за него.

Най-после на осмия ден, около един час след изгрев-слънце, един роб дойде да ни съобщи, че ще бъде чест за Максим да ни приеме този следобед. Успях да убедя Ецеболий да ме остави да го посетя сам. След дълъг спор той се съгласи, но при условие, че след това напиша точен отчет за целия ни разговор.

Максим живееше в скромна къща в подножието на планината Пион, недалеч от театъра, който е издълбан в самия склон. Стражите ми останаха пред вратата. Един прислужник ме въведе в някаква вътрешна стая, където ме посрещна слаба, неспокойна жена.

— Аз съм Плацидия, съпругата на Максим. — Тя пусна наметалото ми, чийто край бе целунала. — Така съжالياвахме, че мъжът ми не можеше да те приеме по-рано, но той бе в подземния свят, при богинята Кибела. — Тя даде знак на един роб, пое от ръцете

му запаления факел и ми го подаде. — Мъжът ми е още долу в мрака. Иска да го посетиш там.

Взех факела и последвах Плацидия в една стая, където вместо четвърта стена имаше завеса. Тя я дръпна и аз видях широк отвор в склона на скалата.

— Трябва да идеш при него сам, благородни Юлиане.

Влязох в отвора. Стори ми се, че изминаха часове (всъщност трябва да са били минути): препъвайки се, вървах към далечната светлина в дъното на коридора. Най-сетне стигнах до добре осветена, изсечена в скалата стаичка, пълна с дим. Уверено пристъпих напред, но се блъснах в твърда стена и силно си ударих крака. Помислих, че съм полудял. Пред мене се намираше стая, в която не можех да вляза. След това чух дълбокия мелодичен глас на Максим:

— Виждаш ли, животът на този свят е въображаем и само боговете са истински.

Обърнах се наляво и видях стаята, която ми се беше сторило, че виждам пред себе си. Димът се бе разсеял. Стаята изглеждаше празна. И все пак по гласа ми се стори, че говорещият е наблизко.

— Опита се да влезеш в огледалото, подобно на невежите, които се опитват да влязат в царството на блажените, за да бъдат върнати от собствените си отражения. Без да се отдадеш всецяло, не можеш да проникнеш в лабиринта, в чийто край съществува единното начало.

Десният крак ме болеше, беше ми студено. Бях дълбоко поразен и същевременно раздразнен.

— Аз съм Юлиан — рекох аз, — от рода на Константин.

— Аз съм Максим, от рода на боговете.

Той внезапно се появи до самия мен, сякаш бе изскочил от скалата. Максим е висок, добре сложен, с брада, която пада на гърдите му подобно на сив водопад и светещи като на котка очи. Беше облечен в зелена роба със странни знаци по нея. Той ме хвана за ръката.

— Влез — обърна се той към мене, — тук има чудеса.

Стаята всъщност беше естествена пещера, от тавана ѝ се спускаха сталактити и в средата се тъмнееше тихо естествено езерце. До него се издигаше бронзова статуя на Кибела. Богинята беше представена седнала със свещения барабан в ръка. Две столчета бяха единствените други предмети в пещерата. Максим ме покани да седна.

— Много пътешествия ще направиш — започна той. — Сърцето ми се сви: той говореше като гадателите на агората. — И аз ще те придружавам докрая.

— Не мога да се надявам да намеря по-добър учител — казах аз учтиво, малко изненадан от самоуверения му тон.

— Нека това не те плаши, Юлиане... — Очевидно той знаеше точно какво си мисля. — Не аз настоявам да те уча. Тъкмо обратното. Наложено ми е. Както и на тебе. Заставени сме от нещо, което не е в наша власт. Това, което трябва да извършим заедно, няма да бъде леко. Голяма опасност грози и двамата ни. Особено мене. Изтръпвам при мисълта, че ще бъда твой учител.

— Но аз се надявах...

— Аз съм твой учител — завърши той. — Какво най-искаш да научиш?

— Истината.

— Истината за какво?

— Откъде идваме, накъде отиваме и какъв е смисълът на пътешествието.

— Ти си християнин.

Той каза това внимателно; не беше нито въпрос, нито констатация. Ако друг присъствуваше на тази сцена, някоя вратичка в съзнанието ми щеше да се затвори. Но понеже бяхме само двамата, замълчах. Спомних си за владиката Георгий, който непрестанно ми обясняваше разликата между „подобен“ и „еднакъв“, чувах дякона да пее песните на Арий. Чувах се как чета урока си в параклиса в Мацелум. И внезапно видях пред себе си Светото писание, подвързано с кожа, което владиката Георгий ми беше подарил: „Не бива да хулиш боговете.“

— Не бива — рече Максим сериозно. — Защото това води към вечен мрак.

Сепнах се.

— Но аз не казах нищо.

— Ти цитираше от книгата на евреите — Изход: „Не бива да хулиш боговете.“

— Но аз не казах нищо.

— Мислеше за това.

— Можеш ли да четеш мислите ми?

— Когато боговете ми дадат тази сила.

— Тогава погледни ме внимателно и ми кажи: християнин ли съм?

— Не мога да говоря вместо тебе, нито да ти кажа какво виждам.

— Вярвам, че съществува един първосъздател, една абсолютна сила...

— Онова божество, което е говорило на Мойсей?

— Така са ме учили.

— И все пак това божество не е било абсолютно. То е сътворило земята и небесата, хората и зверовете. Но според Мойсей то не е създадо мрака, нито материята, тъй като светът е бил създаден преди него и е бил невидим и безформен. То просто е оформило това, което вече е съществувало. Дали човек не предпочита Платоновия бог, който е сътворил вселената като живо същество, притежаващо душа и ум?

— Платон казва това в „Тимей“ — обадих се аз неволно.

— Освен това има несъответствие между книгата на евреите и книгата на Назарянина. Счита се, че богът в първата книга е същият бог, за когото се говори във втората. А във втората той е баща на Назарянина...

— По божие благоволение. Те са от подобна плът, но не от една и съща.

Максим се изсмя.

— Добре си го научил, млади арианино.

— Арианин съм, защото не мога да повярвам, че Бог е просто един човек, езекутиран за измяна. Исус е бил пророк, син божи по някакъв тайнствен начин — да, но не единният бог.

— Дори не неговият заместник въпреки изключителните усилия на Павел от Тарс, който се опита да докаже, че племенният бог на евреите е единният вселенски бог, независимо от това, че всяка дума на Павел противоречи на юдейското свето писание. В посланието си към римляните и галатяните Павел обявява, че богът на Мойсей е не само бог на евреите, но и на всички народи. И все пак книгата на евреите отрича това на сто места. Техният бог казва на Мойсей: „Израел е синът ми, първородният ми син.“ Ако наистина този еврейски бог бе, както твърди Павел, „единният бог“, защо тогава той е запазил само за един незначителен народ миропомазването, пророците и законите? Защо е оставил останалата част от човечеството да живее в

мрак хиляди години, служейки на лъжливи богове? Евреите приемат, че той е „ревнив“ бог. Но не е ли странно абсолютният бог да бъде ревнив? Кого ще ревнува? Той е също и жесток, защото невинните деца е трябвало да изкупят греховете на бащите си. Не е ли победителен създателят, описан от Омир и Платон? Не е ли победителна вярата в съществуването на едно същество, което изцяло обгръща живота, което е самият живот, и че от този основен извор произлизат и богове, и демони, и хора? Или ще цитирам прочутия Орфически оракул, когото и галилеяните започват да си присвояват: „Зевс, Хадес, Хелиос — три божества в едно божествено цяло.“

— Мнозина произхождат от единния бог... — започнах аз, но когато говориш с Максим, няма нужда да завършваш изречението. Той предварително долавя мисълта ти.

— Как може да се отхвърли съществуването на много богове? Еднакви ли са всички чувства? Или всяко има свои особености? И ако те бяха дадени от боговете нямаше ли всички тези особености да бъдат олицетворени от някое отделно племенно божество? Богът на евреите е един гневлив, ревнив патриарх. Женствените, хитри сирийци почитат Аполон. Случайно ли е, че германците и келтите, които са толкова войнствени и свирепи, вярват в Арес, бога на войната? Или просто всичко това е предопределено? В миналото римляните всецяло бяха погълнати с уреждането на законодателството си и управлението си; техният бог бе богът на боговете — Юпитер. Всяко божество има много имена и най-разнообразни превъплъщения, защото в небесата има толкова разнообразие, колкото и сред хората. Някои питат: „Ние ли създадохме боговете, или те ни създадоха?“ Отдавна се спори по това. Дали ние сме сън в ума на божеството, или всеки от нас сам сънува и така осъзнава собствената си същност? Въпреки че не можем да бъдем сигурни, всичките ни сетива ни подсказват съществуването на една-единствена сила, в чиято власт сме завинаги. А християните искат да наложат един-единствен, окончателен мит за нещо, което знаем, че е разнообразно и непонятно. Дори не мит, тъй като Назарянинът е съществувал, бил е жив човек, докато боговете, които ние почитаме, никога не са били човеци. Те са по-скоро качества и сили, превърнати в поетични образи за наша поука. Боготворенето на мъртвия евреин погуби цялата поезия. Християните желаят да заместят поетичните митове със съдебното дело на един равин реформатор. И от този не

много обещаващ материал те се надяват да направят синтеза на всички познати до днес култове. Сега възприемат празниците ни. Превръщат местни божества в светци. Заимствуват обреди от нашите тайнства, особено от тайнствата на Митра. Жреците на Митра се наричат отци. И християните също наричат свещениците си „отци“, дори са възприели тонзурата, като се надяват да направят впечатление на новопокръстените с украшения, които им са познати от старата вяра. Започнаха да наричат Назарянина „спасител“ и „лечител“. Защо? Защото един от най-обичните ни богове е Асклепий, когото наричаме „спасител“ и „лечител“.

— Но у Митра няма нищо, което да може да се сравни с християнските тайнства — започнах аз, опитвайки се да защитавам теза, в която не вярвах. — Например с причастието, приемането на хляба и виното. Христос е казал: „Яжте, това е моето тяло, пийте, това е моята кръв.“

Максим се усмихна.

— Няма да разкрия никаква тайна на Митра, ако ти кажа, че ние също приемаме символично ядене, като припомняме думите на персийския пророк Заратустра, който казал на тези, които почитат единния бог и Митра: „Който не вкуси от тялото ми и не пие от кръвта ми, та да стане едно с мене и аз едно с него, няма да познае спасението.“ Това е било казано шест века преди раждането на Назарянина.

Бях смаян.

— Заратустра е бил човек...

— Бил е пророк. Бил е убит в храма от враговете си. Умирайки, той казал: „Нека Бог ви прости, както и аз ви прощавам.“ Не, няма нищо свято, което галилеяните да не са откраднали. Главната задача на безбройните им събори е да осмислят всичките си заемки. Не завиждам на положението им.

— Четох Порфирий... — започнах аз.

— Тогава знаеш как си противоречат християните.

— А какво да кажем за противоречията в елинската религия?

— Естествено е да има противоречия в стари митове. Но пък и ние не ги вземаме никога буквално. Те са просто загадъчни послания на боговете, които на свой ред са различни превъплъщения на единния бог. Трябва да умеем да ги тълкуваме. Понякога успяваме, понякога не.

Християните вярват дословно всичко в книгата за Назарянина, която е написана много години след смъртта му. Но дори и тази книга дотолкова ги затруднява, че те трябва непрекъснато да изменят тълкуванията си. Например никъде не пише, че Исус е бил бог...

— Освен в Йоан. — Приведох цитата: — „И словото стана плът и живя сред нас.“ — Ненапразно пет години бях четец в църквата.

— Това може да се тълкува различно. Какво точно се подразбира под „слово“? Действително ли, както те твърдят, че Светият дух е същевременно и Бог-син, и Бог-отец? Това отново ни връща към неблагоприятната троица, която те наричат „истина“, която на свой ред ни напомня, че благодният Юлиан желае да познае истината.

— Точно това желая.

Обзет бях от странно чувство. Пещерата бе изпълнена с дима на факлите. Всички предмети изглеждаха неясни и недействителни. Нямах да се изненадам, ако стената внезапно се отвореше и слънцето блеснеше над нас. Но този ден Максим не направи никакви магии. Държеше се като обикновен човек.

— Никой никому не може да посочи истината. Истината е наоколо ни, но всеки трябва да достигне до нея по собствен път. Платон е част от истината; Омир също; също и разказът за юдейския бог, ако се пренебрегнат дръзките му претенции. Истина има там, където човекът е зърнал божественото. Чудото може да пробуди човека. Поезията също може. Самите богове могат по свое желание неочаквано да ни отворят очите.

— Моите очи затворени ли са?

— Да, затворени са.

— Но зная към какво се стремя.

— Да, обаче пред тебе има стена, подобна на огледалото, през което се опита да минеш.

Погледнах го внимателно.

— Максим, покажи ми врата, не огледало.

Той мълча дълго време. Когато най-сетне проговори, не ме гледаше. Втренчил бе поглед в лицето на Кибела.

— Ти си християнин.

— Никакъв не съм.

— Но трябва да си християнин, защото такава е вярата на семейството ти.

— Трябва само да се правя на християнин. Нищо повече.

— Не се ли боиш да бъдеш лицемер?

— Боя се повече да не зная истината.

— Готов ли си да бъдеш посветен в тайнствата на Митра?

— Това ли е пътят?

— Един от пътищата. Ако желаш да се опиташ, мога да те заведа до вратата. Но отвъд трябва да преминеш сам. Отвъд вратата вече не мога да ти помогна.

— А след като премина?

— Ще знаеш какво значи да умреш и наново да се родиш.

— В такъв случай ти ще бъдеш моят учител, Максим. И моят водач.

— Разбира се, че ще бъда. — Той се усмихна. — Такава е съдбата ни. Спомняш ли си какво ти казах? Нямаме избор, нито ти, нито аз. Съдбата се е намесила. Заедно ще вървим към края на трагедията.

— Трагедия ли?

— Човешкият живот е трагедия: завършва с болки и смърт.

— А след болките? След смъртта?

— Когато прекрачиш прага на Митра, ще познаеш какво е да бъдеш отвъд трагедията, отвъд човешкото, какво значи да се слееш с божеството.

Приск: Интересно е да се наблюдава как действува Максим. Действително беше умен. Мислех, че при първата им среща той ще направи някой и друг фокус — например да накара статуята на Кибела да танцува или нещо подобно. Обаче той не постъпил така. Умело се нахвърля върху християнството и след това предлага на Юлиан митраизма, култ, който не може да не се понрави на нашия герой. Митра винаги е бил любимо божество на нашите императори и до днес популярен сред войниците. Освен това Максим е знаел, че ако той сам посвети Юлиан в тайнствата, по-късно ще може да упражнява влияние върху него.

Изобщо не се съмнявам, че в онзи период на живота си Юлиан лесно е можел да бъде откъснат от християнството и завладян от кой да е от мистичните култове. Той с нетърпение чакаше да скъса с

черквата. И все пак е трудно да се разбере истинската причина, защото у него имаше същата склонност към магии и суеверия, както у християните. Наистина боготворението на мощи не му се нравеше, но по-късно той започна да вижда изява на единния Бог в много по-странни неща. Ако Юлиан беше такъв, за какъвто се смяташе — философ и последовател на Платоновата школа, — бихме могли да разберем защо му бяха противни християнските нелепости. Щеше да бъде като тебе и мене. Но в крайна сметка Юлиан бе преследван от мисълта за лично безсмъртие, натрапчива мисъл, която срещаме и у християните, и у вярващите в старите мистични култове.

Въпреки всичко, което Юлиан написа на тази тема, никога не можах да разбера точно защо той се отвърна от вярата на семейството си. В края на краищата християнството му предлагаше всичко, от което той се нуждаеше. Ако е искал символично да вкуси от тялото на едно божество, защо не остана при християните — да вкуси от хляба им и пие виното им, вместо да търси хляба и виното на Митра? Какво липсва в християнството? Те хитро са възприели всички страни от култовете на Митра, Деметра и Дионис и са ги включили в собствените си тайнства. Съвременното християнство е една енциклопедия от традиционни суеверия.

Предполагам, че причината за Юлиановото отричане от християнството се крие в семейството му. Констанций беше ревностен християнин и се увеличаваше от богословски спорове. Юлиан имаше пълно основание да мрази Констанций. Затова намрази и християнството. Това гледище, разбира се, опростява нещата, но аз винаги съм бил склонен да приемам очевидната причина на всичко, което става, тъй като обикновено тя се оказва вярната, макар че всъщност никога човек не може да стигне до дъното на толкова непонятно нещо, каквото е характерът на човека; наистина това е загадка.

Юлиан беше християнин във всичко освен в търпимостта си към другите. Християните биха го обявили за светец. И все пак той се откъсна от единствената вяра, която напълно му подходеше; предпочиташе еkleктическите ѝ корени и се залови да ги подреди в система, която се оказа толкова смешна, колкото и системата, отхвърлена от него. Поведението на Юлиан е загадка и няма задоволително обяснение. Той твърди, че тесногръдието,

едностранчивостта на владиката Георгий го отвратили още като малък и че Порфирий и Плотин му отворили очите за нелепостта на християнските твърдения. Дотук добре. А защо тогава да се обърне към нещо, еднакво нелепо? Приемам, че никой просветен човек не може да се съгласи с мисълта, че един юдейски бунтовник е бог. Но веднъж отхвърлил този мит, как може да вярва, че персийският бог Митра се е родил на 25 декември, когато светкавица ударила една скала и някакви овчари били свидетели на раждането му. (Казаха ми, че християните също прибавили голи овчари към рождението на Христа.) Или че Митра живял в една смокиня, която го обличала и хранила; че се сражавал с бика, първото творение на слънцето; че бикът го влачил по земята (това символизирило човешкото страдание); че най-сетне бикът побягнал и по заповед на бога-слънце Митра пронизал бика с нож и от тялото му произлезли цветята, билките и житото, от кръвта му — виното, а от семето му — първият мъж и първата жена. После, след една тайна обредна вечеря, Митра бил призван в рая. Когато дойде последният час, всички ще излязат от гробовете си и ще се изправят пред божия съд: злите ще бъдат погубени, добрите ще живеят вечно в светлината на слънцето.

Не виждам съществена разлика между разказа на Митра и християнския вариант. Разбира се, нравственият кодекс на Митра е много по-възвишен от християнския. Митраистите вярват, че праведното деяние стои по-високо от съзерцанието. Те ценят старите добродетели — храброст, самообладание и пр. Те първи почнаха да проповядват, че сила значи кротост. Всичко това е за предпочитане пред християнската истерия, която води ту до избиване на еретици, ту до малодушно бягство от света. Едно напръскване с вода не може да очисти митраиста от греховете му. От етична гледна точка предпочитам митраизма пред останалите мистични култове. Но е безсмислено да се твърди, че е по-верен от съперниците си. Когато човек приеме митовите и магията абсолютно, последицата може да бъде само лудост.

Юлиан непрекъснато говори за любовта си към елинската философия. Той искрено вярваше, че обича Платон и сериозните разговори. Фактически той страстно копнееше за това, което мнозина дирят в нашето упадъчно време — вяра в личното си безсмъртие. Той предпочете да отхвърли християнското учение по причини, които за

мене остават непонятни, и се спря на нещо еднакво абсурдно. Естествено аз му съчувствувам. На няколко пъти той нанесе няколко добри удара на християните и, разбира се, това ми бе приятно. Но не мога да се съглася със страха му пред небитието. Защо трябва толкова много да желаем да продължим съществуването си след смъртта? Ние никога не се съмняваме в очевидния факт, че не сме съществували преди раждането си. Защо тогава се боим, че ще се превърнем в каквото сме били преди? Аз съвсем не бързам да напусна тоя свят, но гледам на небитието като на „не-битие“, нещо, което не съществува, т.е. нищо. Как може човек да се бои от нищо?

Колкото по-малко се говори за различните церемонии и изпитания, които трябва да премине онзи, който ще бъде посветен в тайнствата на Митра, толкова по-добре. Както ми казват, едно от дванадесетте изпитания е изскубването, един по един, на космите по срамните части; сигурно смятат, че това е духовно занимание. Казаха ми също, че част от церемониите се извършвали, когато всички били мъртвопияни и се опитвали да прескачат трапове с вързани очи — това несъмнено трябва да е символ на необузданата жизненост на плътта. Но тайните обреди правят впечатление на хората и колкото по-ужасни и отблъскващи са те, толкова по-силно е въздействието им. Колко тъжно, колко страшно за нас, че сме хора!

Либаний: Рядко се среща философ, тъй напълно лишен от религиозно чувство. Той прилича на човек, който по рождение не може да различава цветовете, тъй отчетливи за всеки друг. Приск има логичен ум и умее точно да изрази мисълта си, но не вижда най-същественото. Подобно на Юлиан, и мене посветиха в тайнствата на Митра още като ученик. Мистериите ми направиха силно впечатление, въпреки че, признавам, за мене те не бяха това откровение, което бяха за Юлиан. Но аз никога не съм бил християнин, така че за мене това не беше вълнуваща и опасна крачка; не скъсах със света, на който принадлежах. Обаче за Юлиан това бе смела постъпка. Ако Констанций бе научил какво е сторил, можеше да му отнеме живота. За щастие Максим толкова умело се справи с всичко, че Констанций изобщо не узна, че на деветнадесетгодишна възраст братовчед му Юлиан се отрече от християнството в една пещера на планината Пион.

Изглежда, че Приск изобщо не е разбрал какво представляват митраическите тайнства и това не ме изненадва. Той високо цени нашите етични норми и ние сме му благодарни за това. Но намира обредите ни отблъскващи. Естествено той знае за тях само от това, което е чул случайно, тъй като никой посветен няма право да разправя какво става в пещерата. И въпреки че „изпитанията“ понякога са неприятни, откровението, до което се стига, си струва всички изтърпени страдания. Аз например не мога да си представя света без Митра.

С обичайната си сурова прямота Приск отбелязва, че християните постепенно възприемат различни елементи на нашия култ. Внезапно ме осени мисълта — дали това не е един начин, по който най-сетне ще победим? Дали тези, които възприемат толкова много от нас, няма да заприличат на самите нас и след време да бъдат като нас?

Юлиан Август

Бях посветен в тайнствата на Митра през март 351. Този ден наблюдавах както изгрева на слънцето, така и залеза, като внимавах да не ме забележи някой, тъй като Констанций бе забранил молитвата към слънцето; мнозина биваха арестувани само защото наблюдавали залеза. Шпиони и доносници имаше навсякъде.

Съобщих на Ецеболий, че този ден ще отида на лов по склоновете на планината Пион. Както очаквах, той се извини, че няма да дойде, тъй като не обичаше лова. Той цитира нещо от Омир. Аз цитирах Хораций. Той отговори с Вергилий. Аз приведох Теокрит. С общи усилия изчерпахме почти всичко написано по повод на лова в литературата.

Следната спънка беше охраната. Дванадесет войници и един трибун бяха придадени към домакинството ми. И най-малко двама души ми прислужваха неотлъчно. Как да се справя с тях? Максим реши, че тъй като култът на Митра е култ на войниците, поне двама от тях ще са поклонници на Митра. Той беше прав. Петима от дванадесетте бяха митраисти. Лесно наредих двама от петимата да ме придружават този ден. Те бяха длъжни да пазят тайната в качеството

си на братя на Митра. Един час преди изгрев-слънце Орибазий, войниците и аз излязохме от къщи. В подножието на планината ни посрещнаха девет отци и Максим. Изкачихме склона в пълно мълчание. На предварително определено място, под една смокиня, спряхме и изчакахме изгрева.

Небето побледня. Зорницата светеше със синя светлина. Тъмните облаци се разкъсаха. Слънцето се появи на хоризонта и един лъч докосна скалата зад нас, едва тогава разбрах, че това не беше обикновена скала, а вход в планината. Отправихме молитва към слънцето и неговия спътник Митра, нашия спасител.

Когато слънцето се издигна над хоризонта, Максим отвори вратата в планината и ние влязохме в малка пещера със седалки, изсечени в скалата. Двамата с Орибазий трябваше да останем и да почакаме там, а отците се оттеглиха в друга пещера, вътрешното светилище. Така започна най-важният ден от живота ми: денят на меда, хляба и виното; денят на седемте порти и седемте планети; денят на пароли; денят на молитва; и накрая (след Гарвана, Невестата, Войника, Лъва, Персиеца, Пратеника на слънцето и Отеца) денят на „Нама Нама Себезио“.

Либаний: От всички тайнства с изключение на тези в Елевзин митраическите са най-вдъхновяващи, тъй като по време на тези тайнства човек наистина прозира безсмислието на земната суета. При всяко от седемте изпитания посвещаваният извършва това, което един ден душата му ще изпита, когато се извиси сред седемте свята, като губи един по един човешките си недостатъци. При Арес войнолюбието се връща при източника си, при Зевс той загубва честолюбието си, при Афродита — половата страст и т.н., докато душата се пречисти. Тогава... Но не бива да казвам повече: „Нама Нама Себезио.“

Юлиан Август

Когато денят свърши, Орибазий и аз се измъкнахме с олюляване от пещерата, възродени.

И точно тогава настъпи мигът. Както гледах залязващото слънце, светлината ме облада. Това, което се дава на малцина, беше дадено на мен. Видях единния. Хелиос ме завладя и в жилите ми течеше не кръв, а светлина.

Видях всичко. Почувствувах простотата на сътворението, самата му същина. Това, което не може да се обхване без божествена подкрепа, тъй като то е отвъд словото и отвъд разума; и все пак е толкова просто, че се чудех как съм могъл да не зная, че то е там, че то съществува като част от нас, както и ние сме част от него. Това, което стана в пещерата, бе изпитание и поучение, но което се случи навън, бе откровение.

Както бях коленичил в избуялия пелин и червените полегати лъчи на слънцето ме ослепяваха, аз видях самия бог. Чух това, което не може да се разкаже, нито да се напише, и видях това, което не може да се предаде нито с образ, нито със слово. И дори днес, години след това, то е все така свежо в паметта ми, както някога. Защото тогава, на този стръмен склон, бях избран да извърша великото дело, което вече съм започнал: да възстановя почитането на единния бог в цялото му великолепиe.

Останах на колене, докато слънцето залезе. След това съм продължил да стоя така в тъмнината — както после ми казаха — около един час. Орибазий се уплашил и ме събуди... или по-скоро приспа, тъй като оттогава „истинският“ свят ми изглежда като сън, а видението ми, когато съзерцавах Хелиос — действителност.

— Добре ли се чувствуваш?

Кимнах и станах.

— Видях... — започнах аз, но веднага спрях. Не можех да кажа какво бях видял. Дори сега, като пиша това съчинение, не мога да опиша какво изпитах, тъй като няма подобно човешко преживяване, с което да го сравня.

Но Максим веднага позна какво бях изпитал.

— Той е бил избран — рече той, — той знае.

Мълчаливо се върнахме в града. Не ми се говореше с никого, нито дори с Максим, защото все още бях обгърнат от крилете на светлината. Дори не ме бодеше китката на ръката, където ми бяха направили свещената татуировка. От това състояние на вгълбеност бях

грубо изтръгнат едва при градската порта, където една тълпа ме заобиколи, крещейки: „Важни новини! Важни новини!“

Бях смаян. Можех само да си помисля: „При мен ли е още богът? Могат ли всички да видят това, което аз видях?“ Опитах се да заговоря Максим и Орибазий, но просто не можехме да се чуем.

В града, в преториума, заварих Ецеболий и както ми се стори, целия сенат. Когато ме видяха, всички коленичиха. За миг наистина помислих, че е настъпил краят на света и че аз съм дошъл като пратеник на бога да отделя злите от добрите. Но Ецеболий бързо разсея всяка мисъл за апокалипсис.

— Благородни Юлиане, брат ти... — около нас всички повтаряха името на Гал и титлите му — е бил избран от божествения август да дели трона с него. Гал е цезар на Изтока. Той също така ще се ожени за Констанция, божествената сестра на божествения август.

Избухна ликуваща глъчка и десетки ръце една през друга докосваха наметалото ми, ръцете ми, лактите ми. Едни ми отправяха молби за ходатайство, други искаха да ги благословя. Накрая си пробих път през тълпата и влязох в дома на префекта.

— Но защо всички се държат като полудели? — обърнах се към Ецеболий, като че ли той беше виновен за това.

— Защото си брат на цезар.

— Голяма полза и за тях, и за мен! — Не беше благоразумно да кажа това, но от тези думи сякаш ми олекна.

— Сигурно искаш да те обичат заради черните ти очи? — подхвърли Орибазий. — Оваците ти бяха приятни, докато не научи вестта.

— Защото помислих, че слънцето... — но спрях навреме.

— Слънцето ли? — Ецеболий ме погледна с недоумение.

— Защото единствено син божий трябва да бъде посрещан по този начин — каза спокойно Максим. — Не бива да се обожават човешко същество, нито дори един цезар.

Ецеболий кимна:

— Отживелици от лошите стари дни, струва ми се. Римският август, разбира се, е божествен, но не е истински бог, както хората са свикнали да смятат. Но влезте, влезте, баните са приготвени. Префектът ще отпразнува щастливата вест с угощение.

И така, аз прозрях единния бог в деня, когато научих, че брат ми е провъзгласен за цезар. Предзнаменованието беше повече от ясно. Всеки от нас бе поел пътя си. От този ден нататък аз бях елинист или както галилеяните обичат да ме наричат (зад гърба ми естествено), отстъпник; а Гал властвуваше над Изтока.

[1] Днешният Ниш. — Б.пр. ↑

[2] Медиоланум — днешен Милано. — Б.пр. ↑

VI

— Цезарят естествено е загрижен.

— Няма никакви основания за това.

— Няма основания ли? Ученик си на Максим.

— Ученик съм и на Ецеболий.

— Но от една година той не е вече при тебе. Брат ти смята, че се нуждаеш от духовен наставник, особено сега.

— Максим е сериозен човек.

— Максим не е християнин. Ти християнин ли си? — Въпросът ме удари като камък, излетял от прашка. Гледах известно време вторачено облечения в черно расо дякон Еций от Антиохия, без да мога да проговоря. Той също ме наблюдаваше спокойно. Още малко, и щях да изгубя самообладанието си от ужас.

Какво знаеха за мен в двореца на Гал?

— Как можеш да се съмняваш, че не съм християнин? — казах най-сетне аз. — Двама прославени владици са ме възпитавали. Четец съм в църквата. Тук, в Пергам, присъствувам на всички по-големи църковни тържества. — Загледах го, като се преструвах на възмутен, че някой може да се съмнява в добродетелите ми. — Откъде може да е излязъл този слух? Ако изобщо има такъв слух.

— Нищо странно, че хората се съмняват, когато те виждат така често с Максим.

— А какво да направя?

— Не се виждай повече с него — ми отвърна той направо.

— Брат ми ли нарежда това?

— Не, мой съвет. Той е загрижен за теб. Това е всичко. Изпрати ме да ти поговоря, което и направих.

— Задоволен ли си?

Еций се усмихна:

— Никога нищо не ме задоволява, благородни Юлиане. Но ще предам на цезаря, че редовно се причестяваш. Ще съобщя също, че повече няма да учиш при Максим.

— Ако това е най-разумното решение, естествено ще последвам съвета ти.

Този неопределен отговор задоволи Еций. Приятелите ми често ми казват, че съм могъл да стана добър юрист.

Докато изпращах Еций, той се огледа и каза:

— Притежателят на тази къща...

— ... е Орибазий.

— Отличен лекар.

— Уместно ли е да го срещам? — Не можах да се стърпя да не го кажа.

— Напълно подходяща компания — отвърна Еций спокойно. На входа той се спря. — Брат ти, цезарят, често се чуди защо не го посещаваш в Антиохия. Той намира, че дворцовият живот би ти дал... по-изискани обноски. Това са негови думи, не мои.

— Боя се, че не съм създаден за дворцов живот, дори в толкова блестящ двор като този на брат ми. Отблъсквам всички опити да ме научат на изтънчени обноски и ненавиждам тези, които се занимават с политика.

— И мъдро постъпваш, като се отвращаваш от политика.

— Отвращението ми е напълно искрено. Единствено желая да живея както сега, да уча.

— Учиш, за да станеш какъв?

— За да позная себе си. За какво друго?

— Да, наистина, за какво друго? — Еций се качи в колата. — Бъди много внимателен, благородни Юлиане. И помни: човек от царски род няма приятели. Никога.

— Благодаря ти, дяконе.

Еций си тръгна. Аз се върнах вкъщи. Орибазий ме чакаше.

— Чу ли всичко? — Това почти не беше въпрос. Между мене и Орибазий няма тайни. А и той поначало подслушва.

— Най-малкото, което може да се каже, е, че не сме били достатъчно предпазливи.

Кимнах с глава. Бях в мрачно настроение.

— Предполагам, че ще трябва да не виждам Максим, поне известно време.

— Можеш да му кажеш също да не говори навсякъде за прочутия си ученик.

Въздъгнах. Знаех, че Максим гледаше — дори и сега гледа — да извлича лична изгода от връзките си с мене. Монарсите бързо свикват с това. Мен не ми е неприятно. Дори се радвам, ако приятелите ми преуспяват покрай мен. Запомнил съм урока на Орибазий и не очаквам да ме обичат за черните ми очи. В края на краищата и аз не харесвам другите просто ей така, а само защото мога да науча нещо от тях. И тъй като нищо не е безплатно, всеки си плаща цената.

Повиках един секретар и му поръчах да пише на Максим да остане в Ефес до второ нареждане. Написах и бележка до владиката в Пергам, с която му съобщавах, че на литургията следната неделя аз ще прочета съответния откъс от Евангелието.

— Лицемер! — каза Орибазий, когато секретарят си излезе.

— По-добре дълголетен лицемер, отколкото мъртъв... какъв? — Често ми е трудно да завършвам епиграмите си. Или по-скоро започвам да пиша, без да съм помислил как ще завърша; лош навик.

— Мъртъв четец. Еций има голямо влияние върху Гал, нали?

— Така казват. Той е неговият изповедник. Но кой може да влияе на брат ми? — Без да се усетя, бях почнал да говоря шепнешком, защото Гал беше станал не по-малко подозрителен от Констанций. Шпионите му бяха навсякъде.

Струва ми се, че съпругата на Гал, Констанция, е виновна за рязката промяна в характера на Гал. Тя беше сестра на Констанций и намираше, че заговорите са нещо съвсем естествено за човешкия род. Никога не срещнах тази прочута дама, но са ми казвали, че била жестока като Гал и много по-умна. Тя също така беше и честолюбива, каквато Гал не беше. Положението му на цезар на Изтока го задоволяваше напълно, но тя желаше той да стане август и за да постигне това, направи заговор да убие собствения си брат. А колкото до Гал, все още не мога да си наложам да пиша за неговото властвуване.

Приск: Но аз мога. Сигурно и ти можеш. Нали живееше в Антиохия, когато това малко зверче беше цезар?

Колкото и да е странно, Юлиан никога не ми е говорил за Гал, нито на мен, нито на когото и да било друг. Открай време си имах една теория — която донякъде се потвърждава от съчинението му, — че Юлиан е изпитвал неестествено влечение към брат си. Многократно

споменава красотата му. Обикновено говори за него с оскърбен тон, както се говори за любим, който е пренебрегнал чувствата ти.

Жестокостта на Гал, очевидна за всички, му се струва непонятна. Юлиан беше наивен, както продължавам да се убеждавам непрестанно. (Извини ме, ако се повтарям, и го отдай на напредналата ми възраст.)

Всъщност от цялото семейство най-големи симпатии храня към Констанций. Той беше доста добър управник. Склонни сме да го подценяваме, защото не беше особено умен и защото неговата религиозна мания постоянно създаваше усложнения. Но той управляваше добре, въпреки че имаше да се справя с трудности, които можеха да превърнат всекиго в чудовище. Най-големите си грешки той направи с най-добри намерения — както например, когато провъзгласи Гал за цезар.

Показателно е, че Юлиан обвинява съпругата на Гал за терора, който той упражняваше. Винаги съм мислил, че и двамата са еднакво виновни. Но ти си преживял години, които трябва да са били ужасни, и несъмнено най-добре знаеш кой за какво е бил виновен.

Либаний: Да, зная. В началото всички възлагахме големи надежди на Гал. Още е прясно в паметта ми първото му явяване пред сената в Антиохия.

С какви надежди го очаквахме! Той наистина беше така красив, както ни го бяха описали, въпреки че него ден се бе изринал от жегата, както често се случва с руси хора в нашия зноен климат. Но макар че лицето му бе изпъстрено с петънца, той изглеждаше много добре. Имаше вид на човек, роден да управлява. Държа пред нас много изискано слово. След това моят стар приятел, владиката Мелеций, ме представи на него.

— А, да — намръщи се той, — ти си онзи софист, който отрича Бога.

— Не отричам Бога, цезарю. Сърцето ми е винаги отворено за него.

— Либаний е наистина изключително очарователен човек, цезарю. — Мелеций много обичаше да ме поставя в неудобно положение.

— Уверен съм в това. — Гал ме погледна с такава пленителна усмивка, че останах поразен.

— Трябва да ме посетиш някой ден — рече той. — Аз лично ще те убедя в правотата на нашата вяра.

За голямо мое учудване няколко седмици по-късно получих покана от двореца. В уречения час ме въведоха в обширна зала, където Гал и Констанция лежаха един до друг.

В средата на залата двама голи боксьори се бяхтеха свирепо с юмруци, сякаш искаха да се пребият един друг. След като се окопитих от първоначалното си смайване — бях поразен от това недостойно зрелище, — аз се опитах да подсетя за присъствието си. Окашлях се. Измърморих някакъв поздрав. Но те не ме забелязваха. Гал и Констанция бяха всецяло погълнати от кървавото забавление. Както всички знаят, аз ненавиждам гладиаторските игри, защото те принизяват хората до зверовете — нямам предвид онези нещастници, които са принудени да се бият, а онези, които гледат.

Особено ме отврати Констанция. Мъчно можех да допусна, че тази примитивна в усещанията си светлоока жена беше дъщеря на Константин Велики, сестра на божествения август и съпруга на цезаря. По-скоро приличаше на някаква необикновено жестока куртизанка. И все пак в нея прозираше благородният Флавиев род — голямата челюст, широкият нос, сивите очи. От време на време, докато гледахме потните, окървавени мъже, тя подвикваше на единия или другия: „Убий го!“ Когато единият нанасяше особено силен удар на другия, тя изстенваше по особено възбуден начин, подобно на жена през време на полов акт. Наистина Констанция вдъхваше ужас.

Гледахме тези боксьори, докато единият уби другия. Когато победеният падна, Гал скочи от лежанката си и прегърна окървавения победител, сякаш той му беше направил някаква необикновена услуга. След това започна да ритя мъртвия боксьор, като се смееше и издаваше ликуващи викове. Изглеждаше напълно умопобъркан. Никога не съм виждал човешко лице, което толкова много да издава вътрешния звяр в човека.

— Стига, Гал! — Констанция най-сетне ме беше забелязала. Тя се изправи.

— Какво? — Той я погледна с безизразен поглед. След това ме видя.

— А, да — каза той и оправи туниката си. Няколко роби дойдоха и отнесоха мъртвия боксьор. Констанция се доближи до мен с лъчиста усмивка:

— Радваме се да срещнем прочутия Либаний тук, в двореца ни.

Поздравих я официално и останах изненадан от гласа ѝ — той беше нисък и музикален, — както и от превъзходния ѝ гръцки. За миг от фурия тя се бе превърнала във владетелка.

Гал се приближи и ми подаде да целуна ръката му. Устните ми се окървавиха.

— Много добре, много добре — рече той, като гледаше с блуждаещ поглед, подобно на пиан.

След това, без да промълвят нито дума повече, цезарят на Изтока и съпругата му бързо минаха покрай мене и с това завърши единствената частна аудиенция, която някога съм имал с тях. Бях напълно смазан.

През следващите няколко години злодеянията им надминаха всичко от Калигула насам. Първо, и двамата бяха алчни за пари. За да постигне политическите си цели, Констанция се стремеше да събере колкото се може повече злато. Тя опита всичко: изнудвания, продажба на държавни длъжности, конфискации. Тя взе пари и от едно познато мен семейство. Беше особен случай. Дъщерята се бе омъжила за един необикновено красив младеж от Александрия и майка ѝ, сериозна матрона — поне за такава я мислехме дотогава — се влюби в него. Цяла година тя безуспешно се опитвала да прелъсти зет си. Най-сетне младежът ѝ казал, че ако тя не престане да му досажда, ще си замине за Александрия. Обезумяла от ярост, майката отишла при Констанция и ѝ предложила цяло състояние, за да арестува зет ѝ и да нареди да го умъртвят. Констанция приела парите, нещастният младеж бил осъден въз основа на измислено обвинение и посечен. Тогава Констанция, която не бе лишена от известно чувство на горчива ирония, изпратила на матроната половите органи на зет ѝ с кратка бележка: „Най-сетне.“ Жената полудя, цяла Антиохия беше потресена. Тогава именно започнаха дните на ужас.

Понякога изглеждаше, като че ли Гал и Констанция нарочно бяха изучавали живота на някогашни изверги, за да могат да повторят ужасните им дела. Нерон имал обичай да обикаля нощем из улиците на Рим, придружен от шайка побойници, като се представял за обикновен

разгулен младеж; Гал вършеше същото. Калигула имал обичай да запитва хората какво мислят за императора и ако отговорът бил nelаскав, ги убивал на място; Гал правеше същото или поне се опитваше да го прави. За негово нещастие Антиохия — за разлика от Рим през ранната епоха — има най-доброто улично осветление на света. У нас нощем е светло като по пладне, така че хората почти винаги познаваха Гал. По тази причина преторианският префект на Изтока, Таласий, успя да го убеди, че не само е неподходящо за един цезар да броди нощем из улиците, но е също така и опасно. Гал се отказа от своите скитания.

През третата година от властвването на Гал в Сирия настъпи глад. Когато и в Антиохия започна да се чувства недостиг от храни, Гал се опита да замрази цените, така че всеки да може да си купи жито. От време на време дори и мъдри владетели правят тази грешка. Подобни мерки никога не дават резултат и обикновено се постига точно обратното на това, което се цели. Или житото изчезва от пазара, или пък се изкупува от спекуланти, които го препродават с огромни печалби, и така оскъдицата става още по-голяма. Хората просто са такива и нищо не може да ги поправи. Сенатът в Антиохия може да има много недостатъци, но членовете му са поне добри търговци и разбират изискванията на пазара, тъй като живеят от него. Те предупредиха Гал за опасностите от една такава политика. Той им заповяда да се подчинят. Понеже съпротивата им продължи, той изпрати собствената си стража в сената, арестува най-видните сенатори и ги осъди на смърт.

Антиохия с основание е благодарна както на Таласий, така и на Небридий, комита на Изтока. Тези доблестни мъже заявиха на Гал, че ако присъдите бъдат изпълнени, те ще се обърнат към императора и ще искат Гал да бъде отстранен. Това беше голяма смелост от тяхна страна и за изненада на всички те се наложиха. Гал освободи сенаторите и с това въпросът се изчерпа. Антиохия въздъхна с облекчение, когато научи, че в лицето на Таласий има свой защитник. Но няколко месеца след това Таласий умря от треска. Естествено мълвеше се, че бил отровен; но аз знам, че умря от треска, тъй като същият лекар лекуваше и мене. Но нямам намерение да пиша историята на Гал, която е позната на всички.

Юлиан Август

След посещението на Еций вече срещам Максим тайно. В такива случаи избирах измежду стражите онези, които бяха братя митраисти. Мисля, че през трите години, които прекарах с Орибазий в Пергам, нито един от тях не ме е издал. Реших обаче да се сприятеля и с владиката на града. Участвувах заедно с него във всяко празненство на галилеяните. Мразех се заради тези преструвки, но нямах друг избор.

През тези години бях свободен да пътувам, където си искам из Изтока. Дори можех да посетя Константинопол, макар че от канцеларията на двореца тактично ми загатнаха да не отивам там, тъй като столицата тогава беше без император — Констанций живееше в Медиоланум — и всяко мое посещение би могло да се изтълкува като... Отлично разбрах намека и не стъпих в града.

Не ми разрешиха обаче да отида в Атина. Не зная защо. Гал на няколко пъти ме покани да го посетя в Антиохия, но винаги успях да отклоня поканата. Мисля, че той посрещаше с облекчение моите откази да отида да живея при него, но много добросъвестно изпълняваше ролята си на по-голям брат и настойник, да не кажа владетел. Всяка седмица ми пишеше, за да се осведоми за духовното ми здраве. Казваше, че горещо желае да бъде благочестив и добър човек като него. Мисля, че беше съвсем искрен в наставленията си. Мнозина правят тази грешка. Просто не познаваме себе си, не виждаме недостатъците си — обичайно заслепление, което, общо взето, е за предпочитане пред това да не виждаш у себе си никакви добродетели.

Приятелството ми с Орибазий е единственото ми близко приятелство, което съм имал; може би това се дължи на обстоятелството, че никога не съм имал семейство. Орибазий ми е и брат, и приятел, въпреки че не си приличаме по нрав. Той е скептик, вярва само на опита и единствено се интересува от материалния свят. Аз съм тъкмо обратното. Той поддържа равновесието ми. Или поне се опитва. Струва ми се обаче, че понякога и аз успявам да му дам представа за метафизичното. Почти четири години живяхме заедно, пътувахме заедно, учихме заедно. Дори за известно време имахме една и съща любовница, въпреки че това предизвика някои сътресения, тъй

като за голяма моя изненада открих, че съм много ревнив. Никога не простих на антиохийката в Мацелум, че предпочете Гал пред мене. И все пак трябваше да ѝ простя. В края на краищата Гал беше по-голям и по-красив от мене. Но въпреки това бях озлобен. Не си давах сметка в каква ярост мога да изпадна, докато отново не се озовах в съвсем същото положение. Един следобед дочух как в съседната стая Орибазий и общата ни любовница — една синеока девойка от Галия — се любят; чувах тежкото им дишане, скърцането на кожените каиши на леглото. Внезапно у мене пламна желание да убия и двамата. Тогава разбрах какво точно изпитваше Гал: яростта ми бе тъй буйна, че едва не изгубих съзнание. Но това трая само миг — веднага изпитах срам от ревността си.

През тези години Максим ме научи на много неща. Посвети ме в тайнствата. Благодарение на него можах да съзерцавам единния бог. Той беше идеалният учител. Противно на това, което се разправя, той не се опитваше да разпали никакви амбиции у мен. Никога не спорехме за това, че ще стана император. Тази тема беше забранена.

Приск: Това просто не е вярно. Като съдя от известни неща, които Юлиан и Максим са ми казвали, заключавам, че е имало заговор да направят Юлиан император. Иначе нито Максим, нито Орибазий щяха да си губят времето с един незначителен член на императорското семейство, въпреки че приятелските чувства на Орибазий към Юлиан бяха искрени — доколкото могат да бъдат искрени отношенията на когото и да било с човек от императорски род.

Разказвали са ми поне за един сеанс, в който невидимите приятели на Максим го съветвали да разкрие на Юлиан, че е предопределен да стане император. Също така зная, че Созипатра и някои други магьосници бяха техни тайни поддръжници. Естествено, след като Юлиан се възкачи на престола, всички магьосници в Азия твърдяха, че са допринесли за неговия успех. Не разбирам защо Юлиан отрича това, което толкова много от нас знаят, че е било истина. Вероятно, за да не би и други да почнат да заговорничат срещу него по същия начин, както той бе заговорничал срещу Констанций.

Либаний: Думата „заговорничат“ е неподходяща тук, въпреки че, разбира се, Юлиан е неискрен в повествованието си. Съгласен съм с Приск, че Максим и Орибазий с нетърпение очакваха времето, когато техният приятел ще стане ако не август, то поне цезар. Също така съм абсолютно уверен, че Максим се е допитвал до забранени оракули и тям подобни. Преди няколко години Созипатра ми каза дословно следното: „Богинята Кибела винаги беше благосклонна към Юлиан и го каза изрично. Ние всички сме й много благодарни за помощта, която ни даде.“

Съмнявам се обаче да е имало политически заговор. И как би могло да има? Юлиан беше почти без пари. Охраняваше го стража, чийто началник беше лично подчинен на управителя Евсебий. Също така не вярвам по това време Юлиан да е желал принципата. Той се бе посветил на науките си. Дворът го плашеше. Никога в живота си не беше командувал дори един войник, нито в мирно време, нито на война. Как може той, тогава едва двадесетгодишен, да е мечтаел да стане император? Всъщност той именно е „мечтаел“ — това със сигурност знаем, — но едва ли е подготвял завземането на престола.

Юлиан Август

През лятото на 353 година Гал посети Пергам. За пръв път се срещнахме, откакто се бяхме разделили в Мацелум още като момчета. Заедно с префекта на града и местните първенци стоях пред сената и наблюдавах как Гал приема овациите на тълпата.

През петте години, откак не се бяхме виждали, аз бях станал млад мъж с напълно израснала брада. Но Гал си беше останал същият — красивият младеж, от когото всички се възхищаваха. Трябва да призная, че когато той ме прегърна и аз още веднъж видях отблизо тези добре познати сини очи, отново изпитах някогашното вълнение. Какво беше това чувство? Стопяване на волята, бих рекъл. Бях готов да направя каквото и да поискаше. Самото присъствие на Гал отнемаше силата ми.

— Приятно ни е да видим отново нашия любим и благороден брат. — Гал беше вече напълно възприел държането на цезар. Преди да

успея да отговоря, той се обърна към владиката на Пергам: — Както научаваме, брат ни е истински стълб на правата вяра и черквата.

— Действително, цезарю, високоблагородният Юлиан е достоен син на светата черква.

Бях крайно благодарен на владиката. Бях доволен също така, че усилията ми да се представя като благочестив галилеянин се оказаха напълно успешни.

След това Гал държа изискана реч пред първенците на града, които така бяха очаровани от него, че явно недоумяваха как може този обаятелен човек да си е спечелил славата на жесток и лекомислен деспот. Гал можеше да омае всекиго, дори и мене.

Същата вечер в двореца на префекта дадоха банкет в негова чест. Държа се доста добре; забелязах обаче, че не разрежда виното си с вода, вследствие на което към края на вечерята беше пиян. Все пак той запази достойния си вид и само леко забавеният му говор издаваше състоянието му. Въпреки че седях до него по време на вечерята, той ни веднъж не се обърна към мен; през цялото време се стараеше да спечели и възхищението на градския префект. Това ме правеше нещастен — чудех се с какво съм го засегнал. Орибазий, който седеше с по-нисшите придворни отсреща, в другия край на залата, ми намигна насърчително. Но това не ми вдъхна смелост.

Когато вечерята завърши, Гал внезапно се обърна към мене и ми рече:

— Ела с мен.

Тръгнах след него. Той премина през кланящите се придворни и влезе в спалнята си, където го чакаха двама евнуси. Никога преди не бях виждал церемониала в спалнята на цезаря и зяпнал от изненада, гледах как евнусите, шепнейки церемониални поздрави, събличаха Гал, както се бе излегнал на креслото от слонова кост, без изобщо да ги забелязва. Той нямаше чувство на срам или скромност. Когато го съблякоха напълно, той им даде знак да се оттеглят и им заповяда да ни донесат вино. След като ни поднесоха виното, той ме заговори или по-скоро почна да говори пред мен. В светлината на лампата лицето му беше червено от изпитото вино и русите кичури, които падаха върху челото му, изглеждаха бели. Макар и красивото му тяло да беше все още запазено, забелязах, че почва да пуска корем.

— Констанция иска да се запознаете. Често говори за тебе. Но естествено тя не можеше да дойде тук. Един от нас трябва винаги да бъде в Антиохия. Там е пълно с шпиони, предатели. Няма нито един честен човек. Даваш ли си сметка за това? Нито един! Не може да се довериш никому, дори на онези, които са от собствената ти плът и кръв.

Опитах се да изразя верността си към него, но Гал не ми обърна внимание.

— Всички са лоши и грешни. Рано открих това. Родени са в грях, живеят в грях, умират в грях. Единствено Бог може да ни спаси. — Гал прекръсти голата си гръд. — Но е чудесно да бъдеш цезар в един зъл свят. Оттук — той направи знак, за да покаже височината — ги виждаш всички. Можеш да видиш картите им. Но те не виждат твоите. Понякога нощем се разхождам преоблечен по улиците. Наблюдавам ги и знам, че мога да им сторя каквото пожелаея и никой не смее да ме докосне. Ако искам да изнасиля жена или да убия мъж в някоя малка уличка, мога да го сторя. И понякога го сторвам. — Той се намръщи. — Зная, че е лошо. Опитвам се да не го правя. И все пак, когато го извършвам, чувствавам, че някаква по-висша сила действа чрез мене. Божие творение съм. Колкото и да съм недостоеен, от него съм създаден и към него ще се върна. Такъв съм, какъвто той е искал да бъда. Затова съм добър.

Трябва да призная, че бях смаян от преценката, която той сам си даде. Лицето ми обаче изразяваше само почит и внимание.

— Строя църкви. Установявам монашески ордени, изкоренявам всяка ерес, където и да се появи. Аз съм войнстващ радетел на доброто. И трябва да бъда. Затова съм роден. Едва мога да повярвам, че си ми брат...

Мисълта му скачаше от едно на друго, без да направи пауза. Сега за пръв път ме погледна. В светлината на лампите прекрасните, му сини очи бяха налетели с кръв.

— Природен брат, Гал — рекох аз.

— Няма значение. Важното е, че в жилите ни тече същата кръв. Ето кое ме свързва с Констанций. И с тебе. Ние сме избрани от Бога да служим на църквата тук, на земята.

В този миг в спалнята се вмъкна едно изключително красиво момиче. Понеже Гал не ѝ обърна никакво внимание, и аз се престорих,

че не съм я забелязал. Той продължи да говори и да пие, докато тя го галеше пред мене. Струва ми се, че никога в живота си не съм се чувствувал по-смутен. Опитах се да не гледам. Зяпах по тавана, разглеждах пода. Но очите ми непрестанно се връщаха към брат ми, излегнат на лежанката, неподвижен, докато момичето го обслужваше и изключително умело и деликатно.

— Констанций ще направи каквото поискам. Ето какво значи една кръв. Той също така ще помогне на сестра си, жена ми. Тя е най-важната жена в този свят. Съвършена жена, велика владетелка. Дано се ожениш добре. Би могъл. Констанций има друга сестра, Елена. Много по-възрастна от теб, но това няма значение, когато се касае да се ожениш за жена от нашата кръв. Може би ще те ожени за нея. Може би дори ще те направи цезар като мен. Ще ти бъде ли приятно? — Едва успях да доловя въпроса му, както бях захласнат да гледам какво прави момичето. Орибазий казва, че съм прекалено свенлив. Трябва да е прав. Спомням си, че се бях изпотил от напрежение, докато гледах Гал и момичето.

— Не — запелтечих аз, — нямам никакво желание да ставам цезар. Искам да продължа да уча. Така съм напълно щастлив.

— Всички лъжат — рече Гал натъжено, — дори и ти. Дори хора от моята плът и кръв. Но малко вероятно е да станеш цезар. Аз имам Изтока, Констанций — Запада. От тебе няма нужда. Имаш ли момичета в домакинството си?

— Едно. — От напрежение гласът ми ми изневери.

— Едно! — Той учудено поклати глава. — А твоят приятел? Онзи, у когото живееш?

— Орибазий.

— Любовник ли ти е?

— Не!

— Питам се дали не ти е любовник. Няма нищо нередно в това. Ти не си Адриан. Какво правиш, няма значение. Но ако имаш слабост към момчета, препоръчвам ти да се ограничаваш с роби. Политически опасно е да имаш връзки с хора от собствената си среда.

— Не ме интересуват... — започнах аз, но той ме прекъсна и продължи:

— Най-добре е с роби. Особено с коняри и слуги. — Внезапно сините му очи блеснаха и лицето му се изкриви в зловна гримаса.

Искаше да си спомня какво бях видял преди години на полянката. — Впрочем избирай според вкуса си. Моят единствен съвет, единственото ми предупреждение към тебе, не само като по-голям брат, но и като твой господар, е... — Той внезапно спря и вдъхна дълбоко. Момичето беше свършило. Тя се изправи и застана пред него с наведена глава. Той се усмихна чаровно, после вдигна ръката си и я удари с все сила по лицето. Тя политна назад, но не издаде никакъв звук. След това той ѝ даде знак и тя се оттегли. Гал се обърна към мене, сякаш нищо не се беше случило, и продължи изречението си — в никой случай да не се срещаш с този магьосник Максим. Вече са плъзнали достатъчно слухове, че си загубил вярата си. Зная, че не си станал безверник. Как би могло да се случи такова нещо? Та ние сме потомци на Константин Велики, който е равен на апостолите. Ние сме богоизбрани. Но въпреки това... — Той се прозина и се изтегна на леглото. — Въпреки това... — повтори Гал и затвори очи. Почаках го за миг да продължи. Но той бе заспал.

Евнусите отново се появиха. Единият зави Гал с копринена завивка. Другият отнесе виното. Те се държаха така, като че ли бях присъствувал на най-обикновена вечер; а може би наистина беше така. И тъй като той беше започнал да хърка пиянски, стъпвайки на пръсти, аз се измъкнах навън.

Приск: Винаги съм си мислел, че ако Юлиан приличаше повече на Гал, щеше да бъде по-щастлив. Никой не може да каже, че Гал не си е прекарал живота весело. Той бе пример на човек, който си угажда във всяко отношение. Не мога да не му завиждам.

Либаний: Приск очевидно намери своя идеал.

Гал падна няколко месеца след официалното посещение в Пергам. От две години императорът получаваше обезпокоителни доклади за Гал. Небридий направо му писал, че в Сирия ще настъпи гражданска война, ако Гал не бъде свален. В последния си доклад до Констанций Таласий заявил същото.

Най-сетне един инцидент предизвика падането му. Липсата на храни бе станала много остра. Народът се бунтуваше. След като не успя да замрази цените, Гал реши да напусне Антиохия колкото се

може по-скоро. Обяви, че възнамерява да нахлуе в Персия, въпреки че нямаше достатъчно войски да завладее и едно кирпичено село край Нил.

В деня на заминаването му целият сенат го чакаше пред паметника на Юлий Цезар. Значителна тълпа бе излязла да види цезаря; но всъщност тя не беше дошла да го изпрати — народът искаше храна и гръмко го изразяваше. Вдигаше се страшна врява — зная това, защото бях там. Никога не съм виждал толкова разгневена тълпа. Зад един ред войници с извадени мечове цезарят и сенатът си разменяха любезности, докато тълпата около нас ревеше и ни притискаше все повече и повече. Дори Гал се стресна.

В този миг Теофил, управителят на Сирия, излезе напред да произнесе речта си. Теофил беше отличен администратор, но народът не го обичаше. Защо? Бог знае! Антиохийците са толкова лекомислени, когато се касае за обществени дела. Ако един жесток тиранин е духовит, те ще го обожават. Техният управител може да е добър човек, но ако говори бавно и тромаво, те го презират. Те презираха Теофил. Започнаха да осмиват речта му. След това тълпата завика: „Хляб, хляб!“

През всичкото време наблюдавах Гал. Най-напред беше смаян, после уплашен и накрая — човек просто можеше да проследи мисълта му — лицето му придоби лукав израз.

Той вдигна ръка, за да ги накара да млъкнат. Но виковете продължиха. Тогава Теофил даде знак и барабаните забиха заплашително. Тълпата замлъкна и Гал заговори:

— Добри хора, сърцето на вашия цезар страда за вас. И все пак той е изненадан. Казвате, че нямате храна. Но в Антиохия има хляб. В складовете има предостатъчно жито. Вашият цезар го остави там за вас.

— Дай ни го тогава! — обади се някакъв глас.

Гал поклати глава.

— Та житото е ваше. Управителят знае това. — Той се обърна към смаяния управител: — Теофиле, аз ти заповядах да дадеш храните на народа. Защо не го стори? Защо си толкова жесток? Дори да си във връзка със спекулантите на жито, трябва да се смилиш над народа. Бедните хора са гладни, Теофиле, нахрани ги!

Никога не съм присъствувал на по-коварна сцена. Гал нарочно насъска народа срещу собствения си управител. След това потегли начело на легионите, като ни остави на побеснялата тълпа. Подобно на останалите сенатори и аз побягнах. За щастие никой не пострада освен Теофил, когото тълпата разкъса на парчета. Този ден Гал изгуби подкрепата и на малцината сенатори, които бяха негови поддръжници.

Когато вестта за случилото се с Теофил достигна до Констанций, той най-сетне разбра, че Гал трябва да бъде махнат. Но по-лесно е да направиш някого цезар, отколкото да го свалиш. Констанций знаеше, че ако потегли срещу Гал, ще започне гражданска война. Затова той постъпи предпазливо. Най-напред нареди на войската на Гал да го срещне в Западна Мизия, откъдето щял да тръгне на поход отвъд Дунава. „Войски, които бездействуват — писал той в дипломатичното си писмо до Гал, — са склонни към бунтове.“ И така Гал остана само със собствената си стража и една малка част легионери. След това Констанций наредил на префекта Домициан, доскоро управител на държавната хазна и финансист, да замине за Сирия, все едно, че прави обичайната си обиколка на провинциите. В Антиохия Домициан трябваше да убеди Гал да се подчини на императорската заповед и да отиде в Медиоланум „за съвещание“. За съжаление Домициан беше суетен, надменен и се смяташе за най-умния човек в двора. Не зная защо, но това сякаш е обща черта на всички управители на хазната.

Домициан пристигна в Антиохия, когато Гал вече се беше върнал от едномесечния си поход по персийската граница. Но вместо да се яви най-напред в двореца, както изисква протоколът, Домициан отседнал в дома на претора, командувач войските, като съобщил, че е много болен, за да се яви в двореца. Там той прекара няколко седмици, опитвайки се да направи заговор срещу Гал, като в същото време непрекъснато пращал на Констанций преувеличени доклади за деянията на цезаря. Накрая Гал заповядал на Домициан да се представи пред консисторията. Последният сторил това и с безподобна дързост заявил на Гал, че ако незабавно не се подчини на императорската заповед и не тръгне за Медиоланум, „лично аз ще наредя да се спре продоволствието на Антиохия“. След това напуснал двореца и се върнал в преторията, където смятал, че е в безопасност.

Аз не присъствувах на тази историческа среща, но хора, които са присъствували, ми разказаха, че било страхотно сблъскване и че за

първ път всички подкрепили оскърбения цезар.

Гал веднага отвърнал на обидата. Наредил да арестуват Домициан, като го обвинил в „обида на цезаря“. И за да придаде законност на заповедта си, изпратил правния си съветник, квестора Монций, да даде указания на войската как да действа. Монций беше възрастен човек, който педантично държеше да се спазва редът на процедиране. Той открито казал на Гал, че цезарят няма власт над префект, който пътува по поръчение на императора. Гал пренебрегнал този съвет.

Тогава Монций се явил пред строените войници и им казал, че това, което Гал възнамерява да направи, е не само незаконно, но и изключително опасно и че който войник се подчини на заповедта на цезаря, извършва предателство.

— В случай че се решите да арестувате императорския префект, съветвам ви първо да съборите статуите на императора, та поне открито да обявите бунта.

Войските били доста смутени и объркани. Но не за дълго. Когато Гал научил за речта на Монций, той изтичал на мястото, където били събрани войниците, и им говорил, както само той умееше да говори.

— Животът ми е в опасност. И вие сте в опасност. Всички сме застрашени от тези, които се готвят да заграбят властта. Някои от тях се намират в самата консистерия. — И се нахвърлил върху храбривия Монций. — Да, дори квесторът Монций е замесен в този заговор. Той заговорничи не само против мене, той заговорничи против Констанций. Той ви заявява, че не може да задържите под стража един дързък префект, защото пътувал по работа на императора. Но аз имам право да накажа всекиго в Изтока. Бих нарушил клетвата си за вярност към Констанций, ако не поддържам ред в Антиохия... — И тъй нататък в този дух.

Още преди Гал да завърши речта си, войската минала на негова страна. Убили Монций в присъствието на цезаря. След това войниците отишли в преторията. Никой не се опитал да ги спре. Намерили Домициан в стаята на претора, на втория етаж, и хвърлили нещастния префект надолу по стълбите (те са много стръмни, аз самият веднъж, като се качвах по тях, си навехнах крака). След това влачили двата трупа из улиците на Антиохия.

Сега вече Гал се изплаши много. Въпреки че имаше достатъчно войска да държи Антиохия, той не можеше да окаже съпротива на Констанций, а беше съвсем ясно, че скоро между двамата ще избухне открита война. И все пак Гал продължаваше да се преструва, че изпълнява нареждания на Констанций, като обяви военно положение, и арестуваше всички, които подозираше, че заговорничат срещу него. Оказа се, че са заподозрени половината сенатори. През тези размирни времена аз се оттеглих в Дафне.

Гал учреди военен съд и изправи пред него всички обвинени в измяна. По време на делото Констанция стояла зад една завеса, за да слуша показанията. От време на време си подавала главата иззад завесата, задавала въпроси или изказвала мнението си. Нелепа комедия! Слуховете се приемаха за факти и никой не се чувствуваше сигурен.

В една бояджийска работилница тайни агенти зърнали пурпурно наметало, каквото само императорът може да носи. Веднага решили, че наметалото е било поръчано от някой, който се готви да заграби престола. Бояджията благоразумно изчезнал, но книгата му били намерени. Макар че никъде не се споменавало за поръчка на пурпурна мантия, тайната служба се заловила за писмото на един дякон, който питал „кога ще бъде изпълнена «поръчката»“. Това беше достатъчно. Според тайната служба „поръчката“ била именно онова наметало, въпреки че липсвали други доказателства. Затворили невинния дякон, измъчвали го, осъдили го на смърт и го умъртвили. Това беше типично за „правосъдието“ при двора на Гал.

Като не сполучи да склони Гал да дойде в Медиоланум, Констанций нареди на Констанция да се яви пред него. Уверена, че ще успее да заглади разногласията между брат си и мъжа си, тя тръгна за срещата. Но по пътя почина от треска и това беше краят на Гал. Той искаше да се провъзгласи за август на Изтока, обаче нямаше достатъчно войски, за да воюва срещу императора, и изпадна в недоумение как да постъпи.

Най-сетне се получи крайно любезно писмо от Констанций, с което се припомняше на Гал, че при Диоклециан един цезар винаги се подчинявал на императора, и напомняше за случая, когато цезарят Галерий ходил пеш цяла миля, защото Август Диоклециан бил недоволен от него. Писмото беше донесено от Скудило, изключителен

дипломат, който в частен разговор казал на Гал, че Констанций няма никакви враждебни намерения спрямо него.

Повярвал ли му е Гал? Изглежда ми невъзможно. Но той вече беше напълно отчаян. Смъртта на Констанция съвсем го бе сломила. За всеобща изненада той се съгласи да отиде в Медиоланум. Но настоя да мине през Константинопол, където в качеството си на цезар присъствува на игрите в хиподрума. Ето как Юлиан описва този епизод.

Юлиан Август

Късно през есента на 354 г. научих за внезапната смърт на Констанция. Изпратих съболезнователно писмо на Гал, но той не ми отговори. Той вече имаше неприятности в Антиохия: там пристигнал пратеник на Констанций, който най-грубо му заповядал да замине за Медиоланум. Гал съвършено основателно отказал. Той е знаел каква участ го очаква. Вместо това изпратил Констанция при императора, като се надявал, че тя ще възстанови мира между двамата. Но тя умряла от треска във Витиния и Гал разбрал, че или трябва да се подчини на Констанций, или да започне гражданска война. Измамен от евнусите, които го уверявали, че в Медиоланум ще бъде в безопасност, Гал се отправил на запад. Пътем той ми изпрати писмо, с което ми нареди да се срещнем в Константинопол. Аз се подчиних.

Либаний: Смайващо наистина как човек като Юлиан, който така се стреми към истината и безпристрастното изложение на събитията, може толкова ласкаво да защитава паметта на брат си. Нито дума за убийството на Монций и Домициан; нито дума за съдебните процеси за измяна. Подозирам, че Юлиан по-скоро е желаел да представи в лоша светлина Констанций, отколкото да ни разкаже какво всъщност се е случило... Човешка слабост.

Юлиан Август

Срещнах се с Гал в задната част на императорската лежа на хиподрума. Всъщност ложата е двуетажен павилион, свързан с двореца чрез дълъг коридор. Първият етаж е за музикантите и дребните чиновници; вторият — за императорското семейство.

Конните състезания бяха вече започнали, когато пристигнах. През завесите, които покриваха вратата към ложата, се чуваше как тълпата насърчава любимите си ездачи. Неочаквано Гал дръпна завесата настрани.

— Стой тук — каза той и пусна завесата да падне обратно. Беше блед. Ръцете му трепереха. Говореше тихо, плахо. — Слушай ме внимателно. Зная какво разправят хората: че няма да се върна жив от Медиоланум. Не им вярвай, все още съм цезар. — Той посочи завесата. — Трябваше да чуеш как тълпата ме акламира преди малко. Народът е с мене. Имам и една армия в Мизия, която ме чака. Имам и тивански войски, които ми са верни. Всичко е грижливо подготвено. Когато те пристигнат тук, ще бъда готов да действувам срещу Констанций.

Но лицето на Гал изразяваше неувереност, която думите му се стремяха да прикрият.

— Значи ще се разбунтуваш?

— Надявам се, не. Надявам се да склуча примирие. Но кой знае! Искан да те видя, за да ти кажа едно — ако се случи нещо с мен, постъпи в манастир. Стани монах, ако се наложи. Това е единственото място, където ще бъдеш в безопасност. И тогава... — Лицето му неочаквано прие отчаяно изражение. — Отмъсти за мен.

— Уверен съм, че императорът... — започнах бързо аз, но бях прекъснат от един набит, червендалест човек, който ме поздрави бодро.

— Високоблагородни Юлиане, аз съм комит Луцилиан, назначен при цезаря като негов...

— Тъмничар! — Свирепа, вълча усмивка се появи на лицето на Гал.

— Цезарят обича да се закача с мене. — Той се обърна към Гал: — Тълпата чака да дадеш победния венец на Торакс. Той току-що излезе пръв в надбягването с колесници.

Гал се обърна рязко и дръпна завесата настрана. За миг силуетът му се очерта на яркото синьо небе. Тълпата отвъд ревеше като бурно море.

— Няма ли и високоблагородният Юлиан да ни придружи? — попита комит Луцилиан, като забеляза, че инстинктивно се отдръпнах от ярката светлина и внезапния шум.

— Не — каза Гал. — Той ще става духовник. — И остави завесата да падне зад него. Това беше всичко.

Останалата част от историята е добре известна. Гал и „тъмничарите му“ поеха по суша към Илирия. По целия път гарнизоните били оттеглени и Гал нямало към кого да се обърне за подкрепа. Наистина тиванските легиони чакали в Адрианопол^[1], но на Гал не било разрешено да се покаже пред тях. В действителност той вече бил затворник, само дето не го наричали така. В Норикум го арестувал подлият комит Барбацио, доскоро началник на личната му стража. Затворили го в Хистрия. Там го и съдили. Евнухът Евсебий председателствувал съда.

Обвиниха Гал за всички престъпления, извършени в Сирия през четиригодишното му управление. Повечето от обвиненията бяха несъстоятелни и самият процес бе някакъв съдебен фарс, обаче Констанций толкова държеше действията му да изглеждат законни, колкото му беше противна всяка мисъл за правосъдие. Единствената защита на Гал бе да прехвърли вината за всичко върху жена си. Това бе наистина недостойно. Но, от друга страна, нямаше какво друго да каже или извърши, за да се спаси. А също така, като обвини сестрата на Констанций в хиляди престъпления (всъщност тя бе виновна за много повече), Гал успя да нанесе последния си удар на своя неумолим враг. Разярен от начина, по който Гал се оправдаваше, Констанций заповяда да го умъртвят.

Обезглавиха брат ми рано привечер на 9 декември. Ръцете му били вързани отзад като на обикновен престъпник. Той не написал предсмъртно писмо. Или ако е написал нещо, то е било унищожено. Бе на двадесет и осем години, когато умря. Казват, че през последните дни преди смъртта си бил измъчван от ужасни кошмари. От мъжете в императорското семейство останахме двама: Констанций и аз.

На 1 януари 355 година бе издадена заповед за задържането ми, но аз вече бях постъпил в един монашески орден в Никомедия. Уверен съм, че отначало никой от монасите не знаеше кой съм, тъй като се

явих пред тях с бръсната глава и приличах на всички други послушници. Освен това Орибазий ми помогна. Когато императорският пратеник пристигнал в Пергам да ме арестува, Орибазий му казал, че съм заминал за Константинопол.

Бях послушник шест седмици. За моя изненада животът в манастира се оказа много приятен. Отшелническият живот ми допадна, а и работата беше лека. Самите калугери не бяха много интересни хора. Предполагам, че у някои от тях трябва да е имало религиозно чувство, но мнозинството бяха просто скитници, на които бяха омръзнали тежкия живот и неудобствата по пътищата. Те гледаха на манастира по-скоро като на хан, отколкото като място, където се служи на единния Бог. И все пак лесно беше да се живее с тях и аз щях да бъда напълно щастлив, ако не бяха безкрайните галилеянски обреди.

Изглежда, че никога няма да узная как ме откриха. Може би някой от монасите ме позна или съм възбудил подозрението на тайните агенти, които проверяваха списъците на новопостъпилите послушници в различните манастири. Но както и да е, те свършиха работата си бързо и умело. Бях в магерницата — помагах на фурнаджията да запали пещта си, — когато неколцина войници шумно влязоха вътре. Техният началник ме поздрави: „По заповед на августата високоблагородният Юлиан трябва да дойде с нас в Медиоланум.“

Не се съпротивлявах. Монасите мълчаливо наблюдаваха как ме изведоха от тяхната обител. Минахме по студените улици на Никомедия до резиденцията на императора. Там ме прие префектът на града. Той беше неспокоен. Преди пет години при подобни обстоятелства брат ми бе отведен в Медиоланум и стана цезар на Изток. Същата съдба може би очакваше и мен. Префектът се чудеше как да се държи.

— Разбира се, съжаляваме, че се налагат тези предохранителни мерки. — Префектът имаше предвид стражата. — Но както вероятно знаеш, канцеларията на императора винаги дава точни нареждания. Не пропуска никакви подробности.

Слушах го учтиво, без да изразявам никакво мнение. Ободрих се малко, когато разбрах, че Виктор, същият офицер, когото бях срещнал в Мацелум, ще бъде началник на стражата по време на пътуването.

Виктор се обърна към мен с извинителен тон:

— Това задължение ми е крайно неприятно. Надявам се, че разбираш.

— Също и на мене.

Виктор се намръщи.

— Особено пък ми е противно да измъквам един монах от света обител.

— Не съм още монах.

— И все пак. Ти си щял да се покалугериш. Никой няма право да откъсва човек от Бога, нито дори императорът.

Виктор е благочестив галилеянин. По онова време той бе убеден, че и аз съм като него. Не казах нищо да го разубеда.

На следния ден тръгнахме към Константинопол. Въпреки че се отнасяха към мен като към царска особа, а не като към затворник, обстоятелството, че минавахме по същия път, по който Гал беше минал за Италия само преди няколко месеца, ми изглеждаше лошо предзнаменование.

Като излизахме от Никомедия, забелязах една глава, набучена на върлина. Погледнах я веднага, тъй като при главната врата на всеки град почти винаги стърчи по някоя отрязана глава на заловен престъпник.

— Съжалявам — обади се внезапно Виктор, — но ми е заповядано да излезем тъкмо от тази врата.

— За какво съжаляваш?

— Че трябва да те превода покрай главата на брат ти.

— Главата на Гал ли е това? — Обърнах се на седлото и отново погледнах главата. Лицето беше така обезобразено, че чертите му бяха неузнаваеми; познах го по русите коси, сплъстени от прах и кръв.

— Императорът нареди да се покаже във всеки град на Изтока.

Затворих очи, догади ми се от отвращение.

— Жалко — рече Виктор, — брат ти имаше много положителни черти.

Оттогава уважавам Виктор. По онова време навсякъде гъмжеше от доносници и никой не можеше да се чувства сигурен — изискваше се смелост да кажеш добра дума за човек, осъден за измяна.

Виктор също така открито защитаваше и мен. Според него двете обвинения, повдигнати срещу мене от канцеларията на императора, не бяха обосновани. (Че съм бил напуснал Мацелум без разрешение и че

съм се срещнал с Гал в Константинопол, когато той вече бил обвинен в предателство.) Че не бях виновен в първия случай, беше явно — имаше писмо от управителя Евсебий лично до владиката Георгий, с което ми разрешаваше да отида, където пожелае на Изток. Благоразумно бях запазил препис от писмото. Що се отнасяше до второто обвинение, аз бях повикан в Константинопол от цезаря, който още беше на власт. Как бих могъл да не изпълня заповедта на моя законен повелител?

— Няма от какво да се боиш — заключаваше Виктор. Но аз все пак не бях оптимистично настроен.

Тъй като пътувах като царска особа, във всеки град местните първенци излизаха да ме приветствуват. Макар и загрижен за собствената си съдба, все пак изпитвах удоволствие да видя нови места. Особено се зарадвах, когато Виктор ми разреши да посетя Илион, нов град, построен близо до развалините на Троя.

Местният владика ме разведе из Илион. В началото се отчаях: галилеянин, и то владика, би бил последният човек, който ще ми покаже храмовете на истинските богове. Но за моя голяма изненада владиката Пегасий беше страстен елинист. Фактически той се изненада, когато го попитах дали може да посетим храма на Хектор и Ахил.

— Разбира се. Нищо по-приятно за мен. Но се учудвам, че се интересуваш от старини.

— Дете на Омир съм.

— Всеки образован човек е дете на Омир. Но ние също така сме и християни. Твоето благочестие ни е добре известно.

Не можах да разбера дали това беше ирония или не всички знаеха, че съм приятел на Максим и мнозина галилеяни гледаха на мене с известно подозрение. От друга страна, отвеждането ми от манастира даде повод да възникне цяла нова легенда: легендата за принца монах. Играейки тази роля, обясних на владиката, че просто като почитател на Омир желая да видя прочутите храмове, които нашите предци са издигнали на своите богове (лъжовни богове, разбира се) и на героите, които са се сражавали тук.

Пегасий най-напред ме заведе в един малък храм, където се намираще прочутата бронзова статуя на Хектор, за която се твърди, че била изваяна от натура. В открития двор около храма има една

колосална статуя на Ахил, която гледа към статуята на Хектор. За мое учудване пред олтарите димяха жертвеници, а статуята на Хектор блестеше от скорошно възлияние.

Обърнах се към владиката:

— Какво означават тези възлияния? Още ли се почита Хектор?

— Разбира се — отговори той благосклонно. — В края на краищата би било неестествено да не почитаме такива храбреци, както почитаме нашите великомъченици, които също така са живели тук.

— Не съм уверен дали е същото — казах аз с престолено педантичен тон.

— Е, поне успяхме да спасим множество прекрасни произведения на изкуството.

След това Пегасий продължи да ме развежда и ми показва храма на Атина и храма на Ахил, и двата в отлично състояние. Също така забелязах, че когато минавахме покрай статуята на някое старо божество, той не плюеше и не се кръстеше, както правят галилеяните, които се боят да не се омърсят.

Пегасий се оказа отличен водач из Троя. Особено се развълнувах, когато той ми показва саркофага на Ахил.

— Ето, тук лежи буйният Ахил. — Той почука по стария мрамор. — Герой и гигант, истински гигант. Преди известно време отворихме саркофага и намерихме костите на огромен мъж и там, където е била петата му, имаше връх на стрела.

Близостта на легендарното минало ме изпълваше с благоговение. Пегасий не можеше да не види, че съм дълбоко развълнуван. Въпреки всички усилия не успях да прикрия чувствата си.

— Славно минало — додаде той тихо.

— Което ще се повтори — се изплъзна от устните ми.

— Дано да излезеш прав — отвърна владиката на Илион.

Днес същият този Пегасий е мой първожрец в Кападокия. Той никога не е бил галилеянин, въпреки че се е преструвал; смятал, че като се издигне до висок сан в тази скверна секта, ще може да запази храмовете на нашите предци. Сега той се радва на свободата си.

Приск: А сега пък се наслаждава на живота в персийския двор, където според слуховете е възприел персийския култ на слънцето.

Юлиан се сближаваше с най-странни хора.

Юлиан Август

В началото на февруари пристигнахме в Комум^[2], градче на брега на едно езеро, около тридесет мили северно от Медиоланум. Тук седях затворен шест месеца. Не ми позволяваха да се срещам с друг освен със слугите, които бяха дошли с мене. Не ми предаваха писмата от Орибазий и Максим. Все едно, че бях мъртъв. За разтуха изчетох всички съчинения на Плиний Млади, който е живял в Комум. Спомням си с какво отвращение прочетох прочутото му описание на „скъпия ми Комум“. Ненавиждах този град, включително и синьо-зеленото езеро.

През това време нямах понятие какво става навън. Може би така е било по-добре за мен, защото тъкмо тогава съм бил предмет на разпалени препирни в консistorията... Според Евсебий съм бил „втори Гал, който трябва да бъде премахнат“. Мнозинството от членовете на консistorията били съгласни с него. За моя голяма изненада начело на противниците на Евсебий стояла императрицата Евсебия. Въпреки че не беше член на консistorията, тя успяла да уведоми всички влиятелни личности за становището си: „Юлиан не е извършил никакво престъпление. Никога не е имало сериозни съмнения за неговата вяроност. Той е последният жив мъж от императорското семейство. Докато не даря императора със син, Юлиан е престолонаследник. Ако той бъде умъртвен и императорът, не дай боже, умре без потомство, династията на Константин ще свърши и в империята ще настъпи анархия.“

Най-накрая натежало мнението на Евсебия. Но трябваше да минат шест месеца в спорове. През всичкото това време Констанций не изрекъл нито дума. Той просто слушал, седял умислен и чакал.

В началото на юни в Комум дойде пратеник на двореца: „Високоблагородният Юлиан следва да се представи на божествената императрица Евсебия.“

Аз се стреснах. На императрицата, а не на императора? Опитах се да разпитам пратеника, но той не каза нищо повече освен това, че ще имам частна аудиенция с императрицата. Не, не можел да ми каже

дали ще ме приеме императорът. Дори не бил сигурен дали той е в Медиоланум. Явно му правеше удоволствие да крие каквото знаеше.

Влязохме в Медиоланум през вратата на една наблюдателна кула. Потайно и бързо ме преведоха през задни улички до един страничен вход на двореца. Вътре ме посрещнаха други прислужници и ме заведоха право към покоите на императрицата.

Евсебия беше по-красива, отколкото е на портретите си. Устата и очите ѝ, които изглеждаха толкова строги, когато ги извайваха от мрамор, всъщност съвсем не бяха строги, а просто тъжни. Огненочервено наметало контрастираше с бледото ѝ лице и черните ѝ коси. Не беше много по-възрастна от мене.

— Приятно ни е да приемем нашия братовчед, благородния Юлиан — прошепна тя официалния поздрав. Даде знак на една от придворните си дами, която излезе напред и постави сгъваемо столче до украсения със сребро стол на императрицата.

— Надявам се, че нашият братовчед е прекарал приятно край езерото Комум.

— Езерото е прекрасно, август.

Тя ми даде знак да седна на столчето.

— Да, императорът и аз също харесваме езерото.

Известно време, което ми се стори цял век, ние говорихме за отвратителното езеро. И тя непрекъснато ме разглеждаше внимателно. Трябва да призная, че и аз също я разглеждах. Тя бе втората жена на Констанций. Първата беше Гала, сестра на Гал — от една майка, както ние с него бяхме от един баща. Никога не съм я виждал, а, струва ми се, и Гал я е срещал само един-два пъти. Когато Гала почина, Констанций веднага се ожени за Евсебия. Говореше се, че още преди това бил влюбен в нея. Тя произхождаше от известно консулско семейство, беше много популярна в двора и много пъти е спасявала невинни хора от евнусите на Констанций.

— Казаха ми, че се готвиш да станеш духовник.

— Бях послушник, когато ми... съобщиха, че тряб... трябва да дойда в Меди... Медиоланум — започнах да заеквам аз, както винаги, когато съм нервен.

— Наистина ли искаш да станеш духовник?

— Не зная. Мисля, че предпочитам философията. Бих искал да живея в Атина.

— Не те ли влече политическият живот? — Тя се усмихна, знаейки какъв неизбежно ще бъде отговорът ми.

— Не, никак, августа.

— И все пак имаш известни задължения към империята. Ти си от императорското семейство.

— Августът не се нуждае от моята помощ.

— Това не е съвсем вярно.

Тя плесна с ръце и двете придворни дами се оттеглиха, като притвориха тихо кедровите врати зад себе си.

— Нищо не остава в тайна в един дворец — рече тя. — Човек никога не е сам.

— Не сме ли сами сега?

Евсебия плесна с ръце още веднъж. Двама евнуси се появиха иззад колоните в другия край на стаята. Тя им даде знак да се отдалечат.

— Те могат да чуват, но не могат да говорят. Предпазна мярка. Но винаги има други, за които човек не знае нищо.

— Тайните агенти?

Тя кимна.

— Те могат да чуят всичко, което говорим тук.

— Но къде...

Тя се усмихна на изненадата ми.

— Кой знае къде! Знае се само, че винаги са тук.

— Дори императрицата ли следят?

— Особено императрицата. — Тя говореше спокойно. — В дворците винаги е така. Тъй че помни и говори... внимателно.

— Или изобщо не говори.

Тя се усмихна. Малко се поуспокоих. Почти имах доверие в нея. Тя стана сериозна.

— Императорът ми разреши да говоря с тебе. Неохотно, разбира се. Няма нужда да ти казвам, че след тази история с Гал той се чувства заобиколен от предатели. Няма доверие в никого.

— Но аз...

— Най-малко има доверие в тебе. — Това беше груба откровеност. Но бях благодарен за нейната прямота. — Пряко здравия си разум той направи брат ти цезар. Само няколко месеца след това Гал и Констанция почнаха да кроят заговори, за да заграбят престола.

— Сигурни ли сте?

— Имаме доказателства.

— Казват, че тайните агенти често измислят такива доказателства.

Тя вдигна рамене.

— В този случай не беше необходимо. Констанция сама се издаде. Никога не съм ѝ вярвала. Но това е вече свършено. Сега ти си възможната опасност.

— Която лесно може да се отстрани — казах аз с горчивина, с повече горчивина, отколкото исках да вложя. — Заповядайте да ме обезглавят.

— Има хора, които дават този съвет. — И тя подобно на мен мина на същината на въпроса. — Но аз не съм от тях. Както знаеш, както цял свят знае, Констанций не може да има деца. — Тъжен израз се появи на лицето ѝ. — Моят изповедник ме уверява, че това е наказание божие, наложено на съпруга ми, загдето пратил на смърт толкова хора от собствения си род. Не без основание обаче — добави тя верноподанически. — Но независимо от това основателно ли е, или не върху тези, които убиват свои роднини, тегне проклятие. Такова проклятие тегне и върху Констанций. Той няма наследник и аз съм уверена, че няма да има, ако те убие.

Най-сетне всичко се изясни! Изпитах огромно облекчение и това сигурно пролича на лицето ми.

— Да, в безопасност си, поне засега. Но все още остава въпросът какво да правим с тебе. Надявахме се, че ще се покалугериш.

— Ако се налага, ще го сторя.

Да, казах това. Описвам живота си толкова вярно, доколкото мога да си го спомня. В този миг бях готов да се кланям и на магарешки уши, само да спася живота си.

Но Евсебия не настояваше да стана монах.

— Изглежда, че любовта ти към учението е истинска. — Тя се усмихна. — О, да, ние знаем с кого се виждаш, какви книги четеш. Много малко неща остават скрити за канцеларията на императора.

— В такъв случай не може да не се знае, че желая да стана философ.

— Да. И аз вярвам, че императорът ще удовлетвори желанието ти.

— Ще му бъде вечно благодарен и верен. Той няма защо да се страхува от мен, когато и да било... — разбъбрих се аз възторжено.

Евсебия ме наблюдаваше развеселена. И когато спрях да си поема дъх, тя рече:

— Гал каза почти същото на императора.

След като ме обля с този студен душ, тя стана, давайки знак, че аудиенцията е свършена.

— Ще се опитам да ти уредя среща с императора. Няма да бъде лесно. Той е много стеснителен.

Навремето ми се видя трудно да повярвам това, но Евсебия беше права: Констанций се боеше от всякакви срещи с хора. Една от причините, поради които той толкова много предпочиташе евнусите, беше, че в края на краищата те не са пълноценни хора.

Два дни по-късно самият Евсебий ме посети. Видя ми се невероятно, че този очарователен човек, с ласкав глас и трапчинки на бузите ежедневно съветваше консисторията да ме премахне. Той почти изпълни стаята, в която бях затворен.

— Колко е пораснал високоблагородният Юлиан. Във всяко отношение. — Той нежно докосна лицето ми. — И брадата ти е наистина брада на философ. Самият Марк Аврелий би ти завидял за нея.

За миг един от пълните му пръсти, лек като пеперуда, се спря на върха на брадата ми. Стояхме лице срещу лице, широко усмихнати: аз от страх, той от хитрост.

— Едва ли е нужно да казвам колко се радвам да видя високоблагородния Юлиан в двореца. Всички се радваме. Защото тук е истинското ти място, сред твоите равни. — Сърцето ми се сви болезнено: такава ли съдба ме очаква? Да живея в двореца, където евнусите ще могат да ме следят? По-добре веднага да ме убият. — Бих те посъветвал, когато видиш божествения август, да го помолиш да ти позволи да останеш завинаги при него. Той се нуждае от теб.

Хванах се за думите му:

— Ще ме приеме ли императорът?

Евсебий кимна самодоволно, като че ли той беше причина за моето изключително щастие.

— Естествено. Не знаеш ли? Тази сутрин той съобщи решението си в консисторията. Всички така се радвахме. Защото действително

желаем да бъдеш сред нас. Винаги съм казвал, че за теб трябва да има място до август. Високо място.

— Много съм поласкан — измънках аз.

— Казвам самата истина. Ти действително красиш Константиновата династия и най-подходящо място за този скъпоценен камък е да блести на короната на нашия двор.

Изслушах това със сериозен вид и отговорих със същата искреност:

— Никога не ще забравя какво си сторил за мене и за брат ми.

Очите на Евсебий се наляха със сълзи. Гласът му потрепна.

— Единственото ми желание е да ти служа. Само за това моля.

С известно усилие той се наведе напред и целуна ръката ми. Реториката на омразата е често най-убедителна, когато е облечена в думи на любов. Давайки израз на взаимното си възхищение, ние се разделихме.

След това един от евнусите ме запозна с дворцовия церемониал, който беше почти толкова сложен, колкото ритуалът на митраическите тайнства.

Трябва да се изрекат редица установени отговори на въпросите на императора или на заповедите му; има поклони и коленичения; стъпки надясно и стъпки наляво; определени жестове, когато те поканят да се доближиш до престола или просто ти дадат знак да останеш където си. Евнухът беше влюбен в работата си.

— Нашият церемониал е едно от чудесата на света. В някои отношения по-внушителен и от литургията. — Напълно се съгласих с това. Евнухът разви на масата един чертеж. — Ето голямата зала, където императорът ще те приеме. — Той посочи едно място. — Тук седи божественият август. Ти излизаш оттук.

Всяко наше движение бе предвидено като стъпките на танц. Когато най-сетне научих урока си, евнухът сгъна плана с възторжен израз на лицето.

— Ние значително подобрихме и усъвършенствувахме церемониала от времето на божествения Диоклециан. Сигурно той не е и сънувал, че неговите наследници ще бъдат способни на толкова изискан стил и толкова дълбок символизъм: днес ние можем така красиво да отразим същността на вселената с една-единствена церемония, която трае само три часа!

Когато стъпих на престола, една от първите ми разпоредби бе да съкратя дворцовия церемониал и да отстраня евнусите. Изключително полезна мярка.

Малко преди залез-слънце началникът на протокола и помощниците му ме въведоха в тронната зала. Той се зае да ми дава последни напътствия как да се държа в присъствието на божествения император. Но аз не го слушах. Мислите ми бяха заети с речта, която възнамерявах да произнеса пред Констанций. Тя трябваше да бъде образец на красноречие. В края на краищата готвех тази реч от десет години. Готвех се, като застава лице с лице с Констанций, да го направя мой приятел.

Началникът на протокола ме въведе в една грамадна базилика, която някога е била тронната зала на Диоклециан. Двете редици коринтски колони отстрани са двойно по-високи от обикновено, а подът е от порфир и зелен мрамор. Човек остава смаян от великолепието, особено при изкуствено осветление. В дъното на базиликата, в една абсида, стоеше тронът на Диоклециан — изящно украсен със слонова кост и златни плочки. Едва ли е нужно да казвам, че отлично помня всичко в залата, където се реши съдбата ми. Между колоните горяха факли и бронзови лампи, поставени от двете страни на престола, осветяваха седналия Констанций. Ако не се смята явяването ми пред Констанций, когато бях дете, сега за първи път виждах император в цялото му великолепие. Не бях подготвен за тази театрална сцена.

Констанций седеше съвсем изправен и неподвижен. Ръцете му бяха отпуснати върху колената по подобие на статуите на египетските царе. Носеше тежка златна диадема, украсена с едри квадратни скъпоценни камъни. От едната му страна стоеше Евсебий, от другата преторианският префект; останалите сановници се бяха наредили по дължината на залата.

Бях представен официално на императора. Отдадох му съответната почит и само веднъж се заплетох по време на ритуала, но началникът на протокола бързо ми прошепна на ухото правилната формула.

Ако Констанций се е интересувал от мен, той не го показва. Говори с безизразно каменно лице.

— Приятно ни е да приемем нашия братовчед. — Но високият глас не издаваше никакво удоволствие. Неочаквано почувствувах, че се изчервявам. — Ние му разрешаваме да замине за Атина да продължи учението си.

Погледнах към Евсебий. Въпреки че зловецият му съвет не бе послушан, той ми кимна с прелестна усмивка, сякаш казваше „победихме“.

— Също така... — и Констанций млъкна. Не може да се опише другояче това, което стана. Просто млъкна. Нямах какво повече да ми каже. Гледах го втренчено, като че се питах дали не съм си изгубил ума. Дори началникът на протокола бе смутен. Всички очакваха изчерпателна реч от Констанций, както и отговор от моя страна. Но аудиенцията беше свършила. Констанций подаде ръката си да я целуна, което и сторих. След това, придружен от началника на протокола, се върнах заднешком до входа, като от време на време се покланях. Тъкмо излизах от залата, два писукащи прилепа внезапно излетяха от потъналия в сянка таван и се спуснаха към Констанций. Той не трепна, въпреки че един от тях едва не докосна лицето му. Както винаги той запази изумително самообладание. Никога не съм виждал по-вдълбочен в себе си и по-студен човек.

Върнах се в стаята си и намерих записка от канцеларията на императора. Незабавно трябваше да замине за пристанището Аквилея. Вече ми бяха приготвили багажа и прислужниците ми ме чакаха готови за път. Чакаше ме също и охраната ми — отряд войници.

След около час бях извън стените на Медиоланум. Както яздех през топлата нощ, отправих молитва към Хелиос да не видя никога вече нито дворец, нито император.

[1] Днешният Одрин. — Б.пр. ↑

[2] Днешното езеро Комо. — Б.пр. ↑

VII

Пристигнах в Пирея, пристанището на Атина, скоро след изгрев-слънце на 5 август 355 година. Спомням си всеки един от четиридесетте и седем дни, прекарани в Атина. Те са били най-щастливите ми дни досега.

Утрото бе ветровито. На изток светлината разкъсваше мрака. Звездите избледняваха. Морето беше бурно. Същинско утро на сътворението на света. Корабът скърцаше и се тресеше, когато се удряше в гредите на кея. Нямах да се изненадам, ако видех на брега войници, които ме очакваха, за да ме арестуват по някое ново обвинение. Но наоколо нямаше военни, само чуждестранни търговски кораби и обикновената суетня, както във всяко оживено пристанище. Роби разтоварваха корабите. Пристанищни чиновници с важни лица минаваха от кораб на кораб. Колари на магарешки каручки с крясъци обещаваха на новопристигналите, че ще ги закарат до Атина по-бързо от младежа, който изминал разстоянието от Маратон до града за четири часа (и след това умрял, би добавил човек, но коларите не разбират от шегя, дори гръцките колари, които познават Омир).

Боси младежи в износени дрехи обикаляха на групи кораб след кораб и се мъчеха да спечелят по някой нов слушател за своите ретори. Всеки от тях хвалеше своя учител и гледаше да му спечели нови ученици. Разменяха се зловни забележки, защото всеки един се опитваше да убеди току-що пристигналите бъдещи ученици (наричаха ги „лисици“), че в Атина има само един софист, който си струва да се чуе — собствения му учител. Групите често се сбиваха. Със собствените си очи видях как двама ученици изтормозиха един чужденец: всеки го беше хванал за ръка и го теглеше; единият искаше да го замъкне на лекциите на някакъв софист, а другият крещеше, че този софист е глупак и че единствено мъдростта на неговия учител, някакъв известен циник, заслужавала внимание. Едва не разкъсаха бедния човек. Не го пуснаха, докато той не успя да им обясни на завален гръцки, че е египетски търговец на памук и изобщо не се

интересува от философия. За щастие те не достигнаха до моя кораб и аз се избавих от любезната им услужливост.

Обикновено, когато някой член на императорското семейство пътува по море, драконът — емблемата на династията — се издига на мачтата на кораба. Но тъй като фактически бях под стража, не оповестиха на народа за пристигането ми; всъщност така беше по-добре. Искях да бъда свободен в Атина, да скитам незабелязан, където ми се ще. За съжаление с мен пътуваше и отряд войници — нещо като лична охрана, но всъщност те ми бяха тъмничарите и техният началник бе отговорен за моята безопасност. Донякъде се чувствавах задължен към него, но не много.

Реших се на дръзка постъпка. Докато прислугата ми бе заета с багажа и стражата ми сънливо разговаряше с пристанищните чиновници на предната палуба, аз надрасках кратка бележка до началника на охраната ми, в която му съобщавах, че ще се срещнем привечер в дома на префекта. Оставих бележката на един от сандъците, с които пътувахме. После, добре загърнат в наметалото си, аз се прехвърлих през борда на кораба и незабелязано се спуснах на кея.

Трябваше ми време, докато привикна на твърдата земя. Не съм лош моряк, но продължителното пътуване и непрестанното люлеене на кораба ме изморяват. Аз съм земя, не вода; въздух, не огън. След продължителен пазарлък наех каручка, като успях да смъкна цената наполовина. Все пак успех, макар и не кой знае какъв. Качих се в каручката. Полуизправен, полуседнал на ритлите, аз се насочих по изровения път за Атина.

Слънцето изгря на безоблачното небе. Атическата яснота не е само метафора, а действителност. Небето е болезненосиньо. Струва ти се, че би могъл да видиш другия край на света, ако ниската планина Химетос, виолетова в сутрешното слънце, не спира погледа ти. Ставаше все по-горещо и по-горещо, но това бе суха жега, като в пустиня, и лекият морски ветреца я правеше приятна.

Първото ми усещане беше радостта, че никой не се вглеждаше втренчено в мене, никой не знаеше кой съм. С брадата си и простото си наметало приличах на обикновен ученик. Имаше десетки като мене — някои се возеха в коли, повечето вървяха пеша, всички устремени към същата цел — Атина и познанието на истината.

От всички страни скърцаха и тракаха коли, коларите ругаеха, пътниците — хора или животни — недоволствуваха. Атиняните са живи и будни, въпреки че напразно ще търсиш в лицата им някаква черта от Перикъл или Алкивиад. Като раса много са се изменили. У тях вече не тече благородна кръв. Твърде често са били под робство и кръвта им се е смесила с варварската кръв. И все пак не намирам, че са толкова лукави и мекушави, колкото някои латински автори ги представят. У римляните, струва ми се, старото надменно отношение към гърците се дължи на естествено озлобление от продължаващото и до ден-днешен превъзходство на Гърция в най-важните области: философията и изкуството. Всичко в Рим, което днес струва нещо, е от гръцки произход. Намирам, че Цицерон е неискрен, когато на една страница признава колко много дължи на Платон, а на следната говори с презрение за гръцкия характер. Като че ли не си дава сметка за собствените си противоречия, сигурно защото по негово време те са били нещо обикновено в Рим. Римляните искат да минат за потомци на троянците, но никой не взема това твърдение за сериозно. От време на време съм казвал по няколко думи за характера на римлянина, и то доста неласкави. Мисля, че в краткото ми съчинение за цезарите, макар и написано набързо, има някои верни неща. От друга страна, трябва да се има предвид, че аз, римският император, който сега диктува тези бележки, се чувствавам всъщност грък. И при това съм живял в Атина, сърцето на Гърция.

Атина. Осем години изтекоха, откакто минах през градските порти, седнал в каручка — никому неизвестен ученик, който зяпаше наоколо като някой германец, дошъл в града на пазар. Още при пръв поглед акрополът ме смая — наистина бе великолепен. Той се издига над града, сякаш Зевс го държи в ръката си и казва: „Вижте, деца, как живеят боговете ви.“ Слънчевите лъчи се отразяваха в щита на колосалната статуя на Атина, покровителката на града. Наляво от града забелязах стръмната, подобна на пирамида планина Ликабетос — скална грамада, хвърлена на земята от самата Атина; и до днес в подножието ѝ живеят вълци.

Коларят остро сви по друг път. Едва не паднах от каручката. „Пътят към Академията“ — извести той с безразличен глас, явно навикнал да обяснява на чужденци. Този път ми направи силно впечатление: големи стари дървета се извишават от двете му страни, от

града до горичката на Академията. Започва от Дипилонската порта, преминава през предградията и стига до зашумената Академия на Аристотел.

Въпреки че бе рано сутрин, около Дипилонската порта цареше оживление както около портите на всеки голям град по пладне. Тя е двойна порта, както подсказва името ѝ, с две високи кули отвън. Градските стражи се изтягаха пред вратата и не обръщаха никакво внимание на пешеходците и колите, които се движеха край тях. Когато минавахме през външната порта, каручката ми неочаквано беше заобиколена от тълпа проститутки. Около двадесет-тридесет момичета и жени на най-различна възраст изскочиха от сянката на кулата. Блъскаха се една друга, за да се доближат до колата. Почнаха да дърпат наметалото ми. Викаха ми „козльо“, „пан“, „сатир“ и някои други недотам ласкави думи. Със сръчността на акробат едно красиво четиринадесет годишно момиче скочи в колата и сграбчи брадата ми. Стражите на портата се разсмяха, виждайки трудното положение, в което бях изпаднал. Едва успях да освободя брадата си от пръстите ѝ и тя за голямо удоволствие на зяпащата тълпа мушна другата си ръка между бедрата ми. Но коларят умееше да се справя с тези жени. Той майсторски я шибна с камшика си по ръката. Тя изпищя, пусна ме и бързо скочи на земята. Останалите жени почнаха да викат подир нас и да ни се подиграват. Ругатните им бяха великолепни: живи, образни, омировски! След като минахме през втората порта, те се върнаха обратно, тъй като при външната порта се бе появил отряд конници. Подобно рояк пчели в градина те заобиколиха войниците.

Оправих туниката си. Макар че момичето ме дръпна рязко и грубо, допирът на ръката му ми беше подействувал и въпреки волята си почнах да мисля за любов и да се питам къде ли могат да се намерят най-хубавите жени в Атина. По онова време не се бях още обрекъл на целомъдрие, макар още тогава да смятах, че е добре да се усмирява плътта, защото е доказано, че въздържанието прави ума по-ясен. Но по онова време бях двадесет и три годишен: плътта си искаше своето и духът не можеше да я обуздае. Младостта е времето на плътта. Не минаваше ден през тези години да не се породи у мене сладострастно желание. А не минаваше седмица да не го задоволя. Но не съм съгласен с онези последователи на Дионис, които поддържат, че половият акт доближава човека до единния Бог. Този акт по-скоро

откъсва човека от божеството, защото по време на сношението той е сляп и безразсъден, само едно животно, което създава потомство. И все пак всяко нещо с възрастта си. Преди осем години бях млад и през няколкото седмици, които прекарах в Атина, познах много момичета. Дори сега, през тази гореща азиатска нощ, със стеснение си спомням онова прекрасно време и мисля за любов. Забелязвам, че бързописецът се изчервява. При това той е грък!

Коларят посочи някакви обширни развалини отдясно.

— Адриан — рече той, — август Адриан.

Както всички хора, които са пътували много, свикнал съм водачите да споменават прочутия ми предшественик. Дори два века след съществуването си той е единственият император, чието име всички знаят — може би поради вечните му странствувания, безчетните му строежи и за съжаление безразсъдната му страст към младежа Антиной. Може и да е естествено да се харесват момчета, но прекалената и недостойна страст на Адриан към Антиной според мен е еднакво неестествена и непристойна. За щастие момчето било убито, преди Адриан да успее да го провъзгласи за свой наследник. Но в скръбта си по него Адриан направил себе си и гения на Рим за посмешище. Издигнал стотици статуи и посветил безброй храмове на мъртвия Антиной. Дори обявил красивия педераст за божество. Това позорно проявление завинаги затъмни славата на Адриан. За първи път в историята на Рим римски император станал предмет на смях и подигравки. По всички краища на земята се чувал язвителен смях. И все пак, като изключва това негово прегрешение, Адриан ми се струва привлекателна личност. Бил изключително надарен, особено за музика. Посветен бил в мистериите. Нощем с часове изучавал звездите и подобно на мен търсел поличби и знамения. Имал също и брада. Най-много ми харесва заради това. Звучи дребнаво, нали? Самият аз съм изненадан от собствените си думи. Но в края на краищата харесването и нехаресването, одобрението и неодобрението зависят от много незначителни неща. Не ми се нрави страстта на Адриан към Антиной, защото не мога да понасям поданиците да се подиграват с един император философ. Но брадата му ми харесва. Ние всички сме

толкова прости по своята същност, че ставаме неразгадаеми едни за други.

Оставих коларя малко след като отминахме градските стени. След това, подобно на човек, заспал, четейки историческо съчинение, влязох в миналото. Стоях на този старинен път — наричан просто „Пътят“, — който води от портата до агората и оттам до акропола. Потънах в историята. Бях частица от миналото, от настоящето и едновременно частица от бъдещето. Времето разтвори обятия пред мен и в неговата ведра, спокойна прегръдка видях всичко, цялото битие: кръг без начало и без край.

Наляво от портата имаше чешма, където измих праха от лицето и брадата си. След това поех по пътя към агората. Разправят, че Рим бил много по-внушителен от Атина. Не зная. Никога не съм бил в Рим. Обаче зная, че всички градове би трябвало да приличат на Атина, макар и рядко да съм срещал град като нея. Тя е по-добре планирана дори от Пергам, поне в центъра. Аркадите блестят на яркото слънце. Под наситеносиньото небе червените керемидени покриви се открояват по-ярко и дори избледнелите цветове на колоните се оживяват.

Агората в Атина представлява голям широк правоъгълен площад, заобиколен с аркади, някои от които датират от най-древни времена. Тази отдясно е посветена на Зевс; лявата е по-нова, дар от един млад пергамски цар, който учил тук. В средата на агората е разположена високата сграда на философската школа, построена от Агрипа по времето на Октавиан Август. Първоначалната сграда била използвана за музика, но се срутила по неизвестни причини още миналия век. Архитектурата на зданието ми се струва прекомерно предвзета дори днес, когато вече няма толкова римски вид. Но предвзета или не, в тази сграда аз прекарвах по-голямата част от времето си, докато бях в Атина, защото най-видните философи преподаваха там. Три пъти седмично слушах великия Прохерезий, за когото ще разкажа по-нататък.

Зад школата се намират две успоредни една на друга колониади, втората от които е в самото подножие на акропола. Вдясно на хълма, над агората, е разположен един малък храм на Хефест, заобиколен от градини, които бяха вече прецъфтели. Под хълма са преторията, сградата на архива, и кръглият булевтерион, където заседава градският

съвет на петдесетте; последната е доста странна постройка със стръмен покрив и атиняните, които прикачват прякори на всеки и всичко, я наричат „чадъра“. Някога в нея имало много сребърни статуи, но през миналия век готите ги задигнали.

Слънцето вече се бе издигнало в небето и по улиците нямаше много хора. Слаб ветрец вдигаше праха по старата изровена настилка. Няколко важни мъже с тоги, несръчно драпирани на тлъстите им тела, бързаха към булевтериона. Имаха същия самодоволен вид както правниците по цял свят. Тези хора бяха политическите наследници на Перикъл и Демостен. И докато ги гледах да минават покрай мен, аз се мъчех да ги сравня с бележитите им предшественици.

След това минах в хладната сянка на изографисания портик. Отначало не можех да видя нищо в мрачината. Едва след известно време почнах да различавам прочутата стенопис, изобразяваща битката при Маратон, която покрива изцяло дългата стена. Постепенно очите ми свикваха с полумрака и аз видях цялата картина: тя действително е някакво чудо, както твърди цял свят.

Вървейки покрай стената на портиката, човек може да проследи цялото сражение. Над стенописа са окачени кръглите щитове на персийците, пленени през този ден. Щитовете са намазани с катран, за да се запазят. Бях дълбоко развълнуван от тези реликви — останки от едно сражение, водено преди осемстотин години. Тези млади хора и робите им — да, за първи път в историята роби са се били наред с господарите си — заедно спасиха света. И нещо много по-важно: те са се били по собствено желание, за разлика от нашите войници, които или служат по задължение, или са наемници. Дори страната да е застрашена, нашите мъже няма да тръгнат да я защитават. Парите, а не честта е източникът на римската мощ. И когато се свършат парите, ще свърши и империята. Затова трябва да се възстанови елинизъмът: той ще съживи у човека чувството на лично достойнство, което създаде цивилизацията и направи възможна победата при Маратон.

Докато гледах намазаните с катран щитове, един младеж се доближи до мен. Беше с брада; дрехите му бяха мръсни; носеше наметало, каквото носят учениците, и съвсем приличаше на неоциник, и то от тези, които са ми най-неприятни. Наскоро писах надълго и нашироко за тези негодници. През последните няколко години философията на Кратес и Зенон бе възприета от безделници, които,

въпреки че не се интересуват от философия, подражават външно на циниците, като ходят неподстригани, пускат бради или коси, носят торби и тояги и просят. Но докато истинските циници презираха богатството, стремяха се към добродетелта и търсейки истината, се съмняваха във всичко, тези техни подражатели се подиграват с всичко, дори с истината; правят се на философи и зад това прикриват разгулността и слободията си. Днес всеки младеж, който не иска да учи, нито да работи, пуска брада, хули боговете и нарича себе си циник. Нищо чудно, че философията си е спечелила толкова лошо име в тези нещастни времена.

Без да се представи, неоциникът посочи стената.

— Това е Есхил — рече той.

За да не го обидя, погледнах към картината: един брадат войник, който не се отличаваше от другите, само че над главата му беше изписано името му. Трагикът бе представен в бой с един персиец. Но въпреки че борбата е на живот и смърт, сериозното му лице е обърнато към нас, сякаш казва: „Зная, че съм безсмъртен.“

— Художникът е бил далновиден — казах аз сдържано; очаквах, че младежът ще ми поиска пари, и бях решил да му откажа.

Циникът се усмихна. Очевидно той изтълкува сдържаността ми като желание за сприятеляване.

Той почука по картината. Люспица от боята се олющи и леко падна на земята.

— Някой ден цялият стенопис ще изчезне и никой не ще знае какво е представлявало сражението при Маратон.

Докато той говореше, нещо се събуди в паметта ми. Този глас ми беше познат. А лицето ми беше съвсем непознато. Уверен, че вече сме се сприятелили, той престана да гледа картината и се обърна към мене. Сигурно току-що съм пристигнал в Атина? Да. Дошъл съм да чуя реторите, нали? Да. Циник ли съм? Не. Нямамо нужда толкова да наблягам на това. (Усмивка.) Той самият бил облечен като циник единствено защото бил беден. Съобщи ми тази смайваща вест, докато се изкачвахме по стълбите на Хефестовия храм. Оттук се откриваше обширна красива гледка към агората. В ярката светлина на пладнето можеха да се видят и малките прозорци на къщите, сгушени в подножието на Химет.

— Великолепна гледка — каза младежът, но така, че и тази обикновена дума прозвуча двусмислено. — Макар че красотата...

— ... е абсолютна — заявих твърдо аз. И за да избягна обичайните брътвежи, които може да се очакват от един циник, рязко се обърнах и влязох в изоставената градина на храма. Цялата беше обрасла с бурени, а и самият храм бе запуснат и навяваше печал. Но галилеяните поне не го бяха превърнали в костница. Много по-добре е един храм да запустее, отколкото да бъде осквернен. Разбира се, най-добре е да бъде възстановен.

Спътникът ми ме попита дали съм гладен. Казах, че не съм, което той изтълкува като положителен отговор (изобщо не обръщаше внимание на отговорите ми) и предложи да отидем в една кръчма в квартала зад храма. Била — каза ми той — посещавана от „посвестните“ ученици. Уверен бил, че щяло да ми хареса. Неговото безочливо държане ме забавляваше, пък и познатият глас възбуждаше любопитството ми, затова го последвах по тесните напечени улици на близкия ковашки квартал. От работилниците се излъчваше синьо сияние. Майсторите коваха нажежения метал с трясък и звън. Желязото се удряше в желязо и рой искри хвърчаха подобни на опашки на комети.

Кръчмата беше ниска постройка с хлътнал покрив; по-голямата част от керемидите липсваха, отнесени от времето и вятъра. Наведох се доста, за да мина през вратата. Но и вътре също трябваше да стоя приведен, тъй като гредите бяха поставени наслуки и в слабата светлина човек можеше да си удари главата в тях. Моят другар обаче спокойно стоеше съвсем изправен. Потръпнах от тежката миризма на гранясало масло, която идеше от огнището.

Две маси на магарета и няколко пейки изпълваха цялата стая. Десетина младежи седяха близо до задната врата, водеща към неприветливо дворче, сред което се виждаше едно изсъхнало маслиново дърво, сякаш изковано от сребро на фона на белосаната стена зад него.

Моят спътник познаваше повечето от младежите. Всички бяха неоциници — шумни, брадясали, надменни и невежи. Те ни поздравиха с мръсни шеги.

Беше ми неприятно, но бях решен да издържа докрай. Нали всъщност тъкмо за това бях мечтал: просто да се слея с тълпата, макар

и с тъпла неоциници. Това беше неповторим миг или поне така си мислех. Когато ме попитаха за името ми, отговорих:

— Не съм циник.

Те се засмяха добродушно. Но след като чуха, че току-що съм пристигнал в Атина, всеки почна да ми препоръчва своя учител. Но спътникът ми ме спаси:

— Той вече си е избрал ретор. Ще учи при Прохерезий.

Изненадах се, защото не бях дори споменал пред спътника си това име, а пък наистина се бях спрял на Прохерезий. Отгдето можеше той да знае това?

— Зная всичко за тебе — рече той загадъчно. — Чета мислите на хората и мога да предсказвам бъдещето.

Един от младежите го прекъсна, като заяви, че трябвало да си обръсна брадата, защото иначе хората щели да ме вземат за неоциник и с доброто си държане съм щял да им създам лошо име. Всички намериха това много духовито. После почнаха да спорят дали да ме занесат до баните да ме изтъркат — традиционна шега, с която посрещат новодошлите. Аз обаче бях решен да не допусна това в никой случай; дори ако трябваше да разкрия кой съм и се позова на неприкосновеността си като член на императорското семейство.

Но моят пазител разбута неоциниците и ние седнахме на масата близо до входа. Бях му благодарен за това. Не че съм особено чувствителен към миризми, но в един горещ ден вонята на неизмитите младежи и гъстият дим на изгоряло масло беше повече, отколкото можех да издържа. Като се убеди, че имам пари (очевидно моят другар му беше доста задлъжнял), съдържателят ни донесе сирене, горчици маслини, баят хляб и кисело вино. За голяма моя изненада бях огладнял. Ядох бързо, без да усещам вкуса на това, което поглъщах. Неочаквано спрях, чувствавайки, че моят другар ме наблюдава втренчено. Погледнах го през масата.

— Забравил си ме, Юлиане, нали?

Изведнъж познах гласа. Беше Грегорий от Назианзус. Бяхме заедно в Пергам. Засмях се и му стиснах ръката.

— Как така един благочестив християнин е станал циник?

— От бедност, просто от бедност. — Грегорий посочи скъсаното си наметало и рошавата си брада. — А така е и по-безопасно. — Той сниши глас и посочи младежите на другата маса. — Християните в

Атина са малцинство. Отвратителен град! Няма вяра, само спорове и безбожие!

— Но защо си тук тогава?

Той въздъхна.

— Тук са най-добрите ретори, най-добрите учители по красноречие. А също така добре е да се познава противникът, за да можем да използваме собствените му оръжия срещу него.

Престорих се, че съм съгласен. Не бях много смел по онова време. Но въпреки че не можех да бъда откровен с Грегорий, той бе приятна компания. Той се бе така изцяло посветил на галилеянските нелепости, както аз на истината. Отдавам това на нещастното му детство. Семейството му е от Кападокия — живее в едно малко градче на около петдесет мили от Цезаря, главния град на областта. Майка му беше волева жена и се казваше... Не си спомням името ѝ, но я срещнах веднъж преди няколко години; тя наистина беше страхотно женище: разпалена фанатичка, горда и непримирима към всичко, което не е галилеянско.

Бащата на Грегорий беше половин юдей, половин грък. Той не издържал на неумолимите поучения на жена си и приел вярата на галилеяните. Когато при кръщението владиката на Назианзус го поръсил с вода, около новопокръстения се появило голямо бляскаво сияние. Владиката бил така развълнуван, че извикал: „Ето моя наследник.“ (Колко благороден човек е бил този владика! Повечето от нас предпочитат да не назовават наследника си.) След време бащата на Грегорий станал владика на Назианзус. Явно, че неговият предшественик е имал дарба на ясновидец.

Грегорий бързаше да ми разправи за себе си:

— Беше ужасно пътуване по море. Бурята ни хвана, преди да стигнем до Егина. Уверен бях, че корабът ще потъне. Бях страшно изплашен, защото не бях кръстен. Ако се удавех в морето... Можеш да си представиш какво преживях! — Той ме погледна изпитателно. — А ти кръстен ли си?

Отговорих му, че съм кръстен още като дете, и придадох на лицето си най-благочестивия възможен израз.

— Непрестанно се молах. Най-последно, изтощен, заспах. Всички заспаха. Сънувах, че някакво отвратително същество, подобно на Фурия, е дошло да ме отнесе в ада. А по същото време един млад

моряк, той беше от Назианзус, сънувал — и това наистина е чудо, — че майка ходела по вълните.

— Неговата майка или твоята майка? Или майката на Исус? — Не можах да се въздържа да не го закача, просто така ми се щеше да го подиграя. Но Грегорий сметна, че го питам сериозно.

— Моята майка — отвърна той. — Момчето я познаваше. Тя вървяла по разбунтуваното море. След това хванала кораба за носа и го завела в сигурно пристанище. Точно така се и случи. Още същата вечер бурята утихна. Един финикийски кораб ни намери и ни довлече до пристанището на Родос. — Той се облегна назад тържествуващ: — Е, какво ще кажеш на това?

— Майка ти е забележителна жена — отговорих аз, както се следваше.

Грегорий се съгласи и продължи да говори възторжено за това строго женище. След това ми разказа какви приключения имал в Атина, колко бил беден (разбрах намека и по време на престоя си му дадох доста пари), за своя приятел Василий, който също се намирал в Атина; това беше, предполагам, истинската причина Грегорий да посещава лекциите на реторите. Грегорий следваше Василий навсякъде. В Атина бяха известни с прякора „близнаците“.

— Сега очаквам Василий. Днес следобед трябва да отидем у Прохерезий. Ще те вземем с нас. Ние живеем заедно, слушаме лекции заедно. Спорим заедно срещу тукашните софисти. И обикновено спечелваме спора.

Това беше вярно. И двамата — Грегорий и Василий — бяха и са красноречиви. Съжалявам, разбира се, че използват красноречието си за такива цели. Днес те са измежду най-енергичните защитници на галилеянството и често се питам какво ли мислят за своя стар другар, който сега управлява държавата. Едва ли нещо добро. Когато станях император, поканих и двамата да ме посетят в Константинопол. Грегорий се съгласи, но не дойде, а Василий отказа направо. От двамата по ми се нрави Василий — той е по-естествен, какъвто съм аз. Той е заблуден във вярата си, но е искрен. Грегорий ми се вижда кариерист.

— Кой е този? — Над нас се беше навело едно стройно момиче с умни черни очи и уста, готова както да се усмихне, така и да се

присмее. Грегорий ни запозна. Каза ѝ, че съм от Кападокия. Това беше Макрина, племенницата на Прохерезий.

— Харесва ми брадата ти — рече тя и седна, без да чака да я поканим. — В нея е вложен някакъв смисъл. Брадите на повечето хора, както и на Грегорий, растат във всички посоки. Твоята намеква за някакъв план. При вуйчо ми ли ще учиш?

Отговорих ѝ, че бих желал да уча при него. Тя ме очарова. Носеше син ленен плащ, доста избелял, подобен на наметалата на учениците. Ръцете ѝ, голи до рамото и изгорели от слънцето, изглеждаха стегнати; здравите ѝ пръсти несъзнателно ронеха сухия хляб на масата. На пейката бедрата ни се допиреха.

— Вуйчо ми ще ти се понрави. Той е най-добрият ретор в този град на дърдорковци. Но съм уверена, че ще намразиш Атина. Самата аз я мразя. Вечно търсят под вола теле. Бърборят, бърборят, всеки се стреми да докаже нещо и претендира, че всичките тези приказки имат някакво значение.

— Това, което чуваш сега, е известно в Атина като „жалбите на Макрина“ — обади се Грегорий.

— И все пак е вярно. — С жест на трагичен актьор тя посочи Грегорий. — Те са най-лошите, Грегорий и Василий, спорещите близнаци.

Грегорий се оживи.

— Трябваше да чуеш как вчера Василий защити непорочното зачатие, което софистите оспорваха — обърна се той към мен. — Нали ти казах, Атина е пълна с безбожници. И някои от тях са хитри като дявола. Особено един от тях е толкова отвратителен...

— Само един ли? За тебе, Грегорий, всички са отвратителни. — Макрина отпи глътка вино от моята чаша, без да съм я поканил. — Няма по-ревностни владици от тях двамата. Да не си владика и ти? — попита ме тя закачливо.

Поклатих глава.

— И толкова е далеч от владиците! — додаде Грегорий. В гласа му долових нещо лукаво.

— Но си християнин, нали?

— Би трябвало да бъде — рече Грегорий мазно. — Няма как да не бъде.

— Няма как ли? Защо? Та да не е забранено да си елинист? Поне засега още не е забранено.

В този миг тя спечели сърцето ми. Бяхме съмишленици. Гледах я, изпълнен с внезапно избликнало топло чувство, докато красивите ѝ омацани пръсти отново посягаха към чашата ми.

— Искам да кажа, че не може да не е християнин, понеже... — Погледнах Григорий намръщено. Не биваше да разправя кой съм. Но мисълта му течеше по друг път. — Понеже е блестящ ученик и всеки, който истински обича учението, обича Бога, обича Христа, тачи Светата троица.

— Е, аз пък не ги обичам — възрази Макрина и сваляйки чашата от устата си, я удари на масата. — Питам се дали и той ги обича.

Но аз отклоних разговора.

— Как защити Василий непорочното зачатие?

— Вчера, малко преди пладне, на стъпалата на Школата един циник го закачи на тази тема. — Григорий говореше, сякаш историк описва подробностите на някое сражение, които цял свят жадува да научи. — Един циник, истински циник — добави той в моя защита, — спря Василий и каза: „Вие, християните, твърдите, че Христос бил роден от девица.“ Василий отговори: „Не само твърдим, а го възвестяваме на света, защото е вярно. Нашият бог е роден без земен баща.“ Обаче циникът възрази, че това било противоестественно, че всички същества се раждат само чрез свързването на мъжко с женско. Тогава Василий — междувременно се беше събрала голяма тълпа — рече: „Лешоядите се размножават без съвкупление.“ Трябваше да чуеш одобрителните викове и смеха! Циникът си отиде, а Василий стана герой дори за неверующите.

— Поне са чели Аристотел — казах меко аз.

Но това не направи впечатление на Макрина.

— Само защото лешоядите не се съвкупяват...

— Женският лешояд се опложда от вятъра. — Григорий е един от тези хора, които обичат да разкрасяват чуждите изказвания. За съжаление той винаги изтъква очевидното и разяснява на хората това, което те вече знаят. Но Макрина не отстъпваше.

— Дори лешоядите да не се съвкупяват...

— Дори ли? Но те наистина не се съвкупяват. Това е факт.

— Видял ли е някой женски лешояд да зачене от вятъра? — Макрина започваше да се заяжда.

— Някой може и да е видял. — Кръглите очи на Грегорий бяха станали още по-кръгли от раздражение.

— Но как може да се докаже това? Вятърът е невидим. Така че как ще определиш кой вятър, ако изобщо има такъв вятър, опложда птицата?

— Извратено същество — обърна се Грегорий към мене силно раздражен. — Освен това, ако не беше вярно, Аристотел нямаше да каже, че е вярно, и всички ние нямаше да сме съгласни, че наистина е така.

— Не съм много убедена в логиката на това твърдение — започна замислено Макрина.

— Някой ден ще я осъдят за безбожие — опита се да подхвърли шеговито Грегорий, но шегата му не мина.

Макрина му се изсмя очарователно с тих, добродушен смях.

— Добре. Да приемем, че яйцата на лешояда се снасят от девствена птица. Какво общо има това с раждането на Христа? Дева Мария не е била лешояд, била е жена. Жените зачеват по единствен начин. Не виждам защо отговорът на Василий да е толкова убедителен. Каквото е вярно за лешояда, не е непременно вярно за Мария.

— Отговорът на Василий — рече Грегорий упорито — бе отговор на доводите на циника, който казваше, че всички живи същества се раждат от мъжко и женско. Е, ако едно същество не се създава по този начин — и това беше аргументът на Василий, — в такъв случай може и някое друго същество да не се зачева така и...

— Но „може“ не доказва нищо. На мен може да ми поникнат крила и да полетя към Рим. (Де да можех!) Но не ми поникват.

— Няма случай, когато на хора са пораствали крила, но има...

— Икар и Дедал... — започна храбрата Макрина, но появата на Василий ни спаси. Грегорий бе почервенял от яд, а Макрина не беше на себе си от радост.

Василий и аз се поздравихме сърдечно. Той се бе променил значително, откакто се срещнахме като юноши. Сега бе представителен мъж, доста висок и слаб. За разлика от Грегорий косата му бе ниско остригана. Закачих го за това.

— Къса коса, значи ставаш владика?

Василий ми се усмихна дружелюбно и рече тихо.

— „Отклони от мене тази чаша.“

Това е цитат от книгата за Назарянина. Но за разлика от дърводелеца Василий беше искрен. Днес той води точно такъв живот, какъвто бих искал да водя самият аз — откъснат от света отшелник, отдаден на книги и на молитви. Той е истински съзерцател и въпреки вярата му много се възхищавам от него.

Макрина, като чу, че ме нарича Юлиан, внезапно рече:

— Нали братовчедът на императора, Юлиан, щеше да идва в Атина?

Василий погледна Грегорий учудено, Грегорий му даде знак да мълчи.

— Познаваш ли принца? — попита Макрина, обръщайки се към мен.

Кимнах.

— Познавам го, но не много добре — отговорих мъдро като Солон.

Макрина поклати глава:

— Разбира се, че ще го познаваш. Нали сте били заедно в Пергам. Близнаците често говорят за него.

Стана ми неловко, но същевременно ми беше забавно. Никога, дори като дете, не съм подслушвал чужди разговори. Не от нравствени съображения, а просто защото не ме интересува какво мислят хората за мен или, по-точно, какво казват за мен, а често това са две съвсем различни неща. Обикновено мога да си представя отрицателните преценки, защото за другите ние сме такива, каквито те искат да бъдем. На това се дължат толкова честите и резки промени на доброто ни име. Те не отразяват никаква особена промяна у самите нас, просто тези, които ни наблюдават, са променили настроението си. Когато нещата вървят добре, хората обичат императора; когато тръгнат зле — намразват го. Не ми е нужно да се гледам в огледалото. Виждам се достатъчно добре в очите на тези, които ме заобикалят.

Смутих се не толкова от това, което Макрина може да каже за мен, а по-скоро от това, което тя би разкрила за Грегорий и Василий. Нямаше да бъда изненадан, ако имаха лошо мнение за мен. Будните младежи от ниско потекло обикновено се ядосват, когато царски особи

се отдават на интелектуални занимания. Сигурно бих изпитвал същото, ако бях на тяхно място.

Грегорий изглеждаше направо уплашен. Лицето на Василий беше непроницаемо. Опитах се да дам друга насока на разговора. Попитах я кога приема вуйчо ѝ, но тя се престори, че не е чула въпроса ми.

— Най-много се гордеят с това, че се познават с Юлиан. Непрекъснато говорят за него. Разискват дали има вероятност да стане император. Грегорий мисли, че ще стане император, а Василий смята, че Констанций ще го убие.

Въпреки че Василий виждаше накъде клони разговорът, той никак не се уплаши.

— Макрина, отде знаеш дали той не е някой от тайните доносчици на императора?

— Та нали вие го познавате?

— Ние познаваме също и престъпници, и идолопоклонници, и защитници на дявола.

— Та кой е виждал някога таен агент с такава брада? Пък и ни най-малко не ме е грижа. Аз не заговорнича срещу императора. — Тя се обърна към мене и ме погледна дяволито.

— Ако наистина си агент на императора, ще запомниш това, нали? Обожавам императора. За мен слънцето изгрява и залязва с неговата божественост. Всеки път, когато видя това прекрасно лице, изсечено от мрамор, идва ми да се разплача и да извикам: „Констанций, ти си олицетворение на съвършенството!“

Грегорий буквално изсъска: не знаеше как ще приема тази подигравка. Забавно ми беше, но едновременно и неудобно. Признавам, усъмних се дали един от двамата или самата Макрина не е доносчик. В такъв случай всичко, което Макрина бе успяла вече да каже, бе достатъчно, за да ни осъдят на смърт. Щеше да бъде крайно тъжна участ за всички ни: да загинем заради една шега!

— Хайде, Грегорий, не се плаши като баба! — каза Макрина и се обърна към мене: — Тия двама не обичат Юлиан. Не мога да разбера защо. Може би му завиждат? Особено Грегорий. Толкова е дребнав. Не си ли дребнав?

Грегорий беше побледнял от ужас.

— Те смятат Юлиан за дилетант и развейпрах. Твърдят, че неговата страст към знания е просто предвземка. Василий смята, че истинското му призвание е да бъде пълководец, ако остане жив, разбира се. Но Грегорий твърди, че е прекалено вятърничав дори и за това. И все пак Грегорий копнее Юлиан да стане император. Исква да бъде приятел на императора. Всъщност в дъното на душата си и двамата сте ужасно суетни и светски, нали?

Грегорий остана безмълвен. Василий се разтревожи, но не прояви тревогата си външно.

— Бих отрекъл единствено това, дето казваш, че сме светски. Аз не желая нищо на този свят. Впрочем идния месец ще постъпя в един манастир в Цезарея, където ще бъда толкова далеч от света, колкото е възможно преди смъртта.

Грегорий го подкрепи:

— Ама че ти е остър езикът, Макрина! — Той ме заговори, като се опита да обърне всичко на шега: — Какво ли не измисля! Страшно обича да се подиграва. Тя е езичница, разбира се. Истинска атинянка.

Едва сдържаше злобата си към момичето или страха си от мен.

Макрина му се изсмя в лицето.

— Всеки случай интересно ще ми бъде да го срещна този Юлиан. — Тя се обърна към мен: — Къде ще живееш? При чичо ми ли?

Отговорих отрицателно, като обясних, че ще се настаня при приятели. Тя кимна в знак на съгласие.

— Домакинството на чичо ми е добро и той никога не мами. А пък баща ми прибира за себе си излишните пари на учениците, въпреки че е честен, защото от все сърце ненавижда всички, които учат философия.

Засмях се. Близнаците също се засмяха, макар и малко пресилено. След това Василий предложи да отидем в дома на Прохерезий. Платих сметката на кръчмаря и излязохме навън. Сред горещия прах на улицата Макрина ми пошушна на ухото:

— През цялото време знаех кой си.

Приск: В това, което току-що си прочел, сигурно си видял иронията на съдбата: подлият Грегорий ще председателства

предстоящия вселенски събор. Говори се, че той ще бъде следващият константинополски владика. Наистина приятно е да зърнеш този благороден владика като парцалив младеж. Василий, който искаше само да се отдаде на съзерцателен живот, сега управлява църквата в Азия като владика на Цезарея. Василий ми хареса по време на краткия ми престой в Атина. Беше проникателен и с ясен ум. Можеше да стане отличен историк, ако не беше решил да се издигне в църковната йерархия. Но как може тези младежи да не се изкушат от възможността да се издигнат? Философията им предлага нищо, църквата — всичко.

Юлиан бил по-предпазлив спрямо Грегорий, отколкото предполагам. Или така му се е струвало, когато си е спомнял миналото. Когато пишеше това съчинение, Юлиан ме попита за мнението ми за Грегорий. Уверих го, че ако има някой враг, това е именно този чакал. Юлиан не се съгласи. Но това, което казах, донякъде му повлия. Както вече ти споменах, не желая да имам нищо общо с издаването на това съчинение. Но ако то все пак излезе, ще ми бъде приятно да видя впечатлението, което ще има върху новия владика на Константинопол. Няма да му хареса такова публично припомняне на младежките му години, когато е бил псевдоциник.

Забавно е също така да сравниш истинското поведение на Грегорий в Атина с това, което той пише за престоя си там в книгата си „Нападки“, издадена наскоро след смъртта на Юлиан. Докато пиша тези редове, съчинението му е пред мен. Почти никъде не казва истината. Ето как например описва външността на Юлиан: „Главата му се люшкеше на слабия му врат, раменете му непрекъснато играеха нагоре-надолу като везни, очите му се въртяха непрестанно на всички страни с налудничаво изражение; краката му не го държаха и когато ходеше, се препъваше; от ноздрите му лъхаше дързост и надменност; лицето му имаше някакъв нелеп израз; избухваше в неударим, поривист смях, гръмогласен и на пресекулки; кимаше не на място в знак на съгласие или несъгласие и прекъсваше думите си по средата, за да си поеме дъх; задаваше въпроси без смисъл и без ред, а и отговорите му не струваха повече от въпросите му...“ Това дори не е добра карикатура. Вярно е, че Юлиан обичаше да говори прекалено много. Толкова искаше да научи нещо и да поучи другите! Можеше често да изпадне в глупаво положение. Но в никакъв случай не бе

човек, страдащ от спазми, какъвто го описва Грегорий. Злобата на един истински християнин, който се опитва да смаже противника си е наистина неповторима. Някоя друга вяра не счита за необходимо да унищожи онези, които не я споделят. В най-лошия случай чуждата вяра би могла да предизвика насмешка или презрение, като например обожаването на животни у египтяните. И все пак тези, които обожават бика, не се опитват да избият онези, които обожават змията, или да ги принудят насила да почитат бика, а не змията. Някоя злина не е прониквала в света с такъв устрем, нито го е заливала толкова нашироко както християнството. Излишно е да ти пиша, че тези бележки са само за тебе и не трябва да се издават. Написах ги така разхвърляно, защото, връщайки се назад към времето, прекарано в Атина, не само чрез очите на собствената си памет, а и чрез спомените на Юлиан аз се развълнувах повече, отколкото очаквах.

Грегорий твърди също, че още навремето знаел, че Юлиан е прикрит елинист и тайно крои заговор срещу християнството. Това направо е невярно. Може да е отгатнал първото (въпреки че се съмнявам в това), но съм уверен, че не е могъл да знае за някакъв Юлианов заговор срещу държавната религия, защото по онова време Юлиан въобще не се занимаваше с никакви заговори. Той беше непрестанно под наблюдение. Искаше единствено да спаси живота си. И въпреки това Грегорий пише: „Казах му дословно: «Какво зло се таи в римската държава», като преди това му бях споменал, че се надявам да се окажа лош пророк.“ Да се изрече такова нещо, бе равносилно на измяна, тъй като Юлиан беше престолонаследник на Констанций. Ако Грегорий някога е предричал подобно нещо, той сигурно го е прошепнал на ухото на Василий, когато са били в леглото.

Колкото и да е забавна забележката на Юлиан за Макрина, тя е неискрена. На съответното място ще ти кажа истината, а ти ще решиш дали е уместно да я използваш или не. Това, което Юлиан съобщава, е вярно само донякъде. Предполагам, че е искал да защити името ѝ, пък и собствената си чест.

От време на време виждам Макрина. Тя никога не с била красива. Сега е направо грозна. Но и аз съм погрознял. Пък и целият свят е остарял и погрознял. Обаче по онова време Макрина беше най-интересното момиче в Атина.

Юлиан Август

Дори днес се възхищавам от Прохерезий. Казвам „дори днес“, защото той е галилеянин и се обяви срещу едикта, с който забраних на галилеяни да преподават класическа философия и литература. Той се оттегли, въпреки че му оказах особено внимание, като постанових, че тази забрана не се отнася до него. Когато го срещнах, той бе най-известният ретор в града от четиридесет години. Живееше в голяма къща близо до реката Илисос. По всяко време на деня тя е (тоест беше) претъпкана с ученици, които го питаха за разни неща или отговаряха на въпросите му.

Отначало стоях в дъното на слабо осветената, претъпкана с хора стая и наблюдавах Прохерезий, който се бе удобно разположил на голям дървен стол. По това време той бе осемдесетгодишен, висок, як, широкоплещест, с изключително живи очи, подобни на очите на Макрина, племенницата му. Косата му беше гъста и бяла; на челото му падаха къдрици, подобно на морска пяна, изхвърлена на брега. Беше красив човек, а и гласът му отговаряше на външността. Прохерезий бе толкова красноречив оратор, че когато братовчед ми Констанс го изпратил с някакво поръчение в Рим, там не само го признали за най-красноречивия оратор на света, когато някога са чували, но и му издигнали бронзова статуя на форума с надпис: „От Рим, царя на градовете, на Прохерезий, царя на красноречието.“ Споменавам това, за да изтъкна каква необикновена дарба имаше той; защото населението на Рим е най-преситеното на света и всичко го отегчава. Поне така казват всички. Аз сам още не съм бил в столицата си.

Прохерезий утешаваше един ученик, който се оплакваше от бедността си:

— Ни най-малко не защищавам нищетата. Но на младини тя се понася по-леко. Тогава тя е солта на живота. Когато дойдох за първи път от Армения в Атина, живеях с един приятел на един таван близо до улицата на месарите. Двамата имахме едно наметало и едно одеяло. През зимата деляхме деня на смени. Когато той излизаше с наметалото, аз лежах под одеялото. Когато той се връщаше, аз вземах наметалото, а той се пъхваше на топло под одеялото. Нямаме представа колко е полезно това за стила на един ретор. Съчинявах тъй

красноречиви речи, че когато ги произнасях, тракайки зъби под старото одеяло, сам се просълзявах от умиление.

Из стаята се разнесе весел шепот. Имах чувството, че това е любимата му история, която той често разказва.

Тогава Грегорий се приближи до него и му прошепна нещо на ухото. Той стана. Просто се сепнах, когато видях гигантския му ръст.

— Имаме гост — рече той на другите ученици. Всички обърнаха очи към мене, докато аз гледах притеснено пода. — Доста известен учен. — Въпреки иронията думите му прозвучаха дружелюбно. — Братовчед на един мой стар приятел, сега покойник. Колеги, това е благородният Юлиан, наследник на земния свят, както ние сме (или поне се опитваме да бъдем) наследници на духовния.

За миг настъпи смут. Повечето от учениците не знаеха дали да се държат към мен като към член на императорското семейство или като към техен колега. Мнозина от седналите станаха; някои се поклониха; други просто ме зяпаха с любопитство.

Макрина ми пошепна на ухото:

— Хайде де, глупчо, отговори му.

Успях да се съвзема и му отговорих с една реч, много кратка и съдържателна. Поне така си мислех. По-късно Макрина ми каза, че приветствието ми било нескончаемо и високопарно. За щастие сега, когато съм император, всички намират речите ми изискани и смислени. Как се променя стилът на човека, когато се издигне!

Прохерезий ме разведе сред учениците си и ме запозна с някои от тях. Те се държаха плахо, въпреки че бях ясно изразил намерението си да бъда слушател, както всички други.

Прохерезий продължи лекцията си още малко. След това разпусна учениците и ме заведе в атриума на къщата си. Слънцето вече залязваше. От горния етаж чувах смеха и боричкането на младежите, които живееха там. От време на време те се появяваха на галерията, за да ме зърнат. Но щом забележеха, че ги гледам, преструваха се, че са се запътили към стаята на някой свой другар. Какво не бих дал да можех да живея неизвестен в една от тези голи стаи.

Поставиха ме да седна на почетното място, близо до фонтана, и Прохерезий ми представи съпругата си Амфиклея. Тя бе тъжна жена — не могла да се съвземе след смъртта на двете си дъщери. Рядко говореше. Явно философията не беше утеха за нея. Запознах се също и

с бащата на Макрина, Анатолий — простоват човечец, който приличаше на ханджия, какъвто и беше в действителност. Макрина не го обичаше.

Василий и Грегорий се извиниха, че трябва да си отидат. Грегорий беше крайно любезен: предложи да ме води на всички лекции и обеща да ме развежда из Атина. Василий се държа също така мило, макар че помоли да го извиня — нямало да може да идва с нас на повечето ни обиколки из града.

— Само след няколко месеца си заминавам. Имам много неща да свърша, ако съм жив дотогава — каза той и притисна с две ръце корема си, като на шега придаде на лицето си болезнен израз. — Сякаш лешояди разкъсват черния ми дроб!

— Тогава пази се от течение — отговорих веднага аз, — защото иначе може да забременееш и да снесеш яйце на лешояд!

Прохерезий и Макрина разбраха намека ми и се разсмяха. Шегата ми обаче не се понрави на Василий. Почнах да съжалявам, че му отговорих толкова бързо. Често правя това. А е погрешно. Грегорий се ръкува приятелски с мен. След това двамата излязоха. Сигурно и до днес се бои да не му отмъстя за това, което е разправял за мен. Но както всички добре знаят, аз не съм отмъстителен.

Пихме вино в градината. Прохерезий ме запита какво става в двора. Той живо се интересуваше от политическия живот. В знак на уважение братовчед ми Констанс поиска да го направи благородник и му предложил почетната титла „преториански префект“. Но старецът заявил, че предпочита да стане надзорник на житните доставки за Атина (титла, нелишена от значение, която Констанций винаги задържаше за себе си). След това, използвайки властта, която тази титла му дава, той наредил да се изпраща в Атина голяма част от житото, предназначено за няколко острова. От само себе си се разбира, че цяла Атина гледа на него като на благодетел.

Прохерезий ме подозираше още от самото начало. И въпреки всичкото му благоразположение по въпросите му разбрах, че очаква да му разкрия някоя тайнствена причина, поради която съм дошъл в Атина. Говори за великолепието на Медиоланум и Рим, за жизнеността на Константинопол, за изящната порочност на Антиохия, за интелектуалния живот на Пергам и Никомедия. Дори похвали и Цезарея и „столицата на книжовниците“, както я нарича Грегорий (и то

съвсем сериозно). Всеки един от тези градове, твърдеше Прохерезий, би трябвало да ме привлича повече, отколкото Атина. Направо му казах, че съм дошъл да видя него самия.

— И прекрасния град? — намеси се неочаквано Макрина.

— И прекрасния град — повторих аз послушно.

Изведнъж Прохерезий стана.

— Нека се поразходим край реката — рече той. — Само двамата.

При Илисос спряхме точно срещу Калиройския фонтан, каменист остров, така издълбан и оформен от природата, че наистина прилича на фонтан; оттук хората вземат свещена вода.

Седнахме на брега, на изгорялата от августовското слънце трева. Сянката на чинарите ни пазеше от залязващото слънце. Залезът бе златен, въздухът неподвижен. Наоколо ученици четяха или спяха. Отвъд реката, над една редица от прашни дървета, се издигаше Химетос. Бях в някаква особена радостна възбуда.

— Момчето ми — Прохерезий се обърна сега към мен като баща към сина си, — близо си до огъня.

Началото беше съвсем изненадващо. Аз се бях излегнал на гъстата изгоряла трева, а той седеше кръстосал крака до мене, облегал гръб на чинара. Погледнах към него и забелязах колко младежки закръглен изглеждаше вратът му и колко твърдо очертана беше линията на челюстта му за човек на неговите години.

— Огън? На слънцето? Земния огън?

Прохерезий се усмихна.

— Не тези огънове. Нито огъня на пъкъла, както се изразяват християните.

— В който ти също вярваш? — Не бях сигурен доколко е галилеянин; дори и днес не зная това. Той винаги е отговарял уклончиво. Не мога да повярвам, че такъв отличен учител и елинист може да бъде галилеянин; но всичко е възможно, както боговете ежедневно ни показват.

— Не сме готови за този диалог още — рече той. После посочи бързата, намаляла река под нас. — Ей там са били създадени диалозите на Платоновия Федър. Хубави разговори са се водили някога на същия този бряг.

— Ще достигнем ли тяхното равнище?

— Може би някой ден. — Той спря за миг. Аз чаках, сякаш щеше да се яви някакво знамение. — Един ден ще бъдеш император. — Той изрече това с такъв равен глас, сякаш установяваше най-обикновен факт.

— Не желая да стана император. Съмнявам се, че ще стана. Не забравяй, че от семейството сме останали само двама: Констанций и аз. Ще си отида, както са си отишли и другите. Затова дойдох тук. Искях да видя Атина, преди да...

— Може би си искрен. Аз обаче... е, признавам, че имам слабост към оракули. — Той замълча многозначително. Това бе достатъчно. Още една дума, и престъплението щеше да бъде извършено. Със закон е забранено да се запитват оракули кой ще бъде следният император. Това е впрочем отличен закон. Иначе кой би се подчинявал на един владетел, ако е известно кога ще умре той и кой ще бъде наследникът му. Трябва да призная, бях смаян от откровеността на стареца. Но същевременно ми беше драго, че има доверие в мен.

— Предсказано ли е? — Аз бях не по-малко дързък. Излагах се на опасност, като по този начин се надявах да му докажа искреността си.

Той кимна.

— Не денят, нито годината, просто фактът. Но ще бъде трагедия.

— За мен? Или за държавата?

— Никой не знае. Оракулът не каза точно. — Той се усмихна. — Те рядко казват нещо точно определено. Питам се защо толкова им вярваме.

— Защото боговете действително говорят чрез сънища и откровения. Това е факт. И Омир, и Платон...

— Може би. Така или иначе открай време сме свикнали да им вярваме... Познавах цялото ти семейство. — Той откъсна разсеяно един стрък от изгорялата трева; старческите му ръце бяха прошарени с дебели вени. — Констанс беше слаб. Но имаше добри качества. Разбира се, не би могъл да се мери с Констанций. Но ти си равен на императора.

— Не казвай това.

— Аз просто отбелязвам. — Неочаквано той се обърна към мен: — Имам някакво предчувствие, Юлиане, че смяташ да възстановиш култа на старите богове.

Дъхът ми секна.

— Прекалено много си позволяваш. — Гласът ми потрепери въпреки твърдия ми тон, който би направил чест и на самия Констанций. Рано или късно човек научава цезаревския похват: внезапната промяна на тона, която напомня за тоягата и брадвата, които държим вдигнати над поданиците си.

— Може и да е така — каза спокойно старецът.

— Съжалявам, не трябваше да ти говоря тъй. Ти си мой учител.

Той поклати глава.

— Не, ти си мой господар; или скоро ще бъдеш. Само искам да ти помогна. Да те предупредя, че въпреки всичко, което Максим ти разправя, християните са вече победили.

— Не вярвам! — С ожесточение и съвсем безразсъдно започнах да му доказвам, че всъщност от населението на римската държава само една малка част са галилеяни.

— Защо ги наричаш галилеяни? — попита ме той, като прекъсна разпалената ми реч.

— Защото „той“ е от Галилея.

Прохерезий четеше мислите ми.

— Боиш се от думата „християнин“, защото тя означава, че тези, които се наричат така, са наистина последователи на един цар, на един велик господар.

— Едно наименование не може да промени същността им — казах аз, измествайки въпроса. (Но той беше прав. Това име е опасно за нас.) Продължих да излагам доводите си: — По-голямата част от цивилизацията свят не е нито галилеянска, нито елинска, а някъде по средата. Съвсем основателно мнозинството от хората мразят галилеяните. Прекалено много невинни жертви са били дадени при безсмислените им верски разпри. Достатъчно е да спомена убийството на владиката Георгий от Александрия, за да припомня на четящите тези редове за свирепостта на галилеяните не само към враговете им (те ги наричат „нечестиви“), но и към последователите им.

Прохерезий се опита да ме обори, но въпреки че той е най-красноречивият човек на нашето време, аз не исках да го изслушам. Освен това той доста неубедително — нещо странно за такъв изкусен ретор като него — защищаваше галилеяните и това ме кара да подозирам, че не е от тях. Подобно на мнозина днес, той е някъде

между елинизма и новия култ на смъртта. Не смятам, че просто се страхува и не иска да се обвърже нито с едните, нито с другите. Той наистина е объркан.

— Старите богове, изглежда, действително са ни изоставили; винаги съм допускал възможността боговете да престанат да се занимават с човешките дела, колкото и да е ужасно да се признае това. Но философията не ни е изневерила. От Омир до Платон и чак до Ямблих философията определя истинските богове в тяхната многоликост и мощ; те всички произтичат от истината, те са множество, което се съдържа в единния Бог. Или както писа Плотин: „По своята природа душата обича Бога и се стреми да се слее с него.“ Докато съществува човешката душа, съществува Бог. Това е толкова ясно.

Давах си сметка, че държа реч пред най-красноречивия човек на света, но не можех да спра. Дремещите наоколо ученици се понадигнаха и ме загледаха изненадано. Сигурно са помислили, че съм луд, тъй като размахвах ръце, както често правя, когато се разпаля. Но Прохерезий продължаваше да се държи благосклонно към мен.

— Вярвай това, което смяташ, че трябва да вярваш — заключи той.

— Но и ти вярваш в същото. Вярваш в това, в което аз вярвам. Не би могъл да преподаваш, ако не вярваше.

— Аз виждам нещата по друг начин, там е цялата разлика. Опитай се да видиш нещата такива, каквито са. Това учение е вече пуснало корени. Християните управляват света чрез Констанций. Почти тридесет години те притежават богатства и власт. Няма да се предадат лесно. Късно идваш, Юлиане. Ако ти беше Константин и ако разисквахме същите тези въпроси преди четиридесет години, тогава бих ти казал: „Удари ги! Обяви ги извън закона! Възстанови храмовете!“ Но днес са други времена. Ти не си Константин. Те владеят света. Най-доброто, което можем да направим, е да ги цивилизоваме. И затова продължавам да преподавам. Затова не мога да ти помогна.

И тогава го почитах, и днес го уважавам. Ако все още е жив, когато завърши този поход, ще го потърся пак, искам да поговоря с него. Как всички се стремим да печелим хора за собствената си кауза!

Завърнахме се в дома му като двама заговорници. Между нас вече съществуваше връзка, която нищо не можеше да скъса, защото всеки беше казал на другия опасни истини. В нашето приятелство се примесваше страх и това го правеше по-интересно.

Учениците отново се бяха събрали в полутъмния атриум и както винаги ожесточено спореха в един глас. Замлъкнаха, щом ни видяха да влизаме. Предполагах, че моето появяване ги изплаши. Но Прохерезий им каза да се отнасят към мен както към всеки друг ученик.

— Не че той е като всеки друг, разбира се, въпреки брадата му и старите му дрехи. — Те се засмяха. — Той е различен от нас. — Тъкмо щях да кажа, че дори Константиновото семейство прилича донякъде (макар и не много) на човешко семейство, когато той продължи: — Юлиан е истински философ. Той е решил да стане това, което ние трябва да бъдем.

Думите му бяха приети доброжелателно. Едва на следния ден проумях иронията на тази фраза.

Макрина ме хвана за ръката и рече:

— Трябва да се запознаеш с Приск. Няма по-неприятен човек от него в Атина.

Приск седеше на едно столче, заобиколен от ученици. Той е мършав човек, със студен израз на лицето, висок почти колкото Прохерезий. Когато го наближихме, той стана и измърмори:

— Добре дошъл.

Радвах се да срещна този велик ретор, за когото бих чувал толкова много. Той е така известен с хумора си, както и с двусмислените си забележки. Нищо не може да го възпламени, докато аз често се разпалвам от най-незначителни неща; може би това беше причина да се сприятелим от първия миг. Сега той ме придружава в Персия.

— Опитай се да го притиснеш о стената по кой да е въпрос — ми рече Макрина, като хвана слабата ръка на Приск, сякаш ми предлагаше да се преборя с него. — Ние считаме, че никой не може да се изплъзне от спор по-майсторски от Приск. Той никога не спори.

С израз на досада, който ми е вече така познат (и от който се боя, когато е насочен към мен), Приск освободи лакътя си от ръката на Макрина.

— Защо да споря? Зная какво зная. А хората бързат да ми кажат каквото те знаят или мислят, че знаят. Няма място за спор.

— Но сигурно си съгласен, че при спор се раждат нови мисли. — Разбира се, това беше наивно от моя страна, но все пак настоях: — Сократ е водел слушателите си към мъдростта чрез спор и диалози.

— Тези две неща не са съвсем еднакви. Аз преподавам чрез диалози или поне се опитвам да го правя. Но споровете са порокът на този град. Устата хора винаги могат да надвият в спор много по-мъдри от тях, които нямат дар слово. Днес само стилът има значение; никой не обръща внимание на съдържанието. Повечето от софистите са актьори, дори нещо по-лошо — адвокати. И за да ги чуят, младежите плащат, както се плаща на улични певци.

— Това са камъни в моята градина. — Прохерезий се беше присъединил към разговора. Забавно му беше да подеме спор, който очевидно се водеше открай време.

— Знаеш мнението ми. — Приск беше суров. — Ти си най-лошият от тях, защото си най-добрият оратор. — Той се обърна към мен: — Той е толкова красноречив, че всички софисти в Атина го ненавиждат!

— С изключение на теб — додаде Макрина.

Приск се престори, че не е чул думите ѝ.

— Преди няколко години неговите колеги решиха, че е прекалено популярен. Затова подкупиха проконсула...

— Внимавай! — рече Макрина. — Не трябва да говорим за подкупени чиновници пред този, който може един ден да заеме най-висшата служба в държавата.

— Подкупиха проконсула — продължи Приск, сякаш тя не бе казала нищо — да изпрати нашия домакин в изгнание. И той го изпрати. Но скоро след това проконсулът се оттегли от политическия живот и вместо него дойде един по-млад проконсул, който страшно се възмути от станалото и разреши на Прохерезий да се върне. Софистите обаче не се предадоха лесно. Те продължаваха да кроят заговори срещу най-изкусния измежду тях. Затова новият проконсул свика събрание в Школата.

— По внушение на чичо ми.

Прохерезий явно намираще разговора много забавен:

— Макрина не ни оставя да запазим никакви тайни. Е, да, аз му дадох тази идея. Исках да събера всичките си врагове на едно място, за да мога...

— Да ги смажеш — подсказа му Макрина.

— Да ги спечеля — каза чичо й.

— Да ги победиш — поправи го Макрина.

Приск продължи разказа си:

— Беше внушително зрелище. Всички се бяха събрали в голямата зала на Школата. Приятелите бяха разтревожени, враговете бяха оживени. Пристигна и проконсултът. Той щеше да ръководи събранието и поиска да се предложи тема, която Прохерезий да развие. Каквато и да било тема. Събранието трябваше само да я избере. Отначало никой не промълви дума.

— Най-сетне чичо ми видя двама от най-злите си врагове, които се спотайваха в дъното на залата. Той се обърна към тях и поиска да определят темата. Те се опитаха да избягат, но проконсулт нареди на стражата да ги върне обратно в залата.

Приск наистина изглеждаше непреклонен.

— Струва ми се, че стражите излязоха победители благодарение на храбростта си.

— Меденият език на Приск! — Старецът се засмя. — Може би си прав. И все пак предполагам, че слабата преценка на противника ми помогна най-много: зададох ми крайно неприлична и ограничена тема.

— Откъде е по-привлекателна жената, отзад или отпред? — захапи се Макрина.

— Но той прие предизвикателството — рече Приск. — И говори така занимателно, че през цялото време публиката пазеше питагорейско мълчание.

— Настоя бързописци от съда да записват всяка негова дума. — Макрина косвено се гордееше с успеха на чичо си. — Настоя също да няма аплодисменти.

— Наистина бе паметна реч — продължи Приск. — Най-напред той подробно разгледа темата. След това се спря на едната страна, на предната страна на женското тяло. След един час рече: „Сега внимавайте дали си спомням всичките доводи, които използвах дотук.“ След това повтори речта си във всичките й заплетени

подробности, само че този път говори за обратната страна... задната. Въпреки заповедта на проконсула залата бурно приветствува оратора. Това бе най-големият триумф на красноречието и паметта в наше време.

— И?... — Прохерезий знаеше, че Приск няма да завърши, без накрая да го ухапе.

— И... враговете ти бяха напълно сразени. Докато преди те презираха, сега те мразят. — Приск се обърна към мен: — Насмалко не го убиха на следната година. И още кроят заговори срещу него.

— И какво доказва това? — Прохерезий бе не по-малко любопитен от мен да чуе какво има да каже Приск.

— Че победата в един спор е безполезна. Победите създават блясък, който винаги предизвиква по-голяма вражда, отколкото мълчанието. Такъв спор не убеждава никого и освен че такава победа поражда завист, остава въпросът за победения. Имам предвид философ, сразен в публичен диспут. Дори когато той признае пред себе си, че истината е против него, той ще страда от това, че е бил оборен пред всички. Той се озлобява и накрая вероятно ще намрази философията. А аз предпочитам да не изгубя нито едного, който може да допринесе за цивилизацията.

— Добре казано — съгласи се Прохерезий.

— А може би — каза лукаво Макрина — ти самият не желаеш да бъдеш победен в спор, защото се боиш, че може да се озлобиш, ако бъдеш унижен пред хората. Колко си суетен, Приск! Не се състезаваш, защото не си уверен, че ще спечелиш. И тъй до днес никой от нас не знае колко си мъдър. Благородни Юлиане, неговото мълчание е легендарно. И това го прави още по-велик. Всеки път, когато Прохерезий проговори, той се ограничава, тъй като думите, бидейки сами ограничени, ограничават всичко. Затова Приск е най-мъдрият: мълчанието не може да се премери. Зад мълчанието може да се крие много или нищо. Единствено Приск може да ни каже какво крие мълчанието му, но тъй като няма да стори това, ние го смятаме за велик човек.

Приск не отговори. Не познавам друго момиче като Макрина: така умееше да говори, да извърта и да усуква, такива странни хрумвания ѝ идваха. Обикновено иронията не се среща у жените, но и Макрина не беше обикновено момиче. Преди да можем да чуем какво

ще ѝ отговори Приск, в атриума влязоха войници от стражата ми, водени от офицерите на проконсула. В града се разчуло, че съм в дома на Прохерезий. Отново бях арестуван.

Приск: Макрина си беше курва. Всички я ненавиждахме, но я търпяхме, защото беше племенница на Прохерезий. Описанието на Юлиан за първата ни среща не е съвсем вярно. По-точно казано, това, което той си спомня, не съвпада с това, което аз си спомням. Например той казва, че стражите били пристигнали, преди да отговоря на Макрина. Не беше така. Отговорих ѝ веднага, като казах, че мълчанието ми крие състрадание към ограничените интелектуални възможности на другите, а аз не желая да засягам никого, дори и самата нея. Това възбуди смях. След това пристигнаха стражите.

Искам да оставя за историята първото си впечатление от Юлиан. Той бе красив младеж, широкоплещест, както всички в рода им, с развита мускулатура, макар че по онова време той не правеше почти никакви упражнения. Не му оставаше време за това, понеже постоянно говореше. Грегорий не съвсем без основание казва, че Юлиан почти се задъхвал от много приказки. Аз често му казвах: „Как очакваш да научиш нещо, когато само ти говориш?“ Той се изсмиваше възбудено и отвърщаше: „Но аз говоря и слушам едновременно, в това е моето изкуство.“ Може би беше прав. Винаги съм се изненаждал колко много успя да научи.

Едва когато прочетох съчинението, узнах за разговора с Прохерезий. Никога не съм подозирал, че старецът е бил толкова хитър или смел. Опасно е да признаеш пред един престолонаследник, когото едва познаваш, че си се допитвал до оракул. Прохерезий винаги е имал слабост към оракули.

Тоя човек никога не ми е бил особено приятен. Винаги имах чувството, че е повече демагог, отколкото философ. При това той съвсем сериозно играеше ролята си на „велик старец“. Говореше за всичко и навсякъде. Гледаше да поддържа връзки с царски особи, както владиците се стремят да намерят мощи. Беше наистина красноречив оратор, но писанията му бяха банални.

Нека ти кажа нещо за Макрина, тъй като Юлиан не е искрен и ако не ти го кажа аз, никога няма да го узнаеш. Те имаха любов и

целият град говореше за това. Макрина с цялото си невъзпитание както винаги разказваше на всички за връзката си, и то в най-интимни подробности. Разправяше, че Юлиан е изключително страстен любовник, като даваше да се разбере, че не ѝ липсва опит в това отношение. Всъщност, когато се срещнаха за първи път, тя вероятно е била още девствена. В нейната среда нямаше много мъже, които биха били готови на усилието да я лишат от девственост. В края на краищата Атина е прочута с леснодостъпните си момичета и не са много мъжете, които биха искали да спят с приказливи жени, особено когато има толкова голям избор от мълчаливи. Уверен съм, че Юлиан е бил първият любовник на Макрина.

По това време се разправяше една изключително смешна история, несъмнено измислена. Подслушали Юлиан и Макрина, когато лежали заедно. Дори по време на самия акт те продължавали да говорят: Макрина оспорвала възгледите на питагорейците, докато Юлиан повтарял доводите си в подкрепа на Платоновата философия. Явно са си подхождали.

Юлиан рядко ми говореше за Макрина. Може би се стесняваше от това, че знаех за тази история. За последен път говорихме по този повод в Персия, когато той пишеше съчинението си. Питаше какво е станало с нея, за кого се е омъжила и как изглежда. Отговорих му, че е понапълняла, че се е омъжила за един търговец от Александрия, който живее в Пирея, че има три деца. Не му казах, че най-голямото ѝ дете е негов син.

Да, това бе големият скандал в Атина навремето. Тя роди седем месеца след като Юлиан напусна Атина. По време на бременността остана да живее при баща си. Въпреки дързостта си тя изненадващо строго се придържаше към обичаите, що се отнасяше до тези неща. Отчаяно си търсеше съпруг, макар да беше всеизвестно, че детето в утробата ѝ беше син на Юлиан и следователно е чест за майката. За неин късмет александриецът се ожени за нея и обяви детето за свое.

От време на време го виждах, когато беше още дете. Сега е на около двадесет години и доста прилича на баща си; това именно ми пречи да се виждам с него и сега. Въпреки че съм стоик, някои спомени ми причиняват болка. За щастие момчето живее в Александрия, където се занимава с търговията на втория си баща. Веднъж Макрина ми каза, че изобщо не се интересува от философия.

Бил благочестив християнин. И с това свършва династията на Константин. Дали Юлиан е знаел, че има син? Мисля, че не. Макрина се кълне, че не му е казвала, и почти ѝ вярвам.

Преди няколко години я срещнах на мястото, което атиняните наричат Римската агора. Поздравихме се приятелски, седнахме заедно на стъпалата на кулата с водния часовник. Попитах я за сина ѝ.

— Прекрасен е! Съвсем прилича на баща си, император, бог! — Макрина не е загубила способността си да те затрупва с порой от думи, въпреки че духовитостите ѝ не са вече толкова хапливи. — И никак не съжалявам!

— За какво не съжаляваш? За приликата ли? Или за това, че си майка на Юлиановия син?

Тя не отговори. Хвърли разсеян поглед над агората, както винаги пълна с бирници и адвокати. Тъмните ѝ очи светеха с познатия ми блясък, въпреки че бузите ѝ се бяха отпуснали и големите ѝ гърди увиснали от майчинството и годините. Изведнъж тя се обърна към мен:

— Той искаше да се ожени за мен. Знаеше ли това, Приск? Можех да стана императрица на Рим. Само като си помисля! Какво щеше да кажеш на това? Дали щях да бъда... представителна? Във всеки случай щях да бъда различна от всички други. Колко императрици са разбирали от философия? Забавно щеше да бъде. Щях да нося много накити, въпреки че ги ненавиждам. Ето, виж ме! — Тя дръпна обикновената туника, която носеше. Въпреки богатството на мъжа си Макрина не носеше нито пръстени, нито брошки, нито гребени в косата си или обици на ушите си. — Но една императрица трябва да играе ролята си добре. Тя няма друг избор. Разбира се, щях да имам лоша слава. Щях да следвам примера на Месалина.

— Ти? Ненаситна? — Не можах да се стърпя да не се засмея.

— Абсолютно! — Някогашната пламенност се появи на лицето ѝ. Черните ѝ очи гледаха насмешливо. — Сега съм вярна съпруга, защото съм пълна и никой не ме ще. По-точно никой, когото аз бих пожелала. Но красотата ме привлича. С такова удоволствие бих била проститутка! С тази разлика, че бих искала да си избирам клиентелата; именно затова бих искала да бъда императрица. Историята също щеше да ме хареса — Макрина Ненаситната!

Който и да беше ни видял на тези стъпала, щеше да си помисли: каква достопочтена двойка! Един стар философ и една изпълнена с

достойнство матрона, разговарящи най-сериозно за цените на житото или за последната проповед на владиката. А в действителност Макрина пееше химн на похотта.

— Какво щеше да каже за това Юлиан? — Успях да я прекъсна, преди да ме затрупа с прекалено точни подробности за половия си апетит. Странно, колко слаб интерес проявяваме към половите желания на хората, които не ни привличат.

— Сама се питам. — Тя замълча за миг. — Не съм уверена дали щеше да бъде против. Не, не, сигурно щеше да бъде против. Но не от ревност. Струва ми се, нямаше да бъде способен на това. Просто той не обичаше крайностите. Аз също не ги обичам, но никога не съм имала възможност да прекалявам освен с ядене. — Тя се потупа. — Виждаш ли последиците? Разбира се, все още бих могла да мина за красавица в Персия. Те умират за дебели жени. — После пак заговори за Юлиан: — Той говорил ли ти е за мен по онова време? А по-късно? Когато беше с него в Персия?

Поклатих глава. Не зная защо я излъгах. Може би заради това, че не я обичах. Но дали само заради това?

— Да, предполагам, че няма да ти говори. — Не изглеждаше разстроена. Човек не можеше да не се възхити от силата на нейната себичност. — Преди да замине за Медиоланум, той ми обеща, че ако остане жив, ще се ожени за мен. Противно на това, което се разказваше, той не знаеше, че съм забременяла. Никога не му казах. Но му казах само, че искам да бъда негова жена, макар че няма да бъда огорчена, ако Констанций има свои планове за него, каквито естествено имаше. О, какво момиче бях аз!

— Обади ли ти се след това?

Тя поклати глава.

— Нито дори с писмо. Но наскоро след като стана император, нареди на новия проконсул на Гърция да ме посети и да попита дали желая нещо. Никога няма да забравя израза на лицето на проконсула, когато ме видя. Само един поглед бе достатъчен, за да се увери, че е невъзможно някога Юлиан да се е интересувал от тази дебела дама. Така бе изненадан, горкият човечец... Мислиш ли, че Юлиан знаеше за нашия син? Не беше много голяма тайна.

— Предполагам, че не знаеше — отговорих аз. И, струва ми се, наистина не знаеше. Аз, разбира се, не съм му казвал нищо, а кой друг

би посмял да му каже?

— Виждал ли си жена му?

Кимнах.

— В Галия. Тя беше много по-възрастна от него. И много грозна.

— Така чувах и аз. Никога не съм го ревнувала. В края на краищата той бе принуден да се ожени за нея. Наистина ли остана целомъдрен след смъртта ѝ?

— Доколкото зная, да.

— Наистина беше странен. Уверена съм, че християните щяха да го обявят за светец, ако беше останал при тях, и горките му кости сега щяха да лекуват болки в черния дроб. Е, всичко това е минало, нали? — Тя погледна водния часовник зад нас. — Ще закъснея. Колко подкуп даваш на чиновника, който определя данъка?

— С тези неща се занимава Хипия.

— Вярно. Жените се справят с това по-добре. Има куп дреболии и подробности, а те са така приятни! Ние сме бърбиви като свраки. — Макрина тежко се изправи. Ставането донякъде я затрудняваше. Тя се опря на бялата мраморна стена на кулата. — Хубаво щеше да е да бях станала императрица.

— Съмнявам се. Ако беше станала императрица, сега щеше да бъдеш мъртва. Християните щяха да те убият.

— Смяташ ли, че щях да имам нещо против? — Тя се обърна с лице към мен и черните ѝ очи блеснаха като обсидиан на слънцето. — Не разбираш ли, просто не виждаш ли, така, както ме гледаш, мили ми, мъдри Приск, че не е имало ден през последните двадесет години, в който да не съм мечтала за смъртта!

Тя ме остави на стъпалата. Като гледах пълната Макрина да си пробива път през тълпата и да се отправя към канцеларията на проконсула, спомних си я такава, каквато беше преди години; трябва да призная — за миг бях развълнуван от страстния зов на сърцето ѝ. Все пак това не променя факта, че тя беше твърде неприятна жена. Не съм говорил с нея оттогава, въпреки че се поздравяваме, когато се видим на улицата.

VIII

Юлиан Август

Седмица след пристигането ми в Атина срещнах йерофанта^[1] на Гърция. Тъй като не желяех проконсулт да знае за тази среща, уредих да се видим в Адриановата библиотека, малко посещавана сграда, разположена между Римската и Атинската агора.

Дойдох в библиотеката по обед и направо отидох в северната читалня; усетих приятния дъх на плесен, мастило и папируси, който идва от високите ниши, където държат свитъците и книгите. Високата стая с таван на касетки (за което следва да бъдем благодарни на покровителя на Антиной) беше празна. Зачаках йерофанта. Бях много развълнуван, понеже той е най-светият човек на света. Забранено ми е да напиша името му, но мога да спомена, че той е от рода на Евмолпидите, един от двата рода, от които по стара традиция се избират йерофантите. Той е не само първожрец на Гърция, но също и уредник и тълкувател на Елевзинските мистерии, установени най-малко преди две хиляди години, ако не и още когато е бил създаден човешкият род. Посветените в тайнствата нямат право да разкриват нито какво са видели, нито какво са научили. Както пише Пиндар: „Щастлив е онзи, който отива в подземния свят, познал тези тайнства, защото той познава края на живота и благословеното му от боговете начало.“ За посветените Софокъл казва: „Трижди по-щастливи смъртни, които, след като са видели тези тайнства, се запътват към Хадес; защото само на тях е даден истински живот там: за останалите — гибел.“ Цитирам по памет. (За секретаря: Да се поправят цитатите, ако са неточни.)

Елевзин е едно градче на четиринадесет мили от Атина. Две хиляди години на това място се празнуват мистерииите, защото тук Персефона се върнала от подземния свят, където Хадес, богът на подземния свят, я отвлякъл, за да я направи своя жена. Когато Персефона изчезнала, майка ѝ, Деметра, богинята на плодородието, я търсила девет дни и тези девет дни нито яла, нито пила. (В разказа ми

посветените виждат хода на тайнството, но никой друг не може да разбере значението му.) На десетия ден Деметра стигнала в Елевзин. Царят и царицата я приели и ѝ поднесли кана ечемичена отвара с мента, която тя изпила на един дъх. Тогава най-големият син на царя казал: „Колко си ненаситна!“ — и Деметра го превърнала в гущер. Но след това, изпитвайки угризения за стореното, тя обсипала с дарове помалкия син, Триптолем: дала му житно семе, дървено рало и колесница, теглена от змейове, с която той тръгнал да обикаля по земята и да учи хората на земеделие. Тя била така щедра не само за да изкупи вината си за това, което извършила в гнева си, а и защото Триптолем ѝ казал какво се е случило с дъщеря ѝ. Той бил сред полето, когато земята пред него внезапно се разтворила. След това от морето се появила колесница, теглена от четири черни коня. Карал я самият Хадес и в обятията си държал Персефона. Колесницата се спуснала в зеещия отвор и земята се затворила отново. Хадес е брат на Зевс, повелителя на боговете, и Персефона била отвлечена с негово съгласие. Когато научила това, Деметра си отмъстила. Тя заповядала на дърветата да не раждат плодове и нищо да не цъфти на земята. И внезапно светът опустял. Настанал глад. Зевс се предал. Ако Персефона не била вкусила от храната на мъртвите, тя можела да се върне при майка си. Оказало се обаче, че била излязла седем нарови семки и това било достатъчно да я задържи завинаги в подземното царство. Тогава Зевс ги накарал да си отстъпят взаимно: шест месеца от годината Персефона да живее при Хадес като царица на подземния свят и шест месеца да прекарва при майка си на горния свят. Затова през годината има шест месеца студено, безплодно време и шест месеца топло и плодородно. Деметра дала на Атика смокиновото дърво и забранила да се отглежда боб. Свещеният разказ се представя по време на тайнствата. Но повече не мога да разкажа. Този ритуал произхожда от Крит, а според някои от Либия. Възможно е там да са познавали подобни тайнства, но доказано е, че Елевзин е мястото, където Персефона се върнала от подземното царство. Сам видях пещерата, от която тя е излязла.

Ето, в горните редове описах за посветените във вид на разказ какво се случва след смъртта. На една страница чрез числа и символи съм разкрил всичко. Но непосветеният не може да разгадае

мистерията. Той ще помисли, че просто съм предал разказ за старите богове.

Йерофантът влезе в читалнята. Той бе нисък, пълен човек, никак не изглеждаше внушителен. Поздрави ме сериозно. Гласът му бе силен и той говореше гръцки така, както са го говорили преди две хиляди години, тъй като в неговия род поколение след поколение едни и същи думи са били повтаряни по един и същ начин. Наистина човек се чувства изпълнен с благоговение, като си помисли, че чува езика, който е чувал Омир.

— За съжаление бях доста зает. Извинявам се. Но сега е свещеният месец, тайнствата ще започнат след една седмица — заговори той прозаично.

Казах му, че желая да бъда посветен във всички мистерии — по-малките, по-големите и най-висшите. Давах си сметка, че това ще бъде трудно да се уреди с толкова кратко предизвестие, но нямах много време.

— Разбира се, че може да стане. Но ще трябва да учиш доста упорито. Имаш ли добра памет?

Казах му, че зная наизуст по-голямата част от Омир. Той ми напомни, че мистерииите траят девет дни и има множество пароли, химни и молитви, които трябва да се научат, преди да се разкрият най-висшите тайнства.

— Не бива да се запъваш, когато ги казваш — йерофантът беше строг.

Отговорих му, че смятам за напълно възможно да науча за една седмица това, което следва да зная, тъй като наистина имам добра памет; поне когато уча с увлечение.

Говорих открито пред него. Казах му, че ако остана жив, се надявам да подкрепя елинистите в борбата им срещу галилеяните.

Той ми отговори направо:

— Късно е. — Сякаш чух ехото на думите на Прохерезий. — Каквото и да направиш, няма да промениш това, което трябва да стане.

Не очаквах такъв отговор.

— Познаваш ли бъдещето?

— Аз съм йерофант — рече той просто. — Последният йерофант на Гърция. Зная много неща и те всички са трагични.

Не исках да повярвам на думите му.

— Но как може да си последен? Ето векове...

— Юлиане, тези неща са предначертани от самото начало. Никой не може да измени съдбата. Когато умра, ще ме наследи не член на нашия род, а жрец от друга вяра. По име той ще бъде последният йерофант, по фактически няма да бъде йерофант. Тогава храмът в Елевзин ще бъде разрушен, всички храмове в Гърция ще бъдат разрушени. Ще дойдат варварите. Християните ще победят. Мрак ще се спусне над света.

— Завинаги ли?

— Кой може да каже? Богинята не ми е казала повече от това, което ти казвам. Истинската линия свършва с мен. Със следващия йерофант ще свършат и самите мистерии.

— Не мога да повярвам.

— Това не променя нещата.

— А ако стана император?

— Няма никакво значение.

— Тогава очевидно няма да стана император.

Усмяхнах се: колко тънко бяхме заобиколили закона, който забранява да се гадае кой ще наследи императора.

— Независимо от това дали ще станеш император, или не, Елевзин ще бъде куп развалини, преди да измине този век.

Вгледах се в него внимателно. Седяхме на една дълга пейка под високия решетест прозорец. Ромбовидните сенки на прозоречните пречки образуваха мрежа върху плочестия под. Макар и убеден в това страшно предсказание, този човек с изпъкнали очи и пълни ръце бе напълно спокоен. Не съм виждал толкова голямо самообладание дори у Констанций.

— Не мога да повярвам — казах аз най-сетне, — че не може да направим нищо.

Той дигна рамене.

— Ще караме, докато можем, както сме правили досега. — Той ме погледна тържествено. — Но помни едно: макар и тайнствата да приближават своя край, те не са по-малко верни. Тези, които са посветени, ще бъдат щастливи в подземния свят. Естествено онези, които идват след нас, са за съжаление. Но което трябва да стане, ще стане. — Той се изправи с достойнство. Изпъна малкото си пълно тяло, сякаш чрез силата на волята си можеше да втвърди меката плът. —

Лично аз ще те занимавам. Ще ни трябва по няколко часа на ден. Ела у дома довечера. — И като се поклонил, той се оттегли.

През следващите няколко седмици се виждахме ежедневно. Въпреки това не опознах йерофанта по-добре. Той не желаше да говори за друго освен за неща, свързани с тайнствата. Отказах се от опитите си да го разговоря и го приех такъв, какъвто си беше — жива връзка със свящото минало, но не другар и събеседник.

Няма нужда да описвам празненствата, които предшествуват посвещаването ми, тъй като всички ги знаят. Макар че не мога да описвам самите тайнства, мога да кажа, че тази година в празненствата взеха участие повече хора от обикновено, за голямо огорчение на галилеяните.

Празникът трае девет дни. Първият ден беше горещ и изтощителен. Възвестиха началото на тържествата и свещените предмети бяха донесени от Елевзин в Елевзиниона, малкия храм в подножието на акропола, където между другите интересни неща се пази пълен списък на личното имущество на Алкивиад, иззето, когато той една вечер се напил и осквернил тайнствата, като имитирал тайните обреди на ъгъла на една улица. Свещените предмети се съхраняват в специални гърнета, завързани с червени панделки. Поставят ги в Елевзиниона, откъдето ги връщат в Елевзин с главната процесия на петия ден.

На втория ден се изкъпахме в морето и всеки изми прасето, което бе купил за жертвоприношението. Аз избрах брега при Далерон и едва не изгубих прасето, което бях купил за шест драхми. Наистина е изключителна гледка да наблюдаваш няколко хиляди души да се къпят в морето, прегърнали квичаци прасенца. Третият ден е денят на жертвоприношението, което продължава до късно през нощта. Четвъртият ден е посветен на Асклепий: стои се вкъщи. На петия ден процесията тръгва от Дипилонската порта към Елевзин.

Беше действително приказна гледка. Едно изображение на бог Яхх, сина на Деметра, изправено в дървена кола, води процесията. Тази част от церемонията е посветена на него. Въпреки че обичаят изисква всеки да върви пеша до Елевзин, повечето от по-заможните отиват дотам в носилки. Аз тръгнах пеша. Стражите ми почнаха да се оплакват, но аз горях от възторг. Бях увенчан с венец от мирта и носех не само свещеното клонче, вързано с вълна, но също и както изисква

традицията, нови дрехи в една торбичка, метната през рамо. Макрина ме придружаваше.

Беше облачен ден и пътуването беше по-приятно, отколкото е обикновено по това време на годината. В процесията участваха около хиляда души, ако не се броят любопитните зяпачи; между тях имаше и известен брой галилеяни, които ни кълняха, че сме безбожници.

В предградието на Атина, малко встрани от главния път, Макрина ми посочи няколко стари постройки.

— Това е най-прочутият публичен дом в Гърция — рече тя с удоволствие, както винаги, когато говореше за такива неща. — Светилището на Афродита.

Изглежда, че хора от цял свят посещават светилището, където срещу известна цена могат да се забавляват с „жриците“, като твърдят, че това било свещен обред. Всъщност то си е чиста масова проституция. Няма нищо на света, което бих порицал по-строго.

Малко след светилището имаше един стар мост. Там започнаха изпитанията. Край перилата на моста стояха мъже, чиито лица бяха забулени с качулки. По стара традиция те трябва да напомнят на самомнителните за недостатъците им и да порицаят гордостта им. Утеших се с мисълта, че Адриан и Марк Аврелий ме бяха предшествували на този мост. Щом те са могли да изтърпят това унижение, защо да не мога и аз да го изтърпя.

— Няма да е толкова страшно — опита се да ме успокои Макрина. — Прекалено много се страхуват от Констанций.

Но аз си спомних как бяха осмивали Адриан за любовта му към Антиной и при това Адриан е бил император, а не просто братовчед на императора. Когато наближихме моста, почнах да се изпотпявам. Всички бяха вперили очи в мен. Забулените в качулки мъже — около тридесетина на брой — току-що бяха измъчили един местен магистрат и сега се обърнаха към мен. Макрина държеше здраво ръката ми. Със силно разтуптяно сърце и наведени очи бавно тръгнах по моста. Обсипаха ме със страхотни подигравки и ругатни. Най-напред се опитах да не ги слушам, но веднага си припомних, че това унижение е съществена част от тайнствата: целеше да се смири гордостта на човека. Дадох ухо: най-много ме обвиняваха в двуличност и лицемерие. Не съм бил истински учен; бил съм позъор; приличал съм

на козел; бил съм страхливец и съм се боял да служа във войската (това не го очаквах). Ненавиждал съм галилеяните (това ме поразтревожи, но за щастие го извикаха само веднъж). Все пак мъчителите ми изповядваха правата вяра и нямаха основание да ме упрекват, загдето не обичам галилеяните.

Най-сетне преминах моста. Изпитанието свърши. Чувствувах се пречистен и дишах с облекчение. (Най-лошото никога не е толкова лошо, колкото човек очаква.) Останалия път до Елевзин изминах пеша и Макрина, която вървеше до мене, непрекъснато мърмореше. Присмиваше ми се не по-малко от хората на моста. Но колкото повече приближавахме до Елевзин, толкова повече ме обземаше някакво чувство на упование, така че нищо не можеше да развали настроението ми.

Пристигнахме в града среднощ. Той е разположен на Сароническия залив, с изглед към остров Саламин. Както повечето градове, които печелят предимно от чужденци, Елевзин е пълен със странноприемници, гостилници и търговци, които се мъчат да продадат на поклонниците разни подобия на свещени предмети, и то на невероятно високи цени. Само по себе си е чудо, че такива места остават свети въпреки неизбежното присъствие на онези, които изкарват прехраната си, като мамят чужденците. Казват, че в Делфи било още по-лошо, отколкото в Елевзин; а Йерусалим — който, разбира се, е свято място за галилеяните — бил станал крайно потискащ град за посещаване.

Навсякъде блестяха факли. Нощта беше като ден. Съдържателите на странноприемници ни примамваха, на всеки ъгъл разни хора ни препоръчваха къде да се нахраним. Предлагаха ни дори да ни заведат при жени, нещо, което показва доколко е покварено местното население, защото то най-добре би трябвало да знае, че през трите дни, които прекарват в Елевзин, поклонниците трябва да тримирят, да пазят целомъдрие и да не се докосват до мъртвец, нито до лехуса, не им е позволено да ядат яйца или боб, дори след като са тримирили целия първи ден.

Макрина и аз последвахме тълпата до мястото, където се представят мистериите. Омир е описал първоначалния храм, който е бил в подножието на акропола, съвсем близо до мястото, където се

намира днешният храм или както го наричат още Телестрионът. Тази нощ цялата местност бе осветена в чест на великите тайнства.

В свящото място се влиза през една порта, още по-великолепна от Дипилонската порта в Атина. Минахме през двор, част от който бе заграден с въже; там стражи и жреци проверяваха дали наистина сме поклонници — това те можеха да познаят по облеклото ни и по известни знаци. Вратата е така умело поставена, че онзи, който гледа през нея, може да види само малка част от свещения път. Гледката към Телестриона се скрива от голямата гола стена на Плутониона — храм, построен върху отвора към Хадес, откъдето се появила Персефона.

С очи, насълзени от дима на факлите, Макрина и аз поехме нагоре по свещения път. Най-напред се спряхме при кладенеца Калихорос. Бях изпълнен с благоговение, защото този кладенец е описан от Омир. Той съществува от незапомнени времена. Съществувал е, когато боговете са ходели по земята и елевзинските жени са танцували в чест на Деметра. Отворът на кладенеца, облицован с великолепен мрамор, е с няколко стъпала по-ниско от главната тераса. До нея има голям басейн, пълен със свята вода. Измих ръцете си в него и почнах да разбирам мъката на Деметра. Толкова бях развълнуван, че едва не забравих да подам на жрицата драхмата, която обикновено се плаща.

След това влязохме в Плутониума, който е построен под акропола в една вдлъбнатина на скалата. Брястовите врати бяха затворени за нас, но можахме да видим изсечения в скалата жертвеник, който беше осветен.

Най-сетне стигнахме до дългата колонада на Фион, която е точно срещу Телестриона. Отвъд тази настлана със сини плочки колонада се издига голяма фасада на най-святата от всички сгради в света, на която за четвърта стена служи скалата на самия акропол. По света има по-големи и по-величествени храмове, но никой не вдъхва такава почит както Телестрионът, тъй като този храм е бил свят от първия ден на човечеството, сътворен от онзи красив изчезнал свят, когато боговете са живеели на земята, когато животът бил прост и хората добри.

Още нямахме право да влезем в Телестриона, тъй като не бяхме посветени. Затова при нас дойдоха двама жреци, които ни заведоха в дома, където Евмолпидите са живели хиляда години. Щяхме да

прекараме нощта там. Но нея вечер не видяхме йерофанта. През тази нощ на нощите той тримиреше, отдаден на съзерцание.

Макрина и аз останахме будни до зори.

— Трябва да те посветят в тайнствата — мъмрех я аз. И по-рано й бях говорил за това. Но тя беше опърничаво момиче.

— Защо? Аз не съм нито с тези, нито с онези. Не ми се нравят християните, защото са жестоки. Не ми харесват тайнствата и всичко останало, защото не вярвам, че нещо може да ни помогнат, когато умрем. Или продължаваме да съществуваме, или напълно изчезваме. Но каквото и да става, то е извън нашата власт и ние не можем да се пазарим с боговете. Виж християните, които вярват, че има един-единствен Бог...

— ... в три лица!

— А пък твоят бог е в хиляда. Така или иначе, ако случайно християните са прави, всичко това — тя посочи към Телестриона — е невярно и ти по-скоро ще идеш в техния ад вместо в твоя Елизиум.

— Но галилеяните не са прави.

— Кой може да докаже?

— Омир. Хилядите години на истинска вяра. Нима може да повярваме, че не е имало бог до появата на онзи дърводелец, който бунтувал простолюдието преди триста години? Глупаво е да се мисли, че през най-великите си времена човечеството е било без богове.

— Спори за това с близнаците — рече Макрина; по-нататък говорихме за неща, за които няма смисъл да пиша.

Следните три дни надминаха всяко въображение. Посветен бях във всичките тайнства, включително и в последното и най-строго пазеното. Видях това, което се представя; това, което се показва; и това, което се изрича. Видях страданията на Деметра, как Персефона слиза в подземния свят и как се дава зърното на човечеството. Видях света такъв, какъвто е и какъвто ще стане. В Телестриона се освободих от страха си от смъртта, когато видях свещените предмети, блеснали в ярка светлина. Това беше истината. Повече не мога да пиша. Забранено е да се разкрива това, което човек е видял и чул през двете нощи, прекарани в Телестриона. Но ще направя обща преценка в противоречие на Аристотел, който писа: „Онзи, който бъде посветен, не научава нищо; той по-скоро изпитва известни чувства и изпада в особено душевно състояние.“ Най-напред човек трябва да оспори

предпоставката, че едно ново чувство не е нещо, което се научава. Аз бих казал, че то се научава. Във всеки случай още не съм срещнал човек, посветен в тайнствата, който да не е научил нови неща за живота; не само за живота, който живеем, но и за този, който идва след смъртта. Толкова логично е онова, което се разкрива през двете нощи, че човек се пита учудено как не го е знаел дотогава. А това ми доказва истинността на всичко видно, чуто и показано. Ние сме част от един безкраен кръговрат, от лъчезарната спирала на живота, загубена и наново намерена, спирала от смърт към живот... Но ето че почвам да разказвам прекалено много.

Приск: Той изобщо разказва твърде много. Но в това се състоеше чарът му, освен когато прекаляваше и ставаше досаден. Зная, че и ти си бил посветен в Елевзин и несъмнено имаш същото отношение като Юлиан към онова, което се разкрива там. Моето отношение обаче не е такова. Може би и аз, ако бях преминал през всички нелепости на посвещението, щях да стигна до някакво „откровение“; но доста се съмнявам. Някои хора са прекалено груби и вулгарни, за да могат да почувствуват тайнствата. Аз съм един от тях. Разбира се, днес можем да пишем по-свободно за мистериите, защото те вече приближават края си. Очаква се императорът да ги забрани, щом реши, че моментът е политически удобен. Естествено владиците горят от желание да унищожат Елевзин и за мен това е единственото съображение за запазването му.

Мистериите не ме вълнуват, защото ги намирам неясни и защото създават у хората неоправдани надежди. Не желая да се превърна в нищо след една година или след една минута, или когато дългият ми живот изобщо завърши (естествено на мен той съвсем не ми се струва толкова дълъг, дори го намирам прекалено къс). И все пак подозирам, че съдбата ми е да се превърна в „нищо“. Пък и ако беше вярно обратното, какво бих могъл да сторя? Да вярва човек, както вярваше горкият Юлиан, че е измежду избраните благодарение на една церемония, която трае девет дни и струва около петнадесетина драхми — като не смятаме дребните разходи, — означава да се поддаваме на същите глупости, на които се поддават християните: ожесточена нетърпимост и налудничави суеверия.

Едва сега, след като прочетох за разговора на Юлиан и Макрина в Елевзин, си дадох сметка колко разумна жена е била тя. Можеше да му стане добра съпруга. Винаги съм мислел, че подобно на всички жени тя му е казвала само това, което той е искал да чува. Посвоему тя беше рядка жена; но все пак не ми се нравеше.

Останалият престой на Юлиан в Атина мина без особени събития. Той беше популярен. Софистите се стремяха да спечелят благоволенieto му. Интересно е как хора, уж посветили живота си на философията и духовния живот, се стремят към властта; преструват се, че презират властниците, а винаги нещо ги влече към тях. И когато владетелят е приветлив и обича философията, както Юлиан, опитите им да го спечелят изглеждат още по-недостойни.

Либаний: Колко е типично това за Приск! Едва съдържа завистта и злобата си, загдето имах влияние над Юлиан. А аз се интересувах от Юлиан не за някакви облаги. Как може да ме подозира някой в подобно нещо? Когато отказах титлата преториански префект, аз заявих, че званието софист ми стига. Мнозина си спомнят жеста ми не само тук, в Антиохия, но и навсякъде, където се уважава философията. Тези от нас, които желаят да водят хората по пътя на мъдростта, отговарят на всяка диреща душа, независимо от това дали към тях се обръща принц, или просяк. Понякога, както беше случаят с Максим, Юлиан правеше погрешен избор, но, общо взето, той общуваше с най-добрите умове на нашето време. А що се отнася до забележките на Приск за Елевзин, намирам ги отвратителни, да не кажа безбожни. Цицерон, който едва ли е вярвал на суеверия, е писал, че ако дори всичко друго, което Атина е дала на света, изчезне от земята, Елевзинските тайнства са достатъчни, за да бъде човечеството вечно благодарно на Атина. С възрастта Приск става все по-зъл. Завистта го гризе и тормози. Той никога не е бил истински философ. Просто го съжалявам, като чета жлъчните му забележки.

Приск: Във всеки случай, когато Юлиан е гледал с обожание житния клас, който се показва толкова тържествено в най-важния момент на церемонията...

Либаний: Това направо е светотатство! Тези неща не бива да се разкриват. Приск ще бъде наказан за това в отвъдния свят, а онзи, който му е предал най-великата ни тайна, ще тъне вечно в животински изпражнения. Колко ужасно!

Приск: ... той се е почувствувал обнадежден и щастлив, защото е повярвал, че и хората подобно на житото умират и отново се раждат. Но правилна ли е аналогията? Аз бих казал не. Преди всичко това не е същият житен клас, който израства от семето. Ражда се нов житен клас и това подсказва, че нашето безсмъртие, доколкото го има, е между краката ни. Семето ни действително създава човек, но това не сме ние. Синът не е бащата. Бащата бива погребан в земята и с това свършва. Синът е съвсем различен човек, който някой ден ще създаде друг човек, и тъй нататък... И това може би ще продължава вечно, но индивидуалното съзнание изчезва.

Либаний: Ненавиждам Приск! Той е по-лош и от християните. Омир е вярвал. Грешил ли е Омир? Разбира се, не.

Приск: Юлиан с нищо не засегна християните в Атина, макар че се знаеше, че клони към философията. Но той беше благоразумен. Поне веднъж ходи на църква.

Йерофантът го харесваше; смяташе обаче, че е обречен; поне така ми каза години след това. Той бе интересен човек. Впрочем ти го познаваш, тъй като бе посветен в тайнствата, докато той бе йерофант. Той с изключителна яснота виждаше, че нашият стар свят си отива. Понякога, струва ми се, му беше приятно да знае, че той е последният от дългата верига йерофанти, започнала преди две хиляди години. Хората наистина са странни. Ако не могат да бъдат първи, нямат нищо против да бъдат последни.

Юлиан Август

Прекрасните дни в Атина внезапно свършиха, когато императорски пратеник ми донесе заповед да се явя при императора в Медиоланум. Не се даваха никакви обяснения. Реших, че ще ме

екзекутират. Също такава заповед бе изпратена на Гал. Признавам, за миг ме обхвана слабост. Както се разхождах сам из агората, помислих за бягство. Защо да не изчезна в задните улички на Атина? Мога да си сменя името. Или да си обръсна главата? Или да стана скитник като неоциниците, да отида пеша до Никомедия или Пергам? Там да се смеси с учениците и да се скрия, докато ме забравят. Ще смятат, че съм загинал, няма да се опасяват повече.

Внезапно протегнах ръце към Атина. Вдигнах очи към статуята ѝ на акропола, за голяма изненада на минувачите (това стана пред библиотеката „Пантайнос“). Помолих я да ми разреши да остана в нейния град. Предпочитах да умра тук, отколкото да замина. Но богинята не отговори. Натъжен отпуснах ръце. Тъкмо тогава от библиотеката изскочи Грегорий и се доближи до мен с вълчата си усмивка.

— Напускаш ни — рече той. — Наистина няма тайни в Атина.

Отговорих му, че не ми се тръгва, но волята на императора следва да се изпълни.

— Ти пак ще се върнеш — успокои ме той, като ме хвана свойски под ръка.

— Надявам се.

— И тогава ще бъдеш цезар, държавник, с диадема и стражи, и придворни! Интересно как нашият Юлиан ще се промени, когато бъде издигнат над нас като бог.

— Ще остана същият — обещах аз, уверен, че ще ме убият.

— Не забравяй старите си приятели в часовете на величието си. — Един свитък, скрит в пояса на Грегорий, падна на плочника. Той силно се изчерви и го вдигна. — Имам специално разрешение — измънка той, — мога да получавам книги, определени книги, разрешени книги...

Засмях се на смущението му. Той знаеше, че ми беше добре известна забраната да се изнасят книги от читалнята на библиотеката „Пантайнос“. Обещах му да не казвам никому.

Проконсултът се отнесе прилично с мен. Той бе добър човек, но се бе уплашил. Щом го погледнах, разбрах душевното му състояние: лицето му имаше типичния израз на чиновник, който се пита дали ще

бъда убит, или ще се възкача на престола. Тази несигурност трябва да е ужасно мъчителна за такива хора. Ако се държат любезно, по-късно могат да бъдат обвинени в съучастие в някой заговор; ако са сурови, един ден жертвата им може да се издигне и да им отмъсти. Проконсулт избра средния път: беше учтив, но добросъвестно изпълни заповедта. Уреди всичко необходимо, за да замина на следната заран.

Последната вечер в Атина бе крайно мъчителна, за да я описвам. Прекарах я с Макрина. Обещах ѝ да се върна, ако е възможно. На следния ден призори напуснах града. Нямах сили да погледна към храма на Атина, който сякаш висеше във въздуха, или към огретите от слънцето виолетови очертания на Химетос. Отправил поглед на изток към изгряващото слънце, поех тъжния път към Пирея и морето.

[1] Първожрец на Елевзинските мистерии. — Б.пр. ↑

IX

Пристигнах в Медиоланум през средата на октомври. Времето беше сухо и въздухът толкова бистър, че можеше да се видят съвсем ясно сините Алпи, които отделят цивилизования свят от варварите, нашия слънчев свят от тъжните зелени гори, откъдето Немезида^[1] дебне Рим.

Още извън градските порти ни посрещна един от евнусите на Констанций, внушителен човек с надиплена гуша и подигравателна усмивка. Той не се обърна към мен с обичайния поздрав; това беше лош знак. Евнухът предаде на началника на охраната ми писмо от императора. Щом видях това, започнах да си казвам наум първите обредни думи, които трябва да изрека, когато сляза в царството на мъртвите. Оказа се обаче, че нямат намерение да ме пратят там веднага. Вместо това ме заведоха в една къща в покрайнините на града. Тя стана моят затвор. Думата затвор предава точно положението ми. Подсилена стража ме охраняваше. През деня ми позволяваха да се разхождам в атриума, но нощем ме заключваха в спалнята ми. Не разрешаваха на никого да ме посещава, но пък и освен императрица Евсебия в Медиоланум въобще нямаше човек, когото да исках да видя или който искаше да ме види. От цялото ми домакинство ми оставиха само две момчета и двама прислужници. Останалите изпратиха в двореца. Нямаше с кого да разговарям. Това бе най-тежко за мен. Дори и един евнух щеше да ми бъде приятна компания.

Защо се държаха така с мен? По-късно можах да свържа отделните факти и да разбере цялата история. Докато съм бил в Атина, един пълководец на име Силван се провъзгласил за император на Галия. Убеден съм, че всъщност той не е имал никакво намерение да завладее престола, но враждебността на придворните евнуси го е принудила да се разбунтува.

Веднага след това Констанций наредил да ме затворят, защото се боял да не би да се възползувам от бунта в Галия и да се надигна срещу него в Атика. Така стана обаче, че още преди да стигна до

Медиоланум, Силван умрял в Колония Агрипина^[2]. В гражданските войни на Констанций пак му провървя.

Но смъртта на Силван не разрешила моя въпрос. Докато съм бил затворен във вилата, старият спор се подновил. Евсебий настоявал да бъда умъртвен. Евсебия била против. Констанций мълчал.

Написах няколко писма до Евсебия, с които я молах да настои пред императора да ми разрешат да се върна в Атина. Но в последна сметка реших да не ѝ изпращам никакво писмо, тъй като Констанций беше много подозрителен и каквато и да била писмовна връзка между жена му и предполагаемия престолонаследник несъмнено щеше да го настрои против нас. Най-мъдро беше да не предприемам нищо и да чакам.

На утрото на тринадесетия ден от затворничеството ми животът ми се измени завинаги. Събуден бях от един роб, който блъскаше на вратата на спалнята ми:

— Стани, господарю! Стани! Известие от август!

Спях облечен и мигновено скочих от леглото. Напомних на роба, че ако някой не отключи вратата отвън, няма да мога да приема императорския пратеник.

Вратата бързо се отвори. Началникът на стражата ме гледаше със засмяно лице. Разбрах, че божествената воля се бе наложила. Бях спасен.

— Пратеник, господарю! Августът ще те приеме довечера.

Излязох в атриума и за първи път усетих какво значи да си спечелил благоволението на императора. Сега къщата беше пълна с непознати хора. Пълни евнуси, пищно облечени в коприна, чиновници от различни учреждения, шивачи, майстори на сандали, бръснари, млади офицери, привлечени от младежа, който е може би новата изгряваща звезда и може да стане източник на почести и облаги. Просто главата ми се замая.

Пратеникът беше Аринтей, който сега служи при мене в Персия. Той е необикновено красив и войската го обича, понеже всяка войска обича хубавите офицери. Той е с кестенява коса, синеок, със силно и гъвкаво тяло. Необразован е, но е храбър и вещ във военното дело. Единственият му недостатък е неговата прекалена страст към момчета, която намирам непристойна за един военачалник. Но войниците намират неговата чувственост за забавна. Той служи в конницата, а

измежду конните офицери педерастията е нещо най-обикновено. Наистина, когато Аринтей, със светналите си сини очи и захилено румено лице, се доближи до мен този ден, аз едва не го взех за самия Хермес, който, обкръжен от сиянието на Олимп, идва сам да спаси недостойния си син. Аринтей ме поздрави живо и почна да чете писмото, с което Констанций ме викаше на аудиенция. Когато изпълни поръчението си (това му струваше доста усилия, защото за него четенето не беше лесна работа), той прибра писмото и ми се усмихна с пленителна усмивка.

— Когато станеш цезар, не ме забравяй. Вземи ме със себе си. Обичам войната — каза той и потупа дръжката на меча си. Разтреперих се като глупак. Той си тръгна.

След това започна друга борба. Трябваше да пожертвувам брадата си, както и ученическата си туника. Вече бях принц, а не философ. За пръв път в живота ми брадата ми бе обръсната. Като че ли ми отрязаха ръката. Двама бръснари се занимаваха с мен, както бях седнал на един стол в средата на атриума, и сутрешното слънце огряваше едно зрелище, което, като си го спомням днес, беше безкрайно смешно. Един стеснителен двадесет и три годишен ученик по философия, току-що пристигнал от Атинската школа, се превръщаше в царедворец.

Една робиня изрязва ноктите на краката ми и после ги изтърка до глезените, което ме смути извънредно много. Друга беше заета с ръцете ми и се чудеше колко много бяха зацапани пръстите ми от мастило. След като обръсна брадата ми, бръснарят поиска да обръсне и гърдите ми, но аз го изругах и той се отказа от намерението си. И аз от своя страна направих отстъпка и се съгласих да подстриже космите, които стърчаха от ноздрите ми. Когато всичко беше готово, той ми донесе едно огледало. Едва познах младежа, който ме гледаше с облепени очи от лъскавия метал; това бе действително образ на младеж, а не на мъж, както си въобразявах, защото брадата мамеше, придавайки ми незаслужено вид на възрастен и мъдър човек. Без нея заприличах на всички други млади придворни.

След това ме изкъпаха, намазаха ме с разни благовонни масла и ме облякоха най-грижливо. Плътта ми тръпнеше от сладния допир на коприната и това ме караше да се чувствавам неловко, защото

прекалено ясно усещах тялото си. Днес никога не нося копринени дрехи; предпочитам груб лен или вълна.

Смътно си спомням останалата част на деня. Занесоха ме на носилка в двореца през оживените улици. Хората ме заглеждаха с любопитство, но не знаеха дали трябва да ме аплодират, или не. Гледах право пред себе си, както ми бяха заръчали да се държа, когато съм сред народа. Опитах се да не слушам разговорите по улицата и отчаяно се мъчех да си спомня наставленията на евнуха. В дъното на градския площад се издигаше дворецът с коринтската си колонада, сив и отблъскващ като самата съдба. Войници в парадна униформа бяха строени от двете страни на входа. Те ми отдадоха чест, когато слязох от носилката.

Стотици граждани се приближиха да ме разгледат отблизо. Във всеки град има хора, които, изглежда, нямат друга работа, освен да се събират на обществени места и да зяпат високопоставените личности. Те не са нито приятелски настроени, нито враждебно, а са просто любопитни. Най щеше да им е интересно да видят някой слон, но тъй като нямаше слон, щяха да се задоволят и със загадъчния Юлиан. Малцина от тях ме познаваха. Никой не знаеше точно какъв роднина съм на императора. Удивително е колко малко знаят за нас поданиците ни. Познавам градове по границите на империята, където смятат, че още управлява император Октавиан Август и че той е велик магьосник, който никога няма да умре. Разбира се, всеки от нас се нарича август, за да напомня за неизменността на римската власт — единственото постоянно нещо всред един непрестанноменящ се свят. И все пак, дори в градовете, където грамотността е доста разпространена, средният гражданин често не знае кой е начело на държавата. Много пъти смутени пратеници са се обръщали към мен, наричайки ме Констанций, а един старец смяташе, че съм Константин, и ме поздрави, че толкова малко съм се изменил от времето на битката при Милвийския мост.

В двореца любопитството бе примесено с възбуда и надежди. Явно бе, че съм спечелил благоволенieto на императора. Виждах това във всички лица. В преддверието ми оказаха почести: покланяха ми се, усмихваха ми се, стискаха ми горещо ръка и я целуваха с надежда. Отвратително нещо... (както си го спомням сега). Но по онова време то беше чудесно доказателство, че съм спасил живота си.

Предадох ме на началника на протокола, който шепнешком ми даде последни наставления. След това под звуците на тръбите влязох в тронната зала.

Констанций носеше пурпурна мантия, която се спускаше на дипли до червените му сандали. В едната си ръка държеше жезъл от слонова кост, а в другата, отпусната върху страничната облегалка на трона с дланта нагоре, блестеше златно кълбо с кръст. Както обикновено той гледеше втренчено право пред себе си, без да забелязва нищо друго освен това, което беше в зрителното му поле. Изглеждаше зле. Имаше тъмни кръгове под очите и лицето му беше на петна, като че ли от прекомерно пиянство; а той се въздържаше от вино. Евсебия, отрупана със сияйни накити, седеше на престол, поставен направо на пода. Въпреки че и тя седеше неподвижно като статуя, в лицето ѝ имаше нещо, което загатваше за съчувствие. Когато ме видя, тъжната ѝ уста леко се разтвори.

Вдясно и вляво от мен, облечени в най-блестящи облекла, стояха членовете на консистерията. Всички ме разглеждаха внимателно, докато бавно преминах през залата и се приближих към трона с наведени очи. Светлината на октомврийското слънце се изливаше през високите прозорци. В залата се носеше силна миризма на тамян. Отново се почувствувах дете и сякаш срещу мен седеше Константин. За миг всичко се завъртя пред погледа ми. След това Констанций изрече първия предписан от церемониала поздрав. Аз отговорих, коленичих, целунах пурпурната мантия и той ме повдигна. Подобно на двама актьори изиграхме безлично ролите си. След това ми дадоха столче близо до Евсебия.

Седях съвсем неподвижно, като гледах право напред, но чувствувах присъствието на Евсебия до себе си. Усещах дъха на цветя, който лъхаше от нея. Но не се погледнахме един друг.

Констанций приемаше посланици, назначаваше военачалници, раздаваше титли. Аудиенцията завърши, когато императорът стана. Всички коленичихме. С вдървени крака и леко олюляващ се от тежестта на мантиите и накитите си, Констанций се оттегли към покоите си, следван от Евсебия. Щом двете зелени бронзови порти се затвориха след него, сякаш вълшебник замахна с магическа пръчка и всички се почувствувахме свободни.

Заобиколиха ме придворни и ме отрупаха с хиляди въпроси. Ще ме направят ли цезар? Къде ще живея? Нуждая ли се от някаква услуга? Нека само да заповядам, и всичко ще бъде изпълнено. Отговарях колкото можех по-сдържано и уклончиво. Тогава към мен се приближи моят стар враг Евсебий. Жълтото подобно на месечина лице беше сериозно и почтително. Копринената му мантия изшумоля, докато тежкото му тяло се покланяше ниско.

— Господарю, ти ще обядваш със свещеното семейство. — Сред придворните премина възбуден шепот. Това бе най-голямото благоволение. Издигнах се в очите на всички. Но първата ми мисъл бе: вечеря — значи отравяне. — Ще те съпроводя до свещените покои.

Евсебий ме поведе към бронзовите врати, през които току-що беше преминала царствената двойка. Не проговорихме, докато не излязохме в коридора, където останахме сами.

— Трябва да знаеш, господарю, че винаги, по всякакъв начин съм уверявал августи в твоята вярогност към него.

— Зная — излъгах аз със същата тържественост.

— В консистерията имаш врагове. — Той даде знак на един страж да отвори една малка дъбова врата. Минахме през нея. — Но аз винаги съм им се противопоставял. Както знаеш, всякога съм се надявал, че ще заемаш подобаващото ти се място в двора, и въпреки че някои съветват титлата цезар да се премахне, тъй като брат ти... — Той остави недовършено изречението си. — Посъветвах негова вечност да те направи цезар.

— Не съм се стремял към такава чест — измърморих аз, като любопитно разглеждах всичко около себе си.

Дворецът в Медиоланум е грамадна, безразборно строена сграда. Първоначално е била доста скромното жилище на управителя. Когато Рим престанал да бъде фактически център на Запада, дворецът бил разширен, за да стане императорска резиденция. Императорите трябвало да бъдат близо до Алпите поради честите нападения на германските племена. Освен това колкото по-далече е един император от Рим, толкова по-голяма е вероятността да остане на престола, защото населението на този град, както е известно, е капризно и дръзко и помни, че е сваляло много императори. Никой император не остава дълго в Рим, освен ако това не му се наложи.

Константин разширил двореца, като построил приемните зали, а Констанций прибавил жилищните помещения на втория етаж, където в момента се намирахме. Те гледат към голям вътрешен двор. Лично аз предпочитам старата римска къща, с малки отделни стаи, разположени около атриума, но Констанций беше новатор в архитектурата, както и в църквата. Намирам, че тези стаи са прекалено големи и разноските за отоплението им са просто съсипателни.

При всяка врата стояха стражи и евнуси, надменни и същевременно раболепни. Няма по-потискащо място от царски двор. Навсякъде, където има трон, човек може да наблюдава в най-големи подробности всички човешки суети и пороци, лакирани с добри обноски и тънко позлатени с лицемерие. Когато съм на поход, в моя двор не се спазва никакъв церемониал. А и когато съм в резиденцията си, гледам да няма много блясък.

Евсебий ме остави пред последната врата с дълбок поклон. Стражите отвориха вратата и аз влязох в трапезарията. Констанций се беше изтегнал на една от двете лежанки, поставени под прав ъгъл до масата. Евсебия седеше срещу него на стол, украсен със слонова кост. Поклоних се ниско и на двамата, като ги поздравих с предписаните фрази.

Констанций измърмори някакъв отговор. След това ми даде знак с ръка да заема другата лежанка.

— Изглеждаш по-добре без онази ужасна брада.

Изчервих се, докато сядах на лежанката. Евсебия ми се усмихна насърчително.

— Мен пък ми харесваше брадата — рече тя.

— Защото и ти си безбожница.

Сърцето ми спря за миг. Но това беше само една от тремавите шеги на Констанций.

— Тя харесва тези високопарни и мръсни циници. — Той посочи жена си с костеливата си, отрупана с пръстени ръка. — Непрестанно ги чете. Не е хубаво жена да чете.

Отговорих нещо приятно, благодарен, че го намирам в добро настроение. Констанций беше свалил диадемата си и връхните мантии и имаше почти човешки вид, съвсем различен от статуята, която седеше на престола преди малко.

Поднесоха ми вино и въпреки че рядко го пия неразредено, този път го изпих направо, за да успокоя нервите си.

— На кого ми прилича без тая ужасна брада? — Констанций ме разглеждаше с любопитен поглед като някакъв нов роб или кон.

Евсебия се намръщи, преструвайки се, че рови в паметта си. Човек никога не издава мислите си пред един тиранин дори когато ти е съпруг.

Императорът сам отговори на въпроса си:

— На Констанс. Много му приличаш. Съвсем приличаш на брат ми.

Сърцето ми се сви. Винаги се е смятало, че Констанций има пръст в смъртта на брат си. Но в тази забележка нямаше никакъв намек. В добро разположение на духа, Констанций говореше направо и се държеше съвсем естествено.

Отвърнах, че тогава съм бил съвсем малко дете и не помня покойния си братовчед.

— Беше най-представителният от трима ни. Висок. Като баща ни. — Констанций много съжаляваше, че не е по-висок.

Поднесоха ни пищна вечеря и аз вкусих от всичко, защото да откажеш да хапнеш от някое блюдо, би означавало, че се страхуваш да не би императорът да те отрови. Беше цяло изпитание и стомахът ми едва понесе огромното количество храна, което погълнах.

Констанций водеше разговора, както следва да го води един император (освен ако е склонен към философски спорове като мен — на масата аз трябва да говоря ужасно бързо, за да ме чуят). Попита ме как е минало учението ми в Атина. Описах му го и накрая завърших:

— Бих могъл да прекарам останалата част от живота си там.

При тези думи видях, че Евсебия едва забележимо се намръщи. Знак, че не трябва да говоря за учение.

Но Констанций не слушаше. Беше се изтегнал по гръб, тихо се оригваше и леко разтриваше с ръка издутия си корем. Той заговори с притворени очи:

— След баща ми аз съм първият император, който царува сам. Но той никога не е възнамерявал само един от нас да управлява. Нито пък Диоклециан е възнамерявал само един от четиримата му наследници да управлява.

Констанций се изправи на лакътя си и ме погледна с тези странно тъжни очи, които бяха най-привлекателното и най-загадъчното у него. Това бяха очи на поет, който е видял истинската трагедия на този свят и знае какъв е отвъдният. И все пак приятното впечатление от тези очи се разваляше напълно от нацупената му уста. Дали някой изобщо познаваше Констанций? Едно беше сигурно — аз не го познавах. Аз го мразех, но Евсебия го обичаше — поне така ми се струваше, а тя беше жена, която не би се привързала към лош човек. Като всички нас, Констанций беше съвкупност от много личности, събрани в едно тяло.

— Светът е прекалено голям, за да може един човек да го управлява. — Сърцето ми заби ускорено. Знаех какво следва. — Не мога да бъда навсякъде. А властта на императора трябва да бъде навсякъде. Работите винаги се объркват на няколко места едновременно. Щом германските племена на север се размърдат, персийците нападат от юг. Понякога ми се струва, че се наговарят предварително. Ако се отправя на изток, веднага възниква опасност от запад. Ако един пълководец се разбунтува срещу мен, по същото време трябва да се справям с още един-двама други предатели. Империята е голяма. Разстоянията са огромни. Враговете ни — многобройни. — Той откъсна една кълка от печената патица и почна да дъвче, като през всичкото време ме гледаше с кротките си очи. — На всяка цена ще задържа държавата ни цяла. Няма да отстъпя на варварите нито един град, нито една нива дори! — Високият му глас почти прегракна. — Ще запазя държавата за нашето семейство. Ние я спечелихме, трябва да я задържим. И затова трябва да бъдем верни един на друг. — Как ме поразиха тези думи, произнесени от неговата жестока уста. Не смеех да го погледна.

— Юлиане — гласът му стана по-нисък, — възнамерявам да те направя цезар, мой наследник, дотогава, докато ми се роди син.

— Господарю! — единствено можах да промълвя аз. Неочаквано сълзи изпълниха очите ми. И досега не съм си дал сметка дали желях тази съдба. И все пак, когато всичко това ми се случи, някакво скрито въже се скъса вътре в мен и моят кораб се понесе по опасното море.

Евсебия ме поздрави. Не си спомням какво отвърнах. Донесоха още вино и Констанций, изпаднал във весело настроение, ми съобщи, че астролозите предпочитали 6 ноември пред всеки друг ден. Изтъкна,

че трябва да изучавам военно дело, докато си събера двор, подходящ за новото ми положение. Щял да ми плаща заплата, която „няма да бъде голяма“, както той се изрази неопределено. Всъщност, ако не бяха доходите от майчиното ми имение, щях да умра от глад още първата година. Никой не може да упрекне братовчед ми в прекалена щедрост.

Констанций почти ми се усмихна:

— А сега имам изненада за теб.

Изненадата беше сестра му Елена. Тя влезе в стаята с подчертано чувство за собствено достойнство. Не я познавах, въпреки че я бях виждал от разстояние при първото ми посещение в Медиоланум.

Елена не беше привлекателна жена. Беше ниска, склонна към напълняване, с къси крака и дълъг торс като на Констанций. За нещастие лицето ѝ беше досущ като лицето на Константин Велики; човек просто се сепваше: същите широки скули, същите горди и тънки устни, големият нос, грамадната челюст — просто копие на императорския портрет, пресъздаден у жена на средна възраст. И въпреки тази злощастна прилика тя беше иначе много женствена и имаше приятен, мек глас. (Винаги са ми били неприятни жени с пискливи гласове.) Движеше се сдържано, дори смутено. Тогава не знаех нищо за нея освен това, че е десетина години по-възрастна от мен и че е любимата сестра на Констанций.

След като отговори на нашите поздравявания, Елена седна на свободния стол. Явно беше развълнувана. Аз също бях неспокоен, защото знаех точно как щяха да се развият нещата по-нататък. Винаги допусках, че нещо подобно може да ми се случи, но винаги се стремях да мисля за това колкото се може по-рядко. Сега този миг беше настъпил.

— Удостояваме те с честта — започна Констанций — да ти дадем нашата прелюбима сестра за съпруга, осезаема и жива връзка между нашите две корони.

Той явно беше подготвил това изречение предварително. Питам се дали се беше обърнал към Гал по същия начин, когато му даде Констанция за жена.

Елена гледаше в пода. Предполагам, че и аз целият съм се бил изчервил. Евсебия ме наблюдаваше, развеселена, но все пак сдържана. Тя ми беше приятел и съюзник, но сега можеше лесно да стане мой враг. Още тогава си дадох сметка за това. Или може би сега пиша така,

защото зная какво се случи по-късно? Както и да е, съвсем ясно бе, че ако Елена има дете, а Евсебия остане бездетна, моето дете ще бъде наследник на Констанций. Сега и четиримата бяхме оплетени като мухи в мрежата на паяк.

Не си спомням какво отговорих на Констанций. Но съм сигурен, че съм заеквал. По-късно Елена ми каза, че съм бил изключително красноречив, въпреки че не съм смеел да погледна към нея, докато съм произнасял благодарствената си реч. Сигурно съм мислил за съпругеските си задължения. Никоя друга жена не ме е привличала по-малко. И все пак ние трябваше да имаме дете. Такова бреме е обичайно за монарсите и, струва ми се, е малка цена за величието, макар че навремето жертвата изглеждаше по-голяма, отколкото беше всъщност.

Елена беше добра жена, но миговете на интимно общуване бяха редки, незадоволителни и донякъде трогателни, защото наистина исках да ѝ даря удоволствие. Но възможно ли е да ти бъде приятно да се любиш със статуята на Константин? Не можех да я направя щастлива, но поне не я направих нещастна. Мисля, че станахме добри приятели.

Обедът завърши, когато Констанций свали късите си криви крака на пода и се протегна така, че ставите му изпращяха. След това, без да промълви нито дума, той излезе от стаята. Евсебия ми се усмихна леко, хвана Елена за ръка и двете жени се оттеглиха. Останах сам, вторачил поглед във фазановите яйца, подредени от изкусния готвач в чудесно, украсено с пера гнездо, които бяха поднесени като последно ястие. Това беше паметен момент. Бях влязъл в стаята като заточен ученик. Напуснах я като цезар и съпруг. Промяната беше главозамайваща.

В повечето дворци най-важните особи много рядко се виждат едни други. До известна степен това се дължи на тяхното собствено желание. Колкото по-рядко се срещат, толкова по-малка е вероятността да се случи нещо неприятно. Но главната причина е, че придворните се стремят да държат високопоставените лица далеч един от друг, защото по този начин посредниците придобиват по-голямо значение — тогава те тичат от едно крило на двореца до друго, плетат интриги и правят своя политика.

В много отношения дворът на Констанций беше по-лош и от времето на Домициан. Евнусите бяха всевластни. Те държаха всички далеч от императора. Не си ли угоден на някой евнух, обречен си на гибел: те веднага извикват Меркурий, „комита на сънищата“, или Павел „Веригата“. Наричаха ги така, защото единият тъй майсторски тълкуваше и най-невинните сънища, че те винаги разкриваха предателски намерения, а другият имаше гениалната способност да открива все нови и нови брънки от една нескончаема верига от предателства.

И понеже Констанций слушаше единствено евнусите, беззаконията се ширеха навред. Никой не беше в безопасност, включително и най-високопоставените в двора, и особено онези, които като мен бяха кръвни роднини на императора.

Много пъти, когато изучавах някое историческо съчинение, си мислех, че не се отдава достатъчно внимание на посредниците, които в повечето случаи са действителните управници на държавата. Ние сме склонни да си представяме двора като колело, в чийто център стои императорът, от когото, като спици на това колело, всички висши сановници черпят силата си. Но истината е друга. Много рядко допускаха някого да се доближи до Констанций. Единствено евнухът Евсебий го виждаше всеки ден. Вследствие на това в двора постоянно се образуваха все нови и нови клики, макар че привидно цялата власт беше в ръцете на императора. Ако човек вземе да чете летописите на Медиоланум от онези дни, би си помислил, че Констанций и аз сме се виждали всеки ден, че сме разисквали политически въпроси и военна стратегия и изобщо сме имали, така да се каже, общ семеен живот. Всъщност в течение на един месец видях императора само четири пъти. Вече описах първата ни среща. Втори път го срещнах при провъзгласяването ми за цезар.

Бях провъзгласен за цезар на 6 ноември 355 година, когато консули бяха Арбецио и Лолиан. Трябва да призная, че Констанций владееше до съвършенство изкуството да устройва церемонии. Макар и да си мисля, че го надминавам в много отношения, никога не ще успея да вдъхна на хората страхопочитание към императорското величие, нещо, което той успяваше да направи, щом пожелаеше. Когато се явеше пред тълпата, всички чувстваваха, че той е августът. А когато аз заставам пред народа, съвсем не правя поразително

впечатление. Предполагам, че донякъде ме обичат, но присъствието ми не ги смущава. Намират, че приличам на ретор. И те са прави — наистина приличам на ретор.

В дъното на главния площад беше издигната дървена платформа, украсена с римските орли и дракона на нашата династия. Самият площад бе изпълнен с войници в пълна униформа.

Докато военачалниците ме водеха към платформата, усещах как всеки мускул ме боли: по цял ден се упражнявах с меч и копие. Бях преуморен, а, струва ми се, моите учители изпитваха само презрение към мен. Смятаха ме за книжен плъх, който не отбира нищо от военно изкуство и предпочита разговорите пред войната. Естествено те бяха вежливи пред мен, но често зад гърба си чувах тих, подигравателен смях. В случая с изненада открих, че не мога да понасям да ми се подиграват. Смята се, че една от полезните страни на философията е между другото и тази, че уж ни научавала да понасяме хорското презрение. Някои философи дори изпитват наслаждение, когато простият народ най-грубо ги оскърбява. Но аз не съм такъв. Може би е права донякъде мисълта, че кръвта и наследствеността имат значение. В края на краищата аз съм потомък на трима императори. Беше ми непоносимо тези млади, здрави офицери да ме смятат слаб и женствен. Реших да ги надмина във всяко отношение. За съжаление по онова време първенството ми беше по-скоро пожелание, отколкото факт. Бях се упражнявал прекалено много в съвсем кратко време и вследствие на това бях станал дори по-несръчен от обикновено.

В момента, когато достигнах до платформата, зазвучаха тръби. Чува се приветствени възгласи. Между легионите се отвори пътека и Констанций, със златен шлем във формата на змей и пурпурна мантия, се появи в позлатената си колесница. Докато минаваше пред мен, аз улових погледа му — беззрачен като погледа на слепия Омир! При такива публични тържества императорът не вижда обикновените хора.

Констанций бавно се изкачи по стъпалата на платформата, но късите му криви крака отнемаха малко от величието му. Застанал на платформата, той изслуша приветствените викове на легионите. След това ми даде знак да отида при него. Изкачих стръмните дървени стъпала с чувството, че отивам на собствената си екзекуция, и заех мястото си до Констанций... Едва не написах: заех мястото си в историята — защото името ми беше вече легенда. За добро или за зло,

бях станал част от дългата хроника, започнала с Юлий Цезар и чийто край никой не може да предвиди...

Погледнах гъсто строените легиони. За пръв път виждах толкова войска; признавам, беше завладяваща гледка. Всички мисли за философия изхвърчаха от главата ми, когато видях знамената със змея да се развяват в есенния вятър и орлите да се накланят, за да ни отдадат почит.

Констанций ми хвана ръката. Стискаше я здраво в грубата си длан. Погледнах към него с крайчеца на окоето си, защото усетих, че нещо не е както трябва: той стърчеше с половин глава над мен. Сведох очи надолу и забелязах, че е стъпил на ниско столче. Констанций никога не пропускаше най-малката подробност, която би могла да подсили впечатлението за неговата величественост.

Той заговори на легионите. Високият му глас се носеше навред — говореше такъв латински, какъвто се говори във войската и е лесен за разбиране. Беше научил речта си наизуст.

— Ние заставаме пред вас, доблестни защитници на империята, за да отмъстим на нашите врагове. Как трябва да сторим това, вие ще кажете, не като войници, а като безпристрастни съдии. След смъртта на тези бунтовни тирани, които, подтикнати от бяс и заслепление, се опитаха да завземат престола, варварите от север навлязоха в Галия, защото сметнаха, че нашата велика империя е отслабена и в нея царят размирици. Те са там сега. Само в пълно съгласие с вас можем да ги прогоним. Вие трябва да вземете решение.

Пред вас стои нашият братовчед Юлиан, почитан заради скромността си, който ни е скъп също така и поради кръвната му връзка с нас; млад човек със забележителни способности, когото желая да направя цезар, ако вие одобрите избора ми...

В този миг, въпреки че не бе още довършил изречението си, Констанций беше прекъснат от множество гласове, които викаха, че явно не по волята на човек, а сам Бог иска да бъде провъзгласен за цезар. Напълно бях съгласен с тези думи, макар че богът, за когото те мислеха, и единият, който действително ме бе издигнал, не бе един и същ. И все пак не можех да не се удивлявам на умениято, с което Констанций беше организирил цялата сцена. Гласовете се обаждяха като че ли наистина спонтанно, по своя воля, а всичко беше предварително заучено. Докато войниците викаха, Констанций стоеше

съвършено неподвижен и безмълвен, сякаш слушаше думи на оракул. Дланта ми се изпоти, но той продължаваше да стиска здраво ръката ми. Когато гласовете замлъкнаха, той кимна тържествено към легионите.

— Вашият ответ ни е достатъчен. Виждаме, че одобрявате избора ни.

Той пусна ръката ми. Даде знак на двама военачалници да дойдат при нас на платформата. Единият от тях носеше венец, другият — мантия. Те застанаха зад нас.

— Спокойната сила на този млад човек и неговата умереност (той подчерта думата умереност, за да ги успокои, че не съм втори Гал) трябва не само да бъдат възхвалявани, но и да служат за пример и подражание. Самият ни избор е достатъчно признание на достойнствата му и показва, че и ние като вас ценим отличния нрав на Юлиан, който е обучен във всички благородни изкуства. И сега с божията благословия го даряваме с тази пурпурна мантия.

Поставиха ми мантията на раменете. Констанций оправи гънките около врата ми. Само веднъж ме погледна в очите, докато бяхме лице с лице един към друг, той — застанал на столчето, аз — обърнал гръб към войската. Погледът му бе странно плах и нерешителен, в пълно противоречие с непринудеността на величествените му движения и спокойния му силен глас.

Констанций беше човек, който се страхуваше за живота си. Ясно видях този страх в неговите големи очи. Той притвори за миг клепачи, докато поставяше венеца на главата ми, подобно на човек, който трепва при първия допир на хирургическия нож. След това отново хвана дясната ми ръка и ме обърна с лице към легионите. Преди да почнат поздравителните викове, той вдигна ръка. Имаше да каже още нещо. И макар че говореше на мене, той гледаше към войските. Понеже не знаех накъде да гледам, стоях полуобърнат и към него, и към войниците на площада.

— Брате, най-скъп на мен от всички хора, в разцвета на силите си получаваш славното цвете на рода ни. Но трябва да призная, че ти удвояваш славата ми, защото в собствените си очи аз се виждам още по-велик, като поверявам почти (той натърти думата „почти“) еднаква власт на един благороден принц, мой роднина, отколкото ми дава самата власт, която имам. Сподели с мен опасностите и страданията,

заеми се със защитата на Галия, освободи, без да щадиш сили, изстрадалите ѝ провинции. И ако се наложи да влезеш в сражение с варварите, заеми мястото си отпред, при знаменосците. Върви напред, храбри пълководецо, готов да водиш храбреци като тебе. Ти и аз, свързани със здрава и нерушима любов, ще си помагаме и заедно — ако Бог чуе молитвите ни — ще царуваме мъдро и добросъвестно над един умиротворен свят. Мислите ми винаги ще те придружават и аз не ще те изоставя в никое твое начинание. Върви, бързай с нашата обща благословия да защитиш с чест мястото, отредено ти от самия Рим и повелено от Бога. Аве цезар!

Той изрече поздрава с висок глас и легионите го подеха с такава сила, сякаш небето прогърмя. Запазих достатъчно самообладание, за да отговоря: „Аве, Августе!“ Войниците също повториха този поздрав. Дигнах ръка за поздрав към Констанций. След това се обърнах и дигнах ръка за поздрав към легионите. Това беше в разрез с протокола. Военачалниците не поздравяват войските си; отдават чест на знамената, но не на войската. Жестът ми беше неволен, но съвсем неуместен. След първоначалната изненада легионите изразиха с вик одобрението си от избора ми и почнаха да удрят щитовете с коленниците си — най-голямата чест, която могат да отдадат някому. За миг ми се стори, че ще оглушея от страшния звънтеж, който се разнесе по площада. По-страшно звучи обаче неодобрението на войската — когато започнат да търкат копията в щитовете си в предвестие на бунт.

Усетих как Констанций настръхна до мен. Не бе очаквал подобно нещо. Несъмнено той реши, че моят поздрав към легионите е преднамерен. Но стореното не можеше да се поправи и аз вече бях цезар.

Констанций изведнъж се обърна рязко и слезе от платформата. Аз го последвах. За миг настъпи суетня, докато императорът се качваше в колесницата. Стъпил горе, той ме изгледа продължително и после ми даде знак да се кача и аз. Качих се и заедно преминахме през ликуващите легиони. Внезапно почувствувах привързаност към войниците, като че ли бях венчан за тях; и подобно на много нагласени бракове и този, колкото и да беше странен, се оказа щастлив.

Колесницата бавно пресече площада и се отправи към двореца. Констанций не продума нищо, а аз не смеех да го заговоря, давайки си

сметка, че за нещастие в колесницата нямаше столче и аз бях по-висок от него — още едно лошо предзнаменование. Казах си наум един стих от „Илиадата“: „От царска смърт съм сграбен и от върховната съдба.“ В двора на двореца Констанций и аз се разделихме, без да промълвим нито дума. Не го видях няколко дни.

Първото нещо, което сторих като цезар, беше да повикам Орибазий, който се намираше в Атина и беше пристигнал там една седмица след като аз бях отпътувал. Писах също така на Максим и Приск, за да ги поканя да дойдат при мен. Междувременно продължих военните си упражнения. Заех се да науча и колкото се може повече за управлението на Галия.

През това време не виждах никого от императорското семейство, нито дори бъдещата си съпруга. И въпреки това денят на сватбата бе насрочен. Донесоха ми свитъци с неизбежните правила за церемонията, с които трябваше да се запозная. Дадох ми и най-подробен план на параклиса, върху който беше точно означено моето място през всеки един момент на бракосъчетанието.

В двореца имах един-единствен приятел — Евтерий, арменецът евнух, който ме бе занимавал в Константинопол. С него всяка вечер изучавахме различни указания и наредби. Неговата задача, както той сам каза, беше да ме направи администратор.

Вечерта преди сватбата ми Евтерий ми донесе вестта, че трябва да се отправя за Галия през първата седмица на декември.

— За кой град?

— Виенна^[3]. Там ще прекараш зимата. След това, през пролетта, ще започнеш военните действия. — Той ме загледа втренчено. — Странно ли ти се струва да бъдеш пълководец?

— Странно! — Не можах да се сдържа: — Истинска лудост.

Той вдигна ръка уплашено и посочи тъмните ъгли зад колоните, където стояха стражите. Там се навъртаха и доносници с надеждата да ме заловят в измяна.

Заговорих по-тихо:

— Разбира се, че е странно. Никога в живота си не съм виждал сражение. Не съм командувал нито един войник, а къде ли пък цяла армия. Но...

— Но...

— Но не се боя. — Не казах това, което наистина чувствах: че жадувам за военни подвизи.

— Тогава съм спокоен — рече Евтерий, — защото току-що ме назначиха управител към двора на цезар Юлиан. Ще замина с тебе в Галия.

Това бяха чудесни новини. Прегърнах го сърдечно и изпълнен с щастие, така се разбъбрих, че той бе принуден да каже:

— Дръж се тежко като римлянин, цезарю. Прекомерно си азиатец.

Засмях се.

— Няма как, наистина съм азиатец.

Внезапно Евтерий скочи. С бързина, с която не допусках, че може да тича човек на неговите години, той се втурна към тъмния свод срещу нас. Миг след това се появи наново, придружен от един мургав, богато облечен човек.

— Цезарю — каза Евтерий със зловещо церемониален тон, — да ти представя Павел от тайната служба. Дошъл е да ти поднесе почитанията си.

Не бях изненадан. Бях прекарал целия си живот под наблюдение. Присъствието на началника на доносниците ми напомни, че колкото по-високо израствах, толкова по-наложително ставаше Констанций да ме държи под наблюдение.

— Винаги ни е приятно да приемем чиновниците на императора — казах аз учтиво.

Павел остана невъзмутим. Очите му блестяха на светлината на лампата, кривият му нос му придаваше вид на хищна птица. Той се поклони и отговори с лек испански акцент:

— Отивах към източното крило. На доклад при Руфин, преторианския префект.

— Това не е обичайният път към източното крило на двореца — рече Евтерий дружелюбно.

— Какво мога да кажа на това? — разпери ръце Павел. Хищните му нокти бяха сякаш готови да сграбчат някого.

— Можеш да ни пожелаеш лека нощ и да докладваш на преторианския префект, че не си чул нищо полезно — отвърнах му аз.

Павел се поклони.

— Докладвам само това, което чуя, цезарю. — Той се държеше нахално, но внимаваше да не прекали.

— Остани още малко — рекох аз, — и ще чуеш началото на гибелта си.

Това го постресна, въпреки че дързостта ми не почиваше на нищо — аз нямах никаква власт. Една негова дума можеше да ме свали. И все пак знаех, че ако искам да бъда цезар, трябва да се наложа; иначе бих си спечелил презрението на евнусите и доносниците, което можеше да бъде гибелно за мен. Павел се оттегли.

Обърнах се към Евтерий:

— Прекалено азиатски ли се държах? — подразних го аз, макар че сърцето ми се беше разтупало.

Той поклати глава:

— Може би това е най-мъдрият начин да се държиш с него. Във всеки случай засега си в безопасност.

— Но той сигурно е заложил някой капан?

— Може би сам ще попадне в него.

Кимнах му в знак на съгласие. Павел беше един от главните инициатори на заговора, който доведе до смъртта на брат ми. Същата нощ в двореца на Медиоланум аз започнах собствения си заговор.

Сватбата ми... каква странна тема за човек, обречен на целомъдрие. Сега ми се струва невероятно, че някога съм бил съпруг. И все пак на 13 ноември 355 година станах съпруг. Няма да описвам отвратителните обреди на галилеяните. Достатъчно е да кажа, че ги изтърпях, наметнат с тежка пурпурна мантия и отрупан с разкошни накити, които по-късно продадох в Галия, за да наема войници.

Церемонията бе последвана от неизбежните празненства и игри в наша чест. Елена беше възхитена от блясъка и великолепието: в това отношение тя приличаше на брат си. Аз бях просто примирен и върших това, което се изискваше от мен. Няколко дена след сватбата ми бях извикан на аудиенция при Евсебия.

— Как ти се вижда светът сега? — Очите на Евсебия блестяха лукаво.

— Всичко дължа на тебе — отвърнах аз с жар.

— Как намираш Елена?

— Тя е моя съпруга — рекох аз въздържано. Тя пак ме погледна със заговорнически поглед.

— Тя е много... хубава — рече Евсебия малко злобно.

— Благородна, бих казал. — Едва не се разсмях; все пак спазвах правилата на играта.

— Скоро ще заминеш.

— Това ме радва — казах аз и след миг добавих: — Не че не желая да остана по-дълго — не можех да кажа „близо до теб“, затова казах — в Медиоланум.

Тя поклати глава.

— Това място не е за теб. Не е и за мен, но... — Най-важното не доизказа. После продължи: — Ще зимуваш във Виенна. Колкото до парите...

— Няма да стигат. — Евнухът Евсебий ми беше вече съобщил, че трябва да издържам себе си и свитата си със заплатата на цезар. Допълнителни суми засега не можело да бъдат отделени.

— За щастие свикнал си да живееш скромно.

— Елена обаче не е свикнала.

— Елена си има свои собствени пари — възрази Евсебия остро. — Да ги харчи тях. Половината Рим е неин.

Поолекна ми да чуя това и го изразих.

— Надявам се скоро да имаш син; това ще бъде радост не само за тебе, но и за нас.

Възхищавах се на безочливостта ѝ. Това беше единственото нещо, което Евсебия не желаше да имам, тъй като то би застрашило нейното собствено положение. За да не приеме сина ми за наследник, Констанций беше способен да се разведе с нея и да се ожени за друга жена, която да му роди тъй желания син.

— Надявам се, че и ти ще бъдеш благословена с много деца — отвърнах ѝ аз със същата лицемерна любезност. Но и тя не ми повярва. Разговорът ставаше мъчителен. От този момент каквото и да кажехме, звучеше неискрено. И все пак вярвам, че тя наистина ми желаше доброто, макар че се страхуваше да не ми се роди син.

Най-после заговорихме за други неща и тя ми разкри какво мисли Констанций.

— Ще ти говоря открито — рече тя. Тези думи подсказваха, че досега не бяхме говорили откровено. Тъжното ѝ лице изглеждаше още

по-тъжно. Дългите ѝ пръсти нервно мачкаха диплите на дрехата ѝ. — Той е раздвоен. Не може да реши какъв човек си. Естествено има и хора, които му казват, че желаеш да го свалиш.

— Не е вярно! — започнах да протестирам аз, но тя ме спря:

— Зная, че не е вярно.

— И никога не ще бъде вярно! — Аз вярвах на думите си.

— Влез в положението му. Констанций трябваше да се справя с много врагове. Естествено е да се бои от теб.

— В такъв случай защо не ме пусне да се завърна в Атина, където не представлявам никаква опасност за него?

— Защото колкото и да се бои от теб, ти си му нужен. — Тя ме погледна уплашено. — Юлиане, има опасност да изгубим цяла Галия.

Гледах я, без да проговоря.

— Тази сутрин Констанций получи известие от преторианския префект във Виенна. Не зная какво е било съдържанието му, но подозирам най-лошото. Вече изгубихме всичките градове по Рейн. Ако германците нападнат тази зима, това значи краят на Галия, освен ако... — тя протегна ръката си над пламъка на алабастровия светилник и извика: — Юлиане, помогни ми! — За миг съвсем глупаво помислих, че си беше опарила ръката. — Трябва да ни бъдеш верен! Трябва да ни помогнеш!

— Заклевам се в боговете, заклевам се в Хелиос, в...

Тя ме спря, без да си даде сметка, че в изблик на искреност бях изрекъл клетва в името на истинските богове.

— Бъди търпелив с него. Той винаги ще се отнася подозрително към теб. Такъв е нравът му. Но докато съм жива аз, ти си в безопасност. Ако се случи нещо с мен... — Това беше първият намек за болестта на Евсебия. — Независимо от всичко бъди му верен.

Не си спомням какво отговорих. Сигурно отново съм я уверявал във верността си към Констанций, и то съвсем искрено. Когато аудиенцията свърши и аз станах, тя ми каза:

— Имам един подарък за теб. Ще го видиш в деня, когато заминаваш.

Благодарих ѝ и си тръгнах. Въпреки всичко, което тя направи, за да ми навреди през следните две години, все още я обичам. В края на краищата на нея дължа не само принципата, но и живота си.

На първи декември призори тръгнах от Медиоланум за Галия. Сбогувах се с Елена, която щеше по-късно да дойде при мен във Виенна. И двамата се държахме според особените правила, измислени от евнусите за начина, по който трябва да се сбогува с жена си един цезар, когато заминава на война. След това, придружен от току-що пристигналия Орибазий, слязох в двора на двореца, за да застана начело на войската си.

Вън на щипещия студ бяха строени около триста пеши войници и двадесетина конници. Помислих, че това е личната ми охрана. Тъкмо щях да попитам къде е войската ми, когато при мен дойде Евтерий. Беше намръщен.

— Току-що говорих с Евсебий. В последния момент са направени известни промени. Твоите легиони са прехвърлени на Дунава.

Посочих строените войници на двора.

— Това ли е войската ми?

— За съжаление да, цезарю.

Никога в живота си не съм бил толкова разярен. Единствено появата на Констанций ми попречи да изрека това, което трябваше на всяка цена да премълча. Поздравих императора. Той тържествено отвърна на поздрава ми. След това се качи на черен кон, а аз — на бял. Личната му стража, два пъти по-многобройна от моята „войска“, се строи зад него. Моите войници и обозът ми завършваха колоната. Августът и цезарят Юлиан хвърляха мощта на Рим срещу варварите. Беше просто за смях.

Малкото хора, станали в този ранен час, ни поздравиха почтително. Направихме особено благоприятно впечатление при пазара за зеленчуци, който се намира непосредствено до градските порти. Селянките ни поздравяваха, като размахваха моркови и репи — за тях ние бяхме внушителна гледка.

Нито аз, нито Констанций заговорихме, докато не излязохме на главния път. На хоризонта се виждаха високите Алпи, които заграждат от север Ломбардската равнина. Той беше решил да ме придружи до двете колони, които се издигат от двете страни на пътя между Лумело и Павия. Очевидно смяташе, че това разстояние ще ни позволи да водим достатъчно дълъг разговор. И наистина беше прав.

Констанций започна така:

— Ние имаме пълно доверие във Флоренций, нашия преториански префект в Галия. — Тонът му показваше, че той просто ми съобщава факта, но не желае да изказвам мнение по него. „Естествено, че имаш доверие във Флоренций — помислих си аз разярен, — иначе досега щеше да го убиеш“, но гласно отвърнах:

— Да, августе. — И зачаках.

Продължихме да яздим мълчаливо. От време на време наколениците ни се допираха и щом се удареше метал о метал, всеки от нас инстинктивно се отдръпваше от другия. Допирът до мъж винаги ми е бил неприятен, но допирът до убиеца на баща ми ме плашеше.

Минахме покрай няколко натоварени с птици коли, отбити встрани, за да ни сторят път. Когато селяните видяха императора, те се проснаха по очи, сякаш заслепени от вида на свещената особа. Констанций не им обърна внимание.

— Ние много обичаме нашата сестра Елена. — Това също бе изречено сухо и хладно с тон на оракул.

— И на мен също тя е скъпа, августе — отвърнах аз. Боях се, че ще почне да ми дава наставления за съпругеските ми задължения, но той не спомена нищо повече за Елена.

Констанций развиваше тезата си. Категоричните, откъслечни изречения, подходящи да бъдат издълбани на мрамор, бяха част от внушителната постройка от доводи, които трябваше да ограничават действията ми. От мен се изискваше да се подчинявам на преторианския префект на Галия, въпреки че в качеството си на цезар стоях над него. Не трябваше да забравям, че Елена трябва да бъде вярна преди всичко на своя брат и повелител, а не на съпруга си. Дотук го разбирах напълно.

— Учителят ти по военно дело ни казва, че се надява добре да овладееш военното изкуство.

— Ще оправдая очакванията ти, августе. Но аз бях разбрал, че ще се отправя в Галия с войска, а не със свита.

Констанций не обърна никакво внимание на думите ми.

— Късно почна да изучаваш военното изкуство. Надявам се, че ще научиш всичко, което е нужно да се знае. — Това не звучеше обнадеждаващо, но беше съвсем естествено. Нямахше основание да се предполага, че един младеж, който се е занимавал изключително с философия, ще прояви някакви военни заложби. Колкото и да беше

странно, аз обаче бях изпълнен с вяра в себе си, тъй като знаех, че щом боговете са ме издигнали веднъж, няма да ме изоставят. Естествено братовчед ми не можеше да знае какво чувствавам, нито да оцени качествата ми. Той просто виждаше пред себе си един неопитен младеж, който трябва да се сражава с най-свирепите воители на света.

— Никога не забравяй, че за хората ние сме божествени и избрани от небето.

Реших, че под „ние“ Констанций има предвид мене и себе си, въпреки че може би просто ми напомняше за ранга си.

— Не ще забравя, августе. — Винаги се обръщах към него с тази титла, макар че той предпочиташе обръщението „господарю“, титла, която мразя и не използвам, защото означава, че този, към когото се обръщам така, е над хората, а не просто пръв между равни.

— Следи пълководците си. — Въпреки че думите му все още звучаха като повторение на максими, разбрах, че сега ще почне да ми дава съвети и дори може би ще поведе разговор. — Нито на един офицер не трябва да се дава сенаторско звание. Всички офицери трябва да бъдат под най-строг контрол на гражданската администрация. Управителят на област стои над всеки военачалник, изпратен при него. Не трябва да се допуска офицери да се месят в гражданското управление. Нашите преториански префекти стоят над всички военни и граждански чиновници. Затова управлението на империята върви толкова гладко.

Едва ли е нужно да казвам, че не споменах за падането на Галия — последица на отличното управление. Но поначало съветите на Констанций бяха добри и затова още се стремя да ги следвам. Не може да се отрече, че той имаше дарба да управлява.

— При събирането на данъците не опрощавай нищо, което ни се дължи. Не показвай милост към градовете и селата, които не посрещат данъчните си задължения. Те винаги се оплакват. Смятай, че бирниците ти са честни, докато се докаже обратното. Те никога не са честни, но никой още не е намерил начин да се справи със злоупотребите им. Щом ти предават по-голямата част от парите, които събират, бъди доволен.

По-късно аз промених данъчната система в Галия и така на дело опровергах всичко, което Констанций казваше. Но за това ще пиша, когато му дойде времето.

— Следи военачалниците си — повтори той внезапно, сякаш бе забравил, че ми го бе казал вече. След това се обърна към мен и ме погледна за пръв път този ден. Сепнах се. Той вече не беше богът слънце, възседнал кавалерийския си кон: беше моят братовчед, моят враг, моят повелител, извор на величието ми и може би на гибелта ми. — Сигурно разбираш какво имам предвид. — Сега той говореше вече като човек, не като оракул. — Виждаш ли държавата, разкъсвана от междуособици, престола ни застрашен, цели провинции опустошени, разрушени градове, хвърлени на вятъра войски. Варварите завладяха земите ни, защото ние бяхме толкова погълнати от вътрешни борби, че не можехме да се защитаваме от истинските си врагове. Затова, цезарю, помни: никога не давай такава власт на военачалниците си, та да могат да се вдигнат срещу тебе. Видя какво трябваше да преживея. Узурпатор след узурпатор изтощаваше силите ни. Пази се.

— Ще се пазя, августе.

След това, като втренчи поглед в мен, той бавно каза:

— Както аз се пазя. — Когато видя, че съм разбрал смисъла на думите му, той погледна настрана и добави, за да не остане никакво съмнение: — Досега не сме отстъпили нито педя земя на никой узурпатор и никога няма да отстъпим.

— Докато съм жив, августе, ще има поне една ръка да се бие за теб.

Яздихме заедно до пладне. Когато стигнахме двете колони, спряхме. Беше хубаво свежо време и макар че въздухът бе хладен, слънцето припичаше, така че всички се потяхме под броните си. На войската се даде заповед да спре за почивка.

Констанций и аз слязохме от конете и той ми даде знак да го последвам в една нива с твърди, изсъхнали стърнища. Освен войниците ни наоколо не се виждаше жива душа. Селяните в която и да е страна винаги изчезват, щом видят, че идат въоръжени хора. Всички войници са техни врагове. Много бих искал да мога да променя това.

Констанций, който вървеше пред мен, се отправи към един малък полусрутен храм на Хермес в края на нивата. (Това беше добро предзнаменование, тъй като Хермес винаги е бдял над мен.) Зад нас войниците пояха конете, оправяха броните си, ругаеха и бърбеха, доволни от хубавото време. Докато Констанций влизаше и храма, аз

откъснах едно изсъхнало цвете и след това го последвах в храма, който миришеше на човешки изпражнения; Констанций пикаеше на пода. Дори в такъв момент той беше величествен и тържествен.

— Колко жалко, че тези стари храмове са в такова състояние — чух се да казвам аз, давайки си сметка, че нарушавам протокола.

— Жалко ли? Би трябвало всички да бъдат срутени. — Той оправи облеклото си. — Не мога да ги гледам.

— Естествено — измърморих аз.

— Тук ще те оставя — каза той. Бяхме застанали един срещу друг. Въпреки че нарочно се понаведох, аз пак го гледах от горе на долу. Той се отдръпна от мене, дирейки инстинктивно по-високо място да застане.

— Ще ти осигуря всичко, от което се нуждаеш. Само се обаждай. Разчитай на преторианския префект. Той ни представлява. Във Виенна ще завариш легионите, готови за поход през пролетта. Така че и ти се подготви.

Той ми подаде един дебел свитък.

— Наставления. Ще имаш време да ги прочетеш спокойно. — За миг замълча, след това се сети за нещо. — Императрицата ти изпраща дар. При багажа ти е. Струва ми се, цяла библиотека книги.

Започнах красноречиво да изразявам благодарността си. Говорех, но Констанций не ме слушаше. Тръгна към вратата. После се спря, обърна се и се опита да ме заговори. Аз се изчервих. Искях да му стисна ръката и да му кажа да не се бои от мен, но не посмях. Нито той бе в състояние да ме погледне в лицето, нито аз него. Най-сетне Констанций проговори:

— Ако някога поемеш това... — от напрежение гласът му не издържа и той непохватно посочи себе си, очевидно искаше да каже принципата — помни... — Гласът му секна, сякаш някой го стисна за гръкляна. Не можа да продължи. Не му идваха думи, също както и на мен.

Често се питам какво ли е искал да каже, какво трябваше да помня. Че животът е кратък? Че властта е горчива? Сигурно не. Констанций не беше дълбок човек. Едва ли съм щял да чуя някаква поразително дълбока мисъл, някакво прозрение. Но като си спомням онази случка при разрушеното светилище (а често си я спомням, дори я сънувам), струва ми се, че е искал да каже: „Помни ме, не ме

забравяй.“ Ако това си искал да кажеш, братовчеде, тогава съм те запомнил във всеки смисъл на думата.

Констанций излезе от светилището. Щом обърна гръб към мен, поставих увехналия цвят на осквернения под и пошепнах бърза молитва към Хермес. След това, крачейки през нивата, последвах императора към пътя.

Когато се качихме на конете, наново се сбогувахме официално. Констанций тръгна обратно за Медиоланум; пред него знамето с дракона се развяваше в прохладния въздух. Никога вече не се срещнахме.

[1] Немезида — богиня на отмъщението. — Б.пр. ↑

[2] Кьолн. — Б.пр. ↑

[3] Днешният град Виен в Южна Франция. — Б.пр. ↑

ЦЕЗАР

Х

Докато приемах градските магистрати в съдилището в Августа Тауринорум^[1], дойде пратеник от Флоренций, преторианският префект на Галия. Той смяташе, че цезарят трябва да знае, че преди няколко седмици варварите превзели Колония Агрипина и долината на Рейн била в техни ръце. „Военното положение — пишеше Флоренций, едва ли не със скрито задоволство — е сериозно.“ Германският вожд Хнодомар се бил заклел да изтика римляните до един от Галия до края на годината. Това бяха лошите известия, които Констанций не ми беше съобщил.

Докато приемът още продължаваше, Орибазий и аз се оттеглихме в стаята на префекта, за да проучим по-добре доклада. По непонятни причини единственият бюст, който служеше за украса на стаята, беше бюстът на император Вителий, дебелият свиня, която е царувала няколко месеца след смъртта на Нерон. Защо именно Вителий? Дали префектът не беше негов потомък? Или се възхищаваше от дебелия врат и огромните бузи на човека, който е бил известен като най-големия лакомник на времето си? В моменти на уплаха умът ни се отплесва по неща, които нямат никакво значение. А аз бях действително уплашен.

— Констанций ме изпраща там, за да загина. Затова не ми даде никаква войска.

— Но той едва ли желае да загуби Галия.

— Какво го е грижа него за Галия? Щом си има двор, евнуси, владици, какво още му трябва?

Всъщност нещата не стояха точно така. Посвоему Констанций беше патриот и държеше на империята. Но аз бях така ожесточен, че нищо не можеше да ме спре. Безразсъдно и яростно хулех Констанций. Всяка моя дума беше равностойна на измяна. И когато спрях, Орибазий каза:

— Императорът сигурно има някакъв план. Работата едва ли е толкова проста. Къде са наставленията, които ти даде?

Съвсем бях забравил за свитъка, който ми беше връчил. Още стоеше в пътната ми чанта. Припряно развързах връзките. Зачетох бързо и с растящо учудване.

— Върху етикецията! — извиках най-сетне и изпратих свитъка на другия край на стаята. — Как да посрещам пратеници, как да давам банкети. Дори има и готварски рецепти! — Орибазий почна лудо да се смее, но аз бях прекалено вбесен, за да мога да видя нещо смешно в това положение. — Ще избягаме! — извиках аз накрая.

— Да избягаме ли? — Орибазий ме погледна, като че ли бях полудял.

— Да, ще избягаме. (Странно, никога не съм мислил, че ще бъда в състояние да пиша за този миг.) — Ще избягаме заедно, ти и аз. Няма да е трудно. Достатъчно е да захвърля едно парче плат — казах аз и подръпнах пурпурната туника, която носех. — Оставяме да ни пораснат бради и се връщаме обратно в Атина. За мен философията, за теб медицината.

— Не — отвърна ми той решително.

— Защо не? Констанций ще се радва, ако вече не ме види.

— Но той отде да знае, че няма вече да те види? Ще помисли, че си отишъл да кроиш заговор срещу него, да събереш войска, да станеш узурпатор.

— Но няма да ме намери.

— Как можеш да се скриеш в Атина? — засмя се Орибазий. — Дори с брада и школка туника ти ще си същият Юлиан, когото всеки е виждал преди няколко месеца у Прохерезий.

— Тогава няма да избягаме в Атина. Ще намеря град, където не ме познават. Антиохия. Ще се скрия в Антиохия. Ще уча при Либаний.

— И ти вярваш, че Либаний ще си сдържи езика? Суетността му ще те предаде още на първия ден.

Либаний: Тук трябва да отбележа, че всъщност Орибазий никога не ми се е нравел особено много. Очевидно той изпитваше същото чувство към мен. Днес славата му се носи навред (ако е още жив), но мои приятели лекари твърдят, че неговото медицинско съчинение в седемдесет книги е просто пълно плагиатство от Гален. След смъртта на Юлиан той бе прогонен от Константинопол и отиде в персийския

двор, където, разправят, бил почитан от персийците като бог; вероятно му е било много приятно, тъй като винаги беше ужасно суетен. Беше и алчен: веднъж ме накара да му заплатя пет златни солиди за едно-единствено лечение от подагра. Цял месец след това не можех да ходя.

Юлиан Август

— Тогава ще намеря град, където никоой никога не ме е виждал, нито е чувал за мен.

— Най-далечният е Туле. Но където и да отидеш, магистратите ще узнаят кой си.

— Ами ако се предреша и си сменя името?

— Забравяш тайните агенти. Освен това от какво ще живееш?

— Ще стана ретор...

— Роб?

— Ако е необходимо, защо не? И робът може да бъде щастлив при добри господари. Мога да уча младежи. Ще имам време да пиша, да говоря пред...

— От цезар на роб? — Той изрече това бавно, хладно учуден.

— А какво всъщност съм сега? — избухнах аз. Бях побеснял. Окайвах съдбата си. Когато най-сетне спрях, защото вече не ми стигаше дъх, Орибазий рече:

— Ще продължиш пътя си към Галия, цезарю. Ще смажеш германските племена или ще загинеш в бой.

— Не искам.

— Тогава бъди роб, Юлиане. — За първи път, откакто бях станал цезар, той се обръщаше към мен по име. След това излезе от стаята. Останах сам, зяпнал като глупак, и само свинското лице на Вителий над вратата ме гледаше; изглеждаше гладен, макар да бе изваян от камък преди три века.

Сгъвах писмото на все по-малки и по-малки квадратчета. Мислех усилено. Отправих молитва към Хермес. Доближих се до решетестия прозорец и потърсих слънцето, моя божествен покровител. Чаках някакъв знак и най-сетне той се появи. Залязващото слънце изведнъж огря лицето ми. Да, от запад, където се простираше Галия, Хелиос заслепи очите ми с тъмnozлатистия си диск. Трябваше да следвам

божеството си и ако то желаше смъртта ми, тя щеше да бъде моето жертвоприношение. Ако ми обещаваше победа — тогава аз вървах към слава. Стана ми съвсем ясно, че не мога да избягам дори и да искам. Наистина пурпурна смърт ме бе сграбчила.

Върнах се при гражданите на Августа Тауринорум, като че ли нищо не се бе случило. Орибазий ме гледаше въпросително, докато слушах верноподаническите слова на първенците. Смигнах му и той облекчено въздъхна.

На следната заран продължихме пътя си. Не беше студено в планините, нямаше още сняг освен по най-високите върхове. Дори войниците, повечето от тях вечно недоволни галилеяни, признаваха, че Бог е с нас. Как нямаше да бъде: те не преставаха да се молят. Всъщност за друго не ги биваше.

При навлизането ни в Галия се случи нещо интересно. По целия ни път беше разгласено за идването ми и всички ме очакваха радостно възбудени, тъй като аз бях първият законен цезар, който Галия щеше да види от много години. Казвам „законен“, защото Галия е отколе мястото, откъдето тръгват узурпаторите; през последните десет години там имаше трима. Всеки от тях бе намятал пурпурната мантия и бе сякъл пари, пред всеки от тях градовете бяха полагали клетва за вярност. И всички бяха повалени от Констанций или от съдбата. Сега най-сетне в Галия се намираще един истински цезар и това обнадеждаваше хората.

Привечер влязохме в първото галско село, разположено високо в планината. Селяните се бяха наредели на главната улица, за да ме посрещнат. Между къщите от двете страни на пътя бяха окачени гирлянди и венци, изплетени от елови и борови клонки. Нека Хермес ми е свидетел, че казвам истината: един от венците се откъсна, падна на главата ми и остана там като корона. Аз веднага спрях, защото не разбрах какво се бе случило. Отначало помислих, че ме беше закачило някое клонче. Вдигнах ръка и напипах венеца. Селяните се облециха; дори моите разпуснати войници бяха поразени. Евтерий, който яздеше до мен, измърмори:

— Дори боговете са ти отредили да бъдеш коронясан.

Не му отвърнах, нито отместих венеца. Давайки си вид, че нищо не се е случило, продължих през селцето и хората ме поздравяваха още по-възторжено.

— Утре цяла Галия ще чуе за това — рече Орибазий.

— А на следния ден и Констанций ще узнае — добавих аз.

Но дори тази мисъл не беше в състояние да ме смути. Бях в отлично настроение, което отговаряше на прекрасния зимен ден, да не говорим за бодростта, която ми вдъхна благоволенieto на боговете.

Минаването през галските градове беше истински триумф. Времето се задържа добро, докато стигнахме портите на Виенна. Тогава задуха студен вятър и черни облаци се натрупаха от север. Усещаше се, че ще завали сняг. Загърнати в наметалата си, минахме черния Роданус^[2] и влязохме в града около третата стража. Въпреки че беше студено, улиците бяха претъпкани с хора; посрещнаха ме най-сърдечно. Не разбирах защо. Констанций предизвикваше почит и страх, а аз печелех любовта на хората. Не споменавам това от суетност, а просто като озадачаващ факт. Какво всъщност знаеха тези хора за мен? Аз можех да бъда втори Гал. И въпреки това те се бяха наредили и ме поздравяваха, като че ли бях спечелил голямо сражение или бях увеличил доставките на жито. Това посрещане бе необяснимо, но ободрително.

Като минах пред храма на Ливия и Август, тълпата избута напред една сляпа старица. Тя падна пред коня ми. Стражите ми я изтласкаха настрана. Тя пак падна.

— Вдигнете я — заповядах аз.

Изправиха я на крака.

— Кой е този? — попита тя на висок глас.

— Цезар Юлиан — извика някой.

Тя вдигна слепите си очи към небето и с глас на Пития обяви:

— Той ще въздигне наново храмовете на боговете.

Сепнат, пришпорих коня си и отминах, но думите ѝ още дълго кънтяха в ушите ми.

Срещнах се с Флоренций в главната зала на двореца на префекта, който щеше да бъде моята резиденция, макар че тази малка вила едва ли можеше да се нарече „дворец“. Флоренций ме прие любезно. Да, по-скоро той ме прие, отколкото аз него; и при това даде съвсем ясно да се разбере от самото начало, че това е негова провинция, не моя, въпреки че аз бях цезарят, а той обикновен преториански префект.

— Добре дошъл в Галия, цезарю — рече той, след като разменихме поздравии. Флоренций не беше намерил за нужно да свика

градските магистрати или дори чиновниците от преторията. Придружаваха го единствено няколко висши офицери. От моя страна присъстваше само Орибазий.

— Топло посрещане за това студено време, префекте — отвърнах аз. — Поне народът изглежда доволен, че съм пристигнал — добавих, като натъртих думата „поне“.

— Всички се радваме, че августът е счел за уместно да те издигне и да те изпрати тук в знак на своя интерес към нашата провинция. — Флоренций беше нисичък, мургав човечец с остри черти на лицето. Особено ми направиха впечатление неговите жилести ръце, обрасли с черни косми и прилични по-скоро на маймунски лапи, отколкото на човешки ръце.

— Августът ще бъде доволен да научи, че одобряваш решенията му — отвърнах аз сухо. След това минах покрай него и отидох да седна на единствения стол в залата, който беше поставен на малък подиум. Забелязах, че това има известно въздействие. Военните се спогледаха... Флоренций обаче остана невъзмутим, въпреки че седях на неговия стол.

— Представи ми офицерите, префекте — казах аз с най-хладния тон, на който съм способен.

Флоренций ги представи. Първият беше Марцел, който командуваше войските в Галия. Той ме поздрави небрежно. Следният беше Невита, едър, здрав франк, синеек и гръмогласен, забележителен пълководец, който сега служи при мене в Персия. Но него ден във Виенна той се държа към мене с такава очебийна надменност, че аз бях принуден да му отвърна със същото. Иначе щях да изгубя всякакъв авторитет. Или трябваше да бъда цезар, или щяха да ме смажат.

Обърнах се към Флоренций. Говорех, като внимателно избирах думите си:

— Не сме толкова далече от Медиоланум, че уважението, което се дължи на един цезар, да може да се забрави. Столицата на тази провинция не е в бойна обстановка въпреки пораженията на нашите войски на Рейн. Обясни на офицерите си, префекте, какви са задълженията им към нас. Покажи им чрез своя пример как трябва да се държат към цезаря.

Констанций едва ли щеше да го каже по-добре и аз успях да изразя точно това, което исках, с тази дръзка реч. Убеден бях, че съм

изпратен в Галия да умра и смятах да сторя това по най-достойния възможен начин, като защитавам докрай високата титла, която ми беше дадена.

Флоренций изглеждаше смаян, останалите уплашени; Орибазий беше поразен. Наистина е странно колко са ни приятни тези редки мигове, когато можем да направим впечатление на някой стар приятел чрез една смела постъпка.

Флоренций бе толкова смутен, че се забави да изпълни разпорежданията ми. Затова, имитирайки старателно Констанций, вдигнах дясната си ръка и посочих с показалеца към пода пред мене, като казах с груб глас:

— Ние носим пурпурен плащ.

Броните извънтяха и офицерите коленичиха пред мен. Флоренций ги последва, като ми хвърли изпълнен с омраза поглед. Той целуна ръба на плаща ми. С това започна нашата вражда, която продължи цели пет години.

Всъщност Констанций никога не е смятал да ми поверява управлението на Галия. От мен той очакваше да бъда фигура, която се явява на тържествени случаи и чрез присъствието си напомня на галите, че императорът е изпратил ако не цяла армия, то поне един свой кръвен роднина, за да обедини този изплашен народ в защита на провинцията. Фактически Флоренций държеше цялата власт. Той командуваше войската във Виенна и неговата лична куриерска служба поддържаше връзка с различните легиони, пръснати из Галия. Впрочем повечето от тях бяха затворени в крепостите си, тъй като германците бяха обсадили всички по-големи градове и крепости от Рейн до Северното море.

Едва миналата година, когато преглеждах тайните архиви на Констанций (крайно увлекателно четиво, макар и понякога доста потискащо — сякаш човек слуша какво говорят хората зад гърба му), попаднах и на инструкциите му до Флоренций. Сега, когато зная съдържанието им, разбирам префекта: той просто е изпълнявал нареждания. Констанций му писал — предавам това по памет, тъй като всички книжа са в Константинопол, — че следва да се отнася към „нашия скъп роднина, цезаря Юлиан“, като към новак във военното

изкуство и управлението. Флоренций трябвало да бъде моят предан наставник, който да ме обучава и напътствува, да ме пази от лоши другари и грешни преценки. С други думи, изпращаха ме на училище. Трябвало да бъда държан настрана от военните работи. Трябвало също да бъда следен да не би да проявя „ambitio“, както се изразяват римляните — дума, която не съществува в никой друг език и означава самолюбив стремеж, гибел за спокойствието на държавата.

По време на първата ми година в Галия научих доста не само в областта на военното изкуство, но също и в изкуството да се прикривам и да търпя. Превърнах се във втори Одисей, който изчаква да дойде времето му. Не ме допускаха да участвам във военните съвети. Но от време на време ме осведомяваха общо за военното положение. Каквото чувах, не беше много насърчително. Въпреки значителната войска в Галия Флоренций нямаше намерение да започне военни действия.

Не предприемахме нищо. За щастие и нашият враг Хнодомар също бездействуваше; не изпълни заканите си да мине в нападение. Той обяви, че му е напълно достатъчно да държи бреговете на Рейн и най-големите ни градове. Копнеех да потегля срещу него, но няхах нито един войник освен личната ми стража от яки италийци. Нуждаех се също и от пари. Заплатата ми на цезар трябваше да се изплаща всяко тримесечие, но управителят на хазната винаги забавяше изпращането на дължимите суми. През първата година в Галия живеех изцяло от заеми, а и трудно можех да заема пари, понеже ежедневно се разпространяваха слухове, че съм изпаднал в немилост и всеки миг мога да бъда извикан обратно. Ядосах се и когато открих, че вилата, в която живеех, не беше дворецът на цезаря, а къща, където отсядаха официални гости. Градският дворец се намираще на Роданус и там се бяха настанали нашироко Флоренций и многобройната му свита. Той живееше като цезар, а аз — като беден роднина. Но затова пък Орибазий беше при мен, както и Приск, който през март пристигна от Атина.

Приск: Бих искал да добавя нещо към повествованието на Юлиан за отношенията между него и Флоренций. Преторианският префект действително беше сребролюбив, но и способен човек. И

което е по-важно, той съвсем точно следваше инструкциите на императора. Винаги смятах, че Юлиан е неоснователно ожесточен срещу него. Вярно е, че на няколко тържествени случая префектът го унижи публично. Спомням си един военен парад, когато за Юлиан нямаше място на трибуната. Цезарят остана в тълпата и гледаше войските си, заобиколен от баби, които продаваха суджуци. Вероятно това беше отмъщението на Флоренций за държането на Юлиан при първата им среща.

Не може да не се признае на Констанций... Интересно, защо винаги се опитваме да кажем и нещо добро за лошите хора? Дали защото изпитваме гузното чувство, че те биха казали за нас съвършено същото, което ние казваме за тях, само че от друга гледна точка и ръководени от противоположни интереси? Както и да е, Констанций беше съвсем прав да не остави един младеж без военен или административен опит да поеме ръководството на една тежка война, която по-възрастни и по общо мнение по-мъдри хора бяха почти изгубили. Тогава още никой не можеше да знае, че Юлиан е военен гений, освен може би самият той. Почти започвам да вярвам в неговия Хелиос, когато мисля за победите му в Галия.

Но по онова време той живееше едва ли не като ученик в една вила близо до градската стена. „Дворът“ му, ако неговата малка свита може да се нарече така, не броеше повече от стотина души, като се броят и робите. Вечеряхме доста бедно. Виното никога не достигаше. Но разговорите бяха винаги живи и интересни. Орибазий ни забавляваше и в същото време се грижеше за здравето ни. Още тогава той събираше разни церове от вещиците, които можеше да издири, и ги изпитваше върху нас. Евтерий също беше приятен събеседник.

Забавно е да се отбележи и следното: въпреки че споменава за моето пристигане, Юлиан не каза нищо за идването на една много по-важна личност по онова време: жена му Елена. Аз не бях във Виенна, когато тя е дошла, но ми казаха, че пристигнала с една огромна свита от фризьорки, шивачки, готвачки, евнуси и купища скъпи дрехи и накити. Струва ми се, че тя изобщо не можа да свикне с тази мрачна и студена вила. Но Юлиан винаги се отнасяше много мило с нея, макар че често не забелязваше присъствието ѝ. Ставаше от масата и си

тръгваше без нея или пред всички започваше да крои планове как ще посети някой съседен град и забравяше да включи и нея в приготовленията. Мисля, че тя го обичаше много повече, отколкото той нея. Не че тя му беше противна — по-скоро му беше безразлична. Съмнявам се често да е изпълнявал съпружеските си задължения. И въпреки това тя забременя два пъти в течение на четири години, през които бяха женени.

Това, което е останало в паметта ми от Елена, са нейните героични усилия да не прояви скуката си, когато Юлиан говореше с такова въодушевление за неща, които него го интересуваха, а нея озадачаваха. За щастие тя беше научила изкуството на монарсите да се прозява, без да си отваря устата; обаче, ако човек я наблюдаваше внимателно, можеше да види как ноздрите ѝ се разширяват подозрително, щом се заговори за Платон или Ямблих, или за тебе, скъпи ми приятелю (великата тройка!). Уверен съм, че навяхахме на Елена смъртна скука.

Либаний: Не мога да си представя някому да звучи странно, че Юлиан поставяше Платон, Ямблих и мене на едно стъпало. Но човек винаги може да бъде сигурен, че Приск ще прояви завистта си. „Великата тройка!“ Виж го ти! Просто защото сам се провали като философ и ретор, той би искал да принизи всички свои съвременници до собственото си ниво. Но и в това няма да успее.

Юлиан Август

Не е лесно да разбереш галите. Начинът им на живот е различен от нашия, въпреки че дълги години са били под наша власт. Струва ми се, че те са най-красивите хора на света. И мъжете, и жените са високи, със светла кожа, често синеоки и руси. Непрестанно се мият и перат дрехите си. Човек може да пропътува от единия край на провинцията до другия, без да види жена или мъж в мръсни или изпокъсани дрехи. Пране виси и до най-бедната хижа.

Но въпреки красотата си те са изключително свадливи. И мъжете, и жените говорят странно високо, произнасят остро гласните

звукове и натъртват съгласните. Когато раздавах правосъдие, адвокатите и ищците ревяха като ранени бикове и просто ме оглушаваха. Гордеят се, че в битка един гал е равен на десет италийци. Боя се, че са прави. Обичат сраженията. Не само са яки, но са и сърцати. И жените им обичат да се бият. Не е необичайно за един гал в разгара на битката да извика жена си на помощ. И когато тя му се притече, силата му се увеличава десетократно. Със собствените си очи съм виждал галски жени да се нахвърлят на противника: с изпъкнали вени на врата, те скърцат със зъби, размахват дългите си ръце като криле на вятърна мелница и ритат с крака, сякаш катапулти стрелят.

За галите военната служба е гордост; те са пълна противоположност на италийците, които понякога си отрязват палците, само и само да не ги вземат във войската. Кръвопролитните сражения просто ги опияняват. Те биха били най-добрите войници на света, ако нямаха два големи недостатъка: не се поддават на военна дисциплина и са големи пияници. В най-трудния момент началникът на галите може да завари войниците си мъртвопияни, защото този ден бил свещен и следвало да бъде почетен с малко вино или с някоя от онези силни напитки, които те приготвяват от ечемик и разни билки.

Няма да пиша за походите си в Галия, тъй като вече ги описах в едно съчинение, което ласкателите поставят наравно с Цезаровите „Записки за галската война“. Но трябва да призная, вложих по-голямо старание в описанието на сраженията ми в Галия, отколкото във воденето на самите сражения. Въпреки това ще отбележа някои неща, които не можех да разкрия навремето.

Зимата на 355–356 година беше мъчителна за мен. Нямах никаква власт. Преторианският префект ме пренебрегваше. Нямах никакви задължения, освен от време на време да посетя някой град в провинцията. И въпреки това всеки път, когато излизах, галите се стичаха на тълпи. Дори и през най-студените дни хората идваха от далечни места да ме видят и приветствуват. Това ме трогваше, макар да разбирах, че твърде често те ми изразяваха почит, защото ме вземаха за Юлий Цезар. Между селяните се носеше легенда, че някога Юлий Цезар се заклел, ако Галия бъде нападната, да стане от гроба си и да

прогони враговете ѝ; затова мнозина смятаха, че сега великият пълководец е дошъл да спаси страната, и го виждаха в моето лице.

Тези посещения станаха причина да спечелим няколко неочаквани победи. В един град присъствието на цезаря вдъхна смелост на хората и те сами прогониха германците от околността. В един друг град, отбраняван от старци, защитниците отблъснаха германското нападение, като бойният им вик бе: „Юлиан цезар!“

Първото ми „сражение“ беше в Аквитания. Минавахме в колона по двама през гъста гора, когато ни нападна малка група германци. За миг се сепнах да не би моите италийци да се уплашат и разбягат. Но те не се пръснаха. Толкова стига, когато си нападнат от засада. Ако войниците не се разпилеят в първия момент на изненада, един съобразителен военачалник може за няколко минути да ги събере.

За щастие ние се намирахме към края на гората. Заповядах на войниците отпред да отвлечат вниманието на германците, докато ариергардът достигне до открито поле. За няколко минути излязохме от гората, без да дадем жертви. След това, когато започнахме да взимаме връх, германците бързо побягнаха — най-напред един, после още един, след това по няколко едновременно.

Неочаквано чух собствения си глас: „След тях! Пресечете им пътя!“ Войниците подгониха германците, които хукнаха към гората. Тогава извиках: „По един денариус за всяка германска глава!“ Този кръвожаден вик бе подет от офицерите ми. Именно това им трябваше да ги насърчи. Войниците ми, алчни за наградата, се нахвърлиха върху германците, като крещяха от възбуда. Привечер ми донесоха стотина германски глави.

Описах тази схватка не защото има някакво военно значение, а защото тогава за пръв път участвах в сражение. За разлика от почти всичките ми предшественици, пък и от всички достойни патриции, на мен ми липсваше какъвто и да било военен опит. Никога не бях виждал човек, убит в битка. Винаги предпочитах мира пред войната, учението пред действието, живота пред смъртта. И въпреки това си дерях гърлото до прегракване край онази гора в Галия и пред мен се издигаше камара от кървави глави. Дали изпитвах отвращение или срам? Нито едното, нито другото. Бях опиянен, подобно на онези, които се опияняват, служейки на Афродита. И сега предпочитам философията пред войната, но само нея и нищо друго. Как станах

такъв, е загадка. Причината е сигурно божествена; явно жаркото слънце, прародител на всички смъртни и защитник на царете, желаше да бъде така.

Докато яздехме обратно към Виенна през тази бледа зимна вечер, аз тръпнех от възбуда, която бе почти радостно вълнение: знаех, че ще остана жив. Дотогава не бях уверен в себе си. Как можех да зная дали не съм страхливец, или, още по-лошо, дали няма да се объркам в суматохата и да бъда неспособен да вземам бързи решения, без които не може да се спечели нито едно сражение. И макар че, когато се чуха първите викове и започна да се лее кръв, аз изпаднах в крайна възбуда, все пак съвсем ясно виждах какво трябваше да се направи и можах да ръководя битката.

Във Виенна не обърнаха особено внимание на схватката. Отдадох обаче голямо значение на обстоятелството, че за новата година Констанций ме назначи консул заедно със себе си. Той ставаше консул за осми път, а аз за първи. Бях поласкан, но не се зарадвах особено много. Още не ми е ясно защо така държат на тази стара титла. Консултът няма никаква власт (освен ако е император) и въпреки това някои честолюбиви хора са готови да пожертвуват цяло състояние, за да станат консули. Разбира се, техните имена остават завинаги в историята, тъй като летоброенето се води по имената на консулите. Но мен не ме интересуват звания, които са загубили значението си. На церемонията, с която се обяви новата ми титла, Флоренций се държа доста почтително към мен и това все пак беше нещо. Когато се срещнахме след това, той ми каза:

— Подготвяме един поход късно през пролетта. Ако желаш, можеш да участвуваш.

— Като началник на войската ли?

— Цезарят управлява цяла Галия.

— Цезарят добре съзнава високото си положение. Но аз ли ще водя войските? Аз ли ще подготвям походите?

— Ти ще ни ръководиш във всяко отношение — отговори той уклончиво. Ясно беше, че нямаше намерение да ми отстъпи управлението на провинцията. Но това беше началото, първият пробив в стената. От мене зависеше как ще се възползувам от промяната, за да подобря положението си.

Когато Флоренций си отиде, пратих да повикат военния ми съветник Салуст. Той бе назначен за мой съветник още при пристигането ми в Галия и завинаги ще се чувствавам задължен на Констанций, загдето ни събра двамата. Той е едновременно римски пълководец и гръцки философ. Какво по-похвално мога да кажа за него от това? Салуст приближаваше петдесетте, когато се запознахме. Той е висок на ръст, приказва бавно, ала мисълта му тече бързо; произлиза от старо римско семейство и както повечето римляни аристократи, е останал непоколебимо верен на истинските богове. Близък приятел на видни елинисти като Симах и Претекстат, преди известно време той публикува една класическа защита на нашата религия, озаглавена „За боговете и света“. Както Максим ми е съветник по тайнствата и Либаний ми служи за образец на литературен стил, така Салуст остава за мен идеал на истински човек.

Салуст се зарадва на тази новина не по-малко от мен. Разучихме заедно картата на Галия и решихме, че най-добрият ход ще бъде да ударим направо към Аргенторатум^[3]. Този голям град не само господствува над значителна част от реката Рейн, но и Хнодомар го използваше за база на своите походи. Възвърнем ли си го, това значително би засилило положението ни и би отслабило врага.

— От това трябва да извлечем поука — каза Салуст внезапно.

— От кое?

— Защо германците са в Галия?

— За плячка. Желят повече територия. Защо варварските племена постоянно се движат от място на място?

— Те са в Галия, защото Констанций ги повика да му помогнат срещу Магненций. Помогнаха му. А след това останаха в Галия.

Добре бе схванал същината на въпроса. Човек никога не трябва да търси помощ от варвари — може да ги използва като наемници, може да ги подкупва, ако няма друг начин да се запази мирът, но никога не бива да допуша варварско племе да навлиза в римска територия, защото в края на краищата те ще се опитат да заграбят за себе си тези земи. Дори в момента, когато ние със Салуст разговаряхме, Констанций се намираше на Дунава и воюваше с две въстанали племена, на които някога бе разрешил да се заселят там.

Сетне Салуст ми каза, че имало сигурни доказателства за тайните преговори, които Флоренций водел с някои германски

вождове. На някои плащал скришом, за да останат, където са; други пък плащали на него, за да ги остави на мира в новите им владения. Двамата със Салуст внимателно подготвихме бъдещите си обвинения против Флоренций.

През май Салуст и аз предложихме на Флоренций и на неговия военачалник Марцел плана си да потеглим направо срещу Аргенторатум. Веднага го отхвърлиха. Почнахме да спорим. Молихме. Обещахме им победа. Но не щяха и да чуят.

— Още не сме готови да хвърлим армията в решително сражение. Моментът не е удобен — каза Марцел. И тъй като той беше главнокомандуващ на провинцията, бях принуден да се подчиня.

— Кога — попитах аз, оглеждайки заседателната зала (бяхме в двореца на префекта), — кога ще можем да изпълним заповедта на императора и да изгоним германците от Галия?

Флоренций беше любезен. Макар все още да се държеше снизходително към мен, беше по-предпазлив отпреди. Очевидно аз нямаше да бъда победен без старателни усилия от негова страна.

— Ще разрешите ли да предложа на цезаря едно средно решение? — попита Флоренций, като подмяташе в ръка фино изработена кесия от еленова кожа, пълна със злато, неговия бог. — Нямаме достатъчно войска за действия от голям мащаб. Докато императорът не прати подкрепления — а малко вероятно е да стори това тази година, тъй като вече се е обвързал на Дунава, — трябва да се ограничим с това да задържим каквото имаме и да си възвърнем каквото можем, без да се излагаме на големи опасности.

Флоренций плесна с ръце и един секретар, който клечеше край стената, скочи на крака. Флоренций се държеше съвсем като император, но в края на краищата преторианските префекти са важни хора. По това време Флоренций управляваше западната част на провинция Африка, Испания, Галия и Британия. Секретарят разтвори пред него карта на Галия.

Флоренций посочи един град на име Августодунум^[4], точно на север от Виенна.

— Получихме известие, че градът е обсаден. — За малко не попитах защо досега не ми е съобщено, но замълчах. — Но ако цезарят

желае, той би могъл заедно с военачалника Салуст — Флоренций се усмихна с лека подигравка на Салуст, чието лице не промени израза си на учтиво внимание, — би могъл да принуди германците да вдигнат обсадата на Августодунум. Това е стар град. Стените някога са били непревземаеми, но сега са доста порутени, както за съжаление почти всички наши укрепления. Гарнизонът е твърде малък, но гражданите са храбри.

Бързо му казах, че нищо не би ме зарадвало повече и че веднага ще тръгна да подпомогна Августодунум.

— Разбира се — каза Флоренций, — ще ти са необходими няколко седмици, за да въоръжиш войниците, да събереш храна, да...

— Едно добро има — прекъсна го Марцел, — няма да се грижиш за обсадни машини. Дори ако германците завземат града, преди да стигнеш там, те няма да се настанят в него. Те никога не влизат в градовете.

— Ами Колония Агрипина и Аргенторатум?

— Те са разрушени — рече Марцел почти така зарадван, сякаш лично бе участвувал в разрушаването им. — Но не са завзети. Германците се плашат от градове. Дори една нощ не преспиват в град.

— Те имат обичай — поде Флоренций — да завземат околностите и да подлагат на глад жителите. Когато накрая градът се предаде, те го опожаряват и продължават похода си.

— Колко войска ще ми се даде?

— Още не можем да ти кажем с положителност. Има други... непредвидени случаи. — Флоренций прехвърляше кесията със злато от една ръка в друга. — Но след няколко седмици ще знаем и тогава цезарят ще може да започне първата си... галска война.

Това беше наистина груба подигравка, но вече се бях научил да не показвам, когато съм засегнат.

— Тогава вземете нужните мерки, префекте — рекох с възможно най-царствен вид и напуснах двореца, придружен от Салуст.

Докато вървахме по улиците на града на път за вилата ми, дори споменът за презрителното държане на Флоренций не бе в състояние да помрачи радостта, с която ме изпълваше мисълта за предстоящия поход.

— Само един успешен поход, и Констанций ще ми даде цялата армия.

— Може би.

Салуст вървеше замислен. Прекосихме площада, където селяните от околността бяха докарали с коли първите плодове и зеленчуци на сезона. На почетно разстояние ме следваха двама души от охраната. Макар да бях цезар, гражданите бяха вече съвсем свикнали да ме виждат да скитам сам по улиците и докато по-рано ми се покланяха с уплашен вид, сега ме поздравяваха като съсед — разбира се, пак почтително.

— Само че... — рече Салуст и не се доизказа.

— Само че ако победата ми е твърде голяма, Констанций ще се погрижи никога вече да не разполагам с войски.

— Точно така.

— Трябва да рискувам — рекох аз, като свих рамене. — Освен това, като свърши работата си на Дунава, Констанций ще трябва да се справя с персийците. Тогава, ще не ще, пак на мен трябва да разчита. Друг няма. Ако успея да задържа Галия, той ще трябва да ме остави начело на войската.

— Ами ако не тръгне срещу персийците? Ако се опълчи срещу теб?

— Ами ако ме прегази тази кола? — При тези думи и двамата отскочихме встрани от пътя, защото една волска кола изтрополя край нас, а коларят високо взе да ругае и колата, и нас, и боговете, заради които бе закъснял за пазара. — Всичко ще се нареди, Салусте — му рекох, като доближихме вилата. — Видях поличби.

Салуст повярва на думите ми, защото знаеше, че съм под особеното покровителство на Хермес, който е умът на вселената.

[1] Днешното Торино. — Б.пр. ↑

[2] Река Рона. — Б.пр. ↑

[3] Днешният Страсбург. — Б.пр. ↑

[4] Днешният Отьон. — Б.пр. ↑

XI

На 22 юни напуснах Виенна начело на дванадесетхилядна войска: тежка конница, пехота и стрелци, въоръжени с арбалети. Целият град бе излязъл да ни изпрати. Лицето на Флоренций излъчваше ирония, а Марцел с голямо усилие се сдържаше да не се разсмее. Несъмнено и двамата си мислеха, че ме виждат за последен път. Елена се сбогува с мен със стоическо достойнство. Тя беше римска матрона до мозъка костите, напълно готова да посрещне трупа ми, положен върху щит.

Денят беше слънчев. От дясната ми страна яздеше Салуст, а от лявата — Орибазий. Точно пред мен един знаменосец носеше отвратително реалистичното изображение на Констанций, с корона на глава и наметнат с императорския плащ. Моят братовчед недавна ми бе пратил образа си с дълъг поменик обяснения при какви случаи и как да го използвам. Той също така ми напомняше, че съм изпратен в Галия не като владетел, а като представител на императора, с главна задача да показвам на народа неговия образ. Въпреки това дребно унижение, когато тръгнахме на път, аз бях в отлично настроение.

Пристигнахме пред Августодунум на 26 юни. Още същия ден разбих германците и освободих града. *Бележка за секретаря:* На това място да се вмъкне съответната глава от книгата ми „Галските войни“. Онази част, която описва похода от Августодунум през Аутисиодурум^[1] и Трикацес^[2] до Реми^[3], където прекарах целия месец август.

Приск: Както казва Юлиан, Салуст бе от дясната му страна, Орибазий от лявата, а аз точно зад тях. Описанието му на похода в общи черти е точно. От Юлий Цезар насам главнокомандуващите са склонни да представят в мемоарите си нещата в благоприятна за тях светлина, но Юлиан обикновено беше честен. Естествено често не споменаваше за грешките си. Той премълчава как загуби почти цял легион от нехайство: прати ги да минат през една гора въпреки

предупреждението, че там има германци... А там действително имаше германци. Но, общо взето, Юлиан беше предпазлив военачалник. Рядко рискуваше дори един войник, освен когато бе положителен, че има всички изгледи за успех. Поне военните ни уверяват, че е така. Почти нищо не разбирам от военни работи, макар и да придружавах Юлиан в Галия и в Персия. Разбира се, не бях войник, въпреки че от време на време участвах в сражения, без това да ми доставя удоволствие. Ни най-малко не изпитвах онази жажда за кръв, за която Юлиан споменава няколко страници по-горе — едно доста учудващо признание, защото в разговор той никога не е казвал, че обича войната.

Салуст имаше грижата за всички подробности. Той прояви изключителни способности и беше във всяко отношение чудесен. Дали не беше премного чудесен? Човек често оставаше с впечатлението, че той играе роля (обикновено подражаваше на Марк Аврелий); винаги беше сериозен, стеснителен, скромен и разумен, качества, на които хората се възхищават или поне казват, че се възхищават. И в това е именно същината на въпроса. По-малко самокритични хора неизбежно имат черти в характера си, на които далеч не се възхищаваме. В тях доброто и лошото са размесени. Салуст имаше само добри качества. Това трябва да е било плод на изключителна самодисциплина, както и на съзнанието, че се мъчи да бъде нещо, което не е. Но каквито и да са били подбудите му, той беше внушителен и упражняваше добро влияние върху Юлиан.

Юлиан освободи обсадения Августодунум. Сетне пое на север към Аутисиодурум. Там даде няколко дни почивка. За разлика от много пълководци, които не щадят войниците си, Юлиан използваше всеки възможен случай, за да освежи войската. После тръгнахме за Трикацес. Този преход беше много труден. Германците непрекъснато ни безпокояха с нападенията си. Те са страшни на вид хора, високи и мускулести, с дълги, червено боядисани коси, според обичая на тези племена. Обличат се подобно на нас и носят брони, свалени от труповете на убити римляни. На открито лесно може да ги победиш, но в горите са опасни.

В Трикацес прекарахме няколко часа пред стените на града, докато успеем да убедим изплашения гарнизон, че не сме германци и че сам цезарят води войската. Накрая самият Юлиан, застанал до

„отвратително реалистичния“ портрет на Констанций, заповяда на жителите да отворят портите на града.

Прекарахме в този град само един ден. Оттам поехме към Реми. Юлиан се бе предварително споразумял с Флоренций, че ядрото на войската ще се съсредоточи там през месец август с оглед на предстоящ поход за възвръщането на Колония Агрипина. Когато пристигнахме, Марцел действително беше в града. Веднага бе свикан военният съвет. Уморен от дългата езда и копнеещ за баня, придружих Юлиан и Салуст на съвета.

Не може да се каже, че Марцел бе особено доволен, като видя колко добре е понесъл на цезаря военният живот. Когато Юлиан попита дали войските са готови, казаха му, че не са. На въпроса кога ще бъдат готови, му даваха уклончиви отговори. Накрая се оказа, че до края на годината не било възможно да се предприеме нападение от голям мащаб.

Тогава Юлиан стана и започна да лъже гениално като Одисей. Едва можех да вярвам на ушите си. Отначало той заговори с печален тон:

— Надявах се да ви намеря всички тук готови и горящи от желание да се биете с тези племена. Вместо това откривам, че нищо не е подготвено и както винаги сме в отбрана.

Марцел взе да мърмори нещо заканително, но нищо не можеше да спре Юлиан, думите просто се лееха от устата му. Знаеш какъв ставаше той, когато го осенеше духът на Хелиос.

— Пратен съм тук, пълководецо, от божествения император да покажа на варварите неговия образ. Също така съм пратен, за да възвърна градовете, които ти изгуби. Пратен съм тук да върна варварите обратно в горите им отвъд Рейн. Заклех се като цезар да ги покоря или да загина.

— Но, цезарю, ние... — Това бе всичко, което Марцел смогна да каже. Юлиан го прекъсна и извади един свитък изпод туниката си. Това бяха предписанията по етикецията, които Констанций му бе пратил.

— Виждаш ли това, пълководецо? И вие всички?

Юлиан размахваше свитъка във въздуха като знаме. Никой не можеше да види точно какво е, но императорският печат ясно личеше.

— Това е от божествения император. Изпратено е до мен. Пристигна в Августодунум с нарочен пратеник. Съдържа нареждания. Трябва да си възвърнем Колония Агрипина. Такива са заповедите му и ние сме негови роби. Нямаме друг избор, освен да се подчиним.

Всички, които седяха на масата от страната на Марцел, бяха смаяни. Никой не бе чувал за такива нареждания по простата причина, че те не съществуваха. Но тази смела лъжа успя главно защото Марцел бе истински политик — не можеше да признае, че има нещо, което би трябвало да знае и което в действителност не знаеше. Той предаде войската на Юлиан.

Юлиан Август

В Реми направих преглед на легионите, както излизаха от портите на града. Всички бяхме плувнали в пот от августовската горещина. Беше тежък, влажен ден, със злокобно мрачно небе. Както стоях на площадката извън градските порти, измъчван от безброй мушички, които бръмчаха около главата ми, и капки пот се стичаха по лицето ми, един вестоносец ми връчи известие от Виенна. Беше кратка бележка от Флоренций: жена ми родила момче, което умряло скоро след раждането си; тя била добре; това беше всичко.

Много е странно едновременно да научиш, че си баща и скърбящ баща на мъртъв син. Подадох бележката на Салуст. След това отново се обърнах към легионите, които маршируваха ритмично с бойна стъпка под звуците на свирки.

Приск: Акушерката прерязала твърде ниско пъпната връв на детето. Впоследствие научихме, че императрица Евсебия й платила да стори това. И все пак никога не съм чувал Юлиан да говори за Евсебия освен с най-ласкави думи. Тъжни мисли навяват тези заплетени отношения между хората от царски род... Каква нелепост написах! Ние сме свикнали да заклеяваме високопоставените, сякаш сме драматурзи, които пишат за простолюдието, а в действителност обикновените хора са не по-малко непочтени и лукави и правят не по-

малко отчаяни усилия не само да спасят живота си, но и да вземат надмощие над съперниците си; това е особено вярно за философите.

Юлиан прескача останалата част от похода със забележка, че ще бъде поместен откъс от предишната му книга. Това ще бъде твоя задача. Лично аз намирам книгата му за галските войни почти толкова скучна, колкото и записките на Юлий Цезар. Казвам „почти“, защото описанието на събития, в които човек сам е участвувал, никога не може да бъде съвсем скучно. Но описанията на битки скоро дотягат. Затова бих ти препоръчал, макар че не си искал от мен съвет по литературни въпроси, да вмъкнеш само съвсем кратки пасажки от военните му записки.

Есенният поход на Юлиан бе сполучлив. При Брумат той води сражение, което стратегите считат за блестящ образец на военното изкуство. Аз не бих могъл да се произнеса по въпроса. Навремето битката ми се видя съвсем обърквана, но тя откри пътя за Колония Агрипина. Тази част на света впрочем е много красива, особено една местност, наречена Сливането (там се сливат две реки, Мозела и Рейн), край Ригомагус^[4]; непосредствено до града има стара римска кула, от която може да се наблюдава цялата околност. Недалеч от Ригомагус се намира Колония Агрипина, която за общо изумление Юлиан завзе след кратко сражение.

Там останахме целия месец септември. Юлиан беше в отлично настроение. Неколцина от франкските вождове често идваха при него и той едновременно ги очароваше и ги изпълваше със страхопочитание — рядка дарба, която, ако може да се доверим на Цицерон, е имал Юлий Цезар.

Една незначителна, но любопитна забележка: с Орибазий се хванахме на бас на една жълтица, че Констанций ще си отмъсти на Юлиан, задето излъга Марцел. Аз твърдях, че нищо няма да се случи, и спечелих жълтицата. След това прекарахме зимата в Агендикум^[5], неприветлив провинциален град на север от Виенна.

Юлиан Август

След описаните победи настаних войските на зимни квартири в един приятен град на име Агендикум, който ми беше особено удобен,

понеже там бях на доста голямо разстояние от Флоренций във Виенна и Марцел в Реми.

През тези месеци Елена водеше твърде уединен живот. Тя беше довела със себе си няколко дами от двора в Медиоланум и, струва ми се, беше, общо взето доволна, макар здравето ѝ да не беше добро: поради възрастта ѝ раждането било доста тежко. Винаги се чувствавах неудобно в нейно присъствие. Трудно можех да забравя, че тя е сестра на моя враг. Дълго време не бях уверен кому от двамата ни е вярна. Зная обаче с положителност, че редовно е пишела на брат си писма, унищожени впоследствие. От кого? Неизвестно. Затова внимавах да не кажа в нейно присъствие нищо, което би могло да възбуди подозрение у Констанций. Това постоянно самонаблюдение много ми тежеше.

Само един-единствен път Елена показа, че има представа какви са мислите и чувствата ми. Беше през декември. Бяхме вечеряли съвсем скромно в моята канцелария, която по-лесно се затопляше от официалните ни помещения. Имаше няколко мангала, които излъчваха достатъчно топлина поне за мен (Приск винаги се оплакваше от моята стиснатост в това отношение). Елена беше седнала с дамите си в единия край на стаята и слушаше една от жените, която пееше гръцки песни, а Орибазий, Салуст, Приск и аз се бяхме изтегнали на лежанки в другия край.

Отначало дрънкахме празни приказки, както обикновено става след вечеря. Заговорихме за военното положение. То не беше добро. Въпреки победата ми при Колония Агрипина Флоренций ме бе оставил само с два легиона. Останалата част от армията ми бе върната в Реми и Виенна. Бях в същото положение, в каквото се намирах през първата си зима във Виенна, бях цезар без войска. С тази разлика, че сега бремето ми беше по-голямо. Но както казва старата поговорка: „На вола слагат самар, та нима на мен ще тежи.“ Имах задачата не само да държа Агендикум, но да защитавам и околните села от германските племена, които дори посред зима не се задържаха на едно място и постоянно се движеха от град на град, като опожаряваха и плякосваха всичко. Хнодомар се беше закълел, че ще ме обеси, преди да се стопи снегът напролет. За да поставя гарнизони в близките градове, бях принуден да се откажа от две трети от войниците, с които разполагах. На всичко отгоре имахме да се справяме с необикновено голям брой дезертъори, особено между италиейските войници.

— Всеки, който дезертира, би трябвало да бъде посечен пред легионите — каза Салуст.

— Извънредно трудно е — каза Приск по неговия хитър начин — да накажеш със смърт дезертьор. На първо място трябва да го хванеш.

— Единственото разрешение — рекох аз — е победата. Ако имаме успех, войниците ще бъдат верни. Малцина дезертират от една победоносна армия.

— Но ние нито сме победоносни, нито сме армия — забеляза Приск с неприятна точност.

— А императорът именно това желае — рече Орибазий прекалено високо. Направих му знак да мълчи. Елена чу думите му, но не каза нищо.

— Уверен съм, че моят братовчед, божественият император, гори от нетърпение да прогоним германците от Галия — рекох аз.

Всъщност няха никакви известия от Констанций откакто се бяхме установили в Агендикум. Предполагах, че ми е сърдит, защото не се завърнах във Виенна.

Тогава Приск ме помоли да прочета нещо от възхвалата, която пишех за Евсебия. Пратих да повикат секретаря ми, който ми донесе ръкописа. Прочетох няколко страници; никак не ми хареса. Произведението беше още в съвсем суров вид и аз сам казах, че не съм доволен от работата си.

— Навярно е така — каза дяволитият Приск, — защото е почти искрено.

Другите се изсмяха. Във Виенна бях написал една дълга хвалебствена ода за Констанций, която действително беше — макар сам да го казвам — отлична: грижливо построена и на прекрасен език. Панегириката не изключва непременно честността, макар истинските ти чувства да нямат никаква връзка с окончателната творба, която е произведение на изкуството, а не истина. Дори Констанций разбра, че творбата ми е великолепна, и ми написа собственоръчно писмо, пълно с правописни и синтактични грешки. После се опитах да напиша възхвала за Евсебия, но това се оказа много по-трудно; навярно, както намекна Приск, поради истинското ми уважение, което храня към тази жена. Освен това бях морално задължен да не разкрия, че тя бе спасила живота ми. Това ограничение ме спъваше.

Както разговаряхме спокойно и приятелски, някъде далеч се чу неспокойно цвилене на коне, но аз не обърнах внимание. После Орибазий заговори за еврейските книги, които галилеяните наричат Стария завет. Това е една от любимите ми теми. Дотолкова се увлякох, че забравих присъствието на Елена.

— Възхищавам се на евреите за това, че са верни на един бог. Също така се възхищавам от тях заради самодисциплината им. Но не одобрявам начина, по който тълкуват своя бог. Уж е бог на всички хора, а се интересува само от тях...

— Христос бе изпратен от Бога за всички ни — каза внезапно жена ми.

Настъпи неловко мълчание.

— Именно това е спорният въпрос — рекох най-после аз съвсем кротко. — Единственият бог би ли действувал така?

— Ние вярваме, че именно така е действувал.

В стаята стана съвършено тихо, чуваше се само далечният шум на конете. Другарите ми седяха като на тръни.

— А в така нареченото евангелие на Йоан не пише ли, че „от Галилея не излизат пророци“?

— Господ си е господ, а не пророк — каза Елена.

— Но според собствените думи на Назарянина идеята за неговата мисия е взета от Стария завет, който е еврейски и който казва, че един ден при евреите ще дойде пророк, „месия“, а не самият господ.

— Това наистина е така — призна тя.

— В действителност — продължих аз с глупашка откровеност — почти няма връзка между това, което галилеяните вярват и което Назарянинът проповядваше. Още по-важно е, че в еврейския текст не се говори нищо за такова чудовище като бог в три лица. Евреите бяха монотеисти. Галилеяните са атеисти.

Прекалих. Елена стана, поклони се и се оттегли, придружена от дамите си.

Другарите ми се разтревожиха. Пръв заговори Приск:

— Каква дарба имаш, цезарю, да правиш трудното невъзможно!

Другите се съгласиха. Поисках им прошка.

— Във всеки случай — рекох, без да вярвам на собствените си думи — можем да имаме доверие в Елена.

— Дано да е така — каза Салуст мрачно.

— Човек трябва да бъде верен на истината — казах аз, съжалявайки, както толкова често ми се случва, че не съм си държал езика.

Откъм улицата внезапно дочухме викове. Всички наскочихме. Едва бяхме стигнали вратата, когато пристигна един офицер и съобща, че германците нападат града. На друго място съм описал как се развиха събитията и няма да повтарям разказа си тук.

Приск: Един месец бяхме обсадени. Наши войници, преминали на страната на германците, им съобщили за нашата слабост. Насърчен от тези сведения и съблазнен от мисълта да плени един римски цезар, Хнодомар насочил войските си към Агендикум. Положението ни беше тежко и в крайна сметка дължим живота си на енергията и интелигентността на Юлиан. Макар и да не можеше да ни вдъхне бодрост и увереност, той поддържаше у нас дисциплина и известна слаба надежда.

Нея вечер гарнизонът бе вдигнат по тревога. Войниците се спуснаха по местата си на крепостната стена. Можехме да видим германците на по-малко от половин миля разстояние, осветени от горящите чифлици. Именно цвилещите коне на селяните бяха смутили разговора ни след вечеря. Ако германците не бяха толкова шумни, може би щеше да им се удаде да превземат града. За наше щастие те всички бяха пияни.

През следващите няколко дни настроението на Юлиан се променяше от крайна радостна възбуда до свиреп гняв. Той беше уверен, че нарочно го изоставят. Подозренията му се потвърдиха, когато от Реми пристигна пратеник с новината, че Марцел няма да ни се притече на помощ; извиняваше се с това, че имал малко войска. Твърдеше също, че Юлиан разполагал с достатъчно сили да отблъсне германците.

Почти бяхме привършили припасите си, когато германците си тръгнаха така ненадейно, както бяха дошли. Дългите обсади им досаждаха. Юлиан веднага изпрати хора във Виенна за нови припаси. Сетне събра всичките си войски в Агендикум и останалата част от зимата премина ако не спокойно и удобно, поне без опасения, че можем да бъдем избити при някое внезапно нападение. Юлиан също

така най-подробно писа на Констанций за отказа на Марцел да ни се притече на помощ. Докладът му беше блестящ. Знам това, тъй като Салуст и аз му помогнахме да го напише. Беше така майсторски съставен, че за разлика от повечето държавни доклади оказва въздействие. Марцел бе отзован в Медиоланум и не след дълго желанието на Юлиан най-после се изпълни — възложиха му да командува армиите в Галия.

През 357 година Юлиан стана световен герой. През пролетта, когато житото вече зрееше, той отиде в Реми, където научи, че Барбацио, началникът на римската пехота, бил на път за Августа Рауракорум^[6] с двадесет и пет хилядна войска и седем речни кораба. Той щял да помогне на Юлиан в окончателната битка срещу германците. Но преди да успеем да съставим план за действие, през наша територия премина едно племе, наречено лети, и обсади Лугдунум^[7], като опожари цялата околност. Юлиан бързо изпрати три отряда лека кавалерия в помощ на обсадените. Той също така постави войска на трите пътя, които излизаха от Лугдунум, за да устрои засада на варварите при бягството им. За съжаление войските на Барбацио оставиха германците да се измъкнат: по заповед на Барбацио един трибун на име Цела попречил на кавалерийския командир да ги нападне. Защо? Защото Барбацио желал Юлиан да се провали. Освен това той се бе споразумял с някои германски племена. Юлиан нареди Цела и неговите офицери да бъдат разжалвани; това наказание не засегна само Валентиниан, кавалерийския командир, който покъсно стана император.

Германците вече бяха изплашени. Опитана се да възпрепятствуват напредването ни към река Рейн, като препречваха пътищата с грамадни дървета. После се оттеглиха по островите на реката, откъдето крещяха и ни ругаеха, а нощем пееха тъжни песни. Когато Юлиан заповяда на Барбацио да му даде седемте кораба, те веднага бяха тайнствено запалени от някого и изгоряха. Тогава Юлиан със свойствената си находчивост заповяда на леко въоръжените помощни войски на Корнютския легион да преплават до един от островите, използвайки дървените си щитове като салове. Този способ се оказа ефикасен. Германците на острова бяха избити, а след това с германски лодки войниците нападнаха другите острови. Варварите тогава изоставиха островите и побягнаха в горите на изток.

После Юлиан възстанови крепостта в Таберне, която има голямо военно значение, защото се издига точно на пътя на всеки, който си постави за цел да завземе централна Галия. Сетне нареди да ожънат нивите на германците и така си осигури припаси за двадесет дни. Сега вече беше готов да излезе срещу Хнодомар. Единствената му пречка бе Барбацио. За наше щастие това непочтено същество бе нападнато от германците точно на север от Августа Рауракорум. Макар да имаше многобройна и дисциплинирана войска, той побягна уплашен обратно в града и веднага оповести, че е спечелил славна победа; въпреки че беше едва юли, той разквартирува войниците си за зимата. Така не го видяхме цяла година. За нас това беше голямо улеснение.

Начело на тринадесет хиляди войници Юлиан предприе поход направо за Аргенторатум. Когато бе на няколко километра от града, при Юлиан пристигнаха пратеници на Хнодомар, който му съобщаваше: незабавно да напусне Галия, тъй като „сега това било германска земя, спечелена с германско оръжие и германска храброст“. Юлиан се изсмя на Хнодомаровите пратеници. Но Хнодомар не беше човек, с когото можеш да се отнасяш несериозно. Откакто бе победил цезаря Деценций, той свободно се разхождаше из Галия, като да бе негово собствено царство. Насърчен от бягството на Барбацио, сега той бе напълно уверен, че пак ще победи римляните.

Спорът бе разрешен, както е известно на всички ни, и сигурно на това място ще вмъкнеш Юлиановото описание на битката при Аргенторатум. По мое мнение това е почти най-хубавото нещо, което е написал, а сам знаеш с какво предубеждение чета военни спомени. Само моята старческа словоохотливост ме кара толкова надълго да говоря за онези месеци в Галия. Правя го отчасти да те осведомя и отчасти — честно казано — да проверя паметта си; помня повече, отколкото предполагах. Една подробност, която ми мина през ума, когато пишех думата „памет“: като яздех пред стените на един галски град, видях едни гробища; няколко гроба бяха покрити с рибарски мрежи. Попитах един местен войник какво означава това.

То е, за да попречи на духовете на майки, починали при раждане, да се върнат и да откраднат децата си.

Има извънредно интересен фолклор в този край на света и се надявам, че някой съвременен Херодот ще запише тия предания, преди народът да се романизира дотолкова, че да се забравят старите обичаи.

Между другото точно по това време извикаха Елена в Рим, където Констанций празнуваше не само първия си голям триумф, но и първото си посещение в столицата. Тя пак беше бременна и пак загуби детето си — този път пометнала от лекарството, което Евсебия ѝ дала.

Колкото до прочутата битка при Аргенторатум, много малко мога да прибавя към онова, което е написал сам Юлиан.

Либаний: Тогава защо прибавяш? Приск все заявява, че много малко може да прибави, а сетне добавя прекалено много. Остарял е. Едно време винаги говореше кратко, дори беше лаконичен, но сега!...

Приск: Собствените ми спомени от онзи августовски ден са много живи и изненадващо подробни, като се има предвид фактът, че не си спомням това, което се е случило миналата година, та дори тази сутрин.

Своя план за битката Юлиан изпрати на Флоренций във Виенна и за наша изненада той бе одобрен. Какви са били основанията, ще остане тайна. Подозирам, че може да има някаква връзка с факта, че Юлиан разполагаше с тринадесет хиляди войници, докато германската войска наброяваше около тридесет и пет хиляди.

На 14 август сутринта спряхме на приблизително двадесет мили от реката Рейн, по чиито брегове Хнодомар бе събрал войската си. Спомням си, че това бе най-горещият ден, който някога съм преживял. Жегата беше дори по-лоша, отколкото в Персия, защото беше влажно. Освен това въздухът гъмжеше от насекоми и непрекъснато кихах, както кихам винаги по това време на годината вследствие на изпаренията, които се излъчват от тлъстата земя.

През по-голямата част от битката бях до Юлиан, по-скоро като украшение, отколкото като войник, макар от време на време да размахвах оръжие, но само за да защитя живота си. Юлиан държа хубава реч на войниците. Макар речите му никога да не бяха блестящи, той винаги съумяваше да попадне в тон, който допадаше на войниците. Често съм се чудил как един толкова книжен младеж е успял да се научи да говори с такава лекота на най-невежите и пълни с предразсъдъци мъже на света. А той го правеше. Културният му глас

ставаше груб, обноските му — царствени; откъм съдържание речите му бяха скромни, но въздействието им бе поразително.

Юлиан възседна коня си, а до него знаменосецът му държеше копие, на което императорският змей, пурпурен и злокобен, се развяваше на горещия вятър. Пехотата изпълваше тясната падина в подножието на хълма, където Юлиан и неговият щаб бяха застанали; всички войници стояха до колене в зряло жито, защото се намирахме сред един голям чифлик.

Гръмнаха тръби. Отляво и отдясно се раздвижиха отряди от лека и тежка кавалерия и кохорти стрелци, докато Юлиан бе обкръжен от всички страни. Когато най-последно всички се събраха и настъпи тишина, той им заговори. Никога не съм го чувал да говори с по-голямо проникновение, макар изразите му да бяха енергични и прями. Той искаше да ги убеди да почнат боя веднага, но съзнавайки, че са изморени и измъчени от горещината, си даваше сметка, че ще трябва с хитрост да ги накара да пожелаят това, което сам искаше.

— Това, на което най-много държим, е безопасността на нашите войници и макар да горим от желание да нападнем врага, също така разбираме, че прибързаността крие опасности и че предпазливостта е добродетел. Ние всички сме млади мъже и склонни към буйни и стремителни действия, но в качеството си на цезар аз трябва да действувам предпазливо, въпреки че — както ви е известно — съвсем не съм боязлив. Ето в какво положение се намираме. Почти е пладне. Страшна жега е. Ще стане още по-горещо. Всички сме уморени от дълъг поход. Не знаем със сигурност дали има достатъчно вода на тази страна на Рейн. Врагът е с пресни сили и чака. Затова предлагам да оставим предни постове, да се наядем, да се наспим и да се приготвим за утрешното сражение, когато с божията воля ще ударим врага, щом се пукне зората, и предвождани от нашите орли, ще изпъдим германците от римска земя...

Но легионите го прекъснаха. Те заскърцаха със зъби — този звук беше страшен — и заудряха копията о щитовете си.

Тогава един от знаменосците извика:

— Напред, цезарю! Следвай звездата си! — И като се обърна драматично към легионите, изкряска: — Ние имаме пълководец, който ще победи! Затова с божията воля днес ще освободим Галия! Аве цезар!

Това им стигаше. Сред одобрителните викове на легионите Юлиан даде заповед да се приготвят за бой. После за момент можах да говоря с него насаме. Бяхме толкова близо един до друг, че стремената ни се допираха.

— Хубава реч — рекох, — подходяща да влезе в историята.

Той се ухили като ученик.

— А как ти хареса речта на знаменосеца?

— Точно това бе нужно.

— Снощи го научих какво да каже, показах му и жестовете.

След това Юлиан разгъна войските си. Германците вече бяха в боен ред. Наляво и надясно, докъдето стигаше погледът, войските им бяха строени край реката. В челната им редица беше вождът им Хнодомар, едър мъж, с голям корем и червено перо на шлема си.

По обед Юлиан даде заповед за нападение. Германците бяха изкопали окопи по пътя ни и оттам, прикрити от зелени клони, внезапно обсипваха със стрели легионите, които се смутиха и спряха; не отстъпиха, но и не напредваха.

Юлиан сега беше в стихията си. С пресекаващ от напрежение глас той даваше заповеди и препускаше от конен отряд до конен отряд, от легион до легион. Насърчаваше войниците да вървят напред; заплашваше изоставащите. Не си спомням точно думите му, но смисълът беше: това са варвари, те оплячкосаха Галия, сега е най-изгодният момент да ги сразим, толкова време го чакахме! Остроумно подиграваше разкопчаните, които бяха готови да отстъпят:

— Моля ви, не гонете врага много отблизо! Спрете се на Рейн! Оставете ги да се удавят! А вие се пазете!

За мен това беше ден на бъркотия. В течение на този зноен следобед на няколко пъти не се знаеше как ще завърши сражението. По едно време кавалерията ни се огъна; щяха да ударят на бяг, ако зад тях нямаше солидна стена от пехотни войски. Най-яркият ми спомен са лицата на германците. Никога не съм виждал подобно нещо и се надявам никога вече да не видя на този свят. А ако съществува ад, уверен съм, че всичкото време ще бъде заобиколен от сражаващи се германци. Дългите им боядисани коси висят по лицата им като лъвски гривни. Скърцат със зъби и крещят неразбираеми думи, които са по-скоро яростни резове. Облещените им очи гледат диво и вените изпъкват по вратовете им. Мисля, че мнозина от тях бяха пияни, но не

дотам, че да се притъпи свирепостта им. Убих неколцина от тях, но и аз самият едва се отървах.

След като отблъснаха кавалерията ни, те нападнаха пехотата, разчитайки да я сразят само с численото си превъзходство. Но те не знаеха, че пред себе си имаха двата най-добри римски легиона: корнуги и брахиати. Строени в бойния ред, наречен костенурка, с глави, прикрити от щитовете си, легионите напредваха равномерно през гъстата орда на германците. Това беше критичният момент на сражението, както Орибазий твърди, че има критичен момент при треската, при който веднага може да се определи ще живее ли болният, или ще умре. Ние оживяхме. Германците умряха. Това беше грамадно, отвратително клане. По брега на реката ранени и умиращи войници лежах по четирима-петима един връз друг; някои се задушиха от натрупаните върху им тела; други буквално се удавиха в кръв. Никога вече не видях битка като тази, за което съм признателен на съдбата.

Внезапно, като по даден знак (но това беше чисто и просто по инстинкт; и други свидетели на сражения са забелязали същото явление), германците се юрнаха към реката. Нашите войници ги следваха по петите. Гледката беше потресаваща. Варварите правеха отчаяни опити да преплуват до отсрещния бряг. На едно място — и това не е преувеличено описание на летописец — Рейн действително бе почервеняла от кръв.

Беше вече късно следобед. Всички мускули на тялото ме боляха и още треперех от това, което бях видял и извършил, когато намерих Юлиан и неговия щаб вече настанени на лагер върху една висока скала край реката. Бяха опънали цезарската палатка в една ясенова горичка и макар лицето на Юлиан да беше почерняло от прах и пот, той изглеждаше толкова свеж, колкото в началото на битката. Прегърна ме сърдечно.

— Ето че всички вече се събрахме! — възкликна той. — И още сме живи!

Докато сенките на дърветата наоколо ни се удължаваха, пихме вино и Салуст докладва, че сме загубили четирима офицери и двеста четиридесет и трима войници. Никой не можеше да изчисли загубите на германците, но на следващия ден ги пресметнаха, че са някъде между пет или шест хиляди. Това беше най-голямата победа за римското оръжие в Галия от времето на Юлий Цезар насам. Макар че

обикновено не изпадам във възторг от военни подвизи, тази вечер и аз бях обхванат от общото вълнение, което стигна връхната си точка, когато малко преди полунощ докараха при нас самия Хнодомар, с вързани отзад ръце, провиснал голям корем и обезумели от ужас очи. У германците липсва истинска гордост, както мнозина отбелязват. Като победители те са надменни, като победени — раболепни. Хнодомар се хвърли пред краката на Юлиан и стенойки, помоли за милост. На другия ден Юлиан го прати под стража при Констанций, който нареди да го затворят в Кастра Перегринна на Целийския хълм в Рим. Там той умрял от старост. Общо взето, по-добра съдба, отколкото участта, която има победителят.

Юлиан не е писал нищо за останалата част от годината. Той погребва по достоен начин мъртвите гали. Завърна се в Таберне. Издаде заповед пленниците и плячката да бъдат откарани в Диводурум^[8]. След това премина Рейн и навлезе в германска територия. Заграби всичкия им добитък и жито; опожари къщите, които са построени досущ като нашите, макар да се казва, че уж германците предпочитали да живеят в горски колиби (ето колко са достоверни легендите). Сетне навлязохме в онези величествени, огромни гори, които изпълват Централна Европа. Нищо на света не може да се сравни с тях. Дърветата са толкова на гъсто, че до земята прониква само слаба зелена светлина. И тези дървета, израсли там от незапомнени времена, правят гората мъчно проходима. Тук дивите племена са защитени от нападение, защото чужда войска не би могла да се оправи в този лабиринт. Пък и кой би пожелал да завладее тези обитавани от духове лесове? Единствено император Траян. Попаднахме случайно на едно от неговите изоставени укрепления и Юлиан нареди да го изградят отново и да поставят в него гарнизон. Сетне прекосихме още веднъж Рейн и се настанихме да зимуваме в Лутеция^[9], град, който римляните с обичайната си изисканост винаги наричат Калния град.

[1] Днешният град Оксер (Auxerre) във Франция. — Б.пр. ↑

[2] Днешният град Троа (Troyes) във Франция. — Б.пр. ↑

[3] Днешният град Реймс. — Б.пр. ↑

[4] Днешният Ремаген в Германия. — Б.пр. ↑

[5] Днешният Санс във Франция. — Б.пр. ↑

[6] Днешният Аугст в Швейцария. — Б.пр. ↑

- [7] Град Лион. — Б.пр. ↑
- [8] Днешният Мец. — Б.пр. ↑
- [9] Днешният Париж. — Б.пр. ↑

XII

Юлиан Август

От градовете в Галия най-много харесвам Лутеция и там прекарах щастливо три зими. Градът е разположен на малък остров в реката Секвана^[1]. Дървени мостове го свързват с двата бряга, където гражданите обработват земята. Околността е чудесна, зелена и всичко вирее добре, дори смокинови дървета. През първата си зима там посадих дванадесет дървета (обвити със слама) и всички се хванаха освен едно. Разбира се, зимата в Лутеция не е толкова студена както в Агендикум или Виенна поради близостта на океана, който затопля въздуха. Ето защо Секвана рядко замръзва; а водата ѝ — както е известно на всички, които са посещавали града — е извънредно сладка и приятна на вкус. Къщите са построени от дърво и тухли, а има и доста голям дворец на префекта, който ми служеше за главна квартира. От кабинета си на втория етаж гледах как водата се разделя при острия връх на острова, сякаш кораб цепи морските води. А ако втренчиш поглед в това място на реката, струва ти се, че се движиш, сякаш си на кораб с надути платна, а зеленият бряг препуска край теб.

Колкото до местните жители, те са трудолюбиви хора, но имат голяма слабост към театъра и (уви!) към галилеянските церемонии. През зимата са граждани, а през лятото селяни. За голямо щастие у тях се съчетават по-скоро добрите, отколкото лошите страни на тези две съсловия. Много добре се разбирах с тях.

Отношенията ми с Флоренций се влошаваха. При всеки повод той гледаше да подкопае авторитета ми. Накрая се спречкахме по един паричен въпрос. Вследствие на германските нашествия земевладелците бяха претърпели големи загуби. Години наред германците бяха унищожавали реколтите, опожарявали сгради и задигали добитък. За да облекча бремето на тези вече неплатежоспособни хора, предложих да намалим както данъка на глава, така и поземления данък от двадесет и пет на седем златни монети годишно. Флоренций не само се противопостави на

предложението ми, но поиска нещо нечувано: да се обложели с извънреден данък всички имоти, за да се изплатели разходите по моя поход! Този предложен от него данък не само беше несправедлив, но и щеше да предизвика бунт.

Макар Флоренций да имаше под властта си администрацията на Галия, никоя мярка нямаше законна сила без моя цезарски печат. Затова, когато Флоренций ми прати декрета за предлагания данък върху имуществата, аз му го върнах неподписан. Приложих също и едно дълго изложение върху финансовото положение на Галия, в което с точни цифри доказвах, че чрез досегашните данъци се получаваха напълно достатъчни държавни приходи. Освен това му припомних, че много провинции, особено Илирикум, са били разорени в миналото чрез такива мерки, каквито той предлагаше.

Цялата зима по заледените пътища между Лутеция и Виенна сновяха пратеници. Идеята за данък върху имуществата бе изоставена, но Флоренций все още бе твърдо решен да повиши данъците. Когато ми прати предложение да увеличим поземления данък, аз отказах да го подпиша. Всъщност аз го скъсах и заръчах на пратеника да отнесе късметата хартия на преторианския префект и да му предаде моите поздравии.

Флоренций тогава се обърна към Констанций, който ми написа учудващо меко писмо. Част от писмото гласеше така: „Трябва да разбереш, мили братко, че ни вредиш, като подкопаваш доверието в назначените от нас държавни служители в Галия. Флоренций има своите недостатъци, но младежката буйност не е между тях.“ (Вече бях станал съвсем нечувствителен към обиди от този род.) „Той е способен управител и има голяма опитност особено по данъчното облагане. Ние имаме пълно доверие в него и не можем да не одобрим всяко усилие, целящо да увеличи държавните приходи в един момент, когато империята е заплашена и на Дунава, и в Месопотамия. Препоръчваме на нашия брат да бъде по-малко усърден в стремежа си да спечели благоразположението на галите и да помага повече на префекта в почтените му опити да събере сумите, изразходвани от тебе за защитата на провинцията.“

Ако бях получил такова писмо преди една година, щях да се преклоня пред волята на Констанций, без да възразя нито дума. Също така щях страшно да се разгневя, че говори за победата ми при

Аргенторатум просто като за някаква „защита на провинцията“, но вече бях помъдрял. Знаех също, че за да разчитам на успех в Галия, ми трябва пълната подкрепа на местното население. Те вече гледаха на мен като на свой защитник не само срещу варварите, но и срещу алчността на Флоренций.

Писах на Констанций, че макар и да приемам мнението му по всички въпроси, не бихме могли да задържим провинцията, като увеличим данъците на едно разорено население. Казах в писмото си, че ще разреша увеличението на данъците да влезе в сила само ако императорът ми заповяда направо да подпиша тази наредба.

В Лутеция всички бяха смаяни. Чакахме няколко седмици за отговор. Научих се, че се обзалагали, и то за големи суми, уверени, че ще бъда отзован. Но не стана така. Липсата на отговор означаваше, че Констанций опрощаваше постъпката ми. Тогава намалих данъците. Населението на провинцията беше толкова благодарно и учудено, че събрахме всички данъци преди определения срок. Сега Галия е здрава финансово. Възнамерявам да въведа подобни данъчни реформи и другаде.

Научих се, че Констанций бил просто смазан, когато му съобщили за победата ми при Аргенторатум. Дори бил още по-съкрушен, когато му пратих окования във вериги Хнодомар като доказателство за победата ми. Но често хората отбягват неприятните факти, особено императорите, обкръжени от ласкатели, които винаги им казват онова, което желаят да чуят. В императорския двор ми измислили прякор — „Викторин“, за да подчертаят незначителността в техните очи — на моята победа. По-късно през зимата с изумление прочетох как Констанций лично превзел Аргенторатум и спасил Галия. Във всеки кът на империята разгласили за неговата голяма победа, без дори да се спомене и моето име. Впоследствие хора, които по това време били в Медиоланум, ми казаха, че Констанций накрая постепенно почнал да вярва, че действително е бил пред Аргенторатум в онзи зноен ден през август и че собственоръчно е пленил германския вожд. Когато седиш на престола на света, всяка заблуда може да стане действителност.

Единствената неприятност онази зима беше здравословното състояние на жена ми. Докато беше на посещение в Рим, тя повторно пометна и после постоянно се оплакваше от болки в стомаха.

Орибазий направи всичко възможно, но макар да успя да намали болките, не можа да я излекува.

Моето здраве — споменавам го сега, защото мисля, че никога не съм засягал този въпрос — е винаги добро. Отчасти, защото ям и пия умерено, и отчасти, защото родът ни е здрав. Но нея зима за малко не умрях. Това беше през февруари. Както вече споменах, моите стаи в двореца на управителя гледаха към реката и не се отопляваха чрез пода, както другаде. Ето защо винаги ми беше малко студено. Но аз търпях студа, съзнавайки, че по този начин се калявам за бъдещи походи. Жена ми как ли не ме молеше да използвам мангали, но аз отказвах, като изтъквах, че ако се претоплят стаите, влажните стени ще започнат да се изпаряват и ще отровят въздуха.

Но една вечер не изтраях повече на студа. Бях се зачел до късно — спомням си, четях поезия. Повиках секретаря си и заръчах да донесат мангал с разгорени въглища. Донесоха го. Продължих да чета. Унесен от пликването на водата под прозорците ми, аз изпадах все повече и повече в сънливо състояние и накрая съм припаднал. Димът на въглените, съчетан с изпаренията от стените, почти ме задушил.

За щастие един войник от стражата, като видял димът да излиза изпод вратата, се втурнал вътре и ме извлякъл в коридора, където най-после съм дошъл в съзнание. След това повръщах с часове. Орибазий каза, че ако съм останал още няколко минути в тази стая, сигурно съм щял да умра. И така спартанските ми навици ми спасиха живота; макар че някои хора, разбира се, биха казали, че това се дължи на моята стиснатост! Колкото и да е странно, но като си спомням пак за онази нощ, не мога да не си помисля каква приятна смърт щеше да бъде. Четеш Пиндар, в следващия миг те обзема приятна дрямка и това е краят. Всеки ден се моля на Хелиос, когато дойде часът ми, смъртта да бъде така бърза и безболезнена, както приближаването ѝ нея нощ.

Бях зает по цял ден. Раздавах правосъдие или както се изразяват някои, просто прилагах законите, тъй като истинското правосъдие не може да бъде дело на човек. Всеки ден разисквах с различни чиновници от провинцията върху административни въпроси и всеки месец лично изплащах заплатите на висшите чиновници. Това е стар обичай, чийто произход отдавна се каня да проуча. Допускам, че може

да се проследи до времето на ранната република. Между хората, на които лично плащах заплати, бяха и тайните агенти. Макар и да ми бяха противни — знаех, че главното им занимание в Лутеция беше да ме следят и да докладват в Медиоланум, — обикновено прикривах своята неприязън. Освен при един случай.

Седях пред една маса, покрита с кожи. Пред мен имаше различни купчинки злато. Когато дойде ред да дам заплатата на главния агент Гауденций, той протегна ръка и сам си взе златото, без да чака да му го подам. Дори колегите му се сепнаха от този груб жест.

— Ето, сами виждате — казах аз, — агентите не приемат, а грабят. — Често цитираха тези мои думи.

Вечерите прекарвах първо в работа, после дремвах малко и късно вечерта — това бе най-приятното време — разговарях с приятели за философия и литература. Всички се чудеха как мога толкова бързо да заспивам и да се събуждам точно когато поискам. Сам не зная как става това, но винаги съм могъл да го правя. Кажа ли си, че искам да се събудя през първия час на нощта, непременно ще се събудя на минутата. Смятам, че дължа тази способност на Хермес. Но Орибазий смята, че се дължи на някаква особеност на мозъка ми, и затова иска да го разгледа, когато умра!

Салуст имаше забележителни исторически познания; той ме запозна в подробности както с историята на Рим, така и с историята на чужди страни. Особено подробно изучавахме епохата на Диоклециан, защото именно той обнови империята през миналия век и неговите реформи са в сила и днес.

Често спорехме по неговия декрет, който забранява човек да променя занаятието си и задължава децата му, когато пораснат, да упражняват същото занятие: синът на земеделеца трябва да си остане земеделец, синът на кърпача — кърпач; за тези, които променят съсловието си, предвижда тежко наказание. Салуст беше съгласен с Диоклециан, че този закон е необходим за укрепването на обществото. В далечното минало хората се местели от град на град, като живеели от подаяния или чрез престъпления. Вследствие на това производството на стоки било недостатъчно. Диоклециан не само укрепил производството, но дори направил опит да установи цените на храните и на някои основни стоки. За жалост този му опит бил несполучлив. Преди няколко месеца и аз самият се опитах да определя цената на

житото в Антиохия и макар да не успях, смятам, че след време ще мога да прокарам подобна мярка.

Приск беше на мнение, че Диоклециановият закон би трябвало да бъде по-гъвкав: на хората трябвало да се разрешава да променят занаята си, ако проявят съответни способности. Но кой ще прецени способностите им? На този въпрос той не можа да отговори. Орибазий предложи съдът да разпраца комисии в главните градове, които да изпитват младежите, за да се установи кои от тях проявяват способности. Аз изтъкнах, че това ще даде възможност да се вземат огромни подкупи: да не говорим за невъзможността да се преценят правилно хиляди хора. Лично аз смятам, че в долните съсловия се срещат способни хора, и вярвам, че ако способностите са достатъчно големи, те все някак си ще бъдат открити и използвани. На първо място във войската. Ако синът на някой земевладелец е честолюбив, той може да влезе във войската, която е най-демократичният от всички институти — в гръцкия смисъл на думата: всеки може да се издигне, колкото и скромен да е произходът му. На това Приск възрази, че не всеки способен човек има склонност към военното изкуство. Принуден бях да се съглася, че действително там не е място за човек, който например има данни да се занимава с литература или право. Салуст обаче веднага изтъкна, че правните школи в Беритос^[2] и Константинопол били претъпкани, а за администрацията има повече „способни“ кандидати, отколкото свободни места. Имаме също и предостатъчно адвокати.

Приск смята, че грамотността би трябвало да бъде широко разпространена; Салуст е на противно мнение, защото, ако хора от скромен произход добият знания, те ще се чувствуват недоволни от положението си. Аз се колебая. Едно повърхностно образование би било по-лошо от никакво образование: то би значело да се насърчават завистта и безделието. Едно цялостно образование би отворило очите на хората и би им дало възможност да разберат естеството на човешкото съществуване; а ние всички сме братя, както ни напомня Епиктет. Още нямам установено мнение по този въпрос. Всичко става двойно по-трудно поради езика. За да получи някой сериозно образование, е необходимо да научи гръцки. А в град като Антиохия, който минава за елински, по-малко от половината от населението знае гръцки; останалите хора говорят някои от семитските езици. Същото

важи за Александрия и за азиатските градове. Въпросът за латинския език още повече усложнява работата. Правният и военният език е латински, а езикът на литературата и администрацията е гръцки. От това следва, че всеки образован човек трябва да знае и двата езика. А ако се касае, да речем, за сина на някой шивач, сириец от Антиохия, той ще трябва да си служи с три езика. По-голямата част от времето би отишло само в изучаване на езици. Зная това, защото, макар че дълго съм учил латински, едва го чета. Вярно, говоря с лекота военния жаргон, но той има твърде малко общо с Цицерон, когото чета в гръцки превод! Ето какво разисквахме помежду си през цялата зима и една чудна пролет, която обсипа бреговете на Секвана с цветя и ни напомни наяве за неща, които Елевзин ни показва в тайнствата си.

В началото на юни тази идилия завърши. Констанций премести Салуст в Медиоланум. Все едно, че ми отрязва дясната ръка. Изпаднах в скръб и гняв и накрая по примера на философите написах дълго съчинение върху боговете, което посветих на Салуст.

Да се вмъкне тук описание на военния поход от онова лято.

Приск: Походът през онова лято ни създаде много неприятности. Констанций не се бе погрижил да снабди Юлиан с пари, за да плати на войниците си. Освен това не ни достигаха припасите и Юлиан бе принуден да превърне в сухари всичкото жито, което успя да събере, а не може да се очаква такава храна особено да се харесва на войски, и без това изтощени от дълго воюване. Юлиан имаше толкова малко пари, че когато един войник веднъж го помоли за „пари за бръснене“ — „пая на бръснарина“, както казваха войниците, — той не можа да му даде дори дребна монета.

Юлиан се насочи на север към Галия Белгика. По много хитър начин той покори едно франкско племе, което държеше града Адиатука. Сетне разби германското племе хорневи, което живее при устието на Рейн. След това се отправи към река Мьоза и възстанови три от разрушените ни крепости. Точно тогава хранителните ни припаси се привършиха. Местната реколта беше закъсняла и войниците бяха пред бунт. Те открито се подиграваха на Юлиан и го наричаха „азиатец“ и „гърчето“. Но той се държеше много достойно, иззе каквито храни намери в околността, и ги успокои.

След това Юлиан построи мост на лодки през Рейн и ние навлязохме в страната на германския владетел Суомар... Но за всичко това се говори във военната история. След този кратък поход преминахме Рейн още веднъж и се върнахме в Лутеция за зимата.

Юлиан Август

Втората ни зима в Лутеция беше още по-приятна от първата, макар Салуст да ми липсваше повече, отколкото мога да изразя с думи — но всъщност го изразих в хвалебствена проза! Все още нямах пари. Тайният агент Гауденций ме следеше и докладваше за действията ми. Жена ми продължаваше да боледува. Въпреки всичко това бях доволен. Бях привикнал вече да управлявам и не мечтаех да живея като частно лице или да преподавам в Атина. Бях много доволен да съм цезар на Галия.

Главното събитие тази зима беше първото голямо дело, което трябваше да реша. Нумерий, управителят на Галия Нарбонензис, провинция южно от Галия, бе обвинен в злоупотреба с държавни пари. Враговете му бяха приготвили страшни обвинения срещу него. Доведоха го за делото в Лутеция. За мен това бе крайно интересен случай, а тъй като бях разрешил процесът да се гледа публично, за местното население това бе не по-малко интересно зрелище от любимите им театрални представления.

Ден след ден съдебната зала се препълваше с хора. Скоро пролича, че липсват сериозни доказателства срещу Нумерий. Той беше висок, представителен човек, който със самия си вид внушаваше уважение. Сам се защитаваше срещу обвиненията на прокурора Делфидий. А Делфидий е един измежду най-убедителните оратори и тънки юридически умове в цялата империя; но дори той не можеше от въздуха да изгради доказателства, въпреки че направи такива опити, и то използвайки собствения си дъх.

Както всички нас, и Нумерий имаше политически противници, които бяха измислили различни обвинения срещу него, надявайки се, че ще го отстранят. Точка по точка Нумерий опроверга всяко отправено срещу него обвинение, и то толкова умело, че Делфидий накрая се обърна към мен и извика разгневено;

— Можем ли въобще да осъдим някого, велики цезарю, ако за оправдаването на обвиняемия е достатъчно той да отхвърли всички наши обвинения?

На тези думи отговорих с едно от онези редки, внезапни хрумвания, с които — поне ми се ще да мисля, че е така — боговете говорят чрез мен:

— Може ли въобще някой да бъде оправдан, ако за осъждането му е достатъчно ти да го обвиниш?

Внезапно в залата настъпи тишина. След това всички започнаха да ръкопляскаат и това бе краят на процеса.

Разбира се, разказвам тази случка от суетност. Много съм доволен от това, което казах (или което Хермес каза). Нека бъда искрен, аз не съм най-добрият съдия на света. Често, когато си мисля, че правя някой много ловък ход, всъщност обърквам хората. Все пак споменавам тази случка, защото тя показва, струва ми се, истинската същност на правото. Онези земни властници, които са управлявали тиранично, винаги са приемали, че ако за един човек се казва, че е виновен, той сигурно е виновен, защото как иначе ще изпадне в подобно положение. Всъщност всеки тиранин знае, че един човек може да няма никаква вина, но да има силни врагове, а много често и самият тиранин може да е главният му враг; ето защо предпочитам да поставям тежестта на доказването по-скоро върху обвинителя, отколкото върху обвиняемия.

Нея зима Елена беше малко по-добре. Тя особено се оживяваше, когато заговорехме за посещението ѝ в Рим.

— Смяташ ли, че ще може някога да живеем там? — попита ме тя един ден, когато — доста необичайно събитие — вечеряхме сами.

— Този въпрос може да реши само брат ти — рекох. — Мен лично ми харесва Галия. Бих живял тук много щастливо до края на живота си.

— В Лутеция?

Тонът, с който тя изрече това, показваше колко ѝ е омразен животът ни тук.

— Да, но всъщност може ли човек да знае какво ще се случи догодина или идната седмица?

— Колко би ти харесала къщата на Виа Номентана — каза тя тъжно. — Там имам разкошни градини...

— По-хубави от нашите градини тук?

В Лутеция се гордеехме с многото цветя и овощни дървета, които растяха почти без гледане.

— Несравнимо по-хубави! — въздъхна тя. — Колко ми се ще да се върнем там!

— Съжалявам.

Това бе неприятен момент и вътрешно проклинах онзи, който бе нагласил така, че да останем сами на вечеря. Струва ми се, че случаят не се повтори.

— Брат ми те уважава — каза тя. И тази тема беше необичайна. Рядко говорехме за Констанций. — Той само се бои да не... слушаш лоши съвети.

Въпросът бе поставен тактично от нейна страна.

— Той няма от какво да се бои — казах аз. — Нито от мен, нито от моите съветници. Нямам намерение да заграбвам престола. Само искам да извърша онова, за което съм пратен тук: да защитя Галия. И мога да кажа, че брат ти не ме улеснява в изпълнението на тази задача.

— Може би слуша лоши съветници.

Повече от това тя не искаше да признае.

Кимнах мрачно с глава.

— И мога да ги назова, като почна с Евсебий...

— В императорския двор имаш една приятелка — прекъсна ме тя. Бутна настрана чинията си, сякаш отваряше място за друго блюдо. — Императрицата.

— Зная... — започнах аз.

Но странният израз в очите на Елена ме накара да спра; за пръв път, откакто бяхме женени, в гласа ѝ прозвуча интимна нотка:

— Евсебия те обича.

Тя каза тези думи по такъв начин, че аз не можах точно да разбера какво искаше да каже с този изтърган и винаги двусмислен глагол.

— Обичта ѝ е неизменна — допълни тя, но без да определи точно какво подразбира под тази дума. — Докато тя е жива, за теб няма опасност. Разбира се, тя може би няма да живее дълго. — Гласът ѝ се промени; тя заговори като обикновена жена, заприлича ми на клюкарка. — Вечерта, когато пристигнахме в Рим, беше устроен прием за Констанций в двореца на Палатинския хълм. Присъствуваха целият

римски сенат и консулите. Никога не съм виждала по-разкошен прием. „Това е най-великият момент в живота ми!“ — каза брат ми и това не беше само фраза. Навярно винаги е така, когато римски император идва за пръв път в Рим. Както и да е, Констанций седеше на трона със златен венец на глава и Евсебия седеше до него. Тя изглеждаше уморена, но никой не подозираше, че ѝ е зле. След това, по време на отговора на императора на поздравите на сената, тя побледня като смъртник. Опита се да се надигне, но одеждите ѝ бяха твърде тежки. Тъй като всички гледаха Констанций, никой не забеляза, че ѝ става нещо. Но аз я наблюдавах. Първа видях, че кръв потече от устата ѝ. Сетне залитна назад и се строполи на пода. Беше в безсъзнание, когато я изнесоха от залата.

Бях ужасен. Не само от лошата новина, но и от удоволствието, което мъките на Евсебия бяха доставили на Елена.

— Разбира се, брат ми, пък и всички ние бяхме разтревожени. Но след няколко дена тя се оправи. И естествено се държа много мило с мен, когато дойде моят ред. Тя не ме остави нито за миг по време на раждането. По-мила и по-внимателна не можеше да бъде. Дори нареди мъртвото ни дете да бъде погребано в мавзолея на Констанция. Грижеше се за мен, сякаш ѝ бях сестра... а не неин враг.

При последните си думи Елена стана. Сепнах се, като видях колко е разярена.

— Твоята приятелка, твоята покровителка погуби и двете ни деца. — Елена беше стигнала вече до вратата. Говореше с пълното спокойствие на софист, който предварително е упражнявал точно какво ще каже и как ще произнесе вече написана реч. — Ти се гордееш с философията си, с любовта си към хармонията и стовора между хората. Е, как ще претеглиш това нещо във везните си? От едната страна две деца — тя вдигна лявата си ръка, — от другата Евсебия. — Вдигна дясната си ръка и изравни везните.

Нищо не ѝ отговорих. Какво можех да ѝ кажа? Тя излезе от стаята. Никога вече не заговорихме по този въпрос, но аз изпитвах уважение към нейните чувства на болка и омраза. Давах си сметка, че е невъзможно изцяло да познаваш друг човек дори когато делиш едно легло с него и споделяш живота си.

Един месец по-късно ни съобщиха, че Евсебия е починала.

През зимата, докато аз бях в Лутеция, Констанций се намираше на хиляда мили разстояние, в Сирмиум, голям град на границата между Дакия и Илирикум. За разлика от мен тази зима бе тежка за него. Първо Евсебия почина. Освен това, макар той да бе успял да потуши второто въстание на сарматите, дунавската област далеч не бе омиротворена и тамошните племена непрекъснато нападаха нашата територия, причинявайки големи щети. Констанций обаче обяви официално, че тъй като повторно бе победил сарматите, за втори път взема титлата „Сарматик“. Не споменаваше как иска да го наричат, но Приск смяташе, че би трябвало да го наричаме Констанций Сарматик-Сарматик.

Отношенията ми с Констанций не бяха по-лоши от обикновено. Вниманието му бе погълнато от несполуките му и той не се сещаше много за мен. Зная обаче с положителност, че винаги говорел пренебрежително за моите „успехи“ в Галия. Евсебий с голямо удоволствие ми измислял разни прякори, знаейки, че на господаря му ще бъде приятно да го чуе. Между прякорите, за които ми донесоха — просто е изумително колко неща се донесят на един владетел, стига той да иска да ги слуша, — бяха следните: „бъбривият вятър“, „маймуна с мантия“, „гърчещият се букваедец“ и „козата“, защото пак си бях пуснал брада.

Хората са много странни, що се отнася до модата. Понеже Константин и неговите наследници били гладко обръснати, сега всички трябваше да се бръснат, особено висшите чиновници. На хората, които ме упрекват, че нося брада, напомням, че Адриан и всички негови приемници са носели бради, а според мен тяхното време превъзхожда нашето. В действителност яд ги е на брадата ми, защото мразят философията. Бради носят философите; Юлиан носи брада, следователно Юлиан е философ: вероятно той споделя рушителните идеи на това племе и питае враждебни чувства към суеверията на галилеяните.

Другаде съм описал похода си през тази година. Накратко казано, наредих да построят отново седем разрушени града на Рейн или около Рейн, възстанових житниците и поставих гарнизон във всеки един от тези градове. По-важни от тях са: крепостта Херкулес, Келен,

Аутуннакум, Бона^[3] и Бингиум. Всички тези градове си възвърнахме без голямо усилие.

В Бингиум се случи нещо неочаквано. Преторианският префект Флоренций, когото не бях виждал повече от две години, ненадейно се яви при мен начело на войската си, за да ми помогне във военните действия. Тъй като походът беше вече към края си, не ми оставаше друго, освен да му благодаря за добрите му намерения и да изтръгна от него колкото се може повече жито и злато. Срещата, която имахме, беше много забавна.

И неговият, и моят лагер бяха разположени извън Бингиум. Предпочетох да живея в палатката си, тъй като в града поради строежите имаше голям шум и бъркотия. Войската на преторианския префект беше на лагер южно от мен, близо до реката. Флоренций поиска аудиенция същия ден, когато войските ни се събраха. Определих му среща, отбелязвайки със задоволство, че сега той идва при мен, а не настоява аз да го посетя.

Флоренций пристигна при залез-слънце. Приех го сам в палатката си. Поздрави ме според етикета, нещо необичайно за него. Той бе видимо променен. Не чух никакви иронични забележки за спартанската ми обстановка. Явно бе неспокоен. Но защо?

Седяхме на съгваеми столове близо до входа на палатката, през който нахлуваше златната светлина на лятната вечер. Пееха птички. Шумът от войските около нас не спираше, но действуваше успокоително. В далечината, над зелената на горите, се виждаха сивите стени на Бингиум. Флоренций започна разговора:

— Известно ти е, цезарю, че Персия се е надигнала срещу нас.

Отговорих му, че знам само това, което е общоизвестно, а именно, че пратениците на Констанций при Сапор не са имали успех.

— За съжаление положението е по-лошо — каза той, а неспокойният му поглед се местеше ту тук, ту там, като птичка, която търси клонче, на което да кацне. Ръцете му трепереха. — Преди няколко месеца Сапор навлезе с войските си в Месопотамия. Той обсади Амида^[4].

Бях изненадан не толкова от това, че Сапор ни е нападнал, колкото, че бяха скрили тази новина от мен. Обикновено не може и една глава да падне в империята, без вестта да се пръсне за миг на хиляди мили, бързо като вятър, не, по-бързо, като слънчевите лъчи.

Никой не може да каже как става така, че новините пътуват по-бързо от хора и коне, но действително е така. Това събитие обаче не се беше разчуло и аз му казах, че нищо не зная за него.

Флоренций разпери ръце.

— Така иска августът — каза той. — По този въпрос държи да се пази колкото се може по-голяма тайна. Знаеш го какъв е.

Когато говореше с мен, той винаги правеше тънки пренебрежителни забележки за Констанций, надявайки се да ме подведе: смяташе, че ще кажа нещо, което може да се изтълкува като измяна на императора. Никога обаче не попадах в клопката му и той знаеше, че никога няма да попадна; въпреки това продължавахме да играем познатата ни игра, като старците, които човек вижда по селата да играят на дама с часове и години наред, като правят все същите ходове и контраходове до края на живота си.

Бях озадачен.

— Защо държи да се пази в тайна? — попитах.

— Защото, цезарю, се касае за пълен погром — каза Флоренций, като извади кесията си от еленова кожа и взе да опипва златото с пръсти. — Амида е разрушен.

Ако ми беше казал, че Антиохия или Константинопол е паднал в ръцете на варварите, нямаше да бъда по-поразен. Амида бе най-важният от граничните ни градове и минаваше за непревземаем.

— Градът бе обсаден в продължение на двадесет и три дни. Имам тук подробно описание на обсадата, ако искаш да го проучиш. Зад градските стени имало седем легиона. Това означава, че войските и населението, възлизащо всичко на сто и двадесет хиляди души, са били натъпкани в едно съвсем малко пространство, където измирали от чума, глад и жажда. Самият Сапор се биел в челните редици. За щастие нашата войска се сражавала добре и Сапор загубил тридесет хиляди войници.

— Но ние пък загубихме Амида, нали?

— Да, цезарю.

— А какво ще стане сега?

— Августът смята да се премести в Антиохия за през зимата. Идущата пролет ще започне голяма офанзива срещу Персия. Заклел се е да възвърне Амида.

— А Сапор?

— Той се е оттеглил в Ктесифон, за да подготви... един господ знае какво.

Седяхме мълчаливо, докато мракът се сгъстяваше зад дърветата. Топлият въздух бе наситен с мирис на гозби. Чуваше се войнишки смях. Дрънчаха оръжия. Цвилеха коне. Някакво куче излая. Мислех за разрушената Амида.

— Августът естествено ще иска да събере колкото се може повече войски.

Заговорих пръв, защото знаех, че Флоренций бе дошъл да ме види именно по тази причина.

— Да, цезарю.

— Определил ли е точно какво ще иска от мен?

— Не, цезарю, още не е.

— Аз, както знаеш, разполагам всичко на всичко е двадесет и три хилядна войска.

— Да, цезарю, зная.

— Повечето от моите войници са галски доброволци. Те дойдоха при мен при условие, че ще се бият само в Галия, за да защищават собствената си страна.

— Това ми е известно, цезарю. Но те са също така и римски войници. Положили са клетва за вярност на императора. Те са длъжни да му се подчиняват.

— Дори да е така, не мога да бъда сигурен какво ще направят, ако наруша обещанието, което им дадох.

— Нека това бъде моя отговорност, цезарю. — С тези думи той прибра кесията си.

— В Галия нищо не може да се направи без мен, префекте. Тук аз отговарям за всичко — отсякох аз. Тези резки думи паднаха между нас като мраморна плоча, която ляга на мястото си.

— Нека бъде волята на цезаря — каза Флоренций учтиво, с едва доловима нотка от обичайната си ирония. И двамата се изправихме. При самия вход на палатката той се спря. — Мога ли да видя агента Гауденций?

— Не си ли говорил вече с него? — запитах го аз със същия сладък тон. — Разбира се, че може. Попитай управителя ми, той ще го повика. Не се съмнявам, че ще намериш Гауденций в отлично здраве и все така готов да те осведоми.

Флоренций ме поздрави и се изгуби в здрача. Дълго седях сам. Длъжен бях да дам на Констанций колкото войски поиска; а да пратя галите в Азия, би означавало да не удържа на думата си. Това би ме отслабило напълно като военачалник. Какво да правя?

През следните няколко дена войниците узнаха и най-малките подробности за падането на Амида. Също така се научихме, че Констанций пратил Павел Веригата в източните провинции, за да почне разследване за държавна измяна. Това беше неизбежно. Констанций винаги действуваше по този начин, за него всяко поражение неизменно беше дело на предатели. За няколко месеца Павел направи големи поразии в Азия и много невинни хора бяха изпратени на заточение или избити.

До края на лятото останах на Рейн и водех преговори с германските вождове; понякога бях строг, понякога благосклонен. Германците са по природа коварни и съвсем не може да се разчита на думата им. Невъзможно е да проникнеш в мислите им. Ако бяхме завзели гористата им страна, бих могъл да си обясня тяхното постоянно двуличие: любовта към отечеството е присъща на всички хора, дори на варварите. Но ние не бяхме им отнели техни земи и градове, а си бяхме върнали наши собствени, които владеем от векове и които те опустошаваха и грабежа. Въпреки това, щом им се удадеше да нарушат някой договор, те го нарушаваха. Имаше ли случай да се извърши нещо безчестно, вършеха го.

Защо са такива германците? Не знам. Мъчно може да ги разбере човек, дори онези, които са получили образованието си в Рим. Още от времето на Юлий Цезар взимаме синовете на вождове като заложници и ги цивиливаме, но напразно. Те са диви по природа. Колкото гърците и римляните мразят да се бият, толкова за тях това е любимо занимание.

За да мога въобще да управлявам страната, трябваше да си спечеля име на строг човек. Успях да постигна това. На вождове, които нарушаваха думата си, налагах смъртно наказание. Преминавах на отсрещния бряг на Рейн, когато пожелаех. Бях суров. Бях справедлив. Полека-лека на германците стана ясно, че съм твърдо решен да ги държа на техния бряг на реката и че който реши да се надигне срещу мен, ще бъде смазан. Когато напуснах Галия, по границите на провинцията царуваше мир.

-
- [1] Река Сена. — Б.пр. ↑
 - [2] Днешният Бейрут. — Б.пр. ↑
 - [3] Град Бон в Германия. — Б.пр. ↑
 - [4] Диарбекир. — Б.пр. ↑

XIII

Третата и последна зима, която прекарах в Лутеция, беше съдбоносна. От срещата ми с Флоренций нямах никакви известия от Констанций, нито направо, нито по околен път. Префектът предпочиташе да живее във Виенна, докато аз останах в Лутеция. Макар постоянно да си разменяхме писма, не се срещаме. Съзнавайки, че скоро ще настъпят критични времена за нас, по едно време предложих на Флоренций да се премести при мен в Лутеция за през зимата. Но той отказа. Явно държеше да запази колкото бе останало от авторитета му. Формално аз бях господар на Британия, Галия, Испания и част от Мавритания. В действителност Флоренций управляваше части от Галия южно от Виенна, както и Испания и Мавритания. А аз управлявах само Британия. Спазвахме негласното споразумение да не се намесваме аз в неговата, а той в моята територия.

Здравето на Елена се влоши и когато застудя, тя легна на легло. Болките ѝ се усилваха. Пратих да повикат Орибазий. Той не ми даде особено големи надежди.

— За съжаление мога само да намалявам болките. Тя има тумор в стомаха. Нищо не може да се направи.

Тогава ми разправи за някаква нова билка, която открил — от нея плътта ставала безчувствена.

За мен беше утеха да имам другар като Орибазий край себе си. Същото мога да кажа и за Приск, макар той постоянно да ме заплашваше, че ще се прибере у дома. Жена му Хипия му беше пратила няколко сърдити писма; пък и колкото и да го отричаше, той си мечтаеше за Атина. Приск винаги обича да си придава вид на побесърдечен, отколкото е всъщност. Блестящият ум на Евтерий беше непресъхващ извор, от който черпех познания. Но като изключим тези трима приятели, живеех съвсем уединено. Началникът на щаба ми, Лупицин, който замести Салуст, беше нахален невежа, а със Синтула, началника на конницата, едва можеше да се общува. Невита, този отличен офицер, държах в Колония Агрипина, за да пази Рейн.

Испаднал донякъде в отчаяние, пишех писма на стари приятели и ги канех да ми гостуват в Лутеция. На любителите на лова обещавах цели стада елени и меко време. На философите хвалех удоволствията на интелектуалния живот в Лутеция, макар че единствените образовани хора бяха галилеяният владика и хората около него, от които аз странях. Но никой не дойде. Дори Максим не можеше да се реши на толкова дълъг път; той обаче ми пишеше често с изобретен от него шифър.

По това време, през ноември или декември, сънувах пророчески сън. Късно през нощта, през третата стража, заспах, уморен от дългото диктуване на бележките, които впоследствие влязоха в моето описание на битката при Аргенторатум. Както често се случва, когато си мислил дълго за нещо, най-напред сънувах битката. Сетне тя изчезна, както обикновено става при сънищата, и се намерих в голяма стая, в средата на която растеше високо дърво; насън това ми се видя напълно естествено. Сетне дървото падна на пода и аз забелязах, че между корените му расте по-малко дърво, което не бе изкоренено при падането на голямото дърво, от което се бе родило.

— Дървото е мъртво — чух собствения си глас, — а сега ще загине и малкото.

Бях обзет от жалост, по-голяма, отколкото би трябвало да предизвика подобно събитие. Изведнъж усетих, че някой стои до мен. Той ме хвана за ръката и макар да не можех добре да видя лицето му, нямах чувството, че е непознат човек.

— Не се отчайвай — каза той и посочи дървото. — Виждаш ли? Коренът на малкото дърво е в земята. Щом е там, то ще вирее и ще расте още по-сигурно дори отпреди.

После сънят ми свърши и аз знаех, че съм говорил с Хермес, моя бог и покровител.

Когато разправих съня си на Орибазий, той го изтълкува така: Констанций ще падне, а аз ще процъфтя, защото корените ми са във Всевиждация. От само себе си се разбира, че запазихме този сън в тайна. За най-невинни сънища различни хора биваха наказвани на смърт, а моят сън едва ли можеше да се нарече невинен. Той беше пророчески.

През декември спокойствието в нашия двор бе нарушено от новината, че пиктите и скотите, обитаващи Северна Британия, заплашвали границата. Нашият управител молеше да му пратим подкрепления. Бях в недоумение какво да правя. И без това имах твърде малко войски, а знаех, че надеждата да запазя и тях бе слаба, защото навсякъде се мълвеше, че цезарят на Галия щял да бъде лишен от войските си, щом Констанций тръгне на поход срещу Персия. Стопански Британия беше от голямо значение за нас, тъй като толкова много галски стопанства бяха опустошени от германците, че за изхранване на населението бяхме принудени нея година да разчитаме на жито, докарано от Британия.

Свиках съвет и решихме Лупицин да замине незабавно за Британия. Той беше добър пълководец, макар често да се питаме дали е по-алчен, отколкото жесток или по-жесток, отколкото алчен.

В същия ден, когато Лупицин пристигна в Британия, в Лутеция пристигна държавният секретар, трибунът Деценций, с голяма свита правници и данъчни чиновници. Преди да дойде при мен, той бе прекарал няколко дена във Виенна при Флоренций. Засегнах се, защото е редно първо да се отдава почит на цезаря.

Деценций бе напълно изтощен, когато пристигна. Затова му разреших да седне, докато ми четеше писмото на императора. Тонът на писмото беше приятелски, но исканията на Констанций бяха категорични. Трябваше да му пратя ерулския, батавийския, келтския и петулантския легион — най-добрите, с които разполагах, — както и по триста души от всеки от останалите легиони. Нареджането бе те да тръгнат незабавно за Антиохия, за да стигнат навреме за пролетната офанзива срещу Персия.

Когато Деценций свърши, казах колкото се може по-спокойно:

— Той иска малко повече от половината ми войска.

— Да, цезарю. Войната в Персия ще бъде трудна, може би решаваща.

— А обмислил ли е императорът какво въздействие ще има това върху германците? Войската ми и без това е доста малка. Ако ми оставят по-малко от дванадесет хиляди войници — и то най-лошите, — германските племена непременно пак ще се надигнат.

— Но от твоите доклади августът е останал с впечатлението, че германските племена по границите на Галия са укротени за едно

поколение вследствие на големите ти победи.

Питах се дали Деценций в момента се сети да каже това, или Констанций му бе дал нареждане да ме клъцне леко.

— Някоя провинция няма напълно осигурени граници. Докато има и един жив германец, за нас съществува опасност.

— Но тази опасност не е *непосредствена*, цезарю. Ще се съгласиш, че е така, нали?

— Не, трибуне, няма да се съглася. Освен това точно сега има сериозни вълнения в Британия.

— Винаги има вълнения някъде, цезарю. Въпреки това августът смята, че за войната срещу Персия трябва да има със себе си най-добрите от *своите* войски. Той е на мнение...

— Знае ли той за тържественото обещание, което дадох на галските войници, че няма да се бият извън страната си?

— Твоето обещание пред тях се отменя от клетвата, която са положили пред императора. — Тези думи бяха произнесени с тон, който показваше, че той се придържа само към закона.

— Това е така, но трябва да те предупредя, трибуне, че е твърде вероятно да има бунтове.

Той впери поглед в мен. Знаех какво си мисли. Дали този уж нечестолюбив цезар сега няма да използва сгодния случай, за да вдигне бунт и да заграби западните провинции? Придворните никога не вземат уверенията за чиста монета. Думите ми, че не е изключено войските да се разбунтуват, той изтълкува като закана: ако бъда предизвикан, ще ги подтикна към бунт.

— Аз съм верен на Констанций — рекох предпазливо. — Ще изпълня това, което ми заповядва. Само те предупреждавам, че може да има размирици. При това трябва да чакаме поне един месец, преди да можем да пратим войски на изток.

— Августът каза да се пратят незабавно — поде Деценций.

Аз го прекъснах:

— Трибуне, в този момент, когато ние седим тук и разговаряме, легионите, които той иска, пътуват по море за Британия.

Разказах му за Лупицин и сетне, за да докажа своята добросъвестност, му разреших да остане и да слуша, докато диктувах писмо до Лупицин, в което му заповядвах да се върне обратно. Като свърших тази работа, пратих Деценций при Синтула и дадох

нареждане да изпълнят всичко, което трибунът им заповяда. До края на седмицата някои от най-добрите ми войници заминаха за Антиохия. Хитрият Деценций трябва да им е обещал парични награди, защото тръгнаха в по-добро настроение, отколкото очаквах.

Някои хора смятат, че в този момент аз вече съм замислял да се разбунтувам и да се провъзглася за август на Запада. Това не е вярно. Няма да отрека, че действително ми мина през ума за такава възможност — изключено е човек да не си помисли подобно нещо. В края на краищата благодарение на моите усилия границата на Рейн беше осигурена и аз управлявах една трета от света. Въпреки това нямах никакво желание да скъсам отношенията си с Констанций. Той беше по-силен от мен. Работата беше съвсем проста — свеждаше се до това. Също така не желяех да предизвикам братовчеда си в единствената област, в която той ме превъзхождаше: в умението да задържи престола си.

Но за мен бе голям удар, когато Деценций настоя да заповядам на всички останали войски да дойдат в Лутеция, за да може той да избере най-добрите за войната в Персия. Няколко дни спорихме по този въпрос. Деценций се съгласи да поддържа гарнизоните по реката Рейн в пълен състав едва когато го заплаших, че ще се откажа от поста си. Тогава дадох заповед войските в Галия да се съсредоточат в Лутеция. Всички изпълниха нареждането ми освен Лупицин, който ми писа, че е изключено да се завърне преди април. Деценций негодуваше, но нищо не можеше да се направи.

През втората седмица на февруари, когато легионите бяха вече разположени на стан по двата бряга на река Секвана, Деценций свали маската си на вежливост. Той престана да придумва и да ласкае; само издаваше заповеди. Евтерий беше при мен, когато трибунът накрая тропна на масата и извика:

— Щом ти не искаш да говориш на легионите, аз ще им говоря от името на Констанций!

Казах му кротко, че няма нужда нито да ми крещи, нито да върши мои задължения. След това го отпратих. Останахме сами с Евтерий в залата на съвета. Спогледахме се; той беше загрижен, аз — съвсем смазан.

— Е, стари приятелю — рекох накрая, — какво да правя сега?

— Каквото ти казват да правиш. Освен ако... Той се спря.

Поклатих глава.

— Не, няма да вдигна бунт.

— Тогава кажи на войниците, че ти е заповядано да ги пратиш на изток. Останалото — той говореше бавно, натъртено — е в техни ръце.

Следващият ден беше дванадесети февруари. Станах още щом се развидели. Наредих на прислугата да се приготви вечеря за всички офицери. Бях решил да дам богато угощение. Заръчах да извадят от най-хубавото вино в дворцовата изба и да сготвят различни ястия от птици и всякакъв вид месо. Макар да се гордея с това, че обикновено трапезата ми е скромна, този път реших да бъда разточителен.

Сетне тръгнах да обикалям войските, придружен единствено от знаменосеца си. Дъхът ни замръзваше, докато тропяхме с конете си по дървения мост към левия бряг. Минах бавно по целия лагер. Разговарях с войниците поединчно или на групи. Разменихме приятелски шеги и скоро добих представа за настроението им. Към мен бяха добре разположени, но нямаха доверие в Констанций. Във войската няма тайни.

Когато стигнах до стана на петулантите, най-любимия ми легион, спрях се да поговоря с една голяма група войници. Разговорът ни беше непринуден и лек, но предпазлив. Накрая един от тях излезе напред, държейки в ръка едно писмо. Той ме поздрави и каза:

— Цезарю, никой от нас не може да чете. — Някои се изсмяха на тази явна лъжа. Повече от половината от петулантите са добре образовани. — Когато дойдохме тук — продължи той, — намерихме това писмо на вратата на църквата. — Той посочи към близкия храм на Веста, превърнат от галилеяните в костница. — Прочети го, цезарю!

— Ако мога — рекох дружелюбно. — То е на латински, а аз съм само азиатец, гърче...

Те се разсмяха, като чуха два от закачливите прякора, с които ме наричат. Писмото беше написано на войнишки латински. Започнах да чета: „Войници от петулантския легион, предстои да ни пратят накрай света като престъпници...“

Спрях, заслепен за миг от бледото слънце, към което се бях обърнал почти несъзнателно, сякаш за напътствие.

— Чети, чети, цезарю! — викаха войниците навъсени.

Те вече знаеха съдържанието на анонимното писмо. Поклатих глава и казах решително:

— Това е измяна срещу императора.

Захвърлих писмото на земята и обърнах коня си.

— Но не и срещу теб! — извика войникът, който ми беше подал писмото.

Пришпорих коня и в галоп препуснах обратно до острова, следван от знаменосеца. До ден-днешен не зная кой е написал това писмо; разбира се, някои ме обвиниха, че аз сам съм го писал.

Рано следобед офицерите пристигнаха в двореца. Приех ги в голямата зала за угощения, на която за толкова кратко време бяха успели да дадат напълно празничен вид. Стените и гредите по тавана бяха окичени с гирлянди от вечнозелени клони, а мангали с разгорени въглища бяха пречупили малко въздуха. Откакто бях станал цезар, не бях давал толкова скъпо угощение.

Елена беше доста зле, за да може да присъствува, така че аз сам изпълнявах задълженията на домакин. Деценций седеше от дясната ми страна и ме наблюдаваше зорко. Но аз приказвах и се държах по най-обикновен начин.

Когато офицерите се поразвеселиха от виното, Деценций каза:

— Сега е удобният момент да им кажеш, че до края на седмицата ще трябва да заминат.

Направих последен опит да се измъкна.

— Трибуне, през април ще се върнат легионите от Британия. Ако почакаме дотогава...

— Цезарю — Деценций остави високомерния си тон и мина към хитри и разумни доводи, — ако чакаш дотогава, хората ще кажат, че британските легиони са те принудили да изпълниш нарежданията на август. А ако ги изпълниш *сега*, ще кажат, че сам си взел това решение, че действително си господар на Галия и верен на императора.

Думите му бяха самата истина. Усетих как капанът щракна. Предадох се. Съгласих се да им съобщя нареждането на края на вечерята. Имах ли тогава някакви тайни помисли? Струва ми се, че не. Все пак във важни моменти на живота си човек е склонен несъзнателно да върши онова, което е необходимо, за да се спаси.

По време на угощението постоянно ме поздравяваха низши офицери въпреки правилата на етикета. По едно време Евтерий ми прошепна на ухото:

— Нарушаваш всички правила, установени за цезаровата трапеза.

Отвърнах му с бледа, уморена усмивка. Това беше стара наша шега. „Цезаровата трапеза“ бе благовиден израз, под който се разбираше ограниченията, наложени ми от Констанций.

На края на вечерята казах няколко думи на офицерите, които вече бяха готови на всичко — от бунт до битка. Казах им, че никога не съм имал по-добри войски. Казах им, че за пръв път в живота си завиждам на Констанций, защото в най-скоро време към неговата армия ще се присъединят най-добрите войници на света. При тези думи взеха да мърморят, но нищо повече. Внимавах да не бия прекалено много на чувствата им. Реших да не ги предизвиквам.

Приск: Все още.

Юлиан Август

След много разнежени прегръдки угощението завърши. Изпратих офицерите до площада пред двореца. Вдясно от главния вход има висока каменна площадка, откъдето се четат прокламации. Застанах под нея, а офицерите, които вече не се държаха много на краката си, се въртяха наоколо ми. Докато се сбогувах ту с един, ту с друг, забелязах, че под аркадите от двете страни на площада се бе събрала голяма тълпа. Когато ме познаха, хората се втурнаха към мен. Стражите веднага извадиха мечовете си и образуваха около мен кръг. Но тълпата не беше враждебно настроена. Повечето бяха жени с деца. Умоляваха ме да не изпращам мъжете им да заминат. Една жена размаха плащето си бебе пред мен като знаме и извика:

— Недей изпраща баща му! Друго нямаме, само него!

Други викаха:

— Ти ни обеща, цезарю! Обеща ни!

Виковете им ми бяха непоносими и аз си тръгнах. На вратата на двореца стоеше Деценций, увлечен в разговор с Гауденций. Като видяха, че приближавам, замълчаха гузно.

— Стар приятел — каза Деценций.

— В това съм убеден — отвърнах аз рязко и сочейки към тълпата, добавих: — Чу ли ги?

За миг Деценций ме погледна с безизразни очи. Сетне погледна към площада.

— Да. Да. Това е най-обикновено нещо в провинциите. Жените винаги се оплакват, когато мъжете получат заповед да заминат. Като послужиш във войската, колкото аз съм служил, дори няма да ги забелязваш.

— За съжаление трудно мога да не го забелязвам. Разбираш ли, аз действително им обещах...

Но на Деценций му бе дотегнало да слуша за прочутото ми обещание.

— Драги ми цезарю — каза той с бащински тон, — докато се стопли времето, всяка една от тези жени ще си намери нов мъж. Това са животни. Нищо повече.

Оставих го на площада и се качих право в кабинета си на втория етаж. Пратих да повикат Приск, Орибазий и Евтерий. Докато ги чаках да дойдат, опитах се да чета, но не можех да съсредоточа мислите си. Взех да броя плочите на пода. Ходех насам-натам из стаята. Най-после отворих прозореца към реката Секвана и погледнах навън. Студеният въздух ме освежи. Лицето ми гореше като в треска. Ръцете ми трепереха. Дишах дълбоко и започнах да броя начупените блокове лед, както се носеха надолу по течението. Помолих се на Хелиос.

Пръв дойде Евтерий. Затворих прозореца. Направих му знак да седне на моя стол. Той беше толкова едър, че не се побираше в никой друг стол, а като седнаше на пейка, тя обикновено се счупваше.

— Това е заговор — каза той. — В Сирия Констанций има почти стохилядна войска. Твоите гали едва ли имат такова голямо значение за него.

— Но ако ги загубя, за мен това ще бъде от голямо значение.

— За тебе — да. Именно в това се състои заговорът. Той иска да те унищожи.

Изненадах се от думите му. От всичките ми приятели и съветници той единствен винаги настояваше за предпазливост. Държеше за благоприличието, справедливостта, за установения порядък в държавата. Не беше той човек за заговори и измяна. Но сега се беше променил.

— И вярваш, че е така?

Евтерий кимна с глава, а малките черни очи лъщяха като очите на египетска статуя.

— Тогава какво да правя?

В този момент влязоха Орибазий и Приск. Те чува въпроса ми. Орибазий отговори вместо Евтерий.

— Да вдигнеш бунт — каза той веднага.

Кълна се в Хелиос, Митра и Хермес, това беше първата дума за бунт и измяна, която открито бяхме разменили. Настъпи гробно мълчание. Приск седеше на ръба на тежката дървена маса. Орибазий беше застанал в средата на стаята, вперил очи в мен. Обърнах се към Приск:

— Ти какво мислиш?

— Трябва всичко да вземеш предвид. Можеш ли да останеш в Галия без тези войски? Ако това е възможно, какво може да се очаква, че ще направи Констанций? Ще ти отнеме ли властта? Или пък ще бъде прекалено зает в Персия, за да предприеме каквото и да е? — Приск сам отговори на въпроса си: — Подозирам, че дълго време няма да имаш вест от Констанций. Той трябва да си възвърне Амида и да разбие Сапор. Това може да се окаже задача, която да го погълне до края на живота му. Междувременно ти ще бъдеш господарят на Запада и в случай, че той умре, ще станеш император.

Евтерий кимна.

— Това е *разумното* становище, разбира се — каза той. После се усмихна и добави: — Защото открай време е моето становище. Обаче аз смятам, че положението е много по-сериозно. Ти не вземаш предвид Флоренций. По сведения на моите агенти наредено му е той да поеме цялата власт в Галия, щом цезарят остане без армия. Когато това стане, няма да имаме друг избор, освен да се предадем. Откровено казано, аз съм на мнение, че е по-добре да се съпротивяваме сега, отколкото да чакаме Флоренций да ни унищожи.

Докато те разговаряха помежду си, аз отново се отдръпнах при прозореца и наблюдавах как слънцето, бледо оранжево кълбо, залязва на запад. По бреговете на реката блеснаха нощни огньове. Как да постъпя? Внезапно някой силно похлопа на вратата. Отворих я ядосано и викнах:

— Никой да не ни безпокои...

Но там стоеше Деценций, бледен и задъхан.

— Безкрайно много се извинявам, цезарю — каза той бързо. — Нямахте да те безпокоя, но те са тук!

— Кои, къде? — попитах.

— Не ги ли чуваш? — възкликна Деценций. Зъбите му тракаха от страх.

Всички се смълчахме и се заслушахме в далечния звук: викове на мъже и ридание на жени.

— Бунт! — каза Орибазий.

Той изтича до прозореца и погледна навън. Макар обикновено да се виждаха само реката и краят на острова, като се наведеш, можеше да видиш дървения мост към северния бряг.

— Това е келтският легион. Минават реката и идват насам! — каза той.

Отидох при него на прозореца и в този миг точно под нас се чува викове: „Цезарят!“ Погледнах надолу и видях цяла центурия пехотинци с извадени мечове. Махаха ми весело с ръце, но гласовете им бяха заканителни.

— Не ни оставяй, цезарю. Задръж ни тук!

Един от войниците, висок свиреп келт с руси мустаци и едно побеляло, сляпо око, вдигна към мен меч а си и изрева с одрезгавял от битки глас:

— Здравей, августе! Здравей, Юлиане Августе!

Другите подеха този вик. Отдръпнах се от прозореца. Деценций се обърна към мен:

— Това е измяна! Арестувай тези войници!

Но аз го блъснах настрана и бързо тръгнах към една от стаите, които гледаха към площада. Надникнах през процепа в капака на прозореца. Площадът бе пълен с войници и те съвсем не бяха пияни, както отпървом предполагах. Това действително беше бунт.

Пред двореца личната ми стража стоеше с извадени мечове и насочени копия, но тълпата явно нямаше намерение да ни нападне. Викаха името ми, искаха да се явя и ме уверяваха в своята вяроност. Сетне сякаш по даден знак (кой може да каже как изведнъж започват такива неща? Сигурно Хермес е имал пръст в тая работа) ту една група, ту друга започна да вика:

— Августе! Августе! Юлиан Август!

След малко цялата тълпа поде същия вик.

Отдръпнах се от прозореца.

— Нападни ги! — каза Деценций. — Покажи им образа на императора. Няма да смеят да въстанат срещу него.

— В двореца имаме четиристотин войници — рекох. — Навън има около двадесет хиляди. Дори един неопитен воин като мен отбягва схватка при такова числено превъзходство. Що се отнася до образа на императора, сигурно ще го насекат на парчета.

— Измяна! — извика пак Деценций. Друго не можеше да каже.

— Измяна — отвърнах аз спокойно, сякаш посочвам някоя звезда на човек, който иска да знае имената на звездите по небето. Деценций изтича навън.

Спогледахме се, а викът — „Августе, Августе!“, се носеше равномерен и постоянен като прибоя на морски бряг.

— Ще трябва да приемеш — каза Евтерий.

— Ти, който винаги ми повтаряш да бъда предпазлив, ти ли ми казваш това?

Евтерий кимна. Орибазий се изрази дори още по-ясно и енергично:

— Карай. Сега вече няма какво да губиш.

Приск беше предпазлив.

— Цезарю, ти знаеш, че се интересувам от философия, не от политика. На твоето място бих почакал.

— Какво да чака? — обърна се към него Орибазий възмутен.

— За да види какво ще се случи — каза Приск многозначително. — Да чака някакъв знак.

Схванах в какъв смисъл бяха казани тези думи от Приск. Той ме разбираше. Знаеше, че мога да действувам с всичката си енергия само ако съм убеден, че боговете ясно са изразили благословията си.

— Добре — казах аз и посочих вратата. — Орибазий, имай грижата за охраната. Разпореди се да не допускат никого в двореца. Евтерий, ти ще следиш какво прави трибунът. Не го изпускай из очи. А ти, Приск, моли се за мен.

С тези думи се разделихме.

В главния коридор ме чакаше една жена от свитата на Елена. Едва се владееше, като че ли ей сега ще изпадне в истерия.

— Цезарю, ще ни избият! Ще ни избият всички!

Хванах я за раменете и така я раздрусих, та зъбите ѝ изтракаха; тя си прехапа долната устна, от което значително се успокои. После ми каза, че жена ми искала да ме види.

Спалнята на Елена бе мъждиво осветена, а горещината беше нетърпима. Поради болестта ѝ все ѝ беше студено. Тежка миризма на тамян и мускус изпълваше стаята, но не можеше да премахне острия, сладникав мирис на разлагаща се плът. Противно ми беше да посещавам Елена и се срамувах от това чувство.

Тя лежеше на леглото си, върху покривката имаше молитвеник. До нея стоеше епископът на Лутеция, един нагъл измамник: нейният най-близък приятел и съветник. Той ме поздрави и започна:

— Осмелявам се да кажа, че навярно цезарят иска да говори с жена си насаме...

— Да, ти се осмели да кажеш това. И то е вярно.

Епископът се обърна и разкошните му одежди зашумяха. Той излезе от стаята, пеейки силно и монотонно, сякаш ние бяхме богомолци, събрани в черква.

Седнах до леглото. Елена беше бледа и много отслабнала. Очите ѝ бяха станали големи, както става, когато лицето измършавее. В бледата светлина на лампата тя имаше болнав, жълтеникав цвят; и все пак въпреки болестта си тя изглеждаше по-привлекателна, отколкото когато беше здрава. Вече не приличаше на якия Константин с издадената си челюст. Сега беше жена, нежна и тъжна, и когато взех пламналата ѝ от треска ръка, деликатна като крило на мъртва птичка, внезапно усетих как у мен бликна топло чувство към нея.

— Съжалявам, че бях толкова болна, та не можах да дойда на тържеството... — подхвана тя.

— Няма значение — прекъснах я аз. — Как ти е болката?

Тя замислено опипа стомаха си със свободната си ръка.

— По-добре — излъга тя. — Орибазий всеки ден ми намира нови билки. Каквото намери, всичко вземам. Все му казвам, че като почне да пише енциклопедията си, трябва да ме вземе за сътрудничка.

Стараех се да не гледам корема ѝ, който се издуваше изпод покривката като на бременна в последния месец. За момент и двамата замълчахме; тогава ритмичният вик „Августе!“ наруши тишината. Тя се обърна към мен.

— От часове вече викат — каза тя.

Кимнах с глава и рекох:

— Ядосани са, защото императорът иска да ги прати да се бият в Персия.

— Наричат те август — рече тя и впери в мен очи.

— Не го казват сериозно.

— Напротив, сериозно го казват — рече тя убедено. — Искат да станеш император.

— Отказах да изляза пред тях. Пък и вече се стъмни, скоро ще им стане много студено, ще им омръзне и утре ще изпълнят заповедите, които им бяха дадени. Синтула вече тръгна, както знаеш. Тръгна вчера с два легиона.

Приказвах бързо, но тя все се връщаше на същия въпрос.

— Ще приемеш ли каквото ти предлагат?

Замълчах, защото не знаех какво да кажа. Накрая рекох с неутрален тон:

— Това би било измяна.

— Изменници, които победят, са патриоти. Който заграби престола, става божествен император.

Все още не бях наясно какво иска да направя.

— Няколко хиляди войници в малък провинциален град не могат да направят някого император — рекох аз най-после.

— Защо не? В края на краищата божията воля е, която ни издига, и божията воля е, която... ни сваля. — Тя погледна настрани и ръката ѝ отново опипа корема, където се бе загнездила смъртта. — Тези няколко хиляди войници стигат, ако е писано.

— Как искаш да постъпя?

Това беше първият и единствен път, когато ѝ зададох въпрос направо, както един човек пита друг; защото действително исках да чуя отговора ѝ.

— Сега, тази вечер ли? Не зная. Може да не е още време. Ти сам трябва да прецениш. Но това, което знам с положителност, е, че ти е писано да станеш римски император.

Погледите ни се срещнаха и всеки разглеждаше лицето на другия, сякаш му бе ново и непознато. Отговорих ѝ със същата откровеност:

— И аз също зная това. Сънувах сънища. Имаше поличби.

— Тогава приеми! — каза тя с неочаквана енергия.

— Сега? Да извърша измяна? Срещу твоя брат?

— Моят брат и неговата жена убиха двете ни дена. Сега моята вяроност... се прехвърли към братовчед ми, който ми е съпруг. — При думата „се прехвърли“ тя се усмихна, но големите ѝ очи гледаха сериозно.

— Странно — рекох накрая. — Винаги съм смятал, че предпочиташ него пред мен.

— Така беше. Така беше. До последното ми гостуване в Рим. Знаеш ли, той се опита да ме задържи в Рим след смъртта на детето. Каза ми, че не е изключено да имаш неприятности в Галия.

— Но ти се върна.

— Върнах се.

— И остави любимата си вила?

— Това беше най-трудното за мен — каза тя и се усмихна. Сетне посочи с ръка към прозореца и града отвъд него. — А ето че неприятностите, които обещавахе той, са започнали. Скоро ще трябва да вземеш решение.

— Да — рекох аз и станах.

— Деценций беше при мен — каза тя неочаквано.

Сепнах се.

— Кога?

— Точно преди вечерята за твоите офицери. Искаше да знае дали бих желала да се върна в Рим. Каза ми, че галските легиони ще ме придружат до Медиоланум.

— Хитрец е той.

— Да. Казах му, че съм решила да остана. Беше разочарован. — Тя тихо се изсмя. — Разбира се, дори да исках да вървя, вече... не мога да пътувам.

— Недей говори така. Един ден ще отидем в Рим заедно.

— Това е най-голямото ми желание — каза тя. — Но побързай...

— Ще побързам, заклевам ти се — отвърнах аз.

Целунах я по челото, задържайки дъха си, за да не доловя мириса на смъртта. Внезапно тя се хвана за мен с все сила, сякаш бе обзета от силен пристъп на болка. Сетне ме пусна.

— Колко жалко, че бях толкова по-стара от тебе.

Не ѝ отговорих. Мълчаливо стиснах ръцете ѝ. После излязох от стаята.

Епископът беше в преддверието заедно с жените от нейната свита.

— По-добре е, не смяташ ли, цезарю?

— Да, смятам — отсякох аз, като се опитах да го отмина. Но владиката не беше се доизказал.

— Естествено много я тревожи тази тълпа отвън. Всички се безпокоим. Много страшно нещо. Ужасно нарушение на дисциплината. Надявам се, че цезарят ще разпръсне тълпата със строги думи.

— Цезарят ще направи каквото е длъжен да направи.

Отминах го и влязох в главната галерия. Прислужници се щураха насам-натам, сякаш тичаха по спешна работа. Стражите по вратите стояха по местата си, но дори и те бяха загубили обичайната си самоувереност. Всички погледи бяха насочени към мен, всички се питаха какво ще направя. На път към стаята, която гледа към площада, почти се сблъсках с Гауденций, който се спотайваше в тъмното. Драго ми стана, като видях, че е изплашен.

— Цезарю, трибунът Деценций те моли да го приемеш. Той е в стаята на съвета. Всички са там. Искат да знаят какво възнамеряваш да правиш. Напълно сме обкръжени. Никой не може да избяга...

— Кажи на трибуна, че отивам да си легна. С удоволствие ще го приема утре заран.

Тайният агент остана тъй изненадан от думите ми, че преди да може да се опомни, аз вече бях изминал половината от галерията и бях стигнал до моята стая. Пред вратата ми стоеше началникът на стражите. Казах му никой да не ме безпокои, освен ако дворецът не бъде нападнат. После влязох в стаята си и залостих вратата.

Това беше една дълга нощ. Четох. Молих се. Мислих. Никога преди това, нито по-късно в живота си не съм се колебал толкова много. Струваше ми се, че всичко става преждевременно; събитията ме тласкаха напред по-бързо, отколкото бях решил да вървя. От друга страна, можех ли да очаквам да се повтори такъв момент? Колцина са станали императори по волята на народа? Всички знаем за честолюбиви пълководци, които сами са си организирали „народни“ коронации; това почти никога не става без внушението на бъдещия узурпатор. Положителен съм, че Юлий Цезар е имал грижата да нареди на своя приятел да му предложи короната пред всички просто

за да види как ще се възприеме това от народа. Сега същата тази корона ми се предлагаше, без да съм я поискал.

Заспах, без да бях взел решение. Сънувах и както често се случва, насън научих какво трябва да правя наяве. В съня си бях седнал на консулското си кресло. Бях съвсем сам и изведнъж пред мен се яви духът, пазител на държавата, облечен, както са го изобразявали по време на ранната република. Той ми заговори:

— Отдавна те наблюдавам, Юлиане. И отдавна искам да те издигна дори по-високо, отколкото си сега. Но колкото пъти съм опитвал, ти си ме отблъсвал... И трябва да те предупредя: ако отново ме върнеш, сега, когато толкова много хора ме подкрепят, ще те оставя какъвто си. Но помни едно: *отида ли си и този път, никога вече няма да се върна.*

Събудих се, облян в студена пот; скочих от леглото; собствената ми стая изведнъж ми се видя чужда и застрашителна, както става понякога след дълбок сън. Буден ли бях, или още сънувах? Отворих прозореца; леденият въздух ме освежи. Звездите гаснеха. Небето на изток бледнееше.

Тълпата все още беше струпана на площада. Бяха запалили огньовете. От време на време викаха „Августе!“ Взех решението си. Повиках личния си прислужник. Той ме облече в пурпурната мантия. След това излязох на галерията.

Изглежда, че само аз бях спал нея нощ. Из стаите и коридорите тичаха мъже и жени като мишки, които търсят дупка да се скрият. В залата на съвета намерих Деценций и повечето от съветниците ми. Като влизах, Евтерий казваше със спокоен глас:

— Сега всичко зависи от волята на цезаря. Нищо не можем да направим ние, за да му повлияем...

— Точно така — рекох аз.

Всички в стаята станаха на крака. Деценций, с изпито лице, брадясал, дойде при мен и заяви:

— Само ти си в състояние да ги спреш! Трябва да им кажеш да се подчинят на императора. Те ще те послушат.

— Ще им говоря след малко — рекох и се усмихнах на Евтерий.
— Всички вие можете да ме придружите на площада... ако желаете. — Деценций като че ли не желаше подобна чест. Но приятелите ми

държаха да ме придружат. Заедно се отправихме към главния вход на двореца.

— Бъдете готови за всичко — рекох. — И не се смущавайте, каквото и да кажа.

Сетне дадох знак на уплашените стражи да дръпнат резето и да отворят портата.

Поех дълбоко дъх и излязох на площада. Когато тълпата ме видя, всички нададоха радостни викове. Бързо се изкачих по стъпалата на трибуната, последван от приятелите си. Сетне личната ми стража с извадени мечове обгради площадката. Тълпата отстъпи. Дадох знак да пазят тишина, но трябваше доста да чакам, докато всички млъкнат. Най-после заговорих спокойно:

— Разгневени сте. Имате основание за това. И по този въпрос съм на ваша страна. Обещавам да издействувам това, което искате. Но без вълнения. Предпочитате да служите в родната си страна пред опасностите на далечна война в чужда страна. Тъй да бъде. Завърнете се всички по домовете си и аз ви обещавам, че никой от вас не ще служи отвъд Алпите. Аз поемам цялата отговорност за това решение. Ще обясня всичко на августа и зная, че той ще отстъпи, защото е мъдър и справедлив.

С това дългът ми към Констанций беше изпълнен. Бях го почел достатъчно. Какво ли ще последва сега? За миг настъпи мълчание. После пак се чуха викове „Августе!“ и ругатни към Констанций, както и няколко подигравки срещу мен заради малодушието ми. Тълпата напираше все повече и се доближаваше до трибуната. Останах съвсем неподвижен, като гледах отвъд площада над къщите на града, там, където вече настъпваше сивият студен ден.

Евтерий прошепна на ухото ми:

— Трябва да приемеш. Ще те убият, ако откажеш.

Не му отвърнах. Чаках. Знаех какво щеше да последва. Тъй ясно виждах какво щеше да стане, както бях видял духа на Рим в съня си.

Сякаш цялата сутрин беше продължение на съня ми през нощта.

Под напора на тълпата веригата на стражите се разкъса и те се пръснаха. Един войник се качи на гърба на друг и ме хвана за ръката. Не се и опитах да се противя. След това се намерих сред тълпата като насън, но приятен сън, когато знаеш, че сънуваш и не се боиш. Ръце, длани, рамене ме поеха при падането ми. Навсякъде около мен

кънтеше оглушителният вик „Августе!“. Усетих остра миризма на пот и чесън, силни ръце ме подеха от земята, където бях паднал, и ме вдигнаха високо над себе си, сякаш ме предлагаха като жертва на слънцето. Пред очите на всички един свиреп войник от тълпата ме хвана и насочвайки меч си към сърцето ми, извика:

— Приеми!

Погледнах лицето му и видях гъстата мрежа от ситни морави жилчици по носа му, усетих пьянския му дъх. Цял живот няма да забравя това лице. И тогава казах сухо:

— Приемам.

Чу се страхотен рев. Под мен поставиха щита на един легионер и ме понесоха по площада като галски или германски вожд. И тъй, бях провъзгласен за август не от римляни по римски обичай, а от варвари, по техните варварски обреди.

Върнаха ме на трибуната. Някой извика, че трябва да сложа златна диадема. Но аз нямах. Притежанието ѝ можеше да ми коства главата. Казах това на множеството.

— Вземи от жена си! — извика един кавалерист.

Хората се разсмяха добросърдечно. Уплашен, да не би този върховен миг на живота ми неочаквано да се превърне в просташка комедия, бързо извиках:

— Не ви трябва император, който носи женски украшения!

Думите ми се понравиха на тълпата. Тогава един висок войник на име Марий, знаменосецът на петулантите, се покатери на трибуната. Той откачи от врата си металическия обръч, който поддържа щандарта, и го откъсна от верижката. После вдигна металния обръч високо над главата ми и извика: „Здравей, Юлиане Августе!“ — Марий постави смачкания метален кръг на главата ми, докато тълпата повтаряше: „Здравей, Юлиане Августе!“

Стореното бе сторено. Вдигнах ръка, за да ги накарам да млъкнат, и множеството притихна.

— Този ден вие направихте вашия тържествен избор. Обещавам ви, че докато съм жив, не ще съжалявате за избора си. — После, като си спомних как обикновено се постъпва в такива случаи, извиках: — На всеки воин, който е тук днес, подарявам по пет златни монети и една ливра сребро. Нека небесата благославят този ден и нашето общо дело.

Веднага след това слязох от трибуната, като вземах по две стъпала наведнъж, и се втурнах в двореца.

XIV

Отидох направо в покоите на жена си. Бяха ѝ вече разказали за случилото се. Тя седеше изправена в леглото, заобиколена от няколко жени. Косата ѝ беше сресана и болезнено жълтеникавото ѝ лице бе безжалостно наплескано с червило. Жените се оттеглиха.

— Стана — казах аз.

— Добре. — Тя хвана ръката ми и за миг усетих силата на пръстите ѝ. — Сега ще има война.

Кимнах.

— Не веднага. Ще уведомя Констанций, че не е било мое дело, както и в действителност не беше. Ако е мъдър, той ще се съгласи да бъде август на Запада.

— Няма да се съгласи — каза тя и пусна ръката ми.

— Надявам се да се съгласи.

Тя ме гледаше с присвити очи (очите ѝ винаги са били слаби и тя трябваше да примижава, за да вижда по-ясно). Най-сетне рече:

— Юлиан Август.

Усмихнах се и пошепнах:

— По волята на тълпата, събрана на главния площад в един провинциален град.

— По божията воля — поправи ме тя.

— И аз така мисля. Вярвам, че е така.

Неочаквано тя се върна към практичните въпроси на момента:

— Докато ти беше на площада, един от моите офицери дойде да ми съобщи, че готвят заговор да те убият. Тук, в двореца.

Опасността не ми се видя много сериозна.

— Добре съм охраняван.

Тя поклати глава:

— Имам доверие в този човек. Той е най-добрият ми офицер.

Подобно на всички високопоставени жени от императорското семейство Елена имаше не само собствена прислуга и придворни, но и собствени телохранители.

— Ще разследвам това — рекох аз и станах.

— Деценций ръководи целия заговор.

— Естествено.

Както отивах към вратата, тя извика с висок глас:

— Здравей, августе!

Аз се обърнах, засмях се и отвърнах:

— Здравей, августа!

Елена се усмихна. Никога не я бях виждал толкова щастлива, както тогава.

Оттам отидох в залата на съвета, където се беше събрал целият ми двор, включително и Деценций.

Без всякакви предисловия заговорих направо за събитията.

— Всички вие сте свидетели, че по никакъв начин не съм подбудил войниците, нито съм пожелал честта, която те, нарушавайки закона, ми оказаха. — В залата се разнесе недоволен шепот. Деценций изглеждаше обнадяден. Усмихнах му се дружелюбно и продължих: — Ще докладвам всичко на августа, като опиша точно какво се е случило, и както винаги ще изразя верността си към него не само като негов колега, но и като роднина. — Всички изглеждаха съвсем объркани. Деценций излезе напред.

— Щом е такова решението на... цезаря. — От негова страна бе голяма дързост да ме нарече цезар, но аз уважавах верността му към неговия господар Констанций. — В такъв случай той трябва да накаже войниците си. Трябва да изпълни волята на августа и да ги изпрати на изток.

— Скъпи ми трибуне... — сякаш слушах медения език на някой хитър адвокат — за императора съм готов да умра в бой с варварите, но не и да пожертвувам живота си по този начин. Нямам намерение да бъда убит от същата войска, на която посветих пет години, войска, която съм обучавал и водил в бой, войска, която може би обича прекомерно много цезаря си и прекалено малко императора си. Не, не ще откажа това, което те са ми дали. — Внезапно си спомних, че металическият обръч все още беше на главата ми. Взех го в ръка и го дигнах. — Къс от военно снаряжение, нищо повече. — Пуснах обръча на масата пред мен. — Нито пък възнамерявам да ги изпратя на изток. Впрочем, трибуне, те няма да тръгнат каквото и да заповядам, аз или някой друг.

— Значи, цезарю, ти смяташ да почнеш война срещу императора? — каза Деценций с леден тон.

Поклатих глава.

— Ще се опитам да изпълня заповедите му. Но може би не ще бъде възможно вече. Днес ще напиша писмо до Констанций. Но още по-убедително от моето послание ще бъде твоето собствено описание на това, което се случи днес в Лутеция. Уверен съм, че като му обясниш истинското положение, той ще се отнесе съчувствено. — В залата се чу сподавен смях.

— Много добре, цезарю. Разрешаваш ли ми да се оттегля?

— Разрешавам ти — отвърнах аз.

Деценций ме поздрави и напусна залата.

Въпреки умората си свиках съвета. Цяла сутрин съчинявахме едно дълго послание до Констанций. Съобщавах му накратко, че не съм подстрекавал войските, че ме заплашиха със смърт, ако откажа титлата август, че я приех, защото се боях да не би да изберат някой нов Магненций или Силван. След това молех легионите да останат в Галия. Обещах да му изпратя обаче всички испански коне, от които той се нуждаеше (вече бяхме разменили писма по този въпрос), както и известен брой прашкари от племето лети, което живее край реката Рейн. Те са добри войници и обичат да воюват. Искях от него да назначи нов преториански префект, а аз да избира останалата част от администрацията, както е обичайно. В заключение му пишех, че се надявам да се запази разбирателството между двама ни и тъй нататък в същия дух.

Възникна оживен спор как да се наричам. Надделя моето мнение. Подписах писмото цезар, а не август.

Евтерий предложи лично да занесе писмото в Константинопол. Понеже беше най-верният ми поддръжник, оставих го да замине.

Следващите няколко дни бяха дни на голяма бъркотия. Деценций замина за Виенна. Евтерий се отправи за Константинопол. Заповядах на Гауденций да напусне Лутеция. Не се явях на обществени места, не носех диадемата, нито се наричах август. Моментът налагаше да бъда предпазлив. Въпреки че писах няколко пъти на Флоренций, нямаше никакви известия от Виенна освен противоречиви слухове: Флоренций

се готвел да предприеме поход срещу мен през пролетта; Флоренций бил отзован; Флоренций се оттеглил в Испания, Британия, Мароко. Тъй като преторианският префект мълчеше, аз замених всичките управители в Галия с хора, избрани от мен.

Приск: Юлиан прескача пролетта и лятото може би защото този период е описан в неговата военна история.

Същата пролет, когато бяхме в Лутеция, Констанций се премести в Цезарея. Там той събираше войски за поход в Персия. Много го биваше да събира армии. Но никога не знаеше какво точно да прави с войската, след като веднъж вече я беше събрал. В Цезарея при него пристигнали първо Деценций и след това Флоренций, който избяга от Галия, като остави семейството си да се оправя както може. За голяма изненада на всички Юлиан разреши на семейството на Флоренций да замине, като дори нареди да пътуват на държавни разноски. Юлиан явно бе решен да проявява великодушие. Виждаше се като последовател на Марк Аврелий. Всъщност той бе по-велик от този изпълнен със съзнание за добротата си човек. Освен това пред него стоеше по-трудна задача. Юлиан живя в залеза на един свят, а не в разцвета му. Нали това не е без значение, скъпи ми Либаний, ти, който като мен си частица от този умиращ свят? Не зависи от нас в кое време да живеем, както не зависи от нас какви да бъдат очите ни: силни или слаби, ясни или кривогледа; не ни е предоставен избор. Та времената, в които ни е съдено да живеем, са кривогледа времена. За щастие, когато повече очи виждат изкривеното като нещо обикновено, нищо странно не се счита нередно и само ясният поглед се оказва ненормален.

Горкият Евтерий имаше изключително трудна мисия. По пътя всичко било против него. Като управител на цезаря неизбежно пътувал в компанията на разни важни сановници. Знаеш как се пътува на държавни разноски. Естествено много е приятно, защото е безплатно, получаваш най-добрите коне, винаги има къде да прекараш нощта и разбойници рядко нападат правителствени чиновници. Но човек трябва да търпи скучни високопоставени особи. Винаги пътува някой военачалник, който си спомня минали сражения, или някой владика, чиято уста пръска слюнки само като се спомене за „ересите“ на

колегите му, или някой управител на област, който твърди, че бил честен, и го доказва, като се завърне у дома, следван от неколкостотин тежко натоварени коне.

Навсякъде чиновниците гледали да задържат Евтерий. Светът беше вече научил за станалото и толкова пъти гощавали и напивали управителя на Юлиан, че той загубил ценно време. Най-сетне, понасяйки храбро бурите по море и снеговете на Илирикум, той стигнал до Константинопол, за да научи, че августът е в Цезарея. И умореният пратеник продължил до Цезарея. Явил се пред императора към края на март.

Юлиан ми предаде разказа на Евтерий. Според неговите собствени думи никога не бил виждал Констанций толкова разгневен. Евтерий очаквал да бъде посечен на място. Но за щастие на Юлиан Констанций бил зле притиснат. Въпреки че усетът му подсказвал веднага да потегли срещу Юлиан — в политиката той винаги беше проникателен, — той не можеше да тръгне, защото Сапор се намираще в Месопотамия. Констанций беше принуден да остане в Азия. Затова той освободил Евтерий, без да му даде ясен отговор. Също така дал писмо на трибуна Леонас, който трябвало да го предаде лично на Юлиан.

Така се случи, че в деня, когато Леонас пристигна в Лутеция, Юлиан трябваше да участва в някакво празненство, на което присъствуваха не само войската, но и множество граждани. По това време Юлиан много обичаше да се явява пред народа — склонност, която човек би очаквал у един философ. Понеже добре знаеше какво може да бъде съдържанието на писмото, Юлиан представи Леонас на тълпата и обясни защо е пристигнал в Лутеция. След това пред хилядното множество той прочете писмото на глас от начало до край. Когато стигна до тази част, в която му се нареждаше да остане цезар, тълпата, сякаш предварително подготвена, зарева: „Август, Юлиан Август!“

На следния ден Юлиан даде на Леонас писмо за Констанций. Доколкото разбирам, то е имало помирителен тон. Между другите неща той приемал назначения от Констанций квестор Небридий за преториански префект и се подписал „цезар“. Би трябвало човек да има тези писма на разположение. Предполагам, че могат да се намерят в архивите в Константинопол, макар че не зная какво е отношението на

властите към Юлиановите книжа понастоящем. Преди няколко години един мой ученик християнин пожела да прегледа част от архивите на Юлиан, но не му позволиха. Дори в императорската канцелария проявили крайна подозрителност, а това само по себе си вече е доста подозрително. Но това беше по времето на Валент. Може би нещата са се променили. Когато редактираш тези книжа, сигурно ще разбереш какво е положението.

През юни Юлиан нападна онези франки, които обитават областта около Келен. Те бяха последните, които вършеха набези в Галия. Той ги победи лесно въпреки лошите пътища и непроходимите гори, които пазят земите им отвъд Рейн. Но аз не бях с него. Тръгнах за Атина същия ден, когато той потегли на поход.

В деня, в който щях да замина, отидох да се сбогувам с Юлиан в кабинета му, едно помещение, което приятелите му винаги наричаха „ледника“. Никога не съм влизал в толкова студена стая. Но Юлиан като че ли няма нищо против студа. След като през първата зима едва не се задуши от един мангал, никога вече не я отопляваше както трябва. Когато времето е топло обаче, тя е приятно прохладна. За последен път го видях в Лутеция един прекрасен юнски ден. Орибазий също чакаше пред кабинета му.

— Един владика е при него — рече Орибазий.

— Сигурно иска да го покръсти.

— Сигурно.

В този миг вратата се отвори и покрай нас мина един навъсен червендалест човек.

Юлиан дойде до вратата и ни дръпна вътре. Очите му блестяха. Явно срещата му се бе видяла много забавна.

— Само да го бяхте чули!

— Какъв беше този духовник? Атанасиев или ариански владика?

— Политически владика. Епиктет, владиката на Центум Целе^[1].

Предполагам, че се интересува повече от светски неща, отколкото от църковни дела. Констанций го изпратил при мен с особена мисия.

Юлиан се изтегна на едно походно легло до прозореца. (Въпреки че не споменава това никъде в съчинението си, той често диктуваше легнал.) Понякога, след като прочетях някое от съчиненията му, които бе диктувал късно през нощта, аз го закачах, че е говорил насън. На

което той ми отговаряше: „Боговете ни говорят чрез сънищата, следователно това, което казвам насън, трябва да е божествено.“

— Моят колега августът обещава да ми пощади, живота, ако се откажа от цезарството, изоставя войската в Галия и се върна да живея в Константинопол като частно лице.

Орибазий и аз се изсмяхме, но аз бях разтревожен.

— Че това е нелепост, няма съмнение — казах аз, — но какво ще направи, ако откажеш?

— Владиката не каза нищо определено, но от думите му се подразбираше, че рано или късно Констанций възнамерява да се справи с мен.

— По-скоро късно — рече Орибазий. — Той има затруднения в Персия. По-рано от една година няма да може да потегли на поход срещу нас.

Юлиан поклати глава.

— Не съм толкова сигурен в това. — Той свали краката си от леглото и посегна към една сгъваема маса наблизко, на която обикновено поставяха докладите на агентите ни. — Тук има най-различни сведения — той посочи свитъците. — Ето едно нареждане от Констанций до префекта на Италия, което заловихме. „Да се съберат три милиона крини жито и да се смели в Бриганция^[2] — този град е на брега на езерото Констанс. — Брашното да се складира в няколко от градовете по границите на Галия.“ Ето друго нареждане: „Да се събере жито и да се съхранява на италийската страна на Котийските Алпи.“ Той възнамерява да нахлуе в Галия. Няма никакво съмнение.

— Но кога? — Въпреки че си заминавах и скоро щях да бъда в безопасност (не съм храбрец и не обичам да си рискувам живота), аз се тревожех за съдбата на приятеля си.

— Кой може да каже? Можем само да се надяваме, че войната със Сапор ще се затегне. Междувременно всичкото това жито е мое. — Той се ухили като хлапак. — Наредих да се конфискува и да се пази за моите войски. — За миг замълча и после добави: — Трябва ми само една година.

— А след това?

Погледнах го внимателно, защото досега Юлиан винаги говореше само за близкото бъдеще. Колкото и добре да го познавахме,

никой от нас не знаеше докъде се простират неговите амбиции или какви бяха неговите далечни планове.

Както лежеше по гръб и подръпваше златисторусата си младежка брада, която блестеше като лисича кожа на яркото слънце, той отговори, като добре премерваше думите си:

— След една година ще съм стъпил здраво в Галия и Италия. — Най-сетне всичко стана ясно. Решението да премине Алпите означаваше война.

— Нямам друг избор — продължи той. — Ако остана тук и не предприема нещо, той ще ми вземе главата. — Той посочи книгата на масата. — В един доклад съобщават, че преговаря със скитите да нахлуят в Галия. Типично за него, разбира се. Готов е още веднъж да превърне Галия в пепелище, наново да я напълни с варвари и никога да не я освободи само и само да ме смаже. — Юлиан се изправи. — Напролет, приятели мои, ще потеглим срещу Констанций.

След всичко това единственото, което ми дойде на ум да кажа, бе:

— Войската му е десетократно по-голяма от твоята. Той владее Италия, Африка, Илирикум, Азия...

— Зная. — Юлиан беше необичайно спокоен. При друг случай такъв разговор би го накарал да скочи на крака, да размахва ръце, очите му щяха да светнат и думите му щяха да се изсипят една през друга от възбуждение. Струва ми се, че необикновената му сериозност ми направи по-голямо впечатление, отколкото това, което каза. — Но ако се движим бързо и набираме сили по пътя си, мога да завладя цяла Европа в три месеца.

— В такъв случай пред Константинопол ще срещнеш най-голямата войска на земята — рече Орибазий. Той изглеждаше унил.

— Вярвам в победата си. Така или иначе по-добре да загина начело на войските, отколкото да загина тук и да остана в историята като четвъртия узурпатор, сразен от Констанций. При това борбата е между галилеяните и истинските богове и ние ще победим, защото аз съм избран да победя. — Той изрече тези думи така спокойно, толкова различно от обикновения си разпален начин на говорене, че ние нямахме какво да кажем; все едно да кажеш на тихия пролетен дъжд да спре.

След това пак стана такъв, какъвто го познавахме.

— Е, нашият Приск ни изоставя. Тъкмо сега, когато се очертават фронтите, той се оттегля в Атина.

— Малодушието е най-характерната ми черта — отвърнах аз.

— Особено пред жена му — добави Орибазий лукаво. — Приск жадува за мощните прегръдки на Хипия...

— И за децата си, които са вече на възраст да ме затрудняват не само по философски, но и по финансови въпроси.

— Ще ти трябват пари, нали?

Дори когато беше съвсем зле парично (по това време той не можеше да посрещне разносните на своя двор), Юлиан беше винаги щедър към приятелите си. Максим натрупа значително състояние от него... и всъщност Максим беше една от причините, поради които напусках Галия. Говореше се, че приел поканата на Юлиан да дойде при него през пролетта. Не бих могъл да понасям присъствието му.

Казах на Юлиан, че имам достатъчно пари. Той ми даде личната си тесера^[3], с която можех да пътувам където искам в западните провинции. Сбогувахме се най-сърдечно. Изглеждаше напълно спокоен и уверен в победата си. Всъщност, както личи от съчинението му, той е бил тогава в голяма тревога, макар че, съдейки по държането му, човек никога не би отгатнал душевното му състояние; и това доказва, че нашият Юлиан е бил вече възмъжал. Той за първи път мълча.

Същия следобед Юлиан и Орибазий ме изпратиха до колата за Виенна, която тръгваше от вратите на двореца. Когато се качвах в колата, както винаги пълна с владици и тайни агенти, Юлиан пошепна на ухото ми:

— Ще се срещнем в Константинопол. — Това бе последната ми среща с него преди, за голяма моя изненада, отново да се видим в Константинопол. Мислех, че наесен той няма да бъде между живите.

Юлиан Август

Би трябвало да обобща всичко, което извърших по време на четирите години, когато бях цезар. Три пъти преминавах Рейн. Освободих хиляда души пленници на отвъдния бряг. В две сражения и една обсада плених десет хиляди души — мъже в разцвета на годините

си. Изпратих на Констанций четири набора отлични пехотинци, три други набора пеши войници (не толкова добри) и два отряда кавалерия. Освободих всички селища, завладени или обсадени от варварите, общо около петдесет града. Към края на лятото, след като подсилих нашите крепости чак до Августа Рауракорум, аз се отправих за Виенна през Везонцио. Това лято прекарах всичко на всичко три месеца в походи.

Надявах се да срещна Максим във Везонцио. Носеше се слух, че бил там и ме чакал. Но макар че накарах агентите си да търсят навсякъде, те не го намериха. Случи ми се нещо любопитно, докато обикалях сам из града и се радвах на гледките. От крепостта, която е разположена на една висока скала, се открива прекрасна гледка. Мястото е естествено защитено не само от стръмните скали, но и от реката Дубис^[4], която го заобикаля като крепостен ров. Сега Везонцио е малък градец, но някога е бил важен център и там има множество изоставени храмове, останки от по-добри времена. Докато стоях пред срутения храм на Зевс, видях един човек, облечен като циник. Бях така уверен, че това е Максим, че минах зад него и — както правят малките момчета — го ударих по рамото, за да го стресна. Той се обърна и за моя изненада се оказа не Максим, а един младеж, когото бях срещал в дома на Прохерезий. И двамата се изчервихме и започнахме да заекваме. Най-после той ме поздрави и каза:

— Наистина велик е онзи цезар, който си спомня другаря си от младини, смирения философ, който дири истината...

— Добре дошъл в Галия — отвърнах аз, като не дадох да се разбере, че съм се припознал. — Трябва да бъдеш гост на трапезата ми.

И така към двора ми се присъедини за няколко месеца един от най-скучните хора, които някога съм срещал. Орибазий и до ден-дневен ме закача за това. Но не ми даваше сърце да отпратя този човек. Той оставаше с нас всяка вечер и заради него не можехме да водим никакъв свестен разговор. Защо ми е толкова трудно да кажа не? Защо съм толкова стеснителен? Завиждам на тираните. А и защо разправям тази история, когато целта ми е само да разказвам за значителни събития? Защото не ми се ще да описвам душевното си състояние през онази зима във Виенна, когато подобно на Юлий Цезар бях решил да премина Алпите. Винаги съм заявявал, че действувах в самозащита, че не исках да завладея престола и че единствено желаех

Констанций да ме признае за законен август на Запада. И все пак трябва да кажа, че ми се струва невъзможно да опиша какво чувствах в действителност. Само историците могат да бъдат уверени, че знаят мотивите на действията ни! Независимо от това, целта ми е да разкажа истината, колкото и да е мъчителна за мен и дори когато ме поставя в лоша светлина.

Пристигнах във Виенна на първи октомври. Настаних се в двореца на преторианския префект. Личната ми свита вече броеше около хиляда души — мъже, жени, роби, войници. Само боговете знаят защо и как набъбва свитата на един владетел; но тя действително непрестанно се увеличава и става разорителна дори за един император. Дори за император? Особено за император.

Настаних Небридий, новия преториански префект, в старата ми вила при градската стена. Той бе достатъчно разумен, да се държи настрана и да не ми досажда.

По това време взех няколко важни решения. Съществува закон, според който образът на императора, нарисован или изваян, трябва да бъде изложен на всички обществени места. Пред него се полагат всички клетви. Никое съдебно решение няма сила, ако не е произнесено пред образа на императора. И така вездесъщото лице на Констанций с изразителните си очи и присвита уста гледаше всички държавни чиновници в Галия, включително и мен. Още на първия ден след пристигането си във Виенна наредих собственият ми портрет като август да бъде поставен наред с неговия. Сега и двамата втречено гледахме към съдещите се и адвокатите им. Казвах ми, че ни наричали „мъжът и жената“, тъй като аз бях с брада, а той — обръснат и отрупан със скъпоценности — имаше вид на жена.

Цялото лято Констанций ме обстрелваше с писма. Защо съм задържал Лупицин? Защо съм откраднал житото, което било предназначено за префектурата Италия. Къде са войските, които съм обещал? Къде са конете? Защо се наричам август? Наредваше ми незабавно да се явя при него в Антиохия. Дори ми определяше каква свита ми разрешава да взема със себе си: не повече от сто войници, пет евнуси... с такова удоволствие правеше списъци. Но на всяко

обвинително писмо аз отговарях вежливо, като винаги се подписвах „цезар“.

Докато събирах войски в Галия, Констанций имаше трудности с Аршак, царя на Армения, който беше крайно несигурен съюзник. Подозираха го, че тайно преговаря с персийците. Скоро четох тайния протокол за срещата между Аршак и Констанций. Възмутителна история! Всичките искания на Аршак били задоволени, за да ни остане верен, а той бездруго трябваше да ни бъде верен, защото ние не само го крепяхме на престола му, но и осигурявахме независимостта на царството му. Констанций бе съвършено некадърен да води преговори. За да закрепим това „пресъюзяване“ (няма друга дума за този опит да накараш един съюзник да се държи така, както повеляват честта му и договорът, който той е подписал), Констанций ожени Аршак за дъщерята на стария преториански префект Албаний, която се казва Олимпия. По едно време тя щеше да се жени за Констанций и поради това я считаха като негова близка роднина. Сега тя е владетелка на Армения, благочестива галилеянка и враждебно настроена срещу мен.

По време на разговорите императорът и арменецът доста много говорили за мен. Странно чувство изпитваш, когато четеш дословно записания разговор, в който си предмет на анализ като някой герой на епическо произведение.

Аршак повдигнал въпроса, като запитал дали Юлиан ще потегли срещу императора. Констанций смятал, че е малко вероятно. Ако се осмеля да сторя това, по негов знак германските племена щели да ме нападнат през реката Рейн. А ако успея да се спася от тях, скитите щели да препречат пътя ми на изток, да не говорим за верните му армии в Италия и Илирикум.

Аршак попитал дали действително с победите си в Галия Юлиан е надминал Юлий Цезар. Констанций отвърнал ядосано: „Каквото е извършено в Галия, е извършено от моите военачалници, а те са изпълнявали нарежданията на моя преториански префект, който пък се подчиняваше на мен.“ След това Констанций дори заявил, че той лично постигнал всички победи въпреки ужасните бъркотии, които намесата ми причинила. Бил съм толкова неопитен, че Констанций трябвало лично да поеме командването на войската, за да спечели прочутата победа при Аргенторатум!

Трябва да призная, че се разтреперих от гняв, когато прочетох тези редове. Да, суетен съм. Какво да правя, така е. Искам да ми се признават заслугите, да ми се отдава уважение, искам слава. Но не искам да се кича с чужди заслуги. Смаян бях от дързостта на Констанций. Как е могъл така безсрамно да лъже? Аршак трябва да е знаел, че докато освобождавах Галия, Констанций беше на Дунава, където получи титлата Сарматик-Сарматик. Предполагам, че на Аршак това наистина му е било известно, защото според стенографските бележки той веднага заговорил за други неща.

Особено ми направи впечатление един пасаж, който се отнасяше до мен. (Колко жадно поглъщаме всичко, което се отнася до нас!) Констанций заявил, че нямам дарба на пълководец; бил съм книжен плъх, когото трябвало да оставят да се учи в Атина. Аршак отбелязал, че в двора си в Лутеция този книжен плъх събрал множество подобни на него буквоеди. Дори ги назовал. Констанций отвърнал, че одобрява тази среща, защото реторите, с които съм се бил оградил, щели да ме занимават с книги и празни спорове и аз нямало да имам време да кроя заговори. Предложил на Аршак да му покаже „раболепното“ писмо, в което изразявам верността си към него и се отказвам от титлата август. Аршак отвърнал, че наистина би искал да има препис; по-късно бил изготвен препис. Чудя се дали Констанций му е показал цялата кореспонденция. Още се изчервявам при мисълта, че този арменец е чел моите крайно дипломатични и примирителни (но съвсем не „раболепни“) писма.

След това Аршак му казал: „Споменавам свитата на Юлиан, защото се мълви, че всичките са безбожници.“ Колкото и да е странно, като че ли Констанций изобщо не се заинтересувал от това. Той просто заявил, че на ретори не може да се разчита, че те са мръсни, алчни, неблагочестиви, носят бради... „Те всички са циници“ — казал той най-сетне. Но Аршак явно бил загрижен; надявал се, че поне съм истински галилеянин. Констанций му отвърнал, че не се съмнява във вярата ми, но това нямало никакво значение, понеже, след като завършел похода си в Персия, аз съм щял да бъда смазан. След това минали на други въпроси.

След известно време Констанций продължил на юг към Мелитена, Локатена и Самарат. Пресякъл реката Ефрат и се запътил към Едеса, голям град в Месопотамия, на шестдесет мили западно от

развалините на Амида, която била вече в ръцете на персийците. Войската на Констанций растяла ден след ден, но той не предприел нищо с нея. Най-сетне, с настъпването на есента, стигнал до Амида. Там, пред разрушения град, той заплакал пред войските — не много уместно държане по време на война. Именно тогава финансовият управител Урсул направил толкова повтаряната впоследствие забележка: „Вижте как храбро ни бранят тези войници, чиито заплати ни разоряват.“ По-късно заради тази язвителна забележка му взеха главата. Човек влиза в положението на финансовите управители, но пък трябва да се уважават войниците, особено онези, които се биха при Амида срещу превъзхождащи ги сили.

От Амида Констанций изпъзлял около тридесет мили в югоизточна посока и обсадил Безабде, един персийски град на реката Тигър. Безабде удържал на всички нападения поради ожесточената съпротива на персийците и некадърността на Констанций. Настъпил дъждовният сезон. Участници в похода по-късно ми разправяха, че гръмотевиците и светкавиците били ужасни. Нашите войски били разколебани от тях, тъй като сметнали, че небесата са разгневени; и може би наистина те са показвали небесния гняв срещу Констанций. Освен това много пъти се явявала дъга, което означава, че богинята Ирис е била изпратена от небесата, за да извърши някоя важна промяна в човешките дела. Констанций се отказал от обсадата и се оттеглил да зимува в Антиохия.

Междувременно аз уреждах собствените си дела във Виенна. Повиках различни мъдреци и прорицатели, включително и йерофанта на Гърция. Допитвах се до оракули и свещени книги, направих жертвоприношения на боговете (разбира се, тайно, защото повечето жители на Виенна са галилеяни). Всички предсказания сочеха едно: че аз ще победя и Констанций ще падне. Но все пак не пренебрегнах приготовленията за поход. Всяко предсказание се поддава на тълкуване и ако излезе, че значението му е било различно от това, което сме му придали, не са виновни боговете, а самите ние, защото сме изтълкували погрешно знамението. Цицерон е писал много на тази тема. Аз вярвам на сънища и съм съгласен с Аристотел, че боговете изпращат важни послания на хората в съня им, макар че за да имат сънищата истински смисъл, трябва очите под затворените клепачи да

не са обърнати нито наляво, нито надясно, а право напред, нещо, което често е трудно да се постигне.

Един ден към края на октомври Орибазий ми изпрати бележка по време на едно заседание на консistorията. Трябвало незабавно да ида при жена си. Била на смъртен одър.

Елена лежеше на леглото си с притворени очи. Беше съвсем измършавяла и само коремът ѝ бе подут под завивките. Орибазий стоеше до нея, докато владиците от Виенна и Лутеция пееха псалми и се молеха. Хванах ръката на Елена — беше вече хладна, след малко стана студена. Зловещо чудо е мигът, когато душата напуска тялото, като ни показва колко незначителна е плътта, която напълно ни поробва, докато сме живи, тъй като ние сме — или изглежда, че сме — плът.

— Юлиане — каза тя с обикновен глас.

Почувствувах, че нямам какво да ѝ кажа, само шепнех съчувствено. Страдах с нея, въпреки че едва я познавах. Макар и от царска кръв, бяхме само две животни, впрегнати от същия господар да теглим златна кола. Сега едното от тях беше паднало между оковите.

— Казват, че ще умра. — Преди да мога да изрека обичайните утешителни думи, тя продължи: — Не се противя. Не се боя. Единствено запомни, че покривът на новото крило е временен. Нямаше време да приготвят подходящите керемиди. Знаеш какви керемиди трябва. Наричат ги, струва ми се, патрициански. Впрочем управителят знае какви да купи. Временните трябва да бъдат сменени преди пролетните дъждове. Наредила съм да пресметнат разноските. Ще бъде скъпо, но тези разходи ще посрещнем от личните ми средства в Рим. Ако вали много, може да се развали новата мозайка, а по това време на годината обикновено вали много в Рим.

Елена издъхна с тези думи, мислейки за любимата си вила на Виа Номентана.

Владиците ме изгледаха яростно, като че ли по някакъв начин бях развалил играта им. След това наново се заеха с молитвите си, този път още по-шумно. Излязох навън. В преддверието заварих придворните дами на Елена.

— Издъхна — казах аз. Не чувствувах нищо. Те започнаха да ридаят. — Подредете тялото — казах аз строго — и престанете да плачете. — Те влязоха в спалнята. Орибазий сложи ръка на рамото ми.

Огледах се и видях всичките вещи, които Елена бе притежавала, които бе носила, докосвала. — Не зная — казах аз най-сетне, истински озадачен — какво наистина изпитвам.

— Би трябвало да чувствуващ облекчение. Тя доста изстрада и сега вече всичко е свършено.

Кимнах.

— Ние сме играчки в ръцете на едно божествено дете. То ни вдига, сваля и най-после ни счупва.

Така завърши бракът ми. Изпратиха тялото на Елена в Рим, където тя бе погребана в мавзолея на сестра си Констанция заедно с нашия син. Не забравих да наредя да сменят керемидите на вилата. Елена умря на четиридесет и две години. Аз бях на двадесет и осем. На следния ден след смъртта ѝ дадох обет на Кибела да остана безбрачен, като благодарствена жертва за нейната неизменна благосклонност.

[1] Днешната Чивитавекия. — Б.пр. ↑

[2] Днешният Брегенц в Австрия. — Б.пр. ↑

[3] Парола, написана върху метална плочка, която служи за пропуск. — Б.пр. ↑

[4] Днешната река Ду във Франция. — Б.пр. ↑

XV

На 6 ноември 360 година празнувах петата годишнина на цезарството си или както го наричат римляните, квинквенала си.

Смятах, че това събитие трябва да отпразнувам особено тържествено. Добре е известно, че ненавиждам всички зрелища по хиподрумите, независимо от това дали са надбягвания, гладиаторски игри или бой с диви животни. Но когато човек заема високо положение, има известни неща, които трябва да прави, и устройването на зрелища е едно от най-важните. Ако състезанията минат успешно, ставаш любимец на народа. Не са ли успешни, оставаш непопулярен. Цялата работа е в това. Въпреки че много пъти съм проклинал консулите от ранната република, които са започнали тези скучни и скъпи зрелища, винаги върша онова, което се очаква от мен и което наличните ми средства ми позволяват. Казаха ми, че игрите във Виенна минали успешно — лично аз не съм в състояние да съдя за това. Ходех на тях колкото е възможно по-рядко. Но когато присъствувах, обличах се като император. Носех тежък златен венец, с който вече свикнах. (Пред себе си се оправдавам, че е символ на слънцето, което е божество.) Тази година видът ми наистина беше съвсем императорски. Дори Орибазий беше доволен; не можеше да търпи старата пурпурна панделка, която обикновено носех на обществени места. „Приличаш на учител в гимнастическа школа!“ — недоволствуваше той.

Констанций и аз си разменихме учтиви писма по повод смъртта на Елена. През декември ми съобщиха, че той се оженил за една антиохийка на име Фаустина. Поздравих го по този случай. Междувременно и двамата се готвехме за гражданска война.

Няколко знаменателни неща се случиха през този декември. Един следобед, както се упражнявах с щит и меч (почти ежедневно правя това, защото много късно почнах да изучавам военно изкуство и трябва да се занимавам повече от другите, за да заякнат мускулите ми и да науча тънкостите на боя), щитът се откъсна както от дръжката си, така и от каишката за хващане и шумно падна на земята пред петулантите, с които се упражнявах. Преди някой да може да

изтълкува това като лошо предзнаменование, аз извиках високо: „Вижте — и показах дръжката, която стисках, каквото държа, — остава в ръката ми!“ Изтълкувах това, че ще задържа Галия каквото и да стане. Но аз сам бях озадачен, докато една нощ ми се присъни, че отново виждам духа-пазител на Рим. Той дойде при леглото ми и ясно изрече в стихове:

*Когато Зевс достигне благородния Водолей
и Сатурн дойде на двадесет и пет градуса от
Девата,
тогава Констанций, цар на Азия, от сладкия тоз
живот
със скръб и болка ще се раздели.*

Не можеше да се очаква по-ясно пророчество от боговете. На сутринта казах на Орибазий и той на свой ред извика Мастара, най-добрия от етруските астролози, който направи хороскоп на Констанций и намери, че императорът наистина ще бъде мъртъв след няколко месеца. Дори определи месеца — през юни 361 година. Но въпреки небесните уверения не се осланях на това и продължих да се готвя за война.

Харесвах Небридий, преторианския префект, въпреки че той не ме обичаше по същата причина, поради която аз го уважавах: верността му към Констанций. При все че бе верен на императора, Небридий не заговорничеше срещу мен. Затова му позволих да изпълнява официално функциите на преториански префект, но нищо извън това. И въпреки приятелските ни отношения той непрестанно търсеше начин да ми направи клопка. Най-после измисли как да ме постави в крайно неудобно положение.

На 6 януари галилеяните празнуват някакъв празник, който те наричат Богоявление. Това е денят, когато се смята, че Назарянинът бил кръстен. Подозирайки, че не обичам галилеяните, Небридий оповести из града, че ще присъствавам на черковната служба на Богоявление във Виеннската костница — новата базилика, току-що изградена с многобройните дарения, които Елена бе направила на владиците. Побеснях, но не смеех да проявя гнева си. За съжаление на

Орибазий му беше забавно, като гледаше в какво затруднено положение съм изпаднал.

Навъсено извърших каквото се изискваше от мен. Прекарах два часа в размисъл над бедрената кост на някакъв злодей, изяден от лъвовете в Рим, докато владиката ми четеше дълга проповед, като ми се молеше да го подкрепя с царствената си мощ срещу неговите противници арианите. Дори придаде политическа нотка на словото си, като спомена, че Констанций е арианин, а аз вероятно Атанасиев привърженик, което значи, че сме различни във всяко отношение; щяла да надделее страната на истината (и на мнозинството — не пропусна да вмъкне многозначително владиката) и тя щяла да крепи трона ми както колони (това беше, струва ми се, метафората, която той употреби; а може и да е било „свети кариатиди“). Когато дойде време да произнеса молитвата, думите ми бяха отправени към Назарянина, но в сърцето си се обръцах към Зевс.

Зимата беше време на изчакване. Вече бях готов за поход. Единствено чаках знак от небето. Въпреки че префектът на Рим забрани на пратениците ми достъпа до Сибилинските книги, един от старите жреци успял да види тази част от книгата, която се отнася до нашето време. Според тайния му доклад аз съм щял да бъда следващият император. Властвването ми щяло да бъде бурно, но продължително. А това е единственото, което ми трябва: време. Време да подмладя един стар свят, да превърна зимата в пролет, да освободя единния бог от тройното чудовище на безбожниците. Дай ми двадесет години, о, Хелиос, и ще изпълня света с възхвали за твоята светлина, ще осветя мрачните дълбочини на Хадесовото царство. Както Персефона се върна при Деметра, така живите мъртъвци на нашето време ще се върнат към тебе, който си светлина, живот, всичко!

През април научих, че племето на германския вожд Вадомар преминало реката Рейн и опустошавало областта около Реция. Тези известия особено ме озадачиха, тъй като преди две години сключихме „окончателен“ мир с Вадомар. Той нямаше никакви основания да бъде недоволен от нас. Беше културен човек, получил образованието си в Медиоланум. Беше предпазлив и благоразумен по природа. Всеки път, щом видеше, че сме готови да приложим сила, той отговаряше с хиляди извинения и бързо се оттегляше на своята страна на реката. Да тръгне Вадомар срещу мен, можеше да означава само едно: че

действува по заповед на Констанций. Изпратих при Вадомар моя комит на име Либин — способен военачалник, който умееше също да води преговори, или поне аз си мислех така. Отделих му половин легион и му наредих да се разбере с Вадомар. Ако не успееше да го убеди с добро, трябваше да го заплаши с унищожение. Либин стигнал Зехинген на Рейн и там германците го заградили. За съжаление, въпреки че мисията му бе да води само преговори, Либин жадувал за сражение и безразсъдно дал заповед за нападение. След няколко минути той бил разсечен на две от германски меч, а войниците му се сражавали срещу пет пъти по-многобройните германци, докато били избити.

Изпратих петулантския легион на реката Рейн, който единствено откри, че варварите са изчезнали в горите така тайнствено, както се бяха появили. За момента на Рейн цареше спокойствие. Бях готов да приема това за най-обикновен набег на размирна банда, извършен без знанието на Вадомар, който предлагаше да накаже виновните, ако, разбира се, те са от неговото племе; той дори изпрати пари на семейството на убития Либин.

Не вярвах на Вадомар, но бях готов да забравя тази случка, когато граничните стражи заловиха един германски пратеник, който пътувал на изток. У него бе намерено писмо от Вадомар до Констанций. Цитирам дословно: „Волята ти е изпълнена, господарю, и твоят непокорен цезар ще бъде усмирен.“ Повече не ми беше нужно. Незабавно изпратих един от секретарите си, един способен човек на име Филогий, при петулантите, които още се намираха на Рейн, близо до земите на Вадомар.

Либаний: Чувствувам се задължен да отбележа, че същият „способен човек на име Филогий“ току-що бе назначен от Теодосий за комит на Изтока. Той е ревностен християнин и никой не знае как ще караме под неговото управление. Защо Юлиан не изпрати него на онази съдбоносна среща на Рейн вместо отдавна забравения Либин! Но може би съдбата щеше да ни поднесе някой по-лош и от Филогий. Комитът пристигна в Антиохия в началото на този месец. Вчера го видях и първи път в сената. Движеше се сред нас като лебед, който се е

озовал в съвсем малко езерце, което никак не е по вкуса му. Смея ли да му припомня името на Юлиан?

Юлиан Август

Дадох на Филогий запечатани нареждания. Ако срещнеше Вадомар на нашата страна на Рейн, трябваше да отвори писмото и да изпълни нарежданията. В обратен случай трябваше да унищожи писмото. Бях доста сигурен, че ще срещне Вадомар на нашия бряг, защото той често гостуваше на приятелите си римляни. Подобно на много германски първенци, в някои отношения той беше по римлянин от римляните.

Филогий срещнал Вадомар на едно угощение, устроено от някакъв местен доставчик. Той поканил вожда на вечеря на следния ден в офицерската трапезария на петулантския легион. Вадомар отвърнал, че ще му бъде извънредно приятно да вечеря с такава благородна компания. Когато Вадомар пристигнал, Филогий се извинил, че трябва да излезе навън, защото бил уж забравил да даде някакви нареждания на готвача. Тогава той прочел писмото ми, с което му заповядах да задържи под стража германския вожд като изменник. Филогий изпълнил нареждането ми за голяма изненада на своя гост.

След една седмица доведоха Вадомар при мен във Виенна. Приех го сам в кабинета си. Той е хубав човек, синеок, лицето му е червендалесто от прекомерно пиене в студените зими. Но държането му е изтънчено като на римски царедворец. Говори отлично гръцки. Беше много уплашен.

— Сбърка с избора си, вожде — му казах аз.

Той заекна; не разбираше какво искам да кажа. Подадох му уловеното писмо. Червеното му лице стана на петна.

— Извърших каквото ми заповяда, августе.

— В писмото ме наричаш цезар.

— Не, не, августе. Искам да кажа, бях принуден, когато му писах. Той ми нареди да те напада. Какво можеш да сторя?

— Можеше да зачетеш договора си с мен. Или можеше да направиш по-сполучлив избор, както вече ти загатнах. Вместо Констанций можеше мен да избереш за господар.

— Но сега те признавам, господарю, винаги съм те признавал, само...

— Спри — прекъснах го аз, като вдигнах ръка. Неприятно ми е да гледам човек да пълзи в краката ми. — Всъщност ти и кореспонденцията ти ми бяхте изключително полезни. — Взех си писмото обратно. — Сега имам доказателства, че Констанций не само желае да ме убие, но и насъсква варварите срещу собствените си поданици. Вече зная какво да направя и как да го направя.

— Какво ще направиш, августе? — За миг Вадомар забрави собствената си съдба.

— Какво ли? Ще те изпратя на заточение в Испания. — Той се хвърли в краката ми в знак на признателност. С мъка се откъснах от него и го предадох на стражите.

Наредих да извикат Орибазий. Никога в живота си не съм бивал така радостно възбуден.

— Готови сме — извиках аз, когато той дойде, — всичко е готово! — Вече не си спомням какво друго съм говорил. Предполагам, че съм „дрънкал“, както Приск нарича онова, което казвам, когато ме обхване неудържим възторг. Спомням си, че Орибазий — обикновено най-сдържаният от съветниците ми — напълно се съгласи с мене. Трябваше да се действа, сега или никога. Оставаше само една възможна пречка: настроението на легионите. Някои от тях все още бяха непреклонни и не искаха да напуснат Галия.

Заедно прегледахме списъка на легионите. Онези от тях, които бяха склонни към бунтове, изпратихме като постоянни гарнизони в по-отдалечените градове на Галия. Решихме да съберем останалите във Виенна на преглед на 25 юни, на който ден аз щях да говоря, за да ги настроя за война срещу Констанций. Едва ли някога оратор е имал по-трудна задача. Ежедневно упражнявах речта си в течение на три седмици. Орибазий ми помагаше, докато накрая и той научи цялата реч наизуст.

Призори на 25 юни Орибазий, аз и няколко офицери — наши съмишленици — се събраха в един параклис до залата на съвета. Там аз извърших специално жертвоприношение на Белона, богинята на битките. Поличбите бяха благоприятни. След това, макар че сърцето ми се свиваше при мисълта за речта, която щях да произнеса, аз тръгнах със скиптър и златен венец на главата да направя преглед на

легионите, строени на полето, съвсем близо до градската порта, през която бях влязъл във Виенна преди пет години — неопитен младеж начело на шепя войници, момче, което единствено умееше да се моли. За това си мислех, като отивах към каменната трибуна, с врат, схванат от тежестта на златния венец.

Нямам препис от тази реч при себе си. Изглежда, главният ми секретар не е взел личните ми книжа, въпреки че изрично му наредих да ги донесе с нас, защото възнамерявах да пиша това съчинение по време на похода в Персия. Все пак си спомням по-голямата част от речта си; дотолкова, че като повтарям изречените преди две години думи, започвам да възпроизвеждам и жестовете. Няма да досаждам на читателя с описание на жестовете си, нито ще предавам цялата реч дума по дума. Единствено ще кажа, че това бе най-добрата ми реч.

Най-напред се обърнах към войската с думите „Благородни воини“. Това обръщение е необичайно и предизвика живи разисквания. Аз обаче исках да подчертая колко много ги уважавам и разчитам на тях. Говорих им за всичките ни битки, в които се бяхме сражавали заедно срещу германците и франките. „Сега, когато вече съм август, ако съдбата бъде благосклонна към нас, с вашата подкрепа и благословията на божеството; аз ще се устрема към по-велики неща. За да попреча на онези от изток, които ни желаят зло, предлагам да завладеем цяла Дакия, докато гарнизоните на Илирикум са още малобройни, и тогава да решим какво ще правим по-нататък. Искам да се закълнете, че сте съгласни да подкрепите този план с вярна и продължителна служба. От своя страна ще сторя всичко възможно да не проявя нито слабост, нито страх. Заклевам ви се, че не ще проявя нищо, което не е от полза за всички ни. Моля ви само за едно: не причинявайте щети на гражданите, защото светът ни познава не само като победители на Рейн, но и като онези, които с достойното си и справедливо държане дадоха свобода и благоденствие на половината свят.“ Продължих в този дух. Когато свърших, с викове и гръмогласни клетви те обещаха да ме следват до края на света. Това явно бе преувеличено, тъй като те всъщност се интересуваха главно от предстоящата плячка от похода в Дакия, а и знаеха, че той ще бъде лек.

Когато поисках от тях да ми дадат клетва за вярност като на август, те се заклеха, като опряха мечовете до гърлата си. След това се

обърнах към офицерите и сановниците ми, събрани около каменната трибуна.

— Ще ми се закълнете ли също в божието име? — попитах ги аз, както изисква обичаят. Всички се заклеха освен Небридий. Войниците заплашително започнаха да мърморят.

— Няма ли да ми се закълнеш във вярност, префекте?

— Не, цезарю. Вече съм дал клетва за вярност на императора. Докато той е жив, не мога да дам клетва за вярност, без да погубя душата си. — Гласът му трепереше, но волята му беше твърда.

Само аз чух цялата реч, защото войниците зареваха гневно, щом чуха обръщението „цезарю“. Някои от тях изтеглиха мечове. Един легионер улови Небридий за гърлото, но преди да го събори на земята, аз бързо слязох от трибуната и заставах между войника и префекта. Свалих мантията си и я хвърлих върху Небридий — дървен знак, че този човек е под закрилата на императора. После извиках на легионите:

— Той добре ще си пострада, когато станем господари на Рим.

Тази хитрина отвлече вниманието на войниците и аз наредих да отведат Небридий под стража в двореца.

След това направих преглед на войските. Легионите ми бяха чудесна гледка. Всичките ми снощни съмнения се разсеяха от синьо-зеления летен ден и от вида на двадесет хиляди войници, маршируващи с ритмична стъпка. В такива моменти човек осъзнава, че във войната има нещо божествено и че единният дух на една армия е тайнство, посвоему така красиво, както Елевзинските тайнства. За миг всички сърца бият в унисон. Всички ставаме едно и няма на света нещо, което да не можем да извършим.

Като се върнах в двореца, наредих да доведат упорития Небридий. Изпратих го на заточение в Тускания. Той очакваше да бъде убит. Със сълзи на очи ми каза:

— Цезарю, дай ми ръката си. Позволи ми... в знак на благодарност...

Но аз дръпнах ръката си и рекох:

— Не би имало начин да почета приятелите си или да изразя обичта си към тях, ако ти подам ръка. Това беше краят на Небридий в Галия.

Потеглих срещу Констанций на трети юли. Предзнаменованията бяха изключително благоприятни и времето хубаво.

Насочихме се на запад към Августа Рауракорум, където свиках военен съвет. Плановете си както обикновено не бях разкрил никому; дори Орибазий не знаеше какво възнамерявам да правя, въпреки че яздехме един до друг, хранехме се заедно и си бърбяхме като деца.

Мои военачалници бяха Невита — колкото повече опознавам този благороден франк, толкова повече се възхищавам от него; Йовин, вещ и опитен пълководец; Гомоарий — в когото нямах доверие, защото беше предал командира си Ветранион, когато той вдигнал бунта срещу Констанций; Мемертин — способен секретар; Дагалайф — може би най-големият кавалерийски военачалник в цялата римска история. Открих съвета със съобщението, че Салуст е на път за Виенна, за да заеме поста си на преториански префект; той ще управлява Галия вместо мене. Това бе прието добре. Всички уважават Салуст, не само аз.

— Трябва да направя някои промени — започнах аз. — Нямахше нужда да гледам бележките си, които бяха пред мен. Най-напред се справих с неприятната задача. — Гомоарий, ти няма да бъдеш началник на кавалерията. Невита ще заеме твоето място. — Последва мълчание. Гомоарий не рече нищо. Всички знаеха съображенията ми. Въпреки че империята е грамадна, военните са малко семейство и знаят недостатъците и качествата си. — Йовине, назначавам те за квестор. Мамертине, ти ще бъдеш управител на хазната. Дагалайф става началник на стражата. — След това погледнах картата, разтворена на сгъваемата маса. — Събрани заедно, войските на Илирикум числено ни превъзхождат десет към едно. За щастие двете армии не са под общо командване. Повечето от тази войска се състои от гарнизони, докато нашата войска е нападателна войска, приучена да се движи бързо. Кой е най-добрият начин за действие? — Замълчах за миг. Приеха въпроса ми като реторичен, какъвто и беше всъщност. — Когато се колебаеш, подражай на Александър. Когато противникът числено е бил значително по-силен от него, той разпръсвал войските си, за да създаде впечатление, че има много повече войска, отколкото имал в действителност. Затова възнамерявам да разделя войската на три. Ще изглежда, че нападаме от три страни. Йовине, ти ще вземеш

прекия път за Италия. — Посочих картата. — Както виждаш, начертал съм ти главните пътища. Разпръсни войската по тях. Искам всеки да те види. Невита, ти поеми направо на изток, към Реция. Аз ще взема остатъка от войската и ще се отправя на север през Черна гора^[1] към Дунава. Оттам ще тръгна на изток и на юг и после по реката Дунав право към Сирмиум^[2]. Който държи Сирмиум, владее Илирикум и подстъпите за Константинопол. — Обърнах се към Невита: — Двамата ще се срещнем в Сирмиум не по-късно от октомври.

Никой не възрази срещу плана ми. Впрочем за тези, които са с впечатлението, че никой военачалник не смее да противоречи на божествения император, ще отбележа, че това съвсем не е така, когато сме в поход. Въпреки че императорът има последната дума, всеки военачалник може да спори с него колкото си иска, докато бойният план не бъде приведен в действие. Лично аз поощрявам разискванията. Доста често те се израждат в празни препирни, но понякога планът ти стратегически се подобрява. Този път обаче разисквахме малко — единствените спорове бяха за това, кои легиони да получи всеки военачалник. На следния ден войската бе поделена и завладяването на Запада започна.

Черната гора е странно и зловещо място. Като навлязох в нея, почнах да разбирам германците по-добре. Тя е обитавана от духове, зли демони дебнат в мрачината й... и каква мрачина! Дори по пладне гората е така тъмна, че човек се чувства удавен сред дълбоко, зелено, шепнещо море. Преминавахме по тихите пътеки в редици по двама и легионите се виеха бавно като някаква морска змия по дъното на океана. За щастие имахме добри водачи, които познаваха всяка извивка на горските пътеки; не разбирам как се оправяха, понеже в зеления лабиринт няма никакви знаци. Дни наред не видяхме слънцето; накрая се отчаях, че вече изобщо няма да видя моя бог.

Към средата на август бяхме сред дивата, но красива долина на Дунава. Реката не е така внушителна като Рейн, но е много по-безопасна за плаване. Затова реших да продължа по вода.

Спряхме при едно село на южния бряг и заповядах да построят лодки. Докато това се изпълни, приемах вождовете на местните племена, които ни уверяваха във верноподаническите си чувства. Те бяха смаяни да видят римски император (макар и не съвсем законен) толкова далеч на север. След като разбраха, че никой няма да ги закача,

започнаха да ни помагат и предложиха да ми служат като водачи по реката. Те са стройни, със светла кожа и малко стеснителни.

Междувременно пристигнаха пратеници от Йовин с добри известия. Медиоланум паднал. Сапор стигнал до Тигър. Констанций се оттеглил в Едеса, където се затворил и не искал да приеме сражението. Забавно ми беше да науча, че той назначил Флоренций за преториански префект на Илирикум. Явно съдбата преследваше горкия Флоренций: прогоних го от Галия и скоро щях да го пропъдя от Илирикум. Предполагам, че от всичките ми врагове той ме мрази най-много. Наистина има най-голямо основание.

Плавахме по реката Дунав между брегове със златисти узрели жита. Не спряхме в никой от градовете или крепостите, които ставаха все по-многобройни, колкото слизахме по на юг — нямахме време за губене. Тези градове щяха да преминат на моя страна от само себе си, ако завладеех Сирмиум; спирах ли се да обсаждам всеки поотделно, нямаше да има край на сраженията.

Повечето от местните племена бяха добре разположени към нас, но, от друга страна, вярно е, че към никое от тях не бе приложено насилие.

Една нощ, рано през октомври, тъкмо когато изгряваше нащърбената луна, стигнахме до Монастериум, на около деветнадесет мили северно от Сирмиум. Това е малък градец и в него нямаше войска. Въпреки късния час наредих на войниците си да слязат на брега. Построихме си лагер до самата река.

Не зная дали това е обичайно за всички, които са се намирали в моето положение, но навсякъде, където минавах, при мен, узурпатора (напълно заслужавам да бъда наричан с това грубо име), доброжелатели и доносници се събираха като мухи на мед. Най-сетне се наложи да измисля начин за тайна проверка на онези, които се представяха за мои съюзници, та да може да се установи кои от тях биха могли да бъдат използвани.

Повечето от тия хора се оказаха искрени мои поддръжници, но може би защото бях победител.

Преди да залезе луната, узнах, че комит Луцилиан се намирал в Сирмиум начело на значителна войска и имал нареждане да ме унищожи. Той обаче не очаквал да се появя в околностите поне още една седмица и затова спокойно си спял в града.

Щом получих тези сведения, извиках Дагалайф и му наредих да влезе в Сирмиум със стотина войници, да арестува Луцилиан и да го доведе при мен. Задачата му не бе лека, но от шпиони знаех, че градът не е пазен повече от обикновено и че дворецът, в който Луцилиан бе отседнал, е близо до портите. Нощно време моите войници нямаше да се отличават от кои да са римски легионери и влизането им в града не представляваше никаква трудност. За останалото разчитах на смелостта и находчивостта на Дагалайф.

След потеглянето му Орибазий и аз тръгнахме да се разходим покрай реката. Нощта беше топла. Цялата околност бе посребрена от нащърбената луна, прилична на изваяна от мрамор глава, чиито черти са изличени от времето. Зад нас горяха огньовете и факлите на лагера. Не се чуваше обичайната глъчка — бях заповядал да се пази тишина. Само конете нарушаваха нареждането ми, като цвилеха от време на време. Спряхме при извивката на реката.

— Харесва ми — казах аз, като се обърнах към Орибазий, който тъкмо се беше разположил на една скала и гледаше яркия диагонал лунна светлина, легнал върху дълбоката бавна река.

Орибазий ме погледна. Месецът беше толкова ясен, че можех да различа чертите на лицето му.

— Кое? — Той се намръщи. — За реката ли говориш? Или за войната? Или за странствването ни?

— Живота. — Седнах на влажната земя до него и като си кръстосах краката, окалях пурпурната си мантия. — Не войната, нито странствването. Просто това. Този миг. — Въздъгнах. — Едва мога да повярвам, че сме преминали половината свят. Чувствувам се като вятъра, безтелесен, невидим като въздуха.

Орибазий се разсмя.

— Ти навярно си човекът, когото целият свят вижда и от когото най-много се страхува.

— Страхуват се от мен? — повторих аз и се запитах дали ми е приятна мисълта, че животът и имотът на кой да е човек може да му бъде отнет стига само да кимна с глава. Не, не мога да се наслаждавам на такава власт. — Не към това се стремя.

— А към какво?

Както често се случваше, Орибазий бе отгатнал мислите ми.

— Отново да върна старите богове.

— Но ако те са истински и съществуват...

— Те са истински! Няма „ако“. Те наистина съществуват! — разпалих се аз.

Смехът му прекъсна думите ми:

— В такъв случай боговете съществуват. Но щом съществуват, те са винаги тук и затова няма нужда да ги „връщаш“.

— Но ние трябва да почитаме онова, което бог ни нарежда.

— Същото казват и християните.

— Да, но техният бог е лъжлив бог и аз ще го унищожа.

Орибазий настръхна, като чу думата „унищожа“.

— Ще ги убиваш ли?

— Не. Няма да им доставя удоволствието да стават мъченици. Освен това, както са почнали взаимно да се избиват, излишно ще бъде аз да се намесвам. Не, с тях ще се боря с разумни доводи и с примери за подражание. Ще отворя наново храмовете, ще преустрою жречеството. На такава основа ще поставя елинизма, че хората сами ще го предпочетат, по своя свободна воля.

— Не зная — отвърна Орибазий замислено. — Християните са богати, добре организирани и което е най-важно, те учат децата ни.

— Ние ще сторим същото. — Както говорех, мислех какво може да се направи; нямах никакъв определен план в главата си. — Нещо повече, бихме могли дори да им отнемем училищата.

— Ако можеш...

— Един император може.

— Дано успееш. Иначе...

— Иначе?

— Иначе ще трябва да властвуваш като кървав тиранин и въпреки това ще се провалиш.

— Аз не съм песимистично настроен.

Но Орибазий ми подсказа една идея, която ще ни спаси. Наистина е странно, че колкото и често да бяхме говорили какво ще бъде, като стана император, никой от нас не бе обмислил много подробно в какво щеше да се изрази борбата между елинската философия и галилеяните. Бяхме решили, че ще се отрече публично от Назарянина при пръв удобен случай, но никой не бе помислил как ще бъде посрещнато това решение, особено от необразованите хора, от които може би половината са галилеяни. Единствено войската е

истински вярваща. Войниците почитат Митра. Малко са галилеяните сред тях, макар че около една трета от офицерите вярват в онова чудовище, което те наричат света троица.

Говорихме, докато се съмна. Дагалайф се върна в лагера с пленения Луцилиан тъкмо когато слънцето, подобно на знамение, се показваше на хоризонта. Веднага се отправих към палатката си. Луцилиан лежеше на земята с вързани крака и ръце, омотан като кокошка, както го бяха измъкнали от леглото. Беше страшно изплашен. За миг погледнах към треперещия комит и си спомних, че когато го видях последния път, той бе тъмничар на брат ми.

Развързах ръцете и краката му и му помогнах да се изправи. Този приятелски жест донякъде го поуспокои. Той беше едър човек и си налагаше особена диета: години наред ядял само свинско виме; поне така разправяха.

— Радваме се, че можа така бързо да се отзовеш на поканата ни, комите. — Говорех му официално, но любезно.

— Само да знаех, цезарю... Августе... Щях сам да изляза да те посрещна...

— И щеше да ме убиеш като Гал?

— Такава беше заповедта, августе... Но сега можеш да разчиташ на мен в тази война. Винаги съм бил верен. Винаги съм те предпочитал пред императ... пред онзи в Антиохия.

— Приемаме уверенията ти във вярност, войските ти, поверения ти Сирмиум и префектурата Илирикум.

Той ахна, но веднага се подчини.

— Щом такава е волята на августа. Всичко това е на твое разположение.

— Благодаря, комите. — Бях в отлично настроение. Луцилиан е от онези хора, които не предвиждат събитията — това се виждаше и от факта, че не можа да предвиди пристигането ми, — а хората, които не мислят за бъдещето, обикновено приемат нещата, както са: никога не заговорничат.

— А сега се закълни — му рекох аз.

Той се закле и целуна пурпурната ми мантия, като изцапа лицето си с кал от Дунава.

— Ще запазиш чина си, комите, и ще служиш във войската ни.

Луцилиан се съвзе много бързо.

— Ако ми е позволено да кажа, господарю, крайно неблагоприятно е да дойдеш тук, в чужда територия с такава малка войска.

— Запази мъдрите си съвети за Констанций, комите. Подадох ти ръка не за да ми бъдеш съветник, а да не се плашиш така много. — Обърнах се към Мамертин: — Предай на войската, че потегляме за Сирмиум.

Сирмиум е голям град, много удобен за столица на империята, тъй като е разположен на границата между префектурата Илирикум и провинция Дакия, най-западната от префектурите на Изтока. Намирах се вече в територията, която открай време се считаше подвластна на империята на Изтока.

Предупредих офицерите си, че може да има схватки. Не очаквах града да се предаде без символична съпротива, въпреки че началникът на гарнизона яздеше до мен.

За голяма моя изненада при градските порти бяхме посрещнати от множество мъже, жени и деца, които носеха гирлянди от цветя, зелени вейки и много свещени предмети. Поздравявах ме възторжено като август. Обърнах се към Луцилиан и му извиках през глъчката:

— Ти ли нареди това посрещане?

Той поклати глава. Беше прекалено глупав, за да лъже.

— Не, августе. Не зная кой ги е извикал...

— Мълвата! — рече Орибазий. — Знаят, че ще излезеш победител. Винаги е така.

Голям букет ме удари в лицето. Бутнах го настрани — очите ме засърбяха. Кървавочервен мак се закачи на брадата ми.

Мъже и жени целуваха мантията ми, краката ми, коня ми. Така ме приеха в столицата на Илирикум още преди да узрее гроздето. Това бе първият голям град, който завладявах — два пъти по-голям от Аргенторатум, Колония Агрипина и дори от Августа Тревирорум. Денят беше трети октомври 361 година.

Отидох направо в двореца и се залових за работа. Приех членовете на градския сенат. Успокоих страховете им. Както те, така и легионите в града ми се заклеха във вярност. Заповядах да се уредят игри — надбягвания с колесници за забавление на народа в продължение на цяла седмица; част от бремето, което победените стоварват върху победителя.

С голяма радост посрещнах Невита, който, верен на думата си, пристигна в Сирмиум след победоносен поход през Реция. Западът беше наш.

Свиках военен съвет, където обсъдихме следващия ход. Някои бяха на мнение да се отправим направо за Константинопол, на около двеста мили оттук. Дагалайф считаше, че щом като Констанций е в Антиохия, Константинопол ще падне без бой. Невита не беше сигурен в това. Той предполагаше, че Констанций е вече на път от Антиохия за столицата. Ако това беше така, ние едва ли можехме да се мерим с най-голямата войска на света. Съгласих се с мнението на Невита. Реших да останем да зимуваме, където сме.

Поверих на Невита охраната на прохода Сучи, една тясна клисура сред високите планини, които отделят Тракия от Илирикум. Който владее този проход, е защитен от нападение по суша. Изпратих два от легионите на Сирмиум в Аквилея, за да пазят това важно за нас пристанище. По-голямата част от легионите оттеглих на около петдесет мили, в Найсус^[3] (родното място на Константин), където прекарахме зимата.

Дните ни в Найсус бяха изпълнени с работа. Всяка нощ диктувах до зори. Решен бях да изясня колкото се може по-добре как стоят нещата между мен и Констанций, за да могат всички да узнаят истината. Изпратих дълго послание до сената в Рим. Също така съставих отделни писма до сенатите на Спарта, Коринт и Атина. Съобщавах им какво бях извършил и какво възнамерявах да извърша. Основателно изтъкнах, че всичко бе станало по вина на Констанций. След това — въпреки че Орибазий ме посъветва да не повдигам този въпрос — уведомих разните сенати, че възнамерявам да възстановя почитанието на старите богове. При това споменах, че подражавайки на боговете, аз се задоволявам с малко и ще мога да извърша добрини на възможно най-голям брой хора. Тези писма били четени многократно пред народа. Направили дълбоко впечатление и били приети добре.

По това време замислях да нападам Константинопол едновременно по море и по суша при първия благоприятен вятър. От военна гледна точка положението ни беше добро. При Сучи държахме подстъпите към запад по суша, при Аквилея пазехме Северна Италия от нападение по море. Чувствувах се сравнително сигурен и вярвах, че

преди да избухне гражданска война, Констанций ще се споразумее с мен. Но една ненадейна вест разби моето чувство на сигурност: съобщиха ми, че двата легиона, които изпратих в Аквилея, веднага преминали на страната на Констанций. Сега той държеше пристанището и аз бях изложен на нападение по море. Тъй като не можех да напусна Найсус и Невита не можеше да остави прохода в Сучи, единствената ми надежда бе Йовин, който беше в Норикум на път за Найсус. Изпратих му отчаяно писмо: незабавно тръгни за Аквилея. Положението ми бе станало крайно несигурно. Констанций можеше по всяко време да изпрати войска в Аквилея и да ме откъсне от Италия и Галия. Бях отчаян и мислех, че боговете са ме изоставили. Те не ме бяха изоставили. Намесиха се в последния момент.

Вечерта на 20 ноември работих до късно. Лампите, напълнени с евтино масло, димяха ужасно. Тримата нощни секретари седяха на една дълга маса и пред тях бяха натрупани купища пергаменти. На отделна маса аз пишех писмо до вуйчо си Юлиан — опитвах се да го уверя (и да уверя себе си), че победата ми е сигурна. Тъкмо бях привършил писмото с една от онези послеписни бележки, които дори старите ми приятели твърдят, че не могат да разчетат, когато чух бързи стъпки да се доближават отвън. Внезапно вратата се отвори с трясък. Секретарите и аз скочихме на крака. Човек никога не знае дали в стаята няма да се втурнат убийци. Беше Орибазий, задъхан, с писмо в ръка.

— Стана! — успя да изрече той. След това направи нещо, което никога не беше правил: хвърли се на колене пред мене и ми прочете писмото. — Това е за тебе... августе.

Прочетох първия ред. След това думите се замъглиха пред погледа ми и не можах да прочета нищо повече.

— Констанций е мъртъв. — Щом изрекох тази необичайна фраза, секретарите един след друг паднаха на колене. След това, като насън, стаята почна да се изпълва с хора — всички бяха разбрали какво се беше случило. Всички мълчаливо изразяваха почитта си; станало бе чудо — един човек бе издъхнал и аз бях август, император на Рим, господар на света. За моя голяма изненада аз заплаках.

[1] Шварцвалд. — Б.пр. ↑

[2] Град Митровица в Югославия. — Б.пр. ↑

[3] Град Ниш. — Б.пр. ↑

АВГУСТ

XVI

Приск: Така стана. Поне така е според Юлиан. Както вероятно се досещаш, той пропуска доста подробности. Ако се чете само неговото повествование, човек остава с впечатлението, че той изобщо не е срещнал никаква съпротива освен от страна на Констанций. Това едва ли е вярно. Трябва да отбележа, че мнозинството от „влиятелните“ хора в империята предпочитаха Констанций пред Юлиан; и то не заради вярата на Юлиан, защото страстта му към елинизма не беше широко известна през ноември 361 година. Уверен съм, че ти би искал да предадеш нещата такива, каквито бяха. Прочутата ти безпристрастност би била сериозно накърнена, ако пишеш, че успехът на Юлиан се е дължал на народен бунт срещу Констанций. Не беше така въпреки впечатлението, което се получаваше от възхвалната ти реч след смъртта на Юлиан. Но, от друга страна, не бива крилете на едно мемоарно съчинение или на една възхвала да бъдат подрязани от скучни факти.

Либаний: Типично за Приск!

Приск: Юлиан пише между другото, че пратил послания до различни градове. И наистина прати! Трябва да е съчинил поне десетина дълги речи, адресирани към римския и константинополския сенат (естествено благоразумна мярка), но той изпрати също и послания до градове като Коринт и Спарта, сякаш и те имаха още някакво значение за съотношението на силите. Вероятно градските съвети на тия бедни, глухи и изостанали градчета са се чудили защо императорът им засвидетелствува почитта си.

Присъствувах на заседанието на сената на Атина, когато ни прочетоха посланието. Тъй като знаех, че единствено се стремиш към истината, трябва да ти кажа, че то не бе добре прието, а от всичките градове Атина беше най-благосклонна към Юлиан.

Седях до Прохерезий, докато четяха посланието. На стареца явно му бе драго, но както той, така и аз бяхме предпазливи. Разбира се, на

всички бе известно, че бях пристигнал съвсем наскоро от Юлиановия двор. Въпреки това твърдо заявих, че не зная нищо за неговите планове. Дори на няколко пъти публично възхвалих Констанций. В края на краищата напълно възможно беше Констанций да живее и до днес. Юлиан можеше да бъде победен, а аз да бъда екзекутиран за измяна. И аз като всички предпочитам да избягна ненужните страдания, които може да ми наложи един тиранин.

Бяхме твърде неспокойни, когато зачетоха посланието. (Ако нямаш препис, ще ти изпратя моя безплатно.) Естествено чувствувахме се поласкани, че Юлиан ни напомня за древната ни слава, и оценихме красноречието му въпреки неговата склонност да употребява изтъркани фрази, особено когато беше уморен или пишеше прекалено бързо. Рядко можеше да състави писмо, без да спомене за „Ксеркс, който предизвиква природата“ или да изкара на показ онзи проклет „дъб“, който очевидно никой съвременен писател не може да избегне.

След един добър увод Юлиан почваше да сипе обвинение след обвинение срещу Констанций. Изброяваше всичките му убийства. Споменаваше за безплодието на Констанций (като не знаеше, че съпругата му Фаустина бе бременна), нахвърляше се върху евнусите, особено върху Евсебий. След това даваше доста автобиографични сведения, общо взето точни, и завършваше с изявлението, че е предприел този поход, защото никой не можел да вярва на думата на Констанций, която била написана, заявяваше той (като пак използваше изтъркана фраза), „на пепел“. В този миг атинските сенатори започнаха да кашлят и да търкат със сандалите си по пода, което винаги е знак на неодобрение.

Когато четенето свърши, не последваха никакви разисквания. Сенатът благоразумно мина на други въпроси. Никой нема смелостта да се държи, както се е държал в Римския сенат градският префект Тертул, който прекъснал четящия посланието и извикал: „Настояваме да отдадеш уважение на Констанций, който те издигна!“

След като заседанието бе закрито, Прохерезий и аз напуснахме залата заедно. Никой не обели дума. И тогава, както и днес, тайните доносници бяха навсякъде. Единствено знаехме, че Юлиан бе някъде в Мизия, че както изглеждаше, Западът бе негов и че Констанций бе потеглил срещу него с превъзхождаща го войска. Трудно бе да решиш как да се държиш. Узурпаторите винаги търсят приятелството на хора

като нас и искат да участвуваме в това или онова тяхно начинание. Тъй като никой не знае бъдещето, много лесно може да направиш погрешен избор. Смъртта на Максим, стари приятелю, беше поучителна, нали?

Естествено така сме привикнали с тези внезапни промени в управлението, че вече се създадоха обичайни формули как да се отговаря на покани, които могат да се окажат пагубни или твърде изгодни. Най-напред човек си дава вид, че най-внимателно обмисля поканата; после изтъква, че е зает с лични работи; и накрая не предприема нищо. Именно така ние с тебе успяхме да преживеем до старини през толкова бурни години.

Съвсем ясно си спомням разходката с Прохерезий. Трябва да е било през втората седмица на ноември. Беше следобед, духаше пронизващ вятър, а облаците бяха черни и ниски. Прохерезий разсеяно ме хвана под ръка. Бързо се измъкнахме от тълпата, която се беше насъбрала пред сградата на сената. Не проговорихме, докато не стигнахме храма на Хефест.

— Ти го познаваш добре. Какво ще стане сега?

— Мисля, че ще победи.

— Как е възможно? Констанций държи войската. Народът го подкрепя. Народът едва ли е с твоя... с нашия млад ученик. Настроението на сената беше съвършено ясно.

— При все това, струва ми се, ще победи. — Говорех с тона на убеден човек, но в себе си не бях толкова уверен.

— Оракулите... — започна старецът, но се сепна. Не беше готов да разкрие мислите си пред мене. — Ела у дома — добави той.

Приех, защото нямах желание да се върна вкъщи при Хипия. Бракът ми никога не е бил щастлив, но по това време беше непоносим. Хипия още беснееше, загдето бях прекарал почти три години в Лутеция, въпреки че ѝ бях пращал доста пари. Днес обаче, след петдесет години взаимна ненавист, ние напълно зависим един от друг. Навикът е по-силен от омразата.

Изненадах се да срещна Макрина в дома на Прохерезий. Откак се роди детето (тя навсякъде разправяше, че то е от мъжа ѝ — търговеца), тя много не се показваше между хората. Беше малко напълняла, което я правеше по-привлекателна.

Макрина ни посрещна възторжено във вътрешния двор.

— Стана! Той спечели!

— Какво е станало? Кой е спечелил? — попита Прохерезий сприхаво.

— Юлиан е император!

Така узнахме вестта в Атина. Очевидно официалното известие до сената се беше забавило. Но Юлиан бе пратил писмо до Прохерезий и до мен, като смятал, че вече сме чули новината. Канеше и двама ни да отидем в Константинопол.

Макрина беше извън себе си от радост.

— Ще идем в двореца! Всички! Ще живеем в Константинопол! Край на Атина, край на мърлявите ви ученици...

— Край на мърлявия ти съпруг! — не можах да се сдържа аз. Тя веднага млъкна.

Прохерезий, който през това време беше прочел писмото, се навъси.

— Ето какво казва: Открито почитам старите богове и войниците ги почитат заедно с мен. Принесох в жертва множество волове, за да благодаря за победата, и скоро ще възстановя култа на истинските богове в цялата му чистота. — Старецът ни погледна мрачно. — Значи възнамерява да направи каквото казваше някога.

— Защо не? — рече Макрина остро. — Не може да бъде по-лош от владиците.

— Само че сега, като стана император, няма да остане нито един вол на света. — Смятам, че аз пръв пуснах тази шега, която обиколи света. Юлиановите жертвоприношения бяха толкова пищни, че го нарекоха „Страшилището на биковете“.

За разлика от Макрина и мене Прохерезий беше в мрачно настроение.

— Това може да ни докара само беди.

— Беди? След като ти си човекът, от когото императорът се възхищава най-много? — Макрина не можеше да повярва на вуйчо си. — Глупости. Всички ретори ще бъдат на голяма почит. Юлиан ще бъде втори Марк Аврелий или поне Септимий Север.

— Юлиан е по-добър от Марк Аврелий — рекох аз и действително мисля така. Хората надценяват Марк Аврелий като философ. Особено учените така се учудват, че един император може да се подписва, та са склонни да преувеличат стойността на съчиненията му. Уверен съм, че ако ти или аз бяхме написали „Към себе си“, не би

се отдавало особено значение на тази книга. А тя е безспорно по-слаба от твоите превъзходни „Размисли“.

Няколко седмици не знаехме подробности за смъртта на Констанций, нито как е било уредено престолонаследието. Ето как Юлиан описва тези събития.

Юлиан Август

Доколкото разбирам, Констанций е бил болен от няколко месеца. Той постоянно страдеше от стомах — наследствено предразположение в нашия род, което не се проявява единствено у мен (поне досега!). Щом ми съобщиха за смъртта на Констанций, отпратих от стаята всички освен Орибазий. Тогава въведоха двамата офицери, изпратени от консисторията. Естествено първият ми въпрос бе:

— От какво умря?

— От треска, августе. — Предимно говореше Алигилд, по-възрастният от двамата.

— Имаше ли знамения? — Особено исках да узная това, защото през последните седмици аз бях видял тайнствени предзнаменования. Добре е тези неща да бъдат научно осветлени. Дали едно наблюдавано от Констанций лошо знамение в същото време не ми се явява на мен като благоприятно?

— Много поличби имаше, августе. Няколко седмици наред той бе измъчван от видения и кошмари, които не го оставяха да спи. Веднъж му се стори, че вижда духа на баща си, Константин Велики, който държал в ръцете си дете, хубаво, здраво дете. Констанций взел детето и го сложил в скута си.

Смаян се обърнах към Орибазий:

— Дали Константин не е моят създател? — Защото беше ясно, че детето в съня съм бил аз.

— После детето взело златното кълбо, което Констанций държал в дясната си ръка...

— Светът — пошепнах аз.

— И го захвърлило надалеч. — Алигилд млъкна.

Кимнах с глава.

— Разбрах съня. А той разтълкува ли го?

— Да, августе. Скоро след това, когато стигнахме до Антиохия, императорът каза на Евсебий, че имал чувството, че нещо, което винаги било у него, сега го е напуснало.

— Геният на Рим. Ето какви са били знаменията — казах аз на Орибазий. Подобно на мнозина, които главно се занимават с материята, Орибазий обръща малко внимание на сънища и знамения. Все пак, струва ми се, това, което чу, му направи впечатление. Цитирах Менандър: „Всекиму при раждането е даден дух да го направлява.“

След това попитах за последните дни на братовчед ми.

— Прекара по-голямата част от лятото в Антиохия, като събираше войска, за да... — Алигилд неловко замълча.

— За да я използва срещу мене — казах аз приветливо. — А защо не я използва? Защото провидението ме подкрепяше.

— Да, господарю. След това, през есента, след много съновидения и лоши поличби Констанций напусна Антиохия и се упъти на север. На три мили от града, в едно предградие...

— На име Ипокефалис — намеси се Теолайф, по-младият офицер, за да ни напомни, че и той също е пратеник и свидетел на тези събития, — около пладне видяхме на дясната страна на пътя един обезглавен труп, обърнат на запад.

Тръпки ме побиха. Надявам се да ми бъдат спестени мъките от такива предвещания, когато залезе звездата ми.

— От този миг нататък императорът не бе на себе си. Бързо се отправихме за Тарс, където го втресе.

— Но не можехме да спрем — поде Теолайф, внезапно обхванат от въодушевление. (Всички оставаме така поразени, когато виждаме да умира царя или да падат под ударите на злата съдба.) Бях с него. Яздех до него. Казах му: „Господарю, спри тук. Почакай. След няколко дни ще се чувствуваш добре.“ Но той само ме погледна с изцъклени очи; лицето му беше потъмняло от треската. Олюля се на седлото. Задържайки го да не падне, докоснах ръката му — беше гореща и суха. „Не“ — отвърна той. Езикът му също беше изсъхнал. Едва говореше. „Ще вървим, ще вървим, ще вървим.“ Три пъти изрече това. И ние продължихме.

Алигилд продължи разказа:

— Той вече бълнуваше, когато стигнахме при изворите при Мопсукрене. Сложихме го на легло. През нощта се изпоти и на

сутринта изглеждаше по-добре. Заповяда да тръгнем. Неохотно се подчинихме. Но когато войската вече беше готова да тръгне, императорът отново изпадна в унес. Констанций боледува три дни и тялото му беше толкова горещо, че беше мъчително да се докоснеш до него. И все пак на моменти умът му беше бистър. В един от тези мигове той направи завещанието си. Ето го.

Алигилд ми подаде запечатано писмо, което не отворих.

— Как беше накрая?

— Винаги беше гневен, когато се намираше в съзнание.

— На мен ли се гневеше?

— Не, господарю, на смъртта, защото го грабваше в разцвета на силите му, защото го откъсваше от младата му съпруга.

— Жестоко е наистина — казах аз сериозно. Може ли някой да бъде толкова безсърдечен, че да не почувствува абсолютно нищо при смъртта на един човек, макар и негов враг.

— След това, призори на 3 ноември, поиска да бъде причестен, като баща си. След церемонията се опита да седне. Опита се да заговори. Задави се и умря. Беше четиридесет и пет годишен — завърши Алигилд, сякаш произнасяше надгробно слово.

— И властвува двадесет и пет години — добавих аз в същия дух.

— Моли се, августе — обади се неочаквано Орибазий, — и ти да властвуваш толкова дълго.

За миг настъпи мълчание. Опитах се да си припомня как изглеждаше Констанций и не успях. Когато умре някой знаменит човек, като че ли си спомняш само бюстовете му, особено когато те са така многобройни. Спомням си бюстовете на императора, но не лицето на живия Констанций; дори не си спомням големите, тъмни очи, които в паметта ми са две безизразни заоблени плоскости, издялани в мрамора.

— Къде е управителят Евсебий?

— Все още в Мопсукрене. Дворът чака разпорежданията ти. — Сега Алигилд заговори неуверено: — Ти, августе, си законният наследник на престола. — Той посочи писмото, което държах в ръката си.

— В консistorията никой ли... не се възпротиви?

— Никой, господарю — отвърнаха двамата в един глас. Станах.

— Утре ще се върнете в Мопсукрене. Предайте на консistorията, че при първа възможност ще се срещна с тях в Константинопол. Погрижете се тялото на Констанций да бъде пренесено в Константинопол за подобаващо погребение. Към вдовицата му да се отнасят с уважението, което се дължи на нейното положение.

Двамата поздравиха и излязоха.

Тогава Орибазий и аз отворихме завещанието. За разлика от обикновената проза на императора то беше кратко и делово. Написано бе човешки, не юридически.

„Пред смъртта си законно въздигаме цезаря Юлиан (дори на смъртния си одър не е могъл да се сдържи да не ме ухапе) и го обличаме във властта на римския принципат. Той ще види, че вярно съм служил на държавата. Въпреки многобройните измени и страшните външни врагове при управлението ми държавата процъфтяваше и границите бяха защитени.“

Погледнах Орибазий с лукава усмивка:

— Какво ли биха казали за това в Амида?

Продължих четенето:

„Поверяваме на високоблагородния ни братовчед и наследник младата ни съпруга Фаустина. За нея сме се погрижили в отделно завещание. Последната ни молба е високоблагородният ни братовчед и наследник да уважи това завещание и го изпълни, както подобава на велик владетел, който може да покаже милост към слабите...“

Спрях за момент.

— Някога аз се опитах да произнеса същата реч пред него.

Орибазий ме погледна със странен поглед.

— Той те пощади — рече ми той.

— Да, за което е съжалявал.

Прочетох набързо останалата част от този документ. Следваха ред завети към подчинени и приятели. Един от съветите му особено ме поразя: „Не мога да препоръчам на високоблагородния си братовчед и наследник по-добър съветник или по-верен служител от управителя Евсебий.“ Дори Орибазий се изсмя на тези думи. Накрая Констанций се обръщаше към мене: „Между цезаря Юлиан и мене имаше спорове, но, струва ми се, когато заеме мястото ми, той ще открие, че светът не е толкова голям, колкото му е изглеждал от мястото, което е заемал по-

рано или от кое да е място извън този връх, където може да стои само един човек и единствен да носи отговорност за всички хора; където се вземат важни, често прибързани решения, за които понякога впоследствие се съжالياва. Никой не може да ни разбере освен тези, които са в нашето положение. Високоблагородният ни братовчед и наследник ще узнае това, когато поеме скиптъра, който пада от ръцете ни. В смъртта си аз оставам негов вечен брат и оттам, където Бог намери за угодно да изпрати душата ми, ще наблюдавам делата му със съчувствие и надеждата, че когато почувствува колко необикновено е новото му положение — и колко жестока е самотата му, — ако не прости, поне ще разбере своя предшественик, който се стремеше само да запази мощта на империята, да осигури справедливото изпълнение на законите и почитането на истинския бог, от когото произтича животът ни и към когото всички се връщаме. Юлиане, моли се за мен.“

Това беше всичко. Орибазий и аз се спогледахме, като не можехме да повярваме, че този трогателен, набързо съставен документ бе дело на човека, който управлява империята в течение на четвърт век.

— Той беше силен. — Нищо друго не ми дойде наум да кажа.

На следния ден наредих да се направят жертвоприношения на боговете. Легионите бяха във възторг не само от възкачването ми на престола (така се избягваше гражданската война), но и от това, че им се разрешаваше да се молят открито на старите богове. Мнозина от тях бяха мои събрата — митраисти.

Приск: Това е направо невярно. Едва не избухна бунт, когато той нареди да се направят жертвоприношенията; особено офицерите бяха крайно възмутени. По това време Юлиан беше под силното влияние на един гал на име Апрункул, който беше предсказал смъртта на Констанций, като открил един вол с раздвоен черен дроб, което означавало, че... и прочие. Като награда за това, че намерил раздвоен дроб, Апрункул стана управител на Галия Нарбонензис. Навремето се шегуваха, че ако Апрункул беше намерил черен дроб, разделен на четири, щеше да получи цяла Галия.

Апрункул убеди Юлиан да постави образите на боговете наред със собствения си бюст, така че, когато войниците хвърлят тамян върху

огъня в знак на уважение към императора, щат не щат, да отдават почит и на боговете. Това беше причина за широко брожение, което Юлиан не отбелязва.

Юлиан Август

По-малко от седмица след това наредих да потеглим за Константинопол. Няма да се спирам на въодушевлението си от онези дни. Дори студеното време — една от най-студените зими от много години насам — не развали настроението ни.

В снежна буря преминахме през прохода Сучи и слязохме в Тракия. Оттам се отправихме към Филипопол^[1], където пренощувахме. После тръгнахме на юг и стигнахме в Хераклея^[2], град на петдесет мили югозападно от Константинопол. За голяма моя изненада там, на главния площад, се бяха събрали членове на сената и консисторията. Бях съвсем неподготвен за тази среща. Бях уморен, измърсен от пътя и чувствувах отчаяна нужда да се облекча. Представете си новия император с очи, които трепкат от умора, с лице, ръце и крака, покрити с прах, с препълнен пикочен мехур да приема бавните, отмерени тържествени приветствия на сената. Като си спомням за това сега, става ми смешно. Но навремето ми беше много трудно да бъда в тон с посрещането.

Слязох от коня в единия край на площада и отидох пеша до резиденцията на префекта. Схоларианците бяха направили шпалир за мен. Наричат ги схоларианци, защото помещенията им се намират в предния портик — „школата“ — на двореца. Разглеждах новите си войници с леден поглед. Бяха добре облечени; повечето от тях германци. Какви други можеха да бъдат? Те също ме разглеждаха. Бяха едновременно и любопитни, и разтревожени; така и трябва да бъде. В миналото много често императорите са се бояли от преторианската стража.

Изкачих стъпалата на резиденцията на префекта. На терасата, строени в редица, стояха военачалниците на империята. Когато наближих, те коленичиха. Наредих им да станат; противно ми е да гледам да коленичат пред мен възрастни хора, всеки един от които би могъл да ми бъде дядо. Напоследък се опитах да опростя дворцовия

церемониал, но сенатът не се съгласи: щом са свикнали, да робуват. Твърдяха, че тъй като в персийския двор има такъв церемониал, и аз също трябва да поддържам подобаваща тържественост, за да вдъхвам страхопочитание у хората. Глупости. Но прекалено много са другите промени, които искам да направя, за да се занимавам с дворцовия церемониал.

Пръв ме поздрави Арбецио, който беше обявен консул същата година, когато аз станах цезар. Той е четиридесетгодишен здравеняк, с грубо и сурово лице; син на селянин, той станал войник; успял да се издигне до началник на кавалерията и бил провъзгласен за консул. Домогва се до моето място, както се е домогвал до мястото на Констанций. С хора като него човек може да се справи по два начина: единият е да го убие; другият е да го държи около себе си, винаги под наблюдение и зает с безопасна работа. Аз избрах втория; щом някой е сравнително честен и добронамерен, трябва да му се прости, въпреки че се е отнасял зле с нас. С хора, честни в обществения живот, трябва да поддържаме добри отношения дори ако като частни лица те не са се държали добре с нас; ако обаче те са били нечестни в държавните дела, трябва да се освободим от тях дори да са ни лично предани.

Арбецио ме поздрави от името на сената, макар че не беше най-старият военачалник.

— Ние сме тук, за да изпълним волята на августа — гордият силен глас опровергаваше думите му — ... и да подготвим влизането му в града като наш повелител.

При тези думи аз се обърнах и видях вуйчо ми Юлиан да се приближава към мен, излизайки измежду група сенатори. Той трепереше от възбуда (и от слабост, тъй като страдеше от хроническа маларична треска — спомен от дните, когато беше управител на Египет). Прегърнах го сърдечно. Не се бяхме виждали цели седем години, но бяхме разменяли писма от време на време, макар че не смеехме да си пишем много често. Вуйчо ми се беше състарил обезпокоително — лицето му беше измършавяло, кожата му беше жълта и набръчкана, очите му — хлътнали; но въпреки всичко днес той бе преобразен от радост. Държах го под ръка, докато произнасях речта си.

— Вашият жест ме развълнува, защото не е обичайно сенатът да излезе от своя град, за да посрещне първия гражданин. По-скоро

първият гражданин трябва да дойде при вас, при своите помощници, които споделят с него бремето на управлението. И скоро ще се явя при вас, във вашата сграда, за да ви поднесе почитта, която ви се полага. Междувременно трябва да обявя само едно: следвайки примера на Адриан и Антонин Пий, не ще приема пари от провинциите за възкачването ми. В настоящия момент империята е твърде бедна, за да ми поднася дарове.

Започнаха да ръкопляскат. След като направих още няколко щекотливи забележки, помолих да ме извинят, защото съм изморен от пътя. С много поклони градският префект ме въведе в къщата, като заекваше и се спъваше пред мен, докато най-сетне аз извиках: „В името на Хермес, къде пикаете тук?“ С такъв изискан език пристигна в Изтока новият римски император.

В къщата на префекта имаше малка баня и докато се киснех в горещия басейн, вдишвайки дълбоко парата, вуйчо ми ми описваше политическото положение.

— Когато Констанций умря, Евсебий се допита до няколко членове на консисторията, за да види дали биха приели за император Арбецио или Прокопий, или... мене. — Вуйчо се усмихна плахо. Искаше да чуя това от самия него, а не от доносници.

— Естествено — отвърнах аз, като гледах как мръсотията от брадата ми плаваше като сиво облаче към един от ъглите на басейна, където стоеше един негър, готов да ме изтърка с кърпи и гъби; не знаеше, че никога не позволявам на теляците в баните да се докосват до мене.

— Какво отговори консисторията на това?

— Че ти си наследник на императора и по кръв, и по техен избор.

— И защото бях само на неколкостотин мили оттук.

— Точно така.

— Къде е Евсебий?

— В двореца, готви се да те посрещне. Той е все още дворецов управител — каза вуйчо ми и се усмихна.

Зажумях и се гмурнах за миг, за да намокря косата си. Когато отново излязох на повърхността, Орибазий седеше на пейката до вуйчо ми.

— Не се влиза така при свещената особа на императора — извиках аз и го изпръсках здравата. Той се разсмя. Вуйчо ми също се

засмя, тъй като бях измокрил и него. Изведнъж се сепнах. Точно така се раждат извергите! Най-напред тиранинът си позволява невинни закачки: пръска сенаторите в банята, поднася на гостите си късове дърво вместо храна, прави си груби шеги с тях; и каквото да стори или каже, всички се смеят и го ласкаят; намират духовити и най-плоските му забележки. Постепенно дребните шеги му омръзват и един ден той решава, че ще му бъде забавно да изнасили някоя жена в присъствието на мъжа ѝ или някой мъж в присъствието на жена му, или да ги подложи двамата на мъчения, или пък да ги убие. Когато започне да избива, императорът не е вече човек, а звяр; а досега на римския престол е имало прекалено много зверове. Бързо се извиних на вуйчо си, загдето го изпръсках. Дори се извиних на Орибазий, който ми е като брат. Но те не разбраха смисъла на това гузно извинение.

Орибазий ми събщи, че консисторията желаела да знае кого възнамерявам да назнача за консул през идната година.

— Ти би ли приел, вуйчо?

— Не мога да си позволя разходите по този пост. — Вуйчо ми винаги се оплаква от бедност, което показва, че има пари. Всъщност днес консулската длъжност не изисква толкова средства, колкото преди. Сега двамата консули поемат общо разходите по игрите, които трябва да устроят, а и императорът обикновено ги подпомага от личната си хазна.

— Не ми се вярва ти да искаш, Орибазий.

— Не, августе, не бих искал.

— Мамертин — предложих аз и изплувах до другия край на басейна.

Вуйчо ми и Орибазий одобриха избора.

— Той е изтъкнат оратор — рече вуйчо ми, — от добро семейство. Хората ще одобрят избора...

— И Невита! — извиках аз и се гмурнах още веднъж във водата. Когато излязох, за да поема въздух, видях, че вуйчо ми е ужасен, а на Орибазий му е забавно.

— Но той е... той е...

— Франк. Варварин. — Кимнах в знак на съгласие.

Излязох от банята. Един роб ме уви с голяма кърпа. Отскубнах се от него, преди да почне да ме тупа по гърба.

— Невита е един от най-способните ми военачалници. Той непрестанно ще напомня на Изтока, че властта ми в западните провинции е здраво в ръцете ми.

— Никой не ще може да те обвини в последователност — усмихна се Орибазий. Само преди месец в Найсус бях обвинил Констанций, че назначавал варвари за преториански префекти. Сега аз провъзгласявах един варварин за консул. Няма по-трудно нещо в политиката от това, да се отметнеш от минали изявления. Но докато Констанций беше готов по-скоро да умре, отколкото да признае, че е сбъркал, аз бях склонен да взема правилното решение, макар и с това да се произложех малко.

— Ще отричаме — казах аз величествено, — че някога сме критикували назначаването на варвари на високи служби.

— В такъв случай писмото ти до сената в Спарта е подправено?

— От начало до край.

Орибазий и аз се разсмяхме, но вуйчо ми изглеждаше загрижен.

— Поне за днес — рече той — назначи само Мамертин. При това обичайно е консулите да се обявяват един по един. Сега назначи него за консул на Изтока, а по-късно ще можеш да назначиш другия за Запада.

— Тъй да бъде, вуйчо — съгласих се аз и заедно влязохме в дрешника, където наметнах пурпурната мантия.

Консисторията беше почти в пълен състав — около четиридесетина имперски магистрати ме посрещнаха тържествено в сградата на градския съвет. Арбецио ме придружи до трона ми от слонова кост. Вдясно и вляво от мене креслата на консулите бяха празни: единият консул, Флоренций, беше изчезнал от лицето на земята, другият, Тавър, побягнал към Антиохия, когато съм навлязъл в Илирикум.

Учтиво поздравих консисторията. Отбелязах отсъствието на консулите и споменах, че тъй като годината изтича, скоро ще бъдат обявени двамата нови консули. Един от тях ще бъде Мамертин. Това беше посрещнато с всички външни прояви на одобрение. След това попълних консисторията с нови членове. Когато свърших, Арбецио помоли за разрешение да се обърне към мене. Позволих му, но сърцето ми се сви.

Бавно, тържествено, сякаш той беше императорът, Арбецио премина през залата и застана пред моя трон. Окашля се и започна:

— Господарю, има хора, които заговорничеха срещу теб. — Ясно се чу как всички в залата поеха дълбоко дъх. Едва ли между присъстващите имаше някой, който да не беше заговорничил срещу мен! Това е било техен дълг. — Тези хора са все още на свобода. Някои от тях са на високи служби. Господарю, тук са и онези, които погубиха високоблагородния ти брат, цезаря Гал. Те също са на свобода. Някои от тях са високопоставени личности.

Огледах залата и видях, че доста от „високопоставените личности“ изглеждаха крайно разтревожени. Например пълният Паладий, началник на съда при Констанций. Той бе обвинителят на Гал. До него седеше Евагрий, управител на личната императорска хазна — той пък беше помогнал да се подготви обвинението срещу Гал; Сатурнин, икономът на двореца... Десетина други съзаклятници погледнаха към мен и Арбецио. На лицето на всеки от тях бе изписан въпросът: с кръв ли ще започне това царуване?

Урсул, управителят на държавната хазна, смело заговори пръв:

— Августе, нима онези от нас, които служиха на императора, на когото и *ти* служеше, ще пострадат само защото са изпълнили дълга си?

— Не! — отговорих твърдо.

Но Арбецио обърна към Урсул бледите си безцветни очи:

— И все пак Августе, онези, които с действие, със слово и действие са навредили на тебе и брат ти, трябва да бъдат наказани.

В залата се разнесе неспокоен шепот. Но Урсул не се предаде. Той бе представителен, пълен мъж, с пъргав ум и още по-пъргав език.

— Консисторията с облекчение научава, че само онези, които са действително виновни, ще бъдат съдени.

— Те ще бъдат съдени — обади се наново Арбецио вместо мене (което никак не ми се понрави), — ако е такава волята на августа.

— Такава е нашата воля — изрекох традиционната фраза на латински.

— От кого ще се състои съдът, господарю, и къде ще заседава?

Тук трябваше да спра Арбецио. Но бях уморен от тежкия път и отпаднал от горещата баня. (Никога не трябва да се занимаваш с държавни дела веднага след баня.) Не бях се приготвил за борба срещу

човек със силна воля и готов план, а Арбецио за съжаление бе изготвил своя план. Междувременно Урсул предложи:

— От времето на император Адриан консисторията е била винаги най-висшата ни съдебна инстанция. Нека виновните бъдат съдени тук, от нас, които сме отговорни за държавните дела.

— Комите — възрази Арбецио с ледена учтивост, — това все още е консисторията на покойния император, не на сегашния ни господар. Уверен съм, че августът ще иска свой собствен съд, както и след време ще желае да има консистория по свой избор.

Това беше безспорно.

Дадох знак на един от секретарите да внимава добре какво ще кажа.

— Съдът ще се оглавява от Салуций Секунд. — Това бе прието много добре. Като префект на Изтока той бе известен със справедливостта си.

След това назовах Мамертин, Агило, Невита, Йовин и Арбецио за членове на съда. С една дума — военен съд. Наредих им да се съберат в Халкедон^[3], отвъд Босфора, на отсрещната страна на Константинопол. С това започнаха процесите за измяна. Ще се спра на тези мрачни събития по-нататък.

Влязох в Константинопол като римски император на 11 декември 361 година. Снегът бавно валеше и снежинките се въртяха във въздуха като перца; нямаше никакъв вятър и беше доста топло. Облачното небе имаше цвят на потъмняло сребро. Природата изглеждаше безцветна, но хората бяха облечени в пищни цветове. Беше ден на великолепие.

Схоларианците в парадна униформа бяха строени пред Златната порта, близо до Мраморно море. На двете тухлени кули отстрани на портата се развяваха знамена с изображение на дракон. Двете зелени бронзови врати бяха затворени. Слязох от коня си, както изисква обичаят, на известно разстояние от стената. Началникът на схоларианците ми подаде едно сребърно чукче. С него почуках на вратата три пъти. Отвътре се чу гласът на градския префект:

— Кой е там?

— Юлиан Август — отвърнах с висок глас, — един от гражданите на града.

— Влез, Юлиане Августе.

Бронзовите врати се отвориха безшумно; пред мен стоеше префектът на града, а зад него около две хиляди сенатори. Консистерията също беше там; всичките ѝ членове бяха избързали да се върнат в града през нощта. Минах през вратата съвсем сам и влязох във владение на Константиновия град.

Зазвучаха тръби. Народът ликуваше. Особено бях поразен от ярките цветове на дрехите им. Не зная дали белият фон правеше червеното и зеленото, жълтото и синьото така непоносимо ярки, или така ми се струваше на мен, понеже бях живял дълго на север, където всички цветове са тъмни и мрачни като горите, сред които живеят тамошните хора. Но това не беше мъгливият север, това беше Константинопол; а колкото и да говорим, че Константинопол е новият Рим (и следователно подобно на Рим суров, строг и добродетелен), той съвсем не е Рим, а Азия. Тъкмо за това си мислех, когато ми помогнаха да се кача в украсената със злато колесница на Константин; смешно ми стана, като си спомних забележката на Евтерий: „Ти си непоправим азиатец.“ Така е. Азиатец съм си. Най-сетне се чувствавах у дома.

Яздех по Главната улица; снегът се задържаше по косата и по брадата ми. Накъдето и да погледнех, виждах промени. През няколкогодишното ми отсъствие градът се беше изменил напълно. Преди всичко беше излязъл извън стените на Константин. Там, където някога се простираше открито поле, бяха израснали гъсто населени предградия. Някой ден ще трябва да отделя средства за построяването на стена за тези предградия. Между другото те не са така добре планирани, както градът, а набързо застроени от предприемачи, заинтересувани единствено от бързи печалби.

От двете страни на Главната улица, от единия до другия ѝ край, се простираха колониади, изпълнени с хора, които възторжено ме поздравяваха. Защо? Защото ме обичаха ли? Не, само защото бях новост. Колкото и да е добър, владетелят омръзва на народа. Констанций им беше омръзнал и те искаха нещо различно; аз бях исканото разнообразие.

Внезапно зад мен нещо избумтя като гръмотевица. За миг помислих, че е знамение, че Зевс ме подкрепя. След това разбрах, че не е гръм, а собствената ми армия, която пееше Цезаровия марш: „Това е

Цезар, който тържествува, който галите победи!“ Това е самият глас на войната, гласът на всяка земна слава.

Префектът на града вървеше редом с колесницата ми и се опитваше да ми показва новите сгради, но аз не го чувах от глъчката на тълпата. Въпреки това ми беше приятно да разглеждам този пълен с живот град, тъй различен от старите градове като Атина и Медиоланум, където новата постройка е рядкост. Когато в Атина се срути някоя стара къща, обитателите ѝ просто се преместват в друга, тъй като има много повече къщи, отколкото хора.

— Всичко в Константинопол е съвсем ново, дори и населението — извика префектът, когато навлизахме във форума на Константин, — което сега, заедно с робите и чужденците, възлиза на около един милион жители.

Колосалната статуя на Константин в средата на овалния форум винаги ме кара да се стряскам. Не мога да свикна с нея. Върху една висока порфирна колона вуйчо ми поставил статуя на Аполон, която, предполагам, е била откъсната от Делос. Отчупил главата на това прекрасно произведение на изкуството и на нейно място поставил собствения си скулптурен портрет — посредствена работа и така лошо прикрепена, че там, където главата и вратът се съединяват, личи тъмна рязка. Хората наричат тази статуя „стария мръсен врат“. На главата му е поставен грамаден ореол от седем бронзови лъча: нечувано богохулство както към истинските богове, така и към Назарянина. Константин се е виждал едновременно като Назарянина и като възплъщение на бога-слънце. Бил е крайно честолобив. Казват, че имал слабост към тази статуя и винаги поглеждал към нея, когато минавал оттам: дори твърдял, че тялото на Аполон било неговото.

След това навлязохме в тази част от Главната улица, която се нарича Императорският път и която води към Августеума, обширен площад с колонади, някогашния център на града, когато още се наричал Византион. В средата на Августеума Константин издигнал голяма статуя на майка си Елена: седнала на трон, със суров израз на лицето, тя държи в ръка къс дърво; твърдят, че било част от кръста, на който бил прикован Назарянинът. Тя имала мания да събира реликви и била изключително лековерна. Няма костница в града, на която да не е подарила тресчица, кост или някое парцалче, за които се твърди, че

били свързани по някакъв начин с този злочест равин или със семейството му.

За голяма моя изненада цялата северна част от площада бе заета от базиликата на една съвсем нова костница — още не бяха свалили скелите от предната ѝ част. Префектът цял сияеше, когато ми я показва, смятайки, че ще ми бъде приятно да видя новата постройка.

— Може би августът си спомня старата църква, която беше тук. Малката, която Константин Велики посвети на Светата премъдрост. Император Констанций нареди да бъде разширена. Тя бе наново осветена едва миналото лято.

Не отвърнах нищо, но веднага дадох обет да превърна тяхната „Света София“ в храм на богинята Атина. Съвсем не подхожда срещу предната врата на двореца ми да се намира паметник на галилеяните (главният вход на двореца е в южната част на площада, точно срещу костницата). На източната страна се намира сградата на сената, към която сега се стичаха сенаторите. Обикновеният кворум на сената е от петдесет души, но днес се бяха събрали всички сенатори — на брой две хиляди. Блъскаха се, пробиваха си път с лакти и забързано се изкачваха по хлъзгавите стъпала.

Площадът беше претъпкан от народ и никой не знаеше какво да прави по-нататък. Префектът беше свикнал да получава нареждания относно церемониала от началника на дворцовия протокол и помощниците му, които, макар и негодни за друга работа, бяха майстори на церемониите. Но днес те се бяха изпокрили и нито префектът, нито аз знаехме какво да правим. Ние двамата с общи усилия създадохме тази неприятна бъркотия.

Колесницата ми спря при Милиона, един покрит паметник, откъдето се измерват всички разстояния на империята. И в това подражаваме на Рим; подражаваме във всяко отношение, дори твърдим, че градът е построен на седем хълма.

— Сенатът те очаква, господарю — ми каза префектът неспокойно.

— Очаква ли ме? Та сенаторите още се опитват да влязат в сградата!

— Може би августът ще предпочете да ги приеме в двореца?

Поклатих глава, като се зарекох никога да не влизам в кой да е град, без всичко да бъде предварително подготвено. Никой не знаеше

къде да отиде и какво да прави. Видях неколцина от моите военачалници да се разправят със схоларианците, които не ги познаваха; престарели сенатори се плъзгаха и падаха в лапавицата. Беше невъобразим хаос, а това бе лошо предзнаменование. Справях се с положението по-зле от Констанций.

Най-сетне превъзмогнах това чувство на безпомощност и казах:

— Префекте, докато се събере сенатът, аз ще извърша жертвоприношение.

Префектът посочи „Света София“.

— Вероятно владиката е вътре, августе. Ако не е, ще наредя да го извикат.

— Жертвоприношение на истинските богове — казах аз решително.

— Но къде? — Горкият човечец основателно беше озадачен. Константинопол е нов град, посветен на Исус, и няма стари храмове освен три съвсем малки на акропола във Византион. По липса на други те щяха да свършат работа. Дадох знак на онези от свитата ми, които се бяха промъкнали през стражата, и заедно се отправихме в разпасано шествие към ниския хълм, където се издигаха порутените и изоставени храмове на Аполон, Артемида и Афродита. Във влажния и мръсен храм на Аполон изказах благодарност на Хелиос и на всички богове, докато народът се трупаше наоколо и се забавляваше от ексцентричните прояви на императора. Докато принасях жертва, дадох обет на Аполон да възстановя храма му.

Либаний: Преди няколко седмици император Теодосий предостави храма на Аполон на своя преториански префект за конюшня.

Юлиан Август

След това изпратих Мамертин в качеството си на бъдещ консул да съобщи, че няма да се явя пред сената до първи януари в знак на почит към моя предшественик, чието тяло вече беше на път за столицата, където щеше да бъде погребано. Когато се отправих към

двореца, се изви снежна виелица. Влязох през портата Халке, чието преддверие е покрито с бронзов покрив. Тъкмо над вратата забелязах една нова фреска, изобразяваща Константин и тримата му синове. В краката им един дракон, промушен от копие — символизиращ поразените истински богове, — пада в една яма. Над главата на императора е нарисуван кръст. Едно варосване му стига.

От двете страни на портата са разположени помещенията на схоларианците. Те поздравиха енергично. Наредих на началника им да настани и нахрани военната ми свита. След това прекосих вътрешния двор и влязох в главната част на двореца. В тържествената зала заварих Евсебий, заобиколен от своите евнуси, секретари, роби и тайни агенти — най-малко двеста души мъже и полумъже, — които ме чакаха в толкова ярко осветена и топла стая, сякаш беше летен ден. Никога през живота си не бях виждал тъй пищно облечени хора, нито бях вдъхвал миризмата на толкова скъпи благовонни масла.

Застанах на входа и изтърсих снега от връхната си дреха, както куче отърсва водата от гърба си. Всички присъстващи коленичиха с грациозни движения и Евсебий смирено целуна края на дрехата ми. Загледах се в това огромно тяло, напомнящо на африканските зверове, които Египет ни изпраща за игрите. Евсебий целият блестеше от скъпоценности и от него лъхаше мирис на лилии. Това беше човекът, който се бе опитал да ме погуби, както погуби брат ми.

— Стани, управителю — казах аз рязко. Дадох знак на другите да сторят същото. Евсебий се изправи на крака с известно усилие. Погледна ме плахо, с молеци очи. Въпреки че беше безкрайно изплашен, той ловко използваше дългогодишната си опитност в двореца и ненадминатото си умение да се справя с всяко положение: нито веднъж гласът му не трепна, нито за миг не изгуби самообладание.

— Господарю — прошепна той, — всичко е готово, спалните, кухните, залите за заседания, облеклата, скъпоценностите...

— Благодаря ти, управителю.

— Утре описът ще бъде представен на господаря на света.

— Добре, а сега...

— Нашият господар трябва само да заповяда какво желае.

Гласът, който шепнеше в ухото ми, беше доверителен и интимен.

Дръпнах се от него.

— Разведи ме из покоите ми.

Евсебий плесна с ръце. Залата се опразни. Последвах евнуха по белите мраморни стълби до втория етаж; оттам през решетъчните прозорци се виждат великолепните градини, които на полегати тераси се спускат до самото Мраморно море. Надясно е резиденцията на персийския принц Ормизда, който избяга при нас в 323 година, както и няколко по-малки постройки, известни под името дворецът Дафне — обикновено императорите дават аудиенциите си там.

Странно чувство ме обхвана, когато влязох в покоите на Констанций. Особено се развълнувах пред украсеното със сребро легло, където беше спал братовчед ми и сигурно бе сънувал неспокойни сънища заради мен. Сега го нямаше и стаята бе моя. Запитах се кой ли ще спи тук след мен. Унесът ми беше прекъснат от неравното изкашляне на Евсебий. Погледнах го изненадано. След това казах:

— Предай на Орибазий, че искам да го видя.

— Това ли е всичко, господарю?

— Това е всичко, управителю.

С тържествен израз на лицето и с пълно самообладание Евсебий се оттегли. Същата вечер беше арестуван за измяна и изпратен на съд в Халкедон.

Заедно с Орибазий обиколихме двореца, за изумление на прислугата, която никога по-рано не беше виждала императора да се отклонява от церемониала и да се разхожда свободно из целия дворец. Особено исках да разгледам двореца Дафне. Следвани от десетина стражи, Орибазий и аз почукахме на вратата на малкия дворец. Един изплашен евнух я отвори и ни въведе в тронната зала, където преди години бях видял Константин, когато цялото ни семейство беше все още заедно. Сега всички са мъртви с изключение на мен.

Залата наистина беше така великолепна, както си я спомнях; обсипаният със скъпоценни камъни кръст, който покрива целия таван, бе за съжаление не по-малко величествен. Много бих искал да го сваля, но хора, които държат на традициите, твърдят, че независимо от държавната религия той трябва да остане, понеже бил поставен от вуйчо ми Константин. Може би са прави.

Старият евнух, който ни въведе в залата, ми каза, че си спомнял деня, когато съм бил представен на вуйчо си.

— Бяхте прекрасно дете, господарю, и ние още тогава знаехме, че ще станете наш господар.

Разбира се, че е знаел!

Обиколихме и банкетната зала; в единия ѝ край се намира сводестият триклинум, където на един подиум обядва императорското семейство. Подът е особено изящен, покрит с разноцветен мрамор от всички краища на империята. Докато, смаяни от великолепието на залата, ние зяпахме като селяци, се появи началникът на протокола, придружен от висок слаб офицер. Той шеговито ме смъмри, загдето му се бях изплъзнал, след това посочи офицера, който се казваше Йовиан и беше началник на кавалерията.

— Току-що пристигна с тленните останки на господаря Констанций, августе.

Йовиан ме поздрави; той е добродушен, не много интелигентен; сега е с мен в Персия. Благодарих му за усилията, които бе положил, и временно го причислих към схоларианците. След това свиках консistorията и между другите работи обсъдихме и погребението на Констанций. Това беше последната церемония, която организираха евнусите. Радвам се, че тя премина без неразбории. Той обичаше евнусите си и те бяха привързани към него: редно беше последната им церемония в двора да бъде погребението на техния покровител.

Погребалната церемония се състоя в сградата, която галилеяните наричат църквата „Светите апостоли“, изградена на четвъртия от хълмовете на града. Зад нея Константин построил кръгъл мавзолей, подобен на този на Октавиан Август в Рим. Тук почиват неговите останки и тези на тримата му синове. Лека им пръст.

За моя голяма изненада погребението на смъртния ми враг доста ме развълнува. Може би една от причините бе, че съм безбрачен и с мен свършва нашият род. Но това не беше съвсем сигурно, защото вдовицата на Констанций беше бременна. Видях я отдалеч между присъстващите, цяла загърната с воали. След няколко дни ѝ дадох аудиенция.

Приех Фаустина в стаята, в която Констанций се обличал. На мен тя ми служи за кабинет, защото всичките ѝ стени са покрити с долапи,

в които държали многобройните му туники и мантии. Сега в шкафовете съм наредил книгите си.

Когато Фаустина влезе, аз станах и я поздравих като роднина. Тя коленичи. Вдигнах я и ѝ предложих стол; и двамата седнахме.

Тя е енергична жена с орлов сирийски нос, синкавочерна коса и сиви очи — доказателство, че в жилите ѝ тече готска или тесалийска кръв. Тя явно се страхуваше, въпреки че аз се постарях, доколкото мога, да я успокоя.

— Нямах нищо против, надявам се, че те приемам тук — казах аз и посочих редицата от шивашки манекени край стената, мълчаливо напомнящи за човека, когото са представлявали.

— Където е угодно на августи — отвърна тя официално. После се усмихна. — Впрочем никога преди не съм била в двореца.

— Вярно. Ти се омъжи в Антиохия.

— Да, господарю.

— Съжалявам, че ти напомних за твоята загуба.

— Такава е била волята на небесата.

Съгласих се, че действително е така.

— Къде ще живееш, принцесо? — Така бях решил да се обръщам към нея. „Августа“ щеше да бъде съвсем неподходящо.

— Ако е угодно на моя господар, в Антиохия. Тих живот. Далеч от обществото. Сред семейството си. Сама. — Тя изричаше всяко от тези изречения, сякаш хвърляше монети в краката ми.

— Където пожелаеш, принцесо. В края на краищата ти си последната ми жива роднина и... — с най-голямата възможна деликатност посочих корема ѝ, който се издуваше под черното ѝ наметало. — Ти носиш последното дете от нашия род. Това е голяма отговорност. Ако не беше ти, родът на Флавиите щеше да свърши.

За миг видях страх и подозрение в сивите ѝ очи; след това тя сведе поглед и шията ѝ порозовя:

— Надявам се, господарю, да имаш много деца.

— Няма да имам деца — казах аз твърдо. — Твоят син или дъщеря ще продължат рода ни.

— Когато мъжът ми умираше, той ми каза, че ще бъдеш справедлив и великодушен, господарю.

— Ние се разбирахме един друг. — Не можех да не добавя: — Донякъде.

— Мога ли да се оттегля?

— Разбира се. Завещанието на Констанций ще бъде уважено. — Аз станах. — Съобщи ми, когато се роди детето. — Тя целуна наметалото ми и се поделихме.

От Антиохия редовно ми изпращат доклади за нея. Считат я горда и капризна, но не била склонна към заговори. Тя ме мрази, защото не ѝ дадох титлата августиана. Впрочем за голямо мое облекчение тя роди момиченце. Кръстиха го Флавия Максима Фаустина. Интересно какво ще излезе от нея.

Либаний: Флавия или Констанция Постума, както я наричаме, е изключително чаровна, много прилича на майка си и е близка моя приятелка. Тя се омъжи за император Грациан и сега те живеят в Августа Тревирорум. Така че дъщерята постигна това, което майката не можа — да стане августиана, която да царува със съпруга си. Фаустина много се гордее с дъщеря си, макар че, когато я видях миналия месец, тя беше донякъде засегната, защото не е била поканена да посети императрицата на Запада. Очевидно грижовното дете е счело, че едно дълго пътуване ще бъде прекалено уморително за майка му. Пък и както казах на Фаустина — децата искат да имат свой живот и ние трябва да не се дразним от това. Дори ѝ заех единствения си екземпляр от краткия ми философски трактат „Дългът към родителите“; и това ми напомня, че тя още не ми го е върнала.

Що се отнася до Грациан, за всички ни той е герой, макар че е, уви, благочестив християнин. Когато се издигна до принципата, той се отказа от титлата Понтифекс Максим^[4]. Това е първият император в историята, който прави подобна стъпка — зловещо предзнаменование. Трябва да се отбележи, че миналата година, когато Грациан избра Теодосий за август на Изтока, той даде на тъща си Фаустина почетната титла августиана. Всички много се зарадвахме.

Юлиан Август

След като Фаустина си отиде, пратих да повикат бръснар. Не се бях подстригвал, откакто бях тръгнал от Галия, и вече бях заприличал

на някой варварин; имах вид по-скоро на Пан, отколкото на философ. Преглеждах списъка на дворцовите служители, когато в стаята влезе един човек, облечен като персийски посланик. Златните му пръстени, брошката му, обсипана със скъпоценни камъни, накъдрената му коса така ме сепнаха, че едва не скочих на крака. Но той не беше персийски посланик, а просто бръснар. Не знаех какво да му кажа.

— Наредих да пратят бръснар, не бирник — избъбрих аз смаян.

Но той прие думите ми спокойно, като шеговита забележка.

Бърбореше си най-свободно. Каза ми, че имал годишна заплата, плащана му от хазната; освен нея получавал пари за двадесет хляба дневно, както и храна за двадесет товарни коня. И все пак не бил добре платен, подметна той, докато подкастрираше брадата ми и с изискани думи изказваше съжалението си, че я харесвам заострена.

Нищо не казах, докато не си отиде. След това издиктувах заповед, с която уволних всички излишни бръснари, готвачи и всякакви други прислужници.

Бях зает с тази приятна задача, когато Орибазий дойде при мен. Забавно му беше да слуша, докато виках и размахвах ръце, като все повече се възмущавах от двора, който бях наследил. Когато най-сетне се задъхах, той ми докладва за обиколката си из казармата на схолярианците: спели на пухени дюшеци, имали разкошно украсена столова, скъпите им бокали били по-тежки от мечовете им. Освен това някои от тях търгували със скъпоценности, откраднати или насила изтръгнати от заможни търговци, които те редовно изнудвали — искали от тях да им плащат, за да ги пазят. И като че ли не стига това, схолярианците си образували клуб за развлечения и редовно ходели срещу заплащане да пеят „любовни песни“ на разни пиршества.

Когато Орибазий завършваше доклада си, аз вече виех от отвращение. Винаги му доставя удоволствие да ми предава разни възмутителни случки, докато побеснея от яд, като нарочно прибавя все нови и нови подробности само за да наблюдава как туптят вените по челото ми. И след като види, че съм разярен до умопомрачение, той премерва пулса ми и ме предупреждава, че ако не внимавам, някой ден ще получа удар. Наистина някой ден ще умра от удар.

Исках незабавно да разчистя казармите. Но той бе на мнение това да стане постепенно.

— Освен това много по-лоши неща стават в двореца.

— По-лоши? — Вдигнах очи към Хелиос. — Не очаквам от войниците да бъдат философи. Зная, че крадат. Но да спят на пухени дюшеци, да пеят любовни песни...

— Не говоря за войниците. Евнусите. — Но той не каза нищо повече и посочи секретарите. Въпреки че са се заклели да пазят в тайна каквото чуят, човек винаги трябва да внимава какво казва пред свидетели.

— После — прошепна Орибазий.

Изведнъж отдолу се дочу шумна глъчка. Началникът на протокола влезе задъхан.

— Господарю, египетските пратеници най-смирено молят да ги приемеш.

В този момент глъчката избухна с такава сила, сякаш започваше бунт.

— Това обичайно ли е?

— Не, господарю, но египтяните...

— ... са винаги шумни.

— Да, господарю.

— И преторианският префект не може да се справи с тях, нали?

— Точно така, господарю. Той им каза, че не може да ги приемеш и... Чу се трясък от строшени грънци, последван от остри писъци.

— Винаги ли са такива египтяните?

— Често, господарю.

Заинтригуван, последвах началника на протокола в залата на долния етаж, където преторианският префект приемаше посетители. Тъкмо щях да вляза в нея, когато десетина прислужници изскочиха изневиделица и ме заобиколиха. Един ми оправи косата, друг — брадата, трети — гънките на мантията и най-послед поставиха на главата ми императорска диадема. Тогава началникът на протокола и значително нарасналата ми свита отвориха вратата. Чувствайки се като Констанций, влязох в залата.

Ако рече да обобщава (а кой не е склонен към обобщения?), човек би казал, че едва ли има по-досадни поданици в империята от египтяните. Не току-така са си спечелили лоша слава. Особено обичат да се съдят. Има семейства, които водят едно дело в продължение на цял век само заради удоволствието да тормозят някого. Тези пратеници

тръгнаха за Антиохия, за да се явят пред Констанций, но когато пристигнали, той бил вече заминал оттам. Преследвали го до Мопсукрене, където смъртта се смилила над него и го избавила от египетската делегация. След това, като научили, че скоро в Константинопол ще има нов император, дошли направо при мен. От какво се тъжат? Хиляди оплаквания срещу римската администрация в Египет.

Заградиха ме хора с най-различен цвят на кожата — от бледи гърци до червени нумидийци — и всички заговориха едновременно, без императорското ми величие да им направи особено впечатление. Преторианският префект ме погледна от другия край на залата и направи насърчителен жест с ръка, сякаш отрязва нещо с нож. Но мен по-скоро ми беше забавно, отколкото обидно.

С известни усилия успях да ги накарам да млъкнат.

— Всеки ще получи правосъдие! — извиках аз. Това предизвика едновременно и радостни викове, и вайкания. Очевидно някои намираха, че всичко се урежда прекомерно леко. — Но — подех твърдо аз — неправдите не могат да бъдат изправени тук, а само в Халкедон, на отвъдния бряг на Босфора. Там се намира хазната, там се решават такива въпроси. — За голяма изненада на префекта аз най-невъзмутимо им говорех тези измислици. — Ще бъдете превозени на мои разноски. — Пратениците въздъхнаха облекчено. — Утре ще дойда при вас и най-подробно ще разгледаме всяко дело. Ако установя, че някои от вас са били оцетени, зная какво да предприема. — Разнесе се одобрителен шепот и аз се измъкнах от залата.

Началникът на протокола беше отчаян:

— Но утре е невъзможно! При това хазната е тук, не там.

— Откарайте ги всичките в Халкедон. След това забранете на лодкарите да превозват египтяни обратно в града.

За първи път почувствах, че съм спечелил уважението на началника на протокола. Египтяните останаха в Халкедон един месец и много досаждали на местните магистрати. След това си заминаха за Египет.

Приск: Както сигурно ще забележиш, Юлиан не казва нищо повече по халкедонските процеси за измяна, въпреки че по-горе ги

споменава и обещава да ги осветли. Разбира се, той не можа да прегледа бележките си, но съм уверен, че дори да беше забелязал този пропуск, едва ли щеше изобщо да говори откровено по този въпрос. Беше позорна работа и той съзнаваше това.

Арбецио нареди да задържат около десетина от висшите чиновници на Констанций. Те всички бяха негови приятели, но това не му попречи да ги обвини в измяна. Защо? Защото всеки един от тях можеше да изобличи него. Арбецио искаше да бъде император и се беше опитал да убеди Евсебий да го признае за наследник на Констанций. Сега целта му бе да заличи дирите си.

Въпреки че официално Салуций Секунд беше председател на съда, в действителност Арбецио движеше всичко. Беше като вълк сред овце. Паладий, който упражняваше надзор върху правораздаването — един безукоризнен чиновник, — беше обвинен, че заговорничел срещу Гал; без каквито и да било доказателства той бе заточен в Британия заедно с Флоренций (висш дворцов сановник, не нашия приятел от Галия). Също така без никакви доказателства изпратиха в изгнание Евагрий, бившия управител на частната императорска хазна, Сатурнин, бивш иконом на двореца, и частния секретар Цирин. Още по-скандално беше заточаването на консула Тавър, чиято единствена вина беше, че подкрепил законния си господар Констанций, когато Юлиан навлязъл в Илирикум. Общественото мнение беше възмутено да прочете една прокламация, в която се съобщаваше, че „в годината на консулите Тавър и Флоренций, Тавър бе осъден за измяна“. Такива неща се вършат само от най-отчаяните тирани.

Преторианският префект Флоренций бе осъден на смърт, струва ми се, основателно. Той действително се опита да унищожи Юлиан, макар че ако човек иска да бъде съвсем справедлив (а кой е, когато се касае за политически въпроси?), той е изпълнявал само нарежданията на Констанций. За негово щастие съдиха го задочно. Той благоразумно изчезна същия ден, когато умря Констанций, и се появи едва няколко месеца след смъртта на Юлиан. Доживя до почетна възраст и умря в Медиоланум, богат и честит. Някои доживяват до старини, други умират твърде млади. Юлиан естествено би казал, че това е неизбежната съдба, но аз зная, че няма нищо такова, абсолютно нищо. Няма нищо предопределено в това.

Павел Веригата и Меркурий, комитът на сънищата, както и Гауденций бяха екзекутирани, както и следваше да стане. Евсебий също беше осъден на смърт и огромното му състояние бе върнато в хазната, откъдето го беше откраднал. След това обаче бе извършено най-голямото безчинство. От всички видни държавници на нашето малодушно време единствен Урсул винаги имаше смелостта да изказва мнението си без оглед на последиците. Урсул напълно разбираше подбудите на Арбецио. Той осъди процесите. И заяви това на всеослушание. За голяма изненада на всички Арбецио нареди да задържат Урсул.

Процесът бе гнусна история. Хора, които са присъствували, ми разказаха, че Урсул жестоко подигравал Арбецио, злъчно се присмивал на амбициите му, предизвикателно настоявал съдът да открие доказателства, че е изменил на Юлиан или че по някакъв начин е свързан със смъртта на Гал. Казвам „разказаха ми“, защото не можах сам да видя протоколите по делото — те бяха изчезнали. Можах обаче да говоря откровено с Мамертин, който с погнуса присъствувал на този зловец фарс. Той ми разправи какво се бе случило, без да оправдава себе си. Подобно на останалите членове на съда, както и самият Юлиан, той бил подведен от упорития Арбецио и трябва да носи своя дял от отговорност.

Срещу Урсул представили лъжливи доказателства, но те били толкова зле скърпени, че той успял да ги обори и да накара съдът да ги отхвърли. При това положение дори Арбецио е щял да се откаже от обвиненията си, ако не е имал едно последно оръжие. Делото било гледано от военен съд в лагера на два легиона. Урсул беше изключително непопулярен сред войската заради забележката си, която бе направил, когато обикалял развалините на Амида: „Вижте колко храбро нашите граждани са пазени от тази войска, чиято издръжка ни разорява.“

Внезапно Арбецио напомнил на Урсул тези негови думи. Незабавно присъстващите офицери и войници вдигнали страшна глъчка, искайки главата на Урсул. И я получили. След един час той бил екзекутиран.

Когато през януари пристигнах в града, само за това се говореше. Попитах Юлиан за процеса, но той отговаряше уклончиво.

— Не знаех какво става. Поверих всичко в ръцете на Салустий. И аз като всички бях изненадан.

— Но те действуваха от твое име.

— Всеки селски писар действува от мое име. Аз ли съм отговорен за всички неправди?

— Не може да не са искали твоето разрешение за екзекуцията. Според римското право...

— Военният съд е действувал на своя глава. Аз нищо не знаех.

— В такъв случай всички членове на съда са извършили измяна, защото са злоупотребили и с твоето право да осъждаш на смърт и да помилваш.

— Съдът не беше незаконен. Той беше учреден с императорски едикт.

— Тогава не може да не са те уведомили преди екзекуцията и ако те наистина са те уведомили...

— Нищо не знаех! — извика Юлиан разярено.

Повече не повдигнах въпроса, но той сам заговори за това, когато бяхме в Персия. Говорехме за понятието „правосъдие“, когато неочаквано Юлиан каза:

— Най-жестокото нещо, което някога съм извършвал, бе да позволя да осъдят на смърт един невинен човек.

— Урсул ли?

Той кимна. Съвсем беше забравил какво ми беше казал някога — че не знаел нищо за Халкедонските процеси.

— Войската искаше главата му. Нямаше какво да правя. Когато съдът го призна за виновен в измяна, трябваше да потвърдя присъдата, въпреки че беше невинен.

— За да задоволиш войската? Или Арбецио?

— И войската, и Арбецио. Тогава не се чувствувах сигурен. Имах нужда от всичката подкрепа, която можех да получа. Но ако делото се гледаше днес, щях да освободя Урсул и да обвиня Арбецио.

— Но вчера не е днес и Урсул е мъртъв.

— Съжалявам — рече Юлиан и с това приключи въпроса.

Това бе един от редките случаи, когато Юлиан прояви слабост и от слабост постъпи лошо. Но как щяхме ние да постъпим на негово място? Различно ли? Струва ми се, не. Трябва да се отбележи и доброто, което Юлиан стори: той не нареди да конфискуват имотите на

Урсул, както изисква законът в случаите на държавна измяна. Дъщерята на покойния наследи цялото му имущество.

Либаний: Приск е прекомерно сантиментален по този въпрос. Както сам признава, той не е чел протоколите по делото. Как тогава може да знае какви доказателства са били представени срещу Урсул. За разлика от Приск, никога не бих правил предположения как бих се държал при дадени обстоятелства, докато не узная точните факти. Нима цялото ни поведение не почива на такъв емпиризъм? Или пък съм заблуждавал три поколения ученици?

Юлиан Август

Много ми бяха разправяли как живеели евнусите в своята част на двореца. Но аз обикновено не обръщам внимание на клюките, тъй като самият съм предмет на толкова много клюки, повечето от тях невъобразими измислици. Признавам, че не ми се искаше да се потвърдят тези слухове, но Орибазий настоя да видим с очите си. Затова се загърнах в плащ с качулка, а Орибазий се преоблече като сирийски търговец с мазни къдрици и лъснала от масло изкуствена брада.

Малко след полунощ излязохме от покоите ми през една странична стълба. Озовахме се в малък двор, ярко осветен от лунната светлина. Пресякохме двора към другото крило на двореца, където живееха евнусите и по-дребните чиновници. Прокрадناхме се до колонадата. Орибазий спря пред третата врата от юг и леко почука три пъти. Един приглушен глас попита:

— Колко е часът?

— Часът е наш — отвърна Орибазий. Това беше паролата. Вратата се отвори едва колкото да може да влезем. Едно джудже ни поздрави и ни посочи слабо осветените стълби:

— Тъкмо започват.

Орибазий му даде една монета. На галерията на втория етаж глухоними роби ни въведоха в залата, която по-рано е била трапезарията на Евсебий. Тя беше почти тъй великолепно украсена

като моята. Петдесетина евнуси се бяха излегнали на лежанки, наредени покрай стените. Бяха така разкошно облечени, че приличаха на бали коприна, изложени за продан. Пред всяка лежанка беше поставена по една маса, отрупана с гозби. Евнусите се нуждаеха от храна, въпреки че (както аз в невинността си бях помислил) щяха само да слушат любовни песни. На края на залата имаше столове и пейки за онези, които наричаха „приятелите на двора“. Тук седяха неколцина офицери от схоларианския легион и се наливаха с вино. Чувствувах се съвсем объркан, но не смеех да промълвя нито дума, за да не би някой да ме познае по гласа. Мардоний — добрият евнух — често казваше: „У Юлиан няма лира, само бронзова тръба.“

Седнахме на първия ред, близо до един центурион от херкуланския легион, който вече беше пиян. Той ме ръгна в ребрата:

— Да не са ти потънали гемиите? Смъкни тази качулка, мязаш на мръсен християнин.

Седящите наоколо намериха това много духовито и се разсмяха. Но находчивият Орибазий бързо ми дойде на помощ.

— Тоя сиромаш е от село, не смее да си покаже закърпената туника.

Орибазий говореше на чисто антиохийско наречие.

— В представлението ли ще участва? — Центурионът си доближи лицето до моето, дъхът му вонеше като последните останки във винен мех. Аз се дръпнах назад и хванах качулката си с ръка.

— Недей — намеси се Орибазий. — Той е приятел на Фаларис.

Това направи впечатление на центуриона, който ме остави на мира. Орибазий ми прошепна на ухото: „Фаларис е домакинят ни. Ето го там в средата.“ Фаларис беше едър човек с мрачно лице и присвити устни. Бях го виждал някъде преди, но не можех да се сетя къде. Орибазий ми напомни: „Той е управител на кухните. Сега, след смъртта на Евсебий, е най-богатият човек в двореца.“

Въздъгнах. Императорът е безбожно ограбван от слугите си.

Звъннаха цимбали. Схоларианци влязоха в залата, нижейки се един по един. Спряха пред Фаларис и му отдадоха чест, имитирайки императорския поздрав. Скочих разгневен на крака, но Орибазий ме дръпна назад. Фаларис прие поздрава с царствен жест, достоен за Констанций. Войниците заеха местата си покрай стената и по знак от началника си запяха любовна песен! Но следваше нещо още по-лошо.

Петдесет бедно облечени младежи влязоха в залата. Движеха се вдървено и стеснително, сякаш не знаеха какво да правят. Тогава един от схолярианците довлече един от тях пред Фаларис и го накара да падне на колене. Останалите момчета го последваха. След това евнухът им даде знак да седнат на земята срещу нас. Бях смаян. Тези младежи явно не бяха танцьори. Изглеждаха на обикновени работници, каквито човек може да види във всеки град да стоят под аркадите и да зяпат момичетата.

После в залата наблъскаха като овце същия брой млади момичета. Около мен всички „приятели на двора“ зашепнаха одобрително. Момичетата бяха изключително красиви и сковани от ужас. След като бавно обиколиха залата, наредиха им да седнат до младежите. Те също бяха облечени в обикновени дрехи, което означаваше, че не са проститутки, нито танцьорки. Забелязах, че евнусите гледаха момичетата с почти същия интерес, какъвто проявяваха и мъжете около мен. Това ме изненада, но Орибазий ме уверява, че влечението им към жените си остава и жестоко ги измъчва, особено онези, които са били скопени след пубертета. Тяхната немощ не премахва сластолюбието им.

Дойдоха музиканти, за да съпровождат танца на една трупа сирийски танцьори. Танцьорите, струва ми се, бяха добри. Играеха буйно, правеха учудващо високи скокове и извършваха похотливи движения — част от тяхното „изкуство“. Докато всички очи бяха вперени в тях, докоснах рамото на младежа пред мен. Той се стресна и се обърна назад, побледнял от уплаха. Той беше със светла кожа и сиви очи, присъщи на хората от Македония. Ръцете му бяха големи и мазолести, ноктите — черни от сажди. Изглеждаше да е ковашки чирак и нямаше повече от осемнадесет години.

— Господарю? — гласът му пресекна от напрежение.

— Защо си тук?

— Не зная, господарю.

— Но как дойде тук?

— Те... — Той посочи схолярианците. — Връщах се вкъщи от златарския пазар, където работя, и те ме спряха и ме накараха да тръгна с тях.

— Казаха ли ти защо?

— Не, господарю. Няма да ни убият, нали? — Няма по-голям ужас от това да се намери човек в непознато място, без да знае защо са го завели там.

— Не — казах аз твърдо, — нищо няма да ви сторят.

Сирийските танцьори бяха последвани от жени, които приличаха на жрици на египетския култ Сира. Въпреки че познах много от обредните жестове, предполагам, че тези жени не бяха истински жрици, а проститутки, които имитираха свещените еротични танци. Всъщност това беше нощ на пародии. Представиха всяка част от тайнството, включително и церемонията на изобилието с дървени фалоси. Последната церемония предизвика одобрителните викове на „приятелите на двора“ и възторжени въздишки и кикот от страна на евнусите. Въпреки че култът на Сира много не ми допада, обидно ми беше да гледам как се светотатствува с тези тайнства.

След като „жриците“ привършиха танца си, неколцина едри схоларианци дадоха знак на момчетата и момичетата да преминат по двойки пред излегналите се евнуси, както обикновено младите двойки се разхождат на празник в провинциалните градове. Те обикаляха така няколко минути, със затаен дъх, уплашени, като хванати в капан. След това Фаларис даде знак на една двойка да се доближи до него. Това бе сигнал другите евнуси да последват примера му и те почнаха да си избират двойки, съскайки като разгневени гъски.

Неочаквано Фаларис хвана момчето за рамото и разкъса туниката му; тя се свлече до коленете ѝ. Хората около мен се задъхахха от възбуда, а аз дотолкова бях слисан, че не можах да помръдна. Когато девойката се опита да я вдигне, Фаларис още веднъж силно дръпна туниката, евтиният плат се скъса и остана в ръката му. Тя остана гола, неподвижна като пред жертвеник, кръстосала ръце на гърдите си. Фаларис след това се обърна към момчето и повдигна дрехата му до над корема. Всички се засмяха шумно: то нямаше нищо под туниката си. След това Фаларис хвана момчето и момичето — едното побледняло от страх, другото зачервено от смущение, — свали ги на лежанката и ги обърна с двете си ръце.

Междувременно другите евнуси бяха разсъблекли ужасените си жертви. Никой не се съпротивляваше, само един младеж инстинктивно се дърпаше от прегръдката на един евнух; един схоларианец го удари здраво с тъпото на меча по хълбока. Останалите се подчиниха.

Докато наблюдавах тази сцена, имах чувството, че някъде съм виждал нещо подобно. Тази чудовищна картина смътно ми напомняше нещо познато. Едва по-късно се сетих какво: деца, които отварят подаръци. Евнусите приличаха на деца, лакоми за подаръци. Разкъсваха дрехите на жертвите, също както децата отварят обвивките на подаръците, горейки от желание да видят какво има вътре. Къси евнухски пръсти опипваха чуждите тела, като че ли бяха играчки. Особено ги привличаха половите части — и мъжки, и женски. Представете си петдесет грамадни бебета, на които са дадени хора вместо играчки, и ще разберете какво видях онази нощ.

Може би щях да прекарам цялата нощ там, вкаменен от изненада, ако не бях забелязал момчето, с което бях говорил преди малко. Един евнух го беше положил на скута си и едно подплашено момиче изсипваше с черпак мед върху корема му. През всичкото това време евнухът го милваше, преди да се отдаде на кой знае какъв порок. Достатъчно бях видял.

Бях стигнал до средата на стаята, когато един схоларианец ме дръпна грубо за рамото. Качулката ми падна назад. Достатъчно беше само веднъж да погледнат лицето ми. Един след друг инструментите заглъхнаха. Никой не мръдна. Никой не пророни дума. Единствено младежите ме гледаха глупаво и безучастно. Повиках един трибун, седнал на първия ред. Той беше най-старшият офицер от присъстващите. Треперейки, той ме поздрави. Посочих момчетата и момичетата и толкова тихо, че само той можеше да ме чуе, казах:

— Изпрати ги по домовете им. — След това посочих Фаларис. — Да се арестуват евнусите. Всички присъстващи схоларианци да се затворят в казармата.

Орибазий и аз излязохме от залата сред гробно мълчание.

Той намира, че съм взел цялата работа прекомерно сериозно, тъй като съм безбрачен. Не е това причината. Всяко общество, което признава някакъв закон, не може да позволи никому (още по-малко на полумъже) да налага волята си другиму. Ако момичетата бяха проститутки, дошли доброволно, бих простил на евнусите. Но онова, което извършиха нея нощ (както разкрих впоследствие — и през много други нощи), беше незаконно и жестоко.

Приск: Юлиан често говореше за онази оргия на евнусите. Наивно беше от негова страна да се разстройва толкова от подобно нещо. Навиците на дворецовите евнуси наистина са противни и това, което той е видял, едва ли е било някаква тайна. Естествено не е приятно да знаеш, че такива неща се случват в двореца. Но човек трябва да има предвид, че около двадесет хиляди души са свързани с двореца; самият дворец е един малък затворен свят, напълно подобен на света. Но нищо не можеше да отклони Юлиан от намеренията му, щом веднъж си наумеше нещо. Той уволни всички евнуси и в резултат на това животът в двореца стана непоносим. Преди всичко никой не знаеше кое къде се намира. Всеки ден се изпращаха групи да претърсват таваните и избите и, разбира се, на бял свят излязоха още ред други скандални неща — между другото и една доста голяма работилница за сечене на фалшиви монети, устроена в избите на двореца Дафне от няколко предприемчиви схоларианци.

Юлиан имаше обичая да си затваря очите пред някои страни на живота. Половият нагон беше една от тях. Ужасяваше се от начина, по който евнусите се разпореждаха с обикновените граждани за собствено удоволствие. Това естествено е нередно, противоречи на законите и обичаите на едно порядъчно общество и не трябва да се допуска. То се разбира от само себе си. Но изненадващо ли е? Юлиан пише — а и обичаше да говори — за беззаконието, на което бе свидетел, като за някакъв нечуван ужас, което всъщност то не беше.

Най-сетне веднъж не се стърпях и го попитах дали знае какво са вършили собствените му легиони в германските и франкски градове и села. Известно ли му е, че нито един мъж, жена или дете не са били защитени от тяхната похотливост? Юлиан отговори неопределено, с общи думи: поначало не одобрявал жестокостите на войната. Но аз настоявах, докато той призна, че е чувал за такива неща (зная десетина случая на изнасилване, когато той лично е заповядвал да бъдат наказани виновните), но винаги ги е приемал като неизбежни спътници на войната. Въпреки че в този случай Юлиан беше неискрен, понякога той беше изненадващо простодушен. Неговият отказ да се ожени след смъртта на Елена не беше поза, както мнозина (в това число и аз) смятаха. Той наистина желаше да потиска поривите на плътта си, което обяснява факта, че не обичаше да се докосват до него

и че избягваше местата, където се показва човешкото тяло, особено обществените бани.

Най-много, струва ми се, го измъчваше съзнанието, че не само има властта да върши същото като евнусите, но и че желае да го върши. Осъзнаването на собствената му природа го ужасяваше. Забележи, че не проявата на лъст го поразява, когато пише дълго за тази сцена, а властта да правиш каквото си искаш с някого, който не е роб, а свободен. У Юлиан — както у всеки един от нас — имаше нещо от Тиберий и той мразеше тази своя черта.

От двадесет години се мъча да си обясня една подробност: изливането на мед върху половите органи на ковашкия чирак. Какво точно е възнамерявал да прави евнухът? Какво е трябвало да прави момичето? И за какво е бил този мед? Имам известни предположения, разбира се, но никога не ще зная с положителност, тъй като Юлиан прекратил оргията твърде рано. Уверен съм в едно — евнухът е бил готвач, свикнал да използва мед като подправка, когато готви дивеч. Очевидно е действувал по навик.

Либаний: Тази склонност към разврат у Приск е неочаквана проява на старческото му оглупяване. Аз не съм забелязвал у себе си „нещо от Тиберий“; по-скоро обратното.

[1] Пловдив. — Б.пр. ↑

[2] Гр. Ирекли в Турция. — Б.пр. ↑

[3] Днешното село Кадъкьой в Турция. — Б.пр. ↑

[4] Първожрец. — Б.пр. ↑

XVII

Юлиан Август

Констанций рядко говореше на сената по простата причина, че не можеше да говори по-продължително време, без да почне да заеква или да направи някои граматическа грешка, или да изтърси някоя безсмислица. И вследствие на това почти не стъпваше в сената. В редките случаи, когато имаше работа със сенаторите, предпочиташе да ги събере в тронната зала на двореца Дафне, където можеше да се обърне към тях неофициално.

Аз се върнах към старите обичаи, подражавайки на Октавиан Август, който бил щастлив да бъде пръв гражданин. На първи януари пресяхох площада, за да присъствувам на заседанието на съвета като негов член. Сенаторите проявиха задоволство от този жест и през останалите месеци, когато се намирах в града, често ходех на заседанията им. Няма нужда да добавям, че в тези случаи винаги говорех пред сената.

Обичайно е встъпващите в длъжност консули да устройват игри и състезания. Мамертин организира тридневни надбягвания с колесници в хиподрума, които посетих в знак на уважение към консула. Самите състезания ми се видяха нескончаеми, но тълпите ми бяха интересни. Винаги ме поздравяваха с оглушителен рев; казваха ми, че през двадесет и пет годишното си царуване Констанций нито веднъж не е бил приветствуван така възторжено. Тъй като го чух от няколко души, може би е вярно, а не е просто ласкателство.

През първия ден на състезанието разгледах с интерес произведенията на изкуството, които Константин е поставил в средата на хиподрума — обелиски, колони, бронзови паметници. Един от тях е особено красив — висока колона, образувана от три сплетени бронзови змии, на която е поставен златен триножник, а върху него — златна купа; посветен е от гърците на Аполон Делфийски в знак на благодарност за победата им над персийците. Константин ограбил дори най-светите реликви, за да украси града си. Някой ден ще ги

върна в храмовете, откъдето са ги взели. Както си мислех за Делфи, ми хрумна една идея. Обърнах се към Орибазий:

— Трябва да се допитаме до оракула.

— Кой оракул? — Орибазий твърди, че съм уплашил бъдещето с гадатели, оракули и жертвоприношения.

— Делфийския. Единствения.

— Съществува ли още?

— Трябва да разбереш.

Орибазий се засмя.

— Сега ли да тръгна, преди да са завършили игрите?

— Не. Но ти и без това искаше да посетиш Гърция. Ако отидеш там, отбий се при оракула и постави въпроса на жрицата Пития.

Той се съгласи. Питахме се как да формулираме въпроса си към жрицата, когато доведоха една група роби, за да бъдат освободени. Това е древен обичай, с който се ознаменува новата година и встъпването в длъжност на консулите. Робите се наредиха в редица вред императорската ложа и аз с готовност изрекох формулата, с която се освобождаваха. Тълпата ахна от изненада. Аз се смутих. Мамертин, който седеше от дясната ми страна, се разсмя.

— Августе, обикновено консултът освобождава робите, както и устройва игрите.

Силно смутен, извиках на народа:

— Налагам си глоба четвърт талант злато, загдето си присвоих правата на консула.

Приеха думите ми със смях и поздравления; струва ми се, те направиха добро впечатление.

На 4 февруари обявих верска свобода в империята. Всеки можеше да почита което си иска божество, по какъвто си иска начин. Култът на галилеяните не беше вече държавна религия и свещениците на галилеяните не се освобождаваха от държавни данъци и обичайните градски налози. Също така върнах от изгнание всички владици, заточени от Констанций. Дори позволих на страшния Атанасий да се върне в Александрия, въпреки че не възнамерявах отново да го направя владика. Между онези, които се върнаха от заточение, беше и Аеций,

същият, който беше представил благоприятен доклад на Гал за мен. Винаги ще му бъда задължен.

Скоро след като влязох в столицата, трябваше да се справя с един крайно неприятен инцидент. Старият ми учител, владиката Георгий, беше най-сетне наследил Атанасий като владика в Александрия. Никак не се изненадах, че Георгий се е оказал непопулярен духовник. Държал се властно и деспотично към всички. Стигнало се до открит конфликт, когато заповядал да разрушат едно светилище, посветено на Митра, за да построи костница върху основите му. Когато нашите братя основателно се оплакали от това оскверняване на храма, Георгий им показал разни черепи и кости, както и някакви срамни предмети, като излъгал, че те са останки от човешки жертвоприношения, намерени в светилището на Митра. Каква гнусна история!

Преследвайки неотклонно всички онези, които продължавали да следват учението на Атанасий, Георгий си спечелил и омразата на Атанасиевите привърженици. Александрийците не можели да го търпят. Когато най-сетне научили, че неговият покровител Констанций е мъртъв, тълпата нахлула в двореца на владиката и го убила. Завързали тялото му за една камила и го влачили през целия град до брега, където го изгорили и хвърлили пепелта в морето. Това се случило на 24 декември. Когато научих за това събитие, изпратих до града остро послание, с което го заплаших с наказание. Магистратите се извиниха и обещаха да поддържат реда. Наскоро след това в града се появил Атанасий, следван от фанатична сган последователи, и отново заел мястото си във владишкия дворец. Първата му проява била да „покръсти“ жената на моя управител. Това вече беше прекалено. Отново изпратих Атанасий на заточение, като ясно дадох да се разбере, че връщането от изгнание не означава да се възстанови властта на свалени владици, особено на онези, които са смъртни врагове на елинската религия.

По това време наследих библиотеката на Георгий, безспорно най-добрата в Азия. Особено съм привързан към тази библиотека, тъй като фактически тези книги оформиха възгледите ми. В момента имам при себе си Платиновите съчинения, които наследих от Георгий. Останалите книги оставих в Константинопол като начало на Юлиановата библиотека.

Едиктът от 4 февруари подействува добре, макар владиците, привърженици на Арий, да се оплакват, че позволявайки на Атанасиевите им братя да изповядват вярата си, аз съм създал условия да пламнат верски разпри, които неизбежно биха отслабили галилейската организация. Съвършено вярно! Сега ще се изядат едни други. Поисках също така да бъдат върнати всички земи и сгради, които галилеяните са отнели от нас в течение на годините. Давам си сметка, че това ще създаде известни затруднения, но няма друг начин за действие. Готов съм да се справя с всякакви смутове.

На 22 февруари издадох друг едикт, с който запазих само за себе си правото да пътувам на държавни разноски. Владичите, които непрестанно шареха нагоре-надолу из страната, заплашваха да я опропастят.

(Бележка: Да се приложи пълен списък на едиктите ми през годината. Те, разбира се, се пазят в архивите, но добре е и тук да се изброят.) Междувременно искам да се спра само на най-важните събития през шестмесечния ми престой в Константинопол.

Към края на февруари съвсем случайно научих, че Ветий Агорий Претекстат и жена му били в града. Той е водачът на елинистите в Рим, а жена му, Акония Паолина, е посветена във всички тайнства, достъпни за жените, и същевременно е първожрица на Хеката. Много ми се искаше да ги срещна.

Претекстат е дребен, слаб човек, с дълга побеляла коса и изтънчени черти. Акония е малко по-висока от мъжа си, яка и червендалеста като галска жена, въпреки че е потомка на много старо римско семейство. И двамата, особено Акония Паолина, са във възторг от делото, което съм подел:

— В нашия храм на Хеката имаме голям наплив от хора. Наистина забележително! И всичко се дължи на теб. Миналата година едва успяхме да намерим човек, който желае да бъде посветен в тайнствата, а сега... Ето, съобщават ни от Медиоланум, от Александрия, от Атина, отвсякъде, че жените просто се тълпят в нашите храмове. Единствено отстъпваме по брой на новопосветените в тайнствата на Изида. Въпреки че почитам тази богиня (сама съм посветена в някои тайнства), струва ми се, че култът на Хеката привлича по-издигнати жени. Надявам се, че и тук ще можем да издигнем храм на Хеката.

— Ще издигнете, ще издигнете, разбира се — извиках аз възхитен. — Искам всяко божество да бъде представено тук, в столицата.

Лицето на Акония Паолина засия. Претекстат се усмихна тържествено.

— Ежедневно, ежечасно се молим да успееш — рече той бавно.

Около час тримата беседвахме щастливо, изпълнени с чувство за пълно единение, което само посветените в тайнствата могат да изпитат. Бяхме като едно същество. След това се занимахме с работата, която ни чакаше.

— За да победим галилеяните, просто трябва да имаме подобна организация.

Претекстат се съмняваше.

— Често спорехме по това в Рим. И едва напоследък стигнахме до единно мнение. Дълбоко в себе си Рим е против християните. Сенатът безспорно държи на елинизма. — Той замълча и погледна навън през прозореца, като че ли търсеше самия Зевс сред дъждовните облаци, които идваха от морето. — Нали разбираш, Августе, ние не сме единна организация като галилеяните. Имаме много организации. Освен това при нас се идва само доброволно. Нямаме подкрепата на властта.

— Сега я имате.

— Сега да. Но дали не е твърде късно? Освен това ние се обръщаме към отделни лица, поне в тайнствата. Всеки, който бива посветен, изживява откровението *сам*. В Елевзин душата е сама пред вечността.

— Но съществува и чувството, че всички сме част от едно братство на посветени. Ето ние например. Ти и аз сме братя митраисти.

— Но това не е същото, както да принадлежим към едно открито паство, където поведението ти се направлява от жреци, които се интересуват от имоти и политическа власт не по-малко, отколкото от религия.

— Съгласен съм — казах аз. Посочих книгата пред мен. — Предлагам да се борим срещу тях с техните оръжия. Възнамерявам да създам една вселенска жреческа организация, подчинена на римския върховен жрец. Подобно на галилеяните, ще разделим света на

административни единици и всяка област ще има собствена йерархия от жреци, ръководена от един първожрец, който ще ми бъде подчинен.

Това им направи впечатление. Акония Паолина ме попита дали всички култове ще бъдат представени в това жреческо съсловие. Отговорих ѝ утвърдително. Ще се почита всеки бог и всяка богиня, познати на народа, независимо от образа му и колкото и да е странно името му, тъй като многообразието е същината на живота. Всички вярваме (дори и галилеяните, въпреки обърканото им учение за троицата), че има един-единствен бог, от когото произлиза всеки живот — божествен или тленен — и към когото всеки живот трябва да се върне. Може да не познаваме този творец, въпреки че неговият външен символ е слънцето. Но чрез посредници — хора или божества — той ни разкрива своите черти, превъплъщенията си, говори ни, подготвя ни за следния етап на пътешествието. „Трудно е да се открие създателят, бащата на битието — казва Сократ, — и когато го открием, не може да не го изобразим.“ И все пак, както мъдро казва Есхил: „Човек търси бога и търсейки го, го намира.“ Това дирене е целият смисъл на философията и на мистичното преживяване. Твърдението, че диренето е спряло преди триста години, когато един млад равин бил умъртвен за измяна, свидетелствува за безбожието на галилеяните. Но според Павел от Тарс, Исус не е бил обикновен равин, нито дори месия: той бил самият единен бог, който възкръснал от мъртвите, за да съди света веднага след възкресението си. Дори се привеждат думите на Исус, който уверявал последователите си, че някои от тях щели да бъдат още живи, когато дойде страшният съд. Но един след друг учениците му умирали, както е естествено, и ние все още чакаме да настъпи предсказаният ден. Междувременно владиците трупат богатства, преследват се взаимно и се радват на живота, а империята отслабва. Подобно на вълци, които се събират на глутници през зимата, варварите обсаждат границите ни и чакат да залинеем от слабост и да паднем. Виждам това така ясно, както виждам ръката си да се движи по страницата (защото не се доверявам за тези редове на секретарите си). Аз съм роден, за да спра колесницата, която се отклонява от слънцето.

Разкрих плановете си на Претекстат. Някои от тях вече са осъществени. Други ще трябва да чакат до завръщането ми от Персия.

Пропадането на елинизма се е дължало до голяма степен на липсата на организация. Рим никога не се е опитвал да наложи някаква вяра на покорените и цивилизовани от него народи. Напротив, винаги е заимствувал от всички. Давана е била еднаква възможност да се изповядват всички религии и дори култът на Изида — след известна съпротива — е бил въведен в Рим. Вследствие на това днес имаме около стотина главни божества и десетина тайнства. Някои обреди са били подкрепяни от държавата, понеже са свързани с гения на Рим. Но никой не се е опитал да обедини в едно почитанието на Зевс Капитолийски, да речем, с почитанието на весталките, които бдят над свещения огън на стария форум. С времето нашите обреди се превърнали — това трябва направо да се признае — в празна формалност, във въодушевяващо възпоминание за вековната традиция на града, в символичен жест към старите богове, които основали Рим и направлявали съдбините му, докато от малко село се превърнал в световна империя. Но винаги са се намирали хора, които да се подиграват и на боговете ни. По времето на ранната република някакъв сенатор веднъж попитал един авгур как може да гадае по вътрешността на птици, без да се разсмее. Аз не съм толкова лекомислен, макар и да признавам, че много от обредите ни са загубили смисъла си през вековете. Има храмове в Рим, където открай време се повтарят заучени наизуст стихове и никой, нито дори жреците, не знае значението им, понеже са на отдавна забравения език на етруските.

Тъй като държавната религия закостенявала и все по се превръщала във външна форма, хората почнали да се увличат в мистериите, повечето от които са от азиатски произход. В Елевзин и в различните пещери на Митра те имали възможност да видят какъв може да бъде този живот, както и да предвкусят следващия. И тъй, религията има три страни: старите обреди, които са преди всичко за умилостивяване на боговете; мистериите, които пречистват душата и ни позволяват да зърнем вечността; и философията, която не само се опитва да определи същността на материалния свят, но се стреми да синтезира (както прекрасно доказва Ямблих) истинската вяра в една пълна, стройна система.

В този добре устроен свят — или поне с перспектива да бъде добре устроен — се явиха галилеяните. Те представят своята вяра за

нова, защото почивала на почитанието на един бог; а от Омир до наши дни елинската вяра винаги е била монотеистична. Този единен бог, според най-голямата от сектите им, изпратил сина си (роден от девица, подобно на толкова много други азиатски богове) да проповядва на света, да страда, да възкръсне и да съди човечеството в деня, който е трябвало да озари света преди повече от триста години. Разучих писанията на онези, които са познавали Назарянина — или поне твърдят, че са го познавали, — с вниманието и усърдието, с което би ги разучавал някой владика. Съставени са на лош гръцки, който според мен би трябвало да отблъсне всеки образован човек, а разказът — меко казано — е толкова объркан, че следвайки примера на Порфирий, и аз сам открих шестдесет и четири явни противоречия и нелепости.

Истинската биография на Назарянина е изчезнала. Но ми беше много забавно да я скърпвам от отделни сведения. Допреди тридесет години в архивите на Рим се пазели известен брой доклади за живота му, датиращи от онова време. Те вече не съществуват, защото били унищожени по заповед на Константин. Стара и горчива шега е фактът, че самият Назарянин не е бил християнин. Той е бил нещо съвсем друго. Говорил съм с хора, които събират стари документи и които знаят, че е имало такива доклади; неколцина от тях са ги чели или познават хора, които са ги чели. Исус е бил просто един свещеник-реформатор, който съвсем не се е стремил да печели поддръжници извън кръга на юдеите; всекиму е известно, че юдеите не се интересуват от нищо извън собствения си малък свят. Търканията му с Рим не са били на религиозна почва (кога Рим е преследвал някого заради вярата му?), а от политическо естество. Този Исус считал себе си за месия. Месия е един вид юдейски герой, който според легендите им някой ден щял да установи юдейско царство и след това ще дойде краят на света. В никакъв случай той не е бог, още по-малко божи син. Появата на юдейския месия била предсказана многократно и Исус внимателно се придържал към всичко онова, което било предсказано, за да може един ден да заприлича на този герой. Според пророчеството месията щял да влезе в Йерусалим на магаре, и Исус влязъл в града на магаре и т.н., и т.н. Но пресмятанията му не се оправдали. Народът не го подкрепил. Неговият бог го изоставил. Той прибягнал до насилие. Начело на голяма група бунтовници той завладял синагогата, като обявил, че е дошъл с меч в ръката. Той трябвало да извърши това,

което неговият бог не бил извършил за него. В края на краищата излиза, че той нито е бил бог, нито дори юдейски месия, а бунтовник, който се опитал да стане цар на юдеите. Съвсем основателно нашият прокурор заповядал да го умъртвят.

Не трябва да забравяме, че според собствените му думи Исус бил юдей, който признавал Мойсеевия закон, а това изключва възможността да бъде син божи (връх на богохулството), още по-малко самият той да бъде бог, временно слязъл на земята. Никъде в книгата на юдеите не се говори за някаква връзка на месията с Йехова. Само с помощта на непрестанни нови тълкования и съобразни „откровения“ галилеяните са успели да превърнат този равин-реформатор в пародия на един от нашите богове, като са създали разказ за мъките Христови, за смъртта и възкресението му, недопустими за онзи, който почита закона на Мойсей, и възмуцаващи нас, които почитаме не умъртвени някога си хора, а символични фигури като Митра, Озирис и Адонис; няма никакво значение дали те са живели някога, тъй като само митът и откровението са съществени.

Нравствените проповеди на Назарянина, макар и доста непоследователно записани, не могат да бъдат критикувани. Той проповядва честност, въздържание и добродушие и особен вид аскетизъм. С други думи, той е бил обикновен юдейски равин, който клонял към фарисейската секта. Грубо казано, прилича на Марк Аврелий, но сравнен с Платон или Аристотел, е едно дете.

Чудото на нашето време е как този най-обикновен равин беше превърнат така неочаквано в бог от Павел от Тарс, който задмина всички мошеници и измамници, съществували някога по света. Порфирий остро се изрази още през миналия век: „Боговете свидетелствуват, че Христос е бил много благочестив. Той е станал безсмъртен и по тяхна воля неговата памет се тачи. Християните обаче са една скверна пасмина, потънала и оплетена в заблуди.“

Сега нещата стоят още по-зле. Константин, Констанций и глутницата владици толкова се занимаваха с Исус, че днес твърде малко е останало от първоначалното му учение. С всяко заседание на синода си те все повече се отдалечаваха от заветите му. Концепцията за тройния бог е последният им шедевър.

Една от причините, поради която галилеяните стават все по-силни и все по-опасни за нас, е, че те непрекъснато възприемат нашите

обреди и празници. Тъй като с основание смятат митраизма за свой главен съперник, през последните години те възприеха някои черти от митраистките тайнства и ги вплетоха в собствените си церемонии. Някои смятат, че това постепенно присвояване на нашите обреди и молитви е сравнително отскоро. Но мен ми се струва, че е започнало от самото начало. В една от биографиите на Назарянина има един странен епизод, който неговите последователи не могат да обяснят. Ако не умеят друго, то поне проявяват крайна изобретателност, когато трябва да придадат смисъл на някоя нелепост. Назарянинът отива към едно смокиново дърво, за да обере смокините. Тъй като в това годишно време дърветата не дават плод, по смокинята нямало плодове. Разгневен, Назарянинът поразил дървото с магия. Смокинята е свещеното дърво на Митра: то било негов дом, когато бил малък, както и източник на храна и облекло. Предполагам, че апологетът, който е съчинил тези пасажии през първия век, нарочно е включил тази чута или измислена случка (без значение кое от двете), за да покаже, че Назарянинът ще победи култа на Митра така леко, както поразил дървото.

Но не възнамерявам тук, на страниците на този летопис, да излагам доводите си срещу галилеяните. Те са изложени в няколкото съчинения, които написах на тази тема.

Цялата зима работих заедно с Претекстат и жена му в Константинопол. Открих, че и двамата са много добре осведомени по всички въпроси на вярата. Но щом заговорех за практическата страна на работата, Претекстат губеше интерес. Затова сам се заех да преустройвам... не, да организирам елинската религия. Галилеяните са успели да си спечелят уважение с това, че вършат благодеяния на всеки, който се обърне към тях. Сега и ние вършим същото. Техните свещеници правят впечатление на простия народ със своя тъй наречен „свят“ живот. Сега и аз изисквам от нашите жреци да водят истински свят живот. Дал съм им напътствия как да се държат на обществени места и в частния си живот. Въпреки че на Претекстат му липсваше въодушевление, той старателно работеше с мене върху тези планове. Но от Акония не получих никаква помощ. Тя, както казват, не може да пусне корен. Изглежда, че се интересува единствено от собственото си спасение. Гледа на вярата като на някакъв вид лотария и смята, че като опитва различните богове, ще налучка правилния, който ще спаси

душата ѝ. Макар че не виждам каква полза ще има вечността от Акония Паолина.

Приск: Отлично, Юлиане!

Въпреки че Юлиан не го споменава, по това време нашият стар приятел Максим пристигна триумфално в Константинопол. Аз не бях там тогава, но слушах надълго и нашироко да се говори за това. Когато Юлиан стана император, той покани в двора си всички философи и магьосници в империята. И почти всички дойдоха. Единствено „приятелите му“ християни не се явиха. Василий водеше свят живот в Кападокия; а Георгий, струва ми се, не беше поканен. Интересно би било да се провери в архивите, защото си спомням едно изключително угодническо писмо, което той писа на Юлиан по това време; но може би паметта ми изневерява... Миналата седмица се обърнах към Хипия с името на майка ми, ние сме женени вече половин век. Очевидно умът ми отслабва. И защо не? Когато дойде смъртта, тя ще може да отнесе само една сбръчкана торба с кости, тъй като паметта на Приск, която всъщност е истинският Приск, отдавна ще е отлетяла.

На няколко пъти Юлиан се опита да склони Максим да напусне Ефес и да дойде в Галия, но предзнаменованията винаги се оказваха неблагоприятни. Сигурно е било така! Максим не искаше да се свърже с един непокорен цезар, който по мнението на повечето хора щеше да бъде смазан. Но когато най-сетне пристигна покана от императорския дворец, Максим беше готов да тръгне. Той пристигнал в Константинопол, когато Юлиан бил в сената. Впрочем в сената Юлиан се чувствуваше в стихията си, макар че не съм уверен дали сенаторите обичаха да го виждат толкова, колкото той тях. Обикновено сенатът трудно успява да събере достатъчно сенатори за заседанията си. Но когато императорът присъствуваше, имаше опасност сенатската зала да се пръсне. Сенаторите седяха един връз друг, докато Юлиан се шегуваше, умоляваше, апелираше и, общо взето, успяваше да свърши доста работа, защото нямаше нещо, от което той да не се интересуваше.

През шестте месеца, които прекара в Константинопол, Юлиан построи пристан в подножието на двореца. Освободи от данъци всички мъже с повече от дванадесет деца; много беше загрижен от

намаляването на раждаемостта. Не мога да разбера защо. Като че ли и без това няма прекомерно много хора на света и увеличението на броя им само ще влоши породата. Тревожеше го обстоятелството, че варварите ставаха все по-многобройни, докато нашето население намаляваше. Той също така утвърди нашия стар приятел Салустий като преториански префект на Галия, въпреки че много искаше да го задържи при себе си. Направи тази жертва, защото нямаше кому да повери Запада, и всяка изминала година показва, че е бил прав. Днес Галия все още е спокойна, докато готите са на няколко дена ход от моя дом в Атина, където сега пиша за миналото и си спомням повече, отколкото очаквах.

Юлиан тъкмо държал пламенна реч, когато Максим се появил на вратата на сенатската зала. Големият „философ“ бил облечен в зелена копринена мантия, покрита с кабалистични знаци. Дългата му сива брада била напарфюмирана, рунтавите му вежди били грижливо сресани — аз самият съм го виждал да ги сресва, за да изглеждат като два свършени свода. В ръка държал магическия си жезъл, направен от драконова кост или някаква друга подобна глупост. Сенаторите били възмутени, защото никой друг освен сенатор не можел да влиза по време на заседание, още по-малко, когато говори императорът. Но когато Юлиан зърнал Максим, той спрял насред изречението и с разтворени обятия се спуснал към стария шарлатанин. Радвам се, че не съм присъствувал на тази сцена.

След това Юлиан представил Максим на сената, наричайки го най-мъдрия и най-святия човек на света, като изтъкнал, че е чест за всички присъстващи да могат да почетат такъв изключителен човек. Не е нужно да казвам, че всички били възмутени. Юлиан даде цяло крило от двореца на Максим и жена му, където те си образуваха свой двор. Вече имаше двама императори в Константинопол. Жената на Максим печелеше пари с една особена търговия: беше нещо като неофициален началник на протокола — уреждаше аудиенции с императора, приемаше петиции. През тези месеци двамата натрупаха цяло състояние. Рядко може човек да срещне такава двойка.

Въпреки че не обичам да се смея при смъртта на когото и да било, все още се усмихвам злорадо, като си спомня нейната смърт. Знаеш ли историята? След персийския поход Максим за първи път се озова в трудно положение и решил да се самоубие. Жена му се

съгласила, че това е единственият изход и настояла и тя да се самоубие. С присъщата си практичност и енергия турила в ред всичките си работи, купила отрова и съчинила безкрайно дълги прощални писма. След това те тържествено се сбогували. Тя първа изпила отровата и веднага умряла. Максим се уплашил и останал жив. И до днес се усмихвам, когато си спомня за тази невероятна двойка.

Юлиан Август

В началото на април свиках владичите в двореца просто да се позабавлявам. В края на краищата аз съм върховен жрец и всички култове ми са подвластни, въпреки че не бих имал дързостта да повторя думите на Констанций, изречени пред синода в Медиоланум през 355 г.: „Вие ще се ръководите от моята воля.“

Приех галилеяните в двореца Дафне. Бях сложил златната си диадема и държах скиптър, тъй като символичните знаци на властта винаги правят впечатление на галилеяните. Беше забележителна сцена. Присъствуваха почти хиляда владичи, включително и онези, които бях върнал от изгнание. По тази причина на някои епархии се падаха по двама владичи, което предизвикваше ожесточени разпри. Тези служители на Назарянина не са много смирени.

Отначало владичите се страхуваха от мен, но аз ги поуспокоих. Заявих им, че няма да ги преследвам, въпреки че други преди мен, и то не само императори, са ги подлагали на преследвания. Думите ми бяха насочени срещу няколко войнствуващи владичи, които се бяха справили с противниците си чрез насилие.

— Никой — заявих им аз — не ще пострада от мен заради вярата си. — Те видимо се поуспокоиха, но все още бяха нащрек. — Естествено бих искал да ви убедя в правотата си. Но тъй като истината е ясна като бял ден, ако не желаете да я видите, никога не ще я видите. Не мога да ви позволя обаче да се нахвърляте върху хора с различна вяра, както сте вършили досега в течение на много години. Няма да изреждам престъпленията, които сте извършили или сте позволили да се извършат: убийства, грабежи, жестокости, по-скоро присъщи на дивите зверове, отколкото на божи служители, дори на служители на неистинския бог.

Вдигнах цял сноп свитъци.

— Ето последните ви престъпления. Настоявате да бъдат убити хора, желаете да заграбите имущества... О, колко обичате земните богатства! При все че вашата вяра ви учи да не се поддавате на злото, да не се съдите, нито да владеете имот, а още по-малко да го заграбвате! Учили са ви да не считате нищо за ваше и да не жадувате за нищо освен за отвъдния, по-добър свят. А вие се кичите със скъпоценности, носите скъпи одежди, строите грамадни базилики, все на този свят, не на онзи. Учили са ви да презирате парите, а вие трупате богатства. Учили са ви да не отмъщавате за обиди, истински или въображаеми, тъй като е грешно да отвръщате на злото със зло, а вие, събрани в разюздани тълпи, се нахвърляте едни срещу други, измъчвате и убивате онези, които не ви са удобни. Не само застрашавате истинската вяра, но и сигурността на държавата, чийто главен магистрат по волята на провидението съм аз. Не сте достойни дори за Назарянина. Ако не можете да живеете според неговото учение, което вие сте готови да защитавате с нож и отрова — това беше намек за отравянето на Арий от Атанасий, — как иначе да ви наричам, ако не лицемери?

До този миг само някои мърмореха тук-там, но сега вече всички избухнаха. Започнаха да крещат и да бръщолевят високопарни фрази, като не само ми се заканваха на мен с юмруци — което е измяна, — но вдигаха юмрук и един срещу друг, което беше просто глупаво, защото те би трябвало да бъдат единни срещу общия враг. Опитах се да продължа, но не можах да ги надвикам, макар че моят глас се чува от цяла войска, строена на открито. Трибунът на схоларианците изглеждаше разтревожен, но аз му дадох знак да не се намесва.

Най-сетне изревах като бика на Митра:

— Франки и германци ме слушаха, когато им говорех!

Тези думи имаха успокояващо въздействие: спомниха си къде се намират.

След това им заговорих съвсем благо. Извиних им се, загдето се бях изразил така грубо. Речта ми бе остра, рекох, само защото уважавам думите на Назарянина, както и строгия закон на юдеите, който той, като юдей се е стремил да възвеличи. Това предизвика тих, но кротък ропот. След това им заявих, че съм готов да отредя на Назарянина място между Изида и Дионис, но никой, който поне малко

почита единния създател на вселената, не може да приеме, че този проникателен чудотворец е бил самият творец. Преди да успеят да забръщолевят, продължих бързо и гръмогласно:

— Но съм готов да го приема като превъплъщение на единния бог, като лечител, доста подобен на Асклепий, и съм готов да го почитам в това му качество.

После повторих едикта си от 4 февруари. В империята ще се установи веротърпимост. Галилеяните могат да правят каквото желаят помежду си, но им се забранява да се преследват взаимно, още по-малко да преследват елинистите. Препоръчах им да бъдат по-малко алчни за имоти. Признах, че им създавам затруднения, като настоявам да възвърнат имотите на храмовете, но им изтъкнах, че те ни бяха причинили твърде големи щети, когато ни ги отнеха. Споменах, че ако се отнасят с по-малко презрение към нашите древни митове — например, че Хронос е изял собствените си деца, — и ние бихме могли да бъдем по-малко строги в подигравките си към тройния им бог и неговото непорочно зачатие.

— В края на краищата, като образовани хора, ние би трябвало да съзнаваме, че митовете винаги означават нещо друго. Те са играчки за деца, на които им покарват зъби. Възрастният знае, че играчката конче не е истински кон и че тя просто подсказва на детето представата за кон. Когато се молим пред статуята на Зевс, въпреки че той се намира в статуята, както и във всичко друго, самата статуя не е богът, а само негово олицетворение. Ние, като колеги жреци, можем да бъдем откровени помежду си по тези въпроси и да ги разглеждаме като възрастни хора. От вас искам да поддържате ред в градовете. В противен случай ще взема наказателни мерки срещу вас. Но няма защо да се боите от мен в качеството ми на върховен жрец, ако се държите порядъчно и се подчинявате на законите и водите споровете си, без да прибегвате, както в миналото, към палежи и убийства. Ако само проповядвате словото на Назарянина, ще можем да съжителствуваме, но, разбира се, за вас то не е достатъчно. Вие ежедневно прибавяте нови неща. Постоянно отгризвате по нещо от елинската религия. Присвоявате си празниците и обредите ни, и то в името на един юдей, който не е имал и представа за всичко това. Ограбвате ни и ни отричате, като привеждате думите на онзи дързък кипърчанин, който заявил, че няма спасение извън вашата вяра. Нима трябва да вярваме,

че поколения и поколения хора, измежду тях Платон и Омир, са погубили душите си само защото не са почитали един юдей, за когото се казва, че бил бог, един човек, който не е бил роден, когато светът е бил създаден? Искате да вярваме, че единният бог е не само „ревнив“ по думите на юдеите, но и зъл? Струва ми се, че човек трябва да се заблуждава прекомерно много, за да вярва тези неща. Но аз не съм ви свикал тук, за да ви критикувам, а само да искам от вас да поддържате реда и никога да не забравяте, че величието на света е дар на други богове и на друга, по-дълбока философия, която отразява многообразието в природата.

Един престарял владика се изправи на крака. Облечен бе просто, по-скоро като отшелник, отколкото като висш духовник.

— Има само един бог. Само един, откакто съществува светът.

— Съгласен съм. Но той може да се явява в какъвто образ желае, тъй като е всемогъщ.

— Единният бог може да има само един образ. — Гласът му бе тънък, но твърд.

— За този ли единен бог се говори в Книгата на юдеите?

— За него, августе, и той е вечно един и същ.

— А Мойсей не заявява ли във Второзаконието: „Няма да добавяте към словото ми, нито ще отнемате от него“? Не предупреждава ли, че ще прокълне оногова, който се отклони от закона, даден от бога?

Замълчаха. Владиците бяха обиграни хора и много добре разбираха, че им готвя някаква клопка, но нямаше как да се отрекат от собствената си свещена книга, защото в тази си част тя е недвусмислена.

— Всичко, което ти казваш, че Мойсей е казал, е не само вярно, но и вечно.

Аз щракнах капана:

— В такъв случай защо изменяте Мойсеевия закон за ваше собствено удобство? По хиляди начини сте извратили не само закона на Мойсей, но и учението на Назарянина и сте почнали да вършите това още от времето, когато богохулникът Павел от Тарс заяви: „Христос е завършекът на Мойсеевия закон!“ Вие не сте нито юдеи, нито галилеяни, а безпринципни хора.

Тогава бурята избухна. Владниците скочиха на крака и закрещяха разни цитати от светото си писание, хули, обиди и заплахи. За миг помислих, че ще ме нападнат, както седях на трона, но макар и побеснели, те не си бяха съвсем загубили ума. Станах и се отправих към задната врата; владниците вече не ми обръщаха внимание, тъй като се ругаеха един друг.

Тъкмо щях да изляза от залата, когато старият владика, който преди малко бе спорил с мен, неочаквано препречи пътя ми. Това беше Марис от Халкедон. Никога не бях виждал такава омраза, изписана на човешко лице.

— Проклет да си! — Едва не ме заплю в лицето. Схоларианският трибун извади меч си, но му дадох знак да стои настрана.

— От теб може би, но не и от бога — отвърнах аз смирено, сякаш бях галилеянин.

— Отстъпник! — ми извика той в лицето.

— Не аз, а вие сте отстъпници. Аз почитам боговете, както хората са ги почитали, откакто свят светува. Вие изневерихте не само на философията, но и на бога.

— Ще гориш в пъкъла!

— Внимавай, старче, тебе те заплашва такава опасност. Всички вас. Да не смятате, че понеже са минали няколко поколения от смъртта на Назарянина, това време представлява нещо повече от един миг във вечността? Миналото не е престанало да съществува просто защото не го признавате. Вие почитате злото. Вие сте избрали разединението, жестокостта, суеверието. Аз съм решил да изрежа този болезнен израстък, да укрепя държавата... А сега, приятелю, отмести се да мина.

Той не отстъпи встрани, а застана точно на пътя ми. Внезапно трибунът каза:

— Той е сляп, августе.

Старецът кимна.

— И се радвам, че не мога да те видя, отстъпнико.

— Трябва да се помолиш на Назарянина да ти върне зрението. Ако те обича, ще го стори, без много да се затрудни.

С тези думи го заобиколих, но докато минавах покрай него, той изсъска, както правят старите жени, когато си мислят, че наоколо им броди зъл дух. Той се прекръсти, а аз отвърнах на неговия жест, като

направих с ръка знак, който предпазва от уроки: но за жалост той не можеше да го види.

Тази година пролетта дойде рано. Бях изпълнен с някаква радостна възбуда и свърших доста работа. Редовно ходех в сената. От времето на Октавиан бях първият император, който се държеше просто като член на сената, а не като господар и владетел. Приск смята, че моето участие в разискванията ги ядосва; може би е прав, но дори да е така, добре е да се възстановява древното значение на институциите.

Прокарах множество реформи. Отстраних всички галилеяни от схоларианската стража. Обявих, че никой галилеянин не може да бъде управител на провинция. Това предизвика доста силно негодувание. Но аз съм прав. Едва ли може да се очаква от управител, който съчувствува на галилеяните, да прилага едиктите ми, особено онези, които се отнасят до възстановяването на храмовете. Неколцина сенатори подеха спор с мен: щом проповядвам веротърпимост към всички религии, защо преследвам онези магистрати, които са християни? В отговора ми, по очевидни причини, имаше повече софистика, отколкото искреност.

— Съгласни ли са сенаторите, че един управител трябва да следи за изпълнението на законите на държавата? — Съгласиха се. — Не съществуват ли известни престъпления, например измяна, за които се налага смъртно наказание? — Отново се съгласиха. — Съгласни ли сте, че никой не може да бъде истински управител, ако няма правото да осъди виновните на смърт? — Няколко души разбраха накъде клоня. — Е, добре, как може един галилеянин да бъде управител, когато Назарянинът изрично забранява да се отнема животът на друг човек, както може да се прочете в Матей, глава XXVI, стих 52, а също така и у Йоан?

Винаги трябва да използваме собствените им оръжия срещу тях, както те използват нашите срещу нас.

Премахнах кръста от всички военни и граждански емблеми, както и от монетите, които се секат сега, като вместо него поставих образите на боговете. Подобно на Сократ се обръщах към всички с „приятелю“. Най-сетне поех пряко командването на войската. Разбира се, императорът е винаги върховен военачалник, но ако не е опитен

пълководец, той не може да бъде повече от свещен символ или знаме, докато действителното военно ръководство се предоставя на стратегите. Овладях здраво войската, като се опирах на военачалниците, които доведох от Галия — особено Невита, Дагалайф и Йовин. От старата войска на Изток задържах Виктор, Аринтей и братовчед ми Прокопий.

Странно беше, че Сапор не ме поздрави, когато станах император. Това беше сериозно нарушение на протокола, тъй като владетелите на Рим и Персия винаги взаимно се поздравяват при възкачването им на престола. Но от Ктесифон не се получиха никакви приветствия. Дочух някои сведения за Сапор едва в началото на май, когато в Константинопол пристигнаха едни чудновати пратеници от Цейлон — остров близо до брега на Индия. Те бяха слаби и дребни хора с матова кожа. Донесоха богати дарове. Искаха да търгуват с нас и ние се отзовахме с готовност на техните предложения. Посланикът ми съобщи, че Сапор е следял отблизо походите ми в Галия и се страхувал от мен. Колко странно е, че един източен цар на края на света знае за победите ми, спечелени на три хиляди мили разстояние! Но пък и аз зная доста неща за него. Сапор и аз имаме повече общо помежду си, отколкото всеки от нас има с близките си, защото и двамата носим същата отговорност и разполагаме със същата огромна власт. Ако го пленя, ще има да разговаряме за толкова много неща.

Спомняйки си старата поговорка: „При студено време персиецът ръка не вади изпод наметалото“, аз възнамерявах да тръгна на поход през зимата. За съжаление така стана, че закъснях с няколко месеца. Но междувременно Невита обучаваше войските и поддържаше бойния им дух. Дори на келтите. Изтокът не беше толкова неприятен, колкото си мислех по-рано.

По това време се запознах с персийския принц Ормизда. Той е брат на Сапор по баща и по право персийският трон се падал нему, но Сапор го изпратил в изгнание, когато бил момче. След като престоял кратко време в Армения, Ормизда преминал към нас. От четиридесет години (днес той е шестдесетгодишен) мечтаел само за едно: Рим да завладее Персия и да му върне престола. Константин, Констанций и аз самият сме го използвали като военачалник и източник на сведения. Но от трима ни аз съм първият, който се опитва да осъществи мечтата му. Междувременно за мен той е неоценим съветник. Той има

множество тайни поддръжници в персийския двор. Много е способен като пълководец; воювал е с Константин в Европа и естествено винаги придружаваше Констанций, когато този храбър воин събереше източната си войска за поход към Ефрат. Щом императорът достигнал до реката, разполагал се там на лагер и чакал да се появи Сапор с войската си. Щом тя се зададяла, Констанций с царствено достойнство се оттеглял на зимни квартири в Антиохия или Тарс. Тези военни паради се превърнали в тягостна шега. Ормизда бил отчаян, докато най-сетне аз станах император. Сега е доволен. В момента, когато пиша тези редове, той почти се чувства „велик цар“ на Персия.

В свободното си време — всъщност никога нямам свободно време — оставах до късно нощем с приятелите си и разговаряхме за хиляди неща. Особено бяхме близки с Максим; вечерите с него бяха като някога в Ефес. Както винаги той беше връзката между мен и боговете. Спомням си една вечер, която се оказа знаменателна, почти като откровение.

Няколко души се бяхме събрали на градинската тераса на двореца Дафне. Нощта бе топла и от терасата се откриваше великолепна гледка към морето, блеснало в лунната светлина. Разцъфналите дървета и храсти изпълваха градината с аромат. В далечината, на отсрещния бряг, светлините на града трептяха. Нощта бе тиха, чувах се единствено нашите гласове и подвикването на някой страж към случаен минавач.

Очевидно Ормизда искаше да говори с мен. Дадох му знак да ме последва до самия край на терасата. Седнахме на каменната ограда, сред току-що разцъфналите рози.

— Сапор не желае да воюва, августе.

При все че е прекарал целия си живот сред нас, Ормизда говори с персийски акцент.

— Това ми казват и пратениците от Цейлон. — Не исках да се ангажирам. С токовете си барабанях по стената.

— Знаеш ли как те наричат персийците?

— Мога да си представя. — Въздъгнах. Поразително е с какво удоволствие приятелите ни повтарят ужасните неща, които се разправят за нас! Някога тези, които донасяли лоши вести, били умъртвявани на място — едно от удоволствията на древните тирани.

— Наричат те Светкавицата.

— Защото съм оръдие на Зевс?

— Поради бързината, с която пресече Европа и изненада войската в Сирмиум.

Стана ми приятно.

— Да накараш врага си да се бои от теб, е наполовина спечелено сражение.

— Боят се от Светкавицата.

— Но и войската на Констанций се страхува от Сапор. Така че страховете се изравняват.

Ормизда мина на въпроса.

— Ще направи всичко възможно да се сдобри с теб. Казаха ми...

— Той посочи неопределено настрана с розата, която държеше в ръка. (Знаеше, че съм осведомен за близките му връзки с противниците на Сапор в Персия.) — Казаха ми, че Сапор е готов да се оттегли от границата, да напусне Месопотамия, да направи почти всичко, което би поискал от него.

Погледнах го замислено. И той ме загледа. Останахме така неподвижни цяла минута. След това се усмихнах и казах:

— Обещавам ти да не приемам никакви предложения на Сапор.

— Не исках да моля за това, августе.

— Никакви пратеници, никакъв договор. Война докрай. Това е свещен обет.

— Вярвам ти, господарю. Благодаря ти. — Произношението му беше меко, но говореше гръцки със странен акцент.

— И ако боговете ни помогнат, аз сам ще те коронясам в Ктесифон, а Сапор ще бъде...

— Подложка за краката ми! — Ормизда се изсмя, като спомена за ужасния обичай на персийските царе да одират кожата на победените царе и да правят от тях възглавници. В този момент Претекстат дойде при нас. Колкото и да го уважавам, понякога компанията му ми тежи. У него няма лекота, а винаги само благородна тържественост. Обаче когато се касаеше за религиозни въпроси, не можех да се оправя без негова помощ.

— Напредваме ли? — Обикновено така го поздравявах.

— Мисля, че напредваме, августе. Само миналата седмица жена ми посвети стотина местни жени в тайнствата на Хеката.

— Чудесно!

Действително намирах, че това е чудесен успех, тъй като жените поддържат религията и въпреки че рядко имат истинско религиозно чувство, отлично се справят с практически неща и успяват да печелят адепти. Ранните галилеяни посвещаваха доста усилия да примамват робини, та чрез тях да печелят подарците им. Дори и днес има доста сенатори, които в сената ожесточено поддържат старите богове, а когато се върнат вкъщи, се озовават сред тълпа галилеянки, които пеят галилейски песни.

— Когато тръгна за южните провинции, Претекстате, искам да ти поверя важна длъжност.

— Каква длъжност, августе? — Колкото и благороден да беше, все пак забелязах, че лицето му светна от напрегнато очакване — този израз ми беше вече добре познат, имат го всички, които се надяват да бъдат издигнати.

— Възнамерявам да те назнача проконсул на Гърция, ако тази длъжност ти се нрави.

Оказа се, че назначението страшно му се нрави и той дълго ми благодари. След това му заръчах да бъде в услуга, доколкото може, на всичките ми стари приятели като Прохерезий и племенницата му Макрина.

После станах от оградата и заслизах по ниските стъпала. Вдишвайки с наслада нощния въздух, си мислех колко рядко имам възможност да бъда такъв, какъвто всъщност съм. Аз съм човек, чийто главен интерес е философията, а досега съм се занимавал с почти всичко друго освен с философия — бях военачалник, съдия, администратор, законодател.

Максим стоеше в подножието на стълбата в сянката на висок кипарис и гледаше към луната. От време на време той повдигаше към небето малкия си жезъл и го отместваше ту на една страна, ту на друга, така че сянката пресичаше в разни посоки лицето му, което сега изглеждаше безцветно от бледата светлина на месеца.

— Какви са предзнаменованията? — запитах аз, оставайки извън сянката на дървото, за да не би да попреча на някакво заклинание. Максим не отговори и известно време с помощта на жезъла си продължи да изучава луната под различни ъгли.

— Добри са — отвърна той най-сетне и излезе от сянката. — Предзнаменованията са добри почти за всеки ден през тази година.

Каквото и да предприемеш, ще успееш.

— Дълъг път сме изминали — казах аз разсеяно, загледан към града и морето отвъд. Винаги когато помисля, че всичко ми принадлежи — поне за кратките години на един човешки живот, — се чувствавам изпълнен с благоговение. Затова винаги ме преследва чувството, че трябва да бързам да свърша толкова неща, че едва ли човек има време да сложи отпечатъка на своите способности и на своя жар върху един свят, който ще продължи да съществува след него, така безучастен, както е бил преди него. Всеки ден от живота си си казвам: „Видимият свят ти принадлежи, използвай го, промени го, но бързай, защото мракът идва страшно бързо и нищо не е никога напълно завършено.“

— Ти направи Претекстат проконсул на Гърция.

Още веднъж Максим бе отгатнал нещо, което само преди няколко минути беше известно само на мен. Дали подобно на халдейците може да четете мислите на хората? Или пък неговият вътрешен гений му помага? Но какъвто и да е методът му, той винаги може да предскаже не само настроението ми, но и административните ми назначения.

Приск: Често пъти Юлиан се правеше умишлено лековерен. Максим е бил под терасата тъкмо когато Юлиан е съобщил на Претекстат за назначението му. Не е имало никаква нужда да се допитва до „вътрешния си гений“, а само до ушите си. Всъщност ушите на Максим наподобяваха ушите на лисица: дълги, заострени и леко наклонени напред. Той беше известен с подслушването си, което доказва, че когато създава хората, природата винаги обмислено съчетава качествата им. Но като философи ние бихме могли да твърдим, че когато човек е роден с лисичи уши, това може да го подтикне да почне да подслушва.

Юлиан Август

— Видях нещо интересно тази нощ.

Максим ме хвана за ръка и ме поведе по терасата до една скамейка, която гледаше към морето. Няколко малки кораба се насочваха към пристана, който строя точно на север. До нас достигнаха проточените викове на моряците и отговорите от брега. „Успешно слизание“ — помолих се аз по навик на Посейдон. Седнахме.

— Всички знамения през последните няколко седмици говорят за някаква прекрасна твоя победа — наша победа. — Той посочи звездата ми, която в този миг блестеше на запад.

Кимнах с глава.

— И на мен ми се явяват добри предзнаменования.

— Когато вчера се молех на Кибела, тя ми проговори.

Тези думи ме поразиха. Максим често разговаря с по-низши богове (и естествено с какви ли не духове), но рядко чува гласа на Кибела — Великата майка, самата Земя. Въпреки че се опитваше да го скрие, и той самият явно беше развълнуван. Имаше пълното основание да ликува, защото да говориш с Кибела, е изключително постижение. Не, не постижение — защото човек не може да насилва боговете, — по-скоро чудесен знак, че първите движещи сили на вселената го намират готов и достоен за техните послания.

— Молех се в храма там долу. — Той посочи набързо изградения храм близо до двореца Дафне. — Светилището беше тъмно, според предписанията. Носеше се силна миризма на тамян. Образът ѝ беше слабо осветен от една-единствена лампа. Молех се както обичайно...

— Пълната молитва, до седма степен?

Той кимна с глава:

— Точно според предписанията. Но изведнъж, вместо тишина и успокоение, усетих как ме обхваща ужас, сякаш бях достигнал до ръба на пропаст. Полази ме студенина, каквато никога по-рано не бях усещал. Помислих, че ще припадна, ще умра. Дали не бях я оскърбил? Дали не ме беше проклела? В този миг тя проговори. Светлината на лампата изведнъж припламна и разкри образа ѝ, но не вече бронзовата статуя, а нея самата.

Смразен от неговия разказ, пошепнах молитва.

— „Максимице“ — извика ме тя и гласът ѝ звучеше като сребърна камбана. Извиках я с всичките ѝ имена и тогава тя ми проговори: „И аз обичам оногова, когото ти обичаш толкова много.“

Не пошавнах, дори не дишах, докато Максим говореше. Сякаш сам чувах гласа на богинята.

— „Онзи, когото боговете възлюбиха като свой син, ще стане господар на цялата земя.“

— Персия? — прошепнах аз. — За Персия ли каза?

Но Максим продължаваше с гласа на богинята:

— „На цялата земя, защото ние ще му изпратим дух покровител да му помага през дългия поход.“

— Хермес?

— „Един дух покровител, който сега е при нас, ще го придружава, докато стигне до края на света и завърши за наша слава делото, започнато от този дух.“ — Максим спря, сякаш бе дошъл до края на страница.

И двамата мълчахме доста дълго време. Аз чаках. След това Максим се обърна към мен; в лунната светлина брадата му приличаше на течаща вода и очите му сякаш пущаха искри.

— Александър! — прошептя той името. — Ти си предопределен да завършиш делото му.

— В Персия?

— В Персия и в Индия и във всички страни още по-далеч на изток. — Максим вдигна края на наметката ми и я докосна с устните си — жест на молител, който изказва преклонението си.

— Ти си Александър.

— Ако това е вярно...

— „Ако“! Та ти чу думите й.

— Значи ще разбием Сапор.

— И след това нищо няма да те спре по пътя ти от Персия до източния океан. Богинята иска от теб само да възстановиш храма й в Песинус.

— С най-голяма радост.

Максим направи тайния свят жест към звездата ми. Аз направих същото. В този момент ни прекъсна Приск, който извика с гръмкия си ясен глас:

— Пак ли зяпате по звездите?

Приск: Ако знаех какво крояха, щях да им кажа много повече „с гръмкия си ясен глас“. Действително от разни намеци, които Юлиан подхвърляше по време на персийския поход, имах впечатлението, че той вярва в някаква особена подкрепа от страна на боговете, но нямах представа, че всъщност се смята за Александър или че духът на Александър е в него, мушнат някъде между сърцето и черния дроб. Тази особена лудост обяснява много неща от последната част на похода, когато Юлиан-Александър почна наистина да действа странно. Аз лично, ако бях пълководец, не бих искал да бъда обладаван от духа на друг пълководец, още по-малко от военачалник, който е завършил с лудост. Но Максим беше способен на всичко; а Юлиан сляпо му вярваше. Това е всичко, което отбелязва за константинополския период в съчинението си. Той възнамеряваше да даде пълно изложение на всичките си едикти и назначения, но не му остана време за това. Вероятно ще можеш да получиш тези сведения от архивата.

Юлиан напусна Константинопол през май. Искаше да обиколи Галатия и Кападокия, преди да отиде в Антиохия, където възнамеряваше да прекара зимата. Въпреки че не беше обявил нищо официално, всички знаеха, че източните войски ще се съберат в Антиохия, готови за персийския поход.

Аз останах в Константинопол, защото по това време бях зле парично, за разлика от Максим и жена му, които натрупаха цяло състояние от своя царствен покровител. Аз не исках нищо и не получавах нищо. Юлиан никога не мислеше за пари, освен ако не го подсетиш. Тогава биваше щедър. За щастие можах да изнеса серия от беседи в Константинополската реторска школа. Старият Никокъл особено ми помогна да си събера ученици. Ти го познаваш, нали? Разбира се, че го знаеш! Той те принуди да напуснеш града през онези години. Неприятна история беше. Но на мен Никокъл ми беше добър приятел и скоро успях да изпратя доста пари на Хипия. Освен това Юлиан ме остави да живея в двореца, докато преподавах, така че разноските ми бяха малки.

Една интересна подробност: Орибазий се върна в Гърция, тъкмо преди Юлиан да се отправи за Антиохия. Той многозначително мълчеше и вече не ставаше дума да се възстанови храмът на Аполон.

Години след това Орибазий ми разправи какво се бе случило в Делфи, тъй наречения „пъп на земята“.

Според думите на Орибазий Делфи по това време представлявал тъжна картина. Произведенията на изкуството, които някога украсявали многобройните храмове, ги нямало вече. Само Константин отвлякъл две хиляди и седемстотин статуи. Няма по-печална гледка на запустение от дългите редици празни пиедестали. Градът бил изоставен от всички с изключение на няколко дрипави циници, които му предложили да го разведат наоколо. Аз самият никога не съм ходил там, но съм чувал да разправят, че жителите му са най-мрачните хора на света, по-лоши дори от търговците в Елевзин. Не мога да кажа, че особено много ги съжалявам сега. В продължение на хиляда години са ограбвали поклонниците. Защо трябва да смятаме, че това ще продължава вечно?

Струва ми се, че Орибазий, подобно на мене, нямаше склонност към религията. Но докато аз предпочитам ума на човека пред всякакви магии, той се интересуваше само от тялото. Беше безразличен към всичко, което не може да се види или пипне. Необичаен приятел за един владетел. Единствената му страст беше медицината, която винаги съм считал за особен вид магия, въпреки че подходът му към нея беше съвсем прагматически. Забелязал ли си, че когато лекар ти предпише някое лечение и ти оздравееш, той е винаги малко изненадан? Всичко, което прави лекарят, се основава на догадки и затова той трябва да умее да се преструва както всеки друг софист; успехът на лечението зависи напълно от убедителното му държане на сведущ човек.

При храма на Аполон Орибазий извикал: „Къде е жрицата?“ Никой не отвърнал. Влязъл вътре. Част от покрива на храма се бил срутил. Всичко било потънало в прах. Точно зад пиедестала, където някога се намирала статуята на бога, намерил един заспал жрец, с полупразен мех вино до него. Орибазий доста трудно успял да го разбуди от тежкия му сън. Когато му казал, че е пратеник на императора, жреца се изплашил.

— Годината беше лоша за храма, много тежка. Приходите ни секнаха. Дори и малкото посетители, които идваха миналите години, сега ги няма. Но предай на август, че ние изпълняваме светите си задължения, макар да няма пари за поправка на покрива и за жертви.

— Той се изправил на крака с олюляване, напълно пиян от изпитото вино.

Орибазий попитал за оракула.

— Все още служи на бога. Сегашната жрица е изключително добра. Доста е стара, но богът не я изоставя. Тя казва, че Аполон постоянно ѝ говори. Много сме доволни от работата ѝ, сигурен съм, че и ти ще останеш доволен от нея. Естествено ти ще искаш да я видиш, нали? Ей сега ще отида да я попитам кога може да те приеме. Има дни, когато не е разположена...

Той направил неопределен жест и изчезнал надолу по едни стръмни стълби.

Орибазий разгледал храма. Всички прочути статуи липсвали, включително и статуята на Омир, която стояла при входа. Впрочем Юлиан я откри в един склад на двореца и нареди да я поставят в библиотеката му. Аз съм я виждал — изключително произведение. Лицето е пропито с тъга, съвсем омировско.

Жрецьт се върнал и му предал, че Пития щяла да се допита до оракула на следния ден. Междувременно трябвало да се извърши обичайният обред, за да се умиловичи богът; особено важно било жертвоприношението. При думата жертвоприношение жрецьт започнал да се облизва.

На следния ден Орибазий и жрецьт принесли в жертва една коза на жертвеника пред храма. Когато жрецьт поръсил закланата коза със светена вода, краката ѝ потреперили, което се считало за добър знак. След това минали през храма и по едни стръмни стълби слезли в светилището. Макар че Орибазий не взема сериозно тия нелепости, обстановката му направила много силно впечатление.

Седнали да чакат в малко преддверие, изсечено в скалата. Срещу тях имало врата, която водела към светилището на бога. Там от една пукнатина в земята излизала пара; там именно се намира и „пъпът на света“ — кръгъл камък, за който се казва, че бил хвърлен на земята от Зевс.

Жрицата дошла от храма. Не погледнала нито жреца, нито посетителя. Тя била — каза Орибазий — съвсем стара, сбръчкана жена, без нито един зъб.

— Сега е пречистена — прошепнал жрецьт. — Току-що се е изкъпала в Касталския извор. — Пития хвърлила няколко лаврови

листа и шепа ечемичено брашно върху един мангал. Стаята се изпълнила с лютив дим. — Пречиства въздуха — казал жрецьт.

След това, със сълзящи от дима очи, Орибазий последвал Пития във вътрешната килия на светилището, където от хилядолетия Аполон говори на хората. До „пъпа на света“ стоял триножник. Пития седнала на него с подвити крака, навела лице над парите, излизащи от земята, и започнала да мърмори заклинания.

— Ето — пошепнал жрецьт. — Сега е готова да те чуе.

— Идвам от името на Флавий Клавдий Юлиан, август и върховен жрец — извикал високо Орибазий. — Той се покланя на бог Аполон и всичките истински богове.

Пития продължила да си пее тихичко на себе си и гледала вторачено в парата, която минавала пред триножника.

— Августът желае да чуе напътствието на бог Аполон. Готов е да изпълни всичко, което богът му заповяда.

— Какъв е въпросът? — Гласът на старицата бил тънък и неясен.

— Трябва ли императорът да възстанови храма в Делфи?

Доста дълго време единственият шум в светилището бил тихото съскане на излизащата от скалата пара. Вероятно този звук, това съскане е източник на легендата, че богинята на земята Гея имала син — змей, наречен Питон. Змееят вардел оракула, но Аполон убил змея и хвърлил трупа му в една цепнатина на скалата. Хората вярват, че парата излиза от трупа, а шумът бил съскането на умирация змей.

Най-сетне Пития се размърдала. На няколко пъти вдъхнала дълбоко пара, задавила се, закашляла се и почнала да върти очи. Хванала здраво триножника с пръсти като нокти на хищник и почнала да се люлее напред-назад. След това останала неподвижна. Когато най-сетне проговорила, гласът ѝ бил твърд и ясен въпреки беззъбата ѝ уста:

— Кажете на императора: великолепното жилище се срути на земята и замлъкнаха изворите, които някога пееха. Нищо не е останало на бога, нито покрив, нито подслон и в неговата ръка прорицателният лавър вече не цъфти.

Това било всичко. Пития затворила очи. Изглеждала като заспала. Орибазий и жрецьт излезли навън. Жрецьт изглеждал смутен.

— Не мога да повярвам — рекъл той. — Разбира се, че Аполон иска храмът му да бъде възстановен. Не знам какъв дух влезе в нея.

Естествено думите ѝ следва да се тълкуват. Понякога те са нарочно изопачени и неясни...

Но тези обяснения не променили нищо.

Попитах Орибазий какво е казал Юлиан, когато е чул думите на оракула.

— Нищо — рече Орибазий. — Единствено ме помоли да не казвам това никому.

Лично аз съм уверен, че жрицата е била подкупена от християните. Те знаеха какво голямо значение Юлиан отдава на оракули, особено на Делфийския оракул. Защо смятам, че християните имат пръст в това предсказание? Защото, ако жрицата е била истинска Пития, тя щеше да направи всичко възможно да бъде възстановен делфийският храм. Нямаше да признае направо, че борбата е изгубена. Щом е говорила срещу интересите на собственото светилище, това означава, че някой ѝ е направил по-добро предложение. Аз, разбира се, не вярвам, както Юлиан вярваше, че Аполон ни говори посредством една върволица от баби, които почват да бълнуват, когато погълнат пара. Цялата работа винаги е била чиста измама. Но този път, уверен съм, измамата е била двойна.

Орибазий се съгласи с мене, когато му изложих теорията си.

Както вече споменах, Юлиан напусна Константинопол в добро настроение и няколко месеца не го видях. Когато се срещнахме отново, забелязах значителна промяна у него. Нямаше и следа от радостната възбуда, която го владееше в Константинопол. Беше неспокоен, раздражителен и, разбира се, мразеше Антиохия, която сам той описва.

XVIII

Юлиан Август

На 10 май тръгнах от Константинопол за Антиохия. Всички предзнаменования бяха благоприятни. Времето беше хубаво, макар и твърде сушаво за сезона. Вместо да се отправя направо на юг към Сирия, поех на изток и минах през Фригия и Галатия. Казах, че желая да посетя тези провинции, за да се осведомя непосредствено върху техните проблеми с оглед на данъчните реформи, които възнамерявах да въведа по настояване на Феликс, новия комит на съкровището. Всъщност истинските ми съображения бяха да посетя храма на Кибела в Песинус и там да направя тържествено жертвоприношение в чест на моята покровителка.

Водех със себе си петулантския и схоларианския легион. Останалата част от източната армия щеше да се събере в Антиохия през есента. По редица причини бях решил да отложам нашествието в Персия за следната пролет. Така в Антиохия щях да имам на разположение половин година, за да обучавам войската и да прокарам различни граждански и религиозни реформи. От близките ми приятели само Максим ме придружаваше през това пътуване. Приск остана в Константинопол, а Орибазий предпочете да пътува до Антиохия сам, за да може да се спира в разни затънтени селца да търси церове; а мен обвинява, че съм имал слабост към магии!

Приятно ми беше пак да съм на път, макар че свитата ми, колкото и да се стараех да я намаля, все още беше многобройна и обременителна. Придружаваха ме половината от членовете на императорския съвет и по-голямата част от административния персонал на двореца. Особено ми досаждаше, но в същото време ме удивляваше комит Феликс, най-умелият жонгльор с цифри в империята. Той е безкрайно суетен и нито за момент не ми даваше да забравя, че се ползува с такава известност. Колчем си позволя, и то доста плахо, да се позова на собствения си опит по финансовите въпроси от времето, когато управлявах Галия, той насочва към мен

дългия си пръст и с тона на учител към ученик ми показва колко съм невежа, колко безразсъдно е да се ръководя от инстинктите си и колко много се нуждая от съветите му, които са неизменно едни и същи: никога да не се опрощават недобори. Почнах да се плаша, когато високата му като на щъркел фигура се запътеше към мен след някое заседание на съвета и зърнех маската на престорено търпение върху продълговатото му намусено лице. Но Феликс се отличаваше с уменията да схваща нещата с всичките им подробности и не мога да не призная, че от него научих много нещо.

Минахме Босфора през един хубав пролетен ден. Полето бе цялото жълто от диви цветя, а топлият въздух ухаеше на мед. Минахме край Халкедон, но не влязохме в града. В Либиса се спрях да видя гроба на Анибал. Както всички мои предшественици, и аз го почитам. Особено много се възхищавам от него като стратег: неговите походи в Италия са може би най-забележителният пример на военно изкуство в историята с изключение, разбира се, на походите на Александър. Ще остане вечна тайна защо Анибал не е успял да превземе Рим; за мен това е доказателство, че боговете са се намесили, за да спасят Рим от най-сериозния му враг. Гробът му е бедняшки: върху обикновена мраморна плоча е отбелязана само датата на смъртта му.

След това поехме към Никомедия. Пътуването ни натам беше весело: половината град е в развалини от земетресението на 24 август 358 г. Това бе най-страшното природно бедствие в наши дни.

Късно следобед стигнахме покрайнините на Никомедия. Тук ме посрещна сенатът на града, всичките му членове в дълбок траур. Като минавахме по улиците, изпълнени с купища развалини, очите ми се насълзиха; толкова много познати гледки вече не съществуваха или пък бяха променени до неузнаваемост. По улиците, водещи към двореца, хората стояха умърлушени и безмълвно ни наблюдаваха. От време на време някой излизаше напред, за да ми целуне ръка или да се докосне до плаща ми. Някои разпознах — мои съученици от Школата, други — хора, които бях срещал на форумата. Бе много потискащ ден.

Отпуснах значителна сума на Никомедия за възстановяване на разрушенията. Според Феликс това създавало лош прецедент; изтъкнах му обаче, че това не е кой да е град, а бивша световна столица, паметна с това, че именно тук в 303 година Диоклециан е издал своя едикт против галилеяните, с който заповядал да се сринат

костниците им и да се разтурят църковните им общини. За съжаление две години след това Диоклециан се оттеглил и делото му останало недовършено. Ако беше доведено докрай... Но това са само празни илюзии. На мен се падна същата задача, вече двойно по-трудна, защото врагът за половин век бе успял да се затвърди не само сред простолудията, но и в самия дворец.

Чаках с нетърпение момента да напусна Никомедия. Сбогувах се със сената колкото се може по-скоро, разбира се, в рамките на приличието. Тук би трябвало да отбележа, че във всички градове, през които минах, взех мерки за възстановяване на храмовете, а това не бе лесна работа. Повечето са порутени или завзети от галилеяните. Отгоре на всичко на много места жреците са измрели. В провинции като Кападокия сега цари пълно безбожие.

Все пак не упражнявах насилие. Наместо това спорех, привеждах доводи. От време на време, признавам, подкупвах хората да почитат както е редно старите си божества. Критикувах ме за това, особено комит Феликс, който не проявява интерес към религиозни въпроси и счита за лудост да се даряват местните храмове, камо ли самите хора. Но аз смятам, че си струва да се прави това. По каквито и подбуди да се моли човек на боговете, щом извършва обряда, той вече ги почита и това е едно начало, макар и да е неискрен в душата си. Не се заблуждавам, че успях да спечеля много хора. Въпреки че надълго говорих на големи тълпи в Галатия, Кападокия и Киликия, можах да убедя само малцина. Напълно го съзнавам. Но все пак трябва отнякъде да се започне, та ако ще да говориш и на камъни. Сега си давам сметка, че възстановяването на старата религия ще стане бавно, но пък сигурно. Междувременно галилеяните са безвъзвратно разединени и именно в разединението им е нашата надежда.

В Песинус отидох направо в храма на Кибела, който се намира в подножието на градския акропол. Храмът е много стар и внушителен, но порутен. Това място се счита свещено още откак статуята на богинята паднала от небето. Това станало по времето, когато тя родила сина си, легендарния цар Мидас, който построил първото светилище в чест на майка си. Легендата, че всичко, което Мидас докосвал, се превръщало в злато — макар и възхитителна като символ и без съмнение поучителна, — навярно се основава на факта, че в околностите на Песинус изобилствува желязото. Мидас бил между

първите, които правели и продавали железни оръжия, и от това натрупал баснословно богатство. Каквото пипнел, действително се превръщало в метал, но металът бил желязо. На един от склоновете на акропола, близо до гробницата на Мидас, със собствените си очи видях първата леярна на света, подарена на царя от майка му.

Направих голямо жертвоприношение на Кибела, но гражданите не пожелаха да участвуват в обредите, макар да им предложих дарове, за голям ужас на комит Феликс. Все повече се уповавах на Максим, който е в постоянна връзка с богинята. Именно той откри елиниста Арсаций, когото назначих за първожрец на Галатия. Арсаций е стар и бърбурив, но извънредно деен. За по-малко от една седмица той намери двадесетина жреци, готови да служат в храма на Кибела. На няколко пъти им говорих надълго и широко, че е необходимо да бъдат действително така добродетелни във всичките си дела, както галилеянските духовници — според твърденията на галилеяните. Изрично им забраних да ходят на театър, да посещават кръчми или да се занимават с търговски сделки от съмнително естество. Също така им заръчах да открият приюти за бедните и да бъдат особено щедри към бедните галилеяни. След това определих на епархията Галатия годишна помощ от тридесет хиляди чувала жито и деветстотин амфори вино, една пета от които наредих да се дава на бедните, които прислужват на жреците, а остатъка на странници и просяци, тъй като „всички странници и просяци са пратени от Зевс, а всеки дар, колкото и дребен, е ценен“. Тези думи не са на Назарянина, а на нашия Омир!

Последната вечер в Песинус стояхме до късно с Максим и разисквахме върху естеството на великата богиня-майка. Той беше по-красноречив от обикновено, а аз се вдъхнових повече от обикновено от думите му и, разбира се, от духа на богинята. Кибела е първа сред боговете, майка на всички; макар да не одобрявам влиянието на евнусите в политическия живот, изпитвам дълбоко уважение към онези жреци, които по примера на Атис се скопяват, за да служат всеотдайно на богинята. Когато Максим си отиде, бях толкова възбуден, че започнах да диктувам един химн, посветен на майката на боговете. Завърших го призори. Максим намира, че това е най-доброто ми произведение от този род.

После потеглихме за Анкира^[1]. Там бях обсаден от хиляди тъжители. Беше досущ като посещение в Египет. Положих най-голямо

старание да раздавам правосъдие, но накрая почнах да губя търпение. При това отвсякъде пристигаха вести за религиозни раздори. Някои от нашите хора, прекалено ревностни, увреждаха имотите на галилеяни, докато последните правеха всичко възможно да ни попречат да отваряме наново храмовете. Ясно беше, че рано или късно ще трябва да стресна галилеяните и чрез някоя по-сурова мярка да им покажа, че няма да търпя неподчинение. Но за момента все още разисквах и спорех. Обещах на град Песинус средства за построяването на обществени сгради при условие, че гражданите ще поддържат храма на Кибела. Заявих, че няма да посетя Низибис, докато жителите не се покажат по-малко враждебни към елинизма. Лиших от епископския им сан няколко владици и предупредих останалите, че няма да допусна никаква намеса в моите реформи. Не зная какво щях да правя без Максим. Той бе неотлъчно до мен, неуморим, винаги готов да ме ободри, а аз действително се нуждаех от утеха и насърчение.

В Анкира загубих самообладание и кипнах. Бях прекарал три дни в съда да слушам как хората разправят лъжи един за друг. Просто те обзема страхопочитание пред творческата мощ на въображението, подхранвано от човешка злоба. Някакъв човек, явно решен да срази своя съперник в търговията, идваше при мен всеки ден и отправяше все нови и нови обвинения срещу врага си. Аз незабавно ги отхвърлях. Накрая обвинителят изрева с всичка сила:

— Той върши държавна измяна, августе. Домогва се до престола ти!

Тези думи привлякоха вниманието ми.

— Какви доказателства имаш?

— Преди две седмици той си поръча копринена мантия, и то *пурпурна!*

Всички нададоха ужасен вик при такава обида на императора. Изгубих търпение. Изух червените си обувки и ги запратих с все сила по главата на този глупак.

— Тогава дай му и тези обувки! — извиках аз. — Те вървят с мантията! — Изплашеният негодник се просна пред краката ми. — Пък му напомни — а и ти сам помни, — че само дрехите не правят човека император. — Не бях особено доволен от себе си, загдето избухнах, но тогава бях в голямо напрежение.

От Анкира поехме на югозапад. При така наречените „Порти“, планински проход, който свързва Кападокия с Киликия, ме посрещна губернаторът на Киликия, Целсий. Бегло го познавах от Атина, където учехме заедно. Той също бе ученик на Либаний. Толкова се зарадвах да видя приятелско лице на елинист, че го целунах пред целия петулантски легион. След това го взех при себе си в моята кола и така пътувахме заедно до Тарс. В непозната страна, обкръжен от враждебно настроени хора, човек се привързва към съвсем бегли познайници, като че ли му са братя. Този ден на драго сърце бих назначил Целсий за преториански префект на Изтока, само за да изразя удоволствието, което ми доставяше разговорът с човек от моята вяра.

Докато пътувахме за Тарс, Целсий ми разправи много неща. Той не гледаше оптимистично на опитите ми да възкреся елинизма, но смяташе, че ако имаме достатъчно време, може би ще вземем надмощие. Съгласи се с мен, че в края на краищата галилеяните ще се изтребят един друг.

Говорихме също така върху най-важния политически въпрос на империята — градските съвети на сенатите.

Където и да пътувам като император, навсякъде ме посрещат тълпи от заможни граждани, които ме молят да ги освободя от задължението да служат в градския им съвет. Най-високата чест, към която в миналото се стремяха богатите хора в провинцията, сега е непосилно бреме, защото градските съвети отговарят за събирането на данъците. Това значи, че при лоша реколта, когато народът не може да плати данъците си, членовете на местния съвет трябва да попълнят данъчния недостиг от собствените си джобове. Нищо чудно, че никой не иска да бъде член на градския съвет. Единствената друга възможност би била да се управлява направо посредством имперски декрети, а това е неудобно по очевидни причини. Страшна каша и никой император не е съумявал да реши въпроса. И аз не зная как да се справя. Както предшествениците си държа вдъхновяващи речи, уверявам, че е голяма чест да се управлява един град и че държавата би загинала без сътрудничеството на най-достоините й граждани. Но въпреки това тези граждани молят да бъдат освободени от обществена служба и аз не мога да ги упрекна. Разбира се, едно разрешение на въпроса е съветите да не се задължават да събират данъците. Но тогава държавните доходи биха намалели наполовина, а не можем да си

позволим подобно нещо. Някой трябва да се грижи за събирането на данъците, а кой е по-подходящ за тази работа от градските първенци? Затова реших вместо коренно да преобразявам системата, да съживя съветите. Един начин за по-справедливо разпределение на отговорността е да не се допуска освобождаване от служба в съветите. При Констанций както свещениците галилеяни, така и военните бяха освободени от това задължение. Аз промених това положение, като увеличих броя на гражданите, които могат да бъдат избрани за градски съветници. Тази мярка не остана без последствия, но, струва ми се, след време общините ще закрепнат. Не ще и дума, положението наистина е сериозно, щом като в прочут град като Антиохия имотните граждани отказват да бъдат сенатори.

В Тарс, приятен град, разположен на едно езеро, свързано с морето чрез канал, прекарах доста време. Целсий събра интересна група от философи, за да се запознаят с мен, и имахме приятни разисквания. Съвременните жители на града са напълно достойни за предшествениците си, великите стоици отпреди шест века. Един следобед ходих да плувам в реката Сиднус, въпреки че Александър за малко не умрял, след като се окъпал в тази река. Макар Тарс да е в по-голямата си част галилеянски град (издигнати са безброй паметници на вероломния Павел, който е роден тук), жителите му ми се видяха благоразумни и простосърдечни хора. Почти се натъжих, когато дойде време да напусна града. Утешавах се само с мисълта, че след Тарс ще видя Антиохия, царицата на Изтока. И сега потръпвам, като си спомня колко бях развълнуван.

Пристигнах в Антиохия през последната седмица на юли. Беше горещ, влажен ден. Непосредствено пред града видях голяма тълпа от мъже и жени. Естествено помислих, че са дошли да ме посрещнат, и се приготвих да им държа благодарствено слово. Но те не ми обърнаха никакво внимание, изричаха някакви странни думи и размахваха зелени вейки.

Огледах се за вуйчо си Юлиан, но никъде не видях официални лица; само тълпата продължаваше да пее ритмично, че „нова звезда е изгряла на изток“. Най-после реших, че тези думи се отнасят до мен — човек свиква с какви ли не прекалени венцехваления. Но когато се

опитах да им заговоря, те не ми обърнаха никакво внимание и продължиха да зяпат по небето. При Северната порта бях официално посрещнат от преторианския префект Салуций Секунд, от вуйчо ми и от сената. Щом свършихме с официалните поздрави, аз ги попитах каква е тази тълпа.

Вуйчо ми взе да се извинява. Пристигнал съм в Антиохия тъкмо на празника, с който се ознаменува смъртта на Адонис, любовника на Афродита. Адонис е един от главните богове на Сирия и ние с Максим трябваше да знаем, че този ден е посветен на бога. Но грешката беше вече сторена и не можеше да се поправи. И така влязох в Антиохия сред викове, стенания и погребални песни, което съвсем развали първото ми впечатление от града. Красив град, но за съжаление обитаван от измет. Не, не съм справедлив. Чисто и просто схващанията ни са различни. Аз съм кучето, което преследва тяхната котка.

Северната порта е масивна постройка, направена от египетски гранит. Отвъд нея към града се открива възхитителна гледка, защото Главната улица е две мили дълга, с двуетажни колонади от двете страни, построени през царуването на Тиберий. Никъде другаде в света не можеш да вървиш цели две мили под аркади. Самата улица е настлана с гранит и е планирана така, че винаги я полъхва ветрец от морето, което е на двадесет мили от града. Винаги полъхва ветрец... освен в деня, когато пристигнах. Въздухът бе душен, слънцето — нетърпимо горещо. Пот се струеше изпод шлема ми, докато яздех мрачно към форума, а хората стояха под сенчестите портики и само от време на време стенеха и викаха, че Адонис е мъртъв.

Докато яздех, оглеждах любопитно всичко наоколо си. Отляво планината Силпиус се издига стръмно от равнината. По-голямата част от града е разположена между реката Оронтес на запад и планината Силпиус на изток и на юг. Най-хубавите вили са построени на планинските склонове, където има сянка сутрин, разкошни градини и чудесна гледка към морето. Една година, когато върлувала чумата, един от селевкидските царе заповядал, да издялат на една скала над града огромна глава. Наричат я Харонион и е надвиснала над града като някакъв зъл дух. Може да се види почти отвсякъде. Местните хора ѝ се възхищават. У мен не буди възхищение, защото за мен тя е символ на Антиохия.

На форума на Тиберий има голяма статуя на този император, както и богато украсен с мрамор и мозайка храм на нимфите, построен над един извор, чиито води според Александър били по-сладки от майчиното му мляко. Пих от водата и ми се видя хубава, но бях извънредно жаден, както навярно е бил и Александър. Не мога да си спомня какъв вкус е имало майчиното ми мляко, но тъй като всичко у майката на Александър е било горчиво, навярно и млякото ѝ е горчало.

След това, придружен от градските сановници, излязох на главния площад, който е на един остров в реката. Там, точно срещу внушителната фасада на императорския дворец, се издига съвсем нова костница, започната от Константин и завършена от Констанций. Тя е осмоъгълна и украсена със златен купол. Зданието е известно под името „Златната къща“ и трябва да призная, че е великолепен образец на съвременна архитектура. Дори на мен ми харесва, макар че не съм любител на модерното. Пред костницата бяха застанали епископ Мелеций и други свещеници. Поздравихме се учтиво. Сетне влязох в двореца, построен в голямата си част от Диоклециан, който, където и да отидел, неизбежно възпроизвеждал все същото здание — правоъгълник, наподобяващ плана на военен лагер. Но през последните години моето семейство е изградило толкова много постройки към стария дворец, че първоначалната неприветлива сграда е напълно прикрита от нови пристройки и пищни градини. Във вътрешния двор на двореца има бани, параклиси, павилиони и от всичко най ми хареса кръглият, ограден с вечнозелени храсти манеж, който бе голямо удобство за мен.

Посрещна ме управителят на двореца, един стар евнух, който бе в ужас да не постъпя с него така, както постъпих с евнусите в Константинопол. Но аз го успокоих. Изисквам единствено, рекох, прилично държане. Ако ме обслужват добре, няма да правя промени в персонала. Излишно бе да казвам, че прислужването беше повече от отлично, за разлика от последните ми седмици в Константинопол, където често не оправяха леглото ми и никога не поднасяха вечерята ми навреме. Съвсем не е лошо да имаш удобства поне когато не си на бойното поле.

Избрах си стаи над реката с покрита тераса пред тях, където можех да седя или да се разхождам на открито, като гледам равнината на запад и морето. Там прекарвах по-голямата част от времето си. През деня приемах посетители и работех; вечер идваха при мен приятели. Близо до двореца е хиподрумът, един от най-големите в Изтока. Да, изпълних дълга си: присъствувах на игрите, когато се налагаше, макар нито веднъж да не останах на повече от шест състезания.

Имах много официални задължения. Приемах сената. Изслушвах приветствени слова. Ходех на театър. Държах блестящи речи, макар че по твърденията на Приск колкото и светски да е бил случаят, рано или късно съм заговорвал за религия. Направих преглед на намиращите се вече тук войски и обмислях въпроса къде да настаня легионите, които щяха да пристигнат. За голям ужас на комит Феликс опростих една пета от всички неизплатени данъци в Сирия на едно твърде разумно основание: щом и без това няма голяма вероятност да се съберат тези приходи, защо да не взема една мярка, която ще ме направи популярен. И действително бях популярен — за около три месеца.

През август по време на едно събрание на императорския съвет ми съобщиха, че Сапор бил пратил пратеник с важно писмо. Обърнах се към Ормизда, който случайно присъствуваше на събранието този ден.

— Мир ли ще иска или война?

— Брат ми винаги иска и двете. За себе си иска мир. За тебе — война. Когато си разоръжен, той се въоръжава. Когато си въоръжен, той... ти пише писма.

Доведох пратеника пред съвета. Той не беше персиец, а заможен сирийски търговец, който пътувал за Персия. Току-що бе пристигнал от Ктесифон. Нищо не разбираше от политика. Помолили го да предаде писмото. Нищо повече. Но го придружавал един персиец, за да отнесе отговора ми на великия цар. Заповядах да доведат персиеца. Той се оказа висок, мършав благородник, с лице непроницаемо и спокойно като на статуя. Само веднъж по него се изписа вълнение, когато Ормизда му заговори на родния му език. Той се сепна и му отговори. Сетне, като разбра кой е Ормизда, устата му се стегна и той вече не пророни дума. Попитах Ормизда какво му бе казал.

— Попитах как е баща му. Познавам семейството му — рече кротко Ормизда.

— Той, както изглежда, не е твой привърженик. Но може би ще успеем да променим чувствата му.

Дадох писмото на Ормизда и той го прочете набързо с меките съскави звуци на персийския език. После го преведе. Накратко казано, Сапор искаше да приема негови пратеници. Само това; но бе съвършено ясно какво се загатва.

— Иска мир, августе — каза Ормизда. — Бои се.

Той ми подаде писмото. Аз го пуснах на пода, публична обида за владетел, равен по ранг на мен. Обърнах се към Ормизда:

— Кажете на персиеца, че няма защо Сапор да праща посланици при нас, тъй като скоро ще ме види в Ктесифон.

С това войната бе официално подновена.

В Антиохия диктувах десет, дори двадесет часа без прекъсване, докато гласът ми пресипнеше; след това продължавах шепнешком, доколкото можех. Въпреки това не стигаше време за всичко онова, което трябваше да свърша. Двата февруарски едикта не бяха приети. В Цезарея галилеяните подпалиха храма на Фортуна. Наложих глоба на града и върнах старото му име — Мазака; той не заслужаваше названието Цезарея. По частен път получих сведения от Александрия, че моят враг, владиката Атанасий, бил все още в града, макар че изрично му бях заповядал да напусне Египет. Той обаче скришом живеел в дома на една много богата и красива гъркиня, която, според моя осведомител, му била любовница. Ако това е вярно, имаме срещу него чудесно оръжие, тъй като влиянието му до голяма степен се дължи на неговия така наречен свят живот. Наредих да бъде под наблюдение, докато дойде удобният момент да го изобличим в разврат. Когато съобщили на Атанасий, че го пращам в изгнание, той казал: „Това е малък облак, който скоро ще отmine.“ Той е забележително самонадеян.

Също така наредих Серапионът в Александрия да бъде възстановен и върнах там древния „нилометър“, който се използва за отбелязване различните равнища на водата на Нил. Галилеяните бяха пренесли нилометъра в една от техните сгради. Аз го върнах обратно. По това време подсилих антиохийския сенат, като прибавих към него

(въпреки жалните им възражения) двеста от най-заможните хора в града.

През септември с помощта на Максим съчиних най-важния декрет през досегашното ми царуване: декрета за образованието. Винаги съм смятал, че галилеяните дължат до голяма степен успеха си на това, че познават до съвършенство елинската писменост и идеи. Добре запознати с нашата религия, те използват собственото ни оръжие против нас самите. Ние никога не сме искали от нашите жреци да преподават писанията на Матей, Марко, Лука и Йоан, и то не само защото те са на лош гръцки език. Не. Нашите жреци не вярват в назарянския бог. Следователно защо да оскърбяваме онези, които вярват в него, като преподаваме писанията на неговите апологети? Но галилеяните преподават нашите класици във всички школи по света. Преподават ги като образци на добър стил и начетеност, изхвърляйки всичко, което считат за невярно. Това е възмутително. Ето защо постанових да не се разрешава на никой галилеянин да преподава класиците. Естествено този строг закон се посрещна със силно негодуване и аз съжалявам, че той засегна някои много ценни хора. Но нямах избор. Ако не се тегли рязко чертата между боговете на Омир, от една страна, и последователите на мъртвия юдей, от друга, ние ще бъдем напълно погълнати от всеобщото безбожие на нашето време. Някои мои приятели не са съгласни с мен; особено Приск. Но ние с Максим не отстъпихме. Отначало не допусках никакви изключения от този закон, но сетне го измених, за да дам възможност на Прохерезий в Атина и Марий Викторин в Рим да продължат да преподават. И двамата се съгласиха на драго сърце. В Константинопол старият ми учител Ецеболий се отрече от галилеянската лудост и се възвърна към истинските богове с една извънредно красноречива декларация.

Приск: Тук Юлиан изопачава всичко. Знаем вече за Ецеболий. Каквото властващият император тачеше, на това се кланяше и Ецеболий. Аз наистина не бях в Атина, когато влезе в сила декретът, но Прохерезий сетне ми каза, че веднага престанал да преподава. По-късно, когато се получи съобщението, че той лично не е засегнат от закона, отново отказа да преподава, като заяви, че макар декретът да е крайно несправедлив, щом има силата на закон, той трябва да се

прилага към всички. Това звучи по-смело, отколкото беше всъщност, защото в самия ден, когато бе оповестен законът, Прохерезий посетил стария си приятел йерофанта на Гърция. Не зная точно как го правеше, но този жрец имаше способността да предсказва бъдещето. Той е единственият гадател, който ме е смайвал. Впрочем напоследък той предрече, че всички храмове в Гърция ще бъдат сринати през това десетилетие. Не зная дали иска да каже, че ще бъдат разрушени от Теодосий или от готите. Като гледам как тези племена се събират на нашите граници, по ми се вярва, че е имал предвид тях.

Както и да е. Прохерезий се поразговорил с жреца. Естествено не можел да го пита направо колко дълго ще живее Юлиан — това е държавна измяна. Но можел да го попита за една реформа, която Юлиан възнамеряваше да направи: преоценката на всички недвижими имоти в Ахея с оглед да се намали поземленият данък. Прохерезий се престорил на загрижен за някакъв имот, който притежавала жена му. Сега ли да го продаде, или да почака, докато новият данък влезе в сила? „Продай го сега — рекъл жрецът (без да вдишва дим от някоя скала и без никакви магически заклинания), — няма да има намаление на данъците.“ Така Прохерезий разбрал, че царуването на Юлиан ще бъде краткотрайно.

Юлиан е съвсем прав, като казва, че бях против декрета по образованието. Според мен това бе жесток закон; освен това бе невъзможно да се приложи. Най-малко половината от добрите преподаватели в школите бяха християни. Кой можеше да ги замени? Но по това време у Юлиан все повече се забелязваха признаци на крайна преумора от огромната работа, с която се бе заел. В известен смисъл беше жалко, че той не беше един Тиберий или дори един Диоклециан. Ако беше започнал да избива, може би щеше да се наложи. Макар християните да казват, че тяхната кръв е семе, което опложда земята, ако един император има твърдо намерение да ги унищожи, той би могъл да успее чрез насилие, особено ако същевременно предложи една друга привлекателна религия. Но Юлиан бе решен да бъде истински философ. Смяташе, че ще спечели чрез убеждение и личен пример. В това именно беше неговата грешка. Достатъчно е човек да види в какво вярват християните, за да разбере, че силата им не е в разсъждението и логиката. Само мечът можеше да

ги обърне към Юлиановата вяра. Но той беше добряк и държеше меча в ножницата.

Макар Юлиан да бе твърдо решил да не се тревожи, непрекъснатите лоши известия от провинциите му повлияха. Стана раздражителен и взе да прибягва до репресалии. Декретът за образованието беше според него решителният удар. Ако бе живял по-дълго, може би щеше да успее; но аз лично се съмнявам в това. По природа беше твърде мек, за да получи трайни резултати. Във всички тези неща непрекъснато го подстрекаваше Максим, който през няколкото месеца, прекарани в Антиохия, беше по-непоносим от всякога.

Либаний: Най-сетне веднъж Приск и аз да сме напълно единодушни в нещо! Максим не беше нито софист, нито философ, нито правник, нито ретор. Той беше магьосник. Всъщност не мога да кажа, че никога не съм вярвал в магия (в края на краищата не сме в състояние да разберем толкова неща, които ни заобикалят), но магиите на Максим явно бяха мошеничество, а влиянието му над Юлиан беше пагубно.

Юлиан Август

Декретът за образованието имаше една забавна последица — единствената, що се отнася до мен. Двама драскачи, баща и син, на име Аполинар, веднага преработили заветите на Назарянина и старата книга на юдеите в гръцки трагедии и драми! По този начин се надявали да заобиколят закона и да могат да преподават класически гръцки. Прочетох няколко от тези чудовищни творби и трябва да призная, че колкото и да са недодялани, те се четат доста по-леко от оригиналите. Новия завет те преработиха като серия от Сократови диалози, подражавайки на Платон (но в анапест!), докато старата книга на юдеите сбиха от алфа до омега в двадесет и четири глави, предадени в убийствено монотонен дактил.

Творбите на семейство Аполинар ми бяха пратени за преценка от един крайно разтревожен владика от Цезарея... искам да кажа, Мазака.

Пратих му писмо от едно изречение: „Прочетох; разбрах; порицавам.“ Точно преди да напусна Антиохия, получих отговор на това писмо от стария си приятел Василий. (Няколко пъти съм го канил да ми бъде гост, но той не желае да дойде.) Неговото писмо също се състоеше от едно изречение: „Чел си, но не си разбрал, защото, ако беше разбрал, нямаше да порицаеш.“ Никой не може да обвини Василий в угодничество към властта.

Няма подробно да описвам антиохийците. Лошият им нрав е твърде добре известен. Те са свадливи, мекушави и лекомислени; при това се увличат по конни състезания, комар и се отдават на педерастия. Градът, разбира се, е красив, с благоприятен климат и добро географско разположение. Голяма част от населението са сирийци, които живеят в отделен квартал — край реката, точно срещу острова. Като отидеш в този квартал, имаш чувството, че си в Персия, толкова ориенталски са по вид и облекло хората там. В южния край на града и по пътя за Дафне живеят значителен брой юдеи. Те са предимно земеделци — получили са земя като награда за военна служба. Понататък ще говоря по-подробно за тях.

През първите седмици, когато бях „популярен“, се явях на публични места, както е прието. Председателствувах надбягванията в хиподрума и ми се смяха на брадата. Но смехът беше добродушен. Ходих в театъра, издълбан в склона на планината Силпиус, като е използвана една естествена извивка на възвишението. Представяха пиеса от Есхил, та нямах чувството, че си губя времето. Обикновено ме канят да посещавам комедии. Тъй като повечето императори са били доста лекомислени, управителите на театрите обикновено запазват най-идиотските си фарсове за височайшите си покровители. Константин много харесвал Менандър. Констанций навярно е харесвал фарсове, макар никой да не знае със сигурност, защото той неотклонно имаше едно и също поведение: никога да не се смее или усмихва на обществени места. Но допускам, че старогръцкият език на пълните с игрословици комедии, който при това се говори бързо, навярно го е обърквал. Вуйчо ми Юлиан в качеството си на комит на Изтока поне можа да ми спести тия комедии. Есхил много ми хареса. Представиха неговия „Прометей“.

Прекарах голяма част от времето си в съда. Както обикновено съдът бе задръстен от нерешени дела и моето присъствие само утежни

положението: когато хората знаят, че императорът ще посети града им, всички искат той да гледа делото им, вярвайки (с пълно право), че той е безпристрастен и че воден от желание да се докара на простолюдието, ще бъде по-снизходителен (в моя случай — погрешно).

Макар императорите, общо взето, да са по-милостиви от местните съдии, неизбежно се срещат адвокати, които толкова прекаляват, че най-после кипваме и в яда си издаваме присъда, за която впоследствие съжаляваме. Съзнавайки тази своя слабост, дадох нареждане на градския префект да ме спира, щом намери, че се увличам от чувствата си или неуместно се отклонявам от същността на спора. След като преодоля първоначалното си стеснение, той ми беше от голяма полза и държеше кормилото направо, както казва поговорката.

Воден от любопитство, питах всеки тъжител коя вяра изповядва и повечето, струва ми се, отговаряха честно. Малцина признаваха, че са галилеяни, когато би помогнало на делото им (това бе общото мнение) да ме излъжат. Но тъй като скоро се разчу, че не оставях личните си религиозни предпочитания да влияят на присъдата, много от съдещите се с жар заявяваха, че са галилеяни, и настояваха да преследвам хората, които не изповядват тяхната вяра.

Галилеяните в Антиохия са разделени на заслепени и полузаслепени ариани, които непрекъснато се карат. В града има, разбира се, и добри елинисти, но те нямат никакво влияние. Има много хора, които биха тръгнали с нас, но ние нямаме успех, понеже всяка сериозна религия досажда на антиохийците. Харесват Назарянина, защото им „опрощава“ греховете и престъпленията с едно поръсване с вода... макар да няма никакви данни тази вода да е излекувала дори една брадавица! Веднъж изтъкнах на владиката Мелеций един интересен парадокс. С него сме се срещали само два пъти; първия път учтиви и внимателни, втория — ядосани. При първия случай, когато бяхме внимателни, Мелеций ми каза, че гражданите били искрени галилеяни не само защото Павел от Тарс сам бил покръстил толкова много хора, но също защото именно в Антиохия за пръв път галилеяните били наречени с възвишеното име „християни“.

— Щом вашите хора са толкова предани на Назарянина, защо тогава целият град празнува смъртта на Адонис? Един от нашите

богове?

Мелеций вдигна рамене.

— Трудно се отучват хората от стари обичаи — отвърна той.

— Същото важи и за една стара вяра.

— За тях това е само празненство, увеселение.

— И все пак нарушават закона на Назарянина: „Не трябва да имаш друг бог освен мен.“

— Августе, ние не извиняваме това, що вършат.

— Не мога да допусна, че е възможно галилеянин да почита и Адонис, и мъртвеца, когото наричате бог.

— Надявам се един ден да ги убедим да изоставят всички нечестиви празници.

— Освен, разбира се, ако преди това не успее да ги убее да почитат единния бог.

— Много езически богове ли?

— Всеки от тях представлява една страна на единния.

— Нашият бог е единният.

— Но не пише ли в книгата на юдеите, която вие считате за свещена, защото Назарянинът я е считал за свещена...

— Тя е свещена, августе.

— ... не пише ли там, че всевишният бог на юдеите е ревнив бог...

— Така пише и той е такъв.

— А не е ли той също според собствените му думи бог само на евреите?

— Той е всеобхващащ...

— Не, владико. Той е бог именно на евреите, както Атина бе богинята на град Атина. Той не твърдеше, че е единственият бог, а само ревнив бог на едно маловажно племе. Е, щом култът му е ограничен, той по определение не може да бъде единственият бог, за когото, ще се съгласиш с мен, не могат да съществуват никакви ограничения, тъй като той се намира във всяко нещо и всички неща го съдържат в себе си.

По това време бях особено разпален, защото събирах материали за книгата си „Против галилеяните“, където, подобно на Порфирий, привеждах много доказателства срещу атеистите. Владичите, разбира се, са склонни да считат многобройните противоречия в светите им

книги като признак на божествена тайнственост, а не като явно доказателство, че религията им е дело на простосмъртен, подходяща за роби и неуки жени.

До самия край на престоя си в Антиохия бях популярен ако не другаде, поне в съда. Хората често ръкопляскаха на решенията ми. Сега си давам сметка, че в някои отношения съм много суетен. Обичам да ми ръкопляскаат. Разбира се, повечето хора са такива, с изключение може би на най-големите философи. Но струва ми се, че мога да правя разлика между истинско и лицемерно възхищение. Антиохийците обичат да вдигат шум и са много хитри ласкатели. Един ден реших да им покажа, че много добре знам колко струват. След като бях произнесъл дълго решение по едно особено трудно дело, всички в съдебната зала взеха бясно да ръкопляскаат и мнозина извикаха: „Свършено правосъдие!“ На което аз отговорих:

— Би трябвало много да се радвам, че хвалите справедливото ми решение. Но не се радвам. Защото зная — и това ме натъжава, — че макар да можете да ме хвалите, когато съм прав, нямате власт да ме порицаете, когато греша.

През първите дни след пристигането си в Антиохия не можех да правя нищо, което ми се искаше. Времето ми бе изцяло погълнато от административна работа и настаняването на двора. Едва през октомври можах да отида до предградието Дафне и да се помоля в храма на Аполон. Няколко пъти се канех да отида, но винаги се налагаше да остана в града по неотложна работа. Най-сетне определих ден и направих всички приготовления. Жертвоприношението трябваше да бъде извършено призори в храма на Зевс Филиос, който се намира в стария квартал на Антиохия. За изумление на антиохийците оповестих, че ще измина петте мили от Дафне пеша като обикновен поклонник.

На определения ден ме разбудиха, преди да се развидели. Придружен само от Максим и Орибазий (който мърмореше, че е трябвало да стане толкова рано), минах моста, който води за сирийския квартал. С мен имаше само ликтори, сякаш бях обикновен градски магистрат. Надявах се да мина незабелязан, но, разбира се, целият квартал знаеше, че призори императорът ще извърши жертвоприношение.

Влязохме в многолюдните тесни улици на сирийската част на града. Тук преди почти седемстотин години е била основана Антиохия от един от пълководците на Александър. Храмът на Зевс Филиос е един от малкото оцелели храмове от онова време. Той е малък и отвсякъде е обграден от един пазар, който с безбройните си покрити с чергила коли представлява твърде пъстра, макар и не много благочестива гледка. За щастие този храм никога не е бил напълно изоставян. Дори галилеяните го уважават, понеже е свързан с основаването на града.

Докато ликторите ми проправяха път през изпълнения с народ пазар, аз старателно криех ръцете си под плаща: бях ги измил според предписанията на обряда и не биваше да се докосвам до нищо. Народът на пазара не ми обърна никакво внимание. Дори присъствието на един император не е в състояние да смути търговията.

Но при храма се бе събрала голяма тълпа. Приветствуваха ме с весели възгласи. Безброй мургави ръце посягаха да се докоснат до мен. От всички неща, които трябва да понасям като император, това ми е най-омразното — постоянно има хора, които протягат ръце, за да пипнат дрехата ми. Понякога го правят само заради приятния трепет, който им доставя едно докосване до императорските одежди; но най-често това са болни хора, които вярват, че досегът с живото тяло на император действа като силен цяр. Затова и императорите често прихващат заразни болести. Така че, ако ножът не сложи край на земния им живот, ръката на някой болен поданик свършва тази работа. Диоклециан и Констанций никога не са разрешавали на простолудието да се доближава до тях на по-малко от дванадесет стъпки. Може би ще последвам примера им по хигиенни съображения.

Жертвеникът пред храма беше вече приготвен и украсен с гирлянди. Единият от двамата жреци, които държаха белия бик, много приличаше на месар и подозирам, че това е бил истинският му занаят. Нямаме достатъчно жреци. По стъпалата на храма, точно зад жертвеника, бяха събрани най-важните елинисти на града начело с вуйчо ми Юлиан. Лицето му имаше пръстен цвят и той почти непрекъснато кашляше; въпреки това обаче беше в отлично настроение.

— Всичко е готово, августе — каза той, като застана до мен пред жертвеника.

Тълпата беше в добро настроение, весело шумеше и явно не разбираше религиозното значение на това, което ставаше. „Спокойствие — си шепнех аз, — не се издавай.“ Ликторите се наредиха в полукръг около жертвеника, за да не може никой да се докосва до мен по време на обряда. Зад нас хората на пазара продължаваха да търгуват — беше шумно като в сената, когато се разискват данъците.

Обърнах се към Максим и го попитах с установени по обряда изрази дали ще ми помогне. Той отговори утвърдително. Докараха бика пред нас. Погледнах го като вещь познавач. Трябва да съм извършил десет хиляди жертвоприношения и съм отлично запознат с предзнаменованията. Всичко е от значение, дори това как върви бикът, докато го водят към жертвеника. Този бик беше необикновено едър. Явно го бяха упоили; впрочем повечето жреци търпят тази практика, макар и онези, които строго се придържат към старите обичаи, да твърдят, че когато бикът е упоен, движенията му преди жертвоприношението губят значението си. Но дори и в такъв случай доста неща могат да се познаят. Бикът се клатушкаше, като че ли куцаше с единия крак. Той се препъна. Това беше лоша поличба.

Взех обредния нож. Изрекох думите, които се полагаше да кажа. След това с едно-единствено ловко движение прерязах гръкляна му. Това поне мина добре. Шурна кръв и целия ме опръска; и това също беше добър знак.

През всичкото това време жреците правеха предписаните движения, казваха отговорите си и аз изрекох формулата, както бях направил при толкова много жертвоприношения. Тълпата замлъкна, любопитна да види една старинна церемония, която мнозина от присъстващите не бяха виждали никога.

Когато дойде моментът на гаданието, ръката ми се разтрепери. Някакъв демон се мъчеше да ми попречи да хвана черния дроб на бика. Помолих се на Хелиос. Точно тогава слънцето изгря зад планината Силпиус. Светлината струеше от двете страни на планината, макар че в този ранен час градът беше още в сянка. Мушнах ръка във вътрешностите на животното и измъкнах черния дроб.

Поличбата беше ужасна. Части от дроба бяха изсъхнали от някаква болест. Внимателно го разгледах. В „дома на войната“ и „дома на любовта“ предзнаменованието означаваше смърт. Не смеех да

погледна Максим. Но знаех, че и той е видял това, което аз видях. Продължих обряда, изричайки наизуст всички формули, вдигнах жертвата към Зевс, разгледах заедно с Максим останалите вътрешности, повтарях старинни обредни думи. Сетне влязох в храма, за да довърша церемонията.

За мой ужас храмът беше пълен със зяпачи; не стига това, но и започнаха да ръкопляскаат, когато ме видяха да влизам. Смаян от това светотатство, аз се спрях изведнъж и извиках:

— Това не е театър, а храм!

Сега вече развалих целия обред. Ако сред молитвата се каже дори една дума за друго нещо, целият обред трябва да започне отново. Обръщайки се към тълпата, бях скъсал нишката, която свързва главния жрец с боговете. Ругаейки шепнешком, заповядах да се изпразни храмът и всичко да започне отново.

Вторият бик (той не беше упоен) скочи настрани тъкмо когато вдигах ножа — пак много лошо предзнаменование. Но поне черният му дроб беше нормален и обредът завърши както трябва. Поех пеша за Дафне в отворително настроение, и то не в прохладното утро, както възнамерявах, а в най-голямата жега по пладне.

До мен вървяха Максим и Орибазий. Поради болестта си вуйчо ми се качи на носилка. Ликторите ни проправяха път. От време на време се струпваха хора, но не се опитваха да се докоснат до мен; малцина досаждаха с молбите си, макар че както винаги и сега се намери един, който внезапно се просна в краката ми и замоли за помощ. Където и да съм — в Галия или в Италия, или в Азия, — такива хора винаги се промъкват през стражата и се просват пред краката ми. Просто не разбирам как успяват да го направят. Винаги с най-голямо търпение записвам името му и се старая да му помогна с нещо — ако не е, както често се случва, просто някой луд.

Макар да бях потиснат и неспокоен, докато стигна до Дафне, аз се поразсеях от прелестните гледки. В по-голямата си част пътят следва реката Оронтес. Почвата е плодородна и поради обилното напояване градините край пътя са измежду най-красивите в света. Собствениците им всяка година се състезават кой ще направи градината си по-разнообразна и приятна. И тази година, макар че почти не бе валило, градините бяха приказно красиви, тъй като се напояваха от вади.

Край пътя има хубави вили и необикновено много ханчета, построени първоначално за хилядите поклонници, които идвали от всички краища на света, за да се молят в храма на Аполон. Но сега поклонниците са малко и ханчетата служат почти изключително за убежище на влюбените. Някога свято място, Дафне сега е известно с влюбените си двойки.

Когато бяхме на половината път до предградието, вуйчо ми предложи да се отбием в ханчето на един бивш негов роб. Беше наистина много приятно място, отдалечено от пътя и закътано с жив плет от лаврови храсти.

Седнахме навън на дълга маса под голяма асма, натезала от прашни морави гроздове, чийто тежък дъх привличаше жужукащите пчели. Ханджията ни донесе глинени кани с плодов сок, примесен с мед, и всички го изпихме жадно. Това беше първият приятен миг през този лош ден. Безпокоях се само за здравето на вуйчо си. Докато пиеше, ръцете му трепереха. От време на време лицето му се изкривяваше от болка. Въпреки страданието си той се владееше и в разговора се отличаваше както винаги със своята ясна мисъл и изисканост.

— Ще видиш, че храмът е в доста добро състояние — каза той. — Жреците се разпръснаха преди няколко години, но там все още живее един главен жрец. Той, разбира се, много се вълнува от това, че ще посетиш храма.

Максим тъжно поклати глава и подръпна брадата си.

— Когато бях тук като момче, имаше хиляда жреци, всеки ден се принасяха жертви, хановете бяха претъпкани...

Винаги се удивлявам, като си помисля колко много е пътувал Максим. Едва ли има свято място по земята, което да не е посетил, като почнеш от Пафианската скала, където Афродита излязла от морето, та до онова място на брега на Нил, където Изида намерила главата на Озирис.

— Боя се, че ще намериш големи промени в Дафне — каза вуйчо ми. — Но все пак ще съумеем да ги съживим. В края на краищата всеки иска да посети Дафне ако не за друго, то поне заради минералните води и красивата природа. Съвършено място, само ако не беше...

Аз довърших изречението му, имам този лош навик. Прекъсвам всички, включително и себе си.

— Ако не беше костницата, която брат ми Гал счита за нужно да построи за костите на... как се казваше онзи злодей?

— Покойният епископ Бабилас, когото император Деций осъди на смърт.

Ръката на вуйчо ми се разтрепери и той разля малко от плодовия сок по туниката си. Престорих се, че не съм забелязал. Но Орибазий, който дотогава внимателно разрязваше една голяма пчела с ножа си, се пресегна през масата, хвана вуйчо ми за китката и премери пулса му.

— Да пиеш минерална вода днес — каза Орибазим накрая.

— Не съм добре напоследък — рече вуйчо ми, сякаш се извиняваше. Лицето му беше като на смъртник.

Забелязал съм, че очите на хората, които бавно умират от естествена смърт, имат неестествен блясък. Те гледат някак напрегнато, сякаш искат да видят колкото се може повече, преди да умрат. Обичах вуйчо си и исках да живее дълго.

Колкото до Дафне, мога само да кажа, че красотата му напълно отговаря на славата му. Градът е разположен сред градини и извори. Недалеч е прочутата кипарисова горичка, посадена преди векове от Селевк по заповед на Аполон. Дърветата сега са толкова високи и кичести, че клоните им образуват зелен покрив, който пази от слънцето и човек може с часове да ходи в прохладна сянка. Дафне открай време е било свято място; първо е било посветено на Херкулес, а по-късно на Аполон. Именно тук Аполон преследвал нимфата Дафне. Когато тя призовала Зевс да ѝ се притече на помощ, той я превърнал в лаврово дърво. Видях това дърво. То е невъобразимо старо и чепато, но въпреки това всяка пролет пуца нови издънки, с което ни напомня, че в този прастар ствол спи прикованата с магия вечно млада нимфа. Човек може също така да посети дъбравата, където Парис трябвало да реши спора коя от трите богини е най-красива.

Бързо изкарах официалната церемония, устроена за мен на градския площад. След това, вместо да отида направо в двореца, пообиколих заедно с Максим и Орибазий някои от забележителностите, докато вуйчо ми отиде в храма на Аполон, за да подготви жертвоприношението.

Особено силно впечатление ми направиха множеството карстови извори. Водата блика изобилно през всички годишни времена. Адриан — да, и той е бил тук — построил при извора Сарамана голям басейн с колонада: човек може да седи на мраморната пейка и да се наслаждава на прохладата, която изворната вода носи от недрата на земята. Видях също и прочутия Касталски извор, където някога е имало оракул на Аполон. Още като обикновен гражданин Адриан поиска да узнае бъдещето си и хвърлил във водата лаврово листо. Листото се върнало при него след малко и върху му била написана една-единствена дума: „Август“. Когато Адриан действително станал император, той наредил да покрият извора с мраморна плоча, воден от доста разумното съображение, че и други биха могли да научат каквото той научил, а това не би било от полза за държавата. Възнамерявам да отпуша отново извора, ако поличбите са благоприятни.

Градският префект се оказа крайно нетактичен човек — заведе ни да ни покаже базиликата, където се намират мощите на онзи мошеник Бабилас. Тъжно ми стана, като видях колко много посетители имаше: чакаха ред, за да влязат вътре. Те вярват в целебните свойства на костите, на този отдавна умрял човек, а през ум не им минава да посетят Аполоновите извори! До костницата има голяма работилница, където се произвеждат галилеянски „свещени“ предмети. Изглежда, че тази търговия е много доходна. Колко са суеверни хората!

В храма на Аполон пристигнахме късно следобед. Пред него се бе събрала голяма тълпа, но никой не бе дошъл да почете бога. Всички бяха зяпачи.

Влязох в храма. Едва след известно време очите ми привикнаха към полумрака. Най-после пред мен се откри огромната великолепна статуя на Аполон. Видях също така, че не бяха направили никакви приготовления за жертвоприношение. Тъкмо се готвех да изляза от храма, когато откъм другия край към мен забързаха двама души. Единият беше вуйчо ми. Другият беше един пълен човек и носеше голям тежък чувал.

Вуйчо ми, задъхан, ми обясни, че този човек бил главният жрец на Аполон. Главен жрец! Беше местен човек, без някакъв занаят, когото градският съвет натоварил да мете храма и да следи да не се заселят в него бездомници, да не се крият там влюбени двойки или пък

да не бъде използван от хора е пълен пикочен мехур. При липсата на истински жрец той трябвало да мине за жрец.

— Ами ние нямаме пари, господарю. Не можах да купя бял бик, както подобава, нито дори коза... Винаги съм казвал, че и коза може, стига да не е стара и жилава. Но като знаех, че ще дойдете, донесох ей това от дома. Тя е последната — друга нямаме. Не е жилава според мен — каза той и извади от чувала една наежена сива гъска.

Вуйчо ми, като видя, че бях готов да се развикам, бързо заговори:

— И тя ще свърши работа засега, жрецо. Но утре ще изпълним обряда, както си е редът. Трябва да се погрижиш да видиш колко от бившите жреци можеш да намериш. Аз поемам разноските. Утре сутрин може да ги подготвим набързо. След това...

Той продължи да говори, докато се овладях. Учтиво поблагодарих на този простак за положените от него усилия, казах една молитва и излязох навън, без да принеса в жертва гъската.

За мое щастие в двореца ме чакаше приятна изненада. Великият Либаний бе пристигнал от Антиохия. За пръв път се срещяхме и трябва да призная, че бях развълнуван. Той е човек с благородна осанка, с посивяла брада и избледнели от перде очи — постепенно губи зрението си, но понеже е истински философ, не се оплаква. Вечерта разговаряхме надълго и докато бях в Сирия, всяка вечер имахме дълги разговори. С най-голямо задоволство го назначих за квестор, длъжност, която той много желаше.

Либаний: Интересно колко грешат хората в спомените си. Никога не съм искал поста на квестор. Това, което действително поисках — по настояването на сената в Антиохия, — беше да ми даде право да представлявам града пред Държавния съвет. В миналото много пъти се бях занимавал с такава работа — да защитавам деянията (а често и злодеянията) на моите съграждани. Дори преди ужасния 22 октомври предчувствах, че между императора и града ще има сериозни стълкновения, и тъй като обичта ми към Юлиан е равна на обичта към родния ми град — доколкото въобще може две неща да бъдат напълно еднакви, — смятах, че ще съумея да запазя мира между тях. Сенаторите, мои колеги, се съгласиха. И Юлиан се съгласи. Затова смея да кажа, че заслугата за спасяването на Антиохия от събития,

които при всеки друг император можеха да бъдат кръвопролитни, отчасти бе и моя. Във всеки случай Юлиан ме направи квестор по свой собствен почин. Не съм искал тази служба, нито каквато и да било друга. В края на краищата общоизвестен факт е, че по-късно се отказах от титлата „преториански префект“. Никога не съм жадувал за титли или официални почести.

В отношенията си с Юлиан бях коренно противоположен на Максим. Не направих никакво усилие да спечеля благоволението му. Нито веднъж не поисках да ме приеме, освен когато се налагаше да му изложат становището на града. Юлиан не говори за първата ни среща, но аз ще я спомена, защото държането ми в самото начало определи естеството на личните ни отношения, които за жалост бяха толкова краткотрайни.

Когато Юлиан за пръв път дойде в Антиохия, трябва да призная, очаквах да бъда повикан веднага. Години наред си бяхме писали. В Никомедия той бе наредил да се стенографира лекциите ми. В прозата му явно личеше влиянието на моя стил — по-голям комплимент от този не можех да желая. Но минаха няколко седмици, без той да ме покани да го посети. По-късно се извини: имал много грижи и неприятности и поради това не могъл да ме види. Напълно го разбрах. Все пак признавам, че бях като гордия баща, който повече от всичко друго иска да се порадва на успехите на даровития си син. Разбира се, видях го, когато държи реч в нашия сенат, но не се срещнахме, макар в речта си да ме нарече „най-ценния камък в короната на Изтока“. След това всички смятаха, че извънредно много ме цени, но все още не ме поканваше в двореца. Едва един ден късно през октомври получих покана да обядвам с него. Отговорих, че поради слабото си здраве никога не обядвам, което е и вярно: един обилен обед в голямата горещина на деня неизбежно причинява главоболие. Тогава той ме покани да го посети в Дафне следващата седмица и аз приех.

Както ясно личи от Юлиановото съчинение, аз не съм го „гонил“; по-скоро той ме гонеше. Споменава за пердето на очите ми. Не си давах сметка, че толкова е личало. По онова време още виждах доста добре. Сега, разбира се, съм почти напълно слеп.

Бях очарован от Юлиан, както повечето хора. Той беше голям ласкател, но в ласкателствата му винаги имаше достатъчно здрав разум и те бяха по-скоро приятни, отколкото неприятни.

За нещастие той обичаше да разговаря по цели ноци, а аз не можех да стоя до късно; ето защо винаги трябваше да издебна момента, когато си поема дъх, за да се извиня, че трябва да си ходя. Въпреки това намерихме време да разискваме подробно моите произведения и открих с голямо задоволство, че е запометил много неща от тях. Също така разговаряхме за Ямблих и Платон.

Юлиан Август

Най-сетне направих подобаващо жертвоприношение на Аполон: хиляда бели птици. Това ми отне по-голямата част от деня. След това влязох в храма да се допитам до оракула. Зададох някои въпроси, които трябва да премълча, но жрицата не отговаряше. Мълча в продължение на почти цял час; сетне заговори с гласа на бога:

— Кости и мърша. Не могат да ме чуят. В свещения извор има кръв.

Нищо повече не каза. Но това беше достатъчно, знаех какво трябваше да се направи.

Като излизах от храма, насъбралата се тълпа започна да ръкопляска. Спрях се и погледнах костницата отсреща, която оскверняваше извора. Обърнах се към вуйчо си:

— Искам утре да бъдат преместени костите на онзи галилеянин Бабилас.

— Костите на Бабилас? Да бъдат преместени? — възкликна отчаяно вуйчо ми. — Но това е едно от най-прочутите им светилища. От цяла Азия идват хора, за да се докоснат до мощите на свети... на епископа.

— Пак ще могат да ги пипат колкото си щат. Но не тук. Не в Дафне. Това е свящото място на Аполон.

— Августе, това ще докара големи беди.

— Ако не изпълним волята на Аполон, ще си докараме още по-големи беди.

Вуйчо ми се поклони е много мрачен вид, прекоси площада и се отправи към костницата отсреща.

Тъкмо се качвах в носилката си, когато забелязах група юдейски старейшини, застанали на края на тълпата. Направих им знак да

дойдат при мен. Един от тях се оказа равин. Беше стар човек и аз го закачих:

— Защо не участвува с мен в жертвоприношението?

— Августът знае, че ни е забранено.

Равинът говореше с твърд глас, но другарите му изглеждаха изплашени. В миналото често се е случвало императори да убиват юдеи за неспазване на тържествени обреди.

— Но ти положително предпочиташ Аполон пред... онова! — рекох аз и посочих към костницата на срещнатата страна на площада.

Старецът се усмихна.

— Августът сигурно знае — каза той, — че много пъти ни е било заповядвано да избираме между нашата вяра и смъртта, но никога не сме били принуждавани да правим избор между езичеството и християнството.

— Но ние имаме общ враг — рекох, съзнавайки напълно, че понеже стоящите наблизо чуват гласа ми, всяка дума, изречена от мен, в най-скоро време ще се повтаря от Тигър до Тамиза^[2]. Старецът не отговори нищо, но пак се усмихна. Аз продължих: — Би трябвало поне от време на време да правите жертвоприношение. В края на краищата вашият бог е истински бог.

— Нам е позволено да правим жертвоприношение само на едно място, августе, в Йерусалимския храм.

— Но този храм е разрушен.

— Затова вече не правим жертвоприношения.

— А ако храмът бъде наново изграден?

— Тогава бихме отдали благодарност на нашия бог.

Качих се в носилката с вече наполовина готов план в главата.

— Ела в двореца в Антиохия да поговорим — рекох аз.

Назарянинът е предрекъл, че храмът на юдеите ще бъде разрушен навеки; след смъртта му храмът бил опожарен от император Тит. Ако го построя наново, това ще бъде доказателство, че Назарянинът е лъжепророк. С доста голямо задоволство дадох нареждане да бъде изграден отново храмът в Йерусалим. И какви подобри съюзници от евреите можем да имаме срещу галилеяните? Те сигурно с ужас гледат как последователите на човека-бог ежедневно извращават свещената им книга.

Приск: Юлиан не се връща повече към този въпрос. Когато той разпореди да бъде отново построен юдейският храм, всички християни се ужасиха. Те мразят евреите, отчасти защото се чувствуват виновни, че са откраднали техния бог, но главно защото си дават сметка, че евреите знаят по-добре от всеки друг каква чиста безсмислица представлява от себе си цялата християнска смесица от вярвания. Ако юдейският храм бъдеше издигнат отново, това не само щеше да е доказателство, че Христос е лъжепророк, но и Йерусалим щеше да стане опасен съперник за християните. Те трябваше да предприемат нещо. И действително предприеха.

Старият ми приятел Алипий, който ръководеше работите по възстановяването на храма, ми даде достоверно описание на случилото се. Той беше заместник-префект в Британия, докато Юлиан беше цезар. Алипий бе дошъл в Антиохия, очаквайки ново назначение, и се срещаме доста често, защото той търсеше плътски удоволствия не помалко, отколкото ги търся — по-точно казано — ги търсех аз. Една нощ посетихме до един всички публични домове на улица „Сингон“. Но няма да ти натрапвам празното самохвалство на един старец.

Либаний: За това деликатно внимание съм безкрайно благодарен.

Приск: Юлиан изпрати Алипий в Йерусалим да построи отново храма. Той имаше правото да действа, както намери за добре. С помощта на губернатора работата по строежа започна, за най-голяма радост на местните юдеи, които се съгласиха да съберат необходимите средства. Тогава стана прочутото „чудо“. Една сутрин измежду камъните се появили огнени езици; под напора на страшно силния северен вятър огънят се понесъл във всички посоки, всявайки ужас сред работниците, които се разбягали. С това всичко се приключило. Алипий впоследствие открил, че галилеяните били поставили сред развалините кофи с нефт, наредени така, че щом се запали една, всички останали да пламнат; това създавало впечатление, че огневи дяволи тичат във всички посоки.

Северният вятър не е бил заплануван; разбира се, възможно е Христос да е пратил вятъра, за да затвърди славата си на пророк, но по-вероятно ми се вижда да е било чиста случайност. Възнамеряваха да се заловят със строежа през следващата пролет, но тогава беше вече твърде късно.

Юлиан Август

Следният ден беше 22 октомври. Косато се развидели, около хиляда галилеяни се събраха, за да преместят останките на покойния Бабилас от светилището, което Гал им бе построил. Всичко бе най-грижливо уредено. Зная това, защото на същия ден и аз се върнах в града и видях шествието.

Галилеяните — мъже и жени, — облечени в траур, благоговейно придружаваха каменното ковчеже, съдържащо останките на този злодей. Никой не ме погледна. Всички бяха свели очи надолу. Но пееха злокобни погребални песни, които явно се отнасяха за мен, и особено една: „Проклети да са онези, що боготворят ръкотворни образи, що се гордеят с идоли“. Като чух това, пришпорих коня си и препуснах край тях в галоп, последван от свитата си. Вдигнахме голям прах, от който гласовете на пеещите пресекнаха. Пристигнах в Антиохия в добро настроение.

На следващия ден научих какво бе станало през нощта. Пратиха вуйчо ми да ми съобщи новината. Всички останали бяха твърде много уплашени.

— Августе... — поде вуйчо ми с дрезгав от тревога глас. Направих му знак с ръка да седне, но той остана прав цял разтреперан. Оставих писмото, което тъкмо бях зачел.

— Би трябвало да отидеш при Орибазий, вуйчо, да те прегледа. Имаш много болнав вид.

— Храмът на Аполон...

— Той има една билка, с която се лекуват персийците. Казва, че тя за една нощ прекъсва треската.

— ... бе опожарен.

Изведнъж онемях. Както повечето хора, които говорят прекалено много, аз съм се научил да схващам думите на другите дори когато

собственият ми глас ги заглушава.

— Опожарен? От галилеяните ли?

Вуйчо ми махна отчаяно с ръце.

— Не се знае. Пожарът започна точно преди полунощ. Целият храм е изгорял до основи.

— А статуята на Аполон?

— Разрушена е. Твърдят, че било чудо.

Запазих самообладание. Открил съм, че силният гняв (който при незначителни поводи често прави човека съвсем безразсъден) при важни случаи изостря сетивата.

— Кажете на владиката им да дойде при мен — рекох с равен, спокоен глас. Вуйчо ми се оттегли.

Седях дълго, загледан в просторната равнина. Слънцето клонеше на запад кървавочервено. Представих си картина на пълна тирания. Видях кръв да се лее по улиците на Антиохия, кръв по стените, по аркадите, по базиликите. Ще убивам, ще убивам, ще убивам! Ах, как се наслаждавах на това видение! Но този пристъп на лудост премина и си спомних, че освен меча имам на разположение и други оръжия.

Владиката Мелеций е майстор на изтънчената ирония в александрийски стил. За галилеянски духовник той учудва с необикновените си познания по гръцки и има особен дар за реторика. Но аз не му дадох възможност да си послужи с нея. Щом заговори, ударих по масата с разтворена длан. Ударът прозвуча като гръмотевица. Бях научил този фокус от един етруски жрец, който не само ми показа как да произвеждам оглушителен звук, като леко заоблям дланта си, но и как, като изпъна и стегна пръстите си, да разцепвам масивно дърво с гола ръка. Първия фокус можах да науча, но и досега не ми е стигала смелостта да опитам втория, макар че останах поразен, когато жрецът го направи без никаква магия. Мелеций ахна от уплаха.

— Опожарили сте един от най-светите храмове в света.

— Августе, повярвай ми, ние не...

— Не ме лъжи! Неслучайно нашият храм, който съществува от седем века, бе опожарен именно в деня, когато останките на твоя престъпен предшественик бяха пренесени от Дафне в Антиохия.

— Августе, нищо не знаех за станалото.

— А, това вече е друго. Отначало казваше „ние“ Сега казваш „аз“. Отлично. Вярвам ти. Иначе още днес щях да доставя на последователите ти нови-новенички кости, на които да се кланят.

Мускулите на лицето му играеха и той не можеше да ги спре. Това е някакъв тик. Опита се да заговори, но от устата му не излизаше никакъв звук. Тогава разбрах какво са изпитвали тираните, когато са били на моето място. Яростта действително дава ободряваща наслада, макар да е опасна за душата.

— Утре трябва да предадеш виновните на преторианския префект. Те ще бъдат съдени по закона. Антиохийската епархия естествено ще заплати разноските по възстановяването на храма. Междувременно, тъй като вие ни попречихте да извършваме богослужения в нашия храм, ние ще ви попречим да се молите във вашия. От този момент църквата ви е затворена. Никакви литургии няма да се четат там. А каквито ценности имате в нея, ще бъдат конфискувани, за да се покрият разноските по изграждането на храма, който опожарихте.

Станах от мястото си.

— Владико, аз не исках да воювам с вас. Казвал съм го и действително не исках да враждуваме. Аз проявявам търпимост към всички култове. Сега настояваме само да получим това, което си беше наше. Не взимаме нищо, на което имате законно право. Но помни, духовнико, когато нанасяш удар срещу мен, нанасяш удар не само срещу земната власт — което вече е достатъчно лошо, — а срещу истинските богове. И дори да не ги приемате за истински богове, дори да сте непримирими безбожници, с държането си вие безчестите учението на вашия Назарянин, което уж следвате. Вие сте лицемери, вие сте мъчителни! Вие сте грабителни! Вие сте зверове!

Както обикновено казах повече, отколкото исках. Но не бях недоволен, че съм говорил така открито. Владиката си отиде безмълвен и цял разтреперан. Навярно един ден ще издаде някоя дълга, язвителна проповед и ще твърди, че той е изрекъл всичко това пред мен. Галилеяните се гордеят с предизвикателствата си, особено ако противникът е император. Но дръзките им изобличения почти винаги датират от по-късни времена и в повечето случаи са съчинени от други лица.

Пратих да повикат Салуций и му заповядах да затворят „Златната къща“. Той вече развиваше различни теории по въпроса за опожаряването на храма и беше уверен, че след няколко дена ще може да задържи подстрекателите. Смяташе, че Мелеций не е замесен в престъплението. Аз не бях толкова убеден в това; навярно никога няма да узнаем истината.

Една седмица по-късно бяха задържани известен брой хора. Храмът бил запален от един млад фанатик на име Теодор, презвитер в костницата в Дафне. Докато го изтезавали, той пеел същия химн, който галилеяните пееха по пътя за Антиохия. Макар че не признал вината си, явно той бил виновникът. Сетне Салуций състави една следствена комисия, пред която за обща изненада така нареченият жрец на Аполон (същият, който ми беше донесъл гъска за жертвоприношение) се заклек във всички богове, че пожарът действително станал случайно и че галилеяните не били виновни. Като пазач на храма той открай време получавал пари от тях, но тъй като в Антиохия е известен като „жрецът на Аполон“, показанията му успяха да забулят истината.

И досега не ми дава сърце да се върна в Дафне. Аз бях между последните, които видяха този великолепен храм, както беше преди. Мисля, че ще ми бъде непоносимо тежко да видя опустошени стени и обгорели колони, на които небето служи за покрив. Междувременно „Златната къща“ в Антиохия ще остане затворена, докато се построи отново нашият храм. Има много оплаквания. Толкова по-добре.

[1] Днешна Анкара. — Б.пр. ↑

[2] Река Темза. — Б.пр. ↑

XIX

Приск: Пристигнах наскоро след пожара. Учебният срок завърши към края на годината и изминах пътя от Константинопол до Антиохия само за осем дни, за толкова кратко време. Юлиан беше направил такива основни преобразувания в държавните съобщения, че беше истинско удоволствие да се пътува. В колите не че нямаше владици, но имаше доста новоназначени жреци и трябва да призная, че взех да се питам дали те са по-свестни от християнските свещеници. Страхувам се, че ако Юлиан беше останал жив, всичко щеше да бъде същото както при Констанций, с тази разлика, че вместо да се отегчаваме с препирни върху естеството на троицата, щяхме да сме принудени да слушаме спорове за естеството на Зевсовия полов живот... Все пак по-добре, като си помислиш, но по същество голяма разлика няма.

Юлиан ми се видя много променен. Разбира се, по онова време ти го виждаше много често, но тъй като не го познаваше отпреди, не си бил в състояние да си дадеш сметка колко неспокоен и раздразнителен бе станал. В неговите очи опожаряването на храма беше не само светотатство, а и пряко оскърбление на върховната му власт. Наистина винаги му беше много трудно да поддържа равновесие между двете си роли на философ и на император. Единият можеше да прощава и смекчава конфликтите, но другият трябваше да наложи волята си дори с кръв.

Още първия ден, щом пристигнах в Антиохия, Юлиан настоя да отида с него на театър. „Поне ще можем да си поговорим, ако пиесата е прекалено глупава“ — рече той. Аз обаче много обичам комедии, особено вулгарните фарсове. Всяка смешка, колкото и да е стара, ме забавлява — става ми мило, като че срещам стар познайник. Нея вечер даваха „Жабите“ от Аристофан. Юлиан не можеше да търпи тази комедия, дори доста добрите шеги относно литературния стил, които би следвало да му харесат. Той не бе лишен от чувство за хумор. Много живо реагираше, когато попаднеше на досадни хора; имаше дарба да имитира и много обичаше да се смее. Но нито за миг не

забравяше свещената си мисия и поради това винаги се пазеше от всяка духовитост, която би могла да го засегне лично; подигравките премахват ореола на героите, а Юлиан беше истински герой, може би последният герой на нашата цивилизация.

Много ми беше приятно да бъда в Антиохия. Обичам този упойващ климат, напарфюмираните тълпи, широките улици. Както навярно си схванал, харесва ми разкошният и разпуснат живот във вашия град. Ако имах повече пари, и сега бих живял там. Как ти завиждам!

Когато пристигнахме в театъра, бях в отлично настроение. Всички бяха весели. Дори Юлиан беше какъвто го знаехме едно време — приказваше бързо и с въодушевление махаше на тълпата, която го посрещна с приветствени викове. Но след това откъм евтините места се разнесе зловещ вик: „Августа! Августа!“ И взеха да скандират: „Всичко в изобилие, а всичко е скъпо!“ Това продължи около половин час. Гласовете ставаха все по-силни, та ни се стори, като че ли целият театър ревеше. Най-после Юлиан махна с ръка на началника на личната си охрана. Стотина стражи с извадени мечове изскочиха внезапно и обкръжиха императора, и то с такава бързина, че човек би ги взел за участници в представлението. Виковете веднага престанаха и пиесата започна при доста потиснато настроение. На следващия ден започнаха бунтовете срещу оскъдицата на храни, но всъщност ти като квестор си много по-добре запознат от мен с тези събития.

Либаний: Човешкото общество има една причудлива особеност — когато го заплашва някаква катастрофа, то рядко взема предпазни мерки, за да я избегне, дори ако съвършено ясно се осъзнава естеството на предстоящото бедствие. През март, когато не падна капка дъжд, всички знаеха, че реколтата ще бъде слаба; през май беше очевидно, че ще има недостиг на храна; през юни — че ще настъпи глад. Но макар че въпросът често се разискваше в сената — а хората по пазарищата не говореха за нищо друго освен за необичайната суша, — не се предприе нищо да се закупят храни от други страни. Всички знаехме какво щеше да настъпи и никой не стори нищо. Може би си заслужава някой философ да се занимае с това неумолимо повтарящо се явление.

Юлиан има лошия късмет да пристигне в Антиохия тъкмо когато недостигът почна да се чувствува. И въпреки че не можеше да бъде упрекат нито за сушата, нито за непредвидливостта на сенаторите, антиохийците (гербът на града би трябвало да представлява козел, защото те винаги търсят изкупителна жертва) незабавно решиха, че той е виновен за лишенията.

Твърдяха, че настаняването на многобройната войска и продоволствуването ѝ повишили цените и станали причина за липсата на храни. Това беше вярно за някои стоки, но не за основните храни като житото например. Храна за войската се внасяше направо от Египет. Но въпреки това антиохийците с настървение хулеха Юлиан. Защо? Владиката Мелеций бе обявил, че съдбата на Юлиан била решена, когато изхвърлил мощите на свети Бабилас от Дафне. Това, струва ми се, е доста странно становище. Мелеций също твърдеше, че гражданите на Антиохия се опълчили срещу него в деня, когато той наредил да затворят църквата. Много се съмнявам в това. Естествено някои бяха потресени, но антиохийците не са особено ревностни християни. Те изобщо не се отдават с жар на каквото и да било освен на сладострастие. Не искаха да си признаят, че сами са си виновни за глада и затова хвърлиха вината върху Юлиан, който беше станал смешен в техните очи с непрестанните си жертвоприношения и грандиозното възстановяване на старинни церемонии.

Признавам, по това време дори аз намирах, че Юлиан прекалява. Веднъж принесе в жертва хиляда птици — мога да си представя какво е струвало това! След туй принесе в жертва на Зевс сто бика. После четиристотин крави на Кибела. И това беше една особено скандална церемония. В последните години обредите на Кибела не се извършваха публично, тъй като включват някои церемонии, които са в разрез с общоприетата нравственост. Но Юлиан реши церемонията да се извърши на открито. Всички бяха възмутени от обредното бичуване на стоте младежи от жриците. Още по-лошо бе това, че младежите се бяха съгласили да участвуват в церемониите не защото вярваха, а защото желяха да спечелят благоволенieto на императора, докато почти всички жрици бяха наскоро посветени в тайнствата. Неколцина младежи сериозно пострадаха, а известен брой жрици припаднаха при вида на толкова много кръв. Последните обреди представляваха някакви объркани гнусотии.

Но Юлиан упорито продължаваше да държи на този култ, като твърдеше, че колкото и да ни смуцават някои от тези обреди, всеки един от тях бил частица от непрестанния стремеж на човешкия род да умилостиви боговете. Всяка древна церемония имала свой скрит смисъл и въздействие. Единствената грешка на Юлиан според мен беше неговото прекомерно бързане. Той искаше да възстанови всичко наведнъж. Само за няколко месеца трябваше да се върнем към времето на Октавиан Август. Уверен съм, че ако имаше повече години на разположение, той щеше да възстанови старите култове. Народът жадува за тях. Християните не му предлагат достатъчно, макар че, трябва да отбележа, те са възмутително дръзки в пригаждането на нашите най-свещени обреди и празненства към техния култ. А това е съвсем сигурен белег, че тяхната вяра е лъжлива, създадена от човек, временна, а не възникнала по естествен път от вечността.

Още от самото начало християните се опитвали да освободят човека от страха пред смъртта. При все това те все още не са намерили начин да събудят у нас онова, което се стреми към приобщаване с единния бог. Чрез нашите тайнства човек се слива с божественото, затова християните ни завиждат за тях и мразят самите тайнства. Напълно съм готов да призная, че християнството е един от пътищата към познанието; но то не е единственият път, както твърдят те. Ако действително беше така, защо толкова усърдно заимствуват от нас? Много ме озадачава странното им безразличие към живота на този свят и прекаленият им интерес към отвъдния свят. Разбира се, вечността е много по-голяма от краткия човешки живот, но ако живееш изцяло с мисълта за вечността, ти ограничаваш духа си и правиш злочесто ежедневието си, тъй като тогава погледът ти не се радва на този прекрасен свят, а остава прикован в тъмната врата, през която трябва да преминеш някой ден. Християните мислят за смъртта почти толкова, колкото някогашните египтяни, и все пак още не съм срещнал нито един от тях — дори собственият ми ученик и скъп приятел Василий не прави изключение, — комуто християнската вяра да е дала онова чувство на радост, на освобождение и онова чувство на сливане със сътворението и на възхищение пред създадения от бога свят, които човек изпитва, когато прекара дните и нощите на елевзинските тайнства. Ограничеността на християнските преживявания ме отблъсква, смуцава ме тяхното отричане от настоящия живот за сметка

на отвъдния, в чието съществуване — меко казано — никой не е напълно уверен. Най-сетне трябва да се борим срещу тях заради тяхната безочлива дързост в областта на духовното, която често ми изглежда лудост. Заявяват, че има само един път, едно откровение: тяхното. Никъде в словоизлиянията и предупрежденията им не се среща скромността или мъдростта на Платон или онзи непоковарен свят от плът и дух, възпят от Омир. От самото начало у християните е имало само жалби и проклетия — това е техният стил, наследен от юдеите, на чиято обществена и умствена дисциплина човек може да се възхищава, но чийто дух е потиснат и отровен от тяхната вечна озлобеност.

Не мога да си представя нещо добро да дойде от тази религиозна система, колкото и тя да възприема и да използва за свои цели нашите обреди и елинския разум и логика. При все това вече не се съмнявам, че християнството ще надделее. Юлиан бе последната ни надежда и той си отиде преждевременно. Нещо голямо и вредно е навлязло в живота на този стар свят. Човек стоически си спомня думите на Софокъл: „И вечно ще трае този закон: нищо огромно не навлиза в живота на смъртните без проклетие.“

Знаменателно е също, че този култ на смъртта пуца корени сега, когато варварите се трупат по границите ни. Напълно логично ще бъде, ако нашият свят рухне (а аз съм уверен, че такава ще бъде неговата участ), наследниците на онези, които създадоха тази великолепа цивилизация и това велико изкуство, накрая да живеят без изкуство, да почитат един мъртвец и да презират живота заради неизвестната вечност отвъд черната врата. Какво многословие. Държах си една кратка реч, а трябваше да се придържам към това, за което сега пиша: престоя на Юлиан в Антиохия.

Хората намираха Юлиановите непрестанни жертвоприношения за смешно разсипничество. Но не беше само това: те се тревожеха от присъствието на галските войници, които се тълпяха при всяко принасяне на жертви, като се преструваха, че почитат боговете. В действителност те чакаха да завърши церемонията и да почне банкетът с печеното месо. Щом Юлиан напусна храма, войниците се нахвърляха лакомо върху жертвените животни и се наливаха с вино така, че не можеха да се държат на крака. Всеки път, когато носеха като

труп някой пъян легионер по улиците, хората казваха: „Императорът пак се е молил.“

Това не издигна много елинската религия в очите на антиохийците, които са така изтънчени в пороците си, че никога не се напиват и особено презират онези, които се отдават на пъянство.

Процесите на заподозрените в подпалването на Аполоновия храм също настроиха града срещу Юлиан. Като квестор аз проучих въпроса по-щателно от всеки друг. Юлиан беше напълно убеден, че християните са запалили храма, но в този един-единствен случай те навярно не бяха виновни. Години след това говорих с така наречения жрец на Аполон и той ми каза онова, което не бе казал пред следствената комисия.

На 22 октомври, малко след като Юлиан излязъл от храма, пристигнал философът Асклепиад, който се надявал да завари императора там. Като видял, че Юлиан си е вече отишъл, Асклепиад влязъл вътре, за да направи дарение на храма — поставил сребърна статуйка на богинята Целестис в краката на статуята на Аполон, зад дървената ограда. Освен това запалил няколко воценици и ги наредил около статуята. После тръгнал. Това било при залез-слънце. Малко преди полунощ искри от догарящите свещи запалили дървения парапет. Времето беше сухо, нощта ветровита, кедровото дърво старо. Храмът изгорял. Ако онзи глупак беше казал това на Юлиан, преди да бяха извършени арестите, нищо нямаше да се случи, но той се боял от императора елинист толкова, колкото и от християните.

Цялата история беше много тъжна. За щастие не се проля кръв. Християните не пострадаха; само дето Юлиан затвори църквата им. По-късно няколко владици от Антиохия отишли при Юлиан да му се оплачат, че тази мярка им създава големи неудобства. Той им отговорил не без хумор: „Но вие трябва да понасяте тези преследвания търпеливо. Трябва да обърнете и другата буза — така ви заповядва вашият бог.“

Юлиан Август

Късно през есента на едно публично място голяма тълпа почна да се оплаква пред мен, че всичко било в изобилие, но цените били

твърде високи. Това явно беше обвинение, отправено към богатите антиохийци, които заради по-големи печалби са готови на всичко, дори и да уморят от глад съгражданите си. Само преди седем години те се възползували от подобна оскъдица и народът се разбунтувал. Загинали хора, нанесени били големи щети. Би трябвало да се очаква, че сенаторите са извлекли поука от тези събития, но те не бяха се погрижили за нищо.

На другия ден след демонстрацията свиках първенците на града. Преди събранието Феликс ми даде накратко някои сведения. Седяхме с него в празната съвещателна зала и пред нас на масата бяха натрупани куп книжа. Една бронзова статуя на Диоклециан ни гледаше надменно от високия си пиедестал. Да разрешава такива въпроси, било негово любимо занимание. Аз пък никак не ги обичам.

— Тези цифри, Августе, показват как са се движили цените на житото от един век насам не само от година на година, но и всеки месец. — Лицето на комита сияеше от удоволствие. Колоните цифри го очароваха така, както Платон и Омир очароват другите хора. Както виждаш, дори съм взел предвид колебанията в стойността на парите. Те са отбелязани ей тук. — Той потупа един от пергаментите и ме погледна изпитателно, за да види дали внимавам. Когато бях с комит Феликс, винаги ми се струваше, че аз съм още дете, а той — Мардоний. Но никой не можеше да ме запознае с тайнствения свят на парите по-добре от Феликс. Подобно на Диоклециан той отдаваше голямо значение на замразяването на цените. Привеждаше ми какви ли не доказателства от минал опит, че такава система би повишила общото благоденствие. Когато говорех с него, той винаги ме убеждаваше, че е прав. Но всъщност по парични въпроси всеки може да ме убеди, поне временно, в правотата си. След блестящ, но за мен в голяма степен непонятен увод комитът ме посъветва да установя цената на житото на един сребърен денариус за десет крини, една приемлива цена за Антиохия. След това тази цена трябваше строго да се поддържа; по този начин търговците няма да могат да се възползват от временната оскъдица.

По принцип бях съгласен с комит Феликс.

— Но — попитах аз — не е ли по-добре да оставим самия сенат да установи цената, сам той да обуздае търговците?

Комит Феликс ме погледна така съжалително, както ме поглеждаше Мардоний, когато казвах някоя нелепост.

— Не можеш да очакваш вълкът да не издуши овците, ако овчарят не ги пази. Такава е природата му. Те винаги искат да изкарат колкото се може по-голяма печалба.

Не ми се вярваше. Но впоследствие се оказа, че комитът е бил прав.

В уречения час около триста души от първенците на Антиохия влязоха в залата. Феликс, както и Салуций стояха до мене. Като комит на Изтока, вуйчо ми Юлиан следваше да председателствува, но той беше болен. Антиохийците са хубави, малко женствени хора, които обичат да се държат важно; в този горещ ден бяха така напарфюмирани, сякаш носеха със себе си уханието на триста цветни градини; в затвореното помещение от техните благовония ме заболя глава.

Минах направо на въпроса. Казах на каква цена се продаваше житото на пазара тази сутрин.

— Вие карате хората да ви плащат житото три пъти по-скъпо, отколкото струва. Действително има недостиг, но той не е толкова голям; освен ако е вярно онова, което ми съобщават: че някои спекуланти не пущат житото на пазара, за да държат народа гладен и да го принудят да плати колкото му поискат. — Като казах това, мнозина почнаха да се окашлят и да си разменят неспокойни погледи. — Естествено аз не вярвам на тези истории. Защо ще искат първенците на града да ограбват собствените си съграждани? Ако бяха чужденци, да; дори ако се касаеше за императорския двор. — Тези мои думи бяха последвани от мъртва тишина. — Но да извличат печалби от вашите близки! Та вие сте хора, не зверове, които изяждат по слабите от подобните си. — След като ги поласках по този начин, очертах плана на комит Феликс. Докато говорех, той мълчаливо мърдаше устните си и заедно с мен повтаряше онези доводи, които бях чул от него преди малко. Първенците бяха смутени. Като ги стреснах здравата, най-последно казах: — Но зная, че мога да разчитам на вас да сторите това, което е справедливо.

Те въздъхнаха облекчено при тези мои думи и се успокоиха. Отговори ми градският префект:

— Можеш да разчиташ на нас за всичко, августе. Ние ще задържим цената — уверен съм, че говоря от името на всички присъстващи тук — на обичайното равнище, въпреки че трябва да се вземе под внимание, че действително има недостиг...

— Колко крини? — прекъснах аз префекта.

Той се допита до няколко души със сурови лица.

— Четиристотин хиляди крини, господарю.

Обърнах се към Салуций:

— Прати хора в Халкедон и Иераполис. Там има жито. Купи го от тях на обичайната цена.

Погледнах към бюста на Диоклециан. Пълното му лице беше царствено, но високомерно. Колко дълбоко презираше той човешкия род!

Когато първенците на Антиохия си отидоха, Феликс се нахвърли върху мен:

— Направи точно каквото не трябваше. Познавам ги по-добре от тебе. Няма да пуснат храни на пазара. Ще предизвикат глад. И едва тогава ще почнат да продават. А щом се опиташ да ги убеждаваш, ще ти отговорят, че винаги е ставало така, че цените винаги сами се определят. Ще ти кажат: „Не се намесвай, разчитай на вечния закон за търсенето и предлагането.“ Помни ми думата...

Докато говореше, Феликс размахваше наставнически дългия си пръст. Изведнъж той замлъкна и на лицето му се изписа безкрайно учуден израз.

— Какво има? — попитах аз.

Той ме погледна с мътен поглед. После сложи ръка на корема си.

— Това ще да е от рибения сос, августе — каза той и пребледня. — Не трябваше да го ям; особено в това горещо време.

Той изтича към вратата с измъчено лице. Салуций и аз се разсмяхме.

— Извинявай, августе — рече той, — но трябва да се подчиня на едного, по-велик от теб.

Разговорът ни завърши на тази весела нотка.

Един час по-късно го намериха мъртъв в клозета. Никога вече няма да имам такъв добър съветник по финансовите въпроси.

Две седмици по-късно ми се случи нещо крайно обезпокоително. Бях отишъл да се моля в храма на Зевс на хълма Касиос, който е в Селевкия, недалеч от Антиохия. Пристигнах в храма преди изгрев. За разлика от Дафне всичко беше готово за жертвоприношението и нямаше никаква бъркотия.

Пречистиха ме. Сложих свещеното наметало. Изрекох обичайните слова. Доведоха белия бик до жертвеника. И както вдигнах ножа, припаднах.

Чичо ми отдаде това на двадесет и четири часовия пост преди жертвоприношението. Каквато и да е била причината, веднага ми стана ясно, че животът ми е в опасност. Това беше предупреждение на боговете. Не ми се беше явило лицето на Зеве, нито бях чул гласа му, но докато падах в черно-зелената бездна, предупреждението дойде: дебнеше ме насилствена смърт. Свестил ме Орибазий: натиснал ми главата между коленете и ме държал така, докато дойда на себе си.

Същата нощ били заловени двама пияни войници, които разправяли, че никой не бивало да се тревожи от предстоящия поход в Персия, тъй като дните ми били преброени. Други осем души също били замесени. Всички били галилеяни; били подбудени от смутители, чиито имена не можаха да се открият. Трябвало да ме убият на другия ден през време на прегледа на войските и да обявят Салуций за император.

Салуций се чувствуваше твърде неловко поради тези слухове, но аз го уверих, че не допускам той да е подбудител на толкова плиткоумен заговор.

— Ти би могъл лесно да ме убиеш, и то по много по-хитър начин — казах му аз съвсем дружелюбно, понеже го уважавам.

— Нямам никакво желание да те убивам, августе, ако не за друго, то поне защото в никой случай не искам да бъда на твоето място. Ще се самоубия, но няма да оставя да ме направят император.

Аз се изсмях:

— И аз така си мислех някога, но човек невероятно бързо се променя. — След това добавих съвсем сериозно: — Преди смъртта си аз действително мога да те посоча за наследник на престола.

— Не! — Той упорито отхвърляше всяка подобна мисъл. — Не бих приел принципата дори от самия Зевс.

Мисля, че е искрен, и му вярвам. Не че е толкова скромен или се смята за неподходящ. Напротив. Салуций обаче чувствава (долових това от думите, които той не изрече), че върху принципата — не мога да намеря друг израз освен най-страшния — тегне някакво проклятие. Ако си остане такъв, какъвто е, той би избягнал тази участ. Може би е прав.

Десетте войници бяха екзекутирани. На прегледа, на който възнамерявах да ме убият, обявих, че повече няма да разследвам случая. Казах им, че за разлика от своя предшественик не се боя от внезапна смърт или измяна.

— Защо да се боя — рекох аз, — когато сам Зевс ме предупреди? Боговете ме покровителствуват. Те ще вдигнат щита си, когато решат, че делото ми е завършено, но не по-рано. А дотогава е твърде опасно да се посяга на живота ми.

Речта ми бе изпратена с възторжени викове главно защото войниците се успокоиха, като разбраха, че не съм от онези безмилостни тирани, които желаят да уличат в измяна колкото се може повече хора.

Но докато всичко това завърши добре, отношенията ми с антиохийските търговци бързо се влошаваха. Три месеца след срещата ни те не само не бяха замразили цените, но и не пуснаха на пазара житото, което аз самият наредих да се докара от Иераполис. Цените бяха баснословни: един златен солидус за десет крини жито. Бедните гладуваха. Ежедневно имаше вълнения. Най-сетне взех мерки.

Установих цената на житото един денариус за петнадесет крини, въпреки че нормалната цена беше десет крини за един денариус. За да накарам търговците да извадят скритото зърно, пуснах на пазара всичкото жито, предназначено за войската, което пристигна от Египет. Тогаво търговците плъзнаха по селата, като се опитаха там да повишат цените, мислейки, че аз няма да узная какво вършат. Но за тяхна изненада хиляди селяни надойдоха в града, за да си купят евтино жито. Машинациите на търговците бяха разкрити.

Вече управлявах с декрети и военна сила. Въпреки това, разчитайки на моята умереност (която те естествено смятаха за слабост), търговците продължаваха да ограбват бедните и да се възползват от оскъдицата, която сами бяха предизвикали.

Още веднъж изпратих послание на сената, с което заповядах на търговците да се подчинят. Тогава неколцина от по-заможните негови членове (и то назначени от мене) сметнаха за уместно да изкажат публично съмненията си относно моите познания по „тънкостите на търговията“. За това предизвикателство ми докладваха още докато сенатът заседаваше. Това вече беше нетърпимо. Вбесен, изпратих войници да арестуват целия сенат, като го обвиних в измяна. Един час по-късно, засрамен от постъпката си, отмених нареждането и освободих сенаторите.

Тогава започнаха да ме критикуват тайно. Пееха се неприлични песни, анонимни сатири се преписваха и разпространяваха из града. Най-злобен беше един саркастичен пасквил, изящно написан в анапест. Хиляди хора го четяха и се смееха. И аз го прочетох и се ядосах. Такива неща са неприятни, колкото и да е привикнал човек към хапливи оскърбления. Както винаги ме наричаха брадат козел, колач на бикове, маймуна, джудже (макар че съм над среден ръст), казваха, че съм бил „шило“ и съм се „навирал“ във всички религиозни обреди (като че ли не бях върховен жрец!). Така се раздразних от тази нападка, че още същия ден, в който я прочетох, написах в отговор една сатира в стила на анонимния пасквил и я озаглавих „Враг на брадите“. Под маската на мнима нападка срещу себе си аз разяснявах в какво се състои спорът между мене и сената, като посочвах недостатъците им, както те критикуваха моите. Изтъквах също, че спекулантите житари нарочно бяха предизвикали глада.

Приятелите ми бяха ужасени, когато разпространих сатирата, но аз ни най-малко не съжалявам, че съм я публикувал. По този начин можах да кажа много хапливи истини. Приск я намираше за доста посредствено съчинение и считаше издаването ѝ за сериозна грешка. Особено се сърдеше, задето съм признавал, че имам въшки. Но Либаний смяташе, че съм спечелил морална победа над невидимите хулители.

Либаний: Действително високо ценя „Враг на брадите“. Изящно е построена и въпреки че в нея се долавя влияние на много автори (включително и мое), общо взето, я намирам за значително произведение. Но Юлиан преиначава становището ми, като казва, че

съм одобрявал написването на сатирата и съм считал, че имала добро въздействие. Как бих могъл да одобря подобно нещо? Това беше нечувана постъпка! Никой император досега не е нападал собствения си народ с памфлет! С огън и меч — да, но не с перо! Никога император не е писал сатири против себе си.

Цяла Антиохия се смееше. Смъмрих и мои приятели, и сенатори и им напомних, че търпението на този необикновен император може да се изчерпи. Те действително се стреснаха от арестуването на сената, но когато той впоследствие отмени нареждането си, решиха, че Юлиан е луд, но безопасно луд. Разбира се, един император не може да бъде безопасно луд, но непрестанните ми предупреждения бяха пренебрегнати. За щастие успях да спася Антиохия от гнева на Юлиан и навремето признах това за моя заслуга. Естествено това е вече забравено или така изопачено от завист, че е всичко друго, но не и истината. Нищо не се заличава така бързо в паметта на хората, както добрите ни дела. Затова великите хора си издигат паметници, върху които старателно изреждат заслугите си, иначе тези, които те са спасили, няма да ги почитат нито приживе, нито след смъртта им. Героите трябва сами да се погрижат за собствената си слава, защото никой друг няма да се погрижи.

Би трябвало да спомена (ще го отбележа, когато окончателно подреда материала за публикация), че сенатът имаше сериозни доводи срещу Юлиан. Въпреки че неколцина от сенаторите бяха спекуланти, повечето не се бяха възползували от недостига на храни. Единствената им вина беше, че не бяха взели мерки да предотвратят оскъдицата, но ако липсата на предвидливост се наказваше със смърт, нямаше да оцелее нито една глава в кой да е сенат. Когато прочетоха посланието на Юлиан до сената, то беше изслушано с почтително внимание. Всички обаче единодушно смятаха, че рязкото и прекалено намаляване на цените ще предизвика още по-голям недостиг от този, причинен от твърде високите цени на спекулантите. И действително сенатът излезе прав. Зърното, разпродадено на толкова ниска цена, се свърши скоро и отново настъпи оскъдица както преди.

Подозирам, че Юлиан искаше да спечели на своя страна простолюдието. Надяваше се да насъска народа срещу по-заможните християни, но не успя. Нашите антиохийци могат да се купят доста евтино, но са прекалено лекомислени, за да останат верни на този,

който ги е купил. При това той не замрази цените на другите стоки, а всъщност луксозните стоки са ключът към сърцето на антиохийците. Така че опитът му да поддържа ниски цени пропадна, както бе пропаднал и Диоклециановият опит. Може би ако комит Феликс беше жив, той щеше да успее, защото беше изключително вещ в тази област и цял живот беше чакал владетел, който да приложи неговата сложна система за стопански контрол. Лично аз споделям становището на консервативно настроените среди, че обезценяването на парите и оскъдицата се явяват периодически и срещу тях не помагат никакви мерки; и че с течение на времето нещата сами се оправят. Но аз не съм нито търговец, нито данъчен агент, а просто философ стоик!

Между другото комит Феликс имаше литературни амбиции и веднъж прекарах доста приятен следобед с него в Дафне в дома на един наш общ приятел. Комитът ни прочете една своя творба, занимателна стихосбирка, струва ми се, върху радостите на селския живот. Странна тема, защото той беше твърде много градски човек. Спомням си, че ми говори за моя трактат върху Аристофан, който му отворил очите за този превъзходен драматург.

Юлиан Август

Малко преди обед на 2 декември ми донесоха ужасната вест, че Никомедия повторно пострадала от земетресение. Всичко възстановено досега било съборено наново.

Щом чух известието, излязох навън. Денят беше мрачен и студен; непрекъснато ръмеше. Отидох в градината, северно от манежа, за да се помоля на Зевс и Посейдон. Молих се цял ден, макар че дъждът не спираше и излезе студен вятър. Спрях да се моля едва привечер. След два дни научих, че трусовете спрели тъкмо когато съм започнал молитвите си в градината. Така че онова, което беше най-лоша поличба, стана най-добрата: боговете все още бяха благосклонни към мене и отговаряха на молитвите ми.

Една седмица по-късно ми съобщиха, че вуйчо ми умрял, както си спял в леглото. Тази вест ме натъжи, но не ме изненада. Галилеяните веднага заявиха, че бил сразен от Назарянина, защото преместил мощите на техния светец от една костница в друга. Но той

всъщност страдаше от болестта си доста години преди това. Дори беше учудващо, че живя толкова дълго, като се има предвид колко сериозна бе болестта му. Единствено мога да си го обясня с благосклонността на Асклепий.

Бях привързан към вуйчо си. Беше добър и верен магистрат, последната човешка връзка с родителите ми. Единственият му недостатък беше толкова често срещаното сребролюбие. Ненаситен беше за пари. Впрочем последната ни среща бе помрачена от една кавга за имението във Витиния, което баба ми ми беше завещала. Страшно се разсърди, че го бях подарил на един приятел философ, въпреки че земята не струваше дори колкото една от златните вази в столовата му. Аз като че ли нямам този порок — никога не съм бил алчен. Не желая да притежавам нищо. Не, всъщност алчен съм за книги. Искам да ги притежавам. Струва ми се, че съм готов да извърша престъпление, за да си доставя някоя книга. Но иначе ми е чужда тази особена страст, която, изглежда, се явява у повечето хора, дори у философи.

Приск: Намек за нашия приятел Максим. По това време той закупуваше недвижими имуществва в Антиохия с парите, които беше събрал от продажбата на титли и длъжности. Като си спомня онези дни, проклинам се, че не си оплетох кошницата. За разлика от Юлиан аз съм твърде алчен, но съм и много горд, за да моля някого за нещо. Стеснително ми е да приемам подаръци. А, от друга страна, бих могъл да открадна, ако зная, че няма да ме хванат.

Юлиановият вуйчо беше приятен човек, макар че се престараваше като магистрат. Веднъж ми разказа, че сестра му Базилина, майката на Юлиан, била изключително амбициозна жена. Когато била бременна с Юлиан, той я попитал какъв иска да стане синът ѝ. Тя отвърнала: „Моят син може да бъде само император. Той трябва да стане император.“

Юлиан описваше майка си (по това, което беше чувал за нея) като съвършено руса. Тя действително била руса. Според брат ѝ била албинос. Веднъж имах любов с едно момиче албинос в Константинопол. Очите ѝ бяха червени като на животно. Космите ѝ

бяха съвсем бели, дори и по срамните части. Струва ми се, че се казваше Елена.

Либаний: Колко интересно!

Юлиан Август

На 1 януари 363 година станах консул за четвърти път съвместно със Салустий. Естествено имаше доста силно недоволство, тъй като Салустий не беше сенатор. Но аз пренебрегнах обичая. Салустий е дясната ми ръка в Галия. Назначих Руфин Арадий за комит на Изтока; извърших назначения и на други длъжности, предимно на Запад. Вече бях готов за персийския поход и само изчаквах благоприятно време.

През януарските календи отидох в храма на Гения на Рим, за да извърша жертвоприношение. Повечето от жреците на града и магистратите се бяха събрали на стъпалата пред храма. Когато привършвах обряда, случайно погледнах нагоре и видях как един от жреците се изтърколи по стъпалата; впоследствие разбрах, че беше паднал най-старият жрец, и то от най-високото стъпало. Получил беше удар.

До вечерта цялата Антиохия научи за случката и я изтълкува като поличба: най-старият жрец (тоест този, който стои най-високо в държавата) е покосен от смъртта и пада от най-горното стъпало (тоест от престола). Хората решиха, че дните ми са преброени. Но аз тълкувам предзнаменованието другояче: мъртвият жрец беше на най-високото стъпало. Най-висок пост у нас заема консултът, а консули има двама. Починалия беше най-възрастен измежду жреците. Салустий е много по-възрастен от мене. Така че ако някой от нас трябва да умре, по-скоро ще бъде Салустий, а не аз. Разбира се, цялата история може би няма никакво значение. Изглежда, че трябва да слушам Приск, който не вярва на знамения.

Приск: Разбира се, че не вярвам. Уверен съм, че ако боговете (които вероятно не съществуват) желаят да ни кажат нещо, ще изберат

по-добър пратеник от черния дроб на някой бик или смъртта на един жрец по време на религиозна церемония. Но що се касаеше за поличби, Юлиан беше направо луд. От друга страна, макар че не вярвам на тези знамения, аз бях поразен от броя на нещастията, за които се съобщи по онова време. Между тях бяха: второто земетресение в Никомедия; пожарът в юдейския храм; пожарът в храма на Аполон. И като че ли не стигаха тези лоши предвещания, Юлиан взе, та изпрати да се допитат до Сибилинските книги. А те, както всекиму е известно, са торба с късмети: стари пословици и безсмислени епитети, голяма част от тях съчинени в моменти на опасност. Но независимо от това дали са измама, или не, те недвусмислено дадоха един съвет: тази година не напущай пределите на империята. Не го чух да дава някакво друго тълкуване на това послание. Сам не зная защо отбелязвам всичко това. Не вярвам в такива неща, но важното е, че Юлиан вярваше, и затова те бяха от значение. Верни или не, тези предзнаменования определяха действията му.

Още една от тези глупави поличби: в деня, когато Юлиан се отправи за Персия, Константинопол бе разтърсен от трусове. Предупредих Максим, че ако каже на Юлиан за земетресението, ще го убия. Доколното зная, той не му е споменал нито дума.

Юлиан Август

Към края на февруари привърших плановете за персийския поход. Уведомих легионите, че ще потеглим на изток през първата седмица на март. Също така писах в Тарс, за да съобщя на управителя, че възнамерявам да зимувам там и че няма да се връщам в Антиохия. Частното ми писмо до управителя веднага стана известно на антиохийския сенат, който вече се разкайваше за държанието си спрямо мен. Питаха ме дали няма да преразгледам решението си. Нямах намерение да променям плановете си. И така, продължих приготовленията си за заминаване; бях в добро разположение на духа и единствено съжалявах, че Орибазий внезапно заболя от треска, поради което не можеше да ме придружи. Това действително беше голям удар за мен. Но ще го видя по-късно в Тарс.

Един ден преди да замина, се срещнах за последен път с Либаний. Запознанството ми с този мъдър човек беше може би единственото приятно нещо, което преживях в този ужасен град. Поради подаграта си той те можа да присъствува на вечерята, на която бях поканил някои приятели. Но на следния ден се чувствувахше по-добре и ме посети, когато се упражнявах на манежа.

Беше първият истински пролетен ден. Въздухът беше топъл, небето белезникавосиньо; първите дребни, но ярки цветя се показваха измежду тревата. Упражнявах се с Аринтей в бой с меч. Бяхме почнали облечени в топли зимни дрехи, но когато Либаний дойде, вече се бяхме разсъблекли и се потяхме обилно на слънцето.

Либаний седеше с благо изражение на едно столче, докато мечовете ни звънтяха по щитовете. Аринтей има тяло на бог и е много пъргав, но в ръцете съм по-силен от него, така че сме равностойни противници. Пък и може ли един военачалник да победи императора, дори във военно упражнение!

Накрая Аринтей се спусна напред със силен вик и удари щита ми така ожесточено, че аз се олюлях. Той тъкмо се нахвърляше върху ми с тъпия си учебен меч, когато величествено вдигнах ръка и казах:

— Трябва да приемем квестора Либаний.

— Както винаги, когато почна да надвивам — рече Аринтей, като подхвърли меча и щита си на близкия войник. След това, както беше само по долни гащи, тръгна бавно към казармата.

— Младият Алкивиад — рече Либаний, като се възхищаваше на мускулестата му фигура.

Силно задъхан, аз се завих с един плащ.

— Нека се надяваме — рекох, — че няма да стане изменник както истинският Алкивиад.

Седнах на сгъваемия стол. Известно време и двамата мълчахме. Разбрах, че Либаний иска да ми каже нещо насаме и дадох знак на стражите да се отдръпнат в другия край на манежа.

Либаний беше необичайно развълнуван. За да го успокоя, му зададох въпрос из областта на философията. Той ми отговори и така постепенно си възвърна самообладанието. Все пак доста, време мина, преди да се осмели да каже:

— Августе, аз имам син. Петгодишно момче. Майка му... — Той спря смутен.

— Е робиня, така ли?

— Освободена робиня. По-рано ми беше робиня.

Забавна ми бе тази проява на жизненост у човек, за когото смятах, че отдавна е забравил за такива неща. Впрочем по времето, когато е преподавал в Константинопол, той си спечелил твърде лошо име. Ако се вярва на неговите завистливи съперници, имал доста истории с млади момичета от добри семейства (и с момчета също). Аз самият не зная дали да вярвам на тези слухове, или не. Обикновено има известна истина в клюките, освен когато се отнасят до мен!

— Според закона това дете — казва се Кимон, — разбира се, не може да бъде мой наследник. Досега съм се грижил за него, но когато умра, той ще остане без нищо, едва ли не в положението на роб. Дори би могъл да бъде продаден като роб, ако никой не го покровителства.

— Искаш да го призная за твой законен наследник?

— Да, августе. Законът, разбира се...

— ... е съвсем категоричен. Подобно нещо е недопустимо. Но аз мога да заобиколя закона, като издам едикт. Направи едно изложение и аз сам ще го внеса в сената.

Той ми благодари развълнувано. Никога не бях виждал Либаний така затрогнат и това ми направи дълбоко впечатление. Той винаги си е бил истински философ — спокоен, ясен и открит, единствено проявява страст към света на идеите. Но сега той беше само баща и това ме трогна.

После заговорихме за предстоящия поход. Поканих го да дойде с мен, но той ми обясни, че здравето му е разклатено. Трябваше да се съглася, че за човек, чието зрение се влошава и който страда от остра подагра, военният поход би бил истинско мъчение.

— Но така бих искал, скъпи приятелю (сега той не беше вече поданик, който моли императора за услуга, а отново стана старият учител, който разговаря с ученика си), да премислиш още веднъж целесъобразността на тази военна авантюра.

— Да премисля наново? Няма друг избор. Ние сме във война.

— От години сме във война с Персия. Но войната не означава непременно нахлуване тази година.

— Предзнаменованията...

— Предзнаменованията не са добри. Чух за Сибилинските книги.

Нищо не остава в тайна. Ругаех наум и се питах кой ли е издал тайната. Изрично бях забранил на римските жреци да разправят какво пише в свещените книги.

— Аз дадох друго тълкуване на предсказанието. Освен това и Делос, и Делфи са благосклонни.

— Августе — той вече беше тържествен, — уверен съм, че ще победиш в Персия. Напълно вярвам в онова, което ти е предопределено да извършиш. Единствено моля да отложиш похода за догодина. Започнал си стотици реформи. Сега трябва да следиш да бъдат приложени на дело. Иначе, щом си обърнеш гърба, галилеяните ще премахнат всичко, което си създал. Не може да ги следиш от бойното поле, още по-малко от развалините на Ктесифон.

Разбира се, Либаний беше прав и аз непрестанно се тревожа, особено сега, какво става в мое отсъствие. Но струва ми се, че онова, което му казах, е вярно, като завоевател на Персия ще внушавам още по-голям страх на галилеяните, в моята победа те ще видят подкрепата на провидението. Заради тази крайна цел си струва да изтърпя няколко месеца безредици в империята.

Либаний не беше убеден в думите ми, но не каза нищо повече по въпроса; заговорихме за други неща. Намирам, че е увлекателен събеседник, макар и до някъде многоречив, както са повечето големи ретори. Уверен съм, че и аз бих бил същият, само че в разговор не мога да се придържам към една тема дълго време. Непрестанно преминавам от един въпрос на друг, като очаквам слушателите ми да попълнят празнините. А често те остават непопълнени. Но когато човек говори с Либаний, няма празнини или недовършени изречения. Когато го слушам, струва ми се, че някой ми чете от много дълга книга, и то каква великолепа книга!

Тъй като пиша тези бележки не само за собствено удоволствие, но и за да останат в историята, би трябвало да изложа причините за войната с Персия. Едни от слабостите на повечето историци е да считат твърде много неща за общоизвестни. Смятат, че читателят знае онова, което те знаят, й затова пишат само за онова, което намират за по-интересно — подробности, изровени от архивите и чути от частни лица. Човек често остава незадоволен, когато чете история, защото

вижда как авторът обикаля около обяснението на някое важно събитие и след това го отминава от страх, че може да доскучае на читателя. „Това е известно всекиму — си казва авторът — и аз няма защо да отегчавам читателите си (и себе си), като го описвам.“

Но ако някой пише, за да бъде четен след сто години или (ако интересът към неговото време не отслабне) след хиляда години, както сега четем Омир, онези неща, които той днес счита за всеизвестни, ще бъдат съвършено неизвестни на бъдните поколения. Затова трябва да обясняваме неща, които днес са известни на всеки ученик. Например всеки сега знае, че Констанций не ядеше плодове, но дали след един век някой ще знае този факт? И все пак той заслужава да се отбележи и да се изследва на религиозна почва.

Признавам, че имам известна надежда да бъде четен от идните поколения. Не поради скромната ми писателска дарба, нито пък заради делата ми (въпреки че се надявам да извърша велики подвизи), но защото съм император и се старая да бъда искрен в съчинението си. Подобни автобиографии не могат да не бъдат интересни. Марк Аврелий е най-добрият пример. И други такива съчинения, достигнали до нас, са също интересни, особено „Записките“ на Юлий Цезар и крайно увлекателните, макар и пристрастни спомени на Октавиан Август. Дори тремавата автобиография на Тиберий заслужава внимание, особено нападките му срещу Сеян...

Пак се отвлякох от темата си. Извинявам се на горкия секретар. Очите му се затварят, а аз говоря все по-бързо и по-бързо, тъй като често, когато съм най-уморен, мисълта ми тече с най-голяма яснота. В такива мигове боговете са наблизо; скъпият ми Хермес витае около мен. Но по стилни съображения ще прегледам всичко, което съм издиктувал, и ще изхвърля онези части, където съм се отклонил от темата си.

Бъдните поколения ще искат да знаят причините за нахлуването ми в Персия. Уверен съм, че мнозина и сега не разбират към какво се стремя. Смятам, че трябва да браня пределите на империята и от време на време да присъединявам към нея някоя и друга провинция. Въпреки че Салуций и другите образовани хора около мен знаят как започна тази война, уверен съм, че Невита и Аринтей нямат ни най-малка представа защо изобщо тръгнах на поход срещу Сапор. Нито пък ги интересува. Смятат, че жадувам за плячка и военна слава, защото те

самите жадуват за това. Разбира се, имам известна слабост към земна слава — въпреки че осъждам тази своя черта, — но не затова започнах тази война. Персия (или Партия, както я наричаме официално, подражавайки на предшествениците си) е открай време враг на Рим. Имало е известни периоди на мир — най-много за едно поколение, — но откак преди четири века Митридатовите войни ни доведоха до границите на Партия, повечето време сме били в конфликт.

Сегашната война е започнала по съвсем незначителен повод. Преди около тридесет години един авантюрист на име Метрадор посетил Индия. Той бил добре приет от индийския владетел, който му дал дарове за император Константин. Както разбирам по откъслечните сведения, този Метрадор бил невероятен лъжец и мошеник. Когато се върнал, той предал подаръците, но казал, че това били негови собствени дарове за императора. След това, като се уплашил да не би Константин да се запита, защо индийският владетел не му е пратил дарове, Метрадор заявил, че действително били дадени богати дарове, но персийците му ги отнели по заповед на Сапор.

Било от алчност, било по политически съображения, Константин писал на Сапор и поискал да му върне даровете. Сапор изобщо не го удостоил с отговор. Константин изпратил друго гневно писмо (има преписи в архивите). Най-сетне Сапор отговорил. Настоявал да получи Месопотамия и Армения като законни територии на персийската корона; за даровете изобщо не споменавал. Константин обявил война на Сапор, но се поминал, преди да може да потегли срещу него.

През по-голямата част от царуването на Констанций Сапор не предприел почти нищо, тъй като имал политически затруднения в самата Персия. Но през 358 година той изпратил на Констанций посланици с изключително дръзки искания — пак настоявал да бъдат върнати Месопотамия и Армения. Изплашен, Констанций изпратил в Ктесифон Луцилиан и братовчед ми Прокопий за преговори. Нашите пратеници, сплашени от Сапор, препоръчали на Констанций да поддържа съществуващото положение. Но дори това не било възможно, защото Сапор обсадил Амида, като лично предвождал войската си. Това било впрочем нещо ново, защото в миналото Великият цар никога не влизал сам в сражение — считали живота му за свещен и по тази причина не бивало да се излага на опасност.

Амида била превзета. Това било страшно поражение за Рим. За голяма изненада Сапор пощадил населението на града. Но все пак със загубата на този важен град отбраната на границите ни била значително отслабена. След като наследих Констанций, прегледах книгата му, свързани с войната, и говорих с военачалниците му, но не можах да разбера какъв план за действие срещу Сапор е имал той и дали въобще е имал някакъв план. Трябваше да започна всичко отначало. Вече съм готов.

Възнамерявам да завоювам Персия за три месеца. Нямам друг избор. Защото, ако не успея, никоя от новите реформи, които съм прокарал, няма да се задържи, нито държавата ни може дълго да устои на непрестанните набези на готите на северните ни граници и на нападенията на персийците от изток. Освен това — признавам си искрено — искам титлата Партик след името ми и арка в моя чест на форума в Рим. След Александър нито гръцки, нито римски пълководец е покорявал Персия, въпреки че някои, като например Помпей, след незначителни победи са твърдели, че са завладели тази страна. Мечтая да достигна Александър. Не, нека кажа истината, мечтая да го надмина! И нима двамата не сме едно? Искам Индия, искам и Китай, за да побия знамето с дракона на брега на онова кървавочервено море далеч на изток, и не само заради славата (макар че главата ми се замайва при тази мисъл... Къде е моята философия сега?), но за да възвестя истината за боговете в онези земи, откъдето изгрива слънцето, богът, от когото идва всеки живот. Пък и Персия е за мене свещена, защото е родината на Митра и Заратустра. За мене това ще бъде завръщане в родината.

Винаги държа една биография на Александър до леглото си. Забележително е наистина колко императори са съпоставяли завоеванията на този изключителен младеж със собствените си победи! Юлий Цезар плакал на гроба му, защото бил задминал възрастта, на която умрял Александър, а още не бил почнал завоюването на света. Октавиан Август отворил саркофага му и дълго гледал лицето на мумията. Тялото било добре запазено, казва той в автобиографията си и твърди, че могъл да познае Александър по портретите му. Въпреки че три века разделяли живия политик от мъртвия бог, изсъхналото и кафяво мъртво лице имало тъй яростен израз, че за пръв път хладнокръвният Октавиан изпитал страх и

наредил да запечатат саркофага. Години след това той отново бил отворен от онзи звяр Калигула, който откраднал щита и нагръдника от него и се облякъл като Александър, но това било единствената прилика между двамата. Всеки един от предшествениците ми е копнеел да достигне това момче и никой не е успял. Аз ще го достигна!

Приск: Ето това е съчинението на Юлиан. Ти беше в Антиохия, когато той напусна града на 5 март. Още си спомням как твоите духовити антиохийци скандираха: „Феликс, Юлиан, август“, което означаваше, че след комита Феликс и вуйчо му Юлиан идва редът на августа.

Войската тръгна на изток, премина Ефрат и стигна до Каре. Там Юлиан я раздели на две. Начело на тридесет хиляди души неговият братовчед Прокопий и комит Себастиан тръгнаха за Армения, където щяха да се срещнат с цар Аршак. След това заедно с арменските спомагателни войски трябваше да завладеят Мидия и да се насочат към Ктесифон, за да се присъединят към нас. С останалите тридесет и пет хиляди души Юлиан се запъти на юг по течението на Тигър. Тук той прибегна до хитрост: за да изненада противника, Юлиан се върна към Калиникум на Ефрат и се насочи направо към Ктесифон, персийската столица, която се намира около четиристотин мили на юг. Тази маневра смути Сапор. Но това вече е история на похода. Всички са съгласни, че от времето на Юлий Цезар никой пълководец не е придвижвал войските си така бързо, както Юлиан.

Въпреки че Юлиан нема време да огледа мемоарите си, предполагам, че дори да ги бе прегледал, щеше да ги остави в първоначалния им вид. Не обичаше да поправя съчиненията си. Никога не попълваше празнините, ако можеше да мине и без това. Бих могъл да напиша доста за времето, прекарано в Антиохия, но се въздържам, тъй като ти също беше там и можеш да разчиташ на отличната си памет. Описанието на живота му остана така незавършено, както и самият му живот. Възнамеряваше да напише съчинение за персийския си поход и бележките, които нахвърли през последните няколко месеца, са изключително интересни.

Надявам се, че допълненията, които съм направил тук-таме, не натежават. Винаги съм смятал, че е добре да се осветляват събитията

от колкото се може повече гледни точки, тъй като абсолютна човешка истина не съществува. Би трябвало да се чувствуващ поласкан от последните бележки на Юлиан за теб. Той безкрайно се възхищаваше от теб. Не мога да разбера какво е подразбирал под „многогоречив“. Ти просто обясняваше нещата изчерпателно. Но Юлиан често беше като дете и вниманието му лесно се разсейваше. Интересно ми е да видя какво ще направиш с тези мемоари.

Между другото какво стана със сина ти Кимон? Направи ли го Юлиан твой законен наследник? Разбира се, чувал съм за неговите успехи като адвокат, но досега не знаех, че е твой син. Пълен си с изненади.

Либаний до Приск

Антиохия, юли 380 г.

От няколко седмици работя върху предговора към Юлиановото съчинение, което, надявам се, ще представи на света това произведение върху съответния исторически фон. Трябва да кажа, че бележките ти бяха извънредно ценни за мен и може би имаха дори решаващо значение. Тази заран, когато преглеждах наново последните страници на това трагично прекъснато съчинение, забелязах едно твое изречение, което ми беше убягнало по-рано. Казваш, че Юлиан се готвел да опише персийския поход. След това добавяш „бележките му през последните няколко месеца бяха изключително интересни“. Има ли още нещо писано от него? Аз бях разбрал, че мемоарите му са единственият останал ръкопис. Пиши ми, горя от нетърпение да започна окончателната редакция.

Вчера се отбих у моя стар приятел владиката Мелеций. Уверен съм, че си го спомняш от времето, когато посети Антиохия. Много се е състарил и грохнал, но умът му е още свеж. Намекнах му, че може би ще напиша нещо за Юлиан, като използвам непубликувани досега документи. Той счита, че това ще бъде грешка. „Теодосий е испанец — каза той, като под това, предполагам,

разбираше, че императорът се отличава с несдържаната гневливост, присъща на тази раса. — Едно е да му изпратиш изящния панегирик «Отмъщение за Юлиан», която има по-скоро литературна стойност, отколкото политическа (аз смятах, че съчинението ми е чисто политическо), а свършено друго е да предизвикаш църквата, особено след като той бе спасен от Христа.“ Никога не мога да разбера кога Мелеций говори сериозно и кога не. На стари години склонността му да иронизира се е така засилила, че човек не трябва да взема думите му буквално.

Мелеций ми съобщи, че очакват императора да се завърне в Константинопол тази есен. Така че ще изчакам дотогава да се срещна с него. Научих също, че злъчният Грегорий — той вече станал владика — настоява да се свика догодина вселенски събор, който вероятно ще се състои в столицата. Говори се, че се домогва да заеме мястото на константинополския митрополит. Няма що, наистина направи блестяща кариера. Но всъщност именно такива хора бързо напредват. Изпращам моите благопожелания на Хипия, разбира се, и на тебе.

П.П. Юлиан умря, преди да може да направи сина ми мой законен наследник. Поради религиозно тесногърдие и поради нескончаемите интриги на моите академични врагове нито един от наследниците на Юлиан не пожела да прояви човещина в тази работа. Сега разчитам на Теодосий, макар, че не храня особени надежди.

Приск до Либаний

Атина, септември 380 г.

Прости ми, загдето не ти отговорих по-рано. Бях болен — имах лек удар, от който устата ми се изкриви и придаде такъв зловещ израз на лицето ми, че сега

приличам на някакво страшно божество от преизподнята; когато ме видят да се влача към Академията, селяните на пазара правят знак срещу уроки. За щастие умът ми не е засегнат. Пък ако съм изкуфял — пак имам късмет, че не го съзнавам. Така че всичко е наред.

Съвсем сигурно е, че Теодосий ще прекара зимата в Константинопол и ти би трябвало да го посетиш. Пътуването няма да ти отнеме повече от десетина дни. Казват, че бил разбран човек, но чудотворното му оздравяване му направило поразително впечатление. Дали ще одобри намерението ти да издадеш Юлиановите мемоари, е отделен въпрос, но нищо няма да загубиш, ако опиташ. Най-сетне няма да те изяде. Освен това ти си близък с императрицата на Запада и тази връзка е доста полезна. Тя е изключително дейна в политическия живот; някои твърдят, че тя повлияла на мъжа си да постави Теодосий на престола. Свободно можеш да използваш името ѝ. Но няма защо да давам съвети на прочутия квестор на Антиохия как да пледира каузата си.

Да, Юлиан наистина остави твърде обширен дневник, в който е описан походът ден по ден. Написах обяснителни бележки към него, смятайки, че може би ще го издам някога, макар че ми трябва поне малко от твоята смелост, за да доведе тази работа докрай. Тези записки са много по-опасни от мемоарите му. Юлиан знаеше доста за заговора срещу него; и аз също знаех. При това аз зная нещо, което на него му беше неизвестно — името на убиеца.

Почти съм завършил коментара си. Напоследък ударът ме позабави малко, но се надявам скоро наново да започна работа. Ако реша да не издавам записките, ще ми бъде драго да ти изпратя дневника му на същата цена както мемоарите му. Цената на преписването си е все още същата в Атина, а може би дори да се е покачила.

Надявам се, че зрението ти не се е влошило — не можем да очакваме на нашата възраст недъзите ни да се оправят. Моят ученик Глаукон, който ти донесе ръкописа,

беше възхитен от срещата си с тебе, но му станало мъчно, когато видял колко са отслабнали очите ти. Орибазий имаше някакъв лек срещу перде, чрез който може да се избегне операция, но не го помня. Потърси в неговата енциклопедия. Сигурно ще го намериш в последното й издание, а ако нямаш това издание, погледни в Гален. Вероятно го е взел оттам.

Както винаги Хипия ти изпраща сърдечни поздравии. Тя ще живее вечно. Всинца ни ще закопае. Мен поне с радост очаква да ме погребее. Доста време прекарваме да се гледаме един друг и да гадаем кой от двамата ни ще надживее другия. Преди да получа удар смятах, че имам решително предимство. Сега вече не съм толкова уверен. Тя така радостно се развълнува, когато се разболях, и докато ме „гледаше“, няколко дни беше весела като момиче.

Либаний: На всичко отгоре Приск е разбойник. Разбрахме се съвсем ясно. Срещу уговорената цена трябваше да получа всичко, което Юлиан е оставил. А сега задържа най-важното съчинение и на мен не ми остава друго, освен да се съглася на това изнудване и да му платя повторно! Наистина дано Хипия скоро остане вдовица! Приск е ужасен човек.

Приск до Либаний

Атина, октомври 380 г.

Изпращам ти дневника, както ти обещах. Добавил съм доста обширни бележки, които можеш да използваш както искаш. Бях малко отпаднал от удара, но досега нито паметта ми, нито способностите ми да нижа фрази една след друга не изглеждат засегнати. Някои от тези бележки

са диктувани, както ще забележиш по детския почерк на Хипия. Плащах ѝ да ми бъде секретарка. За пари тя е готова да извърши всичко. И до днес ми натяква, че не съм натрупал състояние — като приятел на Юлиан това щеше да ми бъде лесно, както сам знаеш. Разбира се, ти забогатя далеч прели Юлиан да стане император. При първото ми посещение във вилата ти в Антиохия останах поразен, когато ти ми каза като нещо съвсем обикновено, че току-що си изпратил един кораб със стоки в Крит. Щастлив е Кимон, че има толкова заможен баща. Уверен съм, че Теодосий ще го направи твой законен наследник.

Говорих, съвсем дискретно, разбира се, с хора, приближени на двора — те всички смятат, че императорът едва ли ще позволи издаването на съчинение, което представя Юлиан в прекалено благоприятна светлина. Естествено не споменах нито за съчинението, нито за дневника му. Съвършено ясно е обаче, че ако Теодосий и владиците научат за тези съчинения, ще направят всичко възможно да ги унищожат, след като полагат толкова благочестиви усилия да изопачат историята на Юлиановото царуване. Всяка власт има право да измисли свое собствено минало. Юлиан трябва да бъде заличен или поне представен като някакво изчадие, за да може да се установи християнската империя. Не искам да те обезсърчавам, но така стоят нещата.

Признавам, че с облекчение се отървах от книгата на Юлиан, като ги поверих на ръце, много по-способни от моите. Казвам ти това просто за да те предупредя, защото напоследък говорих с прочутия Авзоний, който е много тачен в двора. Ласках го безмилостно, когато посети Атина миналия месец.

Авзоний е нисък, но представителен човек, който прави впечатление с достойнството и силата си, докато не заговори. Щом заговори, всеки вижда, че и той е като всички нас — изплашен драскач, който толкова обича да го ласкаят, че дори ти става неловко. Освен това заеква. Приятно му било — ни каза той в словото си на вечерята у

проконсула — да бъде сред толкова изискано общество от писатели и магистрати, защото се ласкаел от мисълта, че служи за мост между тях. Ние въодушевено замъркахме от удоволствие при тези думи, за да покажем, че много го обичаме и че очакваме да бъдем почетени с благоволенieto му. Когато завърши, той любезно ме хвана под ръка и ми каза колко много се възхищавал от мене. Какво друго можех да сторя, освен да му цитирам собствените му стихове?

— Винаги съм се възхищавал от теб, Пр-Приск, и се р-р-радвам да те сваря все още жив и здрав.

— И аз се радвам, консуле, да те видя в добро здраве.

Блажено усмихнат, гледах от горе на долу смешната фигура, облечена в консулска роба. След това похвалих многобройните му поеми, а той похвали многобройните ми мълчания. Колегите ретори гледаха с голяма завист. След това твърде умело, струва ми се, вмъкнах Юлиан в разговора.

Авзоний се намръщи.

— Разбира се, никак не се чувствуваме щастливи с тази история. Никак, никак.

Цитирах древната максима, че щастието рядко ни спхожда. Почти всеки цитат от Софокъл има успокояващо действие.

— Особено неприятен за Теодосий беше въпросът за тялото. Но тя настояваше.

— Чие тяло? Кой настояваше? — Бях в пълна мъгла.

— Неговото, тялото на Юлиан. П-п-ремestиха го. От Тарс в Константинопол. Император Грациан нареди или п-п-о-точно же-же-на му: — „П“ и „ж“ са звуковете, които той най-трудно изговаря. След като ти обясних как говори, няма да предавам повече заекването му.

С доста пръски и пелтечене той ми каза, че твоята приятелка, императрица Постума, последната от рода на Флавиите, неочаквано се сетила, че тя и Юлиан са от една кръв и законността на новата династия зависи от този незначителен факт. Затова Постума накарала мъжа си

Грациан да нареди да преместят тленните оставки на Юлиан от Тарс в черквата „Светите апостоли“ в Константинопол. И така тялото на Юлиан днес лежи до тялото на Елена, майката на Константин. Колко омразна щеше да бъде и на двамата тази близост! Макар Авзоний да не споменава това, долових, че Постума и Грациан едва сега са разбрали какъв велик човек беше Юлиан. Те живеят в Галия, а за галите Юлиан е единственият император след Август. Всеки, който идва от Галия, ми разправя, че за него там се говори с благоговение и обич. Простолюдието вярвало, че той не е мъртъв, а спи под една планина, която го пази от дракона, символ на рода му, и ако някога Западът бъде застрашен, Юлиан ще се събуди и ще дойде да защитава Рейн. Доста време ще трябва да мине, за да се забрави тази легенда.

Говорихме за теб. Авзоний се възхищава от теб. Та кой ли не ти се възхищава? Каза ми, че Теодосий харесал „изящната“ ти възхвала „Отмъщение за Юлиан“, но я считал за упражнение по реторика. Зная, че замисълът ти не беше такъв, но бих те съветвал и ти сам да наричаш произведението си с тези думи.

— Как мислиш, дали ще погледнат добре в двора, ако аз издам книга за Юлиан, която да обхваща, да речем, персийския поход?

Авзоний рече да отговори с някаква дума, започваща с „п“, и едва не се задави с нея. Най-сетне с няколко поривисти фрази ми каза:

— В никакъв случай! За Грациан и Теодосий той е по-чер от дявола. Теодосий прие възхвалата на Либаний само от уважение към възрастта му. Единствено заради това. В никакъв случай. Ние, разбира се, не възнамеряваме да преследваме езичниците (това „ние“ ми напомни за Максим; дали всички досадливи приятели на владетелите използват това „ние“ по този отвратителен начин?), но ще направим почитането на езическите богове колкото се може по-неприятно. Чете ли двата едикта? Ще последват и

други. Естествено не мога да съобщя никакви подробности. Рано е още.

— Но Либаний написа една защита за Юлиан.

— Веднъж само. Чухме, че той се готви да пише книга за Юлиан. (Не е чул от мен!) Предупреди го приятелски. При това има един частен въпрос, който той би искал да бъде уреден. Нямам право да кажа за какво се касае, но той вече се обърна към нас с молба. Впрочем, както казват, едната ръка мие другата. Та предай му и това.

Предполагам, че имаше предвид припознаването на сина ти Кимон. Както и да е, това бе накратко разговорът ми с Авзоний. Може би ще постигнеш повече, ако се срещнеш лично с императора.

Прилагам дневника. Част от него е неразгадаема. Има много празноти. Опитах се, доколкото можах, да попълня някои от тях. Вече седмици наред преживявам наново онези трагични дни и съм просто смаян, че можах да си припомня толкова много, като напрегнах паметта си, тоест това, което е останало от нея.

Устата ми е все още изкривена, но за голяма изненада на лекаря ми зрението и говорът ми са незасегнати. Едва не написах „за голямо разочарование“ на лекаря. Лекарите обичат състоянието на пациентите им да се влошава постепенно и да бъде непоправимо. Как е подаграта ти? Зрението ти? Хипия, чийто изящен почерк сега четеш, ти изпраща поздрави, а на мен ми се усмихна така мило! Приеми също и моите поздрави.

XX

Дневникът на Юлиан Август

Калиникум на Ефрат, 27 март 363 г.

Чакаме флотата. Трябваше да бъде тук, когато пристигнахме. Калиникум е богат, добре укрепен град. Бойният дух е висок. Диктувам седнал в колата, с която отивам към реката. Днес е празникът на Майката на боговете. В Рим се чествува много тържествено. Тук устройох малка церемония. Ужасен пек. Хора се трупат около колата. Диктувам на секретаря, махам на тълпата. Облечен съм в церемониална мантия. С мен са Максим и Приск. Местните жреци чакат на брега на реката. Хората, които са се струпали наоколо, са мургави, с дълги, тънки ръце, които се протягат към мен като ластарите на лози. Бъбрят пискливо като египтяните.

Приск: Това е началото на дневника. По-голямата част е написана саморъчно от Юлиан. Обикновено пишеше нощем, след като свършеше да диктува мемоарите си. Спомням си този ден в Калиникум. Беше един от „щастливите дни“. Толкова малко такива дни имаше, че спомените ми за всеки един от тях са относително свежи. Няколко хиляди души се бяха струпали по брега на Ефрат, когато пристигнахме за церемонията. Малко от тях бяха вярващи, повечето бяха дошли просто от любопитство. Ефрат е широка мътна река, която тече през хълмиста равнина, цялата зелена по това време на годината.

Юлиан изпълняваше церемонията с обичайния си жар. В този случай безсмислицата, която трябваше да се извърши, бе потапяне в реката и измиване на колата, с която се пренася изображението на богинята. Цял измокрен, но щастлив, Юлиан изпълни задълженията си на първожрец. След това ни даде вечеря (ако джуркан боб, сирийски хляб и прясно жилаво еленско месо може да се нарече вечеря) в дома на префекта. Всички бяха в отлично разположение на духа.

Както ти писах в едно от писмата си (поне мисля, че ти писах — сега често не си спомням дали наистина съм казал нещо, или просто

съм възнамерявал да го кажа), военачалниците рядко присъствуваха, когато той събираше интимните си приятели. Първо, защото те не обичат да седят до късно вечер; освен това, както се изразява красивият Аринтей, от Аристотел военните ги заболява глава. Все пак тези офицери бяха личности; трима от тях станаха императори.

Военачалниците се делиха на две групи: християни от Азия и елинисти от Европа. Първите бяха верни на Констанций, вторите — на Юлиан. Ще ти дам моята преценка за главните Юлианови военачалници.

Азиатците

Комит Виктор — по външност типичен сармат: нисък, кривокрак, с голяма глава и светли монголоидни очи. Говореше гръцки и латински с варварски акцент. Благочестив християнин, той дълбоко презираше философите приятели на Юлиан. Винаги изпитваше недоверие към него.

Аринтей — Юлиан го описва. След като се отбележи красотата му, не остава много нещо да се каже за него. Той и Виктор бяха начело на християнската партия.

Йовиан — необикновено висок човек, дори по-висок от мен — или щеше да бъде по-висок, ако стоеше изправен. Ядеше и пиеше прекомерно, но не пълнееше. Смятаха го за глупав и аз нямам основание да опровергавам общата преценка. Йовиан беше от добро семейство, което обяснява неговото издигане по-късно. Баща му беше прочутият пълководец Луцилиан. Казват, че Йовиан прекарал ужасно детство: до седемнадесет годишната си възраст живял при „походни условия“. Стариата Варониан бил страшен тиранин. Йовиан беше началник на личната стража на Юлиан.

Европейците

Невита — едър мъж, червендалест, синеок, по това време около четиридесетте. Беше съвсем неграмотен грубиян, но отличен военачалник и напълно верен на Юлиан. Въпреки това го мразеше. Но

той не мразеше никого, което му прави чест. Бяхме недостойни за презрението му.

Дагалайф — приятен човек. Възпълен и рус (Дали всички добри военачалници са руси? Да зададем ли на учениците ни тази тема за разискване?), Дагалайф говореше отлично гръцки и латински. Прекрасен кавалерист; до голяма степен легендарната бързина на Юлиан се дължеше на способността на Дагалайф да маневрира с конницата. Често искаше да му препоръчам книги за четене. Копнееше да стане културен човек. Преди три години, когато го направиха консул, ми написа панегирик с удивително малко грешки.

Салуций Секунд — благ, възрастен човек. Отлично се разбирахме, въпреки че не беше разговорчив. Сред всички тия младежи нашите побелели коси и стареещи мускули ни сближаваха. Които си приличат, се обичат. Като преториански префект той спести на Юлиан твърде много досадни дреболии. Беше отличен администратор и от него щеше да стане превъзходен император.

Измежду другите в двора трябва да спомена и началника на протокола Анатолий, приятен, пълнен човек, който винаги успяваше да създаде доста голяма бъркотия, макар че работата му беше именно да се грижи за реда, а също така секретаря Фосфорий, чието семейство го накарало да стане чиновник. Благодарение на трудолюбието си и заложите си той най-после стана член на Императорския съвет. Кариерата му е безпримерна — не зная някой друг да се е издигал така бързо. Колкото до Юлиановите философи, ти се срещна с тях в Антиохия. Единствено нов човек беше етруският първожрец Мастара. Беше точно такъв, какъвто можеше да си го представиш.

По време на похода обикновено се разполагахме на стан при залез-слънце. Щом разпънеха императорската палатка, Максим, аз и от време на време и някои от военачалниците отивахме на вечеря при Юлиан. Отначало той беше в отлично настроение. Имаше пълно основание да бъде въодушевен. Времето беше хубаво, Сапор беше изненадан от бързината на нападението ни. Страната беше богата на жито, което щеше скоро да узрее. Всичко обещаваше успех, само знаменията не бяха благоприятни.

Палатката на Юлиан беше съвсем обикновена — по необходимост обширна, но просто наредена, много по-скромна от палатката на който да е от военачалниците му. Доколкото си спомням,

имаше две големи сгъваеми маси, известен брой сгъваеми столове и табуретки, няколко големи сандъка с държавни книжа и малка библиотека, с която Юлиан винаги пътуваше. Имаше няколко лампи на триножници, макар че рядко се палеше повече от една. Юлиан се питаше дали не е скъперник: действително беше скъперник, но в сравнение с разсипничеството на предшествениците му този негов недостатък беше добродетел. В един от ъглите висеше персийски килим, който закриваше черното му легло, покрито с лъвска кожа.

Когато влизахме при него, винаги го заварвахме да диктува. Той ни се усмихваше и ни даваше знак да седнем, без да прекъсне мисълта си. Смогваше да свърши толкова много работи, почти всички извънредно важни. Занимаваше се и с държавни дела, които обикновено се предоставят на чиновници или евнуси. Когато писарите капнеха от умора, пращаше да повикат други. Всички се оплакваха, че диктува прекомерно бързо. И той действително диктуваше твърде бързо, сякаш предусещаше колко малко време му остава да запише всичките си идеи. Неговите послеписи бяха прословути. Още не беше запечатано писмото му и той нареждаше да го отворят, за да може да надраска още нещо с нечетливия си почерк, извинявайки се с обичайните думи: „Пиша, без да си поемам дъх.“ Когато отивахме при него на вечеря, пръстите му винаги бяха изцапани с мастило. Преди да седнем на масата, Максим и аз му четяхме от „Илиадата“ или „Одисеята“, докато той си миеше ръцете в проста глинена паница и слушаше внимателно. Трапезата ни винаги беше скромна: но ти знаеш неговите приумици по отношение на храната. Обикновено вечерях още веднъж след тази вечеря; уверен съм, че Максим ядеше преди това. Понякога идваше и Салуций, твърде интелигентен човек за военен, или Аринтей, когото винаги намирах ужасно скучен. Впрочем срещнах Аринтей преди няколко години в Атина и останах поразен. Сега е затлъстял и оплешивял и макар да не го обичах, едва не заплаках, като видях какво са направили годините с него. Но сълзите ми секнаха, като го чух да говори: в това отношение не се е променил. Когато ме видя на приема у проконсула, той се разсмя шумно и безсмислено и извика през стаята с дрезгавия си от пиене и битки глас: „От твоя Аристотел още ме боли главата.“ Това беше единственото, което си казахме след толкова години и след толкова събития, които сме преживели заедно.

Както вече споменах, философите и военачалниците рядко общуваха едни с други. Тази вечер в Калиникум беше един от редките случаи, когато двата свята се събраха.

Аз седях в ъгъла и наблюдавах как Юлиан играе разните си роли. Донякъде всеки един от нас си слага различна маска, когато е с различни хора. Но Юлиан се променяше напълно според човека, с когото разговаряше. Пред галските войници той беше гал: смееше се гръмогласно, говореше рязко и грубо. С азиатците той беше изискан, но сдържан — втори Констанций. Истинският Юлиан се явяваше само когато разговаряше със своите приятели — философи. Истинският Юлиан? Всъщност знаем ли кой беше истинският Юлиан: дали резкият гениален военачалник или очарователният студент, който страстно се интересуваше от философия? Явно беше и пълководец, и философ. И все пак беше неприятно да видиш как пред очите ти става съвсем друг, чужд човек, и то противен човек.

Виктор дойде при мен в ъгъла. Попита дали може да седне до мен. Погледнах го с глупашки сияещо лице. Защо винаги се плашим физически от военните?

— Разбира се, комите — измънках аз уплашено. Той се тръсна на стола. Миришеше на вино, но не беше пиян.

— Далеч си от Академията в Атина — рече той.

— Но и Галия беше далеч, и сражението при Аргенторатум. — Не останах назад и аз.

Ругаех се наум, загдето се похвалих с военния си опит. Истинският философ би използвал свои оръжия в разговора и никога не би влязъл в двубой на чужда територия. Значи не съм идеален философ. Всички казват това.

— Да... Галия — рече той, като че ли това беше напълно достатъчно. Не можах да отгатна нито настроението, нито отношението му. И двамата мълчахме и наблюдавахме как Максим говори някакви нелепости на неколцина млади офицери, които го слушаха прехласнати. Дългата му брада беше внимателно сресана и той носеше мантия от жълта коприна, дар от някакъв китайски магьосник; или поне така разправяше. Вероятно я беше купил на пазара в Антиохия.

— Можеш ли като оногова да накараш твоите богове да се появят? — неочаквано попита Виктор. Той спечели за миг сърцето ми,

понеже така мразеше Максим, че не искаше да произнесе името му.

— Не — казах аз, — боговете ме оставят на мира. Но и аз пък не се опитвам да говоря с тях.

— Вярваш ли? — Въпросът му беше зададен с такъв поривист и настойчив тон, че аз се обърнах да го погледна. Не съм виждал толкова студени очи, както онези, които ме гледаха изпод гъстите светли вежди. Сякаш пред мен бе застанал лъв.

— В какво?

— В Христа.

— Вярвам, че е съществувал. — Самообладанието ми се беше вече възвърнало. — Но не го смятам за бог.

Виктор отново стана римски пълководец.

— Походът ще трае дълго — рече той, като че ли говореше за времето. — Но ние ще победим.

Юлиан Август

3 април

Намираме се в Цирцезиум, деветдесет и осем мили южно от Калиникум. Тук сме от два дни. Всичко върви добре.

На 28 март, докато бяхме още в Калиникум, четири сарацински племена се явиха пред портите на града. Вождовете им желяеха да говорят с мене. Сарацините са известни като най-дивия народ на земята и на думата им изобщо не може да се разчита. Живеят в шатри сред пустинята. Никога не построяват дори и колиба, нито пък обработват и педя земя. Неспokoйно бродят из пустините на Асирия, Египет, Мароко. Живеят от лов и всякакви саморасли плодове. Малцина от тях са вкусвали жито или вино. Обичат да воюват, но само по техния начин. Бива ги за внезапни нападения (те отглеждат особени породи от бързи коне и камили), но тъй като се бият само за плячка, в редовно сражение няма голяма полза от тях. Най-добри са като разузнавачи, могат да се използват, за да безпокоят противника с постоянните си набези.

Салуций ме съветваше да не ги приемам.

— Ще ти предложат помощ срещу Сапор. След това ще направят същото предложение на Сапор (ако вече не са го направили) и ще

измамят и Сапор, и теб.

— Значи трябва да бъдем предпазливи. — Това изобщо не ме разтревожи.

Приех сарацинските вождове. Те бяха дребни, жилести хора, почернели от слънцето. Облечени са в широки наметала до коленете. Под наметалата си носят само кожени панталони. Един от десетимата шейхове знаеше гръцки.

— Дойдохме, господарю, да почетем повелителя на света. — Сарацинът даде знак на един от спътниците си, който му подаде някакъв предмет, завит в копринена кърпа. Вождът разви кърпата и ми подаде тежка златна корона. Хермес знае от кой цар я бяха взели като плячка. Приех короната и държах кратка реч, на която техният вожд отговори:

— Господарю, искаме да се сражаваме наред с теб във войната срещу Сапор. Нашата храброст е известна по цялата пустиня. Нашата вярънност към императора е далеч над обикновената човешка вярънност, тя е божествена...

Салуций се изкашля, но не смеех да погледна към него.

— ... затова, господарю, докато ние сме с теб в пустинята, няма да се боиш от нищо.

В този момент, за ужас на Анатолий, Невита влезе тичешком в палатката:

— Господарю, флотата пристигна!

Всички наскочихме като възбудени деца. Оставих Салуций да се оправя със сарацините. След това, последван от целия Императорски съвет, се отправих към пристанището. Докъдето се простираше погледът, се виждаха кораби.

50 б, 64 п 1403 т К. Луц.

Приск: С това свършват бележките му за този ден. Съкращенията означават, че имаше 50 бойни кораба, 64 понтонни лодки за мостове, 1403 товарни кораба с припаси, оръжие, леярни, обсадни машини. Комит Луцилиан командуваше флотата. Спомняш си, че той беше началникът на гарнизона в Сирмиум, когото Дагалайф плени посред нощ. Макар да беше смешна фигура, Юлиан го използваше, защото имаше важни връзки със семействата, които

владяват света. Въпреки че империята е обширна, тези, които я управляват, са малобройно и сплотено семейство. Всеки военачалник познава или е чувал за всички други военачалници. Помежду си разговарят само за такива неща: „Как е старият Марцел? Все още същата жена ли има? На нова служба ли е?“

Когато Юлиан и Императорският съвет пристигнаха, Луцилиан ги чакаше на брега. Той поздрави императора най-тържествено, като изпълни всички тънкости на церемониала, и официално му предаде флотата. Неочаквано Дагалайф попита:

— А къде ти е нощницата?

Всички се разсмяха освен Юлиан, който измърмори:

— Млъкни, Дагалайф!

Забелязах, че Йовиан, зетят на Луцилиан, се навъси. Закачката не му се видя смешна.

Юлиан Август

4 април

Три часа работих върху мемоарите си. Почти се загорява. Прегракнах. Секретарите току-що си отидоха. Сега дращя тези разхвърлени бележки. Все още сме в Цирцезиум. Градът е голям, добре укрепен от Диоклециан. Разположен е на хълм, заграден от Ефрат и неговия приток Абора. Абора е традиционната граница между Рим и Персия. Цирцезиум е последната ни важна крепост. От днес нататък ще бъдем на вражеска територия.

Цяла нощ войската преминава реката. Мостоваците се оплакват, че реката е придошла от пролетните дъждове; но те винаги се оплакват от нещо. Засега мостът им се държи. Съгледвачи съобщават, че никъде не се вижда персийска войска. Сарацините ми донесоха, че Сапор бил изненадан от внезапното ни нападение. Очевидно той не ни е очаквал преди месец май — значи още не е събрал войските си. Всичко това е добре дошло за нас. Все пак не съм толкова енергичен и пълен с вяра, както би трябвало. Освен това получих дълго писмо от Салуст, който е в Лутеция. Добрите знамения не са му направили никакво впечатление. Моли ме да не нахлувам в Персия. И той подобно на Либаний ме съветва да остана в Константинопол и да приложа реформите, които

съм замислил. Както винаги великолепно излага доводите си и това ме кара да се чувствавам потиснат.

Тази вечер отпратих всички освен Максим. Показах му писмото. Споменах, че Салуст рядко греша, когато се касае за политика, и затова би трябвало поне да обсъдим съветите му. Максим се съгласи. Той надълго хвали Салуст и аз се питах как съм добил впечатлението, че не са приятели. Почти час разисквахме доводите за и против нахлуването в Персия. Решихме, че трябва да продължим похода, макар Максим да изтъкна, че е имало много случаи, когато императори са събирали войски и въпреки това не са тръгвали на поход. Констанций правеше това всяка година, като смяташе, че самото струпване на войските сплашва неприятеля. Може би действително е така.

— Разбира се, Салуст не знае нещо, което на нас ни е известно — казах накрая аз, намеквайки за Кибела, която се бе явила на Максим.

— Има и нещо друго, което той не знае. — Максим впери в мен искрящите си очи, които бяха виждали толкова тайни и забранени неща. — Нещо, което дори и на теб не съм казвал.

Последва дълго мълчание. Познавах Максим достатъчно добре, за да не го карам да бърза. Чаках напрегнато. Чувах как кръвта пулсираше в ушите ми.

Максим стана. Жълтата му копринена мантия падаше на широки гънки. В трепкащата светлина на лампата огромната му сянка се очерта на платното. Усетих как над нас надвисва някаква велика сила, онзи хладен полъх, който вещае приближаването на божеството. За да пропъди демоните, Максим начерта около нас един кръг с жезъла си. След това заговори:

— Снощи, в най-потайна доба, призовах от глъбините на преизподнята самата Персефона, царицата на всички мъртви, и на сегашните мъртви, и на онези, които ще бъдат мъртви.

Светлината на лампата трепкаше. Сянката му играеше по стената и въпреки че нощта беше топла, аз треперех от студ.

— Запитах за онова, което не бива да се пита. Но тъй като това засягаше не мен, а теб, не тебе, а Рим, не Рим, а почитането на боговете, сметнах, че мога да задам този страшен въпрос, без да

предизвикам гнева на Фуриите или да се заплетат в мрежите на Фортуна.

Знаех въпроса. Чаках, Едва дишах от напрежение. Максим рисуваше символични знаци по земята, които да ни предпазят от злите сили, и шепнеше заклинания.

— Страшна царице на подземното царство — рекох аз, — кажи ми името на мястото, където твой верен син Юлиан ще срещне смъртта си.

Максим неочаквано спря. Хвана се за гърлото, задави се, олюля се, но се задържа да не падне, като се опря на жезъла си. Нещо невидимо се бореше с него. Не се помръднах да му помогна, защото се боях да не разваля вълшебната сила на кръга, който той бе очертал около нас. Най-сетне той се освободи.

— Демони — прошепна той. — Но най-могъщата власт ни закриля. Щитът на Хермес... Персефона отвърна: „Когато всички люде скърбят и всички богове се радват на новия герой, който идва на Олимп, нашият любим син Юлиан ще умре във Фригия.“

Гласът му заглъхна, сякаш от изтощение. Стоях неподвижен, леден като смъртта, която ме чака във Фригия. След това Максим плесна с ръце и рече с делови тон:

— Но ние сме твърде далеч от Фригия, приятелю.

Едва-едва се засмях и въздъхнах с облекчение:

— Ако зависи от мен, втори път няма да стъпя там.

После му казах, че Созипатра ми беше предсказала същото. Той бе твърде изненадан — не знаеше за това.

— И така, сега разбираш защо не съм много разтревожен от писмото на Салустий. Персефона ни говори. Ти знаеш онова, което малцина са узнали: къде ще умреш.

— А часът на смъртта ми?

— За това не може да се пита. Би било предизвикателство към самата съдба. Но знаем, че до края на персийския поход ще бъдеш жив. Щом ще останеш жив, значи, ще завоюваш Персия.

— Както я завладя Александър! — Самоувереността ми се възвърна изведнъж. Не съм ли аз превъплъщение на Александър, който се е върнал да довърши великото си дело, да възвести на варварския Изток истините на Елада? Невъзможно е да не сполуча.

Приск: Ето Максим в стихията си. Това е още едно доказателство, че той и Созипатра са действували по общ план. Максим трябваше да стане актьор. Но всъщност той си беше актьор, а Юлиан негова предана публика.

Не си спомням друго от Цирцезиум, освен че един интендант бе наказан със смърт, защото корабите с жито, които трябваше да бъдат там на 4 април, не пристигнаха. Един час след като нещастникът бе умъртвен, корабите се зададоха. Беше неприятна история и Салуций, който бе наредил екзекуцията, безкрайно съжаляваше за прибързаността си.

Понеже се събудих рано, призори на следния ден отидох до брега на реката, където Салуций седеше на преторианското си кресло, докато войската непрекъснато се източваше по понтонния мост и навлизаше в Асирия (така се нарича тази част от Персия). Спомням си това прохладно утро, сякаш е било вчера. На изток небето бе бледорозово, Абора бе придошла мътна, по понтонния мост преминаваше конница, коне се плашеха и се дърпаха, войници ругаеха, тракаха брони и оръжия. Докъдето стигаше окото, войници чакаха реда си — броните им блеснали като звезди на първите лъчи на слънцето — и разговаряха с неестествено сподавени, дори уплашени гласове, тъй като от много години римска войска не бе нахлувала в земята на Великия цар.

Седях на сгъваемо столче до Салуций, при когото непрестанно идваха помощниците му: „Може ли тертиацкият легион да мине преди викторския легион, който не бил още готов да тръгне? В какъв ред да се движат обсадните машини? След конницата ли да минат сарацините или след пехотата?“ Салуций търпеливо поддържаше реда. Щом останеше свободен, ние продължавахме разговора си. Попитах го направо какво мисли за похода. Той сви рамене.

— Във военно отношение няма защо да се боим от персийците. — После посочи легионите около нас. — Това е най-добрата войска на света, а императорът ни е най-способният пълководец. Ще ги разбием във всички сражения.

— Но те избягват сраженията. И това е тяхна територия. Те умеят да извършват внезапни набези и да тормозят противника си непрекъснато.

— Въпреки това ние ги превъзхождаме. Единствено...

— Единствено какво? — Салуций преглеждаше списъка на легионите, който беше на скута му. — Единствено?... — повторих аз.

Но в този момент пристигна един центурион и започна да ругае сарацините, които настоявали да преминат едновременно с конницата.

— ... С тия техни диви коне!

Салуций го успокои и даде разпореждане, което задоволяваше и двете страни. В това време дойде един писар да ми съобщи, че императорът желаел да ме види. Като тръгвах, Салуций рече:

— Внимавай, Приск, не сме в безопасност.

Това бе много слабо казано, както се оказа впоследствие.

Юлиан Август

6 април

Вчера следобед преминах реката Абора. Като първожрец, принесох жертва на Зевс. Всички предзнаменования бяха добри с изключение на едно: конят ми едва не стъпка трупа на един началник на снабдяването, когото екзекутирали по заповед на преторианския префект. За щастие един от моите адютанти дръпна коня ми настрана, но така рязко, че едва не ме събори от седлото. След това изминахме около петнадесет мили до едно село, наречено Зайта, което на персийски означава маслина. Денят бе прохладен, настроението ни — повишено. Още от много далеч видяхме най-големия паметник на Зайта — високия кръгъл мавзолей на император Гордиан. В 242 година Гордиан провел успешен поход срещу персийците. Две години по-късно бил убит от собствените си войници, подбудени към бунт от един арабин на име Филип, който станал император за съвсем кратко време. Тъжна и типична история. Колко много императори са печелили големи победи и са спасявали империята само за да бъдат свалени от неподозирани съперници. Гордиан нанесъл съкрушително поражение на персийския цар при Ресайна и после бил убит от Филип. Вследствие на това пълната победа на римското оръжие била пропиляна от този страхлив арабин, който единствено желаел да ограби една империя, спечелена с кръв.

Останахме един час при гробницата, която е добре запазена, тъй като персийците тачат надгробните паметници, а странстващите

сарацини се боят от всякакви сгради. Направих жертвоприношение на духа на Гордиан и отправих молитва да не ме постига неговата съдба. Трябва да си набавя някоя негова биография. Почти нищо не знам за живота му освен, разбира се, това, че е бил приятел на Плотин. Според Максим духът на Гордиан все още витае в този край на света и иска отмъщение. Злочест дух!

Докато бяхме още при гробницата, Невита ме дръпна настрана. Беше смутен, защото войниците мислели, че сега за пръв път римляни навлизат в Персия.

— Те вярват, че... — той замахна с ръка, за да включи целия юг — тази страна е омагьосана.

Бяхме застанали в сянката на гробницата. Протегнах ръка и докоснах грубо издялания туф.

— Ето доказателство, че сме били в Персия и преди.

— Именно, августе. Те разправят, че този някогашен император бил убит от персийските демони, защото се осмелил да прекоси реката Абора. Казват, че светкавици го убихи. Казват, че на нас ни е забранено да влизаме в Персия.

Изненадах се. Невита, който не се бои от никого, се плаши от демони. Започнах да му говоря, както учител говори на дете:

— Невита, преди сто и двадесет години Гордиан победил Великия цар в сражение. Сетне бил убит от собствените си войници. Персийците нямат нищо общо с неговата смърт. Те не са демони. Те са хора, а хората могат да бъдат победени, особено персийците. Много пъти досега сме ги побеждавали.

Невита понечи да попита: „Кога?“, но после се отказа. В края на краищата като римски консул от него се очаква да има някакви познания по римска история. А доколкото ми е известно, той никога не е чел каквато и да е книга, макар че, когато говорехме за похода, ми заяви съвсем сериозно, че изучавал живота на Александър. Попитах го коя биография чете и той каза: „Александър и злият магьосник“ — един популярен роман!

Успокоих Невита. Разправих му за победите на Лукул, Помпей и Вентидий, Траян, Вер и Север. Тези имена, изглежда, бе чувал и той видимо се успокои. Разбира се, не споменах нито дума за пораженията ни.

— Та кажи на войниците, че те се боят от персийците, защото Констанций се боеше от войната въобще.

— Ти им кажи, императоре — каза Невита. Той е единственият човек, който се обръща към мен с тази военна титла. — Тези неща са им неизвестни. А и много се говори, че ще настъпят лоши дни.

— Галилеяните ли говорят така?

— Не зная кой пуца тези слухове — рече той, като вдигна рамене. — По-добре ти да им държиш едно слово по история, както си знаеш.

Това беше, опит от страна на Невита да каже нещо духовито. Изсмях се, за да му покажа, че оценявам този негов опит.

— Ще им говоря, когато стигнем в Дура — рекох аз. Невита поздрави и понечи да си тръгне, но аз го спрях.

— Би било добре... — подех аз. Но сетне, сам не зная защо, реших да не довърша мисълта си. — До утре, Невита.

Останах сам в сянката на гробницата. Имах намерение да му наредя да открие кой разпространява тези слухове. Но се отказах. Да прибегне човек до тайни агенти и среднощни разпити, значи да убие бойния дух на войската. Достатъчно бе, че Невита ме предупреди. Трябваше да бъда нащрек.

Потеглихме за Дура. Едва бяхме изминали няколко мили на юг от Зайта, когато от изток се зададоха двама конници, които носеха голям вързоп помежду си. Отначало помислих, че е човек, но като доближиха, видях, че е огромен лъв. Максим възбудено прошепна в ухото ми:

— В Персия ще умре цар!

Но аз вече сам бях схванал значението на това предзнаменование. Въздържах се да задам естествения въпрос: „Кой цар?“ Но тъй като този персийски лъв бе убит от римски копия, възможно е персийският цар Сапор да бъде убит от римско оръжие.

Впрочем това бе първият лъв, който виждах от близо; дори мъртъв, той беше страшен с дългите си като палеца ми зъби и жълтите си очи, в които още блестеше кипящата ярост на живота. Заповядах да одерат лъва. Ще покривам леглото си с кожата му.

Продължихме пътя си към Дура. След малко слънцето се скри, небето потъмня, забляскаха светкавици. Разрази се страшна буря с гръмотевици. Дъждът ни измокри до кости, стана ни студено, но

продължихме да вървим напред. Малко преди да се свечери, при мен дойде Виктор.

— Августе, светкавица уби един войник. — Макар че е галилеянин, Виктор се интересува от поличби както повечето военни. — Когато избухна бурята, той поял два коня на реката. Тъкмо тръгвал да ги върне в кохортата си, и паднал гръм. Убил го на място.

— Как се казва?

— Йовиан, августе.

Престорих се, че приемам това просто като допълнителни подробности.

— Да бъде погребан — рекох и отминах нататък.

Пръв заговори Максим:

— Тази поличба не е много ясна. Това, че войникът е носил името на царя на боговете, на самия гръмовержец Юпитер, не значи непременно, че се касае за цар.

Но аз не слушах. Това е въпрос за етруските.

Разположихме се на лагер в околностите на Дура изоставен преди много време град, чиито тухлени къщи постепенно се превръщат отново в кал, от която някога са ги изградили ръцете на отдавна мъртви хора. Като изключим стадата елени, улиците бяха пусти. Разреших на войниците да убият колкото могат за храна. Забавно беше да гледаш как най-добрите ни стрелци и кавалеристи препускат през калните улици и гонят елените, които като опитни бойци, следващи предварително определен план, веднага побягнаха към реката и преплуваха на отсрещния бряг. Сред реката лодкарите убиха много елени с греблата си.

Нея вечер Максим, Приск и аз вечеряхме в палатката ми с прясно еленово месо. След вечеря при нас дойдоха етруските жреци. Главният жрец е възрастен човек на име Мастара, много почитан в Рим, където някога сенатът се съветвал с него. Отбелязвам тук за себе си, че Мастара от самото начало се обяви против този поход. Той дори изтълкува убиването на лъва като неблагоприятно за мене знамение.

В общи черти етруската религия е добре известна, но подробности за нея малцина знаят. От незапомнени времена най-характерното за етруската религия е особената ѝ хармония с естествените сили на природата. Първото откровение е всеизвестно. Едно дете от божествен произход, Тагес, се появило в нивата на един

селянин на име Тархон и му издиктувало една свещена книга, която станала основа на тяхната вяра. По-късно младата богиня Вегоя се появила по време на един обред в чест на бога на гръмотевицата и дала на жреците една втора книга, съдържаща наставления как да се тълкуват небесните знамения, особено светкавиците. Според тази книга небето е разделено на шестнадесет части, всяка една свещена за дадено божество (макар същият бог понякога да може да упражнява влиянието си в други части на небето). По посоката, откъдето идва светкавицата, по ъгъла на падането ѝ и, разбира се, по мястото, където пада, може да се разбере кой бог е изразил волята си.

Мастара не бе загубил нито минута. Вече бе разучил как е бил убит войникът Йовиан.

— Първожрецо, светкавицата дойде откъм деветия дом. — Знаех какво означава това, преди да ми го изтълкува. — От дома на Арес. Това е домът на войната. В единадесетия час Арес срази войника Йовиан край реката на запад от нас. Това означава, че един воин от Запада, един цар, ще бъде убит към края на войната. Сега гадаем и пресмятаме, за да установим точния ден и час на смъртта на този цар. До утре ще можем да ти кажем кога това... предупреждение ще се сбъдне.

Ето какво разкриваше тълкуването. За известно време всички мълчахме. Максим, който седеше срещу мен, усукваше брадата си с ръка, притворил очи, сякаш се вслушва в някакъв вътрешен глас. Приск, седнал на коравата пейка, неспокойно мърдаше дългото си тяло. Етруските стояха неподвижно със сведени очи.

— Възможно е — рекох накрая — царят да е Сапор.

— Първожрецо, Сапор не идва от запад.

— Ако гледаме точно, и аз не идвам от запад — отвърнах аз, готов да почна да извъртам, както винаги става, когато хората чуят неблагоприятно предсказание. — Аз идвам от север. Единствените царе от запад са сарацинските князе. По моето тълкуване един от тях ще умре на бойното поле.

— Тогава да продължим ли да пресмятаме?

— Не — рекох твърдо аз. — Не е необходимо. Но понеже войниците вероятно са чули първото ти тълкуване, искам второто — и правилно — тълкуване да бъде широко разгласено.

Мастара се поклони. Той и жреците му си отидоха. Приск избухна в свойствения му ироничен смях.

— Сега разбирам защо ранните императори винаги са настоявали да бъдат и първожреци.

— Не смятам, че погрешно изтълкувах поличбата възразих аз.

Но съзнавайки, че думите ми не прозвучаха много убедително, обърнах се за помощ към Максим. Той отвори очи и скочи на крака; сетне се обърна първо на запад, после на север и на юг.

— Дори не е сарацин! — каза той внезапно. — Африка. Мавритания. Там се намира осъденият на гибел цар.

Отпървом си помислих, че може би Максим говори така само за да ме ободри, но тъй като до края на вечерта той беше все така оживен, сега му вярвам. Току-що написах писмо до Салустий, с което го моля да ми съобщи какво става с мавританските царе.

Зазорява се. Не съм спал двадесет и четири часа, нито пък ще мога да спя през следващите дванадесет часа. До един час трябва да тръгнем на поход. Чувам прислужника си Калист, който предава паролата на стражата пред палатката. Сега трябва да си набележа някои точки за речта, която днес ще произнеса пред войниците. Главата ми е празна. Очите ми горят. Как да започна?

Приск: Речта има успех. Ако Юлиан е бил уморен, умората не му личеше. Между другото, като описва срещата ни с етруските, той пропуска забележката, която направих: „Какъв смисъл има да слушаш гадатели, щом не вярваш каквото ти казват?“ Но Юлиан твърде много прилича на християните, които успяват да намерят в свещената си книга потвърждение на всичко, което искат да бъде потвърдено.

Речта на Юлиан оказва въздействие. По най-кратък и убедителен начин той обясни на войниците колко често римските войски са печелили победи в тази страна и ги предупреди да не слушат пораженците, особено онези, поставени между нас от персийците, на чиято хитрост и подлост особено наблегна. Когато завърши речта си, се чува много одобрителни възгласи. Галите викаха възторжено, но източните легиони не бяха въодушевени, особено кавалерията на Виктор. По-късно споменах за това на Юлиан. Той потвърди впечатлението ми.

— Но те не ме познават. Галите ме познават. След като спечелят някоя и друга битка и плякосат няколко града, ще обикнат пълководеца си.

Това беше практичният воин Юлиан, не елинистът хуманист!

Юлиан Август

14 април

Л. Арин., Орм., кав.; д. Нев. Терц., Пет., К., ц., пех. Ю... Даг, Вик.; Ван. 1500 раз.; Пир.; Луц, флота; остров Аната: Луц. 1000? Чакаме. Киб. Мит. Хер.

Приск: Смятам, че мога да разтълкувам тези редове. Юлиан си отбелязва бойния ред по време на похода към юг. От дясната страна, по брега на реката, Невита командуваше терцианския, петулантския и келтския легион. В центъра Юлиан сам командуваше главната част от пехотата; багажът и философите също бяха в центъра. Отляво, т.е. на изток — Аринтей и Ормизда командуваха кавалерията. Макар Ормизда да беше пехотен военачалник, на самото бойно поле ставаха доста размествания на висши офицери. Дагалайф и Виктор пазеха тила, а 1500 разузнавачи на коне обикаляха околността пред нас. Луцилиан командуваше флотата, която ни придружаваше надолу по реката.

„Остров Аната: Луц. 1000?“ се отнася до първата персийска крепост, до която стигнахме — силно укрепен остров сред реката, на четири дни път от Дура. Юлиан изпрати Луцилиан с хиляда лековъоръжени войници да се промъкнат през нощта под стените на крепостта. Тъй като нея вечер имаше и гъста мъгла, Юлиан се надяваше да превземе острова с изненадваща атака. Но щом, се зазори, мъглата изведнъж се вдигна и един персийски войник, който отивал да донесе вода от реката, видял войниците на Луцилиан и дал тревога. С това приключи неочакваното нападение на Юлиан.

Няколко часа по-късно сам Юлиан слезе на острова. Щом погледна огромните крепостни стени, той реши да не обсажда крепостта. Трябваше да превземе крепостта по друг начин. Впрочем през целия поход той следваше тази тактика. Между римската гранива

и Ктесифон — едно разстояние от повече от триста мили — имаше дванадесетина укрепени градове. Юлиан имаше достатъчно сили да превземе кой и да е от тях, но това означаваше да се забави седмици, дори месеци. Подобно нещо той не можеше да си позволи. Затова реши да подминава крепостите — беше уверен, че щом падне великият цар, всички градове ще се предадат.

Юлиан съобщи на управителя на Аната, че ще пощади живота на всички бойци от гарнизона, ако се предадат. Управителят поиска да преговаря с Ормизда. Юлиан описва това в следващата си бележка.

„Чакаме“. Тези бележки бяха записани през нощта на четиринадесети, когато Луцилиан още се криеше на острова.

„Киб. Мит. Хер.“ — Молитва: Кибела, Митра, Хермес.

Юлиан Август

15 април

Аната се предаде! Първата ни победа на персийска земя. По пладне управителят на острова, Пузей, ме помоли да пратя при него Ормизда, за да се договорят за подробностите на предаването. Признавам, че докато очаквах резултата от разговорите им, не бях спокоен. Пузей много лесно можеше да убие Ормизда. Но не мина и час, откакто Ормизда беше влязъл в крепостта, портите се отвориха и един персийски жрец поведе украсен с гирлянди вол — знак на мир. Нашите легиони нададоха силни одобрителни викове. Сетне се появиха Ормизда и управителят. Пузей е мургав, енергичен мъж, прочут като добър войник (как иначе биха му поверили тази важна крепост?). Той ме поздрави, както би поздравил великия цар — просна се по очи пред мен. Сетне изцапаното от прах лице ме попита какво възнамерявам да правя с жителите на града.

Направих знак на Анатолий и неговите писари да дойдат при нас. Тогава казах:

— Управителю, тъй като ти се показва приятелски разположен към нас и почтен в отношенията си, ще преселим на наша сметка твоите хора в Сирия, в град Халкис, където ще могат да живеят, както са живели тук.

Той най-сърдечно ми благодари, като валяше главата си в праха, докато не му казах да стане. Пузей тогава ме попита дали ще го приема в римската войска. Обърнах се към Ормизда:

— Да го взема ли?

Лицето на Ормизда е море от деликатни намеци: без да изрече една дума, той може да се изрази, като само трепне с вежди или разшири ноздрите си. Лицето му казваше: „Внимавай!“ Гласът му каза:

— Да, но може би не тук, да речем, в някой гарнизон в Испания или Египет.

И така назначих Пузей за трибун и го пратих в Египет.

Всичко това стана на главния площад на Аната, град от дървени и кирпичени къщи със сламени покриви, досущ като кой да е друг град — персийски или римски — в този край на света. Докато говорехме, жителите минаваха край нас. Жените крепяха на главите си денкове със завивки и дрехи, докато мъжете носеха оръжия и кухненски принадлежности. Изведнъж към нас се отпрати немощен старец, подкрепян от две жени. Той ме поздрави по римски и каза на войнишки латински:

— Явява се Максиман, пехотинец от зианския легион.

И веднага, цял разтреперан, застана мирно. Загледах го учудено.

— Откъде си? Кой си ти?

— Римски войник. От войската на Галерий Август.

Салуций отсече:

— Това е невъзможно. Има сто години, откакто е умрял Галерий.

— Не, префекте — каза старецът (все още можеше да разпознае един преториански префект). — Галерий беше тук преди шестдесет и шест години. И аз бях с него. Бях осемнадесетгодишен. Постъпих във войската във Филипопол, в Тракия. Спечелихме големи победи.

— Но защо си още тук? — попитах аз, задавайки най-глупавия въпрос, който може да бъде зададен на човек, минал осемдесетте. Бях съвсем изумен от тази останка от една минала епоха.

— Разболях се от треска. Моят трибун Деций — не се погаждахме с него — помисли, че ще умра. За това ме остави тук при едно семейство — те му обещаха да ме погребат прилично, когато умра. После войската потегли. — Той се изсмя. Смехът му бе като кудкудякане на стар петел. — Е, още не са ме погребали, както виждаш. А те всички измряха: и Галерий, и Деций, и Марий... той

беше добър мой приятел, но се разболя от едрата шарка. И той умря. Та останах при семейството, дете щеше да ме погребат, и се ожених за две от дъщерите. И двете бяха добри момичета. И те отдавна умряха. За тия жени се ожених по-късно. Той посочи жените, застанали до него, готови да го подкрепят, ако се спъне. — Моля те за една услуга, августе.

— Стига да мога да я изпълня — рекох аз.

— Заклел съм се да умра на римска земя и да бъда погребан в римска пръст. Върни ме в Тракия.

— Така да бъде, войнико.

Дадох знак на Анатолий да се разпореда да превозят стария войник в родината му. Старецът се наведе да целуне ръката ми и аз се почудих, като видях врата му — почти цял век яростното слънце бе изрязвало хиляди гънки в кожата, която бе станала тъмнокафява и сбръчкана като стар пергамент. Какво ли е да си живял толкова дълго? С голямо усилие съпругите му го задържаха да не падне. Той дишаше тежко и ме гледаше с любопитство.

— Ти си римският император, нали?

Кимнах.

— Съмняваш ли се?

— Не, не се съмнявам, господарю. Казаха ми, че римският военачалник бил самият император, и тогава посъветвах първенците да предадат града. „Няма смисъл да се съпротивлявате — рекох, — щом императорът е пред вратите на града, а великият цар се крие някъде в пустинята, загубил ума и дума от страх. По-добре се предайте.“ Така им рекох. Нали така беше, Пузей?

— Да, августе, така каза той.

— Този Пузей е женен за една моя внучка, та донякъде е римлянин. Добри хора са, знаеш, персийците. Жал ще ми бъде, ако пострадат.

— Ние ще проявим милост, доколкото е възможно.

— Добре живях тук — каза той и погледна неопределено наоколо си. Тогава забеляза орлите на зианския легион.

— Ето моя легион! Трябва да поговоря с тези момчета. Познавах бащите им, ако не бащите, то сигурно дедите им. Да...

И той понечи да си тръгне, но се сети за мен и се спря.

— Благодаря ти, императоре.

— Благодаря ти, войнико, задето толкова години си останал верен на Рим.

— Знаеш ли, императоре... господарю, не ми е известно много какво става по света извън тази провинция, защото дотук достигат малко новини; пък и които достигнат, не им вярвам, защото персийците страшно лъжат. Не че за своя изгода лъжат, ама такъв им е нравът, знаеш. Такива са си. Но все пак чух от тях за един велик император, когото наричаха Константин. Да не си ти?

— Не съм, но имаше такъв император и той беше мой чичо.

— Да, да — рече старецът. Той не ме слушаше, а сбърчил чело, се мъчеше да си припомни нещо. — Имаше един млад офицер при нас в 297 година... от добро семейство беше и също се казваше Константин. Често съм се чудил дали е същият. Знаеш ли дали е бил той?

Константин действително бе служил една година с Галерий в Персия. Кимнах утвърдително.

— Може и да е бил той — рекох.

— Малко ти приличаше, само че нямаше брада. Добър младеж беше, ама никой от нас не вярваше, че от него ще стане воин. Все гонеше момичетата и обичаше лекия живот, но пък кой ли не го обича? — Той въздъхна със задоволство. — Значи сега съм видял трима императори и ще умра на римска земя. А къде е трибунът Деций, питам аз? Толкова ме тормозеше и накрай ме остави тук да умра. Къде е? Кой си спомня за него след толкова много години? А аз съм жив и приказвам с императора, със самия Юлий. Това е голямо нещо, нали? И така, с твое разрешение, императоре, искам да поприказвам малко с ония тракийски момци; може някой от тях да е внук на Марий, макар да казват, че който хване едрата шарка, децата му се раждат мъртви и дори по-лошо. Славен приятел беше Марий!

Той ме поздрави и с помощта на двете си стари съпруги бавно прекоси площада до мястото, където се виждаха орлите на зианския легион. Много ме затрогва тази среща, макар старецът да ме наричаше Юлий!

Когато цялото население напусна Аната, опожарихме града. После се върнах в нашия стан край реката. Там ме посрещнаха сарацините, които току-що бяха хванали неколцина персийски нередовни войници тъкмо когато плячкосвали припасите ни. За да

покажа, че съм доволен от тях, дадох им пари и им заръчах да бъдат все така бдителни. Попитах ги също дали сарацинските князе са живи и здрави. Да — отговориха те.

Късна нощ е. Обхваща ме приятна дрямка. Не бих могъл да желая по-благоприятен резултат от първата ни среща с врага. Ако не беше дъждът, който е разкалял пода на палатката ми, щях да бъда напълно щастлив.

Приск: Нея нощ не само валеше, но имаше и вятър. На следния ден, 16 април, към три часа дойде ураган откъм север. Вятърът отнасяше палатки, а реката, вече придошла от пролетните дъждове, се разля нашироко и няколко баржи, натоварени с жито, потънаха. Бентовете, които задържат водата за напоителните канали, се срутиха; някои хора подозираха, че персийците нарочно са затворили вратите на шлюзовете, за да се наводни нашият лагер. Никога няма да узнаем дали наистина те направиха това или не. Както и да е, след два отвратителни дъждовни дена поехме надолу.

Юлиан беше в отлично настроение. Пък и всички ние. Първата персийска крепост беше в наши ръце и армията на великия цар се беше изпокрила. Прекалено хубаво, за да е вярно.

Нашата войска беше пръсната на разстояние повече от десет мили — същата тактика, която Юлиан използва, когато тръгна от Галия, за да остави впечатление, че разполага с огромни сили. Юлиан яздеше или отпред, или в тила на армията, двете места, които най-вероятно могат да бъдат нападнати от въоръжени отряди на местното население. Но няколко дни наред не срещнахме персийци. Те стояха на отсрещния бряг на реката и ни наблюдаваха. Щом дадохме вид, че се готвим да преминем реката, те изчезваха в пелиновите шубраци. Явно бяха нащрек. Когато един от галите по някаква неизвестна причина прекоси реката, съсякоха го и набучиха главата му на дълъг прът, така че цялата наша войска да го види.

Между другото бурята отнесе палатката ми и три нощи бях принуден да спя в палатката на Максим. Не си допаднахме като съквартиранти. Между другите лоши навици той имаше и навика да говори насън. Първата нощ, когато спяхме в една палатка, неговото мънкане ми беше дотам нетърпимо, че го събудих.

— Аз? Да приказвам насън?

Сребрилата му брада беше заплетена като неразчесано руно. Гледаше ме с помътен поглед и с тъп израз на съненото си лице.

— Разбира се, че приказвах. Тъкмо когато спя, разговарям с боговете.

— А не би ли могъл да им приказваш шепнешком? Пречиш ми да спя.

— Ще се постарая.

После се оплакал на Юлиан, че не могъл да спи от моята кашлица! Но аз едва кашлях, като се има предвид, че бях се простудил много лошо, когато ме накваси дъждът през онази буря. На Юлиан му се видя много забавно, че ние с Максим сме спали в една палатка.

Юлиан Август

22 април

17 април — Тилута, Ахайялха. 18 април — изоставеното укрепление опожарено. 20, април — Бараксмалха. Прекосяваме реката. Седем мили до Диакира. Храм, жито, сол, нефтени находища. Изоставени, опожарени села. Озагардана, изоставен, опожарен. Паметник на Траян. Два дни на лагер. 22 април — Ормизда в засада. Предупреждение. Персийската войска ще се събере нощес.

Приск: Между 17 и 20 април минахме край три островни крепости. Първата беше Тилута, крепост, построена върху голяма скала, която стърчи над водата. Юлиан изпрати човек да им предложи да се предадат. Началникът отговори много любезно. Няма да се предаде, но се заклева, че ще се съобрази с изхода на войната между императора и великия цар. Тъй като не можехме да губим време с обсади на крепости, трябваше да се задоволим с този отговор. В замяна гарнизонът отдаде чест на нашата флота, когато тя премина под стените на острова. Същото се повтори в Ахайялха, друга островна крепост.

На 20 април стигнахме до едно изоставено село на име Бараксмалха. По предложение на Ормизда прекосихме реката и изминахме седем мили към вътрешността до Диакира, богат търговски

център. Когато пристигнахме, градът беше изоставен. За щастие складовете бяха пълни с жито и, най-важното, със сол. Извън стените на града войниците на Невита намериха няколко жени и ги убиха. Не обичам такива работи. Не зная дали Юлиан е знаел за тези убийства или не. Той беше безмилостен, когато се касаеше да се накаже някой за неподчинение или предателство, но не беше жесток за разлика от Невита и галите, които проливат кръв, защото това им прави удоволствие.

Град Диакира бе опожарен, както и съседният град Озагардана, където между другото намерихме останки от едно съдилище на Траян. Юлиан заповяда лагерът да се построи около тези старини. Останахме там два дни, докато натоварят на баржите житото и солта от Диакира. През това време Юлиан беше зает с военачалниците си и въобще не го видях.

Задоволих се с обществото на Анатолий (който беше доста забавен, особено с неуспехите си като началник на протокола), Фосфорий, който е прекрасен човек, и с Амиан Марцелин, с когото се бях запознал в твоя дом в Антиохия. Той много ми хареса. Каза ми, че за пръв път сме се срещнали в Реми, където служел в един от легионите на Урсицин, но аз за съжаление не си спомням за тази наша среща. Както ти е известно, Амиан сега пише история на Рим, която възнамерява да доведе до наши дни. Смел човек! Преди няколко години ми изпрати надписан екземпляр на първите десет глави на историята си, написана на *латински език!* Защо е решил да пише на този език, нямам представа. Впрочем той е от Антиохия, нали? Останал съм с впечатлението, че произлиза от добро гръцко семейство. Но като си припомня миналото, си давам сметка, че открай време беше малко романофил. Прекарваше по-голямата част от времето си с европейските офицери и не харесваше особено азиатците. Като историк той нарочно подражава по-скоро на Тит Ливий и Тацит, отколкото на Херодот и Тукидит, доказвайки с това, че всеки си има свой вкус. Напоследък ми писа, че понастоящем живее в Рим, където, макар литературният свят да му се вижда неимоверно неплоден и претенциозен, възнамерява да си създаде име. Желая му успех. Прочетох малко от историята му, изглежда, пише латински свободно, така че може би правилно се е насочил. Но колко е странно и отживяло да искаш да бъдеш *римски* историк. Той ми събщи, че редовно си

пишете. Така че навярно двамата ще обедините силите си, когато дойде време да се издаде Юлиановото съчинение.

През нощта на 22 април Ормизда тъкмо се готвел да тръгне на разузнаване, когато за малко не попаднал в засада, устроена от една персийска кохорта. Никой не знае как персийците са научили точния час, в който Ормизда е щял да напусне лагера, но безспорно са го знаели. Това, което спасило Ормизда, била неочакваната дълбочина на реката точно на това място. Врагът не могъл да прегази придошлата от дъждовете река.

„Предупреждение.“ Не знам какво е имал предвид Юлиан. Възможно е някой шпионин да е предупредил Ормизда в последния момент. Или пък Юлиан е бил предупреден за някакъв заговор срещу самия него.

„Персийската войска ще се събере нощес.“ На следващата заран (23 април) най-после видяхме персийска войска. На една миля разстояние от нашия лагер се бяха събрали няколко хиляди конници и стрелци. В утринната светлина блестящите им плетени ризници караха очите ни да сълзят. Предвождаше ги великият везир. Той е вторият човек след великия цар, по чин някъде между цезар и преториански префект. Към войската на везира се бе присъединил един отряд асанатски сарацини, племе, известно със своята жестокост.

В два часа Юлиан нападна неприятеля. След дълго маневриране пехотата му се доближи на няколко десетки крачки от персийските стрелци. Преди последните да могат да изстрелят стрелите си, той даде заповед за нападение. Тази маневра така изненада персийците, че те не успяха да попречат на нашата пехота да разбие техните стрелци. С щитовете си пехотинците блъскаха персийските стрелци и те не можеха да се прицелят. Най-после се огънаха и побягнаха. Ние спечелихме битката.

Юлиан ликуваше.

— Сега нашите войници знаят, че персийците са хора като нас!

Със зачервено лице, с пурпурен плащ, изцапан с чужда кръв, със светнали от възбуда очи, той изглеждаше като бог на войната.

— Хайде, идвайте! — викна той на Максим и философите, които сега пристигаха на полесражението. — Елате да видим стените на Мацепракта!

Никой от нас не разбра какво искаше да каже, докато не ни заведе до едно изоставено село близо до бойното поле. Там видяхме останки от древна стена. Юлиан отвори една книга.

— Това е — каза той — част от първоначалната асирийска стена. Ксенофонт я е видял, когато бил тук преди 764 години.

Щастливо възбуден, нашият победоносен пълководец се покатери на камъните и зачете на висок глас откъс от Ксенофоновия „Анабазис“. Всички послушно погледнахме стената, останала от онова далечно минало, но след възбудата (и страха) от битката никому ме беше до разглеждане на забележителности. Най-последно Юлиан ни поведе обратно към реката.

На края на нашия стан един легион от императорската стража се беше събрал около една скала, от която техният трибун — висок, мускулест, рус мъж — им държеше реч.

— ... боите се от персийците! Казвате, че не са хора като нас, а демони! Недейте отрича! Чувал съм ви да си шепнете нощем като деца, които се плашат от тъмното.

Гласът на трибуна беше силен. Лицето му бе румено, а очите — какви други можеха да бъдат? — сини. Ние тъмнооките хора загубихме света и сега го владеят онези, с очи като лед. Той говореше с лек германски акцент.

— Но сега видяхте тези демони отблизо. Победихте ги на бойното поле. Толкова ли бяха свирепи? Толкова ли бяха грамадни? Толкова ли бяха страшни?

Войниците наоколо взеха да мърморят, че персийците са като всички хора. Трибунът беше отличен демагог. Погледнах Юлиан, който бе покрил лицето си с наметалото си, за да не го познаят. Той наблюдаваше трибуна с изострения интерес на артист или ретор, който иска да види как ще се прояви някой съперник.

— Не. Те са хора като нас. Но по-слаби. Погледнете! — Трибунът направи знак на един от офицерите си да се приближи. Той държеше нещо, което на пръв поглед приличаше на вързоп от дрипи. Беше убит персиец. Офицерът подхвърли трупа към трибуна, който го улови с голяма лекота. Войниците ахнаха, поразени от силата на тези двама мъже, които вдигаха човешки труп, сякаш бе кукла. С една ръка трибунът хвана и повдигна трупа за врата. Мъртвият персиец беше

дребен и слаб, с тънки черни мустаци и страховито озъбен. Бяха свалили бронята му и той бе облечен само в окървавената си туника.

— Ето го! Персийският демон! От това ли се боите? — Със свободната си ръка трибунът разкъса туниката и показа на войниците едно слабо, почти детско тяло с тъмна сърповидна рана под гръдната кост, където бе минало копието.

Трибунът разтърси тялото, както ловджийско куче разтърсва заек.

— От това ли се боите?

Всички гръмогласно извикаха:

— Не!

След това шумно се изсмяха при вида на неокосменото, гладко тяло, толкова различно от нас. Трибунът презрително захвърли трупа на земята.

— Да не съм чувал повече някой да шепне нощем, че персийците били демони! Ние сме мъжете, които ще управляват тази земя!

Докато войниците надаваха одобрителни викове, трибунът слезе от скалата и се отпрати към Юлиан. Поздрави го без ни най-малко смущение.

— Нужна беше такава реч, августе.

— Отлична реч, Валентиниане.

Защото, както навярно се сецаш, трибунът беше нашият бъдещ император.

— Искам всички мои началници да направят пред войниците си същата... демонстрация. Отлично.

Войниците в миг изчезнаха, както обикновено ставаше, щом разберяха, че императорът е сред тях.

Юлиан и Валентиниан размениха няколко думи за военните работи. После, тъкмо когато понечихме да отминем, Валентиниан направи знак на един млад кавалерийски офицер, който беше застанал наблизо и захласнато гледаше императора.

— Августе, разреши ми да ти представя моя брат Валент.

Често се питам какво ли щеше да си помисли Юлиан, ако знаеше, че след по-малко от година тези братя, синове на един въжар от Норикум, станал отпосле военен, ще бъдат императори — единият на Изтока, другият на Запада. Предполагам, че щеше да одобри Валентиниан, но Валент беше истинска напаст. И това, че и двамата

бяха християни, едва ли щеше да му хареса. На нас също не ни хареса, нали? За малко не ми взеха главата по време на Валент. А Максим не можа да спаси своята.

След това Юлиан остави бъдещите си наследници и си тръгна, като никой от тях не знаеше какво крие бъдещето. Ако боговете съществуват, те сигурно са добросърдечни. Макар да има гадатели и светкавици, те не казват нищо за бъдещето ни. Ако ни казваха какво ни чака, не бихме могли да го понесем.

На следващия ден стигнахме едно място, където водите на Ефрат се изливат в цяла мрежа от напоителни канали. Някои от тях са отпреди хиляда години и ако не бяха те, Персия нямаше да е богатата страна, каквата е. Намериха се хора, които искаха да отклоним водите, та нивите да прегорят от слънцето, но Юлиан не допусна това, като изтъкна, че скоро войската ще живее от плодовете на същата тази земя. В началото на най-големия канал имаше висока кула, която отбелязваше извора на река Нахармалка (което на персийски ще рече Царска река). Тя се влива в река Тигър под Ктесифон. Тази река или канал беше особено бързоструйна вследствие на дъждовете. С голямо усилие построиха мостове върху ладии. Пехотата премина благополучно, но доста товарни животни се удавиха. Спомням си, че имаше опити от страна на персийски разузнавачи да безпокоят с нападенията си кавалерията, но нашите челни конници — сарацините, скоро ги прогониха.

На 28 април, след един поход без особени събития, стигнахме до Пирисабора, голям град с внушителни високи стени и кули, така обгорени от слънцето, че имаха жълтеникавия цвят на лъвска кожа. От три страни градът е естествено обграден от реката. От четвъртата страна жителите са изкопали канал, така че фактически живеят на остров, който е мъчнодостъпен за нападатели. В средата на града, на висок, стръмен хълм се издига огромна вътрешна крепост. Трябва да призная, че като я видях, сърцето ми се сви. Обсадата на такъв град можеше да отнеме месеци.

Юлиан изпрати до града обичайното си послание: ако се предадат, ще пощади живота на жителите му. Но Пирисабора беше един от важните градове на Персия и отговорът на Мамерсидес, началника на крепостта, бе действително дързък: градът няма да се

предаде. Но Мамерсидес се съгласи да говори с Ормизда (изглежда, че са били в тайна писмена връзка).

Аз също присъствувах, когато Ормизда, висок и с блеснала на слънцето броня, с осанката на персийски цар, отиде с коня си до пълния с вода ров пред града. Той спря коня си на края на рова. Когато персийците го познаха, взеха шумно да му се подиграват и да свиркат. Наричаха го предател и какви ли не още по-лоши неща. Бях достатъчно близо до Ормизда, за да видя как жълтеникавото му лице се скова и доби суров израз; той обаче не пошавна, нито пък по друг начин даде вид, че е чул ругатните. В продължение на половин час търпя всички обиди. Сетне, като разбра, че с тези хора не може да се преговаря, даде знак на знаменосеца си да отиде при него. Това предизвика още по-силни викове. Знамето на Ормизда бе това на великия цар на Персия. С най-величествен вид Ормизда се оттегли и Юлиан даде заповед градът да бъде обсаден.

За съжаление Юлиан не е описал тази обсада и у мен самия не е останал ясен спомен за нея. Може би нашият приятел Амиан ще я опише. Всъщност не съм много силен във военната история. Най-ясният ми спомен от тази обсада е цяла поредица разпавии с Максим. Няма да те отегчавам с описание на кавгите ни, защото не си спомням за какво се карахме.

Градът Пирисабора падна на втория ден, след дълго сражение. Но с това не се приключи обсадата, защото Мамерсидес изтегли войската си на върха на хълма и там, защитени от стени, иззидани от тухли и асфалт и здрави като желязо, персийците продължиха да се съпротивляват. Самият Юлиан поведе първото нападение срещу крепостта и бе отблъснат.

На третия ден той заповяда да построят хелеполис. Това е висока, дървена кула, използвана за прехвърлянето на войници дори през най-високи стени. Няма защитни средства срещу такава кула; дори огънят е безполезен, защото я покриват с мокри кожи. Хелеполисът се оказа ненужен. Не беше изкаран и до половина, и Мамерсидес поиска примирие. Спуснаха го от крепостта с въже, което се скъса няколко метра над земята, и той си счупи и двата крака. Юлиан беше милостив. Съобщи му, че всички ще бъдат пощадени, ако крепостта се предаде.

Към залез-слънце от крепостта излязоха около 2500 персийци, мъже и жени, пеейки благодарствени химни на Великия господар, който ги бе пощадил и който сега щеше да царува. След това Пирисабора бе опожарен и изравнен със земята. По това време вече бяхме така скарани с Максим, че не си говорехме.

Юлиан Август

3 май

3. конн. отр. триб. убит. Вез. команд. Пленено знаме! 2 триб. разж. убив. вс. десети. знаме възвърнато. роч. 100 сребър. пари.

Приск: Спомням си много ясно — „3 конн. отр. триб. убит и пр.“. В деня след опожаряването на града всички обядвахме с Юлиан. Беше много приятен обед и той говореше с жар, сякаш отново преживяваше обсадата, и както правят всички военни, даваше дълги обяснения и правеше предположения от рода „какво можеше да стане, ако...“, когато Анатолий влезе в палатката с новината, че предвождани лично от великия везир, персийците разбили три наши кавалерийски отряда: един от трибуните бил убит и знамето било пленено.

Помислих, че Юлиан ще получи удар. Той захвърли чинията си на земята, изскочи от палатката и с кръсъци вдигна всички на оръжие. Един час по-късно войската на везира бе открита и знамето бе възвърнато. Не бяха минали и три часа, и двамата оцелели трибуни бяха разжалвани, а от войниците, които бяха побягнали пред врага, десет души бяха убити; според един стар закон при бягство всеки десети войник се наказва със смърт. Никога не бях виждал Юлиан толкова разгневен, нито пък толкова строго да следва класическия образец на римски пълководец. Той заповяда да се строи цялата войска, за да гледа екзекуцията на войниците. Когато наказанието бе изпълнено, той държа реч, в която ги предупреди да не проявяват неподчинение и малодушие и им напомни, че ако някой се предаде на врага, персийците ще го осакатят и ще го оставят да умре от глад в пустинята. След това похвали войските за победата при Пирисабора и даде на всеки войник по сто сребърни пари.

Горкият Юлиан! Тъй като самият нямаше никакво отношение към парите, не можеше и да смята добре. Нямаше представа за цените на нещата, нито дори колко струва верността на войника. Като спомена тази малка сума, войниците така шумно изразиха недоволството си, че се уплаших да не би веднага да се разбунтуват. Но Юлиан не се уплаши. Каза им с остър тон, че той самият не е богат и че римският народ бил в затруднено положение, защото толкова много от предшествениците му използвали златото, за да купят привиден мир, вместо да купят желязо и да водят неизбежните войни. Но им обеща, че скоро ще бъдат в Ктесифон и тогава съкровищата на цяла Персия ще бъдат техни. Това подобри настроението на войниците: те го приветствуваха и затракаха с копия по щитовете си.

Юлиан Август

4 май

14 мили. Наводнения. Спираме настъплението. Мостове.

Приск: Персийците отприщиха речните бентове на юг от нас и загубихме един ден, тъй като се наложи да използваме лодки и салове, за да преминем многобройните блата, образувани от разлялата се река. Цялата околност се бе превърнала в огромно тресавище. Най-яркият ми спомен е как, докато газех през калните води, по краката ми се вливаха грамадни, жадни за кръв пиявици.

Юлиан Август

7 май

Майозамалха. Лагер. Подготовка за обсада. Засада. Предателство?

Приск: След три дни стигнахме до Майозамалха, друг важен град с високи стени. Там Юлиан се разположи на стан.

„Засада“ се отнася до случилото се нея вечер. Юлиан и няколко разузнавачи оглеждали външните стени, за да открият слаби места. Както вървели под стените, десетина персийци се измъкнали от града

през една вратичка, пропъззели до Юлиан и разузнавачите и неочаквано ги нападнали. Двама от тях се нахвърлили върху Юлиан. Той убил единия, а от другия се защитил с щита си. За няколко минути персийците били избити и Юлиан се завърна в стана, щастлив като момче, с оръжието на убития персиец като трофей.

„Предателство?“ Как ли са узнали персийците за разузнавателната му обиколка? Юлиан знаеше, че войската му гъмжи от шпиони, а освен това имаше и много врагове. Той подозираше, че се касае за предателство, и беше прав.

Жителите на Майозамалха отказаха да се предадат. И Юлиан се приготви за обсада. Сега вече се боеше от персийската войска, която, както се предполагаше, се събирала точно на юг от Ктесифон. За по-голяма сигурност той заповяда да се издигне двойна ограда около стана ни.

Юлиан Август

8 май

Конница, предвождана от великия везир, нападна обоза ни в палмовите горички. Не дадохме жертви. Персийците имаха убити. Бяха отблъснати и пропъдени. Околността е много гориста и пълна с потоци и езерца. Винаги съм смятал, че Персия е пустиня. Колко бих желал да имам свободно време и като Херодот да опиша този край на света! Толкова е красив! Изобилие от финикови палми и плодни дървета. Нивите са жълто-зелени от младото жито. Тазгодишната реколта ще бъде добра, и то наша!

Особено интересни ми се виждат находищата на нефт — тази мазна течност, която извира от земята и може да гори. Сутринта заповядах да запалят едно такова езерце. Огнен език се издигна до небето. Единственият начин, по който може да се потуши огънят, е да се покрие с дебел пласт пясък; иначе ще гори с години. Оставих нефта да гори като жертвоприношение на Хелиос.

Доведоха при мен няколко пленници от тазсутрешното нападение. Това са особени на вид същества и аз ги разгледах доста внимателно, като си припомних за един от трибуните, който неотдавна показва на войниците си труп на персиец с думите: „Погледнете от

какво сте се бояли! Това е персийският демон с бронзови ръце и от устата му излиза пламък!“ След това им показва трупа на едно крехко създание, по-скоро момче, отколкото мъж.

Приск: Обикновено, когато в исторически текстове се предават речи, никой не очаква да се повтарят дословно същите думи. Думите на Валентиниан, които по-горе предадох, обаче са съвсем точни, защото, докато той говореше, си вземах някои бележки, които сега използвам за този коментар. А ето че Юлиан, преди да е изтекла и една седмица, вече променя текста. Историята е сбор от празни приказки за събития, истината за които се губи още докато те се развиват. Поднасям ти тази изтъркана мисъл без коментари, но това е истината!

Юлиан Август

8 май

Персийците, които разпитах, бяха от конницата. Те са дребни, жилави и с оловносив цвят на кожата. Ормизда служеше като преводач. Макар да смятаха, че веднага ще ги убием, нямаха вид да се боят. Един от тях говореше от името на всички и изля цял поток от думи. Когато накрая се задъха, попитах Ормизда какво бе казал.

Ормизда сви рамене.

— Типичен персиец — отговори той, засега в „гръцко“ настроение. — Надява се да се задавим от гордост, месецът да падне върху войската ни, та да я смаже, и племената в пустинята да се надигнат чак от Индия и Китай, за да ни изколят. Персийците винаги са склонни да преувеличават в речта си, особено в метафорите си.

Изсмях се. Открай време персийската реторика ми се е виждала по-скоро забавна. Характерно е за източните народи, че винаги си служат с извънредно пищни и надути фрази. Дори дипломатическите им послания често са неразбираеми заради прекалената си образност, която напомня на Пиндар.

Ормизда им плати със същата монета. Персийците слушаха презрително. Те са хубави мъже със заострени гладки бради и често

пъти сключени вежди. Очите им, черни и дълбоки, са особено изразителни. Те са много стройни поради строгата им диета. Ядат само когато огладнеят, а и тогава ядат много малко. Рядко пият вино. Като изключим бърборенето, единствено спрямо жените проявяват невъздържаност. Всеки мъж има толкова наложници, колкото може да издържа. Не харесват момчета. Всичко във външния им вид говори за голяма скромност; считат за срамно друг човек да ги види, когато ходят по нужда. Донякъде бих желал нашата войска да подражава на тяхното физическо благоприличие. Все пак въпреки всичките им добродетели не са приятен народ. Надменни са, обичат да се хвалят и се опияняват от жестокости. Благородниците държат долните слоеве на населението, както и робите, във вечен страх, като ги изтезават или убиват по своя прищявка. Няма закон, който да защити безпомощните, а милосърдието за тях е нещо съвсем непонятно. Законите им са дивашки. Например ако някой е извършил престъпление, което се наказва със смърт, убиват не само него, но и цялото му семейство.

— Да се отчаеш от такива хора — каза Ормизда с отегчен вид, след като отведоха пленниците. — Най-глупавото племе на света.

— Но ти си техен цар — закачих го аз. — Следователно си най-глупав от всички.

— Твърде дълго съм живял сред вас — отвърна той тъжно.

— Но именно поради това ще бъдеш по-добър като владетел. Можеш да ги промениш.

— Невъзможно е — каза той и поклати глава. — Именно това е характерно за Персия. Ние сме, каквито сме били; и ще бъдем, каквито сме. Когато стана велик цар (ако е такава волята на Слънцето и на Юлиан), няма да бъда вече грък. Ще забравя Платон. Ще бъда като Дарий и Кир, като Ксеркс и като... да, като брат си Сапор.

— Ще бъдеш съюзник, на когото не може да се разчита? — Казах това с шеговит тон, но не се шегувах.

— Какво друго мога да бъда? Аз съм наследник на Сасанидските царе. Ние сме жестоки и невъздържани — отвърна той, а сетне се усмихна с очарователна усмивка. — Добре ще направиш, августе, да избиеш всички персийци, включително и мен.

— Това е неизпълнимо — рекох и заговорих за друго.

Но бях поразен от думите на Ормизда и ме обзе безпокойство.

Дали не трябва да държа римска войска в Ктесифон и да управлявам чрез проконсул? Ще бъде ли невъзможно да държим персийците в подчинение, както прадедите ни не можаха да се справят с евреите? Съжалявам, че Салустий не е тук.

Прекарах останалата част на деня с военачалниците си, подготвяйки обсадата на Майозамалха. Градът е разположен на височина и е обграден от двойна стена. Охранява се от голям гарнизон. Заповядах да подкопаят стените. Това е едно добро средство, което още не сме опитали. Невита и Дагалайф в момента прекопават тунели под стените. Призори Виктор с голям брой конници ще отиде на разузнаване чак до Ктесифон. Има слух, че войската на великия цар се приближавала към нас откъм изток, но това е само слух.

Всичко върви прекалено лесно. Но защо трябва да се чудя? Боговете са с мен и духът на Александър шепне: „Напредвай, до най-далечния край на света!“

Приск: Както винаги духът на Александър прекали с амбициите си. Достатъчно мъчно беше да превземем Майозамалха, камо ли Индия и Китай. Но тогава Юлиан не беше още загубил ума си, каквито и усилия да правеше Максим да го подлуди. Не съществуваше никакъв план за скорошното завладяване на далечни азиатски страни. Юлиан предвиждаше кратък поход в Персия, зимуване в Тарс и едва след това поход към Индия.

Юлиан не описва обсадата и падането на Майозамалха, и аз също няма да ги описвам. Доколкото си спомням, градът бе разположен на висока скала над реката. За да се добереш до града, трябваше да се изкатериш по стръмни скали, извънредно удобни за отбрана. Първия ден опитахме фронтално нападение и не успяхме. Междувременно се копаеха тунели под стените.

На втория ден докараха обсадни машини. Въздухът ехтеше от трясъка на едри камъни, изхвърляни с катапулти срещу стените. Слънцето припичаше. Скоро се изтощиха и защитници, и нападатели. Но Юлиан караше войниците да се бият до пълно изчерпване на силите им, защото нямаше време да се занимава с обсади, когато беше толкова близо до Ктесифон и войската на великия цар. Най-сетне бойците, които копаеха тунелите, съобщиха, че са готови да нахлуят в

града. Тази нощ Юлиан нападна крепостните стени с цялата войска, докато няколко кохорти минаха през тунелите и влязоха в града през пода на една задна стая на изоставена кръчма. Градът се предаде.

XXI

Юлиан Август

11 май

Имахме чудесен късмет. Превзехме Майозамалха с много малко жертви. Току-що приех Набдатес, персийския комендант. Той ме приветствува като „господар на света“ и аз пощадох живота му. Това би следвало да направи добро впечатление. Ако персийските военачалници ме смятат за милостив, има по-голяма вероятност да се предадат, когато видят, че силите ми ги превъзхождат по брой. Надявам се да е така, защото нищо не обезсърчава една войска така, както воденето на дълги обсади на маловажни градове.

Набдатес се кълне, че не знае къде се намира великият цар, и аз му вярвам. Той има подозрения, че Сапор не е в столицата, а някъде на юг. В такъв случай скоро ще се срещнем с великия цар.

Пиша тези редове в палатката си до реката. На високия хълм градът Майозамалха гори като факла в черната нощ. Едва успях да предотвратя избиването на населението в града. Галите приемат съпротивата на персийците като обида; винаги е така. Между другото те откриха неколкостотин жени, скрити в крепостта, и веднага взеха да хвърлят жребий за тях. В такива моменти офицерите изчезват и войниците се разпореждат сами. Съвсем случайно се озовах близо до площада, когато си делеяха жените.

Бяха ги събрали една до друга наред със съкровищата, намерени в града: златни монети, украшения, топове коприна — всичко, каквото бяха измъкнали от развалините на града, бе струпано тук, за да бъде справедливо разделено. Като ме видя, един от петулантите извика: „Нещо за Юлиан!“ И така отидох пеша при войниците, като прост легионер.

Стотникът, който ръководеше лотарията, посочи една от камарите злато. „Това е твоят дял, войнико“ — рече той, използвайки традиционния израз. Благодарих му и взех една жълтица. След това войниците се развикаха да взема и една от жените. Те, разбира се, знаеха, че съм се обрекъл на безбрачие, и това им се вижда безкрайно

смешно. Отказах любезно. Но те все пак настояваха. Затова поогледах тълпата от нещастни жени, като намислих да взема някое дете и да го пусна на свобода. Но нямаше малки девойчета, а само едно много хубаво десетгодишно момче. И аз го посочих. Войниците бяха във възторг. По-добре на престола да има любител на момчета, отколкото безбрачник!

Момчето се оказа извънредно интелигентно, но глухонямо. С ръцете си прави бързи и грациозни движения и виждам, че лесно го разбирам. Направих го мой личен прислужник и той изглежда щастлив.

Тази вечер съм потиснат. Обикновено победите ме въодушевяват. Не мога да разбера какво ми е. Може да са мемоарите. От известно време диктувам спомените си от детството ми в Мацелум и споменът за онези години винаги ми разваля настроението.

Интересна забележка: един войник от херкуланския легион докладвал, че днес в разгара на битката видял огромен мъж, облечен в необичайна броня, да се изкачва по една от обсадните стълби. По-късно, докато войниците се биели все така ожесточено, пак видял същия воин, но не могъл да установи кой е; и другите войници, които го видели, не знаели кой е. Всички били положителни, че този воин е бил богът на войната, самият Арес. Трябва да помоля Максим да разучи тази работа.

12 май

Седя след пладне в тронната зала на един от дворците на великия цар, хубава сграда в римски стил, по-скоро вила, отколкото истински дворец. До него има обширен заграден ловен парк. В тази гориста местност държат какви ли не животни: лъвове, глигани и онова действително страшно животно, персийската мечка. Войниците току-що разбиха оградата и сега са тръгнали да гонят и убиват животните. Лично бих предпочел да не ги избиват така масово, но трябва да се поддържа доброто им настроение, защото приближаваме Ктесифон и ни предстои решително сражение.

Преди малко идва Йовиан. Донесе ми кожата на убит от него лъв, доста грамадно животно.

— Това ще върви с кожата, която имаш на леглото си.

Благодарих му сърдечно. От офицерите галилеяни най-много се доверявам на него, може би защото е най-глупавият. Почерпих го малко вино, което намерихме в избата на двореца. Изпи го толкова лакомо, че когато си тръгваше, му дадох да вземе със себе си още две шишета от същото вино. Беше много доволен и леко пиян.

Заедно с Приск обиколихме двореца. Той е и красив, и удобен, съчетание, което римските императори не познават. Слугите, изглежда, бяха избягали малко преди да пристигнем и гозбите бяха още топли в кухнята. Тъкмо се канех да опитам съдържанието на един от съдовете, когато глухонямото момче ме удари през ръката, та черпакът падна на земята. После то само опита яденето, с което искаше да покаже, че би трябвало да се пазя от отрова. Никога не се сещам за подобни неща. Не, не е точно така. Понякога се питам дали смъртта ми не се крие в паницата ечемичена каша, която ми носят за вечеря, но която аз винаги изяждам без колебание. Ако е писано такъв да бъде краят ми, нищо не мога да направя по въпроса. За щастие обедът, оставен от персийците, не беше отровен.

Заповядах писарите да работят в тронната зала — прохладна, възтъмна стая с решетки на прозорците и червен лакиран трон, на който седя сега и си драскам тези бележки. Великият цар живее много по-разкошно от мен. В една от стаите открихме стотици копринени мантии... Приск настоява да ги дам на Максим.

Довечера ще дам голямо угощение на моите военачалници. В главата си вече имам план за последната фаза на похода. Противно на мнението на историците, войните до голяма степен се водят без предварителна подготовка. Действително има една крайна цел, но средствата за постигането ѝ не могат да се определят предварително. Ето защо любимото божество на пълководците — и на Рим — е Фортуна.

16 май

От три дни вече сме на стан в Кохе. Това е село, близо до мястото, където някога е бил разположен несъществуващият вече град Селевкия, основан от Александровия пълководец. Малко по-нататък са

развалините на друг един град, разрушен през миналия век от император Кар. Реших, че ще има добро въздействие върху войниците, ако им покажа още едно доказателство за победите на римското оръжие в Персия.

Все още ме поражавя красотата на природата. Цветя цъфтят, зреят плодове; има много гори, много вода. Това е такъв идиличен край, че ми става тъжно, като си помисля колко града трябва да бъдат опожарени. Но построеното от човека може отново да бъде възстановено. Съгласен съм със стоиците, които гледат на живота като на безкраен низ от периоди на възход и на упадък; и завършекът на всеки период носи белезите на пълното безпристрастие на огъня.

Близо до разрушения от Кар град има малко езеро, което се излива в река Тигър. Тук видяхме една страхотна гледка: цялото семейство на Мамерсидес, офицера, който ми предаде Пирисабора, беше набучено на колове. Така жестоко наказва великият цар онези, които не му се подчиняват. Ужасно беше да видиш не само жени, но и деца, умъртвени по този болезнен начин.

Докато бяхме пред езерото, дойде Ормизда с цялата си свита от персийци (сега вече го обслужват над стотина персийци). След него носеха пленения Набдатес, губернатора на Майозамалха. Ормизда ме поздрави официално и каза:

— Августе, осъдих Набдатес на смърт.

Попитах го защо. Ормизда имаше свиреп вид.

— Преди обсадата имахме с него тайно споразумение. Той трябваше да ни предаде града. Всичко беше уговорено. След това той наруши клетвата, която ми бе дал — най-голямата клетва за един персиец. Следователно като велик цар аз съм длъжен да го умъртвя, като го изгоря жив.

Бях поразен от държането на Ормизда. Колкото по се доближавахме до Ктесифон, толкова по-царствено се държи и толкова по-ясно проличава персийската му кръв. И така, аз дадох съгласието си и нещастникът със счупени крака бе затътен до кладата. Напуснах мястото, преди да запалят огъня. Не мога да търпя екзекуции освен посичане с меч.

Пиша тези редове седнал на пейка в парк, който трябва да е принадлежал на някой благородник. Чуден ден е — слънцето грее, но не е горещо; докдето ти стига окото, всичко наоколо се зеленее и

цъфти. Сега съм уверен в успеха ни. Преди малко дойде пратеник от Аринтей и веднага тръгна обратно. Една крепост на двадесет мили в източна посока отказва да се предаде.

Ще трябва да отида там, за да реша дали да я обсаждам, или не. Сега пристига друг пратеник. Разположил съм се удобно и ме е обхванала леност. Ще ми се да седя в този парк. Топлият полъх на южния вятър ми носи аромата на цветя: дали са рози?

Приск: Вторият пратеник навярно му е донесъл лошата новина, че три от кохортите на Дагалайф били нападнати от персийците при един град на име Сабата. Докато кохортите се биели, отряд от местни селяни се промъкнал зад войската и избил повечето от товарните животни и обозните войници. Това беше тежък удар и Юлиан бе страшно ядосан на Дагалайф, който бе оставил обоза без охрана.

Колкото до „крепостта на около двадесет мили в източна посока“, която отказвала да се предаде, Юлиан се приближил с коня си до самите ѝ стени и за малко не бе убит; оръженосецът му бе ранен.

През нощта Юлиан даде заповед да изкарат обсадните машини. За нещастие беше почти пълнолуние и нощта беше светла като ден. Докато поставяха обсадните машини срещу стените, персийците внезапно разтвориха градските врати и нападнаха нашите войски с мечове и копия. Избиха почти цяла кохорта заедно с нейния трибун.

Как си спомням всичко това толкова ясно? Защото току-що получих от Амиан Марцелин още неизгладеното му описание на Юлиановия поход в Персия. Преди много месеци му бях писал да го питам дали има някакви бележки за онези дни. В придружаващото ръкописа писмо той ми пише, че „както обикновено си бил водил разхвърляни записки“. Предполагам, че неговите записки са достоверни. Той е особено добър в описанията на битки. Не може и да бъде иначе. Като професионален военен, той е участвувал във всички военни походи от Британия до Персия. Бих ти пратил неговата история, но тъй като е на латински, няма да можеш да я четеш, а съм убеден, че няма да искаш да правиш разноски да ти я преведат. Между другото той ми пише, че възнамерява да напише история на Юлиановото царуване „точно както е било“. Навярно с това иска да каже „сухо, безизразно“, като че ли Юлиан е царувал преди хиляди

години и не представлява интерес за съвременното общество. Желая му успех.

Докъде бях стигнал? Да, пиших за избиването на една наша кохорта от персийците. Веднага след тази кръвопролитна схватка те избягаха отново в крепостта. На следващия ден Юлиан хвърли цялата войска срещу града. След ожесточен бой тя падна. Юлиан бе капнал от умора след боя. Казаха ми, че лично ръководел обсадата и се сражавал непрекъснато в продължение на тринадесет часа. Аз лично не видях нищо, защото станът ни бе разположен на десет мили от крепостта. Ние, които не бяхме военни, си почивахме при всички удобства, докато войниците се сражаваха.

Какво друго си спомням за тези дни? Не особено много. С Анатолий играехме на дама. Седяхме пред палатката му и играехме на една сгъваема масичка с инкрустирани квадрати, нарочно направена за тази игра. В палатката писарите работеха безспирно. Императорът поддържаше кореспонденцията си, като че ли беше в двореца си в Константинопол. Колкото и опасно да бе военното положение, той се считаше длъжен да отговаря на всички писма.

Веднъж, когато ние с Анатолий играехме на дама, Виктор мина като вихрушка през стана начело на една колона лека кавалерия. Само дето не ослепяхме от праха, който дигнаха. Анатолий побесня.

— Прави го нарочно! Знаеше, че седим тук! — каза Анатолий, като избърсваше праха от очите си с крайчеца на наметалото си.

— Той се държи, както се държат всички гали — рекох аз, за да го подразня. Анатолий обикновено е много сдържан, когато стане дума за различните клики в царския двор.

— Той се държи много по-лошо от кой и да е гал. При това е по-амбициозен от всички гали.

— За императорска мантия ли мечтае?

— Не зная — каза Анатолий, като присви малките си уста.

— А какво знаеш?

— Августът е в течение на това, което знам.

Повече нищо не каза. След това спечелих от него четири денарии, които и до днес не ми е дал. Ето какъв историк съм аз.

Юлиан Август

Пак нощуваме в един от дворците на великия цар. Този е дори по-красив и по-пищен от ловната хижа. Обкръжен е от голям парк от кипариси, а в околността има извънредно много лозя и овощни градини. Сега сме посред лято — най-хубавото годишно време. Какъв хубав сезон за воюване!

Виктор ми събщи, че успял да отиде до самите стени на Ктесифон, без някой да го спре. Портите били затворени. Стражата по стената дори не се опитала да стреля по неговите войници. Носи се слух, че войската на великия цар е на няколко мили на юг. Сега трябва да сме готови за бързо придвижване. Само да падне столицата, и войната ще свърши. Сапор ще моли за мир. В най-лош случай ще рискува всички в едно редовно сражение, а персийците не се славят с голямо умение в такива битки. Те са по природа мародери като сарацините.

Поканих на вечеря Максим, Приск, Анатолий и Ормизда. Столовата особено се отличава със своето великолепие — украсена е със стенописи, изобразяващи Сапор на лов за лъвове и глигани. Нарисувани са много реалистично — именно такава живопис харесвам, макар че не държа много на такива неща. Все пак, след като два месеца си се взирал в стените на палатката си, ти прави удоволствие да гледаш нещо красиво.

За моя изненада оказа се, че Максим доста разбира от изкуство. Тази сутрин той обиколи целия дворец, разгледа внимателно всичко и даде на Анатолий препоръки какво да бъде опаковано и изпратено в Константинопол.

— Направи ли ти впечатление, августе, че всички картини са на една и съща тема? Убиване. Преследване на животни. Мъже на война. Един звяр срещу друг.

Не бях го забелязал, но така беше.

— Така е, защото ние гледаме на убиването като на необходима свещена част от живота — каза Ормизда.

— И ние също — рече Приск. — Но се преструваме, че се ужасяваме от убийство и кръв.

Реших да не му направя забележка. Бях — и съм — в твърде добро настроение. Бях се изкъпал в мраморната баня на великия цар и

бях облякъл една от хубавите му ленени туники. Изглежда, че Сапор и аз имаме еднакъв ръст. Намерих също едно желязно ковчеже, пълно с личните накити на Сапор, между които един шлем, украсен със златна глава на овен и имперската емблема. Дадох го на Ормизда.

— Няма да е зле да привикнеш да го носиш — рекох.

Той го пое от ръцете ми, сетне падна на колене и ми целуна ръка.

— Персийската династия ще ти бъде навеки благодарна.

— Стига ни мир за едно поколение — отвърнах аз сухо, като се питах след колко време великият цар Ормизда ще измени на Рим. Няма благодарност на този свят, особено у царете. Ще държа постоянен гарнизон в Ктесифон; Ормизда още не знае за това.

Докато философите се забавляваха с разисквания и спорове, Ормизда и аз се срещнахме с военачалниците в една съседна стая. На масата бе разтворен план на Ктесифон, който Ормизда бе намерил в библиотеката на великия цар. Според него планът е верен. Присъствуваха Виктор, Невита с Дагалайф, а също така и нашият префектус фабрум^[1].

Минах направо на въпроса:

— Няма как да се приближим до града по вода — рекох аз, посочвайки картата. — Ние сме в триъгълник: над нас е Царската река; зад нас е река Ефрат; пред нас е река Тигър. Тигър и Ефрат се сливат на юг от Ктесифон. Но не можем да минем от Ефрат в Тигър, защото Ктесифон заема господстващо положение спрямо мястото, където двете реки се свързват. Освен това ние ще трябва да пътуваме срещу течението. Надявахме се да използваме Царската река, която се влива в Тигър над Ктесифон, но тази част от коритото ѝ е сухо. Остава ни един-единствен избор — да отворим Траяновия канал. — Посочих една пунктирана линия на картата. — Когато Траян бил тук, той заповядал да се изкопае дълбок канал от Ефрат до Тигър, като следвал коритото на един стар асирийски канал. Нашият префектус фабрум от два дни разучава този канал и е на мнение, че може да се отвори. — С щастлив израз на лицето префектът изброи многобройните трудности, които щяхме да срещнем при отпушването на канала; главната от тях била каменният бент, построен, за да попречи на нападатели да го използват, както го е използвал Траян. Но веднъж като се разруши бентът, той смяташе, че каналът ще стане плавателен. След кратко разискване издадох заповед да разрушат бента.

Военачалниците ми са в добро настроение. Особено Дагалайф и Виктор горят от нетърпение за решително сражение. Ормизда е нервен — толкова е близък денят, когато ще се изпълнят мечтите му. След това отпратих всички освен Невита, който поиска да остане. Обезпокоително. Хр.

Приск: За какво ли са говорили? Мисля, че Невита трябва да го е предупредил за заговора срещу него. „Обезпокоително“ — може да се предположи, че тази дума означава именно това. „Хр.“ означава християните. Съпостави фактите, и значението им се изяснява.

На 24 май каналът бе отприщен и флотата премина трите мили от Ефрат до Тигър. Пуснахме котва на половин миля северно от Ктесифон, който се издига над зелената долина на Тигър — истинска планина от тухли, чиято тежест сякаш би могла да огъне самата земя. От нашата страна на реката виждахме само стените на града, които са с половин стена по-високи от тези на Константинопол. Дебелите зидове са подсилени с полукръгли кули, които се издигат на равни разстояния една от друга. Между реката и града има открито поле, където през нощта срещу 25 май се събра войската на великия цар.

Анатолий ме събуди при изгрев-слънце. Заедно напуснахме лагера и отидохме до брега на реката, където вече се бе събрала половината от нашата войска да види неприятеля. Беше действително великолепно гледка. Персийската войска наброяваше почти сто хиляди души. Поне сега твърдим, че са били толкова. Никой не може да определи с точност колко голяма е една неприятелска войска, но винаги казваме, че е била три пъти по-голяма от нашата. Смятам обаче, че при Ктесифон персийците действително трябва да са били три пъти по-многобройни от нас. Персийската войска беше строена в боен ред зад дървена ограда от високи колове. Да се премине реката тук, ми се виждаше лудост.

Навсякъде около нас войниците загрижено разговаряха помежду си. Не само опитният ветеран си даваше сметка колко трудно би било да се премине тази река под стрелите на персийците, след това — което е още по-трудно — да се изпълзи по хлъзгавия бряг и най-последно да се прехвърли високата ограда.

Обърнах се към Анатолий, който видимо бе не по малко разтревожен от мен.

— На това място не можем да преминем реката.

— Може би императорът възнамерява да се придвижи нагоре по течението. Вероятно прехвърлянето на другия бряг ще стане на няколко мили в северна посока и тогава, с едно обходно движение — нали знаете, класическата маневра на Константин...

Но въпреки любителската си страст към стратегията Анатолий взе да мънка и накрая замълча. В продължение на повече от един час се вирахме мрачно в персийците, които също ни гледаха. Тогава се появи един от Юлиановите тръбачи и призова войниците да се съберат. Императорът лично щял да съобщи нарежданията за днешния ден.

— Трябва чисто и просто да се оттеглим. Никакво друго решение не е възможно — рекох аз.

Анатолий пък се питаше дали не би могло просто да задминем Ктесифон и да поемем на юг към Персийския залив, „където вадят перлите. При това много богат край, както разказват“ — завърши той.

Юлиан се яви пред войските. Беше весел, жизнерадостен; очите му светеха; като никога пурпурният му плащ беше чист; само носът му, изгорял от слънцето, малко се белееше.

— Войници, вече видяхте персийската войска. А още по-важно е, че и те ни видяха!

Той спря, очаквайки одобрителни възгласи. Никой не се обади. Но Юлиан замълча само за миг. Пълководци, които оставят една неудобна пауза да се удължи прекомерно, рискуват да чуят в настъпилата тишина някой груб израз, възмутен вик и тогава може да пламне бунт.

Но Юлиан ни готвел изненада.

— Днес всички сме уморени. Изминалата седмица не беше лесна: разчиствахме канала, придвижвахме флотата, устройвахме стан. Затова днес ще имаме игри. Предлагам да имаме конни състезания, като на победителите се раздадат награди в злато. Вие ще се занимаете с обзалагането, тъй като, разбирам, между петулантите има хора, вещи по залагането при конни състезания. Не се съмнявам, че те ще ни помогнат и на нас, останалите. Приятно прекарване!

Той махна с ръка и разпусна войниците като учител, който дава на учениците си неочаквана почивка.

Всички бяха смаяни. Да беше друг пълководец, войниците щяха да помислят, че е полудял. Но това бе Юлиан, който досега не бе загубвал сражение. Войниците ахнаха от изненада и след това изразиха възторга си с радостни възгласи, приветствайки младия си вожд, който така самоуверено заповядваше да се уредят игри и състезания, когато цялата войска на великия цар беше строена само на една миля разстояние. До последния войник, всички вярваха в Юлиановия късмет и военния му гений. Щом той е толкова уверен, защо да се тревожат те, простите войници? И така войската изпълни нареждането му и денят премина в състезания и игри.

Нея нощ Юлиан даде заповед да се премине Тигър с изненада. Войската беше разделена на три части. Щом първата се закрепил на отсрещния бряг, втората част щеше да се качи на корабите и така нататък. Началниците се възпротивиха на този план. Виктор посочи с ръка хилядите персийски лагерни огньове, които огряваха хоризонта.

— Всички преимущества са на тяхна страна.

— Не всички — възрази Юлиан неопределено. — Ще видите, че съм прав. Кажете на войниците си да се качват на корабите. До сутринта искам всички да са преминали реката.

Виктор неохотно натовари своите четири хиляди войници на пет празни товарни кораба. Никога не съм виждал толкова изплашени войници. Точно преди да тръгнат, Виктор и Юлиан се скараха на брега на реката. Никой не чу какво си казаха, но Виктор тръгна разярен, а Юлиан беше необичайно спокоен.

Корабите изчезнаха в тъмнината. Тишина. Мина един час. Юлиан крачеше напред-назад, като даваше вид, че го интересуват само корабите, в които щяха да се качат останалите легиони, щом първите се закрепят на отсрещния бряг. Войската чакаше.

Изведнъж пламтящи стрели пронизаха черната нощ. Войниците на Виктор слизаха на брега. Персийците ги нападаха. Първо един, после два, сетне и петте кораба бяха подпалени от персийските стрели. В далечината чувахме войниците на Виктор да се викат, докато се изкачваха по хлъзгавия бряг, осветени от блещукащата светлина на горящите кораби. На нашия бряг на реката настъпваше паника.

Юлиан спаси положението с една от вдъхновените си лъжи. Всички бяхме убедени, че нападението е пропаднало и нашите

войници отвъд реката са обречени на гибел. Внезапно Юлиан посочи петте горящи кораба и викна:

„Вижте! Корабите горят. Това е уговореният сигнал. Сигналят на Виктор. Успех! Успех! На корабите! Всички на корабите!“

Не ми е ясно как му се удаде това, но той успя да убеди войниците и те му повярваха. Той тичаше нагоре-надолу по брега, викаше, блъскаше и увещаваше войниците да се качват по-бързо по корабите. Сетне скочи в първия кораб точно когато той се откъсваше от брега. Сега вече войниците бяха възбудени като него. Взеха да се тълпят около корабите. Някои дори преплуваха реката, легнали върху щитовете си. Убеден, че катастрофата е пълна, аз наблюдавах как римската войска изчезна в черната река.

За мое изумление, когато се развидели, брегът беше в наши ръце.

На другия ден ние с Максим заедно с жреците и други плахи хорица заехме удобно място на брега на реката и наблюдавахме битката за Ктесифон, като че ли сме на театър. Когато започнахме да се оплакваме от жегата, донесоха ни слънчобрани и вино. Никога не се е случвало философи да наблюдават съдбоносното сблъскване на две империи при такива удобства.

Бях седнал между Максим и етруския жрец Мастара. Анатолий не беше при нас, защото бе взел храброто решение него ден да се бие рамо до рамо с Юлиан, макар да не се очаква от един бивш началник на протокола да участвува в сражения. Доста го закачахме, когато се приготвяваше за битката. Той свиваше устни, за да придаде войнствен израз на малката си уста; въпреки това обаче лицето му оставаше безнадеждно кротко.

— Много години съм служил в конницата — каза той небрежно.

Кръглият му корем се тресеше под бронята, която не му прилягаше добре. С властен жест заповяда на коняря да доведе коня му. Анатолий скочи на коня си с такъв устрем, че падна от другата му страна. Трябва да призная, че ние цивилните се изсмяхме на буйния си събрат. Но въпреки закачките ни Анатолий последва своя император на бойното поле.

Отначало виждахме всичко съвсем ясно. Персийците бяха пръснати като дъга между стените на Ктесифон и реката. Отпред — конницата; зад нея — пехотата; а най-отзад, до самите стени, като

верига от пръстени могили се виждаха сто слона, всеки с желязна кула на гърба, пълна със стрелци.

Персийските конници носят съвсем необикновени брони, които се състоят от стотици малки железни плочки, съшити заедно, така че не само войникът е изцяло защитен, но и лесно се движи, защото бронята взема формата на тялото му като плат. Конете им са защитени с кожени наметала. Предвождана от способен военачалник, персийската конница би била страшна сила. За наше щастие по онова време нямаше особено изтъкнати персийски военачалници. Освен това персийската войска не е постоянна институция като нашата, а случайна сбирщина: едни са на постоянна военна служба, други са наемници, има и благородници, и роби. В критични моменти във войската вземат всички годни мъже — тази система едва ли е най-добрата.

Зад конницата напредваше пехотата в сгъстен боен ред; всеки войник носеше продълговат, изплетен от ракета щит, покрит с кожа. Великият везир беше между слоновете в тила, а великият цар и неговият двор наблюдаваха битката от стените на Ктесифон, както ние философите я наблюдавахме, разположени на сгъваеми столове до самия бряг на реката. Бяхме твърде далеч, за да можем да разпознаем Сапор, макар Максим да твърдеше, че го виждал съвсем ясно.

— Аз съм извънредно далекоглед, знаеш. Сапор е от лявата страна на кулата до портата. Виждаш ли синия балдахин? Е, той стои точно под него, облечен в алена мантия. При него трябва да са синовете му. Изглеждат съвсем млади...

Той непрекъснато дрънкаше и ни обясняваше, макар че всъщност всички ние можехме да видим смътно само някакво цветно петно по зъбчатите стени.

Юлиан обаче виждаше съвсем ясно — яздеше неспокойно пред първата редица на настъпващата пехота. Лесно можеше да го познае човек не само по белия му кон и пурпурната му мантия, но и по змея — неговия щандарт, който винаги го придружава.

Нашите тръби засвириха за нападение. Пехотата започна да напредва с онази особена стилизирана стъпка, подобна на стъпката на древната спартанска войска: две кратки стъпки, пауза, две кратки стъпки, пауза, спазвайки точно ритъма на барабаните. Има нещо заплашително и зловещо в този ритмичен бумтеж и във вида на бавно

напредващите редици. Дори Максим млъкна, когато римската армия започна да напредва. След това войниците от първата редица нададоха викове и запратиха копията си в персийската конница. Изведнъж двете войски изчезнаха. Едва не помислих, че Максим е направил магия. Докато преди миг в силната слънчева светлина съвсем ясно виждахме сто и тридесет хиляди войници, сега пред нас нямаше нищо освен потискащ облак от прах. Нищо не се виждаше. Но от средата на облака се чуваше рев на тръби, бумтеж на барабани, бойни викове, звънтеж на мечове и свистене на стрели.

Битката започна при изгрев-слънце и продължи до залез-слънце. След един-два часа на етруските им доскуча да гледат облака прах и те се оттеглиха „да се молят за победа“. Всъщност те се настаниха в една близка палмова горичка и се отдадоха на пиене. Тези жреци пиеха неимоверно много. Спомням си как една вечер и петимата етруски се бяха напили здравата, преди да започне някакъв религиозен обред. Беше великолепна катастрофа. Постоянно изпущаха свещени съдове и книги, а Мастара тържествено уверяваше разярения Юлиан, че „божественият дух е влязъл в тях“. Това е един от малкото ми приятни спомени от персийския поход.

Ние с Максим цял ден гледахме тази стена от прах. Единственото указание за хода на битката беше положението на облака, който с всеки изминат час се придвижваше по-близо до стените на Ктесифон. Персийците отстъпваха.

— На 15 юни ще се върнем в Тарс — каза внезапно Максим; той бе начертал разни знаци в праха при краката ни с магическата си пръчка.

— След три седмици?

— Три седмици? Три седмици ли има дотогава? — попита той и ме погледна стъписано. — Ей, наистина три седмици! Невероятно е да си помисли човек, че ще победим Персия за толкова кратко време. На Александър му взе повече време! Да не би да съм сбъркал.

И той взе пак да разглежда праха пред краката си. Идеше ми да счупя пръчката о глупавата му глава.

— Не. Изчислението е правилно. 15 юни. Ясно като бял ден. Трябва да кажем на Юлиан, той толкова ще се зарадва — каза Максим и погледна неопределено към бойното поле.

— Отде знаеш, че императорът е още жив? Нарочно подчертах титлата. Никой освен Максим не наричаше Юлиан по име, когато говореше за него.

— Трябва да е жив. 15 юни. Току-що ти показах. Погледни, ето в четвъртия дом на Слънцето...

— А откъде знаеш, че ще спечелим това сражение?

— Понякога ме смайваш, Приск. Всичко е толкова ясно. Сапор ще падне днес и ние победоносно ще се завърнем в Тарс. Предопределено е. А честно казано, очаквам с нетърпение да се върна към частния си живот. Тук съм само по настояване на Юлиан...

Докато Максим дърдореше, аз се взирах в стените на Ктесифон, очаквайки с нетърпение да свърши сражението. Малко преди залез-слънце лек ветрец разсея облака прах, така че отново можехме да виждаме двете войски, сега вече в невъобразим безпорядък пред портите на града. Ужасените слонове бягаха насам-натам с вдигнати хоботи и блеснали бивници. Казвали са ми, че персийците ги използват не само да сплашат врага, но и собствените си войници. Тези отвратителни животни тъпчели и персийци, и римляни наред.

Когато аленото слънце залязваше, портите на града се отвориха, за да влезе персийската войска. Нашите войници ги преследваха по петите. За няколко минути персийската армия се превърна в тълпа от изплашени хора, които бясно се мъчеха да влязат през портата в града. След това се стъмни.

Юлиан Август

27 май

Не мога да спя. Ходя насам-натам из палатката си. Чувствувам се изтощен от дванайсетчасовата битка, но съм твърде възбуден, за да мога да заспя или да правя каквото и да било. Едва пиша тези редове. Ръката ми трепери от напрежение.

Победих войската на великия цар! Две хиляди и петстотин персийци убити, а само седемдесет и пет римляни! Можехме да превземем Ктесифон. Пехотата ни можеше да влезе в града, когато влязоха персийците, но Виктор я спря. Страх го беше от численото превъзходство на неприятеля в непознат град. Не съм убеден, че беше

прав. Ако аз бях при вратите на града, щях да им заповядам да влязат. Трябваше да рискуваме. Персийската войска бягаше. Това беше удобен случай за нас. Но Виктор е предпазлив. Освен това той беше ранен — стрела в дясното му рамо, обаче нищо сериозно. Сега ще трябва да обсаждаме града. Дълга работа.

Днес видях великия цар и той ме видя. Сапор седеше на стената под един балдахин. Аз бях само на няколко десетки стъпки. Макар почти седемдесетгодишен, Сапор изглежда много по-млад. Той е слаб и има черна брада (Ормизда казва, че си боядисвал косата: Сапор е суетен по отношение на външността си; а неговата потентност... никой не знае колко деца има). Носеше златна корона с червено перо. Като жест на пренебрежение носеше официално дворцово облекло! Приличаше на паун, който ме гледа свирепо.

Махнах му няколко пъти с меч.

— Слез! — извиках, но едва ли ме е чул в тази врява. Обаче ме видя и разбра кой съм. Великият цар видя императора на Рим пред портите на града си! Царедворците край него имаха много изплашен вид. Никой от тях не помръдна. След това вниманието ми се отвлече от битката наоколо ми. Когато погледнах отново към стената, Сапор не беше вече там.

Преди да се върнем в стана, погребяхме убитите си и съблякохме персийските трупове. Бяха загинали много благородници, а ние много ценим броните им. За съжаление нито галите, нито германците могат да носят персийски брони. Малки им са, не им стават; затова най-лошите ни войници, азиатците, носят най-хубавите брони на света.

Отпразнувахме победата с вечеря в моята палатка. Началниците се напиха. Но аз не можах нито да пия, нито да хапна нещо. Прекалено много съм възбуден. Максим казва, че войната ще свърши след три седмици. Цяла нощ войниците идват пред палатката ми, пеят песни и ме приветствуват. Много от тях са пияни, но не им се карам. Излизам навън, прегръщам ги, назовавам ги по име, казвам им, че са чудесни момчета, и те ми казват същото. Утре ще раздам военни корони на тези, които са се отличили със своята храброст. Също така ще направя жертвоприношение на бога на войната Арес.

Защо Виктор не влезе в града?

Приск: Следващият ден бе помрачен само от жертвоприношението. След като раздаде наградите на войниците, Юлиан поиска да принесе в жертва един бик пред новопостроения жертвеник на бога Арес. Но неизвестно защо етруските жреци намериха недостатъци у девет бика. Десетият бик, който одобриха, избяга в последния момент. Когато най-после бе хванат и принесен в жертва, черният му дроб показваше, че ни чака беда. За общо изумление Юлиан захвърли жертвения нож и викна към небето:

— Никога вече няма да ти принасям жертва!

Максим имаше много уплашен вид и дори аз сам се слисах. Цял зачервен и изпотен от горещото слънце, Юлиан се втурна към палатката си и се скри в нея. Мога да отдам необикновеното му поведение само на това, че не бе спал две нощи.

Същия ден Анатолий ме разведе из бойното поле. Държеше се съвсем като военен.

— Ето тук херкуланите извършиха обходно движение, за да могат леко въоръжените кохорти на петулантите да направят пробив...

През всичкото време ми обясняваше такива неща. Беше толкова доволен от военните си познания, че не ми даваше сърце да му се смея, докато ме водеше из прашното поле, все още осеяно с труповете на падналите персийци. Забелязах едно интересно явление. Персийците не се разлагат на горещото слънце както европейците. След два дни при този климат един мъртъв европейец вече е в напреднал стадий на разложение. С персийците това не става. Те просто изсъхват и се втвърдяват като кожа. Веднъж споменах това на Орибазий и той каза, че се дължало на храната им. Според него ние прием твърде много вино и ядем твърде много зърнени храни, докато персийците ядат малко и предпочитат фурми и леща пред нашата тлъста храна. Обаче съм наблюдавал труповете на слаби гали — да, срещат се и такива — и макар приживе да са се хранили умерено, труповете им се разлагат еднакво бързо като на пълните им събратя. Това е много озадачаващо.

Бяха вече свалили ризниците и скъпоценностите от труповете; само у едното видях златен пръстен. Реших да го взема. Още си спомням колко студена и твърда беше ръката, докато с усилие изправях пръстите, които бяха свити в кафяв юмрук. Загледах се в лицето на мъртвеца. Беше млад, нямаше брада. Гледаше ме със светнали като от треска очи. Около главата му бръмчаха мухи.

— Военна плячка — каза Анатолий, за да ме насърчи.

— Военна плячка — рекох на мъртвия персиец като пузнах ръката му. Тялото тупна на земята. Мухите накацах по лицето му. Носих пръстена доф преди няколко месеца, когато го загубих в баните. Напоследък съм отслабнал и пръстенът просто се е изхлузил в горещата баня. Разбира се, прислужниците никога не връщат намерените вещи.

Два дни по-късно Юлиан премести войската до Абузата, персийска крепост на река Тигър на три мили от Ктесифон. Тук се разположихме на лагер. В продължение на няколко дена никой от приятелите му не го видя. Беше се затворил с военните си съветници. Военачалниците му бяха на различни мнения. Някои искали да бъде обсаден Ктесифон. Други предпочитали да се обкръжи градът и да се продължи завоюването на Персия. Неколцина съветвали да се върнем на римска територия. Никой от нас не знаеше какви са плановете на Юлиан и дали въобще има планове. Нито пък знаехме, че докато сме били на стан, той тайно приел посланици от Сапор. Трябва да призная, че дори и да бях знаел, щеше да ми е доста безразлично. Бях болен от дизентерия, както половината от войниците в лагера.

Юлиан Август

30 май

Персийските пратеници току-що си отидоха. Ормизда е с тях. Седя сам в палатката си. Отвън Калист пее някаква тъжна песен. Много е горещо. Очаквам Максим. Ако се оттегля от Персия, великият цар обещава да ми отстъпи цяла Месопотамия на север от Аната; също така, на свои разноски, ще построи отново нашия град Амида и ще заплати в злато или в натура каквото поискаме, за да ни изплати разноските на тази война. Персия е победена.

Посланиците дойдоха при мен тайно. Те държаха на това; аз също. Доведоха ги при мен, като че ли са офицери, пленени при някой сарацински набег. Само Ормизда и аз знаем, че бяха пратеници. Главният посланик е брат на великия везир. Той се държеше напълно достойно. Ако приема договора, който ми предлага, ще означава, че съм завоювал за Рим повече територии на изток, отколкото кой да е

пълководец от времето на Помпей насам. Съзнавайки това, посланикът се чувствуваше задължен да се отдаде на персийска реторика.

— Не забравяй нито за момент, августе, че войската ни е многочислена от пясъка в пустинята. Една дума от великия цар, и с теб и цялата ти войска е свършено. Но Сапор е милостив.

— Сапор е изплашен — обади се Ормизда, с което ме раздражни.

Предпочитам, докато говори посланикът, да го слушам със съвсем безразличен вид, за да не му дам никакво указание за намеренията си. Но забелязвам, че Ормизда е необичайно възбуден през последните няколко дена. Въпреки възрастта си той се би като младеж при Ктесифон. Сега вижда, че короната на Персия е почти в ръцете му, и трепери от страх да не му се изплъзне. Съчувствувам му. Все пак моята политика не се покрива непременно с неговата.

Ормизда се присмиваше на посланиците.

— Зная какво става в двореца в Ктесифон. Зная какво се шепне в дългите зали зад вратите от слонова кост. Нищо от онова, което става сред вас, не е в тайна за мен.

Тези думи не бяха празни приказки. Шпионите на Ормизда са действително високопоставени лица в персийския двор и той научава невероятни неща. Освен това колкото по-голяма територия завладяваме, толкова по-склонни са разтревожените царедворци да изоставят стария цар и да си създадат добро положение при възможния бъдещ цар. Но посланикът не беше от онези хора, които Ормизда можеше да спечели.

— Във всеки дворец има предатели, префекте — каза той, използвайки римската титла на Ормизда, а сетне се обърна към мен. — А ги има и във всяка войска, августе. — Аз не признах тази опасна истина. — Но великият цар е милостив. Той обича мира... — продължи посланикът.

Ормизда се изсмя театрално.

— Сапор се е облякъл в парцали, взети от просяк. Посипал си е брадата и косата с пепел. Яде на пода като животно. Той риде, защото разбира, че дните му са преброени.

Ормизда не преувеличаваше. През последните два-три часа чухме няколко сърцераздирателни описания за отчаянието на Сапор след моята победа. Той има основание да окайва съдбата си. Малко монарси са бивали дотолкова унижени като него.

Посланикът ми прочете проекта на евентуалния договор. Благодарих му. Сетне казах на Ормизда да заведе посланиците в палатката на Анатолий, която е до моята. Ще чакат там, докато си приготвя отговора. Ормизда искаше да остане при мен и да ми говори, но го накарах да отиде с тях. Той още не е велик цар.

Седя на леглото си. Договорът е пред мен: два свитъка, един на гръцки и един на персийски. Поставих ги един до друг на лъвската кожа. Как да постъпя? Ако приема условията на Сапор, очаква ме голям триумф. Ако остана, не мога да имам пълна сигурност в успеха на една обсада на Ктесифон. Тази обсада положително би взела много време; може би една година. А аз не мога да отсъствам от Константинопол толкова дълго време. Днес персийската войска не представлява опасност за нас, но знае ли човек каква войска би могъл да изкара Сапор на бойното поле идущата седмица, идущия месец?

В крайна сметка всичко зависи от Прокопий. Той е на север, при Безабде в Кордуене. Поне така казват. От него не съм получавал пряко известие.

Максим беше блестящ. Както винаги, той веднага навлезе в същината на въпроса.

— Този договор е победа: една провинция спечелена, мир осигурен поне за...

— ... едно десетилетие.

— Може би повече. Амида изградена отново. Цяло състояние в злато. Малко императори са постигали толкова много. Но всъщност...

— Той ме погледна замислено. — Само за да спечелим половин провинция ли дойдохме толкова далече? Или за да завоюваме половината от света? — Той спря. Аз чаках. Като истински философ той обърна въпроса и го разгледа първо от една страна, после от друга.

— Не може да се отрече, че това е отличен договор, за по-добър никой друг не би могъл дори да мечтае... освен ние, които знаем неща, неизвестни на всички останали. Самата Кибела ти обеща победа. Ти си Александър, преродил се отново и поставен на земята, за да завладееш Азия. Ти нямаш избор.

Максим е прав. Беговете не са ме докарали чак дотук само за да се върна, като че ли съм някой сарацински вожд, който напада

границата. Аз ще отхвърля договора на Сапор и ще започна обсадата на Ктесифон. Щом пристигне Прокопий, ще мога свободно да издам заповед за поход право срещу утринното слънце. Да, до дома на самия Хелиос, бащата, от когото произлизам и при когото трябва да се завърна, увенчан със слава.

Приск: Чувал ли си някога подобни глупости? Само да бях знаел! Но никой от нас не знаеше какво крои Максим, макар непрекъснато да правеше намеци за „нашите планове“. Но тъй като въобще не ги разкриха, всички бяхме в неведение. Когато из стана се разнесе слухът, че Сапор е поискал мир, Юлиан твърдо отрече, че е имало посланици и ние му повярвахме. Положителен съм, че ако военачалниците знаеха условията на договора, те щяха да принудят Юлиан да приеме. Но Юлиан и Максим лъжеха, както лъжеше и Ормизда, който не желаше да изгуби последната си надежда да царува в Персия. И тримата искаха войната да продължи.

От момента на това решение може да се проследи упадъкът на Юлиан. Нищо вече не му вървеше. Поглеждайки назад, виждам, че действията му наистина бяха действия на луд човек. Но тъй като по онова време имаше напълно нормален вид, никой от нас не се съмняваше, че заповедите му са разумни, нито пък смяташе, че в делата му има нещо необичайно. Просто предполагахме, че има сведения, които не са ни известни. Пък и до последния ден всички негови начинания се бяха оказали сполучливи. Въпреки това военачалниците гледаха все по-критично на него. Измяната се чувствуваше във въздуха.

[1] Praefectus fabrum — началник на инженерните войски. — Б.пр. ↑

XXII

Юлиан Август

31 май

Полунощ е. Глухонемият седи с кръстосани крака до стола ми и свири на персийски инструмент, много подобен на лютня. Мелодията е странна, но приятна. Калист поставя бронята ми на една стойка до леглото. Ормизда току-що си отиде. Доволен е от решението ми, но аз съм някак си смутен. За първи път военачалниците ми не са съгласни с моето мнение. И най-лошото е, че не мога да им обясня откъде зная, че пътят, който поемам, е правилният. Тази вечер на военния съвет Виктор открито ме предизвика.

— Августе, нямаме сили за дълга обсада. Нито пък имаме достатъчно припаси. Много са ранените ни. — Той пипна превързаното си рамо.

— А и няма надежда да получим подкрепления. — Аринтей винаги поддържа Виктор.

— Ще пристигнат войските на Прокопий и Себастиан — рече Ормизда. Той беше седнал вдясно от мен пред масата, върху която бяхме разгърнали единствената ни карта на Персия. Досега тази карта се бе оказала съвсем объркана.

— Прокопий — процеди презрително Невита, влагайки в тази единствена дума цялото си дълбоко презрение, което винаги е хранил към всичко гръцко. — Никога няма да го видим тук. Никога!

— Заповядах на Прокопий... — започнах аз.

— А защо не изпълнява заповедите ти? — поведе Виктор нападението. — Защо стои още в Кордуене?

— Защо наистина? — Човек никога не може да разбере дали Дагалайф е наивен или ироничен.

— Защото е изменник — рече Невита. Френският му акцент стана тъй груб и гърлен, че думите му се разбираха трудно. — Защото той и онзи християнски цар на Армения, твоят приятел — обърна се той злобно към Ормизда, — искат да погребат всинца ни, та да може Прокопий да бъде следващият християнски император.

Всички мълчаха смутени.

— Не можем да бъдем сигурни, че това е причината — намесих се примирително аз.

— Ти, августе, може да не си сигурен, но за мен няма съмнение. Познавам тия азиатци. Никога през живота си не съм имал доверие в тях. — Той загледа Виктор, който му отвърна със същия суров поглед.

— Надявам се, че имаш доверие в мене — разсмях се аз. — И аз съм азиатец.

— Ти си тракиец, августе, все едно, че си франк или гал. Освен това ти не си християнин; поне така разправят.

Всички се засмяха. Напрегнатата атмосфера се разведри. След това Виктор изрази надежда, че може да успеем да сключим изгоден мир със Сапор. Ормизда и аз се спогледахме крадешком. Уверен съм, че Виктор не знае нищо. Добре, че запазихме в тайна идването на персийските пратеници; това се оказа особено важно сега, след като разбрах, че Невита и Дагалайф жадуват да се приберат. Единствен аз още вярвам, че Прокопий ще дойде. Уверен съм, че ще дойде. А ако не дойде...

Салуций предложи средно решение:

— Нека всички приемем, че Прокопий възнамерява да изпълни заповедта на своя император. Понеже напоследък осъдих на смърт един човек, смятайки погрешно, че не е изпълнил заповедта ми, аз настоявам да дадем на Прокопий да докаже верността си. В края на краищата ние не знаем на какви трудности може да се е натъкнал той. Може да е болен, може да е умрял. Затова бих препоръчал на августа да почака поне една седмица, преди да започне обсадата или някакви други действия.

Това компромисно решение се възприе. Като всички компромиси, и този не разрешава нищо — само удължава това състояние на нерешителност, и то може би по много опасен начин. Съгласих се да отложим обсадата, но не казах нищо повече. Искан да се покаже разумен, защото се канех да предложа нещо, което знаех, че ще срещне силна съпротива.

— Двадесет хиляди души ни са нужни за охраната и обслужването на флотата. Докато вървим по реката, войниците могат да вършат и двете неща. Но ако навлезем във вътрешността — било за да се върнем назад, било да преследваме войската на великия цар, —

тези войници трябва да дойдат с нас. В такъв случай корабите ще попаднат в ръцете на персийците. За да предотвратим това, трябва да ги изгорим.

Всички бяха потресени. Пръв заговори Невита. Питаше как смятам да се върнем обратно без корабите. Обясних, че която и от двете реки да използваме, Ефрат или Тигър, все ще плаваме срещу течението, а това ще бъде бавно и трудно. В такъв случай флотата ще бъде бремене за нас. Признаха, че това съображение е основателно, но все пак целият военен съвет се опълчи срещу мене освен Ормизда, който съзнаваше, че само като изгоря корабите, ще мога да накарам легионите да ме последват във вътрешността.

Да, решен съм да завзема всички провинции на Персия до границата с Индия, хиляда мили на изток. Александър е постигнал това. Уверен съм, че и аз ще успея. Войската на Сапор не може да се мери с нашата. Житото скоро ще узрее и тогава няма защо да се тревожим за продоволствие. Само едно ме спира — Прокопий. Ако той беше тук, можех да потегля, уверен, че с помощта на Ормизда Ктесифон ще падне и аз няма да имам противник зад себе си. Но не мога да тръгна, преди да зная къде е Прокопий. Междувременно трябва да изгоря корабите.

Търпеливо отговарях на военачалниците си. Никого не убедих, но все пак всички се съгласиха с мен. Докато излизаха от палатката ми, Салуций ме отведе настрана. Усетих неприятната топлина на дъха му, когато ми прошепна на ухото една-единствена дума: „Бунт.“

— Кой?

Въпреки че и последният от военачалниците беше излязъл от палатката, той продължаваше да шепне:

— Християните.

— Виктор?

— Не зная, може би. Донесенията са доста смътни. Войниците пеят една песен, в която се казва, че скоро ще си бъдат по домовете, но ти не ще бъдеш с тях.

— Това е измяна!

— Самите думи звучат съвсем невинно. Който я е съчинил, е бил умен човек.

— Кой я пее? Галилеяните ли?

Салуций кимна.

— Два легиона — зианският и херкуланският. Досега малцина са замесени. Но ако изгориш флотата...

— Салуций, вярвай ми — хванах ръката му. — Зная неща, които не са ви известни.

— Както заповядаш, господарю. — Салуций се поклони и излезе от палатката.

Прекарах нощта сам; при мен бяха единствено глухонемият и Калист. Молих се. Изучавах похода на Александър в Персия. Преглеждах карти и четох история. Ако е такава волята на Хелиос, ще зимувам на границите на Индия. Никой римски император не е присъединявал толкова голяма територия към нашия свят.

Юлиан Август

1 юни

Флотата гори. Запазихме дванадесет кораба, които могат да се използват за строеж на понтонни мостове. Ще ги пренасяме на коли. Току-що заповядах на Аринтей да унищожи останките на персийските войски, които се укриват в околността. Наредих му също да запали околните ниви и да изколи добитъка. Когато навлезем във вътрешността, в течение на много месеци жителите на Ктесифон няма да могат да си доставят храна. Така ще спечелим доста време. Никакви вести от Прокопий.

Приск: Една гореща и ветровита сутрин флотата бе запалена. Пламъците бързо минаха от кораб на кораб, докато най-последно и мътният Тигър сякаш пламна. Когато слънцето напече, очертанията на предметите се разкривиха от горещия въздух. Като че ли битието изчезваше, точно както предричат стоиците, в един последен, безкраен и очистителен пожар.

Наблюдавах горящите кораби заедно с Анатолий. За първи път в живота си едва не повярвах в Немезис, богинята на възмездието. Този път и войниците също усетиха, че императорът предизвикваше съдбата, хвърляйки ги заедно със себе си в пламтящата бездна на слънцето. Обикновено всяка заповед на Юлиан се изпълняваше

незабавно и колкото по-чудновата биваше тя, толкова повече вярвах войниците в неговите способности. Но този ден той бе принуден лично да запали първия кораб. Никой не искаше да извърши това. Страх бе изписан по лицата на войниците, когато Юлиан принесе флотата в жертва на Хелиос.

— Ние не сме военачалници — рече колебливо Анатолий, който знаеше какво мисля. — Императорът е майстор във военното изкуство.

— И все пак може да сбърка. — Никой от нас не можеше да откъсне очи от огъня. Защо се вълнуваме така, когато гори нещо, създадено от човешка ръка? Спомних си Омировата картина на двете реки в подземното царство: едната на сътворението, другата на разрушението, които текат вечно, като ту едната, ту другата надделява. Хората толкова обичат да строят, колкото и да рушат; и това обяснява защо войната е така популярна.

Все още гледахме това горящо море, когато покрай нас премина група офицери на коне. Един от тях, Валентиниан, беше целият почервенял от яд и от жегата. „Каква глупост, каква глупост!“ — ръмжеше той. Анатолий и аз се спогледахме тревожно. Дали няма да се разбунтуват офицерите? Нямаше още бунт, въпреки че трибуните бяха недоволни. Между другото никога няма да забравя онзи кратък миг, когато видях Валентиниан с лице, подутото от гняв; от такъв гняв няколко години по-късно той получи удар, както ругаеше едни германски пратеници.

Когато се стъмни, корабите бяха вече изгорели. В далечината се виждаше как персийците се трупаха по стените на Ктесифон да наблюдават тази изключителна гледка. Никога не ще узнаем как са изтълкували това събитие. Сигурно за тях е било съвсем непонятно как един римски император може да изгори собствената си флота. Аз самият едва можех да вярвам на очите си.

Юлиан Август

3 юни

Вдигнахме стана си и сега се движим на югоизток към вътрешността. Страната е богата, има вода в изобилие. Войниците не

са така загрижени, както преди. Виждате, че можем да преживеем и без реката.

Юлиан Август

4 юни

Всичко върви добре. Невита: пази се. Виктор. Хр. Скоро? Как? Дните стават по-горещи. Може да започнем да пътуваме нощем.

Приск: Невита още веднъж предупреди Юлиан за християнски заговор. Този път Виктор направо бил замесен. Зная това. Яздех до Юлиан този следобед. Открито разисквахме предупреждението на Невита.

— Ако ме убият, кой ще заеме мястото ми? Не виждам никого освен Салуций, а той едва ли е благосклонен към тях.

— Виктор може да го заеме.

Юлиан се усмихна студено.

— Галите ще го съсекат. — Той се намръщи. — Невита ме предупреждава, че са поставили някого близо до мен да... да свърши делото им. Да не си ти? — Той се обърна към мене. Видях, че въпреки закачливия тон изразът на лицето му бе сериозен. Гледаше ме втренчено със заслепени от слънцето очи. А неговото лице като на всички нас беше загоряло, очите му бяха зачервени от пясъка и слънцето и клепачите му бяха гноясали. Беше отслабнал и ясно се виждаше как се опъват възлестите мускули на ръцете му, както стискаше юздите. Вече не беше младеж; дори не беше млад.

— Не, не съм аз. — Опитах се да измисля някаква шега, но нищо не ми идваше на ума.

— Няма да излезе император от теб — рече той шеговито. Отново стана истинският Юлиан. Продължавахме да яздим. Пред нас и зад нас безкрайна колона се извиваше през блесналата на слънцето равнина, чиито избуяли ниви обещаваха богата жътва.

Салуций, с глава, покрита с кърпа, се доближи до нас.

— Погледни! Ето класическия римски консул — закачи го Юлиан.

Въпреки всичката си интелигентност Салуций нямаше чувство за хумор. Той най-сериозно ни обясни защо не можел да носи шлем на слънцето — от жегата челото му се изприщвало. След това подаде на Юлиан писмо.

— От Константинополския сенат — рече той. — Поздравления за победата ти.

— Твърде рано — въздъхна Юлиан, като му върна писмото. Спомням си как слънцето освети ръката му и русите косми блеснаха на изгорялата кожа. Също така забелязах колко са големи ноктите му (откакто вече не ги гризеше както преди). Странно е с каква яснота си спомням формата на ръката му, зърната за миг преди много години; а съм забравил толкова действително важни неща!

Юлиан Август

5 юни

Полунощ: огън. Окопи.

Приск: Същата нощ персийците запалиха реколтата. Мили наоколо всичко гореше: ниви, лозя, градини, села. Нощта стана светла като ден. Въпреки че Юлиан нареди да се изкопаят защитни ровове около нашия стан, доста палатки и няколко коли изгоряха.

Пожарите продължиха три дни и три нощи. Когато помисля за онези дни в Персия, винаги виждам тези пожари, усещам миризмата на пушек, спомням си страшния пек на блесналото слънце и пламналата околност. За щастие в стана имаше извори и можехме да се снабдяваме с достатъчно вода. Имахме също така храна за около седмица; но след това ни чакаше глад. Докъдето стигаше окото, всичко беше черна пустиня, нищо зелено не беше оцеляло.

Сега живеех в една палатка с Анатолий. Това означаваше, че бях по-близо до Юлиан и военачалниците. Обикновено се държах настрана, защото политиката винаги ме е отегчавала, но сега живо се интересувах от всичко, което ставаше. Всички се интересувахме — касаеше се за живота ни. Очевидно всеки от нас имаше някакъв план как да се спасим освен императора.

Сега войската беше разделена почти наравно на елинисти и християни, на европейци и азиатци, едните готови да следват Юлиан, другите — Виктор. Юлиан, разбира се, беше по-силен просто защото неговите привърженици бяха най-добрите войници. Но с всеки ден, прекаран в тази изгорена пустош, поддръжниците на Виктор ставаха все по-многобройни и настояваха императорът да предприеме нещо. А Юлиан изобщо с нищо не показваше какво възнамерява да прави. Ако не беше този дневник, изобщо нямаше да знаем какво е имал наум.

Юлиан Август

6 юни

Призори персийска конница нападна обоза ни. Няколко персийци бяха убити, ние не дадохме жертви. Сигурно ще последват още такива нападения.

На обед се молих на Хелиос. Принесох в жертва един бял бик. Поличбите бяха неясни. Какво да се прави? На военния съвет следобед остро спречкване с Виктор. В палатката беше нетърпимо задушно. Никой не носеше броня. Военачалниците ми бяха седнали около мен на столчета. При краката ми седеше глухонемият. Той ме наблюдава с внимателния любещ поглед на вярно куче. По израза на очите ми разбира, че съм жаден, и ми донася вода.

Едва поздравих съвета и Виктор започна:

— Августе, трябва да се върнем през Асирия по пътя, по който дойдохме.

Аринтей незабавно се съгласи с него. Останалите чакаха да чуят какво ще кажа аз.

— Тази възможност винаги съществува. Разбира се, съществува такава възможност. — Възприех маниера на Мардоний — вбесяващо разумен, но все пак уклончив. — Но най-напред, комите, може би ще бъде добре да ни обясниш, първо — защо трябва да се връщаме и, второ — защо избираш този път.

Повече от всякога Виктор имаше вид на буен селски хлапак, който се опитва да се овладее пред учителя си.

— Първо, както е известно на императора, скоро ще останем без храна. Съгледвачите ми донасят, че на двадесет мили на юг и на изток

има само пепелища. На север е пустинята. Остава ни единствено пътят на запад, откъдето дойдохме.

— Но забравяш ли, че ние самите опожарихме нивите около Ктесифон?

— Да, извършихме тази грешка, но...

Невита издаде заканителен звук като бик, който се готви да налети на врага си. Никой няма право да обвинява императора в грешка. Но аз дадох знак на Невита да мълчи. Опитах се да придам дружелюбна нотка на гласа си.

— Щом веднъж тази „грешка“ е сторена, какъв смисъл има да минем от една опустошена област в друга, също така опустошена област?

— Защото, августе, още има някои места, които не сме опустошили. Ще можем да се продоволствуваме по пътя. Може също да използваме онези крепости, които завладяхме...

— И които изгорихме. Не, комите, тези крепости не могат да ни послужат и ти добре го знаеш. Затова пак ще попитам: защо препоръчваш да се върнем по пътя, по който дойдохме?

— Защото познаваме дози край. Все някак ще преживеем. Войниците ще бъдат по-уверени в себе си.

— Мога ли да кажа мнението си? — Ормизда беше престанал да се държи като велик цар и пак беше станал гръцки царедворец, а това беше лош знак. Войската не може да се върне нагоре по Ефрат, тъй като вече нямаме кораби и не можем да построим мостове.

— Може да използваме корабите, които запазихме — рече Виктор. Този път му отговори Салуций:

— Дванадесет кораба не стигат, за да преминем река като Тигър. Щем не щем, принудени сме да останем на този бряг на реката. Ако си тръгнем обратно, трябва да следваме пътя през Кордуене.

— Не можем ли да се сдобием с кораби от персийците? — внезапно попита Дагалайф. — По речните пристанища трябва да има стотици кораби.

— Персийците ще ги изгорят, преди ние да турим ръка на тях — рече Ормизда.

— Проучих въпроса — започна Салуций с тон, сякаш се намира в Константинопол, седнал удобно на преторианското си кресло и заобиколен от писари, а не се поти от жегата в задушната палатка с глава,

увита в кърпа. — Изглежда, че корабите на персийците, доколкото ги имат, са твърде далеч. Ако имахме материал, бихме могли да построим нови.

Ормизда приключи въпроса:

— Дори да преминем Тигър, ще се натъкнем на същите трудности, които срещаме тук. Сапор е решил да ни изгони от страната си с глад, та ако ще и цяла Персия да опожари. Освен това в Месопотамия сега започва дъждовният сезон. Снеговете се топят в планината. Пътят, по който дойдохме от Ктесифон, сега е блато. Там гъмжи от насекоми, които причиняват треска. Но естествено ние ще минем, откъдето заповяда императорът.

— Всички ние ще изпълним заповедта му — рече Виктор, — но какъв е неговият план?

Погледнах ясните очи на моя враг и разбрах, че възнамерява да ме убие. Още от самото начало знаех това.

— Императорът възнамерява да обсъди всички възможности — отговорих спокойно аз, — преди да вземе решение. Той също така напомня на съвета, че нямаме известия от Прокопий. Освен това има слухове, че той е на път за тук. Ако пристигне, ще обсадим Ктесифон.

— А отде ще вземем храна? — обади се предизвикателно Виктор.

— Прокопий ще докара припаси. Освен това, движейки се насам, той ще отвори съобщителна линия в нашата провинция Кордуене. Тя е само на триста мили оттук. Ако дойде Прокопий, няма защо да се тревожим за продоволствие.

— А ако не дойде? — Виктор се наведе напред, подобно на куче, което е подушило дирята на плячката си.

— Тогава ще бъдем в същото положение, в което сме сега. Изглежда, всички сме съгласни, че не можем да се върнем по пътя, по който дойдохме.

— Защото корабите са изгорени.

Това беше прекалено. Обърнах се към Виктор:

— Комите, няма да се обаждаш вече, докато не ти разреша. — Виктор премига, сякаш нещо го бе ударило по главата, и се дръпна назад.

— Винаги може да се опитаме да тръгнем на север през пустинята — продължих аз, — но преходът ни до Кордуене няма да

бъде лек. — Видях, че Ормизда иска да вземе думата и му кимнах.

— Августът трябва да знае, че няма карти на тези области. Ще трябва да вземем водачи. А на тях не може винаги да се разчита.

— Не може ли да следваме течението на Тигър? — каза Дагалайф, като си вееше с едно палмово листо.

— Няма да е лесно — рече Ормизда. — Има много силни крепости по реката...

— При това ние тогава ще бъдем отстъпваща войска, а не завоеватели. Няма да можем да обсаждаме градовете. — Замълчах за момент, за да се запечата това в съзнанието им. Досега никой не бе споменавал, че е възможно да бъдем победени. Та ние разбихме войската на великия цар. Половина Персия е в наши ръце. И въпреки това трябва да говорим за отстъпление, защото няколко фанатични персийци изгориха нивите и ни оставиха без храна. Това е истинска трагедия. Трябваше да предвидя тази възможност. Вината е моя. Трудно е да се повярва, че без да изгубя нито една битка, мога толкова бързо да престана да бъда завоевател и да се превърна в главатар на изплашена тълпа хора, които единствено искат да се приберат у дома колкото се може по-скоро. Дали това не е възмездие за гневните думи, които казах на Арес по време на жертвоприношението пред Ктесифон?

Аринтей се залови за думите ми:

— Та ние не отстъпваме, августе. Как може да се каже, че отстъпваме! Старият Сапор е готов още утре да сключи мир, като ти даде всичко, което поискаш, стига само да се върнем назад.

От една седмица из целия стан се говори за персийските пратеници. Нищо не остава тайна за дълго във войската. Подозирам, че самите персийци разпространяват слуха, за да предизвикат разногласия сред нас: „Защо вашият император ви мъчи толкова, когато ние сме готови да ви дадем злато и територии и да ви оставим мирно да се завърнете у дома си?“ Персийците са майстори в тази тактика.

— Виктор, изглежда, смята, че сме победени — казах аз. — Аз не споделям това мнение. Струва ми се, че трябва да изчакаме още няколко дни да дойде Прокопий. Ако той не дойде, ще помислим дали да се отправим на север, към Кордуене, или на юг, към Персийския залив. — Казах това с безразличен тон. За пръв път споменавах подобно нещо пред съвета. Всички останаха слисани.

— Персийския залив? — Виктор за миг забрави, че му бях забранил да говори. Той веднага измърмори някакво извинение.

Салуций взе думата. Страхувам се, че той изрази мнението на мнозинството.

— Прекалено е далече, августе. Ние сме едва на триста мили от римска земя, а ни се струва, че сме на три хиляди. Ако навлезем още по-навътре в Персия, ще затънем напълно.

— Войниците ще откажат да тръгнат — каза Невита рязко. — Те са изплашени. Ако им заповядаш да се отправят на юг, ще предизвикаш бунт.

— Но градовете на юг са богати и незащитени...

— Просто няма да тръгнат. Особено в този момент. Но дори да тръгнеха, как ще попречиш на персийците да опожарят всичко по пътя ни? Те са достатъчно луди, за да го сторят. Ще умрем от глад, преди да стигнем залива.

И тъй, аз се отказах от тази мечта. Засега. После разпуснах военния съвет.

Седя на леглото си и пиша. Сложил съм пергамента на коленете си. Калист подрежда жреческите ми мантии. Глухонемият свири на лютня. След малко Максим ще дойде при мен. Цял час се молих — първо на Зевс, после на Великата майка. С какво съм предизвикал гнева ѝ? Дали това не е отмъщение на Арес?

Юлиан Август

7 юни

Предзнаменованията са лоши. Августите не могат да кажат нищо определено. Съветват да не се връщаме обратно през Асирия. Също са против поход на север към Кордуене. Един от тях загатна, че трябва да се отправя на юг към залива, но войските няма да се подчинят. Вече са близо до бунт. Трябва да се наложи на Виктор, иначе ще избухне бунт.

Юлиан Август

8 юни

Вече не съм спал няколко нощи. Жегата през нощта е почти толкова мъчителна, колкото и през деня. Човек се чувства като в треска. Всички сме заприличали на изсъхнали трупове. Избухвам и се карам с всеки. Ударих Калист, понеже несръчно закопчаваше мантията ми. Спечках се със Салуций за някаква дреболия, а той беше прав. Тази вечер Максим беше при мен. Бяхме сами, защото Приск е болен от дизентерия, а Анатолий се грижи за него. Докато вечерях, Максим се опита да ме ободри. Постигна точно обратното.

— Всичко е толкова просто. Ще им заповядаш да тръгнат на юг. Те трябва да се подчинят — ти си император.

— Ще бъда мъртъв император. Веднага ще ме убият.

— Но самата Кибела ми каза, че трябва да довършиш делото си. Та ти си Александър!

Тогава избугнах:

— Не, не съм Александър. Той е мъртъв. Аз съм Юлиан, който скоро ще умре в това затънтено място...

— Не, не, боговете...

— Боговете ни измамиха! Надсмиват ни се! Издигат ни, за да се позабавляват, и след това ни захвърлят. На небето има толкова благодарност, колкото на земята.

— Юлиане!...

— Казваш, че съм роден, за да извърша велики дела. Ето, извърших ги. Разбих персийците. Покорих германците, спасих Галия. И за какво е всичко това? За да забавя края на света с една-две години. Сигурно не за повече.

— Роден си да възстановиш вярата в истинските богове.

— Тогава защо ме изоставиха те?

— Все още си император.

Взех шепа пепел от пода на палатката.

— Ето какво ми е останало. Пепел.

— Ти ще доживееш...

— Скоро ще бъда мъртъв. Но с моята смърт ще дойде и краят на Рим. Нищо добро няма да дойде след това. Готите и галилеяните ще наследят държавата. Като лешояди и червеи ще оглозгат те костите на този мъртъв свят, докато на земята не остане и помен от боговете. — Докато беснеех, Максим беше покрил лицето си с ръце. След малко спрях, засрамен от нелепостите, които наговорих.

— Няма смисъл — казах аз най-последно. — Аз съм в ръцете на Хелиос. Късно стана. Лека нощ, Максиме. Моли се за мен, действително да бъде лека нощта.

Още не мога да повярвам, че всичко е свършено. Нашата войска е непокътната. Персийците са разбити. Ако Хелиос сега ме изостави, никой няма да възстанови култа му.

Но това е лудост. Защо това неочаквано отчаяние? Защо да умра сега, на върха на славата си, когато съм на... трябва да пресметна... на тридесет и две години.

Юлиан Август

10 юни

Следобед. Все още сме на стан. Припасите ни се привършват. Никаква вест от Прокопий. Вчера и днес ни нападна персийска конница. Навлизат в крайнината на лагера и изчезват, щом вдигнем войската по тревога. Този начин на воюване влияе много лошо на войниците. Скоро трябва да реша какво да предприема. Ежедневно правя жертвоприношения. Знаменията не са добри. Августите са смутени. Искам да арестувам Виктор. Салуций смята, че трябва да почакам.

Юлиан Август

14 юни

Тази заран по време на военния съвет се вдигна голяма глъчка пред палатката ми. Чух началника на стражата ми да вика: „Назад, назад.“

Излязох навън. Около хиляда души, повечето азиатци, бяха заобиколили палатката. Молеха ме да ги поведем към домовете им през Асирия. Явно бяха подучени. Викаха, вайкаха се, ридяха и заплашваха. Едва след няколко минути успях да ги накарам да млъкнат.

— Ще си тръгнем само когато свършим работата си тук — казах им аз. Чуха се подигравателни подвиквания. Аз се престорих, че не ги

чувам. — Когато си тръгнем, няма да вземем пътя, по който дойдохме. Вашият началник Виктор ще ви обясни защо.

Тази иронична шега бе добър ход. Сега Виктор трябваше да успокоява войниците, които сам бе подстрекавал. Той го стори много умело, като обясни защо не можем да вървим по Ефрат. Беше убедителен и войниците го слушаха внимателно. Когато той завърши словото си, аз ги уверих, че не по-малко от тях жадувам да избягна всякакви рискове. Щом дойде време, ще тръгнем. А дотогава — казах — те не бива да вярват на слуховете, пускани от персийците, които се разнасят из стана. Войниците се разотидоха. Обърнах се към Виктор.

— По този начин няма да ми наложиш волята си — казах аз натъртено.

— Но, августе...

Аз го прекъснах и го отпратих. Вече е предупреден.

После говорих поотделно с всички членове на съвета. Повечето са ми верни. Например Йовиан, който седеше на едно сгъваемо столче (туниката му беше мокра от пот, а лицето — цяло червено от виното и жегата), отговори:

— Както заповяда августът. — Гласът му е дълбок и някак си прегракнал от силните германски напитки, които му изгарят гърлото.

— Дори ако наредя да потеглим на юг?

Йовиан се размърда неспокойно.

— Далече е, но ако августът заповяда...

— Не, няма да заповядам. Не сега.

Той въздъхна с облекчение.

— Значи скоро ще си тръгнем обратно, нали? — Не отвърнах нищо. — Защото колкото по-дълго стоим тук, толкова по-трудно ще става. Пък и жегата, и персийците...

— Персийците са разбити.

— Но великият цар има още много войници и това е негова земя, не наша.

— Половината от нея е наша по силата на оръжието.

— Да, господарю, но можем ли да я задържим? Аз съм на мнение да се изтеглим. Казват, че заедно с персийците препускат и демони, особено нощем.

Едва не се изсмях в лицето на този глупак. Но вместо това му препоръчах:

— Моли се на твоя богочовек да ги прогони.

— Ако около нас витаят демони, то е, защото Христос повелява тъй.

Усмихнах се и казах:

— Аз предпочитам бог, който пази онези, които го почитат.

— Не разбирам от тези неща, августе, но казвам, че е най-добре да се споразумеем с персийците и да се махнем от тази страна. Не че аз ще реша този въпрос...

— Не, не си ти, който ще реши въпроса, но ще имам предвид твоя съвет. — Освободих Йовиан още по-потиснат отпреди.

След малко ще направя жертвоприношение.

Юлиан Август

15 юни

Мастара предрича, че каквото и да предприема, големи беди ще ни сполетят. Принесох жертви вчера и тази сутрин също. Небесата все още не дават никакъв знак. Боговете мълчат. Повече от час се молих на Хелиос. Гледах право в него, просто ме ослепи. Нищо. Прегрешил съм. Но как? Не мога да повярвам, че небесата са се обърнали срещу мене само защото се разгневих на бога на войната. Кой друг освен мен ще извърши делото им?

Невита ми съобщава, че сред азиатските войски вече се говори за моя наследник, „който ще ги спаси“. Но, изглежда, никой не се ползува с подкрепата на цялата войска. Следват Виктор, но не го обичат. Аринтей? Император? Никога. Дори неговите войници не биха го приели. Салуций? Той ми е верен и все пак... Станал съм подозрителен. Започвам да приличам на Констанций. Навсякъде виждам измяна. За пръв път се страхувам да не ми забият кама в гърба някоя нощ. Накарах Калист да спи на земята до леглото ми, докато глухонемият остава буден почти цялата нощ, дебнейки да не се мерне на входа сянката на платения убиец. Никога не съм вярвал, че мога да стигна дотам. Никога не съм се боял от смъртта на бойното поле и никога не вярвах, че ще се боя от убийство. Но сега се страхувам. Трудно ми е да заспя. И когато спя, сънувам смъртта си — внезапна, насилствена, черна смърт. Какво съм сгрешил?

До леглото си имам една от Есхилевите трагедии. Вдигнах книгата и прочетох наслуки: „Не се обезсърчавай: когато страданието достигне връхната си точка, то трае малко.“ Ето, аз съм близо до върха. Бързо ли ще мине? Или бавно?

Приск и Максим прекараха вечерта с мен. Говорихме за философия. Никой не отвори дума за военното положение и така за няколко часа можах да забравя, че боговете са ме изоставили. Но защо ме обхващат такива мисли? Само защото персийците са опожарили околностите? Или поради измяната на Прокопий, която не ме изненадва? Въпреки че положението не е толкова лошо, колкото ми се струва, фактът, че съм изпълнен с тежки предчувствия, показва волята на боговете.

Максим искаше да остане, след като Приск си тръгна, но аз го отпратих, като се извиних, че съм уморен. Подозирам дори и него. Защо да не се присъедини към Виктор? Всички знаят, че се вслушвам в съветите му, и сигурно всеки може да го купи, ако плати достатъчно. Но това е вече лудост. Много естествено, че Максим ми е верен. Той няма друг избор. Ако не съм аз, който го покровителства, християните ще му вземат главата. Трябва да прогоня тези черни мисли, иначе ще се побъркам като онези императори, у които страхът пред дългата нощ на смъртта е убивал всяка радост от късия ден на живота. Все още съм жив, все още император, все още завоевател на Персия.

Утре тръгваме обратно. Издадох заповедта днес при залез-слънце. Войниците ликуваха. Те не знаят колко дълъг път трябва да изминем до Кордуене. Знаят само, че напускаме Персия. Аз пък зная това, което ми разкри богинята Кибела: че Александър е превъплътен в мен. Но аз не изпълних волята нито на Кибела, нито на Александър. Той отново е само дух, а аз съм нищо. Трябваше да приема договора, който Сапор ми предлагаше. Сега, когато се оттегляме, условията ще бъдат по-лоши.

Приск: Макар че познавах Юлиан добре, не ми и минаваше през ум, че е бил толкова отчаян по това време. Изтощеният човек, който е надраскал тези редове в дневника, и веселият горд пълководец, с когото Максим и аз обикновено вечеряхме, са съвсем различни хора.

Знаехме естествено, че е загрижен. Но той никога не е издавал пред нас този болезнен страх от покушение, за който говори в дневника си. Понякога казваше на шега, че ако следващият император бъде християнин, надявал се Виктор да бъде неговият наследник, защото вътре в една година милиони хора щели да се отрекат от християнството и да прегърнат елинската религия. Но само толкова. Говореше както винаги — бързо, с жар, до късно през нощта, четеше ни на глас от класиците, караше се с мен за смисъла на Платон и закачаше Максим за невежеството му в областта на литературата. Понеже великият магьосник винаги беше в толкова близка връзка с боговете, той рядко благоволяваше да прочете какво са писали онези, които само са се опитвали да отгатнат великите тайни — за него тези тайни бяха разкрити.

На 15 юни Юлиан даде заповед войската да тръгне на север в посока на Кордуене и Армения, следвайки река Тигър. Дори Ормизда разбра, че никога няма да стане велик цар на Персия.

Призори на 16 юни вдигнахме лагера. Юлиан ме повика да яздя до него. Докато, не прочетох дневника, не си давах сметка колко умело играеше ролята си. Този ден той беше жизненият, легендарен герой, с изрусели от слънцето коса и брада, изгорели ръце и крака, с ясно и безгрижно детско лице. Дори носът му вече не се белеше и главата му изглеждаше като изваяна от африканско дърво. Всички бяхме почернели с изключение на галите — те ставаха червени от палецето слънце и си оставаха така. Мнозина от тях получиха слънчев удар.

Както яздехме между опожарените хълмове, Юлиан изглеждаше необичайно бодър и весел.

— Доста нещо свършихме. Походът беше успешен, макар че не постигнах точно каквото исках.

— Защото Ормизда не стана велик цар ли?

— Да — отвърна той, без да даде повече обяснения.

Трибунът Валент ни прекъсна. Спомням си, че това бе вторият и последен път, когато го видях в Персия. Доста хубав човек беше, но доста нечистоплътен, дори за военен. Той беше особено смутен в присъствието на Юлиан.

— Августе, съгледвачите съобщават, че към нас идва войска от север.

Юлиан пришпори коня си и препусна в лек галоп надолу по пътя, за да излезе пред челната колона, която беше на около две мили. След половин час небето потъмня от облаци прах. Бързо се разнесе слух: идва Прокопий. Но Юлиан не искаше да рискува. Веднага спряхме и изградихме укрепен лагер с три реда щитове, наредени около нас. Така чакахме да видим дали ще се зададе войската на Прокопий или конницата на Сапор.

Бяхме на бойна нога цял ден. Обзаложих се с Анатолий на три жълтици, че това е войската на Сапор. Никой не спечели. „Войската“ се оказа стадо диви магарета.

Но същата нощ войската на Сапор действително се появи.

Юлиан Август

17 юни

Войската на Сапор все още съществува. Персийският стан е на една миля от нас. Не мога да установя числеността на войската им, но явно не е така голяма както при Ктесифон. Войниците ни горят от нетърпение да влязат в бой. Едва ги задържах тази заран. По пладне персийската конница нападна една наша центурия. Махамей, един от пълководците, бе убит. Макар и ранен, брат му Мавър си проби път до мястото, където бе паднал Махамей, и донесе трупа обратно в лагера.

Днес жегата беше непоносима — по-страшна от всичко, което сме изтърпели досега. Макар че всички сме като замаяни от яростното слънце, дадох заповед за тръгване. Персийците най-напред отстъпиха, след това се прегрупираха и се опитаха да ни спрат. Изклахме ги. До вечерта неприятелят изчезна освен една малка чета сарацини, които ни дебнат, изчаквайки подходящия момент да нападнат обоза ни.

Пиша тези редове, седнал на столче под една финикова палма. Накъдето и да погледна, пред очите ми се мержелеят зелени кръгове. Хелиос ме ослепява. Въздухът е така нажежен, че изгаря дробовете ми. Потта ми се смесва с мастилото на хартията. Буквите трудно се разчитат. Досега имаме малко ранени и убити.

Юлиан Август

20 юни

От два дни сме на стан при Хукумбра, имението на един персийски благородник, който за наше щастие не е изгорил житата си и овощните си градини. Водата и храната са в изобилие. Войниците са почти щастливи. Наредих им да вземат колкото могат повече храна, защото ще трябва да опожарим имението, преди да го напуснем. Няма да намерим толкова много храна, докато не стигнем до наша земя, тоест след двадесет дни.

Юлиан Август

22 юни

Отново сме на път. Околностите са хълмисти и неплодни. Намираме се на около двадесет мили западно от Тигър и се движим на север. Рано сутринта персийската конница нападна пешия ни ариергард. За щастие конницата на петулантите беше наблизко и ги прогони. Един от съветниците на великия цар, Адацес, бе убит. Войникът, който го бе пронизал, ми донесе ризницата му. Тъкмо му дадох обичайната награда, и Салуций неочаквано се обади:

— Адацес и аз бяхме добри приятели.

Той ми припомни, че този персийски благородник някога бе пратеник на Сапор при Констанций.

Неприятна случка тази вечер. Вместо да нападне персийците заедно с петулантите, конницата на терцианския легион отстъпи. Поради това, вместо да нанесем пълно поражение на персийците, стана само кратка схватка. Разжалвах четирима трибуни, но не взех други мерки. Скоро ще имам нужда от всеки войник, не само от храбрите, но и от страхливите.

Вече не знаем къде се намираме. Движим се на север, но нямаме карти, за да разберем къде има села и вода. Преди два дни един старец от Хукумбра ни каза, че познавал добре околностите, и предложи да ни изведе до плодородни места. Ормизда говори с него доста време и реши, че не е шпионин. Старецът разправя, че три дни сме щели да вървим през голи и пусти хълмове, но след това сме щели да стигнем богатата долина на Маранга.

22 юни

Сражение. Екзекуция. Ветранион. Победа. Накъде?

Приск: Старият персиец беше, разбира се, шпионин, който ни заведе право в една засада. Маранга не беше никаква „богата долина“, а скалиста местност, където бяхме изложени от всички страни на ударите на персийската войска. Юлиан едва има време да построи войниците в полумесец, когато персийците връхлетяха върху ни. Първият облак от персийски стрели рани малцина. Втори залп не последва. Юлиан успя да прибегне до любимата си тактика: да хвърли пехотата срещу противниковите стрелци, преди те да успеят да се прицелят повторно. Сражението продължи цял ден. Беше горещо като в пещ. Аз останах при обоза и не видях много от сражението. Единствено си спомням жегата, кръвта по белите скали, грозния рев на слоновете, който ехтеше в тясната долина.

„Екзекуция.“ Старият персиец беше разпънат на кръст, когато разбрахме, че нарочно ни е вкарал в тази клопка.

„Ветранион.“ Това е началникът на зианския легион — той беше убит в сражението.

„Победа.“ Привечер персийската войска изчезна. Те имаха три пъти повече убити от нас. Но нашите войници са уплашени. Особено ги стресна историята с персийския шпионин. Колко далеч от правия път ни е отвел той? Дали не е по-добре, макар и по-рисковано, да следваме всички извивки на реката Тигър? Такива въпроси задаваха войниците, щом Юлиан се появяваше сред тях. Но той изглеждаше самоуверен както винаги.

„Накъде?“ Накъде трябваше да вървим?

23 юни

Сега сме на осем мили от Тигър. Реших да вървя на север по реката, макар този път да е най-дългият и най-опасният, тъй като трябва да минем край много крепости. Въпреки това тази пустош ме

плаши. Нямаме понятие къде се намираме. Предимствата са изцяло на страната на персийците. Припасите не достигат. Наредих да раздадат собствените ми запаси на войниците. Ормизда ми съобщава, че великият цар отново предлага мир при изгодни за нас условия. Съветва ме да го приема и това най-много ме обезсърчава: щом Ормизда се отказва от мечтата си за персийския престол, войната е изгубена.

Юлиан Август

25 юни

Като че ли между нас и персийците има негласно примирие. Никаква персийска войска не се показва. Останахме в стана. Лекуваме ранените, поправяме оръжията и се стягаме за дългия поход на север. Чувствувам се като Ксенофонт, който също е минал оттук.

Преди малко, както четях „Анабазиса“, съм задрямал. Толкова дълбоко съм спал, че не разбрах, че сънувам (обикновено съзнавам, когато сънувам). Мислех, че съм буден. Дори усетих как лампата пращеше, когато насекоми минаваха над нея и изгаряха в пламъка. Неочаквано усетих, че някой ме гледа. Вдигнах глава и видях, че при входа на палатката ми стои висок човек със забулена глава; в едната си ръка държеше рога на изобилието. Отначало се опитах да го заговоря, но не можех; опитах се да стана — също не можех. Привидението ме изгледа тъжно. След това, без да каже нищо, се обърна и излезе навън. Събудих се вледенен като труп. Станах веднага и отидох до входа на палатката. Нямаше никого освен сънливия часовой. Погледнах нагоре тъкмо когато една звезда падаше на запад. Идеше отвисоко, пламна ярко за миг и угасна. Събудих Калист:

— Бързо извикай Максим и Мастара.

Когато дойдоха, казах им за звездата. Показах им точно къде беше паднала.

Мастара изтълкува поличбата така:

— Според книгата на Тагес, когато във време на война видиш да пада метеор, не трябва да почваш сражение, нито да предприемаш каквото и да било.

Обърнах се към Максим:

— Поне не беше моята звезда.

Максим ме успокои, но Мастара държеше на своето.

— Едно е ясно. Трябва да останеш на стан тук още един ден.

— Но вече съм разпоредил. Утре преминаваме Тигър.

— Ти ме попита за думите на Тагес, първожрецо, и аз ти ги казах.

Освободих Мастара. След това разказах съня на Максим. Той се смути.

— Сигурен ли си, че бе Геният на Рим?

— Видях го преди, когато ми заповяда да взема короната.

Максим се намръщи.

— Разбира се, може да е някой зъл дух. Те изобилствуват в тази проклетата страна. Дори снощи, като си отивах отгук, ги усещах наоколо си. Подръпваха ми ту брадата, ту жезъла — изпитваха силата ми.

— Това не беше демон. Това беше Геният на Рим. И той ме напусна.

— Не говори така! След три седмици ще си бъдем, у дома. Ще събереш нова войска. Ще завършиш делото на Александър...

— Може би.

Неочаквано почувствувах, че Максим ми е омръзнал. Иска да ми помогне, но невинаги е прав. Нито той, нито аз сме богове. Макар че искаше да остане по-дълго, аз го отпратих. Преди да си тръгне, помоли ме да не вдигам лагера утре. Казах му, че трябва да тръгваме въпреки предзнаменованията.

Калист лъска бронята ми. Каза ми, че каишките на нагръдника ми са скъсани, но че ще ги даде на оръжейника утре заран да ги поправи. Глухонемият седи при краката ми и свири лидийска песен, древна и странна. В мелодията се долавя гласът на Дионис. Само като си помисля: това е песента на бога, макар че златният век е отминал и свещените горички са пусти.

Цял час се разхождах между палатките, без войниците да ме забележат. Войската ми дава сили, тя е животът ми, сред войниците се чувствувам в стихията си. Това е последната ирония на съдбата. Аз, който исках да живея в Атина и да изучавам философия, прекарах осем години като пълководец. Такава е човешката съдба.

Застанах за малко пред палатката на Анатолий. През отвора видях Приск и Анатолий да играят на дама. За малко не ги заговорих. Но след това си помислих, че едва ли съм много приятна компания тази вечер. Застанах пред палатката си и наблюдавах небето. Звездата ми светеше съвсем ярко. Ако не беше сънят, който ме тревожи, щях да бъда доволен. Без да получим подкрепления, извършихме всичко, което бе по силите ни. Но какво да правя с Виктор и галилеяните? Невита ме предупреждава, че ме грози опасност. Но какво могат да ми направят? Ако ме убият открито, галите и франките ще изколят веднага азиатците. Ако пък тайно... Но когато император умре неочаквано на млади години, причината не може да остане скрита. Не, още не смеят да ме убият. Странно, както си лежа на леглото върху лъвската кожа, си спомням нещо, което Мардоний разправяше на мене и Гал...

Приск: С това дневникът свършва, прекъснат от съня, а после от смъртта.

XXIII

Приск: На следната заран Юлиан издаде заповед да се отправим на запад към Тигър. Намирахме се в гола суха местност — само пясък и камъни. Бавно движещата се колона вдигаше облаци от бял, задушлив прах. Наближавахме редица ниски хълмове, където ни чакаха персийците, прилични на скорпиони сред скалите.

Юлиан вървеше отпред. Не носеше броня. Слугата му още не беше поправил каишките.

— Няма значение — рече той. Както всички ние и той бе плувнал в пот, макар че едва се зазоряваше. Мухи кацаха навсякъде, дори по очите и устните ни. Повечето от нас страдаха от дизентерия. Но въпреки жегата и трудностите Юлиан беше в най-добро разположение на духа. Поне си беше намерил благоприятно тълкуване на съня.

— Няма съмнение, че Геният на Рим ме напусна. Това не може да се оспорва. Но той излезе през входа на палатката, който гледа на запад. Това означава, че походът ни е свършен и ние трябва да се върнем у дома.

— Но ти каза, че лицето му било тъжно.

— И на мен ми става тъжно, когато си помисля какво можехме да постигнем тук. Въпреки това...

Както говорехме, от време на време при него идваха пратеници. Персийците били забелязани в долината пред нас. Схватки по левия фланг. Комит Виктор се бои, че ще последва нападение.

— Няма да има нападение — рече Юлиан. — Няма вече да влязат в бой с нас; ще ни безпокоят, но нищо повече. — Той бързо се разпореди: левият фланг да се подсили, сарацините да идат отзад, да успокоят комит Виктор. Неочаквано пристигна пратеник от Аринтей: персийската конница напада ариергарда. Юлиан веднага обърна коня си и препусна назад, последван от Калист.

Около половин час след като Юлиан ни остави, челната колона беше обстреляна от персийски стрелци, скрити между скалите вдясно от пътя. Невита построи войниците в боен ред, аз бързо се оттеглих в центъра при „нестроевите“. При обоза заварих Максим да си сресва

брадата — не знаеше, че сме нападнати. Когато му разказах какво става, ни най-малко не се разтревожи.

— Няма да има повече битки — рече той, повтаряйки думите на Юлиан, — само дребни схватки. Няма от какво да се боим.

Но Анатолий се сепна, като чу новините.

— Трябва да отида при тертианците. Те разчитат на мен.

И това смешно пълничко човече, което единствено се държеше на коня си поради тежестта на бронята и оръжието си, потегли напред. Би трябвало да отбележа, че когато, пътуваш с главните сили на войската, а ариергардът се намира на десет мили зад челната колона, може да се завърже голямо сражение и ти да не чуеш нищо. Максим и аз се разположихме удобно между колите, като че ли не бяхме на бойното поле в Персия, а мирно пътувахме от Сирмиум за Атина.

Ето какво се случило с Юлиан. Както препускал към ариергарда, той бил спрял от втори вестonosец, който му съобщил, че и авангардът ни е нападнат. Юлиан се върнал към челната колона. Бил изминал половин миля, когато персийците нападнали главните сили. Слонове, конница и стрелци връхлетели така неочаквано и стремително от хълма, че левият ни фланг се огънал. Юлиан веднага влязъл в боя, защитен само от щита си. Той увлякъл войниците след себе си, които се нахвърлили върху персийците. С брадви и мечове започнали да секат хоботите и краката на слоновете.

Персийците побягнали. Юлиан препуснал след тях, като дал знак на личната си стража да го последва. Изведнъж той и Калист се озовали сред безредно отстъпващите персийци. За съвсем кратко време и двамата изчезнали от погледа. Най-сетне, когато и последните персийци се пръснали, Юлиан се показал наново. Той се върнал при личната си стража и войниците, виждайки с облекчение, че е останал невредим, го посрещнали с възторжени викове. Чак когато дошъл съвсем близо, те забелязали, че от дясната му страна под ребрата стърчало копие.

— Дребна работа — казал Юлиан. Но когато се опитал да го измъкне, той изохкал, защото острието било наточено като бръснач и порязало пръстите му. Разказаха ми, че след това останал за миг неподвижен, вперил поглед право пред себе си. После изведнъж плиснал шепа от собствената си кръв срещу слънцето.

— Дребна работа — отново казал той и паднал по очи.

Отнесли го на носилка до палатката му. По негово настояване бил напълно покрит с наметалото на един конник, за да не се разбере, че императорът е ранен.

Когато видях носилката да идва към палатката, през главата ми мина нелепа мисъл: „Убили са елен и сега го носят за вечеря.“

Когато разбрах, че на носилката лежи Юлиан, сякаш нещо тежко ме удари в гърдите. Погледнах Максим. Той също беше като зашеметен. Заедно последвахме носилката в палатката. Юлиан вече беше в съзнание.

— От това може да се извлече поука — пошепна той, докато Максим се навеждаше над него, сякаш искаше да чуе думите на оракул.

— Да, Юлиане — прошепна Максим с молитвен шепот.

— Винаги по време на война носи броня. — Юлиан слабо ни се усмихна. После се обърна към Калист. — Поправена ли е бронята ми?

— Да, господарю — отговори Калист и зарίδα.

Междувременно лекарите бяха разрязали туниката му. Желязното острие на копието беше навлязло точно под гърдния кош и бе разкъсало долната част на черния дроб. По бялата кожа почти нямаше кръв. Юлиан погледна към раната с гримаса, подобно на скулптор, който е забелязал някакъв недостатък в изваяната от него статуя.

— Само ръката ме боли — каза той. След това се обърна към Салуций, който бе дошъл при нас: — Как върви сражението?

— Прогонихме ги.

— Добре. Но все пак би трябвало да се покажа пред легионите. Войниците трябва да видят, че съм жив. — Макар че лекарите се опитаха да го задържат, той седна. — Няма нищо. Не чувствавам болка. Раната не е дълбока. Калисте, дай ми бронята. — Той се обърна към лекаря: — Ако не можеш да извадиш острието, поне отрежи края му, за да мога да го скрия под наметалото.

Юлиан свали краката си от леглото; от раната му бликна кръв и той припадна. Мен едва не ми прилоша. Лекарите бързо се заеха да спрат кръвоизлива.

Салуций попита лекарите:

— Ще умре ли?

— Да, префекте, много скоро.

Спогледахме се като обезумели. Бяхме така смаяни, че просто не можехме да повярваме.

Невита се появи на входа на палатката.

— Императоре! — извика той към бледото тяло, което лежеше в безсъзнание върху лъвската кожа.

Салуций поклати глава и сложи пръст пред устата си. Невита изрева като ранено животно и изхвъркна навън. Салуций го последва. Него ден галите, франките, келтите и германците изклаха половината персийска войска, за да отмъстят за императора си.

Сражението завърши чак привечер. Но аз не видях нищо от него. Заедно с Максим седяхме в задушната палатка и гледахме умирация Юлиан.

Повечето време той беше в пълно съзнание. Не бълнуваше, не говореше несвързано. Нямаше много болки. Известно време се преструваше, че единствено страда физически.

— Как стана това? — попитах аз. Острието на копието стърчеше от него така странно, сякаш бе карфица, забита в детска кукла.

— Не зная. Как стана, Калисте? — обърна се Юлиан към Калист, който седеше на земята до стойката за бронята. Имаше вид на уплашено куче. — Видя ли какво стана?

— Не, господарю. Аз бях зад тебе. Персийците ни бяха заобиколили от всички страни и не виждах къде си. Когато се измъкнахме от тях, видях какво се беше случило.

— Почти нищо не усетих — само слаб удар, като че ли някой ме удари с юмрук. — Юлиан направи знак на глухонемия да му даде вода. Но по настояване на лекарите не преглътна.

Редовно ни съобщаваха как се развива сражението. Когато Юлиан узна, че персийските пълководци Марена и Находар са убити, той бе във възторг.

— Те бяха най-добрите пълководци на Сапор. Това е последното сражение, уверен съм.

Признавам, че него ден за първи път бях доволен от безкрайната бързивост на Максим. Той не млъкна нито за минута: разправяше безкрайни истории за разните богове, с които е разговарял. Очевидно целият Олимп е възхитен от компанията му.

Привечер кръвоизливът започна наново. Когато най-сетне спря, въпреки загорялата кожа лицето на Юлиан бе пепелявосиво.

— Ще може ли да се извади острието? — попита той.

— Не, господарю.

Това беше смъртната присъда и Юлиан го знаеше. Той кимна с глава и затвори очи. Изглеждаше, че спи. Аз се потях от тревога. Максим рисуваше разни знаци по пода. Отдалеч долиташе отслабващият шум на битката. Калист се залови да пали лампите и в този миг в палатката влязоха Невита и Салуций. Юлиан отвори очи.

— Как върви? — Гласът беше тих, но твърд.

Салуций постави един богато украсен бронзов шлем на края на леглото на Юлиан.

— Това е шлемът на Марена. Персийците са в бягство. Досега измежду убитите преброихме над петдесет от най-знатните им благородници.

— Скоро няма да се срещнем с тази войска — каза Невита.

— Добре се бихте — каза Юлиан и със здравата си ръка докосна шлема на персийския пълководец. — Войната свърши.

— Но едва не изгубихме Салуций — опита се да внесе бодрa нотка Невита. — Бяха го заобиколили. Заради пурпурното наметало го взеха за императора. Трябваше да се бие като франк, за да се измъкне. Не вярвах, че толкова възрастен човек има толкова енергия.

Бледа усмивка се появи на Юлиановото лице:

— Утре този възрастен човек едва ще ходи. Целият ще се е схванал.

— Дори сега едва се движа — поде шеговития тон Салуций.

Неочаквано Юлиан бързо пое дъх. Хвана се за гърдите, като че ли гръдният му кош щеше да се пръсне. Целият се изпоти. Коремните му мускули се сгърчиха от болка.

— Хелиос — прошепна той. След това попита: — Къде сме? Как се казва това място?

Отвърна му Максим:

— Фригия.

— Значи се сбъдна — промълви унило Юлиан.

Между другото винаги много съм искал да разбера дали тази част от пустинята действително се казваше Фригия, или не. Познавайки Максим, предполагам, че той излъга. В края на краищата касаеше се за славата му на пророк. Но каквато и да е истината,

историята днес казва, че император Юлиан е убит във Фригия, както Максим и Созипатра предрекоха.

Юлиан се обърна към лекарите:

— Скоро ли ще умра?

— Не знаем, господарю. Пронизан е черният дроб. Няколко часа...

Калист зариде. Невита ту стискаше, ту разтваряше едрите си юмруци, като че ли бе готов да смаже самата костелива смърт. Салуций седеше уморен на стола, изтощен от дългото сражение.

— И така, днес за последен път жив видях слънцето. — Гласът му съвсем не беше разчувствуван. — Трябваше да принесе жертва. Сега, разбира се, аз съм жертвата.

— Августе — каза Салуций настойчиво, — трябва да определиш кой ще те наследи. Кой ще бъде наш император, когато боговете те повикат?

Юлиан не отговори. За миг изглеждаше, като че ли не бе чул въпроса. След това каза:

— Трябва да добавя някои неща към завещанието си, да направя някои завети. Прати да извикат Анатолий.

— Той е щастлив, господарю! — отвърна Салуций.

Това е класическият израз, който означава, че еди-кой си е загинал достойно в битка. Тази вест ме разстрои напълно.

Юлиан се сепна.

— Анатолий е убит? — Очите му се просълзиха. После се изсмя. — Ето, аз умирам, а скърбя за мъртвите! Това, Приск, би трябвало да засегне твоето чувство към нелепостта. — Той пак стана делови. — В Константинопол съм оставил завещание, Салуций, ти знаеш къде се намира. Погрижи се да бъде зачетено. Невита, свикай военачалниците. Максим, извикай приятелите ми! Готов съм да се сбогуваме. — Той се захили и изведнъж пак заприлича на ученик. — Нали знаете, повечето императори са умирали бързо и не са могли да подготвят последната си реч, а онези, които са имали достатъчно време, са разочаровали всички. Веспасиан казал една плоска шегга: „Бре — казал той, — изглежда, че се превръщам в бог.“ Октавиан говорел несвързано. Адриан говорел за астрономия. Никой не се е възползувал от благоприятния случай. Но аз смятам да направя изключение.

Юлиан кимна на Калист, който му донесе малко сандъче. Той извади един свитък от него.

— Както винаги боговете са били благосклонни към мен. Ще умра по начин, по който друг не е умирал. Ще бъда първият император, който ще произнесе добре съчинена (ако мога сам аз да я окачества) прощална реч. — Той ми се усмихна. — Да, съчиних речта още в Антиохия. Просто да я имам за всеки случай. Така че каквото и да стане, каквото и да говорят за мен, никога не ще забравят сбогуването ми.

Той говореше за себе си с такава тънка ирония, че дори Салуций се усмихна и каза:

— Ти надмина и Марк Аврелий.

— Благодаря — каза Юлиан, след това затвори очи и зачака. За няколко минути палатката се изпълни с приятели, жреци и пълководци. Почти като че ли се бяха наговорили, азиатските пълководци застанаха на едната страна на леглото, докато европейците се наредиха от другата.

Когато всички се събраха, Юлиан даде знак на един от лекарите да му помогне да се поизправи; това усилие му причини значителна болка. Задъхан, той нареди на Калист да запали още лампи, като отново се обърна към мене:

— Накрая, Приск, може да си позволим малко разсипничество.

Аз изобщо не се сетих какво да отговоря.

Юлиан разви свитъка.

— Приятели — започна той и се огледа. Виктор не мръдна, когато погледът му се спря на него. — Приятели — повтори той и започна да чете бързо, сякаш се боеше, че няма да смогне да стигне до края. — Напускам този свят твърде навреме и със задоволство връщам този живот на създателя, по негово искане, както всеки честен човек посреща задълженията си, когато дойде време да ги плати. Нито тъгувам, както някои биха помислили — той още веднъж се спря и огледа лицата на военачалниците, които изглеждаха фантастично разкривени в неравната светлина на лампите, — да, нито тъгувам — той странно натърти тази дума — при мисълта, че ви напускам. — Той се върна към текста. — Защото от философията научих, че душата е по-щастлива от тялото и затова, когато по-добрата част от нас се откъсва от по-лошата, човек трябва да се радва, а не да скърби. Нито

пък трябва да забравяме, че на най-великите хора боговете даряват смъртта като върховна награда. Уверен съм, че този дар ми се поднася, за да не отстъпя пред известни трудности и да не понеса един ден позора на поражението. В края на краищата скръбта може да победи само слабостта, тя бяга пред силата. Не съжалявам за нищо сторено от мене. Не ме измъчват угризения за големи злодеяния. Както преди да бъда издигнат до принципата, така и след това, запазих собствената си дарена от бога душа и не я опетних с никакво тежко престъпление или поне така ми се струва. Не проявих крайности при управлението на империята. Водех война и сключвах мир само след дълго обмисляне, като съзнавах, че успехът и грижливата подготовка не вървят непременно ръка за ръка, тъй като боговете имат последната дума и те определят крайния изход на нашите начинания. И все пак, вярвайки, че целта на справедливото управление е благоденствието на народа и сигурността на държавата, аз винаги, както знаете, съм бил склонен към мирно разрешение на въпросите, като никога не съм се отдавал на онази невъздържаност, която похабява делата и благодеянията ни. — Той спря. Няколко пъти вдъхна дълбоко, сякаш не му достигаше въздух.

Огледах се наоколо. Всички бяха вперили очи в Юлиан; Невита и Йовиан открито плачеха — първият от скръб и болка, а вторият — защото бе пиян. Виктор стоеше на пръсти до леглото, подобен на хищна птица, готова да връхлети върху плячката си. От всички единствен Максим се държеше както винаги — изричаше заклинания и стриваше изсушени билки над най-близката лампа; сигурно изпращаше предварителни вести в подземния свят.

Юлиан продължи, но с отслабнал глас:

— Радвам се, че държавата, подобно на строг родител, толкова често ме излагаше на опасност. Бях принуден да бъда силен, да не отстъпвам, да устоявам на бурите на съдбата, макар да знаех какъв ще бъде краят ми: отдавна един оракул ми предсказа, че ще умра от меч. Благодаря на Хелиос за тази добра смърт, тъй като хора в моето положение се боят да не умрат позорно от ножа на заговорници или още по-лошо, от дълга, бавна болест. Щастлив съм, че умирам победител, незавършил живота си, и че съм почетен от боговете, които са ме намерили за достоен за такава благородна смърт. Защото човекът, който не желае да умре тогава, когато се налага, или се опитва да

избяга, когато настъпи часът му, е слаб и страхлив... — Тези последни думи бяха изречени почти шепнешком. Свитъкът падна от ръцете му. Като че ли му беше трудно да събере мислите си.

— Следват още неща — рече той най-последно, — но не мога... аз съм... не искам да говоря несвързано. — Той се опита да се усмихне, но не успя. Вместо това един мускул на бузата му почна да играе. Все пак следващите му думи бяха изречени ясно: — А сега за избора на новия император. — Инстинктивно военачалниците се струпаха около леглото — властта ги възбуждаше, както кръвта на ранения елен привлича вълците.

Дори в страданието си Юлиан съзнаваше ясно природата на зверовете, събрани около него. Той заговори бавно и внимателно:

— Ако посоча някого за мой наследник и вие не го приемете, ще изложа на опасност един достоен човек: този, който ме наследи, няма да го остави жив. Също така поради това, че не познавам качествата ви — този път той успя да се усмихне едва-едва, — аз може би ще отмина най-достойния от вас, а не бих желал такова петно да падне върху паметта ми, тъй като съм предан син на Рим и желая да ме наследи добър владетел. Затова предоставям избора на вас. Няма да посоча никого.

В палатката се чу дълга въздишка. Военачалниците се размърдаха неспокойно. Някои бяха разочаровани, други — доволни. Сега всеки можеше да се надява.

Юлиан ме погледна.

— Добре ли го прочетох?

— Да, господарю.

— Значи съм се сбогувал, както възнамерявах. — Той се обърна към военачалниците: — А сега да се сбогуваме. — Един след друг те целунаха ръката му за последен път. Мнозина от тях плачеха. Но той им казваше да не скърбят. — Аз би трябвало да плача за вас. За мен страданията свършват, докато вие, нещастници, все още сте сред тях.

Когато и последният от тях си отиде, Юлиан даде знак на Максим и мене да седнем до леглото му.

— Сега нека поговорим — рече той, както винаги казваше, когато най-сетне останеше с приятели.

След това Юлиан започна да разисква с нас Платоновия „Федон“. Какво е точно естеството на душата? Каква форма възприема? По

какъв начин се връща при Серапис? Аз говорех за философия, Максим — за тайнства. Накрая Юлиан предпочиташе Максим пред мене и не можех да го упрекна, защото философията е мрачна и безрадостна, а Максим предлагаше надежда. Заедно повтаряха паролите на митраистите и правеха загадъчни намеци за страданията на Деметра. Юлиан намираше голяма утеха в думите на Максим. Както обикновено аз не бях в състояние да изразя обичта си към него и вместо това като някой закостенял педант цитирах Платон. Никога не ми се беше случвало да чувствавам така остро, че думите ми са неподходящи за случая.

Малко преди полунощ Юлиан поиска студена вода. Калист му донесе вода. Тъкмо да отпие от купата, и черна, съсирена кръв бликна от раната. Той извика остро и сграбчи нараненото място, сякаш с ръката си искаше да задържи живота, който го напускаше. След това загуби съзнание. Лекарите се опитаха да затворят раната. Но сега това беше безполезно: след известно време кръвотечението спря от само себе си.

Юлиан лежа със затворени очи няколко минути и едва дишаше. До днес ми е жив споменът за космите по гърдите му, сплъстени от съсирена кръв подобно на кожата на някое току-що убито животно. Спомням си яркия контраст между изгорелия от слънцето му врат и белотата на тялото му. Спомням си онзи глупав къс желязо, който стърчеше от него, и си спомням, че помислих: „Такова малко нещо е достатъчно да отнеме живота на един човек и да промени хода на световната история.“

Най-сетне Юлиан отвори очи.

— Вода — прошепна той. Калист му държеше главата, докато той пиеше. Този път лекарите му позволиха да пие колкото иска. След като пресуши купата, той се обърна към мене и Максим, сякаш току-що се беше сетил за нещо особено интересно и искаше да ни го каже.

— Да, Юлиане — наведе се към него Максим. — Кажи.

Но като че ли Юлиан се отказа от намерението си. Поклати глава. Затвори очи. Окашля се съвсем естествено и издъхна. Като почувствува как тялото се отпусна в ръцете му, Калист изпищя и отскочи настрана. Трупът падна тежко на постелките. Една изгоряла безжизнена ръка провисна от леглото. Сега цялата лъвска кожа беше

напоена с кръв. „Никой вече не ще може да я използва“ — помислих си аз във вцепенението си, когато лекарят каза:

— Императорът е мъртъв.

Калист заплака. До леглото глухонемият виеше като животно. Максим затвори очи сякаш от силна болка. Нямаше нужда да прибегва до пророческите си дарби, за да прозре бъдещето и да разбере, че дните на величието му бяха отминали.

Изпратих Калист да извика Салуций. Докато чакахме, лекарите извадиха острието на копието от тялото. Поисках да го видя. Разглеждах го, когато Салуций пристигна. Той хвърли бегъл поглед към тялото, след това нареди на Калист:

— Кажи на членовете на военния съвет да се съберат веднага.

Максим внезапно извика високо и напевно и бързо изтича навън. По-късно ми разправи, че видял духовете на Юлиан и Александър да се прегръщат във въздуха над пръстения под на палатката. Той бил възхитен от тази гледка.

След като покриха тялото с една мантия, лекарите излязоха заедно с глухонемия, когото никой не видя повече. В палатката останахме само Салуций и аз.

Все още държах върха на копието. Показах му го.

— Това го уби — рекох аз.

— Да, зная.

— Копието е римско — добавих аз.

— И това също ми е известно.

Спогледахме се.

— Кой го уби? — попитах. Но Салуций не отвърна. Той вдигна завесата на входа на палатката. Навън военачалниците се събираха под светлината на десетина факли, които бързо се топяха от топлия вятър. Смолистият дим дразнеше очите ми. Салуций тръгваше към тях, когато аз го попитах:

— Знаеше ли Юлиан, че копието е римско?

Салуций повдигна рамене.

— Възможно ли е да не е знаел? — Той излезе и пусна завесата, която се затвори след него.

Погледнах към тялото, изпънато на леглото. Беше покрито с пурпурна мантия и само един кафяв крак се подаваше навън. Оправих

плаща и без да искам, докоснах тялото — още беше топло. Дръгнах се рязко подобно на кон, който се е уплашил от някаква сянка на пътя.

След това отворих кутията, от която Юлиан бе извадил предсмъртната си реч. Както предполагах, съчинението и дневникът бяха там. Аз ги откраднах.

Какво друго има да се каже? Съветът тази нощ бе бурен. Виктор и Аринтей настояваха императорът да бъде от Изтока. Невита и Дагалайф искаха император от Запада. Споразумяха се да изберат Салуций. Но той не прие. Салуций е единственият човек, който беше искрен, когато казваше, че не желае императорска корона.

Когато Амиан настоя Салуций поне да изведе войската от Персия, той със същата твърдост отказа. Нямало да поеме командуването независимо от обстоятелствата. Стигнали до безизходица, двете партии се съгласили да се съберат отново на следния ден.

През нощта Виктор се заловил да подготви избора. Съзнавайки, че няма изгледи сам да стане император, той решил да постави на престола човек, който ще изпълнява волята му. Спрял се на Йовиан. Призори на 27 юни Виктор напил офицерите от личната стража на Юлиан и след това ги подучил да обявят своя началник Йовиан за император. На разсъмване изплашеният Йовиан бил доведен пред събранието от стотина млади трибуни с извадени мечове. С това фактически цялата работа беше свършена. За да избегнем кръвопролития и гражданска война, всички дадохме клетва за вярност на Йовиан. След това новият император и стражата му минаха в церемониален марш през лагера. Когато чуха възгласите „Йовиан Август“, войниците най-напред помислиха, че се вика „Юлиан Август“, и бурно изразиха радостта си от чудотворното му изцеление. Но виковете секнаха, когато легионите видяха палячовската фигура на новия император — изплашен, със зачервени очи, изгърбен под пурпурната мантия, която никак не му отиваше и го правеше да прилича на някаква рядка африканска птица.

Същия ден аз погребях нещастния Анатолий. Намерих го на дъното на един дълбок стръмен дол. До днес не ми е давало сърце да кажа някому, че той не бе убит от персийците. Конят му го хвърлил и

той си счупил гръбнака. Лош ездач беше, но много приятен събеседник. Задържах дъската му за дама, която естествено загубих по пътя от Антиохия за Атина. Нищо не мога да запазя! Какво да се прави...

Останалото е всеизвестно. Йовиан сключи тридесетгодишен мир със Сапор. Така бързаше да напусне Персия и да почне да гуляе в Константинопол, че прие всичките искания на великия цар. Отстъпи на Персия пет провинции и дори нашите градове Сингара и Низибис! Този договор беше истинска катастрофа.

След това се отправихме към Антиохия. По пътя към нас се присъединиха Прокопий и Себастиан. До ден-днешен никой не знае защо Прокопий не дойде с подкрепления при Юлиан. Трябва да е дал някакви обяснения на Йовиан, но те никога не достигнаха до нас. За щастие той самият беше умъртвен няколко години по-късно, когато се опита да завладее Изтока. Значи има някакво грубо възмездие за човешките дела; поне в този случай.

Седем месеца по-късно Йовиан беше мъртъв. Официално беше съобщено, че умрял, както спял, отровен от недогорелите въглини в мангала. И до днес мнозина считат, че е бил отровен от Виктор, но аз зная от достоверен източник, че не е умрял от естествена смърт: заспал пиян, после повръщал, задавил се и умрял. Напълно подходящ край за такъв ненаситен чревоугодник. За наша изненада, Валентиниан бе обявен за император и с това Виктор престана да играе политическа роля. Спомняш ли си колко се радвахме, когато Валентиниан направи брат си Валент август на Изтока? Какъв благ и кротък младеж, си казвахме ние. Същият Валент едва не ми взе главата. Но главата на Максим падна. И ти сам преживя тежки времена. Вече и двамата братя са мъртви и днес живеем под управлението на Валентиниановия син Грациан и назначения от него Теодосий, който на свой ред ще умре и ще бъде наследен от... Понякога си мисля, че историята на римския принципат е едно безкрайно, вечно повтарящо се карнавално шествие. Толкова си приличат всички тези енергични мъже! Единствен Юлиан правеше изключение.

Към края на заслужено похвалената ти надгробна реч в Антиохия ти загатна, че Юлиан е убит от някой от приближените му, макар и да се позоваваше само на това, че никой персиец не се е явил да прибере наградата, обещана от персийския цар. Аз бях от малцината, които със

сигурност знаеха, че Юлиан бе убит от римско колие, но не казах нищо. Нямах намерение да се замесвам в политически въпроси. Стигаха ми неприятностите, които имах нея година, когато Максим и аз бяхме задържани и обвинени в магьосничество. Представи си, аз да се занимавам с магии!

За щастие оправдаха ме. Обаче Максим бе осъден. Но дори и тогава старият шарлатанин успя да си каже последната дума. По време на делото той се закле, че никога не е използвал злонамерено пророческите си способности. Също така предрече, че онзи, който несправедливо отнеме живота му, ще умре от толкова страшна смърт, че от него няма да остане и следа. Максим бе умъртвен по заповед на Валент, който много скоро след това бе убит при Адрианопол в битка с готите, които така насекли трупа му, че никой не могъл да го разпознае. До последния си дъх Максим имаше късмет с предсказанията си.

Когато най-сетне ме пуснаха от затвора (пожелавам ти успех в борбата за реформирането на затворите), аз се върнах направо у дома в Атина. Заклучих книгата на Юлиан в едно от ковчежетата на Хипия и вече не помислих за тях, докато ти не ми писа.

Напоследък често си мисля за смъртта на Юлиан. Ти беше прав, като загатна, че той бе убит от собствените си хора. Но от кого? И как? Прочетох особено внимателно последната част от дневника. От самото начало Юлиан знаеше, че кроят заговор да го убият. Явно е подозирал, че Виктор има пръст в заговора. Бил ли е Юлиан прав? И ако подозренията му са били основателни, как е било извършено убийството?

Преди около десетина години личният прислужник на Юлиан Калист написа една крайно съзливлива ода за смъртта на императора. Изпрати на всички по един екземпляр. Струва ми се, никога не му писах да му благодаря за този любезен дар. Дори съвсем бях забравил за Калист, докато не препрочетох дневника; едва тогава си дадох сметка, че само той може да знае нещо повече за смъртта на Юлиан, тъй като беше с него, когато го раниха.

Навремето Калист, разбира се, се закле, че не е видял кой е нанесъл удара. Но тогава той имаше достатъчно основания да лъже: християните веднага щяха да го премахнат, ако ги беше замесил в убийството. Подобно на мнозина от нас, той реши да мълчи. Дали сега,

когато всички главни действащи лица са мъртви, той не би говорил откровено?

Взе ми няколко седмици да открия, че Калист живее във Филипопол. Писах му. Отговори ми. Миналия месец го посетих. Сега ще ти предам точно думите му. Преди да използваш тези сведения, бих ти препоръчал да му пишеш лично и да го питаш дали е съгласен те да станат публично достояние. Историята, която той ми разправи, е ужасна; самият факт, че я знаеш, вече те излага на известна опасност, да не говорим за риска да се пише на тази тема. Също така настоявам в никакъв случай да не ме замесваш в повествованието си.

След отегчително пътуване до Филипопол в компанията на бирници и дякони се отправих веднага към дома на един мой бивш ученик, който най-любезно ме покани да бъда негов гост. С това спестих доста пари, тъй като местните ханджии са известни като страшни разбойници. Единствената изгода от това, че съм преподавал цял живот (сега ми се струва цяло хилядолетие) е, че където и да отида, срещам бивши ученици, у които мога да отседна. Това ми позволява да пътувам.

Попитах моя домакин за Калист (сам аз не можех да си спомня нищо за него освен шумните му ридания край смъртния одър на Юлиан).

— Изобщо не срещам твоя Калист. — Бившият ми ученик презира по-нискостоящите от себе си. — Разправят, че бил доста богат. Има хора, които му ходят на гости, но аз не съм от тях.

— Отде е спечелил пари?

— Търговия. Дарения от императора. Минава за доста способен човек. Нали знаеш, той е родом отгук. Баща му беше роб на един мой братовчед. Върна се преди няколко години, скоро след смъртта на император Валентиниан. Говори се, че имал влиятелни приятели в двора. Но много не зная за тези неща.

Калист действително е богат — къщата му е по-обширна и по-разкошна от тази на бившия ми ученик. Икономът му — един смайващо елегантен сириец — ме въведе в къщата. Минахме през две малки дворчета и влязохме в сенчест атриум, където ме чакаше Калист. Тук бях посрещнат най-любезно от свършено непознат човек. Не си спомням как изглеждаше Калист навремето, но днес той е представителен човек на средна възраст, който явно младее. Очевидно

посвещава доста време на външния си вид: майсторски боядисана гъста коса, стройна фигура, малко прекалено изискани обноски — разбираш какво имам предвид.

— Така се радвам да те видя отново, драги ми Приск — започна той, като че ли сме най-близки приятели или най-малко равни.

Отвърнах на поздрава му с онази плаха неувереност, която бедните дължат на богатите. Той прие израза на моята почит като нещо напълно естествено. Покани ме да седна и лично наля виното — изпълни поне едно от предишните си задължения.

Известно време говорихме за общите си познати — кой е жив, кой е умрял. Повечето наши връстници бяха във втората категория. Невита, Салуций, Салуст, Йовиан, Валентиниан, Валент са покойници. Но Виктор още служи във войската в Галия, а Дагалайф в Норикум; Аринтей напоследък напуснал военната служба и се пропил; сега живеел в едно предградие на Константинопол. Заговорихме за Персия, за младините ни (собствено за мен това бяха щастливите години на зрялата ми възраст). Почетохме покойниците. После заговорихме за смъртта на Юлиан. Разправих му за плановете ти. Той не изрази никакво мнение по въпроса. Казах му, че мемоарите на Юлиан са у тебе. Калист знаел, че по онова време Юлиан пише нещо, и често се чудел какво е станало с това съчинение. Обясних му и той се усмихна.

— Освен това там беше и личният му дневник.

— Дневник ли? — Като че ли Калист се стресна.

— Да. Таен дневник, който императорът държеше в същата кутия заедно със съчинението си.

— Не знаех това.

— Разкрива много неща.

— Мога да си представя — каза Калист и се намръщи.

— Императорът знаел за заговора срещу него. Знаел дори кои са заговорниците. — Нещо в държането на Калист ме накара да пусна тази лъжа.

— Нямаше заговорници — каза ласкаво Калист — Императорът беше убит от един персийски конник.

— А защо този войник не се е явил да си получи наградата?

Калист вдигна рамене.

— Може би той самият е бил убит.

— И защо този персиец е бил въоръжен с римско копие?

— Това се случва понякога. В сражение човек често хваща първото оръжие, което му попадне. Както и да е, аз сигурно зная, понеже бях до август и видях персиеца, който нанесе удара.

Не очаквах това. Донякъде изненадан, попитах:

— Но защо, когато Юлиан попита дали си видял кой го е ранил, ти отвърна, че не си видял нищо?

Калист ни най-малко не се смути.

— Аз действително видях един персиец — отговори той. Думите му звучаха напълно разумно и убедително. — Аз казах на август, че видях, когато го раниха.

— Пред мене и Максим ти каза, че не си видял кой е нанесъл удара.

Калист търпеливо поклати глава.

— Много време мина оттогава. Приск. Паметта ти не е същата, каквато беше тогава.

— Намекваш, че паметта ми ми изневерява?

Той направи деликатен жест:

— Нито ти, нито аз сме съвсем млади.

Опитах друг подход:

— Несъмнено си чул слуха, според който един войник християнин убил императора.

— Разбира се. Но аз бях...

— Ти беше там. И ти знаеш кой го е убил.

Лицето на Калист не изразяваше абсолютно нищо. Невъзможно беше да се отгатнат мислите му. Човек разбира защо е имал такъв успех в търговията.

— Какво точно знаеше императорът? — ме попита той.

Сега гласът му бе глух и рязък, съвсем различен от лекия, почти ленив тон, който си налагаше допреди малко.

— Знаеше за Виктор.

Калист кимна.

— Бях уверен, че знае. Също и Виктор знаеше, че той знае.

— Значи ти знаеше за заговора?

— Разбира се.

— Беше ли замесен?

— Твърде много. Виж какво, Приск — той ми се усмихна с очарователна усмивка, — аз убих император Юлиан.

Това е. Загадката е разрешена. Калист ми разправи всичко. Той счита себе си за един от най-големите герои на света — невъзпятия спасител на християнството. Докато ми разказваше, той се разхождаше напред-назад. Просто не можеше да се наприказва. Та цели двадесет години е трябвало да мълчи! Аз бях първият му слушател.

Заговорът започнал още в Антиохия. Виктор бил водачът; замесени били Аринтей, Йовиан, Валентиниан и двадесетина други по-млади военачалници. Заклели се, че Юлиан няма да се завърне жив от персийския поход. Но понеже европейските войски много обичаха императора, трябвало да изглежда, че е умрял от естествена смърт.

Виктор изпратил Калист на Юлиан като негов личен слуга и телохранител. Най-напред му наредили да го отрови. Но това не можело да стане лесно, тъй като Юлиан се радваше на отлично здраве. Известно беше, че яде умерено. Едно внезапно заболяване би събудило подозрения. Най-сетне с персийците нагласили засада. Юлиан разказва как се провалил този опит. Тогава решили, че Юлиан трябва да умре в битка. Но той беше отличен боец, личеше отдалеч и винаги беше пазен. Заговорниците били в отчаяние, докато най-сетне Калист се сетил за една възможност.

— След сражението при Маранга аз срязах каишите на нагръдника му. — Очите на Калист блеснаха от задоволство при този спомен. — За наше щастие персийците нападнаха на следния ден и императорът бе принуден да влезе в боя без ризница. Двата попаднахме между отстъпващите персийци. Той понечи да се върне назад, но аз му извиках: „Господарю, насам“ — и го подмахих към мястото, където се сражаваха най-ожесточено. За миг помислих, че персийците ще го убият. Но те, когато го познаха, ги обзе такъв страх, че веднага побягнаха назад. Едва тогава разбрах, че Бог ме бе избрал за оръдие на своето отмъщение. — Той заговори със снишен глас и стегната челюст: — Бяхме заградени отвсякъде. Императорът използваше щита си, за да си пробие път между струпаните коне и ездачи. Неочаквано той се обърна наляво и се изправи на стремената, за да погледне над главите на персийците. Тъкмо такъв случай ми трябваше. Забих копието си в дясната му страна, под ребрата. — Калист спря, като явно очакваше да възкликна възмутено. Но аз просто го погледнах с жив интерес, така както поглеждам особено блестящите си ученици, които са успели да задържат вниманието ми.

— Продължавай — казах аз учтиво.

Някак си разочарован, Калист дигна рамене.

— Останалото ти е известно. Августът разбра, че е ранен едва когато персийците избягаха. — Той се усмихна. — Дори ми благодари, че съм бил до него през всичкото време.

— Имал си късмет, че той не подозираше нищо. — Но казвайки тези думи, аз се запитах дали Юлиан не е знаел истината. Това е последната загадка.

— Но какво е смъртта? — възкликна Калист и веднага загубих цялото уважение, което бях започнал да чувствавам към него като към истински злодей. Той е най-обикновен тъпак. Говори още цял час. Разправи ми, че Виктор много искал да заграби престола, но когато разбрал, че това е невъзможно, накарал да провъзгласят Йовиан за император. Но когато волевиът Валентиниан заел мястото на Йовиан, Виктор се простил с надеждите си. Междувременно всички щедро се отплатили на Калист. Той вложил парите си разумно и днес бил богат човек. Но щял да си остане нещастен, докато светът не узнае тайната му. Тази „незаслужена неизвестност“ го гризела.

— Непременно кажи истината на Либаний. Човек извършва онова, за което е роден — рече Калист и си придаде набожен вид. — Гордея се с ролята, която имах в историята на Рим. — Той застана полуобърнат към мене и зае позата на прочутия бюст на Брут. След малко остави тази поза и рече: — Но трябва да се получи разрешение от двореца, преди Либаний да може да издаде книгата си, а не зная какво е официалното становище към Юлиан сега. При царуването на Валентиниан дадох клетва да мълча.

— Знаеше ли Валентиниан за тебе?

— Разбира се. Дори ми даде монопола за добиване на сол в Тракия, но ми заповяда да мълча. И аз мълчах. До днес. Естествено надявам се, че в интерес на историята тайната ще може да бъде разкрита.

Калист ме покани на обед, но аз отклоних поканата — предпочетох да не взема нищо повече от него. Казах му, че трябва да си вървя. Той ме придружи до преддверието. Разтапяше се от любезност; дори закачливо ме упрекна, че не съм му отговорил, когато ми прати своята „Ода на Юлиан“.

Извиних се за небрежността си. След това попитах:

— Как можа да съчиниш толкова прочувствено произведение за човека, когото си убил?

Калист беше крайно учуден.

— Но аз безкрайно му се възхищавах! Той винаги беше така благ към мене. Всяка дума, която написах за него, бе излязла от сърцето ми. Та аз съм добър християнин, поне се опитвам да бъда добър християнин. Всеки ден се моля за душата му!

Съмнявам се дали Теодосий ще ти позволи да издадеш мемоарите. Но човек никога не може да бъде сигурен. Така или иначе, аз приключих с въпроса и те моля да не ме замесваш в тази работа.

XXIV

Антиохия, май 381 г.

Либаний, квестор на Антиохия,
до господаря Теодосий,
август на Изтока

С разрешение на твоя Вечност възнамерявам да напиша биография на прославения ти предшественик Август Юлиан, като използвам някои частни книжа, с които едва наскоро се сдобих.

Тъй като твоя Вечност изрази задоволство от одата ми „Отмъщение за император Юлиан“, едва ли е нужно да споменавам, че моето намерение е да развия тази защита в същия дискретен стил на одата, на която ти благоволи да се възхитиш. Аз напълно осъзнавам религиозните и политически изводи, които могат да се направят от този труд, и те именно не само ме подтикват да напомня на августа за моята пълна (и очевидна) вярност към свещената му особа и мъдрата му далновидна политика, но и да го уверя, че възнамерявам да предам тази чудесна история с добре обмислена деликатност, както внушава самата тема и изискват времената.

Господарю, онези от нас, които милеят за някогашните нрави (като при това желаят да изпълняват строго справедливите ти и необходими едикти), ще ти бъдат вечно благодарни за великодушното разрешение да пиша с любов и откровеност за герой, чиито подвизи някога блестяха като слънце над един удивен и щастлив свят и чиято слава (която е нищо, сравнена със славата на твоя Вечност) беше щит, който пазеше Рим от варварите. Скромното ми желание е да напомня за тази слава в моята бледа, но вярна проза.

Моят близък приятел, владиката Мелеций, който сега се намира в Константинопол, ми съобщи, че ще подкрепи молбата ми пред твоя Вечност със същото блестящо красноречие, с което е просвещавал паствата си в Изток в течение на десетилетия.

Приеми, господарю, почитта на един старец, който е близо до смъртта и не желае за себе си нищо друго, освен да открие истината и да я възвести.

Евтропий, началник на канцеларията,
до Либаний, квестор на Антиохия

Константинопол,
юни 381 г.

Августът прочете писмото ти с вниманието, дължимо към всичко, написано от теб. Той ми нареди да ти съобщя, че засега не ще бъде възможно да се издаде биография на покойния август Юлиан.

Споменаваш името на владиката Мелеций. Той умря от удар по време на едно заседание на Вселенския събор миналата седмица. Останките му вече са на път към Антиохия, където ще се извърши погребението. Аз обаче съм упълномощен да ти съобщя, че преди смъртта си владиката помоли императора да признае за твой законен наследник сина ти Кимон. Августът с радост се съгласи да удовлетвори тази молба на светия човек. Службата ми сега изготвя книгата и те ще бъдат съответно изпратени на комита на Изтока, който на свой ред ще ги препрати на управителя на Сирия. Тогава ти ще бъдеш официално уведомен за припознаването.

Няма да бъде неуместно, квесторе, ако изпратиш на августа пълно събрание от съчиненията си. Той сигурно ще ги оцени.

Либаний към себе си:

Току-що се върнах от погребението на владиката Мелеций, което се състоя в Златната църква на острова. Вероятно нямаше да мога да премина през тълпата, ако синът ми Кимон не беше с мен. Цяла Антиохия, изглежда, беше дошла да се сбогува със своя владика. Както винаги хората ме познаха и направиха път да мине носилката ми. Мнозина подхвърляха незлобливи забележки за „езичниците“ (новоизковано презрително наименование на елинистите), които ходят на черква, но аз се престорих, че не ги чувам. Щом влязохме под нартиката, Кимон ми помогна да изляза от носилката. Напоследък страдам от подагра не само в десния крак, но и в левия. Ако не ми помогне някой, едва-едва куцукам, въпреки че се подпирам с бастун и патерица. За щастие Кимон, моят отличен син, успя да ме вкара

благополучно в църквата. Успя също да ме настани на един от столовете, запазени за свитата на управителя (християните стоят прави по време на богослужението и само най-знатните сановници могат да седнат).

Разбира се, нищо не видях. Различавам тъмно и светло, но не много. Донякъде още виждам с ъгъла на лявото си око и ако държа главата си изкривена под известен ъгъл, виждам достатъчно добре и мога да почета известно време; но това ми струва толкова голямо усилие, че предпочитам да прекарам дните си сред мътния подводен свят на слепите. Впечатлението ми от вътрешността на църквата бяха бледи кръгове (лицата) и тъмни колони (траурните наметала). Въздухът беше напоен с мирис на тамян и неизбежния тежък дъх на струпани хора в горещ летен ден.

Четоха се молитви, държаха се слова; но по време на службата умът ми беше другаде. Не можех да мисля за друго освен за онова рязко писмо от двореца. Не ми разрешаваха да издам ръкописа. Дори припознаването на сина ми Кимон не смекчи този жесток удар.

Седях в задушната осмоъгълна църква — олтарът от лявата ми страна и високият мраморен амвон от дясната — и изведнъж гласът на свещеника се натрапи на съзнанието ми. Както повечето слепи или почти слепи хора, аз съм особено чувствителен към гласовете на хората. Някои ми доставят радост, други (дори гласове на приятели) ме натъжават. С удоволствие забелязах, че този глас беше дълбок и плътен и в него имаше онази нотка на настойчивост и нетърпение, която винаги ми се е струвала толкова затрогваща. В момента държеше похвално слово за Мелеций. Слушах внимателно. Думите бяха изящно подбрани, изреченията изкусно построени, съдържанието — банално. Когато свещеникът завърши, аз се обърнах към Кимон и прошепнах:

— Кой беше това?

— Йоан Златоуст, новият дякон, назначен преди една седмица от Мелеций. Ти го познаваш.

— Познавам ли го?

Но службата продължи и ние млъкнахме, докато новият владика благославяше богомолците. Кой бе тоя Йоан Златоуст? Откъде го познавам? Ученик ли ми е бил? И ако е мой бивш ученик, дали ще си го спомня? Паметта ми вече не е такава, каквато беше; освен това аз съм преподавал на хиляди хора и човек не може да запомни всичките

си ученици. Когато церемонията привърши, Кимон ми помогна да се изправа тъкмо когато управителят на Сирия минаваше покрай нас. Познах го по тъмната ивица на тогата му. Той се спря, когато ме забеляза.

— А, квесторе, радвам се да те видя в цъфтящо здраве.

Управителят е глупак, пълен с добри намерения.

— Старото дърво още се държи — отвърнах аз, — но не цъфти.

Той се обърна към сина ми.

— Надявам се, не е преждевременно да те поздравя за благоволенieto, което ти оказва императорът.

Кимон бе във възторг: той жадува за почести така, както някои хора жадуват за истината.

— Не, управителю, никак не е преждевременно. Много благодаря. Баща ми и аз така се зарадвахме на благоволенieto на императора.

— Кимоне, трябва да ми дадеш съвет по една работа. — Той хвана сина ми под ръка и го отведе. Останах сам сред църквата, сляп като Омир и куц като Хефест. Признавам, че за момент се ядосах. Кимон трябваше да остане при мен. Можеше да си уговори среща и да разговаря с управителя друг път. Но Кимон е адвокат и човек трябва да го разбере. Но въпреки това трудно можех да му простя, когато се озовах в Златната църква сам — нищо не виждах и едва пристъпвах. Подобно на нощна пеперуда, заслепена от дневната светлина, аз се облегнах на бастуна си и запълзях към светлото петно, което се надявах, че е входът. Едва направих крачка и една здрава ръка ме хвана под мишница.

— Благодаря — казах аз, обръщайки се към неясната фигура до мене. — Изоставили са ме, изглежда, и някой трябва да ми помогне. Нищо не виждам.

— С каквото и да ти помогна, то е нищо в сравнение с онази помощ, която ти си ми дал.

Познах гласа на Йоан Златоуст. Престорих се, че си го спомням:

— А, да, Йоан...

— Наричат ме Златоуст. Но ти ме знаеш като сина на Антуза...

Действително си спомних за сина на Антуза. Сетих се точно кой беше той.

— Най-добрият ми ученик — възкликнах аз, — отнет ми от християните.

— Не отнет, намерен — засмя се той.

— Значи моят Йоан е онзи Златоуст, когото народът слуша.

— Слушат. Но дали разбират? Та аз съм чужд за тях. Прекарах десет години сред пустинята, сам...

— И сега се върна между хората, за да станеш владика?

— Върнах се между хората, за да проповядвам, да говоря истината, подобно на моя стар учител.

— Нашите схващания какво е истина са различни — казах аз по-просто, отколкото исках.

— Може би не толкова различни. — Спряхме се при вратата. С известно усилие можах да различа мършавото лице на бившия ми ученик. Йоан е започнал да оплешивява и има къса брадичка. Но всъщност дори и да беше по-добро зрението ми, нямаше да го позная, почти двадесет години са минали, откакто той учи при мен.

— Преди да отпътува от Антиохия, владиката Мелеций ми съобщи за намерението ти да пишеш за император Юлиан.

Почнах да се питам дали Йоан не чете мислите ми. Защо иначе ще заговори за нещо, което ми тежеше толкова много и което едва ли можеше да го интересува?

— За съжаление вече се отказах от това намерение. Императорът ми забрани да издам книгата.

— Съчувствувам ти. Разбирам какво е бил Юлиан за теб. Видях го веднъж. Трябва да съм бил на шестнадесет години. Тъкмо преди да почна да уча при теб. Видях го същия ден, когато потегли за Персия. Бях сред тълпата на форума, бях застанал на ръба на нимфеума^[1], когато той мина покрай нас. Спомням си, че народът викаше някакви оскърбителни думи.

— Феликс, Юлиан, август — прошепнах аз, чувайки отново злюбните възгласи.

— Да, така викаха. Бях толкова близо до него, че можех да докосна коня му. И макар майка ми да ми бе казала, че трябва да го мразя, в онзи миг аз си помислих: „Това е най-прекрасният човек, когото съм виждал.“ А когато се обърна настрани, погледът му неочаквано се спря на мене и той ми се усмихна, сякаш бяхме приятели. „Този човек е светец, защо го мразят?“ — помислих си аз.

Естествено впоследствие разбрах защо го мразеха, но никога не можах да проумея защо той ни ненавиждаше.

Сълзи бликнаха от очите ми. Никога не съм се чувствувал така унижен, нито толкова смешен в собствените си очи. Най-прочутият философ на епохата, ако мога да се изразя така, плачеше като дете пред един свой ученик. Но Йоан беше тактичен. Той не продума нищо, докато не се успокоих, и след това не спомена нищо за старческия ми изблик на чувства. Хвана ме под ръка и ме заведе до входа. След това се обърна и посочи към горната част на отсрещната стена.

— Наскоро я завършиха — рече той. — Действително е прекрасна работа.

Извих глава и едва-едва успях да видя нещо, което ми изглеждаше на гигантска фигура на човек с разперени ръце.

— Виждаш ли го ясно?

— Да — излъгах аз. В светлината на следобеда златната мозайка блестеше като слънце.

— Това е Христос Пантократор, дошъл да изкупи греховете ни. Лицето е особено хубаво.

— Да, виждам лицето — казах аз сухо. И действително го виждах: мрачно, жестоко лице на палач.

— Но не ти ли харесва онова, което виждаш?

— Как може да ми харесва, когато виждам смъртта?

— Но смъртта не е краят.

— Смъртта е краят на живота.

— На този живот...

— Живот! — нахвърлих се аз ожесточено върху му. — Вие сте избрали смъртта, всички вие...

— Не, не смъртта. Ние сме избрали вечния живот, възкресението на...

— Разправяйте това на децата. Истината е, че от хилядолетия хората са обръщали очи към живота. Сега вие гледате смъртта, почитате един мъртвец и се уверявате едни други, че този свят не е за нас, че единствено има значение отвъдният свят. Само че отвъден свят не съществува.

— Ние вярваме...

— Този свят е всичко, Йоане Златоусте, нищо друго няма. Обърни гръб на този свят, и пред тебе се отваря бездна.

И двамата замълчахме. После Йоан каза:

— Нима нашата победа не ти говори нищо? Защото ние победихме, трябва да признаеш това.

Вдигнах рамене.

— Мина златният век. Ще мине и железният, както и всичко на света, включително и човекът. Но с вашия нов бог изчезна и надеждата за човешкото щастие.

— Завинаги ли? — закачи ме той незлобливо.

— Нищо измислено от човека не трае вечно, включително и Христос, неговата най-зловредна измислица.

Йоан не отвърна нищо. Вече бяхме извън църквата. Денят беше приятно топъл. Поздравяваха ме хора, които не можех да видя. Синът ми най-после се върна бързешком. Сбогувах се с Йоан и се качих в носилката. През целия път до дома ми в Дафне Кимон дрънкаше за разговора си с управителя. Надява се да получи висок пост.

Сам съм в кабинета си. Вече прибирах книгата на Юлиан. Свършено е. Светът, който Юлиан искаше да запази и възроди, си отиде... но няма да кажа „завинаги“, защото никой не може да прозре в бъдещето. Междувременно варварите са на прага ни. Но когато те сринат стените, не ще намерят нищо ценно, което си струва да се отнесе, само празни реликви. Духът на нашата цивилизация ни е напуснал. Така да бъде.

Цяла вечер четох Плотин. Така ме успокоява. Намирам някаква странна утеха в неговата тъга. Дори когато пише: „Този живот, земните неща — това е упадък на духа, крушение, пречупени криле.“ Действително крилата се пречупиха. Духът падна. Крушението е неизбежно. Докато пиша тези редове, фитилът на лампата пращи и догаря, кръгът от светлина намалява. Скоро в стаята ще настъпи мрак. Хората винаги са се бояли, че смъртта ще бъде нещо подобно. Но какво друго ни остава? С Юлиановата смърт изчезна светлината и нам не ни остава нищо друго, освен да приемем мрака и да се надяваме, че някога ще изгрее ново слънце, ще настъпи нов ден, роден от тайната на времето и любовта на човека към светлината.

Април 1959 — 6 януари 1964, Рим

[1] Чешма, посветена на нимфите. — Б.пр. ↑

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.